

Anton Karlgren

Stalin

Bolsjevismens väg från leninism till stalinism

Stockholm 1942

Innehållsförteckning

Introduktion (2015)	1
I. Stalins land och folk.....	5
II. Lärling i revolution	11
III. Stalins väg till Lenin	31
IV. Inför den första ryska revolutionen	41
V. Revolutionsåret: Petersburg—Tammerfors—Stockholm	49
VI. Partisan i Kaukasien.....	62
VII. I revolutionens dödvatten	73
VIII. Lenins homme d'affaires	83
IX. Marsrevolutionen: Lenins linjer och Stalins	92
X. Bolsjevismens seger: strategen Lenin och hans underbefäl	103
XI. Världsrevolution eller inte? Bolsjevismens första etapp.....	115
XII. Borgarkriget och Stalin.....	127
XIII. Proletärdiktaturen tar form: bygget och byggmästarna	148
XIV. Framstöt och reträtt: socialismen ställd på framtiden	156
XV. Lenin och Stalin: en bomb som inte kom att krevera	162
XVI. Den stora maktstriden	176
XVII. Den första femårsplanen	203
XVIII. Nya signaler i femårsplansarbetet	235
XIX. Den stora stalinska razzian.....	246
XX. Den stora stalinska konstitutionen.....	282
XXI. Från femårsplan till femtonårsplan	291
XXII. Diktaturen, proletariatet och intelligensen: stalinismen möblerar om	299
XXIII. Åren före kriget	313
XXIV. Pacifism och imperialism; Stalins utrikespolitik.....	335

Introduktion (2015)

Anton Karlgren (1882-1973) var tidningsman, slavist, lingvist och översättare. 1910-1923 var han ansvarig utgivare för *Dagens Nyheter* och från 1922 professor i slaviska språk vid Köpenhamns universitet. Han var särskilt intresserad av utvecklingen i först Ryssland och senare Sovjetunionen.

Anton Karlgrens Stalin-biografi slutfördes i slutet av 1941, dvs mitt under brinnande världskrig och då det nazityska angreppet mot Sovjet fortfarande verkade vara framgångsrikt.

Biografen är i många avseenden utmärkt för att vara skriven vid denna tidpunkt. Författaren har goda kunskaper om Sovjetunionens historia och framställningen är i det stora hela faktamässigt tillförlitlig. Däremot kan givetvis inte Karlgrens politiska hemvist på den borgerliga sidan undgå att påverka en del av hans tolkningar. Till de uppenbara bristerna hör hans – ibland intressanta men ibland helt absurda – spekulationer om de inblandades verkliga motiv. I likhet med många andra borgerliga historiker så vill Karlgren gärna se den ”marxist-leninistiska” ideologin som enbart ett slags täckmantel, ett skal, bakom vilket man döljer de verkliga bevekelsegrunderna och taktiska manövrerna. För Karlgren är det maktbegäret, de personliga antipatierna osv som utgör de främsta drivkrafterna för aktörerna och därför har Karlgren även lätt att tänka i konspiratoriska banor.

Ett exempel på detta är Karlgrens resonemang kring Moskvarättegångarna. Å ena sidan visar han utförligt och övertygande att många av anklagelserna helt enkelt är orimliga, men å andra sidan – utan att ha några som helst fakta att basera sig på – spekulerar han i att oppositionen, eller åtminstone några av dess anhängare, ändå kunde ha haft användning av individuell terror mot Stalin & Co på dagordningen. Karlgren skriver:

Det är sant att dylik terror ogillades av det bolsjevikiska programmet, men det betydde mycket litet. Det har i alla tider varit karakteristiskt för bolsjevismen att den känt sig bunden av sina principer endast jämnt så länge, som man ansett dem ändamålsenliga. I samma ögonblick som de befunnits vara till hinder, har man kastat dem överbord — man får, heter det, inte vara doktrinär. Och var inte just nu individuell terror opportun? Var inte stalinismen i så hög grad Stalins personliga diktatur, uppriktigt stödd av så få och hjärtligt hatad av så många, att det fanns stora chanser för att undanröjande av den stalinska klicken med Stalin själv i spetsen skulle vara nog för att få regimen att vackla och falla?

Karlgren förstår uppenbarligen inte hur djupt rotat avståndstagandet från *individuell* terror var bland de sovjetiska marxisterna (de skolades i hård kamp mot just de terroristiska strömningarna i Tsarryssland). Han kan heller inte redovisa ett enda citat eller dokument, där t ex Trotskij skulle ha gett klartecken till sådan terror (de påhittade ”bevis” för detta som man hänvisade till vid rättegångarna avvisar Karlgren själv).

En annan central anklagelsen mot de åtalade vid Moskvarättegångarna var att de konspirerat för att dra in Sovjet i krig och utnyttja detta för att störta Stalin. Även om Karlgren inte heller här accepterar den grova version som framfördes under rättegångarna, så spekulerar han ändå i att det kan ligga något i detta. Karlgrens resonemang blir här mycket krystat. Han skriver:

Men skulle då, blir frågan, Stalins störtande på dylikt vis kunna bli till något gagn för socialismen? Skulle inte tvärtom en sådan fientlig aktion mot Ryssland leda till konsekvenser, som voro katastrofala för socialismen: i ett av bolsjevismens fiender besekrat Ryssland skulle naturligtvis ingen socialism få existera och de antibolsjevikiska krafterna skulle stärkas i sin position världen över. Svaret blev, att i sista hand skulle det dock bli socialismen som segrade. Kanske hastigt nog: andra makter skulle inte kunna passivt se på hur de totalitära staterna lade Ryssland under sig, det hela skulle utveckla sig till ett nytt världskrig — och att ett sådant

skulle medföra utomordentliga chanser för bolsjevismen, behövde man med förra världskriget i minnet inte tvivla på. Men även om kriget verkligen slutade med att de anfallande kapitalistiska staterna triumferade och att Ryssland — vilket då var oundvikligt — politiskt och ekonomiskt kom i beroende av dem, så skulle detta endast kunna bli en kort övergång. Ett sådant främmande välde över det ryska folket var ohållbart, det ryska folket skulle mobilisera hela sin berömda passiva motståndskraft emot det och till sist oemotståndligt resa sig och göra slut på det. Och det skulle inte resa sig ensamt: om det ryska proletarietet kom under samma ok som proletarietet i fiendestaten, skulle de finna varandra och med gemensamma krafter skudda av sig oket. Världsrevolutionen, den äkta bolsjevismens stora dröm, skulle så sent omsider bli en realitet. Allt detta var följdriktig leninsk bolsjevism, i fullständig harmoni med Lenins åter och åter förkunnade sats, att Rysslands intressen måste inte bara stå tillbaka utan också direkt offras för socialismens och i full samklang med hans egen taktik under världskriget. Att önska Ryssland krig, att göra vad man kunde för att påskynda dess utbrott och medverka till fosterlandets nederlag var, när det gällde att främja socialismens seger, inte att fläcka det leninska baneret, det var att hålla det baneret högt. De som vägra tro, att leninisterna i Ryssland varit i stånd att begå ett så nesligt brott som fosterlandsförräderi, äga bristfällig förståelse av bolsjevisk teori och psykologi, en brist som åsynen av hur bolsjeviker i andra länder på senare tid förhålla sig till begreppet fosterland bör ha varit ägnad att reparera.

Återigen är det fråga om spekulationer om hur oppositionella bolsjeviker *kan* ha tänkt. Några fakta att basera resonemanget på har inte Karlgren, det är hans högst personliga funderingar, som i sin tur bygger på mycket krystade tankegångar, som delvis är direkt motstridiga.

Karlgren kan inte med ett enda dokument belägga att oppositionen eller ens någon enstaka representant (utanför rättegångssalen i Moskva) skulle ha fört något resonemang liknande det som han målar upp. Redan detta att det saknas dokument som understödjer resonemanget är i sig tillräckligt för att man kan säga att det knappast kan innehålla någon substans: Om politiken skulle ha baserats på en sådan ”analys” om vad som troligtvis skulle hända, då måste de oppositionella ha fört sådana diskussioner – hur skulle de annars ha kommit fram till en sådan linje? Genom tankeöverföring? Karlgren kan inte ens dokumentera att Trotskij & Co skulle ha trott att världsrevolutionen skulle gynnas av Sovjets nederlag i kriget – i själva verket finns åtskilliga texter av Trotskij m fl om det annalkande (och pågående) världskriget som hävdar just *motsatsen*: att kriget antingen skulle sluta med världsrevolutionens seger *eller* Sovjetunionens nederlag (som skulle innebära kapitalismens återupprättande). Något resonemang om att ett nederlag för Sovjet skulle gynna världsrevolutionen står inte att finna.

Det finns i själva verket mycket som tyder på att nazisternas maktövertagande fick många oppositionella i Sovjet att överge sina oppositionella aspirationer och sluta upp bakom Stalin, helt enkelt därför att de skrämdes av nazismen och det hot som den innebar mot Sovjetunionen. Dvs just raka motsatsen till vad Karlgren antyder.

I sina försök att göra sina spekulationer om att oppositionen kan ha önskat Sovjets nederlag mera trovärdiga hänvisar Karlgren till den opposition som uppstod i den amerikanska sektionen av Fjärde internationalen efter undertecknandet av Molotov-Ribbentrop-pakten i augusti 1939. Denna opposition såg pakten mellan Stalins Sovjet och Hitlers Tyskland som ett uttryck för att Sovjet inte längre var en ”arbetarstat” och att man därmed inte som tidigare kunde obetingat försvara Sovjet mot imperialisterna, en ståndpunkt som Trotskij och hans anhängare häftigt bekämpade [se Trotskijs [Till marxismens försvar](#) och James P Cannons [Kampen för ett arbetarparti](#)]. Karlgren är underkunnig om detta men försöker ändå vränga till det:

men ha Trotskijs vänner inte velat vara med att försvara Ryssland, måste det ju ha berott på att de ansågo dess nederlag vara, för att använda Lenins uttryck, det minst onda, d. v. s. i realiteten önskat det. Men om Trotskij mött denna leninska tanke i de kretsar, som han stod i beröring

med, hur kan han då garantera att den inte omfattats även av de gamla leninisterna i Ryssland?

Karlgren ifrågasätter således inte att Trotskij var emot en sådan linje, men menar att eftersom en del (minoritet) av hans anhängare (främst i USA) var emot att ovillkorligt stödja Sovjet i kriget, så skulle ”de gamla leninisterna i Ryssland” (här rör det sig inte ens om en minoritet) mycket väl kunna vara emot att förbehållslöst stödja Sovjet i ett kommande krig och t o m vara beredda att verka för Sovjets nederlag i ett sådant krig. Lägg märke till att Karlgren här även rör till tidpunkten: Moskvarättegångarna ägde rum 1936-38 (där flera av de huvudanklagade hade arresterats redan **1934**), medan oppositionen bland de amerikanska trotskisterna mot att villkorslöst stödja Sovjet i kriget kom efter Molotov-Ribbentroppakten 1939, vilket följdes av Sovjets attack mot Finland. Och till råga på allt så *bröt* de som *inte* ville försvara med Ryssland med Trotskij (och en del av dem även öppet med marxismen och leninismen). Det är därför inte särskilt rimligt att använda dem som slagträn i detta sammanhang.

Efter dessa resonemang, som baseras på dåligt underbyggda spekulationer och inget annat, drar Karlgren slutsatsen:

Allt som allt: det finns ingen grund att betvivla att när Stalin anklagade sina fiender för att de önskat fientligt anfall mot Ryssland och ryskt nederlag, denna anklagelse i fråga om de gamla leninisterna var befogad och deras bekännelser riktiga. De ha velat det — visserligen med en helt annan beräkning än den som tillskrevs dem. Och under sådana förhållanden kunna de knappast heller ha haft några principiella betänkligheter att på de sätt, som angåvos i anklagelsen, medverka till att kriget kom i gång och ledde till önskat resultat, i första hand det ryska nederlag, som skulle medföra stalinismens fall.

Hur ett krig mot Sovjetunionen och ett nederlag för Sovjet i ett sådant krig skulle gynna socialismen eller ens de oppositionellas maktaspirationer återstår att förklara. Att några av de oppositionella skulle ha satsat på ett vågspel med sådana ytterst små chanser att lyckas är knappast troligt, eller rättare sagt ytterst osannolikt. Karlgren kan givetvis inte heller här hänvisa till ett enda dokument som understöd för slutsatsen, utan hänvisar enbart framtvingade ”bekännelser” vid Moskvarättegångarna (som han för övrigt inser innehålla uppenbara felaktigheter). Återigen: Om det hade funnits sådana utstuderade funderingar bland de oppositionella, då borde det finnas dokument där de försöker utveckla en sådan strategi och argumentera varför det skulle vara en möjlig framgångsväg – hur skulle de annars kunna vinna några anhängare till en sådan linje?

Tydligen tycker dock Karlgren själv att slutsatsen är väl extrem, för han omgärdar sitt resonemang med ytterligare reservationer. Vi får veta att det, enligt Karlgrrens uppfattning, i alla fall inte kunde ha gått till som det påstods vid rättegångarna, att det trots allt nog inte förekommit några förhandlingar med nazisterna osv och att allra minst att Trotskij skulle ha kunnat delta i sådana förhandlingar, eftersom denne ”varken hade de oppositionellas fullmakt eller förtroende”. Däremot skulle, enligt Karlgren, eventuellt ”enskilda” trotskister ha kunnat ha kontakter med nazisterna, men dessa individer skulle då bara ha representerat sig själva och därför inte kunnat ”några som helst avtal” med nazisterna.¹ Luften går således ur. Ridå!

Av Karlgrrens flera sidor långa funderingar återstår i stort sett ingenting. Det är fråga om

¹ I själva verket finns flera ytterligare omständigheter som gör det mycket osannolikt att någon ledande trotskist eller annan oppositionell kommunist skulle ha kunnat föra sådana förhandlingar med nazisterna. Betänk att nazisterna grep makten 1933 och att de flesta ledande bolsjeviker som tillhört oppositionen arresterades kort efter mordet på Kirov i slutet av 1934, dvs de hade skulle haft på sig mindre än 2 år på sig att föra att föra sådana diskussioner och under dessa år var Hitler & Co främst upptagna med att konsolidera sin makt i Tyskland och påbörja den militära upprusningen. Vidare var många av de ledande oppositionella av judisk börd (bl a Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Radek osv), vilket knappast gjorde kontakter med nazisterna särskilt troliga, särskilt i detta tidiga skede.

dåligt underbyggda gissningar om vad Karlgren tror att oppositionella skulle ha *kunnat tänka* och inget annat – och Karlgren tror själv inte att det hade tagit sig i uttryck i några konkreta förhandlingar med nazisterna och liknande.

Behöver det f ö påpekas att det efter Nazitysklands fall inte kom fram ett enda dokument som visade att det hade förekommit några förhandlingar mellan någon oppositionell bolsjevik (t ex Trotskij, Zinovjev, Bucharin etc) och nazisterna – om man hittat sådana skulle Sovjet ha publicerat dessa med mycket buller och bång. I stället sades inte ett ord om detta vid t ex Nürnbergrättegångarna, där de ledande nazisterna rannsakades och dömdes.

Inte heller har öppnandet av de tidigare slutna sovjetiska arkiven kunnat uppvisa något dokument av sådant slag. Slutsatsen är uppenbar: Det finns inget som helst belägg för Karlgrens spekulationer när det gäller dessa frågor.

Andra Stalin-biografier

När Karlgrens Stalin-biografi kom ut så fanns det redan en annan Stalin-biografi på svenska, Boris Souvarines [Stalin. En kritisk studie över bolsjevismen](#) (kom ut 1940). Enligt undertecknads uppfattning, så är den bättre än Karlgrens, bl a därför att han inte gräver ned sig i spekulationer, utan försöker hålla sig till fakta. Souvarine har också en helt annan bakgrund än Karlgren: Souvarine var en av grundarna av det franska kommunistpartiet och Kommunistiska internationalen, han var personligen bekant med flera av de viktigaste sovjetiska ledarna (Lenin, Trotskij m fl). Som sådan hade han också direkt inblick av de debatter som förekom i bolsjevikpartiet och den kommunistiska rörelsen i sin helhet. Han var helt enkelt något av en ”insider”.

1949, dvs några år efter andra världskrigets slut, kom Isaac Deutschers [Stalin](#). Den första svenska upplagan kom 1951. En ny upplaga kom 1967, med ett nytt kapitel som handlar om tiden fram till Stalins död (1953) och utvecklingen därefter (den svenska översättningen kom 1972).

Vid en jämförelse med de två tidigare nämnda biografierna så är otvivelaktigt Deutschers bättre och mer balanserad. Den täcker hela Stalins liv, den är bättre dokumenterad och författaren är marxist. Det betyder givetvis inte att den saknar brister, men den är ändå överlägsen i synnerhet Karlgrens Stalins-biografi. Den sistnämnda är dock ett läsvärt historiskt dokument.

Mer lästips – om oppositionen i Sovjet på 1930-talet:

Pierre Broué: [Trotskisterna i Sovjetunionen \(1929-38\)](#)

Pierre Broué: [Oppositionen i partiet mot Stalin \(1930-32\) och den första Moskvarättegången](#)

Om Moskvarättegångarna:

Kentth-Åke Andersson: [Om Moskvarättegångarna](#)

[Bucharins sista strid](#). Om den tredje Moskvarättegången och dess förspel

Vadim Z Rogovin: [1937: Stalins år av terror](#) och [Förberedelserna inför den tredje skenrättegången](#)

8/12 2015

Martin Fahlgren

DETTA ARBETE om Stalin kommer läsaren förgäves att söka bilden av, som det heter, Stalin intime. Stalins privata liv och leverne, vad han äter och dricker och vad han roar sig med på lediga stunder, hans giftermålshistorier med mera sådant har inte intresserat mig. Vad jag velat teckna är politikern Stalin och hans insats i den ryska utvecklingen. Jag har velat skildra bolsjevismens historia med särskild uppmärksamhet fäst vid Stalins roll i den.

Arbetet påbörjades sommaren 1939 under de dagar, då Ryssland som bäst orienterade sig åt England—Frankrike. Det har i sina väsentliga delar skrivits under den rysk-tyska vänskapens tid och var praktiskt taget avslutat vid det tysk-ryska krigsutbrottet; sista hand har jag lagt vid det under Rysslands deltagande i kriget vid Englands sida. De starka skiftningarna i bolsjevismens position gentemot de kapitalistiska staterna under dessa år ha inte modifierat min syn på Stalin och bolsjevismen.

På en del partier av arbetet, särskilt i dess senare del, har jag inte haft tillfälle att själv läsa slutkorrektur.

Köpenhamn, nyåret 1942.

A. K.

I. Stalins land och folk

”DE ÄLDSTA RIKENA i vårt land uppstodo i södra Kaukasien. Det var för cirka 3,000 år sedan. Det första riket i Kaukasien var Urartu; där levde stamfäderna till de nuvarande georgierna. Det var ett mäktigt rike; dess härskare voro stora krigare, i en klippa lät en av dem inhugga inskriften: 64,000 man har jag dels överlämnat åt döden, dels levande bortfört. De hade många slavar, som åt dem byggde palats och grävde kanaler. I Georgien uppfanns för 3,000 år sedan alfabetet, i dess städer uppstodo de första lärda och började vetenskap och konst utveckla sig.”

Så skildras begynnelsen av S. S. S. R:s historia i en lärobok, som under senare år studerats i alla Rysslands skolor — den kom till i samband med en stor pristävlan om ett historiskt arbete, som skulle ge den ryska ungdomen den rätta uppfattningen om det ryska fosterlandets ärorika öden. Georgien, det land, som skänkt Ryssland Stalin, var alltså den ryska historiska utvecklingens vagga; med dessa georgiska härskare, som för tretusen år sedan överlämnade tusenden till döden, byggde kanaler och på diverse andra sätt voro bärare av en dittills ouppnådd världskultur, började den historia, som nått sin kulmen med deras moderna ätteläggs aera.

Om man för att få den rätta bakgrunden för en skildring av den store kaukasierns liv och gärning vill följa den citerade lärobokens exempel och gå tillbaka till hans hemlands något dimmiga urhistoria, så finner man där också andra starkt dekorativa moment, som Stalin-biograferna vanligen inte försumma att framdraga. Man kan till att börja med erinra om att det enligt visserligen ofullständigt styrkt version var i Kaukasien, som Prometevs satte sig upp mot den av Zevs stiftade världsordningen, gav människorna den himmelska elden, lärde dem konst och insikter, som kunde förbättra tillvaron, och främjade allt, som kunde utveckla dem till en sann mänsklighet — det var alltså varken mer eller mindre än ett storstilat försök till världsrevolution, som redan i tidernas morgon utgick från Stalins land. Man kan också hänvisa till att enligt en källa, som Stalin i sin ungdom hade åtskilligt att göra med, det var i det ovannämnda Urartu, närmare bestämt på det där belägna berget med samma namn, mera känt under namnet Ararat, som Noaks ark landade. Får man tro den inte vidare bergsäkra teorien, att det var från Urartu, som det georgiska folket utvandrade, var det sålunda i detta folks urhem, som efter den gamla utlevade världens undergång en ny värld startade, utgången ur arkens rationellt sammansatta kollektiv. Och man kan vidare påminna om att det var till georgierna, då redan installerade i det nutida

Georgien eller, som det hette i den antika geografien, Kolchis, som Jason gjorde sin expedition efter det gyllene skinnet. Vad detta egentligen var för en persedel är visserligen omtvistat, men tydligt är att det var något lyckans och rikedomens palladium, som georgiernas förfäder haft hand om och som den övriga världen var angelägen att tillgodogöra sig — varvid alltså sagda skinn är som klippt och skuret till att tjäna som vinjett till den georgiske skomakarsonens biografi. Helst om man ur denna skinnaffär eliminerar den roll, som spelades av den representant för det georgiska folket, som den antika sagan speciellt dröjer vid, den raffinerade massmörderskan, kungadottern Medea.

Att i det georgiska folkets legendariska förhistoria uppleta moment, som kunna anses förebåda den roll Stalin spelat i världshistorien, är emellertid en sysselsättning, som med fördel kan överlämnas åt Stalins panegyriker. För att besvara frågan i vad mån Stalins nationalitet satt sin prägel på hans gestalt kan det däremot vara skäl att något dröja vid vad man bestämdare vet om de bägge folk, från vilka han härstammar. Det georgiska folket är det ena; hans fädernesläkt är, så långt man kan följa den, georgisk. På modernet är han ossetin.

Vad det georgiska folket beträffar, kan det konstateras, att när den ovannämnda läroboken för att smickra Stalin gör georgierna till en gammal förnämlig kulturnation, så är det, även om man bortser från deras tämligen apokryfiska första storhetstid i riket Urartu, inte alldeles orätt. Deras historiska anor gå så långt tillbaka i tiden, att de äro berättigade att se ned på de övriga nationaliteterna i S. S. S. R., däribland den ryska, som rena parvenyer. Ett folk, som med tämligen stor säkerhet kan identifieras med det georgiska, nämnes både av Moseböckerna och Hesekiel, av Herodotos och Xenofon. På allvar trädde georgierna in i historien vid tiden för Kristi födelse, då de vid Mitradates' sida kämpade mot Rom och kommo under romersk överhöghet. Därmed införlivades de med den antika kulturvärlden, först den romerska, sedan den bysantinska; från Bysans fingo de på 300-talet, 700 år före ryssarna, kristendomen och gjorde sig, påstås det, kända såsom de ivrigaste kristna i hela orienten. I samband med att det sassanidiska Persiens makt växte, drogs Georgien in under dess inflytande och kom så småningom under persiskt beroende, vilket sedan, på 600-talet, avlöstes av arabiskt. På 900-talet, då kalifatet råkade i förfall, frigjorde sig Georgien och upplevde nu under några århundraden sin storhetstid, som nådde sin kulmen kring år 1200 med drottning Tamaras regering. Georgiens gränser sträckte sig då från Svarta till Kaspiska havet, från de kaukasiska bergen i norr till Erzerum i söder. Den georgiska kulturen, som under århundradenas lopp befruktats från många håll, stod då i ymnig blom och uppvisade en rad framstående vetenskapsmän, filosofer och författare. Georgien var helt enkelt då en av den begynnande renässanstidens främsta kulturstater — låt vara att kulturen uppbars blott av ett tunt överklasskikt, medan de lägre, hårt exploaterade klasserna stodo på en mycket blygsam kulturnivå.

Sedan kom emellertid regressen. Ett stycke in på 1200-talet bröto tatarerna in i landet. Den citerade läroboken försäkrar, att georgierna försvarade sig tappert, en uppgift som med rätta saknas vid redogörelsen för hur ryssarna kort därpå mötte den tatariska invasionen. I tvåhundra år terroriserade och utsögo tatarerna Georgien, dess statliga enhet sprängdes, då lokala maktpretendenter här liksom i Ryssland konkurrerade om tatarernas gunst och med deras hjälp som deras vasaller bekämpade varandra. Efter tatarerna kom Tamerlan och lade landet nästan platt öde. Sedan Georgien i fortsättningen genom turkarnas framträngande isolerats från Europa, utsattes det under århundraden för kronisk misshandel från både Turkiet och Persien. Det blev skådeplats för dessa staters strider med varandra och offer för ideliga invasioner från båda hållen, varvid massor av georgier bortfördes i fångenskap; olika delar av Georgien voro tidtals direkt under dessa makters välde.

När georgierna slutligen, omkring år 1800, togos, som det hette, under ryskt beskydd,

fanns det inte många spår kvar av att de en gång varit en högt utvecklad och mäktig nation. Vad som nu fanns kvar var en ekonomiskt och kulturellt efterbliven folkspillra, vars blod starkt utspäts med blod av de olika folk, som under längre eller kortare tid våldgästade landet. Själva dess nationalitetskänsla hade mer eller mindre gått förlorad: de till några hundratusen uppgående georgier, som talade ett något så när enhetligt georgiskt språk — på en del av det forna georgiska området hade befolkningen helt osmaniserats — hade knappast någon uppfattning av att de tillhörde samma folk och kallade sig själva i olika delar av landet med olika namn. Någon nationell georgisk reaktion mot den ryska erövringen förekom heller inte. Den georgiska överklassen, godsägarna, en del av dem s. k. furstar med parodiska furstendömen, togo tacksamt emot de favörer, som tsarismen lockade dem med: ämbeten och ordnar, skydd för deras ekonomiska intressen, tillträde till den ryska societeten, där de, om också med någon malis, mottogos som jämbördiga vederlikar. Vad de stora georgiska bondemassorna beträffar, gled de motståndslöst in under det ryska väldet, som för dem betydde räddning undan det anarkiska tillstånd, vari de dittills levat; när de snart nog kommo på kant med den ryska regimen, var det inte av nationella orsaker utan av anledningar, som strax skola beröras. Inte heller i fortsättningen såg man många spår av georgisk nationell självhävdelse, även om sedermera, då en georgisk intelligens vuxit fram, en del försök gjordes att blåsa nationella georgiska känslor till liv och att i det sammanhanget värma upp de gamla stolta georgiska traditionerna. Någon georgisk patriotism tog sålunda Stalin inte i arv; han har ju också i alla tider visat sig anmärkningsvärt renons på den varan.

Några särskilt framstående egenskaper, som kunnat röja ett folk, berättigat till en rangplats bland nationerna, ägde georgierna knappast heller. Att de fysiskt sett voro ett praktfolk var vad ryssarna först och främst angåvo som karakteristiskt för dem. Det hade också varit erkänt sedan gammalt: de georgiska kvinnornas skönhet hade alltid gjort dem speciellt eftersökta för orientens harem. Hos ryssarna med deras sinne för det estetiska stod alltid det dekorativa i georgiernas eller, som ryssarna kallade dem, gruzinernas, exteriör och väsen högt i kurs, vare sig det exponerades av de nämnda furstarna, som i sina magnifika uniformer, i vilka de verkade vandrande vapenbutiker, voro praktfulla inslag i de ryska salongerna, eller av de s. k. sjasjlysniki, granna georgier som, iklädda samma krigiska utrustning, på de finare ryska restaurangerna med oförliknelig grandezza manövrerade de spett, från vilka de serverade den georgiska nationalrätten sjasjlyk, rostat fårkött med diverse starkt kryddade ingredienser.

I övrigt ansågo emellertid ryssarna — med full rätt — georgierna som ett tämligen primitivt naturfolk, vars delvis ganska egendomliga gammaldags seder och bruk de med visst intresse iakttog men om vars kapacitet de inte hyste några högre tankar. Tsartidens stora encyklopedi karakteriserar georgierna som ett gladlynt, godmodigt och känsligt folk, gästfritt och sällskapligt, förtjust i sång, dans och skådespel, men annoterar samtidigt deras brist på energi och företagsamhet, deras lättja och slöhet, egenskaper som, heter det, gjort att de kommit i ekonomiskt beroende av de mera resoluta och företagsamma armenierna.

Till denna — föga pregnanta — bild av georgierna, som knappast låter dem framstå som ett folk, som kunnat väntas föda stora revolutionärer, och i vilken man förgäves söker något som påminner om Stalins fysiologi, måste emellertid fogas ännu ett drag, som bättre står samman med detta folks värdighet som Stalins fädernation. Från sitt liv i en stat i upplösning, där ingen fast statlig ordning bestått, hade georgierna medfört en viss revolutionär läggning, en aversion mot överhet och auktoriteter, som ryssarna också från första stund fingo stifta bekantskap med. Om, som nämnt, den ryska erövringen inte utlöste någon nationell georgisk reaktion, så visade sig det georgiska folket ganska motspänstigt mot tsarismens försök att där införa rysk statlig disciplin.

Bortkomna vid försvaret av sin individuella frihet voro georgierna heller inte. Detta

förment godmodiga, indolenta folk hade i alla fall ett ganska hett sydländskt temperament, som lätt fattade eld; dess stridbarhet hade också tränats under de osäkra förhållanden, vari de levat i århundraden, under vilka de ständigt hotats och ofta härjats av yttre fiender. Framför allt ägde de som vapen till självförsvar en hög grad av smidighet, förslagenhet och listighet, egenskaper som väl från början hört till deras orientaliska natur och som ytterligare utvecklats under den ojämna existenskampanjen. I stor utsträckning hade de också luftat sin smak för frihet och tränat upp sina specifika stridstalanger under friluftsliv som rövare i de kaukasiska bergen. Till sådant liv togo de georgiska bönderna tidigt sin tillflykt bl. a. för att undkomma de georgiska godsägarnas försök att pålägga dem livegenskapen. Det var alltså en motsvarighet till de ryska böndernas flykt till det fria kosacklivet men praktiserades i långt större utsträckning: bergsröveri blev rent av en georgisk nationell hantering.

Det andra folk, som Stalin härstammar från och som nog givit honom mera av hans nationella påbrå, det ossetinska, har tydligen, också det, bakom sig ett ganska märkligt förflutet, som dock är mindre känt än georgiernas. Till skillnad från de övriga Kaukasus-folken äro ossetinerna ett indoeuropeiskt folk. Enligt somliga skulle de såsom 'arisk' folkgrupp stå närmast perserna, språkligt göra de det otvivelaktigt. Enligt andra skulle de däremot vara närmare släkt med germanerna, med vilka de fysiskt och kulturellt skulle ha åtskilligt gemensamt: blonda, blåögda typer äro rätt vanliga bland dem, och deras gamla lantbruksredskap och deras folkskick äro, påstås det, starkt besläktade med de äldre tyska. Hur pass stor tro man skall sätta till denna teori är ovisst, men den har onekligen sina poänger: germanen Rurik skulle alltså som rysk statsbildare följts av germansläktingen Stalin! Ossetinerna torde i början av vår tidräkning ha varit bosatta i stora områden norr om Svarta havet ända bort till Don, vars namn synes vara ossetinskt; av allt att döma äro de identiska med de vilda alaner, som under folkvandringarna vid vandalernas sida härjade i Västeuropa. Småningom trängdes de av andra folk tillbaka till de kaukasiska bergen, där de i århundraden levde ett isolerat liv, hårt pressade av diverse grannar, i söder georgierna, i norr ett krigarfolk, kabardinerna, som resolut spärrade dem tillträdet till slätterna nedanför den kaukasiska bergskedjan.

Här påträffades de av ryssarna, då dessa i slutet av 1700-talet började underlägga sig Kaukasien. De utgjorde då en liten folkrelikt på några tiotusental man (år 1835 var deras antal 35,000), ytterligt utarmad och otroligt bortkommen. Med viss häpnad funno ryssarna att ossetinerna praktiskt taget ännu bevarat hedendomen; visserligen hade de under århundradenas lopp accepterat turvis kristendom och muhammedanism men tillbådo alltjämt huvudsakligen sina egna hedniska gudomligheter, något som de förresten också långt fram i tiden fortsatte med. Deras samhälle var strängt indelat i klasser, allt ifrån en högsta, privilegierad kast till en klass av fullständigt rättslösa slavar, som fritt såldes och saklöst kunde dräpas. Blodshämnd idkades i kolossal utsträckning; delvis var det den, som så starkt reducerat folkets antal. Sträng disciplin rådde i familjerna, där familjefadern var allenarådande despot och där kvinnorna voro svårt förtryckta och fingo utföra praktiskt taget allt arbete. Hela ossetinernas liv var för övrigt reglerat av en strikt och obönhörligt iakttagen etikett, gammaldags seder och bruk, delvis av kuriösaste slag.

Emellertid funno ryssarna snart att ossetinerna voro ett energiskt, livskraftigt och utvecklingsdugligt folk, som efter den ryska erövringen gick snabbt framåt. De tillgodogjorde sig lärtigt de icke vidare strålande bildningsmöjligheter, som den ryska regimen gav dem, och började till och med med fördel kunna användas i rysk statstjänst. Enligt en mycket spridd uppgift skulle den tsaristiska gendarmkåren på senare tid rent av företrädesvis rekryterats med ossetiner. Även om den uppgiften är överdriven och den av en del av Stalins utländska biografer utnyttjade möjligheten att framställa Stalin som fortsättare av detta ossetinska specialyrke således förfaller, så ger den allmänna bild, som

ryska källor långt före Stalins tid teckna av ossetinerna, åtskilligt som går väl ihop med Stalins härstamning just från det folket.

Själva Stalins exteriör röjer också rätt tydligt ossetinen. De ädla drag, som äro typiska för georgierna, saknar han i påfallande grad — inte ens hans livligaste beundrare ha fallit på idén att framställa honom som något skönhetsideal. Hans tunga, oviga gestalt, hans grova drag etc. stämma däremot fullständigt med vad som anges som karakteristiskt för ossetinerna, en del av dem åtminstone (till de ossetiner, som påstås förete en närmast germansk typ, hör han ju inte). Det kan för övrigt påpekas att han är en levande avbild av sin ossetinska mor; en blick på hennes porträtt kan övertyga om det. På tal om Stalins ossetinska härkomst kan det vara av intresse att erinra sig Lenins kalmuckiska: hans farmor var kalmuckiska och kalmuckinslaget i hans fysiologi är omisskännligt. Det är alltså två hittills tämligen obskyra folk, som med dessa två kommit att spela en förstaplansroll i världshistorien.

*

Frågar man vad Stalins kaukasiska börd betytt för hans utveckling, så är det en sak, som först och främst måste fram hävas: han tillhörde som kaukasier en del av Ryssland, där revolutionsrörelsen mognade snabbare än annorstädes. Sedan Kaukasien kommit under ryskt välde, gjorde sig alla de faktorer, ur vilka den ryska revolutionen framgick, gällande i högre grad där än i det övriga Ryssland och ledde till att Kaukasien kom att bli en av revolutionens främsta centralhärder.

De kaukasiska landsdelarnas lott, sedan Ryssland tagit dem om hand, blev den för de erövrade ryska länderna normala. En våldsam russifikation påbörjades omedelbart, ryskt språk infördes i förvaltning och rättskipning, ryska skolor och andra bildningsanstalter skapades, många visserligen endast på papperet, den georgiska kyrkan förlorade sin självständighet och underordnades den ryska kyrkostyrelsen, ryska tjinovniker översvämmade landet. Som periferiska landsändar fingo de kaukasiska nöja sig med avskummet av den ryska byråkratien, som här etablerade ryskt vanstyre av känt — och av ryssarna själva erkänt — märke: en revision av år 1831 konstaterade att de lokala styresmännen i Kaukasien snarare voro lagbrytare än lagens övervakare.

Allt detta kunde de erövrade kaukasiska folken något så när finna sig i: någon nationalkänsla, som kunde uppresas sig däremot, bestodo sig, som förut påpekats, georgierna inte med och ossetinerna ännu mycket mindre. Men vad som i ständigt ökad grad uppkallade de kaukasiska bondemassorna, majoriteten av landets befolkning, till motstånd var den skärpning i godsägarförtrycket, som inträdde med den ryska erövringen. För att vinna de georgiska s. k. furstarna och adelsmännen för sig gick tsarismen dem tillhanda vid deras exploatering av bondeklassen: godsägarna till behag introducerades bondelivegenskap efter ryskt mönster, statens maktmedel ställdes till godsägarnas disposition för böndernas disciplinering. Massornas reaktion blev våldsam; från och med mitten av 1800-talet blevo kaukasiska bonderesningar en konstant företeelse — en rörelse som alltså inte hade nationell utan social bakgrund: det var inte en förtryckt nation, som reste sig mot en främmande inkräktare, utan en exploaterad klass, som värjde sig mot sina exploatörer. Det var en bonderörelse som var långt intensivare än den samtida ryska: man hade här ett folk med hetare temperament, med mera ograverad motståndskraft och större träning i strid. De kaukasiska bondeupproren fingo delvis väldiga dimensioner: det blev utrotning i stort av godsägare och av de tsaristiska truppavdelningar, som sändes till deras hjälp, stora delar av landet voro tidtals i upprorsmännens händer. Det var en sak, som vållade ryssarna rätt stora bekymmer; med viss oro konstaterade man att, som det heter i en rysk generals rapport, man ”för att karakterisera rörelsen får gå till västerlandets revolutionära nomenklatur”. ”Något furstligt och adligt stånd bör inte finnas”, så heter det

i ett av de upproriskas upprop, ”ty alla män-människor är lika”, ”lyx är synd” — varför all extravagans i klädedräkt borde förbjudas, ”handelsvinster böra vara måttliga och begränsade” etc.

Livegenskapens avskaffande medförde inte i Georgien samma låt vara endast temporärt lugnande effekt som i tsarriket i övrigt. Reformen genomfördes därnere flera år senare än i det egentliga Ryssland: det var först i samband med försämringen av Rysslands internationella läge under det polska upproret som tsarismen fann det opportunt att till lugnande av stämningen i Kaukasien taga itu med bondeemancipationen där. Bönderna tillgodosågos emellertid därvid än sämre än i det övriga Ryssland: godsägarklassens intressen tillmötesgingos i ännu större utsträckning, den jord, som bönderna fingo vid frigörelsen, var otillräckligare, godsägarna fingo behålla lejonparten och bönderna fingo nöja sig med en bråkdelen. Den kaukasiska bondejäsningen fortsatte därför med oförminskad kraft. När på 70-talet den bildade ungdomen i Ryssland, vilken då för ett ögonblick satte sig i spetsen för revolutionsrörelsen, startade sitt s. k. gående till folket för att förmå de ryska bondemassorna att resa sig mot tsarismen och realisera socialismen, möttes den i Ryssland i allmänhet av bitter besvikelse — bönderna förstodo inte appellen och rörde sig inte. I Georgien hade samma s. k. folkvänner, 'narodniker', mycket större framgång: de fingo verkligen i viss utsträckning bönderna på benen — varvid det väl spelade in att de unga georginska intelligenter, som i Georgien gingo till folket, stodo bondeklassen mycket närmare och bättre förstodo sig på deras psykologi än deras kolleger i det egentliga Ryssland, där den stadsungdom, som dök upp i byarna, av bönderna betraktades som överklassare och behandlades därefter.

Men också i fråga om den process, som spelade huvudrollen i den ryska revolutionsrörelsen, utvecklingen av modern kapitalism och i samband därmed utkristalliseringen av en arbetarklass, som kunde göras till ett effektivt revolutionsinstrument, gick Kaukasien före det centrala Ryssland. I den kolonialpolitik, som tsarismen bedrev därnere, ingick också en forcerad industrialisering. Kaukasien rikedom på råvaror inviterade till det. Riklig tillgång till billig arbetskraft fanns där också. Så redan under livegenskapstiden, då bönder, som flytt undan godsherrarna, bildade ett talrikt lumpproletariat. Så också efter livegenskapens upphävande, då bönder i massa strömmade till fabriker, därför att de inte kunde livnära sig på de otillräckliga jordlotterna och inte heller finna utkomst genom den hantverksnäring, som tidigare florerat i Georgien men som importen av ryska industrivaror slagit ihjäl. På 1830-talet hade i Georgien funnits en enda fabrik, på 1850-talet funnos redan omkring 1200, på 60-talet 400 — i den takten skedde industrialiseringen. Fram på 90-talet hade Georgiens huvudstad Tiflis blivit en ansevärd industristad med ett par tiotusental arbetare.

Den exploatering, som arbetarna voro utsatta för, var ytterligt hård, hårdare än i det övriga Ryssland. Gentemot den föraktade infödingbefolkningen ansågo sig företagarna och den ryska administrationen, som gick dem till handa, ha fria händer; den rika tillgången på arbetskraft gjorde det möjligt att utsvetta arbetarna till det otroliga. Inom den georgiska arbetarklassen spred sig också missnöjet hastigare och starkare än inom den ryska; en viss roll spelade därvidlag att kontakten mellan arbetarna och deras hembygd var intimare än i det egentliga Ryssland, där arbetarna i vanliga fall helt rycktes loss från sin oftast hundratals mil avlägsna hembygd, och att därför i Georgien arbetar- och bondemissnöjet kunde befrukta varandra. Tidigt nog började också de georgiska arbetarmassorna ge sina känslor luft. Redan på 1870-talet satte strejker och arbetaroroligheter in och tilltogo sedan snabbt i antal och omfång.

Under sådana förhållanden var det begripligt nog att Georgien skulle komma att spela en mycket framträdande roll i den moderna ryska revolutionsrörelsen. Insikten om att Ryssland inte kunde, såsom de tidigare ryska revolutionsrepresentanterna trott, nå fram till

socialism på en genväg, genom utveckling av den ryska bykommunismen, utan att socialismens realiserande här, liksom i andra länder, kunde ske endast genom den i samband med kapitalismens utveckling skapade arbetarklassen — denna insikt, vars genombrott betydde en epok i den ryska revolutionsutvecklingen — hade särskilt lätt att tränga igenom i Kaukasien, där kapitalismens utveckling och arbetarklassens utkristallisering voro mera markerade än i det övriga Ryssland. Inom den kaukasiska revolutionära intelligensen fick marxismen tidigt stark spridning. Och sådan ställningen var inom den georgiska arbetarklassen utgjorde denna en tacksam jordmån för en lagom primitiv marxistisk propaganda.

Arbetare- och bondeklassens revolutionära verksamhet tog sig alltid i Kaukasien utlopp i mera pregnant former än i det övriga Ryssland, fastslår Kalinin i sin hyllningsartikel till Stalin på hans 60-årsdag. Att från detta Kaukasien skulle utgå den man, som så småningom tog den ryska revolutionen om hand, passade egentligen väl i stycke.

II. Lärning i revolution

Stalin föddes den 21 december 1879 i den georgiska staden Gori, ett litet samhälle med cirka 5,000 invånare, beläget ett 70-tal kilometer österut från Georgiens huvudstad Tiflis.

En skildring av denna stad från tiden för Stalins uppväxt där har givits av ingen mindre än Maksim Gorkij. Under sina strövtåg i Ryssland i början av 1890-talet kom han också till Kaukasien och besökte bl. a. — det var år 1892 — Gori. I en artikel i den Niznij Novgorodtidning, där Gorkij fick sina första alster publicerade, berättar han om besöket:

”God är en gammal georgisk stad i floden Kuras dalgång. Staden är inte stor, den är som en rejäl rysk by; i dess mitt reser sig en hög kulle, på vilken det ligger en fästning; på kullens sluttning och vid dess fot ligga små, kalkrappade stugor och hus kringkastade. Hela staden har en kolorit av en slags vild säregenhet. Den heta himlen över staden, Kuras forsande och grumliga vågor nedanför den, bergen i närheten och i dem rader av regelbundet placerade öppningar — en hel stad av hålur — och längre bort, vid horisonten, evigt orörliga vita moln, bergens huvudkedja, höljd med silverglänsande, aldrig töande snö: hela detta landskap är ovanligt och främmande för storryssens öga. Dess ton är bister; synen, som är van vid de vida horisonterna, finner sig hejdad av dessa rader berg, som på alla sidor stänga dalkitteln, som sönderskäres av floden och av järnvägen, vilken förefaller ovidkommande mitt i denna enkla och vilda skönhet, fattig på färger, rik på tunga massiva jordformationer, som resa sina kammar mot den blå, heta himmeln.”

Till den något ordrika skildringen av lokaliteten fogar Gorkij berättelsen om ett evenemang, som inträffade i staden under hans besök. Det var just en helgdag; stadens invånare firade den genom att mangrant närvara vid avrättningen av ett par georgiska förbrytare. Gorkij skildrar realistiskt scenen vid galgen: de bägge missdådarna voro vid glatt humör och skämtade muntert med folkmassan innan domen exekverades. Det kan tilläggas, att den biografiska litteraturen om Stalin också låter honom ha upplevt den av Gorkij skildrade scenen. En författare, som på den tiden liksom Stalin var elev vid prästskolan i Gori, berättar att lärjungarna utkommenderades för att närvara och att också Stalin var med. ”Lärarna menade”, heter det, ”att det skulle inge eleverna en hälsosam skräck. Men bilden av avrättningen stärkte hos oss missnöjet med den regim, som rådde i skolan (!). Vi blevo starkt deprimerade av avrättningsscenen, våra ögon fylldes av tårar. Vi debatterade ivrigt dagens händelse. Våra lärares förkunnelse, budet 'Du skall icke dräpa!', stod enligt vår uppfattning dåligt samman med denna offentliga avrättning av två bönder, som kallades förbrytare, och med bilden av prästen, som åtföljde de dömda.”

I denna stad, som alltså bjöd både på ett sceneri och ett liv, som inte precis tillhörde det europeiskt alldagliga, bodde sedan 1860-talet familjen Dzugasjvili — namnet verkar som

hämtat ur Tusen och en natt men är i själva verket högst alldagligt och prosaiskt: ett av de talrika georgiska namnen på 'sjvili', son. Det var Stalins farfar som flyttat dit; han kom från en liten georgisk bergsby, Dido Lili, där han varit bonde och samtidigt skomakare. Förmodligen hade han vid livegenskapens upphävande avspisats med en jordlapp, som han inte kunnat livnära sig på, och därför varit tvungen att söka sin utkomst som utövare av sitt biyrke på en något större plats.

Hans son, Vissarion Dzjugasjvili, efterträdde honom i skomakaryrket, som förresten påstås ha gått i arv i familjen även under tidigare generationer. Det kan i det sammanhanget erinras om att Lenins farfar, såsom på senare tid kommit i dagen, var en förmodligen livegen skräddare: den sedan av bolsjevismen utrotade hantverkarklassen kan följaktligen sägas ha gjort sig väl förtjänt om den ryska revolutionen. En del utländska Stalinbiografer ha funnit faderns stillsamma och föga romantiska gärning vid lästen passa dåligt ihop med sonens karriär och låta därför Vissarion Dzjugasjvili, innan han slog sig ned på skomakarstolen, ha fört ett mera rörligt liv som bergsrövare. Versionen, enligt vilken Stalin i den verksamhet som s. k. expropriator, som han en tid ägnade sig åt, gått i faderns fotspår, är tydligen fri konstruktion. Detsamma gäller då också uppgiften att han skulle hemfört den ossetinska kvinna, som blev Stalins mor, som byte vid en rövarexpedition in på ossetiskt område. Även hon kom från livegen familj; fadern var bonde i en ossetinsk by.

Skomakaren Dzjugasjvili påstås ha varit en svår alkoholist, som misshandlade hustru och barn, innan han vid unga år söp ihjäl sig; tydligt är i varje fall att han var en slarver och hustyrann; i övrigt vet man ingenting om honom. Modern, Jekaterina Georgievna, var en duktig och strävsam kvinna. Hon dog först år 1937 efter att under sina sista år ha åtnjutit åtskillig uppmärksamhet som diktatorsmoder; sedan bolsjevismen, för vilken länge och väl en sådan sak som sonlig pietet varit närmast ett löjligt begrepp, åter proklamerat denna känsla som en vacker dygd, kunde sovjetpressen meddela många bevis på den tillgivenhet Stalin visade den gamla, som han tidigare synes ha fullständigt negligerat.

I Goris s. k. ryska stadsdel, kallad så, därför att de ryska kasernerna voro belägna där, ligger det lilla hus, där Stalin föddes och levde under sina fyra första år. Det skyddas numera av ett glastak, uppbyggt av charmanta marmorpelare — det komiska arrangemanget har, upplyses det, tillkommit på initiativ av G. P. U.-chefen Berija. Huset är ytterst oansenligt och fallfärdigt, med väggar primitivt hopsmockade av trä, tegel och murbruk. En ranglig utomhustrappa för upp till ett slags veranda med bågnande räcke; därifrån får den besökande kika in i ett rum med vaxduksbeklätt bord, en byrå med samovar, fotogenlampa i taket, en billig spegel i rund ram på väggen, det hela rekonstruerat sådant det såg ut, då det förhrydes av skomakarfamiljen; husets andra rum beboddes av ägaren. Från gården leder en dörr in till en fuktig källare, skomakarverkstaden. På husets vägg är anbragt en minnesinskrift: ”Här föddes och levde med sina föräldrar, Vissarion Ivanovitj och Jekaterina Georgievna Dzjugasjvili, den älskade ledaren och läraren för S. S. S. R:s folk och för det internationella proletariatet Stalin, från år 1879 till 1883.”

Fast Stalins mor vid hans födelse blott var 20 år, var Josef — eller Jozif som namnet rätteligen lyder på ryska — parets tredje barn; de första hade dött redan ett par veckor efter födelsen. Han var till en början ett klen och sjukligt barn, dessutom med ett par smärre kroppsliga deformiteter — det är möjligt att det står i samband med faderns påstådda alkoholism. Emellertid repade han sig och lyckades också klara smittkopporna, som han genomgick i späda år; som minne av sjukdomen har han några lätta kopparr i ansiktet och på händerna. Stalins ryska biografer förklara, att det var hans mors outröttliga, ömma vård som räddade honom åt livet. Tydligt är också att Jekaterina Dzjugasjvili var en god och självuppoftande mor, som gick upp i omsorgen om sonen och satte sin ära i att ge den lille Soso en sorgfri barndom och en god uppfostran. Mannens skomakeri gick uselt, men genom arbete som tvätterska höll hon familjen uppe. Någon egentlig nöd har Stalin aldrig

lidit.

När Josef kommit i skolåldern, sattes han i stadens prästskola — i skolbyggnaden, som förevisas för ”exkursanter”, är nu en lantbruksskola inrymd. De ryska prästskolorna voro det lägsta trappsteget i prästutbildningen; de närmast följande voro prästseminarierna och — för dem som spekulerade på högre prästerliga befattningar — de andliga akademierna. Alla dessa utbildningsanstalter rekryterades huvudsakligen av barn ur prästfamiljer, endast i rätt ringa utsträckning av ungdomar av icke ecklesiastiskt ursprung. Att Jekaterina Dzjugasjvili — enligt vad som påstås mot sin mans vilja — valde den prästerliga banan för sin son berodde säkert först och främst på att hon själv var en varmt religiös kvinna, endast i mindre grad på hennes önskan att få sonen flyttad upp i en högre samhällsklass: prästerskapet i Ryssland har aldrig intagit en sådan ställning i samhället, att det kunnat vara någon större lockelse för småfolket att låta sina söner slå sig på präststudier. Vad som spelade in vid valet av utbildning tycks ha varit att familjen, efter att ha flyttat från sin tidigare bostad, kommit att bo i samma hus som en prästfamilj, med vars bägge söner Josef blivit lekkamrat. När dessa sändes till prästskolan och den äldre av dem pluggade läxor med den yngre, snappade, påstås det, Josef upp en del av lärdomen så framgångsrikt, att hans studiebegåvning ansågs ådagalagd och även han bestämdes för samma studiebana. År 1888, vid 9 års ålder, kom han in i skolans andra förberedande klass.

Om Stalins skolår berätta hans ryska biografier åtskilliga historier. De flesta ha kommit fram på senare tid, då överhuvud taget folks minne för allehanda smickrande och rörande drag från Stalins tidigare år på ett påfallande sätt vaknat — och då samtidigt den nya ryska skolpedagogiken åter låtit mönsterskolgossen komma högt i kurs. Han studerade, heter det, flitigt och intresserat och fick alltid högsta betyg; då han flyttades upp i tredje klassen — inalles hade prästskolan fyra — tilldelades han ett stipendium på tre rubel i månaden. Mot sina kamrater var han hjälpsam och tjänstvillig, men att på otillåtligt sätt ge dem ett handtag kunde aldrig falla honom in; utanför skolan hjälpte han en del grannbarn, som inte fingo skolundervisning, att lära sig läsa och skriva. Med tiden blev han så skicklig att han kunde slå sina lärare på fingrarna. Matematikläraren hade, berättar en artikel till Stalins 60-årsdag, stakat sig på ett tal och i sin nöd försökt klara sig genom att skylla på tryckfel i läroboken; lille Josef sprang fram till tavlan och löste uppgiften i en handvändning. Inte mindre utmärkte han sig som sångare i skolans sångkör; han exekverade, försäkras det, kompositioner av Tjajkovskij och andra ryska kompositörer. Men samtidigt drev han också studier utanför skolan. Det lilla skolbiblioteket, som huvudsakligen innehöll andliga böcker, tillfredsställde honom inte. Han skaffade sig på omvägar georgiska och ryska författares verk och förvärvade, enligt vad en av hans förra kamrater, nu mellanskollärare och innehavare av Lenins orden, berättat, ”en ofantlig beläsenhet”. Sina kamrater vägledde han i val av lektyr; särskilt rekommenderade han dem en del georgiska bonderomaner. ”Vi måste lära och lära för att kunna hjälpa bönderna”, uppmuntrade han enligt den nämnde ordensbäraren sina kamrater. Han studerade också — före fyllda 14 år och innan han avslutat sina fem första skolår — Darwins verk. ”Snart förstod han”, berättar den sagesman, som lämnat denna uppgift, ”att prästerna lurade folket och att det inte fanns någon Gud i naturen. Han skyndade att meddela en av sina kamrater detta. Han fann likatänkande, och så växte det upp unga gudlösa under prästskolans tak.”

År 1894 hade Josef Dzjugasjvili avslutat kursen i prästskolan, som han lämnade med idel femmor (A) i betyg och ett utmärkelsesdiplom, och ägde därmed det mått av teologisk bildning, som behövdes för att som s. k. psalmsångare bekläda den lägsta posten i kyrkans tjänst. Emellertid fortsatte han sina studier: samma år blev han antagen som elev vid prästseminariet i Georgiens huvudstad Tiflis. Här hade fadern, vars hemhantering utkonkurrerats av fabriksindustrien, fått plats som säsongarbetare i en skofabrik, och hit hade också familjen flyttat över sedan Josef avslutat kyrkskolan i Gori.

Säkert begagnade sig den unge mannen gärna, trots sin i kyrkskolan förvärvade gudlöshet, av denna möjlighet att få fortsätta på studiebanan; hans ryska biografer, som alltid varit litet generade över Stalins teologiska antecedentia, antyda att ett universitet varit rätta platsen för honom och ondgöra sig i samband därmed över tsarismen, som envist motsatte sig ett upprättande av universitet i Georgien. Hans inträde där överensstämde ju också med hans fromma mors intentioner; då seminariet var ett internat, där staten bjöd inte bara på teologisk utbildning utan också på vivre, medförde ynglingens placering där dessutom en lättnad i familjens ekonomi — skomakaren dog för resten strax därpå.

Den iver och det allvar, varmed Stalin bedrev sina studier, synas ha varit berömliga. Redan nu gav han prov på den energi och uthållighet i arbetet, som alltid varit karakteristiska för honom — förresten är det väl möjligt att seminariet med dess gammalmodiga och solida pedagogiska metoder bidrog att utveckla de egenskaperna hos honom. En del utländska biografers skildringar av hur Stalin under sina Tiflisår intagit en chefsställning bland stadens ligaungdom tillhöra samma klass som berättelserna om hans far som ett slags Rinaldo Rinaldini.

Naturligt nog äro de bolsjevikiska källorna mycket angelägna att betona, att Stalin höll sig obesmittad av teologiska kunskaper. ”Han aktade sig väl”, skriver en av minnestecknarna, ”för att slå in i huvudet den strunt, som prästerna hade att komma med; de teologiska vetenskaperna intresserade honom inte en smula, och han förberedde sig inte till lektionerna i dem; endast tack vare sitt enastående minne kunde han bestå examina i de teologiska disciplinerna.” Så mycket mera lysande voro, berättas det, hans framsteg i de profana disciplinerna. Speciellt skulle han varit framstående i uppsatsskrivning: lärarna påstås ha beundrat hans krior. Vid sidan härav skulle han också ha bedrivit studier på egen hand. Först och främst läste han skönlitteratur i långa banor. Tolstoj, Dostojevskij, Turgenjev och andra voro, heter det, förbjudna inom seminariet, men Stalin skaffade sig möjlighet att läsa både dem och en rad andra, begynnande med Dante och Cervantes. Under inspiration härav uppträdde han också själv som poet på georgiska: i de georgiska tidningarna publicerade han, uppges det, en rad dikter: ”Rosen har sprungit ur sin knopp”, ”Till månen” och andra poem, som sägas ha upptagits i en georgisk antologi, men som märkvärdigt nog inte införlivats med den ryska litteraturen. Men vidare studerade han också ämnen, som inte förekommo på seminarieschemat. En av hans biografer uppräknar: naturvetenskap, astronomi, biologi, kemi, geologi, sociologi.

Inför denna skildring av hur Stalin under sina år vid seminariet inhämtade kunskaper i alla möjliga discipliner utom just i de teologiska kan till en början påpekas, att teologien i de ryska teologiska seminarierna spelade en så fullständigt dominerande roll, att det inte blev mycket kvar för andra ämnen; även om Stalin samvetsgrant tillgodogjorde sig den undervisning, som gavs i dem, så fick han därmed inte så mycket i bildningsväg. Det är också ganska klart att om hans uppsatser berömdes, detta berodde på att seminariets anspråk på elevernas stilistiska färdighet voro mycket små, något som förresten var rimligt vid en läroanstalt, där elevernas kunskap i ryska språket var högst bristfällig; någon pennans man har Stalin aldrig varit, han skriver med tjockändan av pennskafet. Och vad sedan beträffar hans omfattande extrastudier på de mest skilda lärdomsområden får man nog inte ta uppgiften härom allt för allvarligt. De teologiska läxorna, som Stalin, om han ville hålla sig kvar i seminariet, inte kunde komma ifrån, fyllde nog det mesta av hans tid, och till fria studier gav honom livet under seminariets kasernförhållanden inte mycket tillfälle. Vad särskilt angår det omfattande studium av skönlitteratur, som han skulle ha bedrivit och som till största delen måste ha varit förlagt utanför seminariet, har man svårt att tro på det: det har i varje fall inte lämnat det minsta spår i hans författarskap, där man på sin höjd finner ett och annat av de vanligaste citaten ur de vanligaste ryska författarna.

Den bildning, som Stalin inhämtade under seminarietiden, kan alltså utan minsta tvivel

betecknas såsom ganska klen: ett nödtorftigt mellanskolepensum, men heller inte mer. En bildning, som han, det kan tilläggas, sedermera tydligen inte ansett sig behöva i någon avsevärd mån komplettera, inte ens på den punkt, där han speciellt bort känna den bristfällig: främmande språk, som seminariet inte undervisade i, har han livet genom förblivit okunnig i. Däremot torde det vara orätt att underskatta den teologiska skolning han undergått. Det är mycket möjligt, att de teologiska disciplinerna inte precis entusiasmerade honom: den undervisning, som bestods i dem, var säkert mycket litet inspirerande. Men att seminariets religionsundervisning, sådan den nu var, givit Stalin åtskilligt är obestridligt. Ännu i dag sitter den gamle teologen i honom, då han talar och skriver. Kan han sin Marx, så kan han också sin bibel. Bibelcitaten dugga tätt, och bibliska tongångar blanda sig på ett ofta kuriöst vis med de mera profana. Det råder heller intet tvivel om att han läraktigt tillgodogjort sig åtskilligt av seminariets undervisning i konsten att förkunna ordet för enkla själar. Han verkar onekligen som talare inte så litet rysk batisjka från landet, som klart, mångordigt, energiskt och med små sirater i stilen präntar in de eviga sanningarna i församlingsfår, fattiga i anden och med ringa fattningsförmåga; i den ökade förståelsens och tillägnelsens intresse delar han upp sin förkunnelse, liksom han en gång fick lära sig att bena upp bibelordet, i för det första, för det andra o. s. v. långt upp i talserien eller portionerar ut den i frågor och svar å la katekesen. Men den teologiska undervisning han fick under fem års tid gav honom nog åtskilligt mer. I hela den benhårda ortodoxi, som karakteriserar honom, ofördragsamheten mot oliktankande, kravet på obetingat anammande av den verbalinspirerade rena läran och samtidigt i föraktet och hatet mot det förtappade Västerlandet och allt dess väsen är Stalin i grund och botten en värdig lärjunge till de fromma andliga fäderna i Tiflis' teologiska seminarium.

*

Sin största betydelse för Stalin hade emellertid seminariet i ett annat avseende: det var här han fördes in på den revolutionära banan.

I likhet med alla andra ryska utbildningsanstalter på den tiden var Tiflisseminariet en plantskola för revolutionärer. Det var ju, då den ryska revolutionsrörelsen i slutet av förra århundradet satte fart, den bildade ungdomen, som gick i spetsen; studentoroligheter, genom vilka ungdomen vädrade både sina revolutionära idéer och sina något bångstyriga livsandar, hörde till ordningen för dagen och tilldrogo sig den övriga världens uppmärksamhet i mycket högre grad än arbetarrörelsen. Nere i Tiflis hade den handlingskraftiga och temperamentsfulla georgiska seminarieungdomen gått till aktion redan på 1870-talet; på 80-talet hade man vid seminariet haft två skandaler, som givit genljud över hela Ryssland. Den ena gången, år 1883, hade det varit revolt mot seminariets ryska rektor, närmast med anledning av att han kallat georgiska ett hundspråk; en av eleverna — sedan en bemärkt georgisk revolutionär — hade örfilat upp sin chef och som straff sänts att avtjäna tre års militärtjänst i ett disciplinkompani; en rad andra studenter hade relegerats och seminariet för en tid stängts — varigenom alltså de ryska myndigheterna själva sörjt för att en hel uppsättning oroselement sändes ut över georgisk landsbygd. Tre år senare kom fortsättningen: nu blev seminariets rektor mördad av en nittonårig prästkandidat, varvid, enligt den rapport, som den heliga synodens prokurator Pobjedonostsev mottog från Tiflis, knappt hälften av eleverna ogillade brottet och många knappast dolde sin förtjusning, medan en del av den georgiska lärarpersonalen försökte ursäkta mördaren och alla i själ och hjärta sympatiserade med honom.

Att en läroanstalt, som alltså redan under en tid, då revolutionen i det övriga Ryssland var inne i en dödvattensperiod — 1880-talet var en den revolutionära avmattningens tid — levererat sådana andans stridsmän, också ett årtionde senare skulle hävda sina traditioner, är begripligt. Inom den ryska arbetarklass, som den forcerade industrialiseringen på 80- och 90-talen skapat, började det nu jäsa allt starkare; i samband därmed hade de

marxistiska lärorna på allvar börjat sitt segertåg genom Ryssland. På olika håll i landet hade unga författare börjat att efter ryska förhållanden anpassa de nya lärorna, bl. a. utkommo nu Lenins första skrifter. Här och var bildade intelligensrepresentanter revolutionära sammanslutningar, som trädde i förbindelse med arbetarna och försökte i revolutionära fåror kanalisera in deras missnöjesstämningar: så tillkommo en del små marxistiska sammanslutningar, kallade Förbund för arbetarklassens frigörelse. I ett av de viktigaste av dessa förbund, det i Petersburg, verkade Lenin; hans deltagande i en textilarbetarstrejk 1896 renderade honom följande år förvisning till Sibirien. Året därpå sammanträdde representanter för dessa förbund till kongress i Minsk och slöto sig samman: det ryska socialdemokratiska partiet hade kommit till.

Luften var alltså oros- och revoltmättad. Det var klart att detta skulle ge den stridbara seminarieungdomen starka impulser att kasta sig ut i kamp. I första hand var det sina egna rättigheter som fria män, som de kände sig kallade att hävda: hatet mot det bestående var först och främst hat mot den del därav, som mest tryckte dem: den rigorösa och antikverade seminariedisciplinen. Året innan Stalin inträdde vid seminariet hade seminaristerna gått till attack mot den och krävt avlägsnande av några av de mest hatade lärarna och inspektörerna, avveckling av det spioneri man praktiserade mot dem etc.; de hade därvid introducerat den nya moderna kampmetoden, strejken, och nedlagt sina teologiska studier. Arrangör var en yngling från Gori, som gått ett par klasser över Stalin i Goris prästskola, Lado Ketskovelj, sedermera en känd revolutionär. Seminariet hade svarat med bojkott och stängt läroanstalten på en månad, 87 elever hade förvisats och seminarieregimen i fortsättningen ytterligare skärpts.

Men i likhet med arbetarna hade seminaristerna lätt att från de fackliga kraven övergå till de politiska. Det var för dessa till största delen ur byprästproletariatet utgångna ynglingar naturligt att smittas av de proletära stämningarna i tiden; i enlighet med den inrotade ryska uppfattningen att det var de bildades plikt att, som det hette, betala för sin utbildning genom att ta sig an massornas sak, kände de sin skyldighet att ställa sig till deras förfogande. Det var då också naturligt för dem att lyssna till de kampsignaler, som tidens modelära, marxismen, lät gå ut över landet. Att träda i kontakt med den underjordiska arbetarrörelsen i staden, att studera den marxistiska litteratur, som utkolporterades på hemliga vägar, att hålla sina hemliga revolutionära sammankomster var så mycket mera lockande som det var ett för unga sinnen tilltalande farligt spel, vilket måste bedrivas under emancipation från seminarieregimens stränga regler. Seminariet övervakade varje deras steg och kontrollerade deras lektyr; inspektionen spionerade på dem, läste deras brev, rotade i deras frånvaro igenom deras tillhörigheter; så mycket mera frestande var det att ge sig in på de revolutionära vägar, som seminariet framför allt ville avhålla dem ifrån, och göra det under utvecklande av en konspirationsteknik, som kunde överlista den stränga övervakningen.

Om den roll Stalin spelade i seminariets revolutionära liv saknades länge nog alla bestämda uppgifter. Vad man visste var egentligen blott, att han efter fem års studier vid seminariet blev relegerad. Det låg ju nära till hands att förklara relegationen som en följd av den revolutionära verksamhet, som han kunde antas ha bedrivit. Men de kamratminnen från Stalins seminarietid, som då och då kommo fram, gävo ingen bekräftelse på saken — av dem framgick närmast, att de forna medstudiosi trots god vilja hade mycket svårt att över huvud taget erinra sig kamratskapet med honom. Även den, som gav sig ut för att minnas mest, en på sin tid rätt framstående bolsjevik, Jenukidze, gav en bild av Stalins seminariebana, som ingalunda lät honom framstå som någon revolutionär banerförare och som framställde relegationen såsom endast i ringa mån sammanhängande med någon revolutionär verksamhet. ”Medan Stalin ännu var seminarist, läste han”, heter det, ”böcker om naturvetenskap, sociologi och arbetarrörelsen, men i hemlighet, liksom en konspiratör.

Trots alla försiktighetsåtgärder blev denna hans läsning upptäckt av den klosterartade övervakningen, och Dzjugasjvili förvisades från seminariet.”

Att Stalin som ertappad tjuvläsare av förbjuden litteratur, som endast delvis var revolutionär, förvisats från seminariet, var emellertid inte en version, som gav vederbörlig gloire åt evenemanget; på senare tid har man därför undan för undan bättrat på framställningen. Till Stalins sextioårsdag hade man hunnit få ihop en fyllig och detaljerad bild av seminaristenrevolutionären och hans verksamhet.

Enligt denna skulle Stalin redan år 1894, under sitt första seminarieår, trätt in i den revolutionära rörelsen. Han skulle då ha kommit i beröring med en grupp revolutionära ryska arbetare, som förvisats till Kaukasien; Stalin själv har i en intervju bekräftat upplysningen och förklarat att förbindelsen med dessa arbetare varit av avgörande betydelse för honom. Under inflytande av dem hade han yrkat på att seminariets hemliga s. k. litterära bildningskrets, i vilken han redan förut inträtt, skulle ombildas till politisk och genomdrivit sitt initiativ. På hans förslag hyrde kretsen, heter det, ett rum på det s. k. Davids berg för fem rubel i månaden — detaljer avsedda att låta framställningen verka trovärdig saknas alltså inte. Här samlades seminaristerna i hemlighet en å två gånger i veckan. Josef Dzjugasjvili utvalde, säges det, omsorgsfullt kretsens medlemmar för att inga provokatörer skulle komma med. Här studerade man förbjuden litteratur, till en början Tolstojs ”Uppståndelse”, en för unga marxister ju tämligen tam läsning; sedan ”övergick den unge propagandisten till att för kretsen förklara Darwins teori”, varefter man var färdig för att ta itu med Marx. I ett bibliotek i staden fanns ett exemplar av första delen av ”Kapitalet” i rysk översättning; arbetet avskrevs för hand. Dzjugasjvili lärde sig först grundligt den avskrivna texten, sedan började han förklara den för sin illegala studiekrets.” Snart var han också mogen för marxistiskt författarskap. ”Stalin inskränkte sig inte till muntlig propaganda av Marx' idéer. Han grundlade och ledde en elevtidning på georgiska, i vilken han belyste alla tvistiga frågor, som diskuterades i pressen och i tidningen Kvali” (det socialdemokratiska organet i Tiflis).

Samtidigt var han också, berättas det, revolutionärt verksam utanför seminariet. År 1896-97 stiftade han bekantskap med arbetarna vid Tiflis' järnvägsverkstäder och blev en gärna sedd gäst hos dem. År 1898 anförtrodde de honom, enligt vad Stalin själv meddelat i ett tal, ledningen av en arbetarestudiecirkel; det blev, berättar en av deltagarna, genast en helt ny fart i arbetet, då Stalin tagit cirkeln om hand. Men hans verksamhet bland arbetarna slutade inte med det. Då år 1898 strejk utbröt vid järnvägsverkstäderna — en strejk som väckte stor uppmärksamhet i hela Ryssland såsom Kaukasiens dittills största — var det, efter vad som numera avslöjats, han som arrangerade den. Intervjuade arbetare säga sig minnas hur han omedelbart före strejkens start gick omkring i verkstäderna för att kontrollera att allt var klart och för att ge de sista instruktionerna. Han hade, heter det, dragit över huvudet en basjlik — en huva med nedhängande sidostycken — för att verkstäderna inte skulle märka att en främling var närvarande. När han passerade, viskade arbetarna: Soso, Soso!

Samma år blev Stalin också vederbörligen socialdemokratiskt organiserad; han ingick i Tiflis' socialdemokratiska organisation Messame Dasi. I den intog han sedan en klar och konsekvent marxistisk position, som han hävdade gentemot ledaren, den senare mensjeviken Noa Jordania. Redan omedelbart efter sitt inträde i Messame Dasi bildade han en revolutionär marxistisk grupp inom organisationen och startade en oförsonlig kamp för att få organisationens verksamhet lagd på rent marxistiska linjer.

Om Stalin alltså tidigt kom fram till en rent marxistisk position, var det ju naturligt, att hans vägar redan nu skulle tangera Lenins. Visserligen inskränkte sig kontakten dem emellan till att Stalin nu gjorde bekantskap med Lenins skrifter och konstaterade

åsiktsöverensstämmelsen. Härom berättar — fortfarande med alla vederbörliga detaljer — en minnestecknare:

”En morgon år 1898 stodo seminaristerna samlade på Pusjkin-torget (framför seminariet). En brännande politisk diskussion pågick. Dzjugasjvili kritiserade skarpt Jordania. Då ringde klockan. Dzjugasjvili avbröt samtalet och sade till sina kamrater:

— Jag har läst Tulin, se det är en riktig revolutionär. Och han tillade beslutsamt:

— Jag måste till varje pris få träffa honom.”

”Bakom pseudonymen Tulin”, tillägger framställningen, ”dolde sig Vladimir Iljitj Uljanov — Lenin.”

Efter hand kom Stalin, skildras det vidare, i klammeri med seminariemyndigheterna. Först gällde det hans läsning av förbjuden litteratur. Inspektionen fick nys om att studeranden Dzjugasjvili bröt ordningsreglementet. Visitationer och repressalier följde. Den indisciplinära elevens namn började allt oftare figurera i anmärkningsprotokollet. En inspektör rapporterade till seminariekollegiet:

”Dzjugasjvili. Det har befunnits att han innehar lånekort till billighetsbiblioteket, vars böcker han läser. I dag har jag hos honom konfiskerat Victor Hugos 'Havets arbetare', där jag fann det sagda kortet.”

Resolutionen lydde:

”Han ådömes prolongerad arrest. Han har redan förut erhållit varning för läsning av den förbjudna boken 'År 1793' av Victor Hugo.”

Sedan kom den stora skrällen. En av de nitiska inspektörerna fick i hans gömmor tag i en artikel för den omtalade elevtidningen och därmed var hans revolutionära verksamhet röjd. Han fick en tvåa i uppförande (näst lägsta sedebetyget) och relegerades från seminariet.

Saken är alltså klar: det var av politiska skäl som Stalin förvisades. Man annoterar noga dagen för denna i den ryska revolutionshistorien epokgörande händelse; det var den 29 maj 1899.

Hela denna framställning om Stalins revolutionära bana under seminarietiden verkar föga trovärdig. Riktigt är nog att han liksom ungdomarna i seminariet i allmänhet kom in i den revolutionära rörelsen och trädde i förbindelse med de revolutionära arbetarna i staden — man förstår att det för Stalin varit särskilt maktpåliggande att trycka på den senare detaljen: hans revolutionära idéer voro alltså från början ren proletär avtappning. Likaså är det faktum att han 1898 inträdde i Messame Dasi. Men att han verkligen under seminarieåren blivit mogen marxist och kämpat för ren marxism gentemot de riktningar, som sedan skulle utmyнна i mensjevismen, är omöjligt att tro. Den förtrogenhet med de marxistiska idéerna som kopieringen av Marx' kapital kunnat ge honom var det säkerligen inte mycket bevänt med: den boken är ju dock ingen mellanskolelitteratur. Så svag var i själva verket ännu året före hans relegering hans teoretiska revolutionära underbyggnad att, då han efter inträdet i Messame Dasi vände sig till dess ledning med anhållan om att få överta en av de arbetarstudiecirklar, som organisationen anordnat, hans anhållan avslogs: man tenterade honom litet i politiska och ekonomiska ting och fann honom så rudis att man bad honom läsa på litet bättre och sedan komma igen. När han, vilket förmodligen är riktigt, skällde ut Jordania och de andra socialdemokratiska partipamparna, var det tydligen inte deras felaktiga uppfattning av Marx utan deras bristande uppskattning av honom själv, som vållade indignationen.

Det är under sådana förhållanden mycket litet antagligt att Stalin kunnat bedriva något mera framstående marxistiskt arbete bland sina kamrater. Inte heller de på senare tid

framkomna berättelserna om den roll han skulle ha spelat bland Tiflis' arbetare kan man ta för kontant. En viss verksamhet i arbetarkretsarna bedrev han nog; då Messame Dasi vägrade att anlita hans tjänster som studiecirkelledare, bildade han på egen hand ett par studiekretsar — man observerar hur han vid omnämmandet av saken uppger att ledarskapet i studiekretsarna lämnats honom av arbetarna själva, alltså inte av den socialdemokratiska ledningen. Men inte ens Stalin själv försökte, när han 1926 avlade ett besök i Tiflis och talade till dess arbetare, framställa denna sin verksamhet såsom särskilt betydelsefull. Tvärtom: i det han protesterade mot de ”onyttiga överdrifter” i de hyllningar, som han fått mottaga, tog han fasta på några ord av en av de äldre arbetarna, som förklarat, att han ansåg sig själv som en av Stalins lärare och honom som sin lärjunge. ”Det är”, yttrade Stalin, ”absolut riktigt, kamrater; jag har varit och är alltså en av lärjungarna till arbetaravantgardet i Tiflis' järnvägsverkstäder.” Efter att ha namngivit några arbetare, fortsatte han: ”I jämförelse med dessa kamrater var jag ännu en novis. Kanhända hade jag då en smula större teoretiska kunskaper än åtskilliga av dessa kamrater. Men som praktisk militant var jag ovillkorligen en debutant. Här, i sällskap med dessa kamrater, fick jag mitt första dop i revolutionär kamp. Här, i dessa kamraters sällskap, blev jag då en lärning i revolutionen. Som ni ser, voro Tiflis' arbetare mina första lärare. Tillåt mig nu att säga dem mitt uppriktiga, kamratliga tack.”

Att denna revolutionslärning vid 19 års ålder arrangerat en av Rysslands största strejker är ju också en direkt komisk tanke — alldeles oavsett att man har svårt att tänka sig att seminariet beviljat honom den permission, som behövts för det stora organisationsarbetet, eller att den sagda basjliken kunnat göra honom osynlig för fabriksledningens, seminarieinspektionens och polismyndigheternas trefalt vakande ögon.

Den lilla historia, som skall illustrera hur han från första stund känt sin andliga frändskap med Lenin, är också uppenbart tillagad på fri hand. Det framgår redan av att i de skrifter, som Lenin utgav under namnet Tulin, hans från de blivande mensjevikerna avvikande åsikter ännu alls inte framträdde på sådant sätt, att Stalin, om han överhuvud taget begrep något av dem, kunnat entusiasmeras till att beteckna honom som en riktig revolutionär i kontrast mot de moderata socialister, som han påstås ha skarpt kritiserat. Och dessutom: om verkligen Stalin kommit över dessa Lenins tidiga skrifter och intresserat sig för dem och deras författare, skulle han inte kunnat undgå att genom de i Tiflis verkande ryska marxisterna — det skulle väl förresten just varit de, som stuckit de leninska broschyrerna i hans hand — få reda på, att Lenin sedan 1896 satt i tsaristisk förvisning i Sibirien och att det personliga möte, som Stalin till varje pris ville få till stånd, alltså skulle stöta på vissa oöverstigliga hinder.

Inte heller den reviderade framställningen av relegationen är vidare lyckad. Hade Stalin verkligen i upprepade repriserna råkat ut för att förbjuden litteratur anträffats hos honom, och kunde han alltså vänta, att hans tillhörigheter i seminariedormitoriet skulle bli föremål för fortsatta visitationer, kan han knappast tänkas ha förvarat ett så farligt dokument som den sagda politiska artikeln på sådant sätt, att den kunde falla i bevakningens händer.

Däriigenom skulle ju inte bara han själv utan också den krets, han påstås ha lett, komprometterats — det rimmar allt för dåligt med den skicklighet som konspiratör, vilken i fortsättningen utmärkte honom och som hans påstådda arrangemang med den hemliga lokalen på Davids berg och hans försiktighetsåtgärder mot eventuella provokatörer vittnade om. Beskyllningen för en sådan försyndelse mot konspirationsteknikens element måste man säkert frita honom ifrån och alltså stryka ett streck över historien.

Med Stalins revolutionära verksamhet hade relegationen säkerligen ingenting att göra; så pass små dimensioner hade nog hans revolutionära engagemang att de med lätthet kunde döljas. Å andra sidan förefaller inte heller den tidigare förklaringen till relegationen, läsningen av förbjuden litteratur, vidare plausibel. I jämförelse med de manifestationer av

ungdomens revolutionära tendenser, som de andliga fäderna i Tiflis voro vana vid, attentat mot deras egna liv och lemmar, framstod nog för dem litet tjuvläsning av litteratur, härstammande från stadens för de breda massorna avsedda och naturligtvis omsorgsfullt censurerade bibliotek som en ganska oskyldig förseelse, som varken kunde medföra prolongerad arrest eller förvisning. Endast en publik, som är van vid bolsjevismens renlärighetsnit och bolsjevikiska metoder att slå vakt om den allena saliggörande tron, kan ta den historien för god.

Vad var då anledningen till relegationen? I saken föreligger också ett annat vittnesbörd, som erbjuder ett visst intresse, ett uttalande av Stalins egen mor.

”Han blev”, har hon förklarat för en intervjuare, ”inte förvisad. Jag tog honom själv från seminariet för hans hälsas skull. Då han kom in på seminariet var han 15 år, en så stark pojke som någon annan. Men när han var nitton, hade överansträngningen nästan gjort slut på honom, och läkarna sade att han kunde få lungdot. Därför tog jag ut honom ur seminariet. Han ville inte lämna det. Men jag tog ut honom. Han var min ende son.”

Tro på denna dementi kan man visserligen inte. Även om man nog kan föreställa sig att Jekaterina Dzugasjvili var en morskt och katigt kvinna — ännu hennes ålderdomsporträtt låta ana det — lär hon inte mot den redan 20-åriga Stalins vilja kunnat ”taga ut” honom. Men man kan säkert ur dementien utläsa något annat. Man ser bakom hennes ord den ömma modern, som ännu efter årtionden inte kunnat glömma, vad som för henne kanske varit det hårdaste slaget i hennes liv och vad som enligt hennes uppfattning varit en skam utan like för sonen, en skam som hans senare upphöjelse inte kunnat utplåna och som hon nu söker att täcka över. Men om saken framstår så för henne, så har det säkert berott på att relegationen skett under omständigheter, som hon själv funnit för sonen graverande. En relegation av politiska grunder kan det då knappast ha varit; sedan Stalin just på den politiska banan gjort storartad succé, skulle hon inte haft någon anledning att dra en slöja över det passerade såsom för sonen så komprometterande. Och om den politiska förseelsen till på köpet bara bestått i något så oskyldigt som läsning av förgriplig litteratur, skulle hon så mycket mindre haft någon anledning att skämmas för saken och vilja dölja den, som sonens studieiver alltid var hennes stolthet och hon i sina berättelser om sonen åter och åter framhäver den.

Motiveringen för förvisningen var säkert en helt annan: grunden var troligen helt enkelt den unge mannens allmänna uppförande, som redan nu varit sådant som alla, som i fortsättningen kommit i beröring med honom, allt ifrån hemliga polisen till Lenin, konstaterat vara karakteristiskt för Stalin. Det har med andra ord varit ett överhuvudtaget fräckt, ohyfsat och uppstudsigt beteende, som ansågs göra honom olämplig för det prästerliga kallet. Det är också tydligen detta seminariets omdöme om honom modern har i tankarna, då hon efter att ha talat om sonens utträde ur seminariet utförligt utbreder sig om huru välartad son han varit och hur hon själv aldrig behövt bestraffa honom.

Att Stalin verkligen haft svårt att foga sig i anstaltens disciplin framgår också mycket riktigt av hans uttalanden. På frågan hur han blivit marxist, har han svarat: ”Jag blev marxist tack vare så att säga min sociala ställning — min far var arbetare på en skofabrik och min mor var också en arbetande kvinna — men också därför att jag kunde höra mumlet av revolt bland det folk, som levde på samma sociala nivå som mina föräldrar, och slutligen på grund av den religiösa intolerans och jesuitiska disciplin, som så grymt krossade mig i det ortodoxa seminarium, där jag tillbragte några år.” Att seminariet verkligen krossade Stalin får man vid studiet av hans biografi just inte något intryck av. Stalin har emellertid tydligen känt seminariedisciplinen som ett försök i den riktningen och vederbörligen reagerat emot det. Med kännedom om hans senare sätt att hävda sig själv kan man utan svårighet förstå, att det gick som det gick.

Efter förvisningen från seminariet livnärde sig Stalin någon tid med lektionsgivning; några vittnesbörd av tacksamma elever om hans enastående pedagogiska skicklighet ha tillsvidare inte framdragits. Efter ett halvt år fick han anställning som ”observator” vid Tiflis' geografiska observatorium. Lönen var 20, sedan 25 rubel i månaden plus blygsamt logi. Hans uppgift bestod i att på bestämda tider avläsa termometer och barometer, annotera molnighet och vindriktning etc. — ”ett sådant nattetid utfört arbete fordrar”, tillfogar en skildrare, ”stark anspänning av nerver och tålmod”. Trots detta räckte hans krafter till också för annan verksamhet. Där om upplyser en minnestavla, som nu är anbragt på institutionsbyggnaden och som lyder: ”Den store Stalin, det ryska kommunistiska partiets och världsrevolutionens ledare, bodde och arbetade i Tiflis' geografiska observatorium från den 28 december 1899 till den 21 mars 1901, handledande staden Tiflis' illegala socialdemokratiska kretsar.” ”I och med Stalins ankomst förvandlades”, meddelar också tidningen Pravda i en Stalinbiografi på diktatorns 60-årsdag, ”observatoriet till den tifliska socialdemokratiska gruppens konspirationscentrum.” Inom den fredliga institutionen försiggingo alltså, det intrycket får man, saker och ting, som voro ägnade att ge utslag på inrättningens seismograf.

Vad Stalin därvid uträttade hade man i det längsta mycket litet kännedom om. Man visste att Messame Dasi nu så småningom höll till godo med att anlita hans förut ratade krafter för ledning av arbetarstudiekretsar och annat agitationsarbete. Men att hans arbete varit av märkligare art framgick inte; den äldre litteraturen om den kaukasiska revolutionsrörelsen, den som utkom före och under åren närmast efter den ryska revolutionen, kände inte till det — den nämner vid skildringen av utvecklingen kring sekelskiftet överhuvud taget inte Stalins namn. En bland de tidigaste uppgifterna i saken fick man i den före den bolsjevikiska erövringen av Georgien utgivna georgiska socialdemokratiska tidskriften Brdzolis Chma, Kampens eko. Den lyder:

”Från första dagarna av sin verksamhet bland arbetarna tilldrog sig Dzjugasjvili uppmärksamheten genom sina intriger mot den främste ledaren av den socialdemokratiska organisationen, S. Dzjibladze. Han fick varning, men fäste sig inte vid den; han fortsatte att sprida skvaller i avsikt att diskreditera rörelsens allmänt erkända och befullmäktigade representanter och för att så komma till ledningen av den lokala organisationen. Han ställdes inför en partidomstol, befanns skyldig till förtal mot S. Dzjibladze och blev enstämmigt utesluten ur Tiflisorganisationen.”

De rapporter, som undan för undan kommit fram under senare år, ställa emellertid Stalins start som yrkesrevolutionär i rikare och mer tilltalande belysning. I rak strid mot de lagar, som gälla för ett av de redskap Stalin med sådan flit och nervanspanning betjänade, barometern, har hans renommé som kaukasisk revolutionär, kring sekelskiftet varit statt i oavlättligt stigande i samma mån som han själv klättrat mot höjderna. Man kan nästan år från år avläsa fenomenet i sovjetpress och sovjetlitteratur. Så t. ex. i den stora sovjetencyklopedien. I de artiklar som röra georgiska förhållanden eller personer har Stalins roll i Kaukasien vid sekelskiftet för varje ny bokstav blivit alltmer betydande: från 1930, då arbetet behandlade Georgien, eller Gruzien som det hette på ryska, till 1938, då det nått fram till Messame Dasi, hade Stalin hunnit förvandlas från god och energisk kraft till primus motor i den revolutionära utvecklingen där nere; vilken klimax, som skall kunna presteras, om lexikonet når till bokstaven S., återstår att se.

Under senare år ha också ständigt nya undersökningsresultat framlagts. Tidigare framställningar av den georgiska revolutionsrörelsens historia, som inte gjort Stalin rättvisa, ha undan för undan visats vara ovederhäftiga, ovetenskapliga och kontrarevolutionära. Stalins en gång intime vän Jenukidze, vars framställning av Stalins relegation från seminariet ovan omtalats och som i en del anteckningar om den georgiska revolutionsrörelsen inte tillräckligt framhävt Stalins roll, nödgades själv göra avbön i Pravda; något senare blev

han avrättad såsom förrädare. Nya författare ha med större framgång behandlat ämnet, så framför allt en auktoritet, vars ställning ger en alldeles särskild tyngd åt hans ord: G. P. U.-chefen Berija. Hans 1936 utgivna bok: "De kaukasiska bolsjevikorganisationernas historia" gör Stalin till den georgiska revolutionens allt dominerande centralfigur.

I samband därmed har också folks minne på ett högst sensationellt sätt börjat klarna. Massor av personer, först och främst gamla Tiflisarbetare, ha, efter att ha tegat i fyrtio år, slagit upp språklådan och levererat friska och levande Stalinminnen; ett helt fång sådana framlades senast vid Stalins sextioårsdag. Till denna dag släpptes också gamle Kalinin fram. Om sitt samarbete med Stalin, vilket var av gammalt datum — han kom år 1900 som förvisad till Kaukasien, fick plats som svarvare i järnvägsverkstäderna där och deltog sedan ivrigt i den kaukasiska revolutionära rörelsen — hade han dittills iakttagit en tystnad, som varit lika märkvärdig som den omständigheten, att han nästan ensam bland revolutionsveteranerna klarat sig igenom Stalins razzior. Med sin dubbla auktoritet som gammal revolutionär och Rysslands nuvarande statschef intygade han nu den epokgörande betydelsen av Stalins insats i den georgiska revolutionsrörelsens utveckling.

Man har alltså nu till en början fått en fyllig bild av Stalins verksamhet i arbetarcirkelarna. En rad berättare skildra hur man samlades någon gång i veckan än i den enes, än i den andres hem; på söndagarna gjorde man utflykter i grupper på femtio man med en butelj vin i fickan för syns skull. Utan att arbetarna märkte, hur tiden gick, lyssnade de till Stalins utläggningar; intervjuobjekten citera långa utdrag ur dem. Vilket tema som än behandlades, sönderdelade han det, heter det, i olika punkter och övergick aldrig från den ena till den andra utan att ha övertygat sig om att alla hans åhörare förstått honom. Han hade alltid förberett sig väl; när han talade, låg alltid framför honom en annotationsbok eller några fullskrivna pappersblad. Han kände utmärkt, försäkras det, den västeuropeiska arbetarrörelsens historia och marxismens teori — "det var därför varje samtal så starkt grep oss". Likaså gav han alltid "exempel ur den vetenskapliga och skönlitteraturen".

Men hans undervisning var också av annat, mindre akademiskt slag. Messame Dasi hade bl. a. anordnat söndagsskolor för arbetarna i allmänbildande ämnen. "När Stalin av en arbetare hörde att man där fått lära sig, hur solen rör sig, sade han: Solen! Solen hoppar säkert inte ur sin bana, lär du dig i stället, hur revolutionsrörelsen skall föras framåt, och hjälp mig att få i gång ett litet illegalt tryckeri." "Som solen speglar sig i vattnet", säger Kalinin, "ser man i denna lilla episod den födde revolutionäre ledarens metod."

Samtidigt får man också upplysningar om Stalins deltagande i de nu allt tätare förekommande strejkerna och oroligheterna. När arbetarna vid järnvägsverkstäderna år 1900 åter gingo i strejk, var han naturligtvis även nu arrangör och ledare: i en stor dossier dokument angående denna strejk, som på senare tid publicerats, förekommer visserligen inte hans namn en enda gång, men det har avhjälpits genom att det nämns så mycket oftare i de åtföljande kommentarerna. Likaså var det, försäkras man, han, som arrangerade vad som från början var en kaukasisk specialitet: efter västerländskt mönster anordnade förstamajdemonstrationer. De bägge första, åren 1899 och 1900, hölls ännu i all hemlighet; under den senare överraskades man av en gendarm, men Stalin klarade saken genom att bjuda honom att slå sig ned i gröngräset och traktera honom, tills han blev stupfull och lade sig ned att sova. "Stämningen blev hög och kamrat Stalin sade: Hittills ha vi firat vår majfest hemligt, utanför staden, men hädanefter skola vi flytta in den i staden, och vår röda fana skall vaja över gator och torg, för att självhärskardömet ordentligt skall lära känna vår kraft." Alla de församlade hurrade och ropade: "Vi gå strax!" Men Stalin hejdade de ivriga: "Ännu äro vi för få. Men ni måste svära, att var och en av er till nästa år värvar åtminstone ytterligare tio man. Då skall vi öppet fira vår första maj."

Under Stalins ledning började man också i god tid förbereda sig till demonstrationen 1901.

Polisen fick nys om saken och ingrep energiskt; misstänkta personer i massa häktades. Även Stalin var nära att åka fast. En dag i mars, då han i spårvagn kom tillbaka från en utflykt till observatoriet, fann han en massa misstänkta figurer hålla vakt på gatan; han ansåg det klokast att fortsätta spårvägsresan förbi observatoriet. Försiktigheten var klok. Polisen höll just på att företa husundersökning i hans rum i observatoriet. Stalin strök omkring på gatorna tills mörkret kom, smet in en bakväg till anstalten och erfor där nyheten; dagen därpå lämnade han för alltid institutionen och övergick till illegal existens. Sitt arbete för den beramade demonstrationen fortsatte han emellertid med oförminskad energi; kvällen före den stora dagen höll han ett sista möte med de ledande arbetarna och utdelade till var och en konkreta instruktioner.

Den stora dagen kom, allt gick till en början efter beräkning. Demonstranterna samlades och höjde på ett kvastskäft, som tillgripits i en affär, demonstrationsfanan med dess inskrift, som, heter det, författats av Stalin — alldenstund inskriften, såsom framgår av en artikel i Lenins tidning Iskra, där affären skildrades, var ”Proletärer i alla länder, förena eder”, hade författarmödan tydligen inte varit så väldig. Då demonstranterna satte sig i rörelse, omringades de emellertid av militär, som gick till anfall med knutpiska och sablar, och stor batalj följde. Efter tre kvarts timmas strid, under vilken mycket blod flöt, blevo massorna skingrade. Staden förklarades i krigstillstånd och ett stort antal arbetare häktades. Händelsen väckte på sin tid en enorm uppmärksamhet; den betydde, skrev Lenin, att hela Kaukasien upplevat en historisk märkesdag — med denna dag började, fastslog han, den öppna revolutionära rörelsen. Om Stalins andel i denna stora dag berättade intervjuade arbetarna utförligt — d. v. s. när skildringen kommer fram till början av kravallen försvinner Stalins namn plötsligt ur deras berättelser.

Att Stalin, medan han på detta sätt var den georgiska revolutionsrörelsens verkliga dirigent, befann sig i strid med Messame Dasis ledning, förneka de nu rikt flödande källorna inte. Tvärtom — man understryker det; hans opposition mot denna ledning utgör vad som kanske främst ländrar honom till berömmelse. Den ovan återgivna beskyllningen mot Stalin att han intrigerat mot denna ledning för att själv komma till makten inom organisationen förbigår man med föraktfull tystnad — hur kunna också sådana beskyllningar framställas mot en man, som så notoriskt är kemiskt ren från varje maktlystnad? Bakgrunden för konflikten var, så framställes saken, en helt annan.

De gamla ledarna, Jordania, Dzjibladze och andra, vilkas bristande marxistiska renlärlighet Stalin redan från seminariebänken märkt, visade sig, när revolutionsrörelsen tilltog i styrka, i ännu högre grad som dåliga marxister; de ville inte sätta på programmet proletariats organisering till revolutionär politisk kamp mot tsarismen utan nöjde sig med ett i legala former drivet arbete för förbättring av arbetarklassens villkor. Den revolutionära marxistiska grupp inom organisationen, som Stalin startat redan som seminarist, måste därför upptaga en allt skarpare strid mot denna ledning för att få verksamheten lagd över på rent marxistiska linjer. Den ståndpunkt Stalin därvid intog var, framgår det, helt simpelt densamma som den, på vilken Lenin ställde sig, när han återvände från Sibirien och 1900 startade tidskriften Iskra. Med andra ord: den strid mellan de bägge falangerna inom det socialdemokratiska partiet, som vanligtvis anses ha börjat, när Lenin under 1900-talets första år framlade sina idéer i Iskra, grundlades i själva verket redan i Georgien före sekelskiftet, då den tjuguarige Stalin höjde den fana, som sedan kallades den bolsjevikiska, i strid mot Messame Dasis i realiteten om också inte till namnet mensjevikiska ledning. Stalin var alltså bolsjevik, förfäktade bolsjevikiska principer och förde bolsjevikisk strid långt innan Lenin kommit till klarhet, flera år innan bolsjevismen officiellt kom till. ”För kamrat Stalin avslöjade”, fastslår Kalinin direkt, ”Iskras artiklar ingenting nytt utan inneburo blott en auktoritativ bekräftelse på de åsikter om den revolutionära rörelsen, som han själv kommit fram till.”

Uppgiften om att Stalins strid med de socialdemokratiska ledarna slutade med att han direkt utstöttes ur Tiflisorganisationen undviker man på bolsjevikiskt håll att bekräfta; att bli utsparkad är ju under alla förhållanden en smula nesligt, och bilden av hur Stalin — för andra gången — blev föremål för en dylik oceremoniös behandling passar inte riktigt bra samman med hans nuvarande storhet. Men att det kom till schism mellan Stalin och de andra och att Stalin eliminerades åtminstone ur organisationens s. k. kommitté framgår av den bolsjevikiska framställningen. Våren 1901 gjorde, heter det, ”bolsjevikerna”, som hade majoritet i kommittén, uppror mot ledningen; då i samma ögonblick polisen ingrep och gjorde slut på kommittén, bildade dess ”mensjevikiska” ledare en ny kommitté, i vilken ”bolsjevikerna”, alltså även Stalin, inte kommo med. Varefter dessa bolsjevikerna under Stalins ledning bildade en egen kommitté av klar Iskrakulör. Det kan tilläggas, att man vid framställningen av den manöver, varigenom Stalins motståndare skakade honom av sig, ger Stalins motståndare ett hugg av det slag, som sedan skulle bli en stalinsk specialitet. Man hävdar, att då polisen slog ned på kommittén, det skett efter angivelse av Jordania själv, som, vid tillfället satt i tsaristiskt fängelse och som på detta sätt, samtidigt med att han skaffade sig en merit hos myndigheterna, oskadliggjorde sina motståndare. För första gången framträdde alltså här det fenomen, som sedan skulle visa sig konstant, nämligen att alla Stalins motståndare i verkligheten varit skändliga förrädare.

*

Sådana äro de berättelser om Stalins Tiflisår, som nu ges från sovjethål. Det sätt, varpå de framkommit, gör dem naturligtvis mycket suspekta; de verka ju också i det stora hela mycket litet trovärdiga och äro tydligen beräknade för en ytterst naiv och okritisk publik. Hur mycket kan man då tro av dem?

Att den unge Stalin med liv och lust gick upp i det revolutionära arbetet kan inte betvivlas. Först och främst hade han helt visst en fullt uppriktig nitälskan för revolutionens sak. Mot det bestående samhället närde han otvivelaktigt ett stort och skönt hat. Han hade ju vuxit upp i en miljö, som led under både politiskt förtryck och sociala orättvisor och som också var laddad med politiskt och socialt missnöje. Han ansåg sig dessutom, vilket förmodligen inte betydde mindre, nedrigt behandlad av detta samhälle, som i de andliga Tiflisfädernas personer ”krossat” honom med sin ortodoxi och sin disciplin — i det ovan anförda citatet erkänner han ju ärligt att han blivit marxist delvis därför, att han ansåg sig personligen ha en gås oplockad med dessa representanter för det tsaristiska Ryssland. Dessutom älskade han säkert den revolutionära verksamheten för dess egen skull. Det gjorde den ryska ungdomen över huvud taget. Det är väl intet tvivel om att när den unga ryska generationen nästan till sista man allt sedan 1870-talet var revolutionär, det inte bara var patos för de revolutionära idéerna som utgjorde stimulansen. Den farliga underjordiska kampen mot tsarismen och dess redskap, i vilken kamp bägge parter småningom utvecklade en alltmera raffinerad teknik, bjöd på en för unga sinnen eggande och tilltalande spänning och romantik. Det är nog givet, att det var den atmosfären kring det underjordiska revolutionära spelet, som i mycket hög grad fängslade Stalin. Det illegala arbetet bjöd honom framför allt tillfälle att tillfredsställa den passion för allsköns konspirationer och intrigspel, som är hans andra natur.

Men han hade ytterligare en stimulans, som drev fram honom i detta arbete: en brinnande ärelystnad. Att denne man, vars hela politiska bana präglats av en hänsynslös strävan att tränga sig fram till makten och som inte skytt några medel att oskadliggöra alla konkurrenter, redan vid beträdandet av den revolutionära banan satt sitt mål högt och mobiliserat alla sina krafter på att bryta sig väg uppåt, kan utan vidare förutsättas. På studiebanan hade han inte haft den framgång, som säkert inte bara hans ambitiösa mor utan också han själv med sin starkt utvecklade självkänsla väntat sig och som han väl också i en bildningsanstalt av annat slag kunnat nå. Att han, för att få revansch, tidigt kom

att inrikta sin ärelystnad åt det revolutionära hållet är begripligt. Här hade redan, som sagts, ett par generationer unga entusiastiska studiosi gjort insatser, som förskaffat dem evärdelig ära — även om de tidigare revolutionära riktningarnas ideologi för den nya marxistiska ungdomen stod lågt i kurs, voro i alla fall dess förgrundsfigurer, de ”stora skuggorna”, föremål för hjältedyran. Det var med andra ord en bana med lysande konjunkturen, ägnade att locka och sporra en ung, framåtsträvande man.

För denna bana hade Stalin också obestridliga förutsättningar. De lågo visserligen inte alls på det område, där han själv alltid inbillat sig vara en första klassens storhet och där man vill göra gällande att han redan från början utmärkt sig. Att delta i den bransch av den revolutionära verksamheten, som ännu vid denna tid först och främst sysselsatte de ryska marxisterna, utarbetande av ett på den marxistiska ideologien baserat ryskt revolutionärt program — för det saknade han varje kompetens. Den allmänbildning och mogenhet, speciellt den politiska bildning, som skulle kunnat tillåta honom att vara med i den lärda och subtila diskussion, som därvid utspann sig och som förresten huvudsakligen var förlagd till emigrationen, dit Lenin efter sin sibiriska förvisning begav sig, ägde han inte. Särskilda anlag för politiskt tänkande och politiskt författarskap hade han heller inte — det skulle dröja både länge och väl innan han under Lenins färla lärde sig att sätta ihop något, som kunde betraktas som specimen för rangen av revolutionär teoretiker. T. o. m. hans intresse för den teoretiska branschen var säkert tämligen ringa. För revolutionär teori har han aldrig haft någon överdriven respekt, det framgår av det ogenerade sätt, varpå han alltid umgåtts med den. Hans teoretiska kvalifikationer voro alltså svaga: själva marxismens grundlinjer kände han naturligtvis till, men heller inte mycket mer; dem hade han accepterat så reservationslöst och kritiklöst som en enkel hjärna, ovan att tänka på egen hand, och en obildad man, som saknar utgångspunkter för kritik, över huvud taget accepterar en troslära.

Så mycket större styrka ägde Stalin på andra punkter. Han besatt i själva verket kvalifikationer, som det unga socialdemokratiska partiet hade större bruk för än för förmågan att göra sig gällande i idédebatten. Intelligenter med skarpa hjärnor och hög bildning fanns det gott om i det huvudsakligen ur den ryska intelligensen rekryterade partiet; deltagare i striderna om de ideologiska linjer, som partiet skulle följa, hade man direkt överflöd på. Vad de ledande marxistiska kretsarna däremot hade trängande behov av var folk, som kunde användas för att få till stånd kontakt med den rörelse, som spontant och med elementär styrka vuxit fram ur arbetarklassens missnöje med först och främst de fruktansvärda ekonomiska förhållanden, som den led under, men som inte i nämnvärd mån befruktats med marxistiska idéer. Det var denna rörelse, som skulle ledas in i utstakade marxistiska fåror. För detta arbete i fältet voro de marxistiska teoretikerna inte rätta männen: det var ganska sällan som dessa lärda män, vilka vid skrivbordet utformade den ryska marxistiska ideologien, också ägde kvalifikationer för att i lättfattlig, propagandamässig form ge massorna de marxistiska idéerna till livs och organisera dem till kamp för dem. Som intelligenter hade de också svårt att komma proletarietet in på livet. Själva voro de rätt främmande för dess psykologi, och massorna å sin sida kände sig främmande för dem: även om de breda lagrens misstro mot ”herrarna” och allt vad som kom från dem inte tog sig lika groteska uttryck som på 70-talet, då bönderna klädde upp och körde i väg de till deras byar anlända narodnikungdomarna, så stodo dock massorna alltjämt på misstänksam vakt mot de överklassare, som kommo till dem med den nya förkunnelsen och som erbjödo sig att handleda dem — de kände nog instinktivt att handledningen lätt skulle kunna bli kommando. För den alltså ganska svåra verksamheten bland arbetarmassorna var däremot Stalin som klippt och skuren.

Först och främst var det honom en lätt sak att få kontakt med arbetarna. Han var ju en inte fullgånge intelligent; han hade aldrig hunnit att skilja sig ut från den proletära miljön och

var för arbetarna inte en gäst och främling utan smälte in i deras kretsar som en av deras egna. I bildning stod han visserligen, som han själv påpekar, över arbetarna, men dock inte så mycket att arbetarna kunde känna sig obehagligt tillstuckade. Och den bildning han fått hade inte satt en sådan prägel på honom, som kunde stöta arbetarna tillbaka. Om han under hela sin politiska bana bevarat — och lagt an på att bevara — ett av varje kultur oberört sätt att vara, så ägde han naturligtvis vid denna tid sin friska och råa ursprunglighet än mera ogrumlad. Det var en ung man, som kunde umgås med de primitiva och råbarkade kaukasiska arbetarna på deras eget vis, därför att detta sätt också var hans och han aldrig lärt sig något annat; det var en umgängeskunst, som inte förde med sig några fläktar av teologiskt seminarium utan tjockt os av kaukasiskt arbetarlogement. Arbetarnas psykologi begrep han också, därför att den i hög grad var hans egen. Deras förhållanden kände han väl, därför att han aldrig släppt kontakten med den värld, varifrån han utgått.

Förutsättningarna för att med framgång verka som marxistisk kolportör bland dem ägde han också. Att han, som nämnts, endast inhämtat den marxistiska ideologiens elementa, var vid hans förkunelse inte en svaghet utan tvärtom. Ingen överflödig lärdom gav tyngd åt hans exposéer; hade han själv inte givit sig upp i de högre teoretiska rymderna, var det för honom ingen svårighet att vid förkunnsverksamheten på lämpligt sätt hålla sig vid jorden. Vad han själv tillägnat sig av marxismen var det till praktiskt bruk matnyttiga, och vad han därför kunde ge var en enkel och substantiell föda: marxism i simplificerad och vulgariserad form, översatt till några lättfattliga lösensord.

Själva det sätt, varpå han förstod att servera anrättningen, bidrog också till att göra den njutbar. Sådan hans av seminariets homiletiska undervisning påverkade föredragskonst var med dess visserligen tunga men redbara omständligheter, dess reda och klarhet, dess energiska inbankande i auditoriets hjärnor av huvudpunkterna, passade den säkert bra för de primitiva åhörarkretsar han hade, helst då den sedan kryddades av en del ingredienser, som satte kulör på den. Det hela var som han själv grovkornigt och vulgärt: mellan bibelspråken dräpte han till med drastiska vändningar och klämde oförskräckt i med gottköpsartade kvickheter — någon liten oratorisk grannlåt då och då, någon liten poetisk vändning, någon liten banal bild, hämtad från det språk, vari han som poet besjungit den bristande rosenknoppen, vädjade till åhörarnas estetiska känslor. Sådan är än i dag hans oratoriska teknik, och den var säkert vid den unge agitatorns bearbetning av de kaukasiska proletärerna ännu starkare i färgen än nu.

Samtidigt var det emellertid också andra kvalifikationer hos Stalin, som kommo partiet väl till pass. Också för alla de praktiska problem, som reste sig vid partiets organisering och startandet av dess verksamhet, behövde partiet praktiskt och dugligt folk; då verksamheten i stor utsträckning måste drivas i illegala former, måste man också därvid ha folk med speciella anlag för den sortens verksamhet. Stalin fyllde de kraven. Han var en man med gott praktiskt handlag, med stor arbetskraft och särskild förmåga att sätta andra i arbete, en rivande karl, som inte sparade sig själv och än mindre sparade andra. Och för den illegala verksamheten hade han inte bara, såsom tidigare framhållits, speciell böjelse utan också speciell begåvning. På de smygvägar, på vilka det revolutionära arbetet måste bedrivas, kunde han ta sig fram smidigt och skickligt, utan att lämna spår efter sig. Att arbeta bakom scenen vid planerandet och utförandet av revolutionära evenemang, att i kulissernas skydd ordna regin och ge signal till ridån att gå upp för att sedan diskret försvinna ur spelet och klara sig undan efterspelet var han mästare i.

*

Vilken roll Stalin i verkligheten spelade i de revolutionära kretsarna i Tiflis och vilket värde, som de ovan anförda skildringarna ha, är också tämligen lätt att förstå.

Till en början kan man helt visst slå fast, att hans agitationsverksamhet verkligen bedrivits

med ganska stor framgång. Vad de ovan refererade intervjuerna med Tiflis' arbetare beträffar, måste de visserligen behandlas med mycket stor skepsis. Man kan unna sig ett litet tvivel om att de intervjuade arbetarna verkligen existera, ett något starkare tvivel om, att om de existera, de haft något med Stalin att göra, och en tämligen stark förvissning om att, om de verkligen haft någon beröring med en man, som redan för ett par decennier sedan försvann ur deras synkrets, de tämligen grundligt glömt, vad som förekom under deras samvaro med honom. Men den bild av Stalin som cirkelagitator, vilka berättelserna ge, är nog tämligen väl rekonstruerad.

Skildringarna av hur han med sin propaganda vann arbetarnas öra och förvärvade popularitet bland dem träffa nog i vissa delar det rätta. Somligt är visserligen sådant, som intervjuerna satt in, därför att de veta att Stalin så velat ha det. När man lägger i arbetarnas mun försäkringar om att Stalin väl behärskade marxismens teori och den västerländska arbetarrörelsens historia och gav åhörarna till livs ”exempel ur den vetenskapliga och skönlitteraturen” och när man låter honom hålla föreläsningar för arbetarcirkelarna efter väl förberedda manuskript, så äro ju sådana intyg om den stalinska propagandans höga nivå tämligen löjliga; det är intet tvivel om att den i själva verket var utomordentligt låg. Hade propagandan varit av det finare slaget, så hade den för arbetarna varit onjubar.

Men annat träffar säkert prick. När man låter honom vid behandlingen av varje sak uppdelat den i olika punkter och energiskt fortsätta att trumfa in i auditoriet punkt efter punkt, är rekonstruktionen gjord med riktig känsla av det som i alla tider varit utmärkande för Stalins seminariemärkta teknik. Det är heller intet tvivel om att när man i de dåtida arbetarnas mun lägger historien om hur Stalin bett dem låta solen ha sin gång och i stället intressera sig för upprättandet av ett illegalt tryckeri, man rätt väl träffat tonen i den stalinska propagandan. Det var sådan praktisk marxism, som arbetarna begrepo och senterade — det vattnas i munnen på den gamle proletären Kalinin, då han berättar historien.

Likaså är det helt visst riktigt att Stalin varit med om förberedelserna till de strejker och demonstrationer, som kring sekelskiftet ägde rum i Tiflis. Att hjälpa till att klara de praktiska arrangemangen i partiets verksamhet var just hans jobb. I berättelserna om förstamaj-demonstrationen 1901 får man t. o. m. en rätt god illustration av Stalin som arrangör av ett revolutionärt evenemang. Man ser honom i händelsernas centrum fram till det ögonblick, då förspelet är slut och den revolutionära fanan höjes: när polisen kastar sig över de massor, han fört ut på gatan, och försöker erövra den fana, som han försett med lösen, då är han vips borta.

Lika klart är det emellertid att betydelsen av de insatser Stalin på det sättet gjorde inte kunde ha varit så stor. Då de anförda berättarna försöka göra honom till den kaukasiska revolutionsrörelsens centralfigur, är det en grotesk överdrift. Det är visserligen möjligt att intervjuobjekten, om de nu verkligen funnits till, fått det intrycket att Stalin var drivande kraft i de skildrade affärerna, men det bevisar ingenting. Det är ju underbefälet, som de meniga först och främst komma i beröring med. Och Stalin tillhörde utan minsta tvivel underbefälet. Försöken att i stället göra honom till general är hopplöst. Var ledningen låg är inte minsta tvivel om: den kaukasiska revolutionsrörelsens historia är väl känd och dokumenterad och det är för sent att försöka möblera om den. Ledningen låg i säkra händer hos de förut nämnda socialdemokratiska föregångsmännen med Jordania i spetsen. De hade haft denna ledning långt innan Stalin uppträdde på scenen, de hade den också under Stalins Tiflisår och de hade den också långt efter det Stalin avpolletterats från staden. Det är historiska fakta, som inte kunna bortresoneras. I jämförelse med dessa män var Stalin en ytterst ringa arbetare i vingården.

När strejkerna och manifestationerna i Tiflis framställas såsom tillkomna på Stalins

initiativ och utförda under hans ledning, är detta självfallet oriktigt. Vad särskilt de för Ryssland nya förstamajdemonstrationerna beträffar, var idén utan minsta tvivel Jordaniäs. Det var en man som studerat västerländsk arbetarrörelse i Europa under många år; det var för att markera den ryska arbetarrörelsens solidaritet med den västerländska han ville göra världsproletariatets speciella dag till också de ryska arbetarnas. Stalin som, såsom snart visade sig, hatade västerlandet och västerländskt väsen och som såg ned på den västerländska arbetarrörelsen med djupaste förakt, skulle aldrig ha kommit på den idén. Tydligt är också att om hans insatser vid både dessa och andra tillfällen haft ens tillnärmelsevis de dimensioner, som nu tillskrivas dem, han inte kunnat undgå att, all konspirativ skicklighet till trots, råka i den utmärkt väl underrättade och skickligt arbetande tsarpolisens klor. Polisens intresse för honom var emellertid påfallande ringa; i polisens papper från dessa år nämnes han blott ett par gånger i förbigående och någon energi vid försöken att försäkra sig om hans person, då misstankar börjat riktas mot honom, utvecklade polisen inte. Jordania kom fast men inte Stalin; Kalinin och en rad av de andra arbetare, med vilka Stalin umgicks, blevo också häktade, men honom rörde man inte. Klart är också att om Stalin varit hälften så stor matador som man nu gör honom till, skulle Lenin, som från sin emigration höll noga utkik på den revolutionära utvecklingen i Ryssland, ovillkorligen lagt märke till honom; hans tidning Iskra ägnade ju, som nämnts, sin uppmärksamhet just åt händelserna i Tiflis. Men om Stalin visste Lenin uppenbarligen länge nog alls intet; även sedan han småningom fått öga på honom, nämnde han år 1906 själv med mycken aktning Jordania såsom den kaukasiska revolutionsrörelsens kände ledare.

Orimligast av allt är det, när man låter Stalin i sin strid med Tiflis' socialdemokratiska ledning förfäktat de revolutionära principer, som Lenin först senare lade fram och som blevo det bolsjevnikiska partiets. Påståendet är så groteskt, att man inte förstår att det kunnat framföras. I slutet av 90-talet gick bolsjevismens store teoretiker Lenin borta i Sibirien havande med idéer, som sedan blevo bolsjevism; först 1901, då han i München startade tidningen Iskra, började han skissera dem och först 1902 framlade han dem i utkristalliserad form i broschyren "Vad är att göra?" Då först var det, som de gjorde allmän sensation i det revolutionära Ryssland — t. o. m. de politiska fångarna i fängelserna meddelade varandra genom knackningar i väggarna de sensationella idéerna. Under tiden skulle den revolutionäre novisen Stalin med sin svaga teoretiska underbyggnad på egen hand arbetat sig fram till de bolsjevnikiska sanningarna och börjat verka för dem. Framlägga de epokgörande idéerna hade han visserligen undvikit — något skulle ju också Lenin få göra; det finns inte en rad av honom från dessa år, om man inte som alster av hans författarskap vill räkna den nämnda inskriften på förstamajfanan i Tiflis och, eventuellt, några för eftervärlden ej bevarade flygblad med förmodligen lika originellt innehåll. Men idéerna hade han och försökte omsätta dem i praktiken; när Lenin sedan sent omsider blev färdig, kunde Stalin konstatera att Lenins linjer till punkt och pricka stämde med hans. Att ställa till något bråk om prioritetsrätten till idéerna brydde han sig inte om, ty en så ädel man är Stalin. Det är vad man ombedes att tro — man kan knappast tänka sig ett dummare försök att nagga på Lenins storhet.

Vilken karaktär Stalins konflikt med de ledande socialisterna i Tiflis hade är lätt att förstå. Med den några år senare uppkomna divergensen mellan bolsjevism och mensjevism hade den endast den beröringspunkten att de båda parterna representerade två uppfattningar om socialistisk taktik, som i denna strid spelade en viss ehuru inte avgörande roll. Jordania och hans män voro säkert tämligen försiktiga generaler, som inte ville vara med om allt för brådstörtade mått och steg och som väl också — även om Jordania i partidiskussionen hävdade den illegala taktikens nödvändighet — med den västerländska arbetarrörelsens exempel för ögonen ville så långt det gick hålla striden inom legala former. Det unga gardet, dit Stalin hörde, yrkade uppenbarligen på större fart i det revolutionära arbetet och

på större uppmärksamhet för de underjordiska förgreningarna av det. I den mån konflikten hade denna bakgrund, utgjorde den onekligen på sätt och vis en liten förpostfäktning till den stora striden mellan bolsjevism och mensjevism: gentemot mensjevikerna representerade ju bolsjevikerna en mera energisk och fördomsfri stridsmetod och samlade också kring sig de mera offensivlystna elementen, särskilt de ungdomliga, medan de som voro mindre heta på gröten småningom hamnade bland mensjevikerna — Jordania och hans krets slöto sig också i tidens fullbordan till mensjevismen, medan Stalin blev bolsjevik. Men den skillnaden mellan mensjevism och bolsjevism var dock endast sekundär, de primära och grundläggande differenserna voro helt andra. Att försöka göra Stalin till en bolsjevikisk pionjär blott därför att han — liksom en del andra Tiflisungdomar, bland vilka han tydligen inte var den främste — var litet mera stridslysten än sina äldre och förståndigare revolutionära förmän är enkel spekulation i folks okunnighet om vad striden mellan mensjevism och bolsjevism egentligen gick ut på.

Emellertid kan man vara tämligen säker på att vad som ytterst kom Stalin att frondera mot ledningen mindre var någon principiell meningsskiljaktighet angående den revolutionära taktiken än helt andra motiv. Det var den fiendskap mot den ryska intelligensen, som Stalin under hela sin bana gång på gång givit bevis på, som här för första gången sökte sig utlopp. Om hans hat mot de georgiska socialdemokratiska förgrundsfigurerna först tänts, då de underkänt hans teoretiska kvalifikationer, så hatade han sedan i dem just den bildade ryska klassen, intelligensen, överhuvud taget. Tillträde till denna klass hade i förtid stängts för honom själv. Det gjorde att han med avundsjuka och hätska blickar såg på dem som befunno sig innanför. Inför intelligensen bar han på en obehaglig känsla av mindervärde. Dess överlägsenhet i bildning och kultur, dess vetande, dess språkkunskaper, dess debattskicklighet och stilistiska talanger kunde han inte smälta, den kulturella förfining och det europeiska väsen, som karakteriserade intelligensen, utgjorde i kanske ännu högre grad salt i hans öga — det är väl närmast för att på trots visa, att den saken inte bekommer honom, som han ständigt lagt an på att markera det asiatiskt råa och okultiverade i sitt väsen. Men delvis bottnade Stalins fiendskap mot intelligensen också i en känsla av överlägsenhet. Någon målmedveten handlingskraft utmärkte aldrig denna klass, dess styrka var i stället debatter och dispyter; det är begripligt att handlingsmänniskan Stalin med ett visst förakt såg ned på dessa teoretici och att hans ärelystnad sade honom, att det inte var folk av deras sort utan hans, som borde ha ledningen av ett verk som framförallt krävde handling. Om de socialdemokratiska ledarna i Tiflis gällde det, att de voro synnerligen typiska representanter för denna av Stalin hatade intelligens; bland annat var deras europeiska anstrykning speciellt starkt utvecklad. Det är alltså helt naturligt att Stalin skulle känna sig kallad att ta upp kampen mot dem och försöka tränga ut dem.

Vilken karaktär den kampen måste få var från början givet. För den strid om den revolutionära taktiken, som Stalin gav sig sken av att föra mot sina motståndare, skulle ju den naturliga stridsformen varit diskussion på partisammankomster och, så långt möjligt var, i den legala socialdemokratiska press, som fanns och som i själva verket hade rätt vidsträckt möjlighet att behandla teoretiska frågor. Att uppta en dylik öppen diskussion med dem var Stalin inte kompetent till, speciellt var varje tanke på att han skulle kunna föra den med pennan utesluten. Så återstod intet annat för honom än att använda den taktik, som för honom var den naturliga: intrigspel i kretsarnas dunkel, anfall från bakhåll. Man kan inte tvivla på att beskyllningarna mot honom för ett dylikt intrigspel voro fullt riktiga och att hans uteslutning ur partikommittén av den anledningen var fullt förtjänt. Ännu i dag kan han ju förresten inte låta bli att fortsättningsvis försöka misstänkliggöra dessa sina motståndare: som ovan nämndes, låter han anklaga dessa högtförtjänta, över alla misstankar höjda män för förräderi och maskopi med tsarpolisen.

Det var i november 1901, som en del yngre socialdemokratiska krafter i Tiflis i opposition

mot den av de äldre ledarna behärskade partikommittén bildade en egen kommitté av, som det hette, leninsk Iskrariktning. Samma månad kommenderade denna kommitté Stalin till partiarbete i staden Batum. Det var tydligen kommitténs första åtgärd: man måste ju för Stalin finna en möjlighet att under något så när hedersamma former lämna Tiflis, där exkluderingen ur den tidigare kommittén gjort honom omöjlig.

I Batum kunde Stalin laborera fritt utan att vara bunden av den partiledning, som han hittills sorterat under. Fast Batum, Georgiens andra stad, hade en livlig industri och stor arbetarbefolkning, hade socialdemokratien ännu inte fått något egentligt indesteg där. Tydligen utvecklade Stalin nu stor energi: det gällde ju både att visa Tiflispamparna, vem de hade stungit, och att förhindra dem att ta ledningen även i Batum. ”Fabriksarbetarna i Batum kände”, så berättar en av de på senare tid uppletade arbetarvittnena, ”någons kraftiga organiserande hand, vilken skickligt ledde dem och deras uppträdanden. Den handen tillhörde kamrat Stalin, som från första dagen efter sin ankomst till Batum utförde ett ofantligt arbete i fråga om organiserandet av arbetarklassens revolutionära kamp.” Också från tsarpolisens håll finnas vittnesbörd om hans verksamhet. I bolsjevikiska källor återges en rapport från Batumochranan, som konstaterar, att ”Josef Dzjugasjvili, f. d. elev i sjätte klassen av Tiflis' andliga seminarium, hösten 1901 anlände till Batum”. Rapporten fortsätter: ”Tack vare Dzjugasjvilis verksamhet” — om vilken det i originalet säges någonting, som i bolsjevikällorna ersatts med några punkter — ”uppstodo i alla Batumfabriker socialdemokratiska organisationer.”

Vidare imponerande voro organisationerna inte: enligt Berija var det elva av Stalin ledda studiecirklar i en del av de större fabrikena, som med ingången av 1902 började sin verksamhet. På nyårskvällen samlade Stalin representanter för dessa nybildade cirklar och lät dem konstituera sig som socialdemokratisk organisation och välja en ledande partigrupp med honom själv i spetsen; den kallades det ryska socialdemokratiska partiets Batumkommitté. Det konstituerande mötet var, berättar en av de intervjuade arbetarna, högst animerat. ”Stalins skämt framkallade explosioner av skratt, alla voro i utmärkt stämning. Omärkligt övergick samtalet till politiska ämnen. När de andra tego, ljöd i upprörd ton Stalins röst. Så sutto vi ända till morgonen. När morgonrodnadens ljus trängde in genom fönstren, höjde Stalin sitt glas och sade:

— Nå, nu kommer dagningen. Snart går solen upp. Den solen kommer att lysa för oss.”

Att en ny dag ingått märktes också omedelbart. Vid de strejker i Batum, som utbröto på det nya året, häpnade, heter det, den tsaristiska regeringen ”över de strejkandes goda organisation och deras hårdnackenheter och det inte utan grund — organisatören var nämligen Stalin. Särskilt den andra av strejkerna, i Rotschildfabriken, väckte myndigheternas oro; distriktets militärguvernör kom i egen person till Batum för att få bukt med den. Han lät ställa upp arbetarna och befallde dem att återgå till arbetet; de, som inte lydde, skulle genom polisens försorg sändas tillbaka till sina hemorter. Då uppmaningen inte gjorde någon effekt, häktades påföljande natt 32 arbetare för att hemsändas.”

”Till svar härpå”, skriver Kalinin, ”organiserade kamrat Stalin den 8 mars en massdemonstration av arbetare, i vilken 400 man deltog. Demonstranterna tågade till polisstationen och fordrade de arresterades frigivande. Polisen arresterade nu mer än 300 av deltagarna i manifestationen. Följande dag anordnade kamrat Stalin en ofantlig politisk demonstration av Batums arbetare, i vilken mer än 6,000 man togo del.”

Om denna demonstration berättar en på senare tid åtspord arbetare:

”Vi visste då ännu inte att kamrat Stalin anordnat denna demonstration, men av den snabbhet, varmed man mobiliserade oss till demonstrationen och av det sätt, på vilket den

förbereddes, förstodo vi att den leddes av en mycket stark organisatör, som bättre än någon annan visste, hur saken skulle föras igenom.

Aldrig skall jag glömma demonstrationen den 9 mars 1902. Ofantliga massor av arbetare fyllde till trängsel gatan, som ledde till den kasern, där de arresterade arbetarna befunno sig. I spetsen för en grupp arbetare gick kamrat Stalin. Demonstranterna gingo ända fram till soldaterna, som höllo sina gevär färdiga, riktade emot oss. Soldaternas chef, en officer, Antadze, befallde demonstranterna att skingra sig, eljest skulle han ge order att öppna eld. I första ögonblicket tvekade en del arbetare, bland dem också jag. Men över demonstranterna ljöd en hög röst, som manade oss att inte ge vika utan ännu beslutsammare kräva de arresterades befrielse. Det var kamrat Stalin, som vände sig till demonstranterna med denna appell. Hans eldande ord cementerade demonstranterna samman. Ingen gick sin väg. Tvärtom började många arbetare kasta sten på officeren och soldaterna, under det att de beslutsamt fordrade, att de arresterade skulle frigges.” Kravet tillbakavisades naturligtvis; trupperna gingo till attack och det hela slutade med en regelrätt massaker.

Den skildring av demonstrationen, som så lägges i den intervjuade arbetarens mun, är tydligen endast en omstuvning av en artikel i Iskra, som på sin tid refererade tilldragelsen. Den avviker endast på en punkt från Iskraartikeln: denna ger namnen på tre arbetare, som gingo i spetsen för demonstrationen, men dessa namn ha nu ersatts av Stalins. Det är mycket möjligt att förtjänsten av att ha arrangerat demonstrationen verkligen var hans — om det nu kan räknas som en förtjänst att ha iscensatt ett företag, som inte kunde sluta annorlunda än med offer av arbetarliv. (Iskra uppger att 14 arbetare dödades och massor sårades.) Men att han själv personligen lett demonstranterna och från sin plats i täten med eldiga tillrop animerat dem kan man på det högsta betvivla. I så fall skulle han, även om han lyckligt undkommit blodbadet, inte sedan kunnat förbli på fri fot många timmar. I själva verket fortsatte han efter demonstrationen sin förra verksamhet och, påstås det, arrangerade en ny demonstration vid offrens begravning. Säkert höll han sig under hela affären försiktigt i bakgrunden, så som han sedan alltid gjort, när det osat hett.

En månad senare blev han emellertid fast: polisen överraskade honom och hans kommitté under pågående sammanträde och hela sällskapet insattes, i april 1902, i Batums fängelse. Får man tro Berija, betydde detta intet egentligt avbräck i hans revolutionära verksamhet. Han lyckades, heter det, från fängelset etablera förbindelse med de medlemmar av Batums socialdemokratiska organisation, som befunno sig i frihet, och ledde deras arbete. Likaså utförde han ”ett väldigt politiskt arbete bland sina medfångar”.

Efter ett år, i april 1903, överfördes han till fängelset i Kutais; om han också härifrån kunde leda sin Batumorganisation framgår inte av Berijas framställning, men det omtalas att han också här utvecklade stor politisk verksamhet bland övriga fångar, varvid han ”propagerade bland dem Iskras idéer och definitivt avslöjade opportunisten hos majoriteten i Messame Dasi, hos Jordania och hans tidning Kvali”.

III. Stalins väg till Lenin

Året 1903, under vilket Stalin predikade för andarna i fängelset, ett kanske viktigt men dock till en ganska trång verksamhetsfär begränsat arbete, var ett märkesår i den ryska socialdemokratiens historia. På sommaren hölls den i Brüssel öppnade, i London fortsatta ryska socialdemokratiska partikongress, på vilken schismen mellan mensjeviker och bolsjeviker grundlades.

”Stalin deltog inte i kongressen, ty han satt i fängelse”, heter det i den ett par gånger tidigare citerade historieläroboken. Även om han varit på fri fot, skulle helt visst ingen tänkt på att låta honom få vara med — att han redan vid det laget var socialdemokratiens

främste man i Kaukasien var nämligen en upptäckt, som skulle göras först flera decennier senare. Det var hans antagonister från Tiflis, som trots att Stalin, som nämnts, definitivt avslöjat dem, på kongressen officiellt representerade Kaukasien. Assistera vid bolsjevismens födelse fick Stalin alltså inte; hans närvaro var också strängt taget fullständigt onödig, alldenstund han inte skulle haft någon möjlighet att spela någon roll bland de skarpsinniga och tränade politiska debattörer, som här drabbade samman. I Stalins politiska bana var emellertid kongressen epokgörande. Skapandet av det bolsjevikiska partiet betydde organiserandet av den revolutionära kampen i just sådana former, som förutsatte ett utsträckt bruk av krafter av hans speciella slag och som alltså gävo honom särskilda möjligheter att göra sig gällande.

Om de leninska linjer, kring vilka den stora partistriden här stod, må här endast i korthet erinras. Den revolutionära utvecklingen var enligt Lenin i fara. I Västerlandet gjorde ju kring sekelskiftet revisionismen allt större landvinningar; i Ryssland självt, där samhället i sin helhet började träda i opposition mot tsarismen, löpte arbetarrörelsen risk att råka i den borgerliga liberalismens släptåg och förlora sitt mål, proletariats diktatur, ur sikte. Att mot all s. k. opportunistiska och alla kompromisstendenser av olika slag hävda de rena marxistiska linjerna var det syftemål, som de av Lenin framlagda principerna ville tjäna — principer som voro avpassade efter den uppfattning han hade om de i Ryssland rådande förhållandena och efter de slutsatser han dragit av den ryska revolutionära utvecklingen dithills, samtidigt som de bottnade i rysk psykologi i allmänhet och hans egen psykologi i synnerhet.

Först och främst slog Lenin därvid fast att rollen som revolutionsrörelsens drivande och ledande kraft absolut och oinskränkt måste tillhöra arbetarklassen. Visserligen var det den socialistiska arbetarrörelsens plikt att understödja varje revolutionär och oppositionell rörelse, av vilken den kunde dra fördel för sina intressen. Men offra något av sin självständighet fick den inte. Arbetarklassen skulle vara rörelsens hegemon.

Till att börja med bondeklassens hegemon. Övertygelsen om att man inte kunde, såsom den äldre ryska revolutionsrörelsen gjort, tro på att bondeklassens medfödda socialistiska anlag och tendenser skulle göra det möjligt för Ryssland att direkt, utan att behöva passera det kapitalistiska stadiet, taga steget över till socialismen hade varit den ryska marxismens utgångspunkt. Denna ringaktning för bondeklassen som revolutionär kraft hade de väldiga agraroroligheter, som småningom kommit att höra till ordningen för dagen, i någon mån modifierat; till skillnad från många inom det socialistiska partiet, som fortfarande höllo fast vid åsikten att bondeklassens revolutionära tendenser ingenting voro att räkna med, hävdade Lenin, att även om bondeklassens strävan efter jorden inte i sig hade någonting socialistiskt, dess missnöje likväl kunde utnyttjas av den socialdemokratiska rörelsen. En bundsförvant till arbetarklassen kunde därför den fattigare delen av bondeklassen bli. Att den måste gå i arbetarklassens ledband föll emellertid av sig självt.

Sin hegemoni i revolutionsrörelsen måste vidare den socialistiska arbetarklassen hävda gentemot den borgerliga demokratien. Visserligen var det sant att socialdemokratien och liberalismen hade sitt första mål gemensamt. Varje tanke på att genast inrikta sig på den s. k. socialistiska revolutionen, varvid proletariatet skulle ta makten och etablera sin diktatur, var nämligen för Lenin lika främmande som för andra i det socialistiska partiet. Vad som närmast förestod var den s. k. borgerligt demokratiska revolutionen, varigenom tsarismen skulle störtas och Ryssland inträda i en period, under vilken de allmänt demokratiska reformerna skulle genomföras. Men vid arbetet för detta mål gå hand i hand med den borgerliga liberalismen kunde, menade Lenin, arbetarklassen inte.

Att man i kampen mot tsarismen inte på allvar kunde räkna med de borgerliga klasserna hade han nog också rätt i. Främst gällde det naturligtvis godsägarklass och storbourgeois,

som för ögonblicket, även de, trätt i opposition mot den bestående regimen och antagit en viss liberal anstrykning; det var tydligt nog att dess fejder med tsarismen närmast hade karaktären av lite familjegnabb, som skulle avvecklas i samma stund som den gemensamma fienden, de stora massorna, komme att röra på sig. Men det gällde också den borgerliga liberalismens främsta representant, den bildade medelklassen, intelligensen. Dess demokratiska inställning och dess nitälskan för den ryska samhällliga moderniseringen voro säkert uppriktiga, likaså dess vilja att offra sina krafter i arbetet för den till fromma för land och folk, inför vilka denna klass hyste en stark ansvarskänsla. Men för det politiska grovgöra, som en kamp för demokratien i det tsaristiska Ryssland utgjorde, var intelligensen av för svagt virke, det arbetet fordrade rejäla knytnävar i stället för intelligensens europeiskt behandskade händer. Lenin, själv en rysk intelligent, förstod det. Han visste att intelligensen i den med alla medel förda revolutionära kamp, som förestod, förr eller senare skulle rygga tillbaka. Som ledare av revolutionen dög den alltså inte; den dög heller inte som bundsförvant åt de proletära krafter, som ägde förmågan att föra den kampen igenom — krafter, som intelligensen i grund och botten, trots all sin uppriktiga önskan att ta sig an massornas sak, aldrig riktigt förstått och för vilkas elementära styrka den innerst inne hade en fruktan, som kanske inte var mindre än tsarismens egen.

Arbetarklassen måste alltså, det stod för Lenin klart, gå sin egen väg utan att associera sig med den borgerliga liberalismen — det var en av de punkter, där han och de, som följde honom, bröto med den inom socialdemokratien eljest förhärskande meningen. I den mån den borgerliga liberalismen verkligen kämpade mot tsarismen kunde man visserligen utnyttja den för sina syften. Men det var socialdemokratien, som därvid skulle ta de liberala i kragen. Man måste, hette det, ”hugga tag i liberalerna i det ögonblick, då de äro färdiga att avancera en tum och tvinga dem att avancera en aln; spjärna de emot, skall man gå fram utan dem eller över dem”.

Men om arbetarklassen alltså skulle ta ledningen av den revolutionära rörelsen, blev frågan, hur den därvid själv skulle organisera sig. Åter var det här de specifika ryska förhållandena, som Lenin utgick ifrån, då han uppgjorde sitt program, som just därigenom fick sin egenartade fysiologi. Det var därför att den ryska arbetarklassen var, sådan den var, som bolsjevismen blev sådan den blev.

I själva verket ägde den ryska arbetarklassen en karaktär, som starkt skilde den från arbetarklasserna i andra länder. Först och främst sammanhängde detta med det sätt, varpå den kommit till. Ännu på 1880-talet hade den ryska arbetarklassen endast högst ofullständigt utsöndrat sig ur bondeklassen och var dessutom numerärt obetydlig. Det var först när tsarismen under 1880-talet plötsligt slog in på att med alla medel, även de mest konstlade och betänkliga, forcera fram ett våldsamt industriuppsving — 1880-talet var därvid i många avseenden en tidig parallell till femårsplanernas tid ett halvsekel senare — som en reguljär och numerärt ansenlig arbetarklass i en handvändning skapades, rekryterad med hjälp av regeringens bondepolitik, som kastade massor av utarmade byproletärer i industriens armar. Att denna i hast ur jorden framstampade arbetarklass blev ytterst lågt kvalificerad var ju oundvikligt: det var primitiva ryska musjiker, som dittills endast manövrerat årder och skära och knappast ens förstått att sköta dem, som nu sattes vid de moderna industrimaskinerna. Avpassade därefter blevo naturligtvis de villkor de fingo; de blevo så mycket sämre som de fixerades av en likaså nybakad, av regeringen med allehanda ohemula förmåner bortskämd industriidkarklass, som var besjälad av ett hejdlöst profitbegär. Urusla löner, betingade av den otillräckliga kompetensen, oskälig arbetstid, rättfärdigad med den eländiga arbetsintensiteten, tukthusregim i fabrikerna, motiverad med nödvändigheten att hålla i kragen massor, som inte hade en aning om ordning och disciplin, med ett ord ett liv som ett slags straffångar — det var vad som bjöds

den ryska arbetarklassen. Kom musjiken till fabriken med det kroniska — och fullt berättigade — bondemissnöjet i blodet, så blev detta missnöje här ytterligare underblåst och snart rödglödgat, ett missnöje, som snart riktade sig inte bara mot arbetsgivarna utan också mot den tsaristiska regim, som ställde sina maktmedel till industriidkarnas disposition för arbetarklassens disciplinering.

För revolutionering av denna arbetarklass fanns det alltså sällsynt gynnsamma förutsättningar, som intet annat land hade maken till. Den ryska frihetsrörelsens pionjärer hade på sin tid först med desillusion, sedan närmast med förakt iakttagit hur arbetarklassen i Västerlandet, tack vare de kvalifikationer den ägde och de villkor den tillföljt därav erhållit, tenderade att förborgerligas och hur udden därmed bröts av dess revolutionära energi. I Ryssland var en sådan fatal utveckling utesluten: här hade man ett proletariat, vars proletära slagkraft förblev frisk och ograverad. Å andra sidan var denna kraft ytterst elementär och primitiv. Att av detta råmaterial skapa en socialistiskt väckt och organiserad arbetararmé var en så gott som hopplös uppgift. För varje propaganda, som förutsatte ens ett minimum av intellektuell utveckling hos publiken, voro dessa musjiker i arbetarblus så gott som immuna — skulle man vinna dem, måste det ske med argument av det mest förenklade slag. Organiserade kunde de inte på annat sätt än genom att förmås att blint och okritiskt följa en ledning, som, med metoder avpassade för deras själars enkelhet, förstod att rycka dem med sig.

Det var dessa förutsättningar Lenin utgick ifrån, då han ville organisera arbetarklassen för den revolutionära kampen. Att den ryska arbetarklassen endast representerade en rent elementär kraft, som lämnad åt sig själv var revolutionärt impotent, underströk han i sina skrifter i början av 1900-talet åter och åter. Han var imponerad inför den och gladdes åt dess snabbt växande manifestationer, men varnade oavlåtligt mot tron på att något revolutionärt gott spontant skulle kunna komma fram ur den.

Någon självständig, av arbetarrörelsen under dess egen utveckling utarbetad ideologi kunde det, förklarade han, inte bli tal om. ”Den elementära arbetarrörelsen leder”, skriver han, ”inte fram till annat än Nur-Gewerkschaftslerei och Tradeunionism.” ”Socialistiskt medvetande kan tillföras arbetarklassen endast utifrån.” ”Alla länders historia visar att arbetarklassen, hänvisad till sina egna resurser, endast kan utveckla fackföreningspsykologi; d. v. s. den kan själv inse nödvändigheten att sluta sig samman i föreningar för att kämpa mot arbetsgivarna och sträva att förmå regeringarna att genomföra nödvändig arbetarlagstiftning. Socialismens teori har däremot vuxit fram ur filosofiska, historiska och ekonomiska teorier, som utarbetats av bildade representanter för de besittande klasserna. Grundläggarna av den moderna, vetenskapliga socialismen, Marx och Engels, tillhöra själva den borgerliga intelligensen. På samma sätt har i Ryssland socialdemokratiens teoretiska doktrin vuxit fram fullständigt oberoende av arbetarklassens spontana växt och framvuxit som ett naturligt, oundvikligt resultat av idéutvecklingen hos den revolutionära intelligensen.”

Men liksom arbetarklassen inte skapat socialismen, var den enligt Lenin heller inte i sin stora majoritet kapabel att tillägna sig den socialism, som tillhandahölls den av enskilda medlemmar av intelligensen — en klass, som, om Lenin eljest föraktade den, i alla fall tydligen hade sina ljuspunkter. En mindre del av arbetarklassen, dess avantgarde, kunde det visserligen, men inte massan — Lenin hånade tanken att ”någonsin nästan hela eller hela arbetarklassen skulle under kapitalismen vara i stånd att höja sig upp till det socialistiska medvetande och den aktivitet, som utmärker dess avantgarde”. Åsynen av arbetarrörelsens våldsamma växt väckte därför hos Lenin inte enbart glädje utan också oro. Lämnade man den åt sig själv, var det fara värt att den inte alls kände sig lockad av det perspektiv av revolutionär kamp, som socialdemokratien öppnat för den, utan inriktade sig på vad som för den primitiva arbetarpsykologien tedde sig mycket mer lockande och

närliggande: den skulle komma att följa det minsta motståndets lag och framställa krav, som skulle kunna uppfyllas även under kapitalismen, krav på förbättrade ekonomiska villkor. Och därmed skulle arbetarrörelsen vara förlorad för revolutionen; bourgeoisien, vars strävan just gick ut på att oskadliggöra arbetarklassen som revolutionär faktor genom att förmå den att ägna sig åt ekonomisk strid i stället för politisk, skulle få sin vilja fram.

Socialdemokratien fick alltså inte kapitulera för arbetarrörelsens elementära karaktär, inte — såsom Lenin med påfallande vanvördnad för revolutionens hegemon uttryckte det — ”sänka sig ned till dess nivå”, inte ”falla på knä för efterblivenhet och omogenhet”. Socialdemokratien fick inte följa med på sladden, inte förfalla till vad Lenin med ett av det ryska ordet för svans kallade ”svansism”. Den måste i stället ta ledningen av arbetarrörelsen.

Arbetarklassen, revolutionens ledare, måste alltså själv ställas under ledning — och den skulle utövas av det socialdemokratiska partiet, ett parti, vilket, som det hette, inte fick förväxlas med arbetarklassen. Till skillnad från den rent elementära arbetarrörelsen skulle partiet representera det klara socialdemokratiska medvetandet, vilket ensamt kunde föra in utvecklingen på den rätta vägen. ”Ju mer elementärt massornas uppvaknande är, ju större omfattning den elementära rörelsen får, desto snabbare växer behovet av allt större medvetenhet i socialdemokratiens teoretiska, praktiska och organisatoriska verksamhet.” Att därvid höja arbetarmassorna till partiets nivå var naturligtvis ett önskemål, men till möjligheten därav satte Lenin, såsom framgår av det redan anförda citatet, inte stora förhoppningar. Men det behövdes heller inte. Det gällde blott att bringa arbetarna att förstå att de för att trygga sina intressen inte fingo inskränka sig till ekonomisk strid; de måste bringas att — fortfarande på ganska elementärt vis — reagera mot det tsaristiska samhällets avigsidor över huvud taget. Man måste genom skicklig agitation ställa för deras ögon bjärta bilder av tsarismens vidrighet: ”gör man det, skall t. o. m. den gråaste arbetare förstå eller känna” — Lenin kursiverar ordet känna — ”att studenten och sekteristen, bonden och författaren förföljas och misshandlas av samma mörka makt, som förtrycker och kväver honom vid varje steg i hans liv. Och då han känt detta, kommer han att få lust, en obetvinglig lust att själv svara på det; han kan förmås att i dag anordna en visselkonsert för en censor, i morgon demonstrera mot en guvernör, som kvävt ett bondeuppror, i övermorgon ge en läxa åt gendarmer, som utföra den heliga inkquisitionens arbete.” Massorna skulle då också omge de ledare, som på det sättet mobiliserade deras energi, med ”obegränsat förtroende”. Vad de medvetna revolutionärerna skulle sträva efter var alltså bara att på detta primitiva sätt få arbetarklassen i sin hand för att kunna utnyttja dess elementära kraft. Detta var, fastslår Lenin, verklig marxism: det öppnade för de medvetna socialdemokraterna ”de vidaste perspektiv och ställde så att säga till deras disposition den mäktiga kraften av miljoner och åter miljoner arbetare, som elementärt reste sig till kamp”.

Men för att det socialdemokratiska partiet skulle kunna fylla sin uppgift och förhindra att andra krafter ”lockade de utvecklade massorna med sig”, måste partiet självt vara på rätt sätt sammansatt och organiserat. I fråga om de linjer Lenin därvid uppdrog var han i ännu högre grad än i fråga om sitt program i övrigt typisk rysk revolutionär, influerad av den säregna ryska revolutionära psykologien och bunden av ryska revolutionära traditioner. Som direkt mönster för den ledande revolutionära kamporganisation, som det socialdemokratiska partiet enligt honom skulle utgöra, uppställde han 1870-talets s. k. nihilistiska sammanslutning Narodnaja Volja, Folkviljan, denna lilla grupp på några tiotal målmedvetna revolutionärer, som sedan hoppet att förmå bondeklassen till resning mot tsarismen måst skrinläggas, med egna krafter, genom underjordisk kamp, ville bringa tsarismen på fall. Narodnaja Voljas idéer i övrigt hade man längesedan kommit förbi; också de terroristiska medel organisationen arbetat med fördömde Lenin tills vidare. Men själva de principer, enligt vilka förbundet varit organiserat och som enligt Lenins mening

givit det sådan styrka, att det faktiskt ett ögonblick var nära att bringa den tsaristiska regimen att vackla, upptog Lenin som norm för sig. Det var hela Narodnaja Voljas uppfattning av revolutionär taktik, som i Lenins program åter steg upp ur graven.

Från 1870-talets nihilister, denna elit av tsarismens oförsonligaste fiender, alla specialister i det revolutionära facket, åt vilket de ägnade hela sitt liv, tog Lenin därvid först och främst principen om den höga standard partimedlemmarna måste ha. Det socialdemokratiska partiet måste bestå av idel utvalda män, omsorgsfullt utbildade för sin uppgift genom lång revolutionär skolning. Det måste vara folk, som inte bara ägnade sig åt revolutionen på lediga stunder utan gäve den hela sitt liv; det måste vara inte bara amatörer utan specialutbildade revolutionärer. I en viss utsträckning skulle de komma från intelligensen — men dess förmåga att leverera revolutionära praktici trodde Lenin inte mycket på; han bekänner, att han själv kände sig handfallen och greps av en känsla av skam över sin bristande kompetens, då han först ställdes inför den praktiska verksamheten i arbetarcirkelarna. Först och främst skulle de revolutionära praktici utdestilleras ur arbetarklassen: enskilda talangfulla och hoppingivande arbetare skulle plockas ut och genom partiets försorg och på dess bekostnad få en allmän teoretisk och praktisk yrkesmässig revolutionär utbildning. Att det verkligen skulle lyckas att ur arbetarklassen mobilisera fram den lilla kärntrupp, som måste skapas, tvivlade Lenin inte på. ”Tror ni inte”, frågade han, ”att man i vår tid skall kunna finna likadana koryféer som på 70-talet?”

Från 70-talets nihilistorganisation tog också Lenin själva den form, vari arbetet skulle bedrivas: det hela skulle försiggå strängt konspirativt. I viss utsträckning gav sig visserligen den formen för arbetet av sig själv: möjligheten av legal socialdemokratisk verksamhet var tämligen kringskuren. Men då Lenin åter och åter underströk att partiets arbete måste ha kores irativ karaktär, berodde det först och främst på att da nu en gång för alla ingått i det ryska medvetandet att revolutionär kamp över huvud taget måste föras på det sättet. Endast så kunde deltagandet i revolutionsrörelsen bli lockande nog; endast så kunde revolutionärerna komma att omges med en atmosfär av romantik, som tillförsäkrade dem samhällets sympatier. Varjämte förstås den underjordiska kampen bjöd möjligheter att tillåta sig ett och annat sådant, som inte precis lämpade sig för dagens ljus.

Med partiets konspirativa karaktär följde också en annan sak, som Lenin också kopierat efter nihilistorganisationen och som han förresten accepterade så mycket hellre, som det passade väl ihop med hans egen personliga läggning: partiets ytterst strama organisation. Att bygga upp en konspirativ klubb efter demokratiska linjer var, fastslog han, otänkbart; demokrati i en sådan var en tom och skadlig leksak. Efter mönster av Narodnaja Volja, där ledningen hållit alla konspirationstrådarna i sin hand med rätt att sända medlemmarna direkt i döden, skulle det leninska partiet ha en ledning, som hos sig koncentrerade all makt, som kunde nå varje medlem i partiet och för vilken partimedlemmarna utan gensägelse måste böja sig. En ledning, som inte valts av partimedlemmarna utan intog sin plats ”genom sin allmänt erkända auktoritet, sin större energi, större erfarenhet, större universalitet, större talang” — var alla dessa egenskaper enligt Lenin voro att finna, var det ju intet tvivel om. Obrottslig skulle alltså partidisciplinen vara, kvävande all opposition, förhindrande alla meningsskiljaktigheter och hänsynslöst krossande alla, som brusto i den revolutionära plikten. ”Den ryska revolutionsmiljöns mentalitet, som har en lång historia bakom sig och enligt vilken varje avvikelse från kamratskapets förpliktelser straffas med skoningslös stränghet, är”, skrev Lenin, ”hos oss tämligen väl utvecklad”; ”då det gäller att befria sig från en oduglig medlem stannar en organisation av verkliga revolutionärer inte inför några som helst medel.”

Sådana skulle organisationsprinciperna vara. Att partiet skulle komma att bli en liten handfull folk var en nödvändig följd av dessa principer. Endast ett litet fåtal ägde de kvalifikationer, som krävdes för att komma in i det; ju mindre den konspirativa

organisationen var, desto lättare skulle den kunna klara sig i kampen mot den tsaristiska polisen och desto lättare kunde den få den nödvändiga organisatoriska fastheten. Men detta lilla parti skulle, det var Lenin övertygad om, komma att uträtta underverk. Man finner hos honom samma tro på den lilla beslutsamma minoriteten och dess förmåga som hos de ryska nihilisterna, som, 40-50 man starka, på 70-talet togo på sig den lilla näpna uppgiften att med egna krafter störta tsarismen. ”Ge oss en organisation av revolutionärer”, skrev Lenin, ”och vi skola vända upp och ned på Ryssland.”

Detta var Lenins program, sådant han under 1900-talets första år småningom utformade det och sådant det blev föremål för heta debatter mellan hans anhängare och motståndare på kongressen 1903. Motståndarna hade i det hela överhand och underkände de leninska principerna, varvid särskilt hans förhållande till den borgerliga demokratin och hans principer rörande partiets organisering skarpt kritiserades. Men sedan en del av de 42 delegater, som deltog i kongressen, mot slutet avlägsnat sig, fingo leninisterna en knapp majoritet vid valet av partiets centralkommitté och partitidningen Iskras redaktion; därav namnet bolsjeviker — majoritetsmän.

Att detta leninska program skulle vinna anklang hos Stalin är lätt att förstå. Det var i sin helhet ett program för dem, som önskade en aktiverad revolutionär krigföring och måste redan därför tilltala en man med hans käcka offensiva humör. De olika punkterna i programmet voro också ägnade att få resonans hos honom. Den koordinering av de oppositionella krafterna, bourgeoisens och arbetarklassens, som Lenin bekämpade, hade just ingått i den georgiska socialdemokratiens program; när Stalin kommit i konflikt med dess ledande män, föll det sig redan av den anledningen naturligt att han skulle sluta upp på Lenins sida. Lenins misstro mot den borgerliga demokratiens främsta representant, intelligensen, måste också behagligt appellera till Stalins egen animositet mot denna klass.

Men först och främst öppnade ju Lenins idéer rörande det socialdemokratiska partiets organisering alldeles speciella perspektiv för honom själv. En yrkesrevolutionär, som speciellt utbildat sig för sin uppgift och som hade revolutionärt arbete till enda sysselsättning, alltså en man just av det slag, som Lenin efterlyste för sitt parti, det var ju ackurat vad han själv var. I Lenins skildring av hur yrkesagitatorn med enkla medel skulle påverka massorna och få dem på benen till att spontant manifesteras sitt revolutionära sinnelag, kunde han direkt se en bild av sin egen verksamhet: den agitation han bedrivit i arbetarkretsarna, i vilka han säkert aldrig bekajats av den känsla av handfallenhet och blygsel som Lenin bekände sig ha lidit av, och det arbete han utfört som arrangör av demonstrationer och gatukravaller. Här hade man tydligen en revolutionär teori, i vilken hans egen revolutionära praktik passade in som hand i handske, en teori som för honom öppnade utsikter att få inträda i själva den revolutionära aristokratien.

Partiets konspirativa karaktär stämde tydligen också förträffligt med hans smak, som redan kommit honom att förlägga hela sin revolutionära verksamhet i kulisserna. Ett underjordiskt arbetande parti var ju dessutom den bästa tänkbara miljö för en man, som tydligen hade starkt sinne för intrigspel och som väl också — låt vara att hans första försök inte avlupit så lyckligt — kände sin begåvning och fallenhet för det spelet. Och om den stränga partidisciplinen kunde synas vara något som en man som Stalin inte så gärna velat underkasta sig, så erbjöd den i alla fall också vissa fördelar. Den avklippte ju inom partiet de teoretiska stridigheterna, som ersattes av tvång att acceptera partiets mening; för en man, som inte var stark i teorien eller dialektiken var detta väl inte alldeles ovälkommet. Själva lydnessplikten kunde för resten ses från två sidor: om den för de lägsta funktionärerna innebar, att de ställdes under ett hänsynslöst kommando, betydde den för den högre rättigheten att bli åttlydda. Och att Stalin inte tänkte stanna i de lägre instanserna kan man nog tämligen säkert utgå ifrån.

Enligt de officiella ryska Stalinbiografierna skulle också Stalins inträde i det bolsjevikiska lägret skett ögonblickligen; då han, enligt den bolsjevikiska versionen, kommit fram till Lenins idéer redan före Lenin själv, måste han ju på stående fot och oreserverat ha slutit upp bland Lenins män, då schismen mellan honom och hans motståndare inträffade. Genom kamrater, som återvände från kongressen, fick Stalin, heter det, i fängelset meddelande om kongressens förlopp. Därmed var hans position given: från första stund bekände han sig till bolsjevismen.

Länge dröjde det heller inte innan han kunde träda i aktiv tjänst för bolsjevismen. I slutet av november fick han sin dom. Den lydde på 3 års förvisning till östra Sibirien, till byn Novaja Uda i Irkutskguvernementet. Den 1 december sändes han i väg. Platsen låg långt bort från järnvägsnätet; från den sista järnvägsstationen fick Stalin med en grupp andra förvisade göra en tre veckors vandring ”över sjöar, floder, träsk och skogshyggen”. I Novaja Uda hyrde han rum hos en gammal bondkvinna; hennes efterkommande, som intervjuats, försäkra att Stalin delade sitt bröd med henne och att hon ”lärde sig att varmt älska Stalin för hans deltagande och godhet”. Över huvud taget minnes byns befolkning ännu i dag väl Stalins besök; de minnas hur han gick tyst omkring ”med blicken riktad långt, långt bort”. ”Vi kände att han hade stor lust att blanda sig i våra samtal och öppna diskussion med oss bönder om vår tunga lott. Men det var svårt för honom att göra det; han var strängt övervakad både av gendarmerna och av de rika bönderna, som levde i bästa harmoni med tsarismens pådrivare.”

Den tydligen föga givande samvaron med de sibiriska bönderna blev synnerligen kort. Om färden från byn krävde tre veckor, kan han ju först ha kommit fram vid jultiden; i början av det nya året var sejouren slut — att de sibiriska bönderna kunna minnas en man som för 3 5 år sedan besökte deras by i 14 dagar och knappt talade med dem måste inom parentes sagt sägas vara ganska anmärkningsvärt. En bonde, som han träffat avtal med, körde honom raka vägen till järnvägsstationen och Stalin satte sig på tåget; den 6 januari inberättade byns polismyndighet till Irkutskpolisen att den förvisade Dzjugasjvili flytt och att telegram om flykten avsänts till järnvägsgendarmeriet i Krasnojarsk. De efterspaningar som eventuellt gjordes blevo fruktlösa. Den 1 februari var Stalin tillbaka i Kaukasien, färdig att kasta sig ut i det bolsjevikiska arbetet.

Berättelsen om hur Stalin ögonblickligen slöt sig till bolsjevismen och brann av sådan lust att ägna sina krafter åt den, att ingen makt kunde hålla honom kvar i Sibirien, tål tydligen en rätt avsevärd revision.

Den vederlägges redan av den version, som Stalin själv ger. I ett stort tal, som han höll strax efter Lenins död, alltså i ett ögonblick, då det för hans aspirationer på arvet efter den döde var speciellt viktigt att kunna åberopa så tidig anslutning till Lenins idéer som möjligt, redogjorde han för sin första bekantskap med Lenin. Det var, sade han, en bekantskap, som visserligen inte var personlig utan skedde per korrespondens, men som hos honom efterlämnade ett intryck så oförgämligt att det aldrig lämnade honom under hela hans följande liv. I talet heter det:

”Kännedomen om Lenins revolutionära verksamhet från slutet av 90-talet och särskilt alltifrån år 1901, sedan Iskra börjat utkomma, ledde mig till övertygelsen att vi i Lenin ägde en extraordinär man. Han var i mina ögon inte bara en ledare inom partiet utan dess verkliga skapare, ty han ensam förstod dess inre väsende och dess trängande behov. När jag jämförde honom med de andra partiledarna, syntes det mig alltid att hans vapenkamrater — Plechanov, Martov, Akselrod och de andra — alla voro ett huvud lägre än Lenin, voro sådana, att Lenin var inte blott en av ledarna utan en ledare av högre typ, en bergsörn, som inte kände någon fruktan för striden och som djärvt ledde partiet framåt på den ryska revolutionära rörelsens utforskade vägar. Jag var så fullständigt behärskad av

denna övertygelse att jag kände att jag måste skriva om saken till en av mina närmaste vänner, som då var i emigrationen, bedjande honom om ett svar.

Någon tid senare, medan jag var i landsflykt i Sibirien — det var i slutet av 1903 — mottog jag ett entusiastiskt brev från min vän och ett enkelt men innehållsrikt brev från Lenin, som av min vän fått underrättelse om mitt brev. Lenins biljett var relativt kort men gav en djärv och oförskräckt kritik av vårt partis taktik och en anmärkningsvärt klar och kort exposé av hela vårt partis arbetsplan under den följande tiden. Lenin ensam kunde skriva om de mest invecklade ting så enkelt och klart, kort och djärvt, på ett sådant sätt att varje sats träffade huvudet på spiken. Denna enkla och djärva biljett stärkte mig allt mer i min övertygelse att vi i Lenins person hade vårt partis bergsörn. Jag kan inte förlåta mig själv att jag enligt min vana som gammal konspiratör brände detta Lenins brev tillsammans med många andra.”

Man lägger märke till att uppgiften om Stalins ögonblickliga accepterande av bolsjevismen här saknas. Vad han först och främst åberopar som merit är att han redan på ett mycket tidigt stadium kommit till insikt om att Lenin var det socialdemokratiska partiets store man, som rätt förstod partiets trängande behov och vars ledarskap Stalin alltså för egen del erkände. Men Stalins direkta anslutning till bolsjevismen hade, framgår det, först skett efter en brevväxling, där han utbett sig närmare upplysningar och fått tillfredsställande svar. Visserligen försöker han framställa dröjsmålet med anslutningen till Lenin i en för honom själv så smickrande dager som möjligt. Åhörarna skulle tydligen få ett intryck av att han var man för sin hatt och inte utan vidare var att ta på hyllan, liksom att Lenin, som satte sig ned att i ett privatbrev till Stalin ställa honom tillfreds, varit mycket angelägen om att försäkra sig om hans stöd. Men äran av att redan från första stund ha tillhört den bolsjevikiska stamtruppen ger alltså Stalin själv tillspillo.

I själva verket får emellertid också Stalins framställning tas med reservation. Till en början kan man på goda grunder betvivla att Stalin, såsom han vill göra troligt, genomskådat Lenins betydelse och förstått riktigheten av hans läror på en tid, då allt detta ännu var fördolt för andra. Det var, som sagt, i april 1902, som Stalin häktades. Före denna tidpunkt hade han omöjligen kunnat komma fram till den omtalade klarheten. Det var, såsom förut nämnts, först Lenins 1902 publicerade arbete ”Vad är att göra?”, som betecknade hans genombrott som revolutionär centralfigur; det var i det arbetet han för första gången i färdig form framlade sina teorier, och det var det arbetet, som i ett slag på allvar riktade det revolutionära Rysslands uppmärksamhet på honom. Men detta arbete utkom först just i det ögonblick, då Stalin togs i fängsligt förvar; det trycktes i Stuttgart i slutet av mars 1902 och kan inte ha nått Stalin nere i Kaukasien före hans häktning.

Vad som under sådana förhållanden skulle bragt Stalin att i Lenin se partiets bergsörn och som han också hänvisar till, skulle ha varit Lenins artiklar i den i början av 1901 startade tidskriften Iskra (vad Lenin skrivit tidigare kunde inte under några förhållanden ha givit Stalin intrycket av Lenin som socialdemokratiens store ledare). Men att nerifrån Kaukasien upptäcka att Lenin var numro i bland de många teoretici, som i tidskriften tvistade om hur det blivande partiet skulle organiseras och vilken väg det skulle ledas, skulle knappast varit möjligt för Stalin ens om han själv haft (vilket han naturligtvis önskar att hans åhörare skola tro) en bergsörns blick. Artiklarna i Iskra voro nämligen inte signerade; på avstånd var det så gott som omöjligt att avgöra vilka som härrörde från Lenin och vilka som flutit ur andra pennor. Ännu i dag vet man det inte med säkerhet: betecknande är att i andra upplagan av Lenins skrifter måst utelämnas Iskraartiklar, som man i första upplagan presenterade såsom skrivna av honom.

Om Stalin alltså inte kunnat före sitt inträde i fängelset nå fram till den höga uppfattning om Lenin, som han berömmar sig av, så blev naturligtvis, sedan fängelsemurarna slutit sig

om honom, hans komparativa studier av Lenins och de andra revolutionspamparnas verksamhet till det yttersta försvårad. Ett och annat kan ju ha nått fram. Ovan har återgivits en uppgift om, hur innehållet i ”Vad är att göra?” spreds i fängelserna. Men vad han på sådana och andra vägar kan ha inhämtat kan omöjligt ha varit nog för att klara hans vid inträdet i fängelset helt visst dunkla begrepp om Lenin och leninismen och göra honom till Lenins hängivne beundrare. Av hans egen framställning framgår ju också mycket riktigt att dessa begrepp ännu i slutet av 1903, ett halvår efter kongressen, voro allt annat än klara. Han kände ju, medger han, behov av ytterligare upplysningar, och han uttrycker sin glädje över att Lenin i sitt svarsbrev klart och enkelt framlagt även de mest komplicerade ting. Lenins idéer, som i själva verket voro alldeles ovanligt enkla och lättfattliga, framstodo alltså ännu i slutet av 1903, då Stalin sökte informationer om dem, för honom som komplicerade. Det är sålunda tydligt att Stalin i själva verket — visserligen av fullt giltig anledning — varit en smula bakom i fråga om förståelsen och uppskattningen av Lenin.

Men också den brevhistoria, varmed Stalin pryder upp framställningen av hur han, något försenad, anslöt sig till Lenin, är tydligen ett falsifikat. Om det redan är högst otroligt att Stalin varit i tillfälle att från sitt fängelse med en vän i utlandet — vars anonymitet f. ö. inte verkar allt för förtroendeingivande — diskutera Lenins revolutionära verksamhet och att Lenin satt sig ned för att i ett privatbrev till en fullständigt okänd kaukasisk revolutionär ge ett koncentrat av sina idéer, så är det tämligen uteslutet att ett sådant brev över huvud taget kunnat nå Stalin under den fransyska visit han avlade i Sibirien. Stalins sibiriska adress har ju den anonyme vännen i västerlandet kunnat få reda på först sedan domen flik och förmodligen inte ens då, utan först sedan Stalin framkommit till bestämmelseorten; uppgiften därom har ju knappast kunnat sändas genom kejsrerliga ryska postverket utan på hemliga och naturligtvis tidsödande vägar. Även om Lenin sedan, omedelbart efter att ha fått adressen, expedierat ett brev, har detta — som ju inte kunnat sändas annat än på smygvägar — omöjligt kunnat nå fram så, att det träffat Stalin, innan han skuddat den sibiriska förvisningsplatsens stoft av sina fötter. Så gott som otänkbart är det också att Stalin om han verkligen fått ett dokument, som enligt hans egen framställning varit så betydelsefullt, skulle förstört det. För en gammal konspiratör borde det ju inte varit svårt att finna någon metod att utan risk vare sig för avsändaren eller honom själv bevara det viktiga aktstycket åt eftervärlden.

Man kan då fråga sig varför Stalin över huvud taget erkänner att han dröjt med sin formliga anslutning till Lenin och i det sammanhanget dukar upp den klart orimliga korrespondenshistorien. Varför påstår han inte frankt att han från första stund följt Lenin? Svaret är inte omöjligt att finna. Man har ett polisdokument från början av Stalins revolutionära bana, i vilket han betecknas som mensjevnik. Med hänsyn till att den hemliga ryska polisen utomordentligt väl kände till ställningar och förhållanden i det revolutionära lägret, kan man inte utan vidare förklara uppgiften som ett misstag. Det är högst sannolikt att Stalin ännu i slutet av 1903 var så dåligt orienterad rörande Lenin och hans motståndares idéer att han, när nyheten om schismen i partiet i förmodligen ganska förvanskad form nådde fängelset, vid diskussionen med medfångarna råkat ställa sig på galen sida, vilket då polisen fått kunskap om. När Stalin efter Lenins död höll det ovan behandlade talet, måste han räkna med att det fanns folk, som hade detta hans felsteg i minnet. Helt förneka det vågade han därför inte, han fick nöja sig med att försöka framställa saken i så litet komprometterande ljus som möjligt. Hans dröjsmål med inträde i det bolsjevikiska lägret berodde, det ville han understryka, inte alls på några meningsskiljaktigheter — tvärt om hade Lenin alltid varit idolen för honom — utan blott på hans önskan att först få allt klart mellan sig och Lenin. Sedan Lenin med riktig känsla av vad Stalins understöd betydde för honom skyndat sig att leverera förklaringar, som

tillfredsställde Stalin, hade den fulla kontakten slutits.

IV. Inför den första ryska revolutionen

Man kan förmoda att efterspaningarna efter den förrymde Josef Dzjugasjvili, vilken i januari 1904 via den sibiriska järnvägen vände hem till sitt land igen, inte bedrevos med någon större energi. Funktionärerna på denna bana hade annat att tänka på än att sälla misstänkta resande. Nu rullade järnvägståg efter järnvägståg österut — trupptransporter bort till Sibirien. Rysk-japanska kriget hade tagit sin början.

Med krigsutbrottet kom revolutionsrörelsen in i ett nytt skede. Närmast var det den borgerliga oppositionen, som de genast begynnande nederlagen försatte i ökat stridshumör mot den regering, som genom det lättsinnigt framprovocerade och inkompetent förda kriget äventyrade Rysslands internationella prestige och bragte olycka över dess näringsliv. Hela året 1904 pågick under raskt växlande faser striden mellan tsarismen och bourgeoisien. Mindre hastigt reagerade proletariatet; det var egentligen först då dess ekonomiska nödläge till följd av krigsförhållandena skärpts, som det mot slutet av 1904 började röra på sig. Som arbetarklassens debut brukar man räkna den stora strejken vid Putilovverken i Petersburg i januari 1905, som utmynnade i den s. k. blodiga söndagen, också kallad revolutionens födelsedag. Dock hade redan dessförinnan massorna nere i Kaukasien öppnat leken; under sommaren 1904 utbröto stora strejker i Baku och Batum, i december samma år Rysslands dittills största strejk i Baku. Och när sedan, efter den blodiga söndagen, arbetarrörelsen med ens tog jättedimensioner, utgjorde Kaukasien en av de allra främsta oroshärdarna. Strejker, vanligtvis åtföljda av väpnade demonstrationer och väpnade sammanstötningar mellan arbetare och polis, fingo här en större omfattning än annorstädes; enligt den officiella statistiken strejkade under 1905 varje arbetare i Baku 4.56 gånger, i Tiflis 4.49 gånger. På landsbygden exproprierade bönderna godsherjorden, inställde skattebetalningen och bojkottade myndigheterna; här och var reste sig bönderna i grandiosa, av revolutionära bondekommittéer ledda bondeuppror — helt avvärpta Kaukasien hade tsarismen aldrig lyckats. Det gick ända därefter att en del distrikt satte tsarmyndigheterna ur funktion och bildade egna små republiker.

I den stora folkliga stormlöpning mot tsarismen, som hela denna ryska revolutionsrörelse utgjorde, spelade, naturligt nog, bolsjevikerna en mycket obetydlig roll. På de väldiga massor, som här voro i farten, utövade de olika politiska partierna över huvud taget mycket ringa inflytande; av deras ideologier begrep proletariatet mycket litet och intresserade sig mycket litet för dem. Främst gällde detta bondemassorna, vilkas resning var rent elementär; endast i ytterst ringa grad nåddes de av påverkan från det s. k. socialistrevolutionära partiet — det socialdemokratiska partiet, såväl dess bolsjevikiska som dess mensjevikiska falang, saknade fullständigt varje kontakt med dem. Men det gällde också arbetarklassen. Av Rysslands två miljoner arbetare voro på sin höjd 20,000 socialdemokratiskt organiserade, av dem kunde ungefär hälften räknas som bolsjevik, hälften som mensjevik. Det inflytande dessa utövade på arbetarna i gemen var ännu ytterst svagt. Även om det så småningom blev starkare än under den blodiga söndagen, då Petersburgs arbetare, som dock utgjorde proletariatets allra vaknaste del, läto hypnotisera sig av prästen Gapon och den socialdemokratiska propagandan föll platt till marken, företedde verkligheten inte den avlägsnaste likhet med det schema för revolutionen som Lenin gjort upp, en organiserad resning under ledning av ett auktoritativt kommenderande socialistiskt avantgarde.

Lenins försök att inom den ryska socialdemokratien vinna terräng för de bolsjevikiska idéerna mötte också nu ökade svårigheter. Stora delar av denna socialdemokrati, speciellt de breda partilagren, som förstodo mycket litet av kontroverserna mellan de teoretiska ledarna, hade mycket litet förståelse för Lenins ansträngningar att splittra partiet en tid, då

enighet och gemensam kraftansträngning framför allt behövdes. Och därtill kom att de bolsjevikiska principerna för ögonblicket måste väcka rätt starka betänkligheter. Om redan det bolsjevikiska kravet på partiets övertagande av ledningen av arbetarklassen föreföll tämligen utopiskt, så framstod yrkandet på att arbetarklassen i sin kamp mot tsarismen skulle isolera sig från den demokratiska bourgeoisien både obegripligt och oklokt. Denna bourgeoisie kämpade ju för ögonblicket mot tsarismen med stor energi och injagade tydligen hos den en betydligt mycket större skräck än arbetarrörelsen; det var fara värt att om arbetarna inriktade sig på att göra sin egen proletära revolution, bourgeoisien skulle sluta upp kring tsarismen, varvid man skulle få två fiender i stället för en att kämpa mot.

Mot Lenin blåste alltså upp en stark motvind inom partiet. Snart nog efter kongressen, som givit bolsjevikerna majoritet och låtit dem ta hand om partiledningen och partiledningen, blevo bolsjevikerna åter utträngda först ur Iskras redaktion, sedan också ur de andra ledande partiorganen. Lenin svarade med att starta en våldsam kampanj för sammankallande av en ny kongress, där han hoppades vinna ny seger över konkurrenterna. Det var denna kampanj, som under hela året 1904 och början av 1905 först och främst sysselsatte honom och som han genom brev, broschyrer och till Ryssland utsända ombud sökte entusiasmera sina anhängare för.

Inte heller nere i Kaukasien, och där mindre än på andra håll, kunde bolsjevismen under dessa upprörda månader göra sig nämnvärt gällande. Tidigt visade sig att bolsjevismen med dess krav på massornas underkastelse under en liten kommenderande minoritetsklick passade dåligt samman med det georgiska folkets psykologi — såsom fallet över huvud taget måste bli med folk som inte, i likhet med det ryska, i århundraden tränats i konsten att lyda kommando. Åtskilliga av de georgiska delegaterna, som varit med på 1903 års partikongress och där anslutit sig till Lenin, övergingo nu till mensjevismen. Den s. k. kaukasiska förbundskommittén, en sammanslutning av de största lokala socialistiska kommittéerna, beslöt visserligen på en konferens på initiativ av de bolsjeviker, som förblivit Lenin trogna, att stödja Lenins krav om ny partikongress. Men resolutionen, vari det skedde, formulerades så lamt att Lenin blev rasande; snart därpå gick, som protest mot att konferensen över huvud taget slutit sig till det bolsjevikiska kravet, den största av de fyra kommittéerna, den i Tiflis, ut ur förbundet; andra kommittéer följde efter.

”Majoriteten av den georgiska socialdemokratien ställde sig på mensjevismens sida”, konstaterar den stora sovjetencyklopedien ännu så sent som år 1930 i sin artikel om Georgien.

Vilken roll spelade Stalin i den kaukasiska utvecklingen? Han hade efter återkomsten från Sibirien först återvänt till Batum, men då mensjevikerna där fingo reda på hans ankomst och — det insinuerar man — voro färdiga att överlämna honom i polisens händer, flyttade han över till Tiflis, i vilken större stad han lättare kunde föra illegal existens. Här upptog han en s. k. skoningslös kamp mot mensjevikerna, som, skriver Berija, blivit speciellt aktiva under hans frånvaro. I spetsen för de andra bolsjevikerna förde han sedan, enligt samma källa, en intensiv strid för inkallande av den tredje partikongressen, varvid han, enligt Berija, arbetade på ”splittring och brytning med mensjevikerna”. Det var, heter det vidare, på hans initiativ, som den nämnda förbundskommittékongressen antog sitt beslut att kräva ny partikongress (att detta beslut, som sagt, alls inte tillfredsställde Lenin nämnes naturligtvis inte). Han ledde sedan denna förbundskommitté; när de anslutna lokala kommittéerna avfölo, bildade han i deras ställe nya bolsjevikiska kommittéer. Han for omkring i Kaukasien och avslöjade i tal efter tal mensjevikerna, vilkas talare i duster med honom ledo fullständiga nederlag. ”Medan motståndarna skällde och exploderade av raseri, sönderplockade Stalin”, så skildrar t. ex. en upptecknare ett möte i Tiflis i maj 1905, ”lugnt och utan att låta sig bekomma alla motståndarnas påståenden. På detta sätt segrade bolsjevikerna också här; arbetarna understödde enstämmigt kamrat Koba.” (Koba var vid

den tiden hans revolutionära pseudonym.) Likaså ledde Stalin, om man får tro Berija, hela den bolsjevikiska pressen och riktade i diverse skrifter och broschyrer en ”förintande kritik” mot mensjevikerna.

Alldeles särskilt framhålles Stalins insats i den ovannämnda strejken i Baku 1904, upptakten till den första ryska revolutionens strejkrörelse. När det drog samman till strejkutbrott sände förbundskommittén till Baku sina emissarier för bolsjevikisk agitation, bland dem också honom. Han dök plötsligt upp i Baku, berättas det, ”iförd en gammal sommarrock och dito mössa, mager och blek, med koncentrerat ansiktsuttryck, tydligen helt uppslukad av tanken på den förestående striden med mensjevikerna, striden för Lenin, striden för den tredje partikongressen” (striden mot tsarismen var det tydligen inte så noga med). Efter hans ankomst blev det nu fart i spelet; ”styrkt av hans medverkan och hans personliga hjälp utvecklade Bakukommittén ett enormt agitatoriskt och organisatoriskt arbete”. När strejken bröt ut, blev Stalin dess ledare och förde den till seger. Strejken var, enligt Stalin själv, ”signalen till de storartade januari—februariuppträderna i hela Ryssland”; följaktligen var det egentligen hans stöt i signalhornet, som inledde hela den första ryska revolutionen.

Inför alla dessa uppgifter, som göra Stalin till varken mer eller mindre än den kaukasiska rörelsens förste man, som bland annat fullständigt trängde bort mensjevikerna från ledningen, kan till en början anmärkas att hans mensjevikiska motståndare tydligen inte hade någon större olägenhet av det förintelsekrig han förde mot dem. Mensjevikerna gingo, såsom påpekats, under dessa år raskt framåt därnere, medan bolsjevismen sackade bakut: hade Stalin det bolsjevikiska ledarskapet, så hade han ingen större ära av det sätt på vilket han skötte det. Men därtill kommer att man i själva verket inte heller i bolsjeviklägret lade märke till hans påstådda stora insatser. I den massa litteratur om revolutionen i Kaukasien, som framkom närmast efter händelserna, nämnes han över huvud taget inte; också i den flod av memoarlitteratur, för vilken den ryska revolutionen 1917 öppnade slussarna, dyker Stalins namn alls inte eller endast undantagsvis upp. Man har från år 1923 en redogörelse för den illegala pressen i Kaukasien under revolutionsåren, författad av den redan förut nämnde Jenukidze, som den stora sovjetencyklopedien ännu så sent som år 1932 behandlar som en framstående revolutionär auktoritet: på 60 sidor nämnes Stalin en enda gång i förbigående. Samma år, 1923, skildrade arbetaren Allilujev, far till Stalins andra hustru, i en bolsjevikisk tidskrift sina minnen från den kaukasiska revolutionen: Stalins namn nämnes en enda gång i en uppräknig bland många andra. 1926 publicerade en av de stora bolsjevikiska historiska tidskrifterna en utförlig redogörelse för de kaukasiska revolutionsåren av en bolsjevik vid namn Taratuti, vilken arbetade som från Ryssland utsänd propagandist i Georgien under dessa år. Han hade intim kontakt med de bolsjevikiska kamraterna i Tiflis; som deras ledare nämner han ”en av de äldsta medlemmarna i vårt parti, Misja Tschakaja” — Stalin nämnes inte. Taratuti var med om den ovan nämnda konferens, som den kaukasiska förbundskommittén höll i november 1904; bland deltagarna i den nämner han inte Stalin men däremot den sedan så berömde Kamenev, som presenteras som ”handledare av den lokala bolsjevikiska organisationen”; på denna konferens valdes, tillägger han, kamrat Kamenev att som agitator för sammankallande av ny partikongress resa omkring bland kommittéerna i hela Kaukasien och upprätthålla förbindelse med de centrala partiinstanserna i utlandet.

Direkt falsk är också den framställning, som ges av Stalins deltagande i strejken i Baku. Något ledarskap i den utövade han alls inte. Den erkände ledaren på den bolsjevikiska sidan var en herre vid namn Dzjaparidze, som vid det laget vida överträffade Stalin i betydelse och som bland annat hade en revolutionär merit, som Stalin inte kunde uppvisa maken till: han hade genom ett överfall på en väpnad poliseskort befriat en fångslad bolsjevik. Hur litet Stalin betydde vid Bakustrejken framgår av att Stalin inte ens var med

bland de tre medlemmar, som bolsjevikerna lyckades få in i den av representanter för olika partier bestående strejkkommittén.

Därmed är emellertid inte sagt att inte Stalin var med på ett hörn i det bolsjevikiska arbetet. Sedan han nu haft tillfälle att sätta sig in i Lenins program, hade han fått sin samhörighet med det leninska fårahuset klar för sig och fortsatte i bolsjevismens tjänst sitt tidigare mullvadsarbete. En obestridlig positiv insats gjorde han också som ledare av ett hemligt bolsjevikiskt tryckeri i Tiflis. I och för sig var saken inte så märkvärdig. Redan tidigt hade det socialistiska partiet haft sina illegala tryckerier i Kaukasien; det mest betydande var ett tryckeri, som 1901 grundlagts i Baku av en bolsjevik vid namn Kersjko-veli och den ovan nämnde Jenukidze. Detta tryckeri, med vars tillkomst Stalin tydligen alls ingenting hade att skaffa — först mycket sent har man hittat på att tillskriva Stalin initiativet till dess grundande — övergick emellertid, då den kaukasiska socialdemokratien i det stora hela blev mensjevikisk, till att betjäna den mensjevikiska riktningen; det var därför värdefullt för bolsjevikerna att få till sin disposition det av Stalin ledda Tiflistryckeriet.

Initiativtagare till dess grundande tycks Stalin inte ha varit. Enligt den nutida bolsjevikiska framställningen skulle det visserligen varit han, som under sin fängelsesejour 1903 satt saken i gång. På hans order begärde då, heter det, en arbetare vid järnvägsverkstäderna i Tiflis byggnadslov för uppförande av ett hus i utkanten av staden och började bygget efter ritningar, som Stalin från fängelset furnerat honom med. Det låter emellertid föga plausibelt att Stalin skulle haft tillfälle att från fängelset leda byggnadsverksamhet; det får nog därför anses ganska tvivelaktigt om man kan tillskriva honom äran för att anläggningen, när den i början av 1904 stod färdig, var ett litet mästerverk av konspirativ teknik. Huset var av ordinäraste slag, ett arbetaregna hem på två rum och kök med källare. Men under huset fanns ett stort valv, och där hade man inrett ett reguljärt tryckeri med nödiga utensilier, bl. a. en tryckpress, som bit för bit förts dit ned. Valvet hade ingen förbindelse med själva huset; för att komma dit fick man kliva ned i en djup brunn, som grävts ute på gården och i vilken utskjutande stenar bildade trappsteg; från brunnen fortsatte man till valvet genom en underjordisk gång, som öppnade sig just över vattenytan.

Det hela var alltså högst finurligt uttänkt och anlagt; att utföra det omfattande schaktningsarbetet utan att väcka några misstankar var, ensamt det, ett fint arbete.

Hur tryckeriet tillkommit må emellertid lämnas därhän; tydligt är att det var Stalin, som efter sin återkomst från Sibirien tog hand om dess drift. Här trycktes under den följande tiden en hel del bolsjevikisk litteratur: tidningar på georgiska, armeniska och ryska, utdrag ur Lenins skrifter, broschyrer, proklamationer och upprop, de sistnämnda delvis författade av Stalin själv. Pappersfrågan löstes genom att ägaren av huset öppnade fruktaffär och köpte papper till, som det hette, emballage: några större kvantiteter av varan har tryckeriet under sådana omständigheter väl inte konsumerat. Stalins personal utgjordes av en tryckare och fyra sättare; de arbetade, berättar Pravda, från sex på morgonen till ett på natten, ibland, då arbetet brådskade, också på nätterna — men det tyckte, tillägger tidningen, Stalin inte om: ”redan då, under den revolutionära kampens spännande dagar, visade han sin rörande omsorg om människor”.

Men också på andra sätt profiterade bolsjevikerna under dessa år av Stalins talanger som påhittig revolutionär praktiker. Bland annat skaffade han, berättas det, på synnerligen lyckat sätt den kaukasiska bolsjevikiska organisationen tak över huvudet. Sitt huvudkvarter slog Tiflis' bolsjeviker på Stalins initiativ upp hos en bolsjevikisk snickare, som åt dem upplät ett par rum bredvid snickeriverkstanen. Det fina med saken var att i våningen ovanpå bodde några officerare och gendarmer: det kunde ju inte gärna falla polisen in att bolsjevikerna skulle installera sig i ett sådant grannskap. Här höll den bolsjevikiska parti-

gruppen till både under revolutionsåren och senare; samtidigt distribuerades också härifrån den på Stalins officin tillverkade litteraturen i dubbelbottnade koffertar, som hyresvärden-snickaren fabricerade. Det var ett prima konspirativt arrangemang som gjorde Stalins talang all heder.

Sida vid sida med sin praktiska verksamhet började emellertid Stalin att driva också en annan: han debuterade nu som bolsjevikisk teoretiker. Samtidigt som han fortsatte det författarskap, som han redan tidigare idkat, tillverkning av proklamationer — några av de alster av detta slag, som han lät trycka, grant svulstiga aktstycken, ha på senare tid presenterats i bolsjevikpressen såsom mästerverk i genren — ägnade han sig, för att citera Kalinins jubileumsartikel på 60-årsdagen, åt ”ett ofantligt teoretiskt arbete till försvar för Lenins ideologiska, organisatoriska och taktiska principer”. Detta arbete utmynnade dels i en del artiklar i de bolsjevikiska tidningar, som han tryckte, dels i en särskild, också av honom själv tryckt broschyr: ”Meningsskiljaktigheterna i vårt parti i kort framställning ”

Att resultatet av det ofantliga arbetet var ganska svagt framgår redan av att dessa skrifter, trots den epokgörande betydelse de påstås ha haft, sedan inte omtryckts. Under det att varje rad, som de ledande bolsjevikerna skrevo, noga samlats och utgivits — varje kladd av Lenin, som kunnat uppspåras, har dechiffrerats, tryckts och kommenterats — har Stalins försvar för Lenins teorier aldrig nått längre än till det grönsakspapper, varpå det först reproducerades. Endast några små smakprov på hans tankar ha då och då serverats, senast av G. P. U.-chefen Berija i hans förut nämnda bok. De utdrag, som man så fått, ge, hur omsorgsfullt de än valts, bekräftelse på att Stalins debut som skribent var föga lyckad. Om han, såsom förut nämnts, i seminariet ägnade sig åt att skriva av Marx, skrev han nu av Lenin. Det var Lenins skrift ”Vad är att göra?” av år 1902, som han nu direkt plagierade, ibland nästan ordagrant, endast med ett eller annat stilblomster av egen fabrikation, ibland i litet omstuvat skick, med tung idissling av de leninska resonemangen. Ett par exempel:

”Vi socialdemokrater”, heter det, ”måste hindra den elementära arbetarrörelsen från att gå fackföreningsvägen, måste leda den in i socialdemokratisk fåra, måste föra in socialdemokratiskt medvetande i denna rörelse och gjuta samman arbetarklassens avancerade element i ett centralistiskt parti. Vår plikt är att alltid och allestädes leda rörelsen och kämpa med alla, det vare fiende eller 'vän', som ställer sig i vägen för förverkligandet av vårt heliga mål.” Att målet är heligt kommer ur Stalins egen fatatur, allt det andra är direkt avskrivet ur Lenins ”Vad är att göra?”

Den elementära arbetarrörelsen kan, det var Lenins ovan berörda lära, endast utbilda fackföreningspsykologi; det är den av intelligensen utarbetade socialistiska teorien, som skall blåsa in socialistiskt medvetande i den. Stalin ältar tanken på en hel sida och hackar sönder den i katekesmässiga frågor och svar. ”Har man, därför att den elementära arbetarrörelsen, en rörelse utan socialism, ovillkorligen antar fackföreningskulör, rätt att dra den slutsatsen, att socialismen är allt och arbetarrörelsen intet? Naturligtvis inte. Blott idioter kunna påstå det. Kan man då, därför att socialismen utanför arbetarrörelsen är en fras och förlorar varje betydelse, på vilken vetenskaplig grundval den än står, dra den slutsatsen, att arbetarrörelsen är allt och socialismen intet? Ingalunda. Så kunna blott kvasimarxister mena. Vad följer därav?” etc. etc.

Det kan tilläggas att Lenin fick tag i denna exposé av den för honom tydligen fullständigt obekanta författaren och sade några vänliga ord om behandlingen av vad han, utan att sticka under stol med sin stolthet över den av honom lanserade teorien, kallar ”det berömda införandet av socialdemokratiskt medvetande utifrån”. Stalins biografier ha med förtjusning tagit fasta på detta leninska erkännande: där kan man se vilket värde Lenin redan nu satte på Stalin! Det är tydligt att Lenin inte utan behag såg sina synpunkter

reservationslöst accepterade — han var inte bortskämd i den vägen. Men berömmet är något tvivelaktigt: vid referatet av den kaukasiske författarens framställning sätter Lenin med några raska grepp fason på den; man ser utan vidare att Lenin funnit Stalins resonemang, fastän riktigt i sak, valhänt och klumpigt och i stort behov av lite avhyfsning.

Lenins ansträngningar att få till stånd en ny partikongress, där han kunde få leverera mensjevikerna en generalbatalj, hade såtillvida framgång som kongress verkligen utlystes: de mensjevikiska medlemmarna i partiets högsta ryska instans, centralkommittén, vilka dittills haft överhand och motsatt sig kongressens sammankallande, råkade bli häktade, och de bolsjevikiska centralkommittémedlemmarna, som då fingo majoritet, utfärdade kongresskallelse till London. Men någon uppgörelse med mensjevikerna kom inte till stånd: dessa vägrade att acceptera kallelsen och samlade sig i stället till kongress i Genève.

Till den sålunda rent bolsjevikiska Londonkongressen, som sammanträdde i april 1905, hade bolsjevikerna sänt ett mycket strängt utsorterat urval av sina bästa män, inalles ett par tjog. Kaukasien representerades av sex män. Bland dem voro de herrar, som i de ovan anförda äldre källorna betecknades som bolsjevikernas främsta män därnere: Tschakaja, Kamenev, Dzjaparidze. Men bland dem var inte Stalin. Den man, som enligt de nutida framställningarna var bolsjevismens faktotum i Kaukasien, hade man inte ansett nödvändigt att ta med!

Utan att möta någon opposition fastslog Lenin på kongressen den taktik, som bolsjevikerna nu hade att följa. Om han på kongressen 1903 endast mera principiellt dragit upp linjerna för proletariats organisering för den kommande revolutionen, framlade han nu ett direkt aktionsprogram. Det formulerades i en rad resolutioner på kongressen och motiverades och kommenterades sedan närmare i Lenins strax därpå publicerade skrift ”Två slags taktik i den demokratiska revolutionen”.

Att det var en reguljär revolution, som försiggick i Ryssland, stod för Lenin klart. Det gällde nu för proletariatet, som ju skulle vara revolutionens drivande kraft, att föra den fram till det riktiga målet. Vilket var detta mål?

Klart formulerade Lenin både de närmare och de fjärmare målen. Proletariatet skulle, för det första, fullborda den demokratiska omvälvningen — därvid allierande sig med den stora massan av bondeklassen — för att med våld slå ned självhärskardörets motstånd och paralysera bourgeoisieens vacklan. Proletariatet skulle, för det andra, genomföra den socialistiska omvälvningen — därvid förenande sig med bondeklassens halvproletära element, de fattigaste bönderna — för att med våld bryta bourgeoisieens motstånd och paralysera bondeklassens och småbourgeoisens vacklan.

Av dessa bägge omvälvningar, den demokratiska och den socialistiska, var emellertid, det underströk Lenin kraftigt, endast den första för ögonblicket aktuell. Utomordentligt skarpt tog han avstånd från tanken att man nu omedelbart skulle kunna sätta den socialistiska revolutionen på dagordningen; han talade om ”den absurda, halvanarkistiska tanken på omedelbart realiserande av vårt maximumprogram, erövring av makten för en socialistisk omvälvning”. Först genom ett restlöst genomförande av den demokratiska revolutionen kunde nämligen de nödvändiga förutsättningarna skapas för övergång till revolutionen nummer två, den socialistiska.

Att den demokratiska utvecklingen först grundligt genomfördes var, till att börja med, nödvändigt därför att det var denna utveckling som skulle möjliggöra den socialistiska uppfostran och disciplinering av massorna, som behövdes, innan man kunde tänka på den socialistiska revolutionen. Men vidare och framför allt: det var den demokratiska revolutionens fulla seger, som kunde medföra den revolutionära brandens spridning till Europa — och det var det europeiska proletariatet, som, efter att ha kastat av sig

bourgeoisien ok, skulle hjälpa det ryska proletariet med dess socialistiska revolution. Denna den ryska revolutionen nummer två skulle alltså ske först sedan den socialistiska revolutionen i västerlandet, världsrevolutionen, ägt rum, och denna världsrevolution skulle inträffa först sedan den ryska demokratiska revolutionen förts till segerrikt slut — sådan var tågordningen. ”De europeiska arbetarna skola visa oss, hur saken göres, och vi skola tillsammans med dem göra den socialistiska omvälvningen”, skrev Lenin strax därpå i en artikel, där han ordentligt med siffror numrerade den revolutionära utvecklingens olika etapper. Tanken att Ryssland på egen hand, utan världsproletariatets hjälp, skulle kunna realisera socialismen hade ännu inte fallit Lenin in — den tanken skulle dyka upp först under ett senare stadium av leninismen och införlivas med bolsjevismens program först under stalinismen.

Hörde alltså den socialistiska revolutionen framtiden till, gällde det att med så mycket större energi inrikta sig på den demokratiska, vars genombrott skulle kunna bereda marken för revolutionen nummer två. Hur skulle då avgörande seger vinnas?

Först och främst genom att man satte kurs på det väpnade upproret. Revolutionsrörelsen hade, fastslog Lenin, fört till nödvändigheten av ett sådant uppror. Proletariatet, vilket såsom den enda konsekvent revolutionära klassen var kallat att spela den ledande rollen i den demokratiska revolutionen, skulle genomföra det, och det socialdemokratiska partiet, under vars fana proletariatet för att kunna spela sin ledarroll måste vara samlat, skulle organisera proletariatet för kampen. Hånfullt avvisade Lenin den mensjevnikiska tanken att revolutionen skulle kunna genomföras på parlamentarisk väg, genom att någon folklig representation fattade beslut om inkallande av en konstituerande församling. Skulle tsarismen kunna besegras, måste man först och främst slå vapnen ur händerna på den. Ur upproret skulle som den segrande revolutionens organ framgå en revolutionär regering, som skulle sammankalla en konstituant, men som också, redan innan denna hann komma till, själv skulle målmedvetet skrida till landets demokratiska omdaning — konstituanten glömde Lenin förresten fullständigt bort, sedan han nämnt att den skulle sammankallas; den nämnes i arbetets fortsättning inte en enda gång; det skulle sedan visa sig att den inte ingick i hans system.

Den demokratiska omdaning, som så skulle vidtagas, måste, fastslog Lenin närmast, resolut föras ut till sina yttersta gränser. Ut över den borgerliga demokratiens ram skulle den visserligen inte gå, samhällets kapitalistiska grundvalar skulle den inte röra vid — det tillhörde revolutionens kommande, andra etapp. Men i fråga om de demokratiska reformerna fick man inte stanna vid halvmesyrrer. För bourgeoisien, vars ställning komme att bli stärkt genom den demokratiska revolutionens seger över tsarismen och vars strävan skulle komma att gå ut på att ta ifrån proletariatet revolutionens vinster, var det fördelaktigt att den demokratiska revolutionen icke för beslutsamt sopade undan alla rester av det gamla utan lämnade en del kvar, att omdaning i borgerligt demokratisk riktning försiggick långsamt, steg för steg, med största möjliga skonsamhet gentemot en del ärevärdiga institutioner från livegenskapstiden såsom t. ex. monarkien. Bourgeoisien måste önska att revolutionen så litet som möjligt utvecklade massornas, arbetarnas och böndernas, självverksamhet och energi för att proletariatet inte mot bourgeoisien själv skulle vända de vapen, som den demokratiska revolutionen givit dem, d. v. s. den frihet och de demokratiska institutioner, som revolutionen medfört. För proletariatet däremot var det fördelaktigt att omdaning skedde genom snabb amputation av murknade delar i samhällsorganismen, genom den minsta möjliga försiktighet gentemot vidriga, ruttna och luftförpestande institutioner.

Därför följde då att man inte kunde, såsom mensjevnikerna menade, lämna åt bourgeoisien att efter det av proletariatet gjorda upproret genomföra den borgerligt demokratiska omdaning. Den måste genomföras av proletariatet självt, dock i förbund med bondeklassen.

Under revolutionens första demokratiska etapp — i striden mot självhärskardöme, monarki, privilegier — hade proletariatet och bondeklassen nämligen gemensamma intressen; först under revolutionens andra etapp, i striden mot privategendomen, de lejda arbetarnas strid mot deras husbönder, striden för socialismen, skildes proletariatets och bondeklassens vägar. Då skulle proletariatets och bondeklassens demokratiska diktatur ersättas av proletariatets socialistiska diktatur, som skulle vända sin spets även mot bondeklassen.

Den demokratiska omdaning skulle alltså ske under vad Lenin kallade proletariatets och bondeklassens demokratiska diktatur. En diktatur måste det alltså vara, d. v. s. den skulle stödja sig på militär makt, på de väpnade massorna och inte på några legala, på fredlig väg upprättade institutioner. Diktaturen var nödvändig, ty realiserandet av den omedelbart och ovillkorligen för proletariatet och bondeklassen nödvändiga omdaning skulle framkalla ett förbittrat motstånd av godsägare, storbourgeoisie etc., och att krossa detta motstånd utan diktatur vore omöjligt. Och även om det, som sagt, skulle vara en demokratisk och inte en socialistisk diktatur, skulle dock proletariatet sätta sin prägel på den. Det skulle gå fram, inte som bourgeoisien skulle göra det, på herremansvis, älskvärt och hövligt, med vita handskar, utan på jakobinskt, på plebejiskt vis, skoningslöst förintande frihetens fiender, med våld nedslående deras motstånd, utan eftergifter för det förbannade arvet från livegenskapstiden. Det skulle göra sin sak grundligt: det hela skulle bli en radikal förändring i fråga om jordbesittningen till böndernas fördel, en konsekvent och fullständig demokratisering, bl. a. skulle republiken införas. Till roten skulle man förinta allt asiatiskt väsen, inte blott ur by, utan också ur fabrikslivet, lägga grunden till en allvarlig förbättring av arbetarnas ställning och levnadsstandard och slutligen, last but not least, föra ut den revolutionära eldsvådan till Europa, det evenemang, som skulle utgöra inledningen till revolutionens stadium nummer två, den socialistiska revolutionen.

Skulle då under denna diktatur proletariatet sända sina representanter till den revolutionära regering, som framgått ur det väpnade upproret? Att socialister skulle gå med i en regering, som skulle föra icke-socialistisk politik, var ju någonting socialistiskt högst principvidrigt, och Lenin vågade inte direkt påyrka något ur socialistisk synpunkt så chockerande. Han nöjde sig med att förklara socialistiskt deltagande i den revolutionära regeringen för tillåtet; naturligtvis under villkor att de socialdemokratiska representanterna i regeringen stode i obetingat beroende av partiet. Man levde, hette det, i en tid, då man inte behövde känna sig bunden av gamla schabloner, och det kunde visa sig nödvändigt att man inte inskränkte sig till att påverka den revolutionära regeringen nerifrån utan också verkade uppifrån.

Det väpnade upproret var alltså den lösen, som Lenin lät kongressen sanktionera och de bolsjevikiska kommittéerna hemma i Ryssland utfärda. I ett från Stalins officin utgången flygblad lydde den i stalinsk stil sålunda:

”Endast om vårt parti organiserar upproret och följaktligen proletariatet uppträder som revolutionens verkliga ledare, skola vi bli i stånd att på det rätta sättet utnyttja förstöringen av den gamla ordningen, endast då skola vi bli i stånd att fatta fast fot i det stundande fria Ryssland och på värdigt sätt bana oss väg till det förlovade land, som kallas det socialistiska livet.”

Flygbladet utkom, upplysa de bolsjevikiska källorna, den 28 mars, en månad innan kongressen den 25 april sammanträdde; det var alltså, det skall den uppmärksamme läsaren förstå, Stalin, som först satte det väpnade upproret på det bolsjevikiska programmet. I själva verket hade Lenin redan långt före kongressen givit de sina nödiga instruktioner — det vara bara stiliseringen av flygbladet, som var Stalins och som också tydligt røjde teologen-författaren.

Att i enlighet med detta Lenins program organisera upproret var emellertid inte så lätt. Därtill fordrades ju först och främst att man skulle lyckas samla proletariatet under bolsjevismens kommando — och något grepp om de proletära massorna hade bolsjevikerna alls inte. Hur klenst det var bestämt på den punkten hade Lenin borta i emigrationen tydligen ingen uppfattning av, och hans subalterner i Ryssland självt, av vilka Stalin var en, låt vara en av de mindre betydande, förstodo det heller inte eller hade inte mod att erkänna det ens för sig själva. De chanser att skaffa sig ökade försänkningar inom proletariatet, som verkligen funnos, försummade bolsjevikerna också på ett fatalt sätt att utnyttja. I samma mån som rörelsen tog allt större dimensioner, började arbetarna själva känna behov av ledning och organisation; då detta behov inte tillfredsställdes av de av käbbel fullt upptagna partierna, skapade de sina egna organisationer, de s. k sovjeterna, av arbetarna själva valda råd, ursprungligen tillkomna som ledning för de strejker, vari arbetarna överallt voro invecklade. Till dessa arbetarnas egna organisationer förhöllo sig bolsjevikerna tvärt avvisande: det var ju, enligt dem, det bolsjevikiska partiet och inga andra som skulle ha ledningen. Något bättre förstånd hade mensjevikerna: de lyckades också verkligen vinna ett visst insteg och inflytande i sovjeterna. När Lenin senare insåg sitt misstag och gav order om ändrat förhållande till sovjeterna, var det redan för sent.

Inte heller de rent praktiska åtgärder för upproret, som kongressbeslutet ålagt de bolsjevikiska organen i Ryssland, gingo dessa i land med. Av ett par brev från Lenin i mitten av oktober 1915, då revolutionsexplosionen redan var förestående, framgår det att fram till den tiden praktiskt taget ingenting var gjort. ”Med skräck, vid Gud med skräck, ser jag”, skrev Lenin till Petersburgs bolsjevikkommitté, som sänt honom en rapport, ”att man talat om bomber över ett halvår, men inte tillverkat en enda.” De schemata och planer, som han fått mottaga, gjorde, säger han, på honom intrycket av pappersfunderingar. Han besvär sina adressater att äntligen sätta fart på verket och visa energi och åter energi, eljest faller skulden på dem för att de kommit för sent. ”Spotta för Guds skull på alla schemata, giv för Guds skull djävulen i alla 'funktioner', rättigheter och privilegier” — i stället skulle de snabbt organisera väpnade grupper och ögonblickligen gå till verket med litet mord på tsaristiska funktionärer, bombattentat mot polisstationer, överfall på banker för anskaffande av medel till upproret etc. ”Må varje avdelning åtminstone skaffa sig övning genom att slå ihjäl poliser. Kommer det att kosta offer, uppväges det av att man på det sättet får hundratals erfarna stridsmän, som i morgon skola föra med sig hundratusen.” I ett senare dokument ger han liknande instruktioner för ”den revolutionära arméns avdelningar”, ytterst omständliga order, av vilka det framgår, att några revolutionära avdelningar hittills inte i nämnvärd mån organiserats.

De blodtörstiga instruktionerna kommo för sent; när Lenin skrev ned dem, hade revolutionen redan brutit ut och bolsjevikerna stodo i högsta grad oförberedda att spela den roll i den, som Lenin fastställt.

V. Revolutionsåret: Petersburg—Tammerfors—Stockholm

I oktober 1905 utbröt den första ryska revolutionen.

Den ryska folkrörelsen, som sedan årets början varit i snabbt crescendo, kulminerade nu plötsligt i en imponerande storstrejk. Några dagar voro nog för att förvandla en typograf-lönekonflikt i Moskva — en tvist om skiljetecknen, som Trotskij kallade den — till en politisk storstrejk av grandiosa mått, vilken berörde praktiskt taget allt arbete i landet och fullständigt förklamade samhällsmaskineriet. Det var en rörelse, där proletariatet och de borgerliga gingo fram solidariskt sida vid sida och där tsarismen stod nästan fullständigt isolerad.

Under den höga stämning och det entusiastiska stridshumör, som de strejkande massorna hastigt nog arbetade sig upp till, skulle det inte behövts mycket för att striden på barrikaderna skulle varit i full gång. Framför allt i Petersburg väntade massor av arbetare och andra bara på att bli mobiliserade till den. Hade bolsjevikerna haft det minsta inflytande på massorna, skulle de lätt kunnat släppa det programenliga väpnade upproret löst. Konjunkturen för det voro också rätt goda. Storstrejken hade utvecklat sig så hastigt att tsarismen ett ögonblick tappat handskar och vantar, något tillfredsställande försvar mot en väpnad attack hade inte hunnit anordnas. Alldeles uteslutet att en rask aktion kunnat genomföras med framgång var det inte.

Till något uppror kom det emellertid inte. Bolsjevikerna hade för dåligt förspant för att kunna få det iscensatt. Inom Petersburgs sovjet, som blivit ett slags översta revolutionsorgan, hade mensjevikerna ledningen, och sovjetens politik gick ut på att dämpa ned huvudstadsproletariatets stridslust och avstyra alla upprorsplaner. Segern över tsarismen skulle vinnas genom fortsatt strid med strejkvapnet, det var sovjetens taktik.

Till en seger, låt vara långt ifrån avgörande, ledde revolutionen verkligen. Efter några dagars vacklan uppgav tsarismen tanken att sätta hårt mot hårt. Det s. k. oktobermanifestet tillförsäkrade folket de allmänt medborgerliga rättigheterna och skapade en något så när passabel folkrepresentation: ett tidigare givet löfte om inrättande av en s. k. riksduma modifierades nu därhän att denna дума tillerkändes rätt att delta i lagstiftningsarbetet och att valrätt till den gavs också åt arbetarklassen, som i det tidigare projektet uteslutits.

En utgångspunkt för en konstitutionell utveckling var given. Den borgerliga oppositionen mottog också manifestet med stor tillfredsställelse; även om det inte gav tillnärmelsevis vad man väntat, ansåg man sig i alla fall kunna acceptera de gjorda eftergifterna och tills vidare slå sig till ro. Hur skulle under dessa förhållanden proletariatet ställa sig?

Tillfreds med de tsaristiska eftergifterna var proletariatet, som sträckt sina förhoppningar mycket längre, naturligtvis inte. Frågan blev emellertid: hade proletariatet krafter nog att fortsätta striden, en strid, vari det inte längre kunde påräkna bourgeoisens stöd utan tvärt om måste bereda sig på att få den emot sig? Risken var stor. Man kunde ju säga sig att tsarismen skulle försöka göra sina eftergifter ogjorda. Om bourgeoisien och proletariatet bevarade sin front obruten och gemensamt försvarade den erövrade positionen, var det kanske möjligt att tvinga tsarismen till ordhållighet; gav sig däremot proletariatet ut i strid på egen hand utan att ha förmåga att genomföra den, var det ganska säkert att tsarismen efter att ha besegrat proletariatet utan vidare skulle annullera oktobermanifestet och bourgeoisien ensam skulle inte ha några utsikter att förhindra det. Revolutionens vinst, sådan den nu var, skulle på det sättet gå till spillo.

Naturligtvis borde det stått klart för de proletära partierna att proletariatet inte ägde de erforderliga krafterna för en sådan fortsatt kamp på egen hand. Om det, som sagt, skulle kunnat prestera en blixtoffensiv i det ögonblick, då känslorna bragts till sin högsta svallning, så ägde dock dessa massor, som varken hunnit socialistiskt bearbetas och än mindre socialistiskt organiseras, varken den målmedvetna revolutionära vilja, den ut-hållighet eller ens de materiella resurser, som ett reguljärt revolutionärt fälttåg krävde. I själva verket voro de redan i det ögonblick, då oktobermanifestet kom, en arme i full upplösning. Då deras ett slag högt uppdrivna stridsstämning inte fått den utlösning, som det väpnade upproret skulle utgjort, hade den snabbt börjat sjunka. Den av sovjeten påbjudna fortsatta strejken var redan stadd i avveckling, då tsaren efter svår vända satte sitt namn under manifestet. Hade han dröjt endast några timmar till och hunnit få situationen klar för sig, skulle det säkert aldrig blivit undertecknat.

Det var därför rena vansinnet då de socialistiska partierna efter oktobermanifestet, under hånfull och förintande kritik av den tsaristiska presenten, gåvo signal till fortsatt kamp.

Strejkrörelsen skulle hållas gående, blev ordern; bolsjevikerna, som förstodo att det psykologiska ögonblicket för uppror var förbi, förenade sig med mensjevikerna om den taktiken. Det visade sig emellertid genast att proletariatet nu var fullständigt utpumpat. Petersburgsovjetens dagen efter manifestet givna order om fortsatt storstrejk åtyddes inte; redan följande dag måste ordern återtas och strejken förklaras avslutad. Ett försök att få arbetarna på benen för en sak, som kunde antas entusiasmera dem mer än de politiska kraven, införandet av 8-timmarsdagen, misslyckades fullständigt; en i det sammanhanget utlyst storstrejk i mitten av november måste redan efter en dag avlysas. En appell till arbetarna att bekämpa tsarismen genom att ta ut sina besparingar ur banker och sparkassor utgjorde i och för sig intet effektivt dråpslag mot motståndaren; dennas motdrag var däremot effektivt: man häktade utan vidare sovjetens ordförande, advokaten Nosar, vars plats nu togs av Trotskij — arbetarna orkade inte ens besvara utmaningen med strejk. Även om oroligheter runt om i landet alltjämt fortgingo, var det klart att revolutionsvågen sjönk och sjönk. Det var också tydligt att tsarismen nu återvunnit jämvikten och var stridslysten och stridsberedd.

Vad Lenin beträffar, andades hans under oktoberdagarna borta i Genève skrivna inlägg en ogrumlad segervisshet. Ännu i mitten av november försäkrade han, att de revolutionära idéerna grepo allt större massor och att arbetarklassen kände sig som situationens herre. ”Det väpnade upprorets stund är redan nära. Den ryska storstrejken har fört upproret framåt, generalrepetitionen är avslutad, vi stå inför själva dramat. Den revolutionära arméns led växa alltjämt, krafterna härdas; den röda fanan reses allt högre över Ryssland.”

En viss chock fick Lenin tydligen, då han strax därpå återkom till Ryssland. Sanningen att socialdemokraterna, först och främst bolsjevikerna, inte alls hade massorna i sin hand gick tydligen nu, något för sent, upp för honom. Insikten därom yttrade sig i att han plötsligt gjorde frontförändring i en fråga, där han förut varit obeveklig: frågan om försoning med mensjevikerna. Nu kunde han inte undgå att se, hur ödesdiger splittringen varit, och nu hade han också svårare att stå mot de krav på stridens avblåsning, som kommo särskilt från de breda partilagren. I en artikel i den bolsjevikiska tidningen *Novaja Zjizn*, som han startat genast efter återkomsten, citerade han, med full förståelse, en arbetarröst, som hotat partiledningarna med att de, om de inte gjorde upp sina strider, skulle få känna på ”knytnäven nerifrån”. Också han påyrkade alltså nu mycket ivrigt uppgörelse. Hans tanke var ursprungligen att bolsjevikerna och mensjevikerna skulle samlas till var sin kongress men på samma tid och på samma ställe, varpå de två kongresserna efter förda fredshandlingar skulle slås samman.

Men också en annan omläggning av sin taktik ansåg han sig föranlåten till. Att den revolutionära situation som inträtt mycket dåligt svarade emot hans teorier om revolutionens riktiga förlopp kunde han ju inte undgå att se. Teorierna voro visserligen, det höll han på, fullt all right — ”vi ha”, fastslår han utan onödig blygsamhet, ”skrivit ett synnerligen gott och fullständigt program för hela den demokratiska revolutionen”. Men det hade knutit sig med programmets omsättande i praktiken. Han ansåg sig förstå orsaken. Hans parti skulle ju bestå dels av intelligenter, som skulle ha teorien på sin anpart, dels av yrkesrevolutionärer, som skulle genomföra teorierna — tydligen hade han ägnat för litet omsorg åt det senare elementet, det måste släppas bättre fram och få tillfälle att i högre grad göra sig gällande. ”Vi ha”, skriver han, ”länge och väl teoretiserat i emigrantrörelsens atmosfär, ibland, det måste erkännas, hän i vädret; det skadar inte att spänna bågen åt det andra hållet och låta praktiken komma till sin rätt.” Samtidigt som han i fråga om försoningen med mensjevikerna böjde sig för revolutionspraktikerna i partiet, ville han nu över huvud taget ge dem större svängrum. ”Intelligensen fattar principiella beslut, gör utmärkt upp schemata, resonerar utmärkt om nödvändigheten att handla, men det är arbetarna, som skola handla och förvandla de grå teorierna till levande liv.”

Föranledde alltså revolutionens utveckling hittills Lenin till en hel del små praktiska omgrupperingar, så var i alla fall hans tro på en efter hans krigsplan vunnen seger orubblig. ”Självhärskardömet skjuter nu”, skriver han den 1 december, ”bort sina sista skott och ödslar bort sina sista resurser; det revolutionära folket vidgar oavbrutet sina landvinningar, sätter nya kämpar på benen, anstränger alla sina krafter, förbättrar sin organisation och går fram till seger, går fram oemotståndligt som en lavin. Det ryska upproret blir oövervinnligt.”

Det var emellertid inte bara teoretikern Lenin, som invaggade sig i tron på det bolsjevikiska programmets segerchanser; en ännu starkare kolarstro hade den revolutionäre praktikern Stalin nere i Kaukasien. Från hans sida var felbedömningen av situationen mera blamant; om Lenin haft svårt att i emigrationen bilda sig en korrekt uppfattning om den, borde ju Stalin, som stod mitt på arbetsfältet, haft lättare att göra det.

Vad det var för en revolutionär arme, som bolsjevikerna hoppades kunna föra till väpnad attack mot tsarismen, belyses klart av en skildring, som på 20-talet gavs av en bolsjevikisk arbetare, vilken upplevat oktoberdagarna 1905 i Tiflis. Samma kväll oktobermanifestet utfärdades hölls ett stort folkmöte i staden. ”En rad talare gävo uttryck åt sin glädje: nu fanns det, hette det, inte längre någon absolutism — Ryssland hade trätt in i de konstitutionella staternas led. Andra talare instämde, och en av dem avslutade sitt anförande med orden: 'Vi vilja inte strida med vapen, ned med vapnen!' Han hälsades, liksom de föregående talarna, med starkt bifall. I det ögonblicket visade sig kamrat Koba på estraden. 'Ni har', började han, 'en dålig vana, det måste jag säga er rent ut; vem som än uppträder och vad han än säger, mottar ni det med glädje och bifall. Man säger er: leve friheten! och ni applåderar, leve revolutionen! och ni applåderar. Det är bra, men om man säger er: ned med vapnen! applåderar ni också. Vilken revolution kan segra utan vapen, och vad är det för en revolutionär, som säger 'ned med vapnen'? En talare, som säger det, är en tolstojan men inte en revolutionär, och vem han än är, så är han en fiende till revolution och fiende till folket.' Det blev rörelse i massan, och det hördes röster: 'Vad är det för en, så giftigt han talar! — han talar som en jakobin.' Men Stalin fortfor: 'Vad behöva vi för att verkligen segra? För det behöva vi tre ting, det måste ni förstå och lägga märke till: det första vi behöva är att rusta oss, det andra rusta oss, det tredje rusta och åter rusta oss.' Högljutt bifall skallade och talaren lämnade tribunen.”

Av skildringen framgår ganska tydligt att det i grund och botten var en småsak, som var ännu nödvändigare för segern än de tre goda ting Stalin uppräknade, nämligen att övertyga massorna att de över huvud taget måste slåss. Den detaljen var synbarligen ännu inte klarad. Att sätta det väpnade upproret på programmet, då de massor, som skulle verkställa det, ännu inte bestämt sig för, om de ville höja vapnen eller lägga ned dem, var ju dock tämligen dåraktigt.

Inte desto mindre fortsatte de kaukasiska bolsjevikerna oförskräckt sin agitation för det väpnade upproret. Dagen efter manifestet utsända de ett upprop, utgången från Stalins tryckeri och av stilen att döma författat av honom. ”Blott på undertryckarnas ben kan man bygga upp folkets befrielse, blott med undertryckarnas blod kan man göda folkväldets mark, blott om det beväpnade folket följer proletariatet och höjer det allmänna upprorets banér, kan den av bajonetter stödda tsarismen störtas”. Och i ett i november utfärdat upprop, vars svulstiga formulering ännu tydligare röjer författaren, heter det: ”Denna enastående politiska totalstrejk, som i sin storslagenhet inte haft något motstycke vare sig i Ryssland eller i hela världens historia, kan måhända nu ta ett slut utan att utmynna i det allmänna upproret, men blott för att i morgon ånyo och med större kraft skaka landet och utmynna i det grandiosa väpnade upprop, som måste fälla utslaget i det ryska folkets sekelgamla process mot det tsaristiska självhärskardömet och som skall krossa det väldiga vidundrets huvud” (1 Mosebok, kap. 3).

*

I mitten av december tillspetsades situationen. Efter den serie nederlag, som sovjeten lidit, samlade den sig nu till ett stort slag: ett den 15 december utfärdat ”manifest” proklamerade arbetarklassens beslut att inte betala tsarismens skulder. Redan följande dag, den 16 december, kom regeringens svar: hela sovjetledningen arresterades. Utmaningen var ju oerhörd — att lämna den obesvarad skulle varit ren kapitulation. I Petersburg beslöt den 17 december en nytillsatt sovjetledning i förening med de bägge socialdemokratiska fraktionerna storstrejk: appell till en sådan utfärdades den 19 december. I Moskva gick man längre. I denna stad, där den revolutionära stämningen i oktober ännu inte nått samma intensitet som i Petersburg, hade stridslusten under höstmånaderna arbetat upp sig; i dess sovjet hade bolsjevikerna fått majoriteten. Efter påtryckning av en av Lenin speciellt utsänd bolsjevik genomdrev bolsjevikerna i Moskvas sovjet den 19 december beslut om uppror: storstrejk, som skulle utmynda i uppror, utlystes att börja den 20 december. Redan denna dag var striden i gång; på kvällen skingrades med vapenmakt ett väldigt folkmöte i Moskva; följande natt arresterade myndigheterna de främsta medlemmarna av upprorsledningen. Den 21 utkämpades gatustrider med skottlossning mellan massorna och polisen. Den 22 började barrikadstrider; på kvällen blev en skola, där bolsjevikerna förskansat sig, beskjuten med kanoneld. Den 23 var full barrikadkamp i gång över nästan hela staden.

Det väpnade upproret hade alltså utbrutit, Lenin hade fått sin vilja fram. Vilken roll spelade nu han och de andra ledande bolsjevikerna i det uppror, som de satt i gång? Vilken insats gjorde Stalin?

Svaret blir: de vände alla Ryssland ryggen och läte de lokala bolsjevikiska krafterna sköta striden, medan de själva firade jul på en lugn och fredlig plats. Den 17 december hade Lenin deltagit i den petersburgska sovjetledningens och de bägge socialistiska fraktionernas sammanträde, där beslut om politisk storstrejk fattats. Den 19, dagen efter det hans emissarie genomdrivit bolsjevikernas upprorsbeslut i Moskva och samma dag de nämnda upproppen i Petersburg och Moskva offentliggjordes, försvann han från sin bostad i Petersburg; några dagar senare befann han sig i Tammerfors i Finland. Samtidigt började en rad andra bolsjeviker samlas i Petersburg; den 23, då kampen i Moskva redan pågått ett par, tre dagar och just nått sin kulmen, avreste de, 41 man fördelade på tre grupper, från staden efter att ha löst biljett till Rajvola i Finland. Dagen därpå befunno sig också dessa i Tammerfors.

Flydde de för att slippa ifrån att spela den ledande roll i upproret, som de efter vad som föregått inte kunnat undgå att ta på sig, om de stannat kvar? Inte direkt. Resan till Tammerfors var planlagd, innan upproret utbröt. Närmast var det frågan om sammanslagning av de bägge socialistiska fraktionerna, som skulle behandlas. Mensjevikerna hade på kongressen i början av december beslutat samtycka till fusionen; bolsjevikerna hade då utlyst kongress till Tammerfors för att å sin sida ta ställning till sammanslagningen och samtidigt behandla andra partiärenden.

Giltig anledning till resan kunde de alltså förebära. Emellertid skulle det naturligtvis varit deras solklara plikt mot de massor, som de hetsat till det farliga företaget att, då upproret nu bröt ut, stanna kvar och med dessa massor dela risken. Att få kongressen inhiberad hade, då de före avresan samlades i Petersburg, varit den enklaste sak i världen; hela saken, som ju hittills minst av allt forcerats, var ju i den nya situation, som uppstått, av oändligt underordnad betydelse. När de nu i alla fall reste, kan det förklaras endast med att de, när det nu började osa hett, önskade dra sig ur spelet och rädda eget skinn. Det var fanflykt, varken mer eller mindre.

Det kan tilläggas att de på sin resa följdes av välönskningar från ett bestämt håll: från tsarpolisen. Bolsjevikerna voro länge ganska stolta över att de lyckats komma över finska

gränsen utan att polisen hade nys om saken; endast några av deras delegater hade häktats under resan genom Ryssland till Petersburg. Av dokumenten i polisens efter revolutionen öppnade arkiv framgår det att polisen i minsta detalj varit underrättad om förberedelserna till resan och kunnat, om den velat, häkta varenda en av delegaterna. Den gjorde det inte, ty sedan upproret utbrutit, var det för tsarismen mycket välkommet att de ledande bolsjevikerna gåvo sig iväg. Man nöjde sig med att noga övervaka dem på deras tripp: bland de 41 delegaterna fanns åtminstone en polisspion, som levererade detaljerat referat av Tammerforsförhandlingarna.

I Tammerfors samlades alltså nu resenärerna. Här rådde en angenäm och nervlugnande julefrid. De finska socialdemokraterna togo emot som artiga värdar, berättar den kände bolsjevikiske publicisten Jaroslavskij, som också var med som delegat och som, bl. a. till Stalins 60-årsdag, givit en del skildringar av Tammerforsdagarna. Allt var tillrättalagt på bästa sätt för främlingarna. På hotellet behövde de bara säga en inlärd trollformel: ”passport ammeldan chuz polismejstern” och sedan gjordes där inga ogrannliga frågor. Stadens Folkets hus hade ställts till ryssarnas disposition, och här öppnades på själva juldagen sammanträdet. Alldenstund några av de valda delegaterna inte lyckats komma fram under den började storstrejken — några stycken hade, som sagt, häktats av polisen — utbyttes namnet kongress mot konferens.

Konferensens sammansättning var avsevärt annan än de tidigare socialdemokratiska kongressernas. I enlighet med Lenins nyss nämnda beslut att hädanefter låta den revolutionära teorien maka åt sig litet till förmån för den praktiska revolutionära yrkesskickligheten, hade partiintelligensen nu insprängts med en del mer eller mindre proletära yrkesrevolutionärer. Det var tydligen i sin egenskap av sådan yrkesrevolutionär, som Stalin nu också fick vara med: de intelligenter, som vid sommarens kongress representerat Kaukasien, voro borta och i stället utgjordes de kaukasiska delegaterna av Stalin och en kaukasisk arbetare. Sitt inträde i den nya miljön — hittills hade han rört sig endast i kaukasisk — hade Stalin firat genom att utbyta sin kaukasiska revolutionära pseudonym Koba mot en rysk — Ivanovitj.

Får man tro Jaroslavskijs nyss nämnda berättelse, skulle mötet med Stalin utgjort konferensdeltagarnas stora upplevelse. Lenin, ”vars ord då avgjorde alla de viktigaste frågorna i partiet”, hade några av dem sett förut, men ingen av dem hade förut mött Stalin, ”redan då vida känd i bolsjevikiska kretsar, den oförsonlige, stenfaste bolsjevik, de kaukasiska mensjevikernas skräck, som redan, trots sin ungdom, förvärvat aktning och auktoritet som bolsjevikisk teoretiker och organisatör, massornas ledare”. Man kan nog våga ett vad på att i själva verket varken Jaroslavskij eller någon annan av delegaterna någonsin hört talas om kamrat Ivanovitj. Det porträtt Jaroslavskij ger av honom tyder heller inte precis på att han nu ägnat honom någon större uppmärksamhet.

”På den tiden såg Stalin mycket ung ut, mycket yngre än konstnärerna framställa honom på sina porträtt. Han var klädd i en jacka och mjuk, rysk skjorta med nedvikt krage, kring vilken han i stället för halsduk hade, såsom då mycket ofta brukades, en silkesnodd.” Ett svagt signalement, och dessutom oriktigt: då Stalin vid den tiden bar stort svart helskägg, såg han mycket äldre ut än sedermera, då han låtit det falla.

För första gången träffade nu Lenin och Stalin varandra. Om det intryck bekantskapen gjorde på Stalin har han själv senare berättat. Det skedde i ett tal strax efter Lenins död, då frågan om arvet efter honom började bli aktuell. Framställningen gick, vilket i det ögonblicket kunde vara opportunt, ut på att visa, vilken oreserverad beundran Stalin från början hade för mästaren och hur han genast, skarpsyntare än andra, upptäckte det centrala i Lenins styrka som ledare.

”Jag hade hoppats”, heter det, ”att få se vårt partis bergsörn som en stor man, stor inte bara

politiskt, utan också om man så vill fysiskt, ty jag hade i min fantasi gjort mig en bild av Lenin som en jätte, ståtlig och representativ. Hur besviken blev jag inte, då jag fick se en högst ordinär man, under medellängd, som inte skilde sig från vanliga dödliga genom någonting, bokstavligen inte genom någonting alls. Det är ju skick och bruk att en 'stor man' skall komma för sent till möten, så att de närvarande andlöst skola vänta på honom och bebåda hans ankomst med ett 'tss — tyst — nu kommer han'. Denna ceremoni tycktes mig inte överflödig, ty den imponerar och inger respekt. Hur besviken blev jag inte, då jag erfor att Lenin anlät till mötet före de delegerade och inkrupen i ett hörn rätt och slätt konverserade på det mest alldagliga vis med några av de mest alldagliga av kongressdeltagarna. Jag vill inte fördölja att detta föreföll mig som ett visst brott mot obligatoriska regler. Först sedermera förstod jag att denna Lenins enkelhet och anspråkslöshet, denna strävan att förbli obemärkt eller i varje fall inte dra uppmärksamheten till sig och inte understryka sin höga position var ett drag, som utgjorde en av de starkaste sidorna i hans egenskap av ny ledare för nya massor, dessa enkla och alldagliga massor från mänsklighetens djupaste skikt." Det kan anmärkas att Stalins förståelse för denna Lenins starka sida inte frestat honom att, då han själv nått samma höga position, uppträda sammalunda.

Om Lenins inlägg i debatterna på konferensen yttrar Stalin: "Det var inspirerande tal, som försatte hela konferensen i storartad entusiasm. Den ovanliga kraften i hans övertygelse, enkelheten och klarheten i argumenteringen, de korta och för alla begripliga satserna, frånvaron av affektation, av starkt verkande gester och effektfulla fraser, allt detta skilde Lenins tal från vanliga parlamentariska talares inlägg. Men det var inte den sidan i Lenins tal, som då fängslade mig. Vad som fängslade mig var den oemotståndliga logiska kraften i Lenins tal, en kraft, som något torrt, men till gengäld ända till grunden betvingade auditoriet, steg för steg elektriserade det och sedan restlöst tog det till fånga." Med andra ord: medan ytligare åhörare kanske fängslades av andra sidor hos Lenin, kunde Stalin, den mera initierade och i de teoretiska problemen mera bevandrade, till dess rätta värde taxera tankeskärpan i Lenins ord.

Jaroslavskij berättar att Stalin på konferensen "alltid ansträngde sig att hålla sig i skuggan". Att dessa ansträngningar kröntes med full framgång är det nog inte minsta tvivel om. Hans insats på konferensen var ytterst blygsam. I konferensens huvudfråga, förhållandet till mensjevikerna, yttrade han sig inte; "mensjevikernas skräck" fick nu, sedan Lenin ändrat signaler, sticka sitt blodiga svärd i skidan och stillatigande finna sig i konferensens beslut om försoning med motståndarna och om förberedande åtgärder för fraktionernas sammanslagning. Inte heller i andra frågor gjorde han några inlägg — med ett undantag: det rörde frågan om hur man skulle förhålla sig till valen till den nyinstituerade riksduman.

För riksduman hade Lenin och bolsjevismen ett odelat förakt, men Lenins tanke var i alla fall att socialdemokraterna skulle utnyttja de agitationsmöjligheter, som valrörelsen erbjöd, och därför vara med om valets första stadium, utseendet av de fullmäktige, som skulle välja elektorerna, men bojkotta fortsättningen. Men mot denna tanke restes på konferensen skarpt motstånd av talare, som yrkade på total bojkott. Bland dem var Stalin, som i ett enligt Jaroslavskij "skarpt" tal satte sig emot att partiet tog någon befattning med valen till den ömkliga institutionen. Talet gjorde en viss lycka hos Lenin: här talade ju tydligen den praktiska revolutionära yrkeskunskapen, som han för ögonblicket appellerat till. Och den talade på ett sätt, som för Lenin hade nyhetens hela behag: den nämnda skärpan, som helt visst inte var den finslipade stiletten utan den grova huggvärjans, roade tydligen i hög grad Lenin; det var något, som på honom, som var van vid de eleganta fäktningarna i emigrationens intelligenskretsar och som kanske också, när allt kom omkring, var en smula trött på dem, verkade livande och uppiggande. Den speciella fäbles för Stalin, som Lenin sedan länge skulle bevara, grundlades uppenbarligen redan då Lenin här för första

gången hörde honom: det var kulturmänniskan, som inte kunde stå bi mot den kaukasiske infödingens friska primitivism. ”Listigt plirande med ögonen” (Jaroslavskij), tydligen inviterande publiken att med honom njuta av det förfriskande debattinslaget, förklarade Lenin, att kamraterna ute i de olika landsdelarna naturligtvis bättre måste känna stämningen bland massorna; han själv hade länge levat i emigrationen och underskattade kanske den betydelse, som en fullständig bojkottning av duman skulle ha.

Saken hänsköts sedan till behandling av ett utskott på fem personer, bland dem Lenin och Stalin. Även Jaroslavskij var med. ”Arbetet samman med Lenin och Stalin gjorde”, berättar han, ”på mig och på de andra ett så ofantligt intryck, att om jag finge leva i hundra år, skulle det aldrig utplånas ur mitt minne.” Den av detta utskott utarbetade resolution, som sedan antogs av konferensen, dekreterade, i enlighet med Stalins ståndpunkt, den totala bojkotten. De förberedande valförsamlingarna skulle utnyttjas av partiet inte till avgivande av röster utan för att utvidga proletariats revolutionära organisering och för att i alla lager av befolkningen föra agitation för det väpnade upproret. ”Upproret måste”, hette det, ”omedelbart förberedas och överallt organiseras, ty endast dess seger kommer att ge möjlighet att sammankalla en verklig folkrepresentation.”

Hur förhöll sig då konferensen, medan den på detta sätt antog resolutioner om det väpnade upproret, till det väpnade uppror, som pågick och som just nått sin kulmen, då konferensens medlemmar lämnade Petersburg? Det kunde ju, menar man, för det ryska proletariats, som alltså vid sin första stora sammandrabbning med tsarismen inte hade förmånen att få se ibland sig de ledare, som inspirerat dem till kampen, vara av ett visst intresse att få veta ledarnas tankar och känslor under den.

När man söker svaret på den frågan, möts man av ett par överraskningar. För det första befinner det att det utförliga protokoll från konferenserna, som skulle kunna ge exakt besked om saken, saknas. Från bolsjevikernas alla övriga kongresser och möten finnas utförliga referat, de stenografiska Tammerforsprotokollen ha — vilken otur! — gått förlorade.

Vänder man sig då till de skildringar, som olika delegater givit från kongressen och med vilka man velat ersätta de bortkomna dokumenten, mötes man av överraskning nummer två: enligt dem hade konferensdeltagarna, medan förhandlingarna pågingo, ingen aning om Moskvaupproret!

Vad den förut citerade Jaroslavskij beträffar, medger han visserligen att ”det luktade krut i luften”, men enligt hans skildring kom krutlukten från kongressdeltagarna själva, som på den lediga tiden mellan mötena lärde sig att skjuta med ”mauser, browning, Winchester och andra vapen”. Det skedde under instruktion av finska rödgardister, som själva för främlingarna demonstrerade sina militära sysselsättningar: en natt avlade konferensdeltagarna besök vid en rödgardistövning utanför staden och mottogos av röda gardet, som stod uppställt i ordnade led i fackelsken; en kväll höll stadens röda garde parad utanför Folkets hus. Också i mötessalarna var atmosfären upprorsladdad: man åhörde, berättade Jaroslavskij, ett föredrag av partiets sprängämnesexpert, ingenjör Krasin ”om olika slags bomber som kunna användas vid gatukamp”, vilket ”speciellt intresserade delegaterna”. Men om Moskvaupproret skulle kongressen ingenting vetat: på något mirakulöst sätt skulle de alltså råkat förbli okunniga om det, innan de lämnade Petersburg, fast upproret då pågått flera dagar, och till Tammerfors skulle inga nyheter från Ryssland nått fram! Först då förhandlingarna redan närmade sig slutet, anlände underrättelse om att upproret utbrutit. Lenin sammankallade, skriver Jaroslavskij, konferensen. ”Glad och animerad avlade han berättelse om de senaste tilldragelserna och föreslog att man skulle avbryta förhandlingarna och att var och en skulle fara till sitt och ställa sig i de upprorskas led.” Naturligtvis skyndade konferensen att följa uppmaningen: man avslutade den 30

december arbetet och den 31 december återvände man till Ryssland.

Hur det i själva verket förhöll sig med denna kongressens påstådda okunnighet om upproret är ju självklart. Likaså förstår man, vad det var för en underrättelse som Lenin, glad och animerad, kunde meddela konferensen och som föranledde de församlades beslut den 30 december att avsluta förhandlingarna och återvända hem: det var Moskvasovjetens den 29 december fattade beslut att från och med den 31 december avblåsa upproret och från den 1 januari storstrejken. Sedan upprorsmännen nedlagt vapnen, kunde de delegerade, som dragit ut på sina förhandlingar medan upproret pågick, utan risk återvända — nu ställdes inte längre några krav på dem att de skulle engagera sig i äventyret.

Upproret hade alltså misslyckats. Att starta resning i Moskva, sedan revolutionen i det övriga Ryssland redan praktiskt taget var kvävd och sedan tsarismen satt sig fast i sadeln igen i Petersburg, var naturligtvis också ett huvudlöst företag, som inte kunde få annan utgång. Dessutom hade det visat sig, att de underordnade krafter, som haft ledningen om hand, medan de verkliga ledarna rymt fältet, voro strålande inkompetenta att dirigera aktionen; genom den grövsta oskicklighet förspillde de även de chanser till lokal och temporär framgång, som kanske förefunnits. Efter en veckas strid, under vilken visserligen de bolsjevikiska kampenheterna, ”druzjinorna”, visat stor tapperhet men hopplöst dukat under för den tsaristiska övermakten, var upproret kvävt och därmed den ryska revolutionsrörelsen för åratal slagen till marken. Den bolsjevikiska taktiken hade inte lett till annat än att tusenden av ryska proletärer utan minsta gagn för revolutionen men till obeskrivlig skada för den ryska arbetarrörelsen förts till slaktbänken. Det var bolsjevismens egentliga debut i den ryska revolutionen.

Det är begripligt att bolsjevikernas aktier efter Moskvaupprorets nederlag inte skulle stå högt och att de själva, sedan deras upprorsprogram gjort fiasko, skulle känna sig rätt tillstuckade. Om de redan förut uppgivit sitt motstånd mot försoningen med mensjevikerna, kunde de naturligtvis i sin dagen-efter-stämning än mindre motsätta sig den konsolidering av de revolutionära krafterna, som fraktionernas sammanslagning skulle utgöra. I april 1906 kom också en s. k. föreningskongress till stånd.

Till mötesplats hade man åter valt en lugn vrå av världen: Stockholm. Valet hade fallit sig rätt naturligt. Stockholm hade för ögonblicket ett gott renommé inom den ryska socialdemokratien. Många revolutionärer, främst deltagare i revolutionsoroligheterna i de baltiska guvernementen, men också en del upprorsmän från Moskva, hade på senare tid rest dit och blivit särdeles väl mottagna. Hinke Bergegren och hans ungsocialister hade med storartad hjälpsamhet och stora egna uppoffringar tagit dem om hand; den stockholmske polischefen, sedermera stadsfiskal Stendahl, hade också visat dem stor förståelse och välvilja.

Det var ett och ett halvt hundratal delegater, som i slutet av april 1906 infunno sig i den svenska huvudstaden. Kaukasien var företrätt av en manstark delegation, sju från Baku, tolv från Tiflis. Bland de senare, eljest mest mensjeviker, var också Stalin.

Stalin hörde till den kontingent på c:a 90 personer, som den 20 april efter färd genom Finland lämnade Hangö med ångaren Oihonna på väg till Sverige. I spetsen för delegationen stod Lenin; bland deltagarna voro många sedermera kända personer: Vorosjilov, Rykov, Lunatjarskij, skalden Demjan Bjednyj etc. Resan — förmodligen Stalins första sjöresa — bjöd på ett äventyr. En halvtimme efter det ångaren lämnat Hangö, fick den grundkänning. Ett brev från en av deltagarna, efter revolutionen påträffat i ochranans arkiv och innehållande en av de få berättelser från kongressen, som inte uteslutande uppehåller sig vid de politiska förhandlingarna, menar att allihop varit nära att drunkna. Så farligt var det inte. I Hangö observerade man ljuset från den grundstötta ångarens strålkastare, och Vellamo gick ut och förde passagerarna tillbaka i hamn. Efter en

dags uppehåll i Hangö — en plats, som Stalin alltså haft tillfälle att personligen studera — fortsatte de följande kväll med denna ångare sin avbrutna färd och anlände välbehållna till Stockholm. Den svenska pressen ägnade en viss uppmärksamhet åt malören men intresserade sig mindre för de c:a 100 passagerarna — nio tiondelar av dem voro alltså kongressdeltagare —, vilka betecknades som ryska flyktingar och emigranter, än för de tio kapplöpningshästar, som varit med om haveriet.

Av den nämnda bolsjevikiska skildringen att döma skulle vistelsen i Stockholm varit rik på besvärigheter. Stockholm var, heter det, fullt av ryska spioner, varför de delegerade inte bodde på hotell utan hos bekanta. ”Cerberusarna här”, fortsätter brevet, ”släpade alla ryssarna direkt från ångaren till polisstationen, där man lät oss vänta ett par, tre timmar och sedan besiktigade, mätte och utfrågade oss: vad var vår sysselsättning, hur hade vi kommit hit, hur mycket pengar hade vi, hade vi fått pengar av finnarna, hur och via vilken gränsstation tänkte vi återvända, vad var våra fäders yrke, vad hade vi för politisk övertygelse, från vilka städer voro vi etc.? Alla ryssar måste på tisdagarna infinna sig på polisstationen. Man tog t. o. m. fingeravtryck av oss. Jag vet inte hur vi skola komma hem.”

Skildringen av hur kongressen mottogs i Stockholm med armbågarna gör blodig orättvisa åt den svenska gästfriheten. I själva verket hade det ordnats för gästerna på bästa vis. Fortfarande var det Hinke Bergegren och hans ungdomar, som voro förekommande värdar — de blevo också, såsom han själv sedan meddelade i Brand, vid kongressens slut ”avtackade med frenetiska applåder och hurrarop”.

Inkvarteringen var ordnad med all diskretion. Den bör ha berett värdarna vissa svårigheter: man hade uppgivit, att kongressdeltagarna skulle uppgå till ett femtiotal, alltså endast tredjedelen av det verkliga antalet. Den privata inkvartering, som brevskrivaren talar om, kom endast ett fåtal, rimligtvis spetsarna, till del; resten utplacerades i diverse småhotell runt i staden. Stalin bodde, enligt vad som framgår av Stockholmspolisens papper, på hotell Bristol, Klara Östra Kyrkogata 5, omedelbart intill Klara kyrka, en bostad, som med hänsyn till Stalins teologiska föregående skulle kunnat anses vald med särskilt god smak, om inte tyvärr hotellet varit ett av Stockholms värsta s. k. nattpartihotell.

Något skäl att beklaga sig över polisen hade ryssarna alls inte; den tog i själva verket den ryska invasionen förbluffande leget. Att de med Vellamo anlända fingo avlägga besök hos polisen är visserligen sant — den förebråelse polisen sedermera, då nyheten om kongressen långt efter dess avslutning blev offentligen bekant, fick uppbara för att den tagit sig en lur och inte haft en aning om det celebra besöket, var fullständigt obefogad. Men någon skarp kontroll över att man fick alla främlingarna med utövades inte. Av polisens papper att döma fick den tag i endast 78 av Vellamos ryska passagerare. De tjuotals ryssar, som kom-mo andra vägar, tycks polisen inte ha sett röken av.

Stalin hörde till dem, som fingo göra visit hos polisen. Historien om den närgångna kroppsbehandling ryssarna blevo föremål för är tydligen ren dikt. Med stockholmspolisens samling fingeravtryck införlivades Stalins inte. Man antecknade emellertid hans signalement. Det lydde: ”Liten, spenslig, svart hår och dito helskägg, koppärrig, bruna ögon, stor näsa, gråspräcklig ulster, skinnmössa” — vad det sistnämnda plagget beträffar bör det, det kan i förbigående anmärkas, ha gjort lycka i vårsolens sken i Stockholm.

Man lät honom också — tydligen genom en mellanhand, alldenstund stockholmspolisen säkerligen inte behärskade vare sig ryska eller georgiska, de enda språk Stalin kunde — lämna några upplysningar om sig själv. Om de förhör, som ryssarna underkastades, skriver Jaroslavskij, som även denna gång var med, att de satte många i stor förlägenhet. ”Man måste hitta på åtskilliga historier, då ingen delegat fick meddela att han kommit till kongressen. Nästan alla berättade att de varit tvungna att rädda sig undan den tsaristiska

regeringens förföljelser och uppgåvo sig tillhöra alla möjliga olika partier, bara inte det bolsjevikiska.” Stalin klarade sig utan förlägenhet. De bidrag till sin biografi han furnerade den svenska polisen med, voro ganska fritt och samtidigt ganska listigt hopkomponerade. Det gällde å ena sidan att göra det svårt för den ryska ochranan att identifiera honom, om Stockholmspolisen, vilket man misstänkte, skulle stå den till tjänst med upplysningar. Å andra sidan måste Stalin räkna med att Stockholmspolisen kunde komma att försöka verifiera uppgifterna genom att höra sig för om honom hos de andra delegerade; uppgifterna fingo därför inte alltför starkt divergera från dem, som dessa andra kunde tänkas lämna om honom. Sitt rätta namn Josef Dzjugasjvili uppgav han inte. Han kallade sig Ivan Ivanovitj Vissarionovitj (i polisens stavning Visarionovitz — alltså ett fritt uppfunnet förnamn följt av det nom de guerre han lagt sig till med redan i Tammerfors, plus, såsom efternamn, det s. k. farsnamnet, som kongressdeltagarna kunde förmodas känna. Också sin fars namn uppgav han vara Ivan Ivanovitj Vissarionovitj; moderns namn ändrades från Georgievna till Jekaterina Ivanovna. Att fadern varit skomakare angavs korrekt. Själv förklarade han sig vara född i Tiflis; att nämna Gori det hade väl varit att ge den ryska polisen en alltför tydlig fingervisning.

Till Stockholm hade han kommit, meddelade han, som politisk flykting på väg till Schweiz — den ryska polisen skulle alltså inte göra sig besvär att försöka knipa honom på återresan; den godtrogna svenska polisen anoterade också vid hans avresa att han for till Berlin för vidare färd till Schweiz. Han var, heter det, journalist i en tidning, som enligt polisens anteckning hette Demokratiska Konstitutia — ett, oavsett den något försvenskade formen, tämligen kuriöst namn på en tidning, men tydligen avsett att verka förtroendeingivande i ett demokratiskt och konstitutionellt land som Sverige. I något omotiverad fruktan för att ordet socialdemokrat skulle ha dålig klang i Sverige förklarade han sig i stället vara ”nationaldemokrat”. Han medgav dock att han, som det heter i den i politisk terminologi tydligen inte alltför bevandrade svenska polisens uppteckning, ”agiterat för revolutionär propaganda” och efterlysts av polisen. Promemorian tillfogar, att han innehade 100 rubel och att han förnekat att han mottagit pengar av de finska socialisterna; polisens vetgirighet på den senare punkten är en smula svår att förstå. Likaså konstateras att han var utan vapen; han kunde sålunda utan risk släppas lös i Stockholm.

Den svenska socialdemokratiska partistyrelsen, som underrättats av Hinke Bergegren, sedan arrangemangen för kongressen i övrigt voro klara, hade inte ansett sig kunna undgå att bjuda ryssarna tak över huvudet. Man hade ställt D-salen i Folkets hus till deras disposition; när gästerna samlats, befanns det emellertid att lokalen var otillräcklig, och de fingo därför flytta över till B-salen. Här hälsades de på kongressens andra dag välkomna av Branting, som sedan inte infann sig ånyo förrän vid avslutningssammanträdet, då han bl. a. meddelade, att det svenska socialdemokratiska partiet beslutat åta sig lokalhyran.

I något över två veckor pågingo förhandlingarna; inalles hann man med 26 sammanträden, av vilka Lenin presiderade vid 13. En av Hinke Bergegrens svenska medhjälpare förmodar, att en stormigare kongress aldrig hållits än denna s. k. enighetskongress, i varje fall inte i Folkets hus i Stockholm. Ofta talade, skriver han, alla dessa entuiaster på en gång, det hjälpte inte mycket att ordföranden ringde med sin klocka.

Ut genom Folkets hus' väggar trängde ekot av debatterna emellertid inte. Man lyckades bevara sekretessen. För att inte väcka onödig uppmärksamhet hade man också vidtagit en del försiktighetsmått: deltagarna skulle vara på stället senast klockan 9 på morgonen och fingo inte lämna lokalen före 6 eftermiddag; ett gäng ungsossar sörjde för den materiella förplägnad, som debattörerna behövde under tiden, genom att duka upp bord med svenska smörgåsar.

Den svenska allmänheten och pressen anade alltså intet om besöket; först en månad efter

det kongressen avslutats lämnade Branting i Social-Demokraten meddelande om den — en nyhet, som då väckte ett våldsamt rabalder i Sverige. Branting uttryckte därvid sin förvissning om att det band av internationell solidaritet, som genom kongressen slutits mellan de svenska och ryska socialdemokraterna, skulle utgöra ett mycket säkrare värn för Sveriges fred och självständighet än de miljoner, som utgivits för Bodenfästningen och nya pansarbåtar.

Om kongressens resultat lämnade Branting den uppgiften att ”klyftan inom vårt ryska broderparti mellan riktningarna Lenin och Plechanov broderligen fyllts igen”. I själva verket var detta fullständigt oriktigt. Meningsskiljaktigheterna mellan mensjeviker och bolsjeviker visade sig vara lika stora som någonsin. Speciellt framträdde de, då det gällde att fixera partiets förhållande till riksduman. För mensjevikerna stod det klart, att även om duman var mindervärdig som folkrepresentation måste partiet göra det bästa möjliga av den och alltså delta i arbetet i och omkring den; speciellt väntade de sig för revolutionen fördelaktiga konsekvenser av de konflikter, som skulle uppstå mellan regeringen och dumans liberala bourgeois, på vars oppositionella inställning de trodde. Bolsjevikerna ville fortfarande sätta kurs på det stora, väpnade folkliga upproret, vars närhet de, trots allt, voro övertygade om. Till duman förhöllo de sig skarpt avvisande: proletariatet fick inte hysa några konstitutionella illusioner och inte låta förvandla sig till svans åt den liberala bourgeoisien, vars opposition mot tsarismen snart skulle utbytas mot kompromiss med den.

Emellertid vågade Lenin inte visa sig intransigent: så svagt som bolsjevismen för ögonblicket stod, dög det inte att man hos arbetarklassen och partiets breda lager stärkte uppfattningen att bolsjevikerna voro oförbätterliga splittringsmän. Redan omedelbart efter ankomsten till Stockholm, då det blivit uppenbart att mensjevikerna voro i majoritet bland kongressdeltagarna, hade Lenin haft en överläggning med de sina för att fastställa taktiken. En del av de närvarande hade yrkat på att man skulle gå till fullständig brytning med mensjevikerna — efter vad som följde förstår man, att Stalin varit med bland dem. Men Lenin hade tvärt avvisat tanken. På kongressen ålade han sig också en viss moderation; han förklarade att han inte alls ansåg samarbete med mensjevikerna omöjligt. Bolsjevikerna läto också utan protest mensjevikerna diktera kongressens resolutioner, och högtidligt beslut fattades om de bägge fraktionernas sammansmältning.

Det var därför ett tramp i Lenins cirklar, då Stalin, tydligen uppmuntrad av sin succé i Tammerfors, även nu spelade scharfmacher. Någon mera aktiv del i förhandlingarna tog han visserligen inte; inalles uppträdde han på de 26 sammanträdena blott tre gånger. Men i ett av de tal han höll framförde han med en skärpa, som visserligen numera berömmes men som stod i stark motsats till Lenins intentioner för ögonblicket, uttrerade bolsjevikiska synpunkter.

”Vi stå”, yttrade han, ”omedelbart inför ett nytt revolutionsutbrott; revolutionen är i stigande och måste föras till slut. Men skall därvid proletariatet eller den borgerliga demokratien ha hegemonien? Om vi, enligt våra kamrater mensjevikernas mening, inte behöva proletariatets hegemoni utan den demokratiska bourgeoisiens hegemoni, så är det självklart, att vi inte böra ta omedelbar och aktiv del vare sig i organisation av väpnat uppror eller erövring av makten. Sådant är mensjevikernas schema. Om däremot proletariatets klassintressen fordra dess hegemoni och proletariatet skall gå i spetsen för revolutionen, så är det tydligt att proletariatet varken kan avstå ifrån aktivt deltagande i organiserande av väpnat uppror eller erövring av makten. Det är bolsjevikernas schema. Antingen proletariatets hegemoni eller den demokratiska bourgeoisiens hegemoni, så står frågan i partiet, däri bestå våra meningsskiljaktigheter.”

Stalins inlägg väckte stort uppseende, försäkrar Jaroslavskij. Det är kanske riktigt. I och

för sig var det hela visserligen bara ett rent upprepande i Stalins typiska, tungt mångordiga form av vad Lenin åter och åter sagt i tre års tid och som alla kongressdeltagarna hört till leda. Men det är begripligt, att man hajade till över att i ett ögonblick, då bolsjeviker och mensjeviker skulle göra ett försök att finna varandra och då Lenin själv befann sig i försoningshumör, en av hans subalterner så demonstrativt poängterade de gamla tvistepunkterna. Dessutom kunde man nog inte undgå att häpna över den uppenbara felbedömning av läget, som Stalin gjorde sig skyldig till med sitt tal om det omedelbart förestående revolutionsutbrottet. Kanske chockerades man också något av den låga intellektuella nivå, på vilken Stalins anförande stod i de delar, där han inte direkt refererade Lenin.

Jaroslavskij omtalar, hur Plechanov som argument för att socialdemokraterna borde förhålla sig positivt till riksduman bland annat hänvisat till att den trots allt intog en sådan plats i landets politiska liv, att tsarismen inte skulle våga röra den, i så fall skulle t. o. m. officerarna vända sina vapen mot tsaren. Stalin svarade: ”Kamrat Plechanov gör sig allt för rosafärgade begrepp om denna дума. Han säger, att om officerarna få veta att samma makt, som kallat дuman till liv, jagar isär den, bli officerarna och armén demoraliserade. Jag tror att officerarna blivit mer demoraliserade genom de straffexpeditioner de sänts ut på, än genom дuman.” Jaroslavskij är förtjust över detta som han säger ”skarpa svar”; man förstår emellertid, att en sådan förenklad replikkonst som grovt förvanskade motståndarens mening för att få tillfälle att dräpa till honom kunnat väcka uppseende i den till stor del av fina yrkesdebattörer bestående församlingen.

Under kongressens fortsättning blev Stalin också direkt desavuerad av Lenin. Det var då man kom till frågan, hur partiet skulle förhålla sig till de alltjämt pågående valen till riksduman. Skulle man, oavsett sin åsikt om дuman, delta i valen till den för att utnyttja de agitationsmöjligheter, som valrörelsen erbjöd? I denna fråga ville Stalin fullfölja den succé han vunnit i Tammerfors och påyrkade liksom där bojkott av valen. Huruvida även detta inlägg väckte uppseende på kongressen upplyses inte. Säkert är att kongressen inte tog notis om det. Lenin hade nu hunnit inse att han begått en dumhet, då han i Tammerfors lyssnat till Stalin: chanserna att utnyttja valarbetet till agitation voro alltför värdefulla för att få prispivas. Stalin blev inte ens insatt i det utskott, som skulle utarbeta förslag i frågan. Inom detta utskott rådde visserligen oenighet mellan mensjeviker och bolsjeviker om formuleringen av den resolution, som skulle antas, men bägge parter voro ense om att man skulle delta i de återstående valen. Stalin, som vid omröstningen inte vågade gå emot Lenin utan nedlade sin röst, hade alltså lidit ett eklatant nederlag — det var för Stalin så mycket försmädligare, som en av de delar av Ryssland, där valen återstodo och där de nu alltså skulle ske under bolsjevikiskt deltagande, just var hans eget Kaukasien. Efteråt sökte Lenin visserligen något släta över Stalins dekonfityr i hela bojkottaffären genom att i en artikel hävda, att även om han nu tagit fel, han i alla fall haft rätt i Tammerfors: beslutet där hade, med hänsyn till den situation, som förelåg då, varit välbetänkt och inte bara ett utslag av ”ungt trots”. Längre fram, efter revolutionen, då vänskapen mellan Lenin och Stalin börjat svalna, anförde Lenin det på Stalins initiativ tillkomna Tammerforsbeslutet som exempel på en misslyckad taktik.

I det stockholmska Folkets hus gjorde alltså Stalin en ganska slät figur. Om Tammerfors betytt ett gott språng framåt i hans karriär, betydde Stockholm ett bakslag. Det faller av sig självt att, då bolsjevikerna omedelbart efter kongressen, trots försoningen med mensjevikerna, valde sin egen sekreta centralkommitté, Stalin inte kom med i den.

De konstitutionella illusionerna voro av ondo, det var alltså bolsjevikernas ståndpunkt; under den i maj 1906 började dumasessionen nedlade de också ett energiskt arbete på att försöka bryta ned dem. Det var ett arbete som — det påpekades också från mensjevikiskt håll — tsarismen gärna såg och därför också gav bolsjevikerna full frihet att utföra: ju mer man fick дuman diskrediterad i folkets ögon, desto lättare skulle man kunna oskadliggöra

den.

Inte minst ägnade sig den till Kaukasien återvände Stalin åt det arbetet. I en sommaren 1906 utgiven broschyr dundrade han lös mot ”den ömkliga duman med dess ömkliga kadetter”, som i en tid, då striden gällde seger antingen för revolutionen och folkets självhärskardöme eller för kontrarevolutionen och tsarismens självhärskardöme, ville förena revolution och kontrarevolution, ville få vargar och får att beta samman (Jesajas kap. 11). ”Därför sysslar”, heter det, ”duman bara med att trampa vatten, därför har den inte kunnat samla folket omkring sig utan är tvungen att tumla omkring i luften utan mark under fötterna.” Medan duman idkade denna något egendomliga luft- och vattenakrobatik, ryckte, försäkrar Stalin, revolutionen allt närmare. ”Det är inte någon hemlighet för någon att den folkliga revolutionen inte gått under, att den, trots 'decembernederlaget', alltjämt växer och stormande ilar mot sin höjdpunkt. Vi säga: det måste så vara. Den inträdda krisen skärpes alltmer; hungersnöden, som ruinerar landsbygden, tilltar för varje dag. Det betyder att den dag är nära, då folkets revolutionära indignation brusar fram som en hotfull stormflod.” ”Den viktigaste kampplatsen blir åter gatan. Därom vittna fakta.”

När tsarismen i juli 1906 upplöste den första duman, väckte det bolsjevikernas våldsamma jubel. Dumaupplösningen visade på det mest eklatanta vis, skrev Lenin, hur befogade bolsjevikernas varningar mot konstitutionella illusioner varit. Nu hade folket fått veta, vad löftena om frihet betydde, nu måste det ha kraft att självt rycka till sig friheten. Nu räckte det inte med demonstrationer; nu måste det komma till väpnat uppror, kombinerat med storstrejk, speciellt järnvägsstrejk. Militären måste förmås till aktiv hjälp och därför demoraliseras; bönderna skulle bringas att, om så behövdes med eld, förstöra sina godsherrars gårdar och egendom. Alla ansträngningar måste göras för att resa arbetare, bönder, matroser och soldater till aktiv väpnad kamp.

Ekot av Lenins appell kom nerifrån Kaukasien. Sedan duman jagats isär, måste, dekreterade Stalin, den ”organiserade gatan” rycka upp. ”På dumans spillror måste gatans makt byggas upp.”

I verkligheten rörde sig varken gatan eller byn. I stället för att, såsom Stalin uttryckte det, stormande ila mot sin höjdpunkt befann sig den folkliga revolutionsrörelsen i hopplösaste baisse: massorna, vilkas revolutionära stämning man så säkert räknat med, hade fått nog av revolution och slogo dövörat till för alla uppfordringar att resa sig.

Revolutionens nederlag var alltså ett faktum. I obarmhärtigt klar dager låg det nu, hur fullständigt missriktad den taktik varit, som de revolutionära partierna med bolsjevikerna i spetsen fullföljt efter oktobermanifestet. De hade efter detta manifest försmått att ta fasta på den visserligen mycket begränsade politiska terrängvinst som gjorts, och att vid sidan av de borgerliga försvara den, något som kunnat lyckas. I stället hade de inriktat sig på att med egna krafter uppnå fullt genombrott, total makterövring. Resultatet hade blivit att revolutionen nu förlorat allt: den stora folkliga resningen hade man inte kunnat få till stånd och tsarismen hade, då den insett folkrörelsens svaghet, utan risk kunnat ta tillbaka också de eftergifter för frihetsrörelsen den gjort: även om dumainstitutionen inte direkt avskaffats, visade tsarismens framfart mot den att man för framtiden inte tänkte fästa något avseende vid den. Bolsjevikerna kunde ju, om de ville, glädja sig åt att de konstitutionella illusionerna voro krossade; glädjen borde dock ha dämpats av att de illusioner de själva hyst, illusionerna om det stora segerrika folkliga upproret, ännu ömkligare förolyckats.

VI. Partisan i Kaukasien

Lenins kalkyler om det väpnade upproret hade alltså visat sig ohållbara. Även om detta väpnade uppror länge fortfor att spöka i Lenins produktion, förstod han att det för lång tid framåt var lönlöst att räkna med det och bygga någon politik på hoppet om det. En helt ny

bolsjevikisk taktik blev nödvändig.

Lenins nya taktik upptog två moment. Det ena var något överraskande: tvär frontförändring i partiets förhållande till dumaarbetet. Fast duman nu, sedan tsarismen sett att övergrepp mot den voro riskfria, ännu mindre än hittills skulle kunna göra sig gällande, fann Lenin nu plötsligt att man, som det hette, icke fick avstå från att utnyttja den form för kamp, som här erbjöd sig, även om man måste ha dess blygsamma betydelse klar för sig. Det kunde, fastslog han, visa sig att nyttig agitation kunde bedrivas i duman och kring duman, att arbetet där var gagneligt för närmandet till bondeklassen. Man måste alltså begagna den kamparenan.

Emellertid visste Lenin mycket väl att de mera energiska krafter inom partiet, vilkas talan Stalin fört först i Tammerfors, sedan i Stockholm, inte skulle kunna entusiasmeras för de små dueller med tsarismen, som dumaarbetet kunde ge anledning till. För att tillfredsställa dem och skaffa utlösning för deras revolutionära energi upptog han på sitt program en kampmetod nummer två: guerillakriget. Det var också detta, som Stalin under den närmaste tiden huvudsakligen kom att ägna sig åt; det var på detta fält som han nu skulle vinna sina revolutionära sporrar.

Redan i den s. k. plattform för det socialdemokratiska partiet, som Lenin tillsammans med två av sina adjutanter, Kamenev och Zinovjev, utarbetat i Finland våren 1906, före Stockholmskongressen, hade han skisserat denna guerillakrigsteknik. Dels för att desorganisera fienden inför det stora väpnade massupproret, som han då ännu trodde på, dels för att ge övning åt de väpnade kampgrupper, ”druzjinor”, som under Moskvaupproret visat sig otillräckligt förberedda för sin uppgift, borde man, hette det, starta s. k. partisankrig. Druzjinor, som tillhörde partiet eller arbetade i tillslutning till det, skulle ägna sig åt ”förstörelseverksamhet å regerings-, polis- och militärapparaten” och skoningslöst strida mot de s. k. svarta sotnieelementen, de hjälptrupper, som tsarismen skaffat sig genom att organisera samhällets värsta drägg till kamp mot revolutionen. Dessa druzjinor skulle också arrangera väpnade aktioner för tillgrepp av penningmedel, som tillhörde fienden, d. v. s. självhärskarregeringen, vilka medel sedan skulle användas för upprorsändamål. Sådana partisanhandlingar voro, hette det, under de nuvarande förhållandena oundgängliga.

Förslaget att direkt bemyndiga enskilda revolutionärer att slå sig på våldsdåd och penningrån befanns, då det framfördes i Folkets hus i Stockholm, något för starkt; med den majoritet, som mensjevikerna ägde på kongressen, genomdrevo de en del modifikationer i den föreslagna partiantaktiken. Visserligen erkände de taktikens berättigande men begränsade rätt snävt dess praktiska användning. En aktiv strid mot regeringens terror och svarta sotniemännens våldssaker var, medgav man, nödvändig, men därvid måste man undvika våldförande av medborgarnas personliga säkerhet och privata egendom ”med undantag av de fall, då det var ett ofrivilligt resultat av striden mot regeringen”. Förstörelse av privata och statliga byggnader, järnvägar etc. ogillades, så vitt de inte fullföljde ett omedelbart revolutionärt mål; tillgrepp av medel i privata banker fördömdes och tillgrepp av medel ur statliga institutioner tilläts endast vid de tillfällen, då revolutionär makt organiserats. Däremot sanktionerades tillgrepp av vapen och ammunition i alla de tillfällen, som kunde yppa sig.

När längre fram på året revolutionens nederlag beseglats, blev frågan om denna partiantaktik på allvar aktuell. För de revolutionära element av olika partifärg, vilka ännu hade energi och stridslust kvar, låg det nära till hands att på egen hand, genom individuella akter, ge denna stridslust luft. Därmed kunde man hämnas revolutionens nederlag och svara på de våldsmetoder, som den segrande tsarismen använde vid slutuppgörelsen med den; därmed kunde man också visa att den revolutionära andan ännu inte var död och

samtidigt stimulera denna anda bland massorna. Genom den speciella partisanmetod, som eufemistiskt kallades expropriationer eller, när den hunnit bli populär, helt enkelt ex d. v. s. väpnade överfall på banker, postkontor, penningtransporter etc., kunde man också skaffa förstärkning åt de revolutionära kassorna, som börjat lida nöd, sedan den hittills mot de revolutionära förbluffande frikostiga bourgeoisien vänt revolutionsrörelsen ryggen och dragit till om pungen.

Först och främst var det det socialistrevolutionära partiet, som, i god överensstämmelse med sina terroristiska antecedentia, idkade trafiken; det var särskilt en falang av partiet, de s. k. maximalisterna, som tog den om hand. Ett stort attentat mot premiärminister Stolypin, vid vilket hans villa sprängdes i luften och flera av invånarna dödades eller skadades, var det mest celebra utslaget av dessa maximalisters verksamhet. Samtidigt utförde de en del lyckade ex, bl. a. ett i en Petersburg-bank; den i Sverige häktade revolutionären Tjernjak, kring vilken det utvecklade sig en sensationell affär, som på sin tid i hög grad sysselsatte den nordiska allmänheten, beskylldes av ryska polisen, förmodligen med full rätt, för att ha medverkat i det dådet. Också det polska socialdemokratiska partiet upptog från början taktiken och tillämpade den med stor framgång.

Vad bolsjevikerna beträffar, hade de egentligen sina händer bundna av det i Stockholm fattade partibeslutet i partisanfrågan. Emellertid stod partisankriget i allt för god överensstämmelse med bolsjevismens karaktär och var allt för upplagt för dess yrkesrevolutionärer för att bolsjevikerna skulle kunna sitta med armarna i kors. De bolsjeviska druzjinor, som bildats under revolutionsmånaderna, hade redan på egen hand startat partisanoperationer; hade man ingripit emot dem, skulle det bara lett till att de sagt bolsjevismen farväl och gått till partier, som läto dem fritt motionera sina revolutionära livsandar. Ett annat mycket vägande skäl för deltagande i partisankriget hade bolsjevikerna också. Deras ekonomiska läge började bli alltmera betänkligt; att rikta kassan med expropriationsmedel var, om man skulle kunna fortsätta sin verksamhet, en nästan tvingande nödvändighet.

Länge dröjde det därför inte, innan Lenin började riva ned de skrankor, med vilka Stockholmskongressen ingärdat partisanverksamheten. I september 1906, efter det nämnda attentatet mot Stolypin och partisanakterna i Polen, förklarade Lenin rent ut att han ansåg den skärpning i partisankampen, som på senare tid skett, som ett framsteg. Då det socialdemokratiska partiets centralkommitté med anledning av partisanrörelsens växt utsände en påminnelse om Stockholmsbeslutet, skrev han en artikel, där han närmare dissekerade detta beslut och kom till det resultatet att det i själva verket inte alls lade några hinder i vägen för partisanverksamhet utan tvärtom sanktionerade den. Visserligen hade kongressen förbjudit expropriationer av privat egendom och uppdragit snäva gränser för expropriation av statsegendom. Men då den erkänt nödvändigheten av ”väpnad strid” hade den inte kunnat åsyfta annat än ”mord på motståndarna med tillhjälp av, partisankrafter”; ifråga om dess rekommendation att lägga beslag på vapen, var helst möjlighet gavs, måste man minnas att gendarmerna hade vapen; här yppade sig alltså en möjlighet. Lenin slutade: ”Vi tillråda alla våra talrika kampgrupper att göra slut på sin överksamhet och företa en rad partisanakter på kongressbeslutets grundval, d. v. s. utan expropriering av egendom, med minsta möjliga prisgivande av fredliga medborgares personliga säkerhet och största möjliga prisgivande av säkerheten för spioner, aktiva svarta sotniemän, överordnade polismän, militärer etc.”

I en stor artikel, som i bolsjeviklitteraturen betecknas som ett exempel på mönstergillt marxistiskt tänkande, slukade Lenin sedan partisantaktiken med hull och hår, expropriationerna inbegripna. Den taktiken måste, framhåller han, av marxismen, som står på klasskampens, inte den sociala fredens grund, accepteras som en visserligen sekundär men berättigad och nödvändig kampform under pauserna mellan de stora drabbningarna.

”Varje moraliskt fördömande av denna form av det sociala kriget är otillåtligt ur marxistisk synpunkt.” ”Då jag hör socialdemokrater, som stolt och självbelåtet förklara: vi äro inga anarkister, inga tjuvar, inga rövare, vi stå högre än så, vi avvisa partisanaktiken, så frågar jag: förstå dessa människor, vad de säga?” Hur man över huvud taget kan ogilla användande av stöld och rån i revolutionens tjänst förklarade sig alltså Lenin inte kunna förstå. Med andra ord: han gav expropriationstaktiken sin fulla välsignelse.

En liten restriktion gjorde Lenin i alla fall. Han säger sig inse att partiet självt inte kan överta handledningen av partisanverksamheten. ”Jag förstår att denna fråga måste avgöras av de lokala praktikusarna.” Med hänsyn till att det fanns folk, som inte ansåg verksamheten riktigt fin, skulle partiet som sådant inte allt för öppet engagera sig i saken utan endast ge sina yrkesrevolutionärer carte blanche.

Naturligtvis var det därvid inte Lenins mening att släppa rörelsen ur sina händer, det skulle stått i alltför stark strid mot den starkt centraliserade bolsjevikfraktionens principer. För den bolsjevikiska partisankampens ledning skapade han också ett centralt organ: en hemlig grupp inom det socialistiska partiets centralkommitté. Den bestod av honom själv, den tidigare nämnde sprängämnesexperten Krassin och en vid denna tid ganska bemärkt bolsjevik, Bogdanov. Denna s. k. lilla treenighet skulle hålla i trådarna, förse partisanerna runt om i landet med möjanger ur Krassins laboratorium i Petersburg och ta hand om de exproprierade medlen. Men i mycket stor utsträckning var det de lokala bolsjevikiska krafternas initiativ och handlingsförmåga, som Lenin vädjade till: här skulle de nu på allvar få visa sina framfötter.

Någon närmare redovisning för bolsjevismens insats i partisankriget ge sovjetkällorna inte. Visserligen erkännes öppet att bolsjevikerna deltog i detta krig. Så t. ex. fastslår sovjetencyklopedien att bolsjevikerna ”i förbittrad kamp mot mensjevikerna, vilka uppträdde mot partisanhandlingar och mot organisering av expropriationer”, fram till mitten av år 1907 ”på alla sätt understödde partisanaktionen”. I det stora hela undviker man i alla fall temat — det går så långt att den för ett par år sedan utgivna officiella partihistorien nästan fullständigt förbigår denna del av partiets verksamhet. Det är därför omöjligt att fastställa, hur stor del av dessa års väldiga massa partisanakter utfördes av bolsjevik och hur stor del av deras konkurrenter, dels socialistrevolutionärerna, dels ordinära kriminella element, som naturligtvis ivrigt begagnade sig av de förmånliga konjunkturen, som rådde inom förbrytarfacket under en tid, då mord och rån adlats till att bli en hart när legal hantering, berättigade akter av protest mot det härskande systemet. Säkert är att bolsjevikernas inslag i rörelsen var mycket betydande. De voro ju inte för inte den resoluta handlingens parti, och att ligga på latsidan, sedan Lenin givit signal till att hugga i, kunde för de väldisciplinerade bolsjevikiska yrkesrevolutionärerna inte komma i fråga. Inte minst verksamma voro de kaukasiska bolsjevikerna. Även om i Kaukasien, det gamla stråtrövarlandet, yrkesbovar i särskilt stor utsträckning medverkade, var dock den bolsjevikiska andelen i partisanakterna därnere, vilka kunde räknas i tusental, verkligt imponerande.

Vad slags roll Stalin spelade i den bolsjevikiska partisankampanjen i Kaukasien behöver man inte vara i tvivel om. I honom hade Lenin just en av dessa lokala praktikusar, som han velat släppa lös på verket, en av dessa yrkesrevolutionärer med både entusiasm och gott handlag för frisk revolutionär verksamhet, vilka över huvud taget hade till uppgift att utföra partiets grovgöra. I partisanverksamheten kunde han med så mycket större fördel sättas in, som den föll väl i tråd med hans tidigare praktik, i vilken han dokumenterat talanger just av det slag, som här skulle behövas. Det var självfallet att Lenin, som nu fått Stalins både starka och svaga sidor klara för sig, inte skulle försumma att använda honom i en bransch, för vilken han var som klippt och skuren och där han, det förstod Lenin, skulle komma att göra partiet framstående tjänster. Med sin kännedom om Stalins ambitiösa

läggning kunde Lenin också räkna ut att Stalin därvid skulle göra sitt yttersta för att få revansch för Stockholmsnederlaget. Hans inträde i partisankriget var alltså givet, och klart var också vilken funktion han skulle fylla: på honom lades uppdraget att som kaukasiskt lokalombud för den s. k. lilla treenigheten och i intim kontakt med den planlägga och organisera partisanakter av olika slag, främst expropriationer, ta i sin vård och distribuera de tekniska hjälpmedel treenigheten tillhandahöll och omhändertaga de exproprierade medlen för vidare befordran till bolsjevikernas kassa. Förtjänsten av framgångarna i det bolsjevikiska partisankriget i Kaukasien var i mycket hög grad Stalins.

Närmare upplysningar om den stalinska verksamheten saknas emellertid. I georgiska källor från åren efter revolutionen, då Georgien ännu inte var bolsjeviserat, finns visserligen massor av berättelser om Stalin som partisan och expropriatör, men såsom stammande från Stalins fiender få de tas med stor reservation — en del av dem ha nått den västerländska Stalinlitteraturen och där ytterligare utbroderats och tack vare sin fantasirika karaktär bidragit till den skepsis, varmed västerlandet nog

förhåller sig till allt vad som förmälts om Stalins expropriationsverksamhet. I Ryssland självt är saken tabu. I G. P. U.-chefen Berijas flera gånger ovan citerade kanoniska skrift om revolutionen i Kaukasien nämnas över huvud taget inte de bolsjevikiska expropriationerna därnere och Stalins andel i dem. När vid Stalins 60-årsdag folk av, de mest skilda kategorier uppträdde med mer eller mindre trovärdiga Stalinminnen, saknades också Stalins förra medarbetare i expropriationsfacket; de hade sju lås för munnen.

En och annan skymt av expropriatören Stalin har i alla fall emellanåt råkat komma fram. Så t. ex. i en artikel i själva Pravda angående Stalins förut nämnda Tiflistryckeri. Själva tryckerirörelsen där avslutades, meddelar tidningen, år 1905, då en legal bolsjevikisk tidning fick möjlighet att utkomma. Sedan användes huset, heter det, av den ”krigstekniska” gruppen, som där studerade metoderna för partisankamp och tillverkning av explosiva bomber. Studiet fortgick tills en dag en talrik avdelning poliser och gendarmer kommo på visit. Vid husundersökning fann man, skriver tidningen, ingenting annat än tre bomber, enligt Pravdas mening tydligen högst ordinära husgeråd. Gendarmerna ansågo sig emellertid efter fyndet böra se sig om litet närmare. En .av dem tog en titt i brunnen och kastade ned ett brinnande papper; det fördes av luftdraget in i den underjordiska gången. Sedan var det färdigt: gendarmen klev ned och kom genom tunneln in i det stalinska f. d. tryckeriet. Där fann han åtskilligt av intresse: förutom tryckmaskin, sätteritensilier och massor av agitationsalster, ”ett laboratorium för explosiva ämnen”. Gendarmerna brände sedan huset, meddelar tidningen, och sprängde grunden med dynamit; numera är det, tillägges det, till åminnelse om Stalins verksamhet återställt i sitt ursprungliga skick, förmodligen dock utan att explosiva ämnen exponeras. Att det enligt uppgift efter Stalins egna ritningar byggda huset, som alltsedan hans återkomst från Sibirien varit hans central, under partisan- och expropriationsåren varit apterat till dylikt s. k. krigstekniskt bruk, säger ju åtskilligt om en sida av Stalins verksamhet, som man eljest talar tyst om.

Ganska tydligt skymtar man också Stalin i den celebra affär, vari den kaukasiska partisanrörelsen kulminerade: en jätteexpropriation i Tiflis sommaren 1907. Dess historia är rätt intressant.

Förspelet försiggick i en kyrka i London. Redan våren 1907 var det socialdemokratiska partiet färdigt att sammanträda till ny kongress. Även nu var det meningen att ta i anspråk den nordiska gästfriheten, som man fått smak på, denna gång den danska. Utrustade med falska pass infunno sig kongressdeltagarna, bland dem Stalin, i Köpenhamn, där de danska socialdemokraterna gjort sig redo att ta emot dem. När det kom till kritan, blev emellertid kongressen förbjuden. Man for då över till Malmö — Stalin har alltså, inom parentes sagt,

en viss beresthet i de nordiska länderna. Men även här fann man dörrarna stängda: de svenska myndigheterna undanbådo sig besöket. De hade fått allt för mycket påskrivet av den svenska opinionen för att de sett igenom fingrarna med ryssbesöket året förut och dessutom hade den svenske utrikesministern funnit sig föranlåten att inför ryska beskickningen i Stockholm uttala sitt beklagande över att svenska regeringen inte i tid fått kunskap om Stockholmskongressen och lovat förebygga en upprepning. Nu bar det av till London, där strandhugget lyckades bättre: en så representativ värd som Fabian Society tog hand om ryssarna och ställde till deras disposition den av sällskapet förhyrda Brödrakyrkan.

Det tillfälle att få uppträda i ecklesiastisk miljö, som därvid erbjöds f. d. teologie studeranden Dzjugasjvili — eller Ivanovitj som han alltjämt kallade sig — utnyttjade han inte. Ett ögonblick såg det t. o. m. ut som om han skulle bli utdriven ur templet. Det befanns vid fullmaktsgranskningen att det var mankeming med Stalins mandat; den officiella representationen för Kaukasien hade taktlösheten påstå, att han själv fabricerat sin fullmakt och att protestera mot hans deltagande i kongressen — fullmakten kom i själva verket från en ”byrå av bolsjevikiska litteratörer”, som han, enligt vad nutida bolsjevikiska källor ärligt uppge, själv ”bildat för val av delegat till Londonkongressen”. Kongressen lät emellertid nåd gå för rätt och tillät honom stanna kvar, dock utan rösträtt.

Efter detta pinsamma intermezzo föredrog Stalin att under kongressdebatterna iakttaga envis tystnad. Utan opposition lät han kongressen, på vilken bolsjevikerna åter hade majoritet och dikterade besluten, dra upp linjerna för socialdemokraternas dumaverksamhet. Sitt motstånd mot deltagande i duman hade bolsjevikerna nu helt låtit falla; den antagna resolutionen betonade blott att partiets kamp i duman skulle underordnas kampen utanför den och att något samarbete med de borgerliga partierna inte fick förekomma — för Stalin var det inte lönt att försöka framlägga sin inom partiet definitivt antikverade mening om duman. Försiktigt nog teg han också i en annan fråga, där hans mening också ohjälpligt gick isär med den ståndpunkt, som kongressen intog. Det gällde expropriationerna. Den allmänna opinionens reaktion mot dem hade nu blivit så stark, att det socialdemokratiska partiet ansåg sig tvunget att ta avstånd från taktiken. Inte ens Lenin vågade längre öppet försvara den; kongressen antog en resolution, där den skarpt fördömde partisanakterna såsom ägnade att demoralisera den revolutionära kampen.

Trots sin tystnad skulle Stalin, om man får tro kongresskrönikören Jaroslavskij, spelat en ofantlig roll som en slags spiritus rector i den londonska kyrkan. ”Jag minns”, skriver han, ”sammandrabbningarna i korridorerna. Omkring kamrat Stalin växte genast ut grupper av mensjeviker, som försökte att lura över på sin sida de enligt dem obefästa arbetardelegater, som uppmärksam till Stalin. I dessa strider segrade alltid kamrat Stalins järnlogik och allvarliga argumentation.” Men det var inte bara till templets förgårdar, som Stalin på detta sätt hade sin verksamhet förlagd. Jaroslavskij anoterar också att Lenin hade långa samtal med Stalin, ”den eldige kolchidaren”, som han enligt Jaroslavskij kallade honom. Stalin själv understryker också i sina erinringar om Lenin att han på kongressen hörde till den trängre kretsen kring mästaren; han skildrar utförligt hur Lenin reagerade inför den seger han vunnit i och med att bolsjevikerna nu åter kommit i majoritet, återger i direkt anföring yttranden, som Lenin haft till delegaterna etc.

Vad rörde sig då Lenins och Stalins förtroliga samtal om? Meningen är naturligtvis att man skall tro, att det var i samråd med Stalin, som Lenin utformade sin politik på kongressen. Men att därvid konsultera Stalin, om vars klokhets som taktiker han, efter vad som förekommit, helt visst inte hade någon hög tanke, föll säkert inte Lenin in — själva det epitet, som han enligt Jaroslavskij gav Stalin, tyder ju också på att det inte precis var kloka och väl överlagda råd han väntade av den provinsielle hetsporren. Däremot var det en annan fråga, som Lenin hade all anledning att dryfta med Stalin: den ekonomiska.

Den frågan var i grund och botten för kongressdeltagarna mycket aktuellare än någon annan. Läget var förtvivlat. Partiet satt där i Brödrakyrkan utfattigt som en kyrkråtta. Den danska och svenska ogästvänligheten hade kommit som ett fatalt streck i partiets räkningar; utgifterna för resan till London — man hade nödgats hyra en ångare för, som det påstås, 30,000 kronor — hade slukat dess sista tillgångar. Nu visste de församlade inte ens, hur de skulle få pengar till hemresan — en rapport från en i kongressen deltagande ochranaman berättar, att man t. o. m. måste skjuta tillbaka debatter om högre ting för att ägna flera timmar av sin tid åt överläggningar om den frågan. Ur denna akuta knipa klarades visserligen partiet av en räddande ängel: det var en stenrik engelsk kapitalist, en tvålfabrikant, som tack vare engelska socialdemokratiska partivänners förmedling gav de nödställda ett lån — enligt den nämnda ochranaagenten 1,700 pund — mot en skuldsedel, undertecknad av samtliga kongressdeltagare med deras revolutionära pseudonymer; dessutom sände den tyska socialdemokratien genom Vorwärts 300 pund. Men detta gav bara en tillfällig lättnad. Var skulle man få pengar till den fortsatta driften?

Inte minst bolsjevikerna hade anledning att bekymra sig över den frågan. Vid sidan av den gemensamma socialdemokratiska partikassan hade de för sin specifikt bolsjevikiska verksamhet haft sin privata ekonomiska inkomstkälla, som tidtals flödat rätt friskt: expropriationerna. Nu var det tydligen slut med de inkomsterna: efter kongressens bestämda förbud mot trafiken skulle det bli svårt att mycket längre fortsätta med den. Tydligt var ingenting annat att göra än att, innan man avvecklade expropriationsrörelsen, skynda på att företa en sista kupp, som — så skulle det se ut — partibeslutet inte hunnit förhindra, en kupp av sådana dimensioner att den gav ett för någon tid framåt tillräckligt driftkapital. Det är i ljuset av vad som sedan skedde inte svårt att förstå att det var överläggningar om en sådan finansiell transaktion, som sysselsatte Lenin och Stalin under deras förtroliga tête-à-tête: det var i den makt påliggande missionen att genom en aktion i stor stil rädda bolsjevismen, som Stalin efter kongressens avslutning hastigt avreste till Kaukasien.

Några dagar in i juni 1907 var Stalin tillbaka i sitt hemland — och den 26 juni inträffade i Tiflis en expropriation, som slog alla tidigare rekord. Dess förlopp var följande.

Till Tiflis hade denna dag ankommit en summa på 341,000 rubel i 500-rubelsedlar, avsänd från riksbanken i Petersburg till avdelningskontoret i Tiflis. Mitt på förmiddagen fördes pengarna i en vagn med beväpnad eskort från järnvägsstationen till banken. Vagnen hade nått stadens stora torg, då plötsligt en bomb kastades emot den. Ett par tre kosacker av eskorten dödades, flera andra jämte en mängd ovidkommande personer — enligt uppgift ett 50-tal — sårades. Vagnen med pengarna hade emellertid förblivit oskadd och med hästarna i fullt sken fortsatt gatan framåt. Åter kastades en bomb mot ekipaget, den exploderade mellan benen på hästarna, som dödades; bombkastaren slungades själv till marken av explosionen. Men en annan person rusade fram, ryckte penningpåsen ur den ramponerade vagnen och störtade in på en sidogata. I nästa ögonblick var en officer framme; han hade efter den första explosionen fått tag i en droska och i vild fart, stående i vagnen, rytande och skjutande, satt efter de skenande hästarna och penningvagnen. Nu började han förföljandet av den på sidogatan flyende rövaren och upphann honom. Rövaren lämnade bytet ifrån sig — varefter officeren fortsatte sin snabba färd och försvann för att aldrig mer låta höra av sig.

Att expropriationen verkställdes av bolsjevik är ett oomstritt faktum. Den till officer utklädd räddaren av pengarna var en bolsjevik vid namn Ter-Petrosian eller med revolutionär pseudonym Kamo, vars liv var en enda serie av de mest sensationella revolutionära bedrifter och som särskilt excellerade som partisan under revolutionsåren i Kaukasien. Hans andel i dramat göra de bolsjevikiska källorna inga försök att förneka: den stora sovjetencyklopedien, som ägnar honom en lång artikel, meddelar att han, efter att i

början av 1904 ha slutit sig till bolsjevikerna, 1905 var ”en av de verksamaste medlemmarna av bolsjevikernas kampdruzjinor”. Han organiserade, meddelas det, en rad stora expropriationer, i vilka han själv personligen medverkade; ”år 1907 deltog han”, heter det, ”i den kända expropriationen på Erivantorget i Tiflis”. En utförlig skildring av dramat gavs av hans hustru i den stora bolsjevikiska tidskriften Proletarskaja Revolutsija efter hans död — han dog, inom parentes sagt, år 1923 som välbeställd bolsjevikfunktionär i Baku, där flera gator och institutioner nu bära hans namn; Stalin själv bevisade honom, säges det, en sista heder genom att ge order om ögonblicklig arkebusering av den chaufför, som varit vållande till den bilolycka, som förorsakade hans död. I fru Kamos berättelse uppräknas noga alla de i gatudramat deltagande revolutionärerna och skildras vad var och en utförde, somliga som vaktposter, vilka gävo de andra signaler, andra som bombkastare etc. Det var en lång rad av unga män, de flesta på -sjvili, och två unga damer, alla bolsjeviker.

Inte heller är det något tvivel om att Kamo och hans kumpaner vid utförandet av expropriationen handlade på partiets order och i dess intresse. Redan den tsaristiska polisen var på väg att konstatera rätta sammanhanget. Kamo lyckades efter genomförd bedrift rädsla sig till Berlin men blev där, efter att ha angivits av en provokatör, häktad. Samtidigt som ryska myndigheterna begärde hans utlämning såsom kriminell förbrytare — begäran tillmötesgicks sedan, Kamo blev utlämnad, men lyckades fly — häktades i olika europeiska huvudstäder, bl. a. också i Stockholm, en rad andra bolsjeviker, som från ryskt håll utpekats såsom invecklade i affären; i Berlin häktades i januari 1908 inte mindre än sju stycken. Någon fortsättning av denna aktion mot bolsjevikpartiet såsom anstiftare av dådet följde visserligen inte, de häktade blevo åter frigivna. Men intressant och betecknande är den uppståndelse, som aktionen framkallade i bolsjeviklägret. Lenin hade efter Londonkongressen uppehållit sig i Finland, där den ryska polisen, som väl kände hans vistelseort, lämnat honom i ro. Sedan polisen nu fått upp spåret i Tiflisaffären och börjat utveckla ökad aktivitet mot bolsjevikerna i samband därmed, fick Lenin plötsligt mycket brått att bege sig över till Stockholm; efter 14 dagars vistelse där kom han på nyåret 1908 till Berlin. Just vid den tiden var det bolsjevikhäktningarna där skedde. I ett brev berör Lenin den panik, som med anledning därav spred sig i bolsjevikretsarna och omtalar att han själv gjort brasa på sin korrespondens. Det var tydligen inte för inte, som bolsjevikerna grepos av panik och Lenin vidtog sina försiktighetsmått, då polisen började intressera sig för deras andel i Tiflisexpropriationen. De kände att det brändes.

Vad som ytterligare visar att expropriationen var ett av det bolsjevikiska partiet igångsatt företag är det obestridda faktum att de tillgripna pengarna gingo till partiets kassa. Visserligen inte hela beloppet. Fru Kamo talar i sin nekrolog över maken gång på gång om de 250,000 rubel, som expropriationen gav i utbyte — det var tydligen den summan partiet fick. Hennes energiska understrykande av siffran tyder på att det varit litet bråk med redovisningen — man kan misstänka att hon med sin artikel först och främst velat försvara sin avdöde man mot en mot honom riktad beskyllning att ha stoppat 9 1,000 rubel i sin privata ficka. Men även i detta reducerade skick var ju summan vacker. Man ser också, hur bolsjevikerna nu plötsligt åter kommo på grön kvist.

Allt för tydligt visade Lenin det visserligen inte. Tvärt om var han, då han nyåret 1908 återkom till kontinenten, angelägen att betona partiets ekonomiska misär. Skulden till den engelske tvålfabrikanten förföll då till betalning, och genom en engelsk arbetardeputerad krävde han likvid. Lenin kom i affekt. Engelsmannen borde, skriver Lenin i sitt svar på kravet, förstå att situationen nu, sedan revolutionen kommit i dödvatten, var en annan än då lånet togs och att det var ocker att begära betalning nu. ”Pengar kan han näppeligen få; att göra skandal tjänar ingenting till för honom.” Några pengar fick han heller inte — först år 1923 blev skulden, enligt vad en not i Lenins samlade skrifter upplyser, likviderad. Men att Lenin förklarade partiet ur stånd att fullgöra sina ekonomiska förpliktelser betydde

tydligt bara att han inte ville ställa expropriationspengarna till disposition för den för bolsjevikerna och mensjevikerna gemensamma partikassan utan ville reservera dem för bolsjevikernas speciella ändamål. Och vid tillgodoseendet av dem var det uppenbarligen nu inte längre några ledsamheter. Nu startade bolsjevikerna sin egen tidskrift, Proletarij; nu började understöden till de bolsjevikiska organisationerna i Ryssland flöda utan varje knussel, nu hade bolsjevismen inte bara kommit ur den knipa, som ett ögonblick hotat dess existens, utan var i stånd att börja en aktivitet, som skulle skaffa den övertaget över mensjevismen.

Att expropriationsmedlen hamnat hos bolsjevikerna kom förresten klart i dagen genom en del komplikationer vid deras exploatering. Tillgodogöra sig hela vinsten kunde de inte. Ryska riksbanken sände ut uppgift om de tillgripna sedlarnas nummer, och här och var i olika europeiska städer kommo bolsjeviker fast vid försök att växla dem. Sensationellast var den malör, som hände själve ”pappa” Litvinov, som vid företeende av några av de rånade sedlarna i en bank i Paris inte mötte samma förtroende från fransk sida, som sedan skulle komma honom till del, utan helt enkelt för en tid inburades av franska polisen. Också i Stockholm råkade en bolsjevik illa ut. Han kallade sig Jakovlevitj Master och häktades vid försök att växla fem 500-rubelsedlar, vilka, såsom deras nummer visade, tillhörde det tillgripna Tiflisbeloppet. Inför Stockholms rådhusrätt ville han, heter det i rättegångsreferatet, inte förneka att rånmordet ägt rum och att sedlarna tillgripits, men han förklarade sig inte ha haft någon befattning med denna sak eller vetat om den, då han i Paris fick sedlarna av en rysk revolutionär. ”Varför de överlämnats till honom och anledningen till sin vistelse i Stockholm ville han inte uppgiva.” Rådhusrätten frikände honom, då, som det hette, det inte var ådagalagt att han mottagit sedlarna i Stockholm; hovrätten däremot ansåg det utrett att Masters befattning med de stulna sedlarna skett under vetskap om den brottsliga åtkomsten och dömde honom till 6 månaders straffarbete, vilken dom högsta domstolen fastställde. Enligt en uppgift skulle bolsjevikerna efter dessa malörer ha uppgivit försöken att utnyttja sedlarna och bränt en stor del av dem. Med hänsyn till att den bolsjevikiska kassan under den följande tiden visade sig vara mycket välförsedd är versionen — som möjligtvis utsläppts av bolsjevikerna själva för att underlätta sedlarnas omsättning — inte vidare trolig. Förmodligen inskränkte man sig till att gå försiktigare fram. Kanske lyckades man också, som det påstås, ändra numren på sedlarna, så att de åter blevo gångbara i marknaden.

Frågan blir nu: vilken roll spelade Stalin i affären? Från bolsjevikiskt håll får man ingenting veta; den moltystnad Stalins biografier iakttaga rörande hans deltagande i expropriationsrörelsen överhuvudtaget gäller också hans medverkan i Tiflisdramat.

Att han spelat med i det är utan vidare klart. Det skulle vara en ren förolämpning mot Stalin att anta, att en stor bolsjevikisk aktion kunnat äga rum i den stad, där han hade sitt högkvarter, utan att han haft sitt finger med i spelet. Det kan också annoteras att Kamo, som i de bolsjevikiska framställningarna av expropriationen utgör dramats egentliga hjälte (sovjetyencyklopedien uppger dock, som nämnts, blott att han deltog i expropriationen), var Stalins intima vän och förtrogne. Även han var från staden Gori, född där ett par år efter Stalin. Sovjetyencyklopedien betecknar honom i sin starkt berömmande artikel som Stalins ”lärjunge”; man kan inte gärna tänka sig att han under Stalins närvaro i Tiflis laborerat oavhängigt av sin vän och mästare.

Lika klart är emellertid att Stalin inte personligen deltog i bombkastningen. Då en version uppger att det var han, som kastade bomben nummer två, den som kom ekipaget med pengarna att stanna, så är detta alldeles bestämt oriktigt. Bortsett från att fru Kamo meddelar att den detaljen i affären utfördes av en bolsjevik vid namn Kapriasjvili, är versionen oförenlig såväl med vad man vet om Stalins taktik — att personligen utsätta sig för risk har han absolut motvilja mot — som också och framför allt med den ställning han

intog i bolsjevikretsarna i Tiflis. Som erkänd ledare lade han naturligtvis inte själv hand vid grovsysslorna. Hans andel i saken var en annan: han var initiativtagaren och organisatören.

I fru Kamos berättelse, som eljest samvetsgrant utesluter allt, som kan föra tankarna på Stalin, har i själva verket råkat slinka med en detalj, som direkt pekar på Stalin och hans ledarskap i företaget. Pengarna fördes, berättar hon, först till en av revolutionärernas hem, där man gömde dem i en soffa, och sedan till observatoriedirektörens privatkontor.

Denna uppgift om den till synes ganska kuriösa väg pengarna fingo tillryggalägga, innan de hamnade i partikassan, är onekligen rätt intressant. Det har tydligen en av Stalins västerländska biografer också tyckt, då han av revolutionärens soffa och direktörens privatkontor satt ihop en liten förtjusande historia, som för kuriositetens skull kan anföras som ett exempel på hur hemlighetsfullheten om Stalins expropriationsbedrifter satt folks fantasi i rörelse.

”Det fanns i Tiflis”, heter det, ”en fredlig, världsfrämmande professor i astronomi, ledare av Tiflis' observatorium. Hela nätterna tillbragte den gode professorn vid teleskopet, på dagarna brukade han vila ut från himlavandringarnas strapatser. Naturligtvis umgicks han knappast med någon människa och var ur polisens och politikens synpunkt en älskvärd, harmlös företeelse. Denne lärdes rykte beslöt Stalin utnyttja för sina syften. På natten, då den lärde som vanligt satt vid sin kikare, smög sig Stalin in i hans blygsamma sov-kammare. Han sprättade upp den lärdes smala, hårda madrass och lade in sedelbunten. Sedan sydde han konstfärdigt åter ihop madrassen. Den lärde märkte ingenting — kanske kände han otydligt något mer än eljest hårdheten av sitt karga läger.”

Dessa broderier på uppgifterna om att pengarna fördes till observatoriet kunna utan vidare utmönstras. Något inbrott hos den världsfrämmande professorn för anbringande av rovet i hans madrass gjorde revolutionärerna naturligtvis inte: har man en oärligt åtkommen tredjedels miljon på fickan, utsätter man sig ju knappast för de med ett inbrott förenade riskerna. Men att de revolutionära använde observatoriet som gömställe för tjuvgodset är värt att lägga märke till. Då man erinrar sig att det var i detta observatorium, som Stalin en tid var tjänsteman efter sin förvisning från seminariet, förstår man hur det kom sig att statens pengar provisoriskt placerades i statsinstitutionen. För f. d. observatören vid anstalten kunde den lysande, men för andra tämligen fantastiska idéen ligga nära; med de försänkningar, som han sedan gammalt hade där, och med den kännedom om de lokala förhållandena, som han ägde, kunde han utan risk realisera den. Här träder alltså Stalin tydligt fram: det var han, som i sin egenskap av företagens ledare inkasserade vinsten (minus den berörda avbränningen, som väl blev kvar i revolutionärens soffa) och satte kronan på verket genom det snillrikt fräcka sätt, varpå han bärgade den på en för alla efterspaningar tryggad plats.

Sakens efterspel bekräftar Stalins engagemang i den. Tiflisexpropriationen, utförd tre veckor efter Londonkongressens veto mot expropriationer, utgjorde ju ett eklatant brott mot partidisciplinen. Fast partiets centralkommitté nu fått bolsjevikmajoritet, kunde den inte anständigtvis motsätta sig kravet på en undersökning av saken. En kommission tillsattes med senare utrikesfolkkommisarie Tjitjerin som ordförande; dess arbete rann emellertid, naturligtvis under Lenins inflytande, ut i sanden. Men partikommittén i Tiflis, som mensjevikerna behärskade, tog då saken i egen hand, gjorde en undersökning och beslöt exkludering av alla de i saken inblandade. Och bland de uteslutna var Stalin.

Att Stalins insats i expropriationskampanjen verkligen varit av framträdande slag, därom vittnar slutligen och framför allt en annan sak: den stärkta position inom bolsjeviklägret, som han alltifrån denna tid tydligen intog. Det är uppenbart att det var från och med nu, som han började räknas som en av bolsjevismens främsta krafter. Vad han utträttat före och

efter revolutionen kunde inte förklara det: en lokal agitationsverksamhet, som inte givit bättre resultat än att i den landsända, där den bedrivits, mensjevikerna fått givet övertag, kunde inte kvalificera honom till någon högre bolsjevikisk rangställning. Och hans insatser som taktiker efter revolutionen, då han varit med om att föra bolsjevikpolitiken in på en linje, som Lenin snart insåg vara felaktig och som måste uppges, bör ju närmast ha varit diskvalificerande för honom. Det är endast om man räknar med de tjänster han gjorde partiet som expropriationsledare, som man överhuvudtaget kan förklara hans avancemang. Varvid man också har att ta hänsyn till att dessa tjänster varit av en sådan art att Lenin nu helt enkelt var tvungen att släppa fram honom. Det samspel, som Stalin i expropriationsaffärerna haft med bolsjevikledningen, speciellt med Lenin själv, var ju en sak, som absolut inte fick komma fram. Bolsjevismen var hänvisad till att lita på Stalins diskretion, en diskretion, som han måste bevara, även då han nu kom i gapstocken för vad han utfört på Lenins order. Det är tydligt att Stalin — utan att han därför behövde direkt missbruka det grepp han så fått över Lenin — hädanefter kunde komma med aspirationer och ta sig friheter, som inte precis voro möjliga för vem som helst. Han hade från denna stund ett litet hemligt konto, som han kunde dra på — och som han nog också drog på.

Inför Stalins expropriationsverksamhet gör man sig till sist en fråga: varför har sekretessen kring den alltjämt bevarats och t. o. m. skärpts? Att Stalin tjänade partiet som energisk och framgångsrik utövare av en bransch av partiarbetet, som Lenin förklarat nyttig och nödvändig och som han uppmanat de sina att praktisera, borde ju, tycker man, numera tvärtom inregistreras bland alla hans övriga meriter och vederbörligen firas.

Först och främst sammanhänger tystnaden naturligtvis med bolsjevikernas förut påpekade ovilja att överhuvudtaget beröra expropriationskapitlet. När man av något skäl drar sig för att tala om hela saken, måste man ju också tala om Stalins befattning med den.

Vilket detta skäl är, är inte fullt klart. Det kan knappast vara det, att man så småningom kommit till den uppfattningen att metoden var oklok. Att den verkligen var det, var Trotskij's mening. Enligt honom var det hela en taktik, som visserligen med fördel skulle kunnat tillämpas under en revolutionär uppgångsperiod men däremot var missriktad i en tid av revolutionär regress, då den endast kunde leda till moralisk upplösning bland de revolutionära; när Stalin så ivrigt odlade genren, var det, enligt Trotskij, ett bevis på hans klena politiska förstånd. Häremot kan invändas att taktiken ur bolsjevikisk synpunkt helt visst inte var oklok; den var tvärtom högst förnuftig, alldenstund bolsjevismen förmodligen skulle döta sväldöden, om den inte matats med expropriationsmedlen. Än mindre kan bolsjevikernas tystnad bero på att de skulle känna sig besvärade av att expropriationsdåden kostade en del ovidkommande människoliv: man har aldrig sett några symptom på att de känt några obehag inför de hekatomber av offer, som deras kampmetoder alltifrån Moskvaupprorets dagar krävt.

Förklaringen till att man ogärna talar om saken är nog snarast att man känt omöjligheten av att få ett i konkurrens med rent kriminella element bedrivet penningröveri betraktat som något fint och aktningvärt, en kapitulation alltså för den lumpna borgarmoralen. Vartill väl kommer att ett förhärlikande av det fördomsfria sätt, varpå bolsjevikerna på sin tid förhöllo sig till statens penningmedel, onekligen är mindre lämpligt under en tid, då bolsjevikerna på alla sätt vilja inpränta i medborgarna respekt för den statliga egendomen.

Men att man så konsekvent undviker att sätta Stalins namn i förbindelse med expropriationerna, som man ju i alla fall inte helt kunnat tåga ihjäl, har nog också en alldeles särskild grund. Det är en gång för alla Stalins ambition att först och främst framstå som den geniale bolsjevikiske teoretikern; allt för länge led han av att man i honom såg blott och bart den finurlige praktikern, och han vill inte ha sin verksamhet som sådan för starkt betonad. Detta så mycket mindre, som den praktiska hanteringen i detta fall gick ut på att skaffa

partiet en ur ortodox bolsjevikisk synpunkt så föraktlig sak som den snöda mammon. Att Stalin nådde upp på partihöjderna genom att fylla bolsjevismens tomma penningskrin är en allt för krass sanning för att få röjas.

VII. I revolutionens dödvatten

”Efter återkomsten från partikongressen i London lämnade Stalin Tiflis och slog sig enligt partiets vilja ned i Baku, Kaukasiens största industriräjong och ett av ryska arbetarrörelsens viktigaste centra”, heter det i Pravdas jubileumsbiografi 1939. Med diskret förbigående av vad som skedde närmast efter hans återkomst från London låter man läsaren tro att Stalin därifrån medförde partiets order att förlägga sin verksamhet till en betydelsefullare plats, där man hade särskilt bruk för hans krafter.

Att förflyttningen till Tiflis skedde i enlighet med partiets vilja är nog riktigt. Tifliskommittén, som uteslutit honom, önskade säkert mycket bestämt att helt bli befriad från hans närvaro. Och den högsta partiledningen, där, som sagt, Lenin åter var den ledande kraften, fann det nu klokast att, då den inte kunde öppet ställa sig på Stalins sida mot Tifliskommittén, böja sig för dess önskan och anvisa honom ett annat operationsområde.

I och med att Stalin alltså nu för andra gången nödgades under tämligen penibla omständigheter säga Tiflis farväl, var hans revolutionära bana där och överhuvudtaget i hans eget georgiska hemland avslutad — han har sedan dess varit där endast på kortare visiter. Slagfältet hade han efter många års fruktlös kamp fått lämna i motståndarnas, mensjevikernas, händer. I några ”Brev från Kaukasien” ett par år senare försökte Stalin förklara sitt misslyckande. ”Tiflis har”, skriver han, ”betydelse blott som förvaltnings-, handels- och 'kultur'-centrum” — han sätter hånfullt kultur inom citationstecken (ett tecken som han inom parentes sagt i sina skrifter slösar med på halvbildat folks vis). ”Staden är”, fortsätter han, ”bokstavligen fylld av handelsföretag och därmed följande 'handelsproletariat'. Den bär en prägel av stillastående; bristen på skarpa klassmotsättningar, som endast äro utmärkande för stora industricentra, gör Tiflis till ett slags träsk, som väntar en stöt utifrån. Det förklarar också, varför mensjevismen så länge kunnat hålla sig där. Vad som i Baku är klart utan vidare, blir i Tiflis klart först efter långa diskussioner; bolsjevikernas oförsonliga tal smältes där endast med stor möda.” Man kan förstå att det skulle bereda Stalin stor tillfredsställelse att längre fram med handgripliga medel, utan onödig diskussion, få klara begreppen för sina trögtänkta landsmän; den behandling han efter bolsjevismens seger lät sitt georgiska fosterland undergå utgjorde hans tack för sist.

Som bolsjevikiskt verksamhetsfält erbjöd Baku i slutet av 1907 ganska stora möjligheter. Det revolutionära arbetet var eljest nu i högsta grad tungt och svårt. I juli 1907, kort efter socialdemokraternas Londonkongress, hade tsarismen gjort en formlig kupp: riksduman hade upplösts och en ny vallag oktrojerats, som förvandlade duman till en ännu ömkligare karikatyr av en folkrepresentation än förut. Den blev nu egentligen blott organ för de klasser, godsägare och storbourgeoisi, som revolutionens excesser skrämt över i tsarismens armar; möjligheterna att på något sätt utnyttja den för revolutionen voro därmed tillintetgjorda. Samtidigt tog tsarismen med Stolypin som främsta redskap upp en ännu målmedvetnare kamp än hittills mot alla oppositionella element och revolutionära tendenser. Inför den tsaristiska offensiven sträckte det av revolutionen utpumpade ryska samhället vapen: politisk apati spred sig i allt vidare lager, strejkerna upphörde, landsbygden slog sig till ro.

Endast i landets periferi hade fullständig stiltje ännu inte inträtt. Bland annat var Baku alltjämt ett stormcentrum. Inom dess hårt exploaterade, nationellt högst brokigt sammansatta proletariat — sida vid sida arbetade här ryssar, aserbejdsjaner, armenier,

georgier och perser — urladdade sig fortfarande ett starkt ekonomiskt missnöje i stora strejker och oroligheter, samtidigt som de olika nationaliteterna lågo i strid inbördes: särskilt ställde aserbejdjaner och armenier regelbundet till massaker på varandra. Det var ett ytterst lågt stående proletariat, som politiskt ännu var så gott som oväckt och som därför utgjorde en tacksam jordmån för diverse primitiv propaganda. Tsarismen hade begagnat sig därav och med viss framgång försökt vinna terräng för en avart av den s. k. polissocialismen, för vilken prästen Gapon på sin tid varit representant och som ville inrikta arbetarna på ekonomisk kamp för att dra deras intressen från den politiska. Den proletära efterblivenhet, som gjorde det möjligt att fånga arbetarna på polissocialismens grova krokar — inom det övriga Ryssland var dess tid sedan länge förbi — gynnade också den bolsjevikiska propagandan: här fann Stalin ett proletariat, som lättare än det georgiska med dess obehagliga benägenhet att vilja diskutera den förkunnelse, som bjöds, kunde sluka och smälta hans anrättningar.

Om Stalins verksamhet i Baku i slutet av 1907 och början av 1908 heter det i den ovan citerade Stalinbiografin: ”Stalin utvecklade i Baku en sjudande verksamhet för Bakuorganisationens sammansvetsande kring Lenins lösensord, för arbetarmassornas samlande under Lenins fana. Han organiserade kampen för utträngandet av mensjevikerna från Bakus arbetarrörelser. Stalin dirigerade bolsjevikernas legala och illegala pressorgan; han ledde en stor kampanj vid de förhandlingar, som fördes mellan arbetarna och oljeindustridkarna vid avslutande av kollektivavtal, och gav därvid ett glänsande prov på tillämpning av Lenins smidiga linje med dess blandning av legalt och illegalt arbete. Skickligt genomförande den leninska taktiken att mobilisera arbetarmassorna till politisk strid mot den tsaristiska monarkin genomdrev Stalin bolsjevikernas seger i denna kampanj. I den stolypinska reaktionens mörka natt erbjöd Baku ett eljest osett skådespel: här utvecklade sig proletär kamp, och över hela Ryssland dånade rösten från Stalins barn, de legala bolsjevikiska tidningarna. 'Den politiska massstrejkens sista mohikaner', så karakteriserar Lenin Bakuarbetarnas heroiska kamp år 1908.”

Man lägger i denna skildring märke till hur det betonas att Stalin delvis övergick till arbete på legala linjer, något som ju eljest inte precis ingick i hans praktik. Om hans illegala verksamhet under Bakutiden får man från bolsjevikiskt håll inga upplysningar; den omges av en alldeles särskilt tät och ogenomtränglig hemlighetsfullhet.

De uppgifter i saken, som lämnas av Stalins fiender få naturligtvis tas med reservation. Ett faktum är att man under Stalins tid i Baku avslöjade ett par herrar, den ene känd bolsjevik, vilka tillverkat falska 500-rubelsedlar, liksom också att Stalin, då han, såsom strax skall nämnas, kort därpå kom i fängelse, intimt umgicks med dem. Men att han, som det påstås, skulle stått bakom deras verksamhet är obevisat. Man har också svårt att förstå, varför han, efter att ha skaffat bolsjevikkassan en uppsjö av äkta 500-rubelsedlar, vilkas omsättning stött på vissa svårigheter, skulle velat förse den med falska, som böra ha varit ännu svårare att exploatera; hade han fortfarande velat komma med bidrag till kassan, hade det givet varit lämpligare att åtminstone välja annan sedelvalör. (Möjligt är ju dock, att det inte var fråga om tillverkning av falska sedlar utan om den ovan omtalade prepareringen av de äkta.) En del uppgifter om att Stalin fortsatt sina expropriationer i den något modifierade formen av framställningar hos Bakus industrimagnater om bidrag till bolsjevikkassan, framförda på sådant sätt att de kommo i klass med gammalt kaukasiskt stråtröveri, få nog också tas med försiktighet. Kanske var det fråga om helt modesta påstötningar, som, på grund av det renommé bolsjevikerna på den tiden åtnjöto, av de skrämde objekten uppfattades som hands up.

Vad Stalins deltagande i den legala arbetarrörelsen beträffar, är det att märka att det för ögonblicket öppnats rätt stort svängrum för en sådan rörelse i Baku. Den proletära kamp, som pågick där nere och som det anförda citatet närmast framställer som ett resultat av

Stalins verksamhet, var nämligen en från politiska moment fri lönestrid, som tsarismen ingenting hade emot utan tvärt om rätt gärna såg och som därför fick utveckla sig tämligen öppet och fritt. Oljeindustrin hade under revolutionen gått katastrofalt tillbaka; den tsaristiska staten var livligt intresserad av att åter få den i gång, och på dess initiativ kom det till de nämnda förhandlingarna mellan arbetare och arbetsgivare. Därvid gav man arbetarna en för ryska förhållanden ganska sensationell frihet att framföra och hävda sina krav: deingo välja sina deputerade för förhandling med industriherrarna, och under flera veckors tid fungerade denna valda representation, diskuterade med full yttrandefrihet arbetarnas angelägenheter, formulerade deras fordringar och dryftade motsidans förslag, det hela en slående kontrast till den repressalpolitik mot arbetarklassen, som eljest karakteriserade den stolybinska reaktionstiden.

Att arbetarrörelsen i Baku under dessa månader var rätt livaktig var alltså inte bolsjevismens förtjänst utan tsarismens; dånade rösten av Stalins barn över landet, berodde det på att tsarismen inte brydde sig om att anbringa munkorg på dem. Bolsjevikernas speciella insats bestod i att de vid förhandlingarna — som de till en början försökt förmå arbetarna att bojkotta — i kamp mot mensjevikerna och under mycket fördomsfria intriger och baktalningskampanjer mot dem, animerade arbetarna att skärpa sina krav, något som arbetarna också utan större svårighet förmåddes till; de hemförde också den triumfen att dessa krav delvis accepterades av arbetsgivarna. Om det kunde betraktas som en seger för bolsjevikerna att arbetarna gingo ut ur affären med ett rätt förmånligt kollektivavtal, var dock skäligen tvivelaktigt: att arbetarna genom facklig strid skaffade sig förbättrade ekonomiska villkor var egentligen något som principiellt gick stick i stäv mot bolsjevismens intentioner, enär en sådan sak ju var ägnad att minska deras intresse för den politiska kampen.

Vilken andel Stalin hade i bolsjevikverksamheten är rätt oklart. Naturligtvis var han med om arbetet på att inför proletariatet diskreditera mensjevikerna; hans huvudsakliga intresse tycks dock ha varit att diskreditera konkurrenterna inom bolsjeviklägret. Han var ju ny på platsen och fann där före sig väl inarbetade bolsjevikpampar; de förnämsta voro Dzjaparidze, densamme, som redan under Stalins tidigare gästroll i Baku ställt honom i skuggan, och Sjaumian, som längre fram skulle bli erkänd bolsjevikchef i Baku och som redan nu intog en framstående position i dess bolsjevikretsar. ”Stalin samlade kring sig en kärntrupp av bolsjeviker”, heter det i de nutida bolsjevikällorna; som medlemmar av kretsen nämnas hans senare kumpaner Vorosjilov och Ordzjonikidze. Uppgiften är riktig: han samlade kring sig en grupp, med vilken han gick till attack mot de nämnda bolsjevikspetsarna, som skulle undanträngas för att ge plats åt honom själv. Striden väckte tydligen rätt stor uppmärksamhet men också stor indignation bland de meniga bolsjevikerna. Då Sjaumian plötsligt häktades av polisen, misstänkte arbetarna, enligt vad som längre fram meddelades i en georgisk tidning, att det var Stalin som angivit honom för polisen; i samma källa uppges att det varit på tal att ställa Stalin inför en partidomstol. Han räddades därifrån, tillägges det, genom att han själv arresterades och sändes i förvisning. Något större avseende kan man inte fästa vid historien om angivelsen: under den nedgångsperiod, vari revolutionsrörelsen befann sig och under vilken förräderi i de revolutionära leden hörde till ordningen för dagen, var misstänksamheten stegrad till en abnorm höjd — varje motgång ansågs som resultat av förräderi.

*

Det var i mars 1908 som Stalin själv blev häktad — reaktionen drog nu åt tyglarna även i Baku och började med att göra ett stort svep bland dess arbetaragitatorer. I åtta månader satt han sedan i fängelse i Baku. En av hans medfångar, en socialistrevolutionär vid namn Verestjak, som tagit mycket aktiv del i den revolutionära rörelsen i Baku, har i den ryska emigrantpressen i en artikel ”Stalin i fängelse” (1928) utförligt skildrat de intryck han fick

av fängelsekamraten. Även om skildringen kommer från en motståndare, bär den många spår av att vara ganska tillförlitlig; den blev också genast — visserligen endast i lämpliga utdrag — återgiven i sovjetpressen.

Att Stalin vid denna tid verkligen åtnjöt en viss ryktbarhet döljer Verestjak inte. ”En dag”, skriver han, ”uppenbarade sig ett nytt ansikte i bolsjevikskretsen. Jag frågade någon, vem kamraten var, och hemlighetsfullt svarade man mig: det är Koba.”

”Stalin bar”, så tecknar Verestjak hans porträtt, ”en blå satin-blus med öppen krage, utan skärp. Hans huvud var bart; en basjlik var löst kastad över hans skuldror. Han bar alltid på en bok. Han var över medellängd och gick med långsamma, kattlika steg. Han var smärt, med spetsigt ansikte, koppärrig hud, skarp näsa och små ögon, som tittade fram under en låg, lätt rynkad panna.”

Den skildring Verestjak ger av fängelset och livet där är ganska förbluffande. Med komforten var det tydligen klint beställt; fängelset var byggt för 400 fångar, men beboddes vid tillfället av 1,500. Regimen tycktes däremot närmast ha varit anlagd på att de politiska fångarna skulle känna sig i sitt esse. Tsarismen var nog fördomsfri att låta dem omsätta sina ideer i praktiken: de bildade ett socialistiskt kollektiv, en ekonomisk kommun, styrd av en vald ordförande, som vid sin sida hade en kommission, där bolsjeviker, mensjeviker och socialistrevolutionärer hade lika antal representanter; Verestjak var medlem av kommissionen, däremot inte, synes det, Stalin. Ibland samlade sig kollektivet till kamp mot tsarismen och gjorde sina revolutionsförsök; de blevo emellertid kvävda, ibland — liksom utanför murarna — med hjälp av militär. För det mesta voro de politiska fångarna dock, fortfarande i likhet med vad de voro vana vid ute i friheten, upptagna av sina inbördes strider. De politiska diskussionerna pågingo immerbadd; fängelset var rent av, säger Verestjak, en övningsskola för professionella revolutionärer, ett slags propagandainstitut, en akademi för revolutionskämpar. Ibland övergingo striderna till handgemäng; Verestjak skildrar, hur Stalins vän Ordzjonikidze, som också var med, vid ett tillfälle gav en motståndare ett slag i ansiktet och sedan själv blev genompryglad av socialistrevolutionärerna. Understundom gingo fångarna ännu längre i den revolutionära praktiken; det framgår av skildringen att de skapade revolutionär rättvisa genom att själva avrätta misstänkta revolutionära element.

Om Stalins liv i denna egenartade och gemytliga akademi ger Verestjak en del rätt intressanta upplysningar. Under det att de politiska fångarna i regel försökte isolera sig så mycket som möjligt från kriminalfångarna, som de yngre politiska fångarna av de äldre varnades för att umgås med, frotterade sig Stalin öppet med allehanda mördare, utpressare och tjuvar och valde till cellkamrater — sympatiskt fängelse, som lät fångarna välja! — två tillverkare av falska 500-rubelsedlar; detta val av umgänge har ovan berörts och hade eventuellt sina särskilda anledningar. Han kände sig, heter det, alltid dragen till folk, som varit med om en verklig ”affär”, politik var för honom en enda stor ”affär”. I de politiska debatterna briljerade han som specialist på Marx, som han, enligt Verestjak, tydligen kunde utantill; alltid hade han ett Marxcitat till hands att klubba ned motståndaren med. Någon större lycka gjorde han emellertid inte i den av vältränade diskussionshästar bestående kretsen: hans exteriör (?) och hans polemiska grovhet gjorde hans inlägg obehagliga. Hans anförande saknade esprit och hade en torr form. Speciellt hatade han mensjeviker, mot vilkas argument, säger Verestjak, han inte kunde försvara sig; mot dem äro, brukade han säga, alla medel tillåtna. Vad socialistrevolutionärerna beträffar, förebrådde han dem deras terror och deras expropriationer!

Karakteristiskt för hela Stalins uppträdande var, enligt Verestjak, hans ”skicklighet att slå till med andras händer, under det att han själv förblev obemärkt” och hans intrigmakeri, i vilket han ”inte skydde några medel men gärna själv undandrog sig varje räkenskap, varje

ansvar”. ”Självt föreslog han aldrig några positiva åtgärder, men motsatte sig aldrig de mest ytterligtgående företag; han var ingen upphetsare, men stödde upphetsare.” En natt, då hela fängelset var i uppror på grund av en avrättning, bankade man på Stalins dörr för att få honom med i revolten, men förgäves; han sov eller läste esperanto, enligt honom framtidens språk. En dag blev en ung georgier mördad av fängelsekamraterna på grund av ett rykte att han vore provokatör. Längre var det obekant varifrån ryktet kommit, men småningom blev det klart att det emanerat från Stalin. En annan gång mördade en bolsjevik en arbetare, som han trodde vara spion; efter hand blev det ådagalagt att misstanken var fullkomligt obefogad, och mördaren själv medgav att mordet var ett misstag — men han hade fått uppgiften av Stalin.

Men Verestjak ger också en del för Stalin mera hedersamma detaljer. Då efter ett tumult i fängelset trupper tillkallats för att återställa ordningen och fångarna fingo passera gatlopp mellan två rader soldater, som trakterade de passerandes bakdelar med sina gevärskolvar, gick Stalin, med boken i hand, lugnt och med högre huvud mellan soldatleden, medan slagen haglade över honom. Berättelsen härom hör till de delar av Verestjaks artikel, som Pravda på sin tid med förtjusning återgav. Bland alla de Stalinminnen, som värmts upp och serverats till 60-årsjubileet, var episoden emellertid inte med; att erinra om att en så hög man undergått så neslig behandling ansågs väl inte passande.

*

Mot slutet av året upphörde Stalins fängelsesejour; han sändes nu i förvisning till staden Solvytjegodsk i norra Ryssland, dit han i fångtransport anlände i slutet av februari 1909. Redan samma år i juni flydde han — de närmare omständigheterna vid flykten äro okända — och återvände via Petersburg, där han höll sig dold en tid, till Baku.

Stalins ryska biografier upprepa stereotypiskt att han nu åter framgångsrikt kämpade mot mensjevikerna, mot vilka han riktade s. k. förkrossande slag, att han förvandlade Baku till ett bolsjevikiskt citadell etc. Man har svårt att tro att han kunnat uträtta något av betydelse. Tsarismen behärskade vid denna tid fullständigt situationen och höll de revolutionära krafterna under full kontroll. En förrymd och efterspanad deporterad hade säkerligen ingen rörelsefrihet för revolutionärt arbete. Och för en sådan verksamhet fanns inte heller någon resonans, sedan proletariats trötthet på politisk kamp och likgiltighet för frihetsrörelsen nu helt tagit överhand.

Vad det socialdemokratiska partiet, vars led betänkligt glesnat — massor av medlemmar, speciellt ur intelligensen, hade avfallit — under dessa år av svårartad samhällslig apati huvudsakligen ägnade sig åt var heller inte praktisk revolutionär verksamhet bland massorna utan inbördes uppgörelser. Till den ordinarie kampen mellan mensjevikerna och bolsjevikerna kommo nu diverse stridigheter inom de bägge fraktionerna var för sig. Det såg ut som om partiet skulle sprängas i alla fogar.

Först och främst stred man nu, sedan striden mot det kapitalistiska samhället för tillfället fått inhiberas, om partiets egna kapital. Mensjevikerna anklagade bolsjevikerna för egenmäktigt förfarande med partiets medel: i partiets centralkommitté disponerade, påstod man, det s. k. bolsjevikiska centrum med Lenin i spetsen bakom de mensjevikiska medlemmarnas rygg över partikassan och delade ut grova understöd åt de bolsjevikiska lokalkommittéerna, medan de mensjevikiska blevo utan. I det väsentliga var det väl expropriationspengarna, som bolsjevikledningen var så rundhänt med; uppfattningen att denna ledning vid disposition av medlen kränkte rättfärdigheten — juridiskt sett var ju saken något komplicerad — delades av en del lokala bolsjevikorganisationer, som företagit lyckade expropriationer på egen hand och nu anklagade bolsjevikledningen för att ohemult ha lagt vantarna på deras ärligt förtjänta pengar. Samtidigt gruffades det tappert bolsjevikerna och mensjevikerna emellan om en del medel, som borgerliga gynnare

testamenterat till partiet; mensjevikerna beskyllde bolsjevikerna för att därvidlag använda sina expropriationstalanger — delar av arven exproprierades förresten av enskilda bolsjeviker, som hade uppdraget att vid medlens fördelning bevaka de bolsjevikiska intressena men föredrogo att därvid tillgodose sina egna.

Till omväxling stred man också om mera uppbyggliga temata. Lenin hade stor uppgörelse med en del intellektuella i partiet, som under pausen i den politiska kampen ägnat sig åt filosofiska meditationer och därvid kommit i någon kollision med bolsjevismens s. k. filosofiska grundval, den dialektiska materialismen. Speciellt hade han en dust med några s. k. gudssökare med den kände senare undervisningsfolkkommissarien Lunatjarskij i spetsen, som för att göra bolsjevismen aptitligare för massorna ville ge dem en marxistisk gud i stället för den man tog ifrån dem. Den proletära ateismen var, hette det, egentligen ingen ateism: proletariatet hade sin gud — den kommande, av socialismen frälsta och fullkomnade mänskligheten. Försöket att skapa en ny gud avvisades skarpt av Lenin som ett ovärdigt försök att i stället för att höja massorna sänka sig till deras nivå och avpassa marxismen efter deras primitiva religiösa behov. Det borde, tycker man, legat nära till hands för Stalin att med sin teologiska expertis deltaga i debatten, men han yttrade sig tydligen inte. Först i den 1937 utgivna officiella partihistorien har han tagit skadan igen och i anknytning till den filosofiska striden i partiet under dessa år kompulerat ihop ett stort kapitel: ”Om dialektisk och historisk materialism.”

Av större praktiskt intresse för ögonblicket var en annan tvistefråga. Den rörde den taktik, som det socialdemokratiska partiet nu under reaktionstiden borde följa. I Stalins politiska bana spelade den striden en viss roll: för en tid råkade han nu tydligen komma på sidan av de leninska linjerna.

Legal eller illegal socialdemokratisk verksamhet? var frågan. Inom den mensjevikiska fraktionen rådde stark stämning för att nu helt avveckla de illegala stridsmetoderna och att, efter de västerländska socialdemokraternas mönster, ägna sig åt legalt arbete, detta trots att möjligheterna till ett sådant nu, särskilt efter dumans vingklippning, voro ytterligt små. Vid sidan av förespråkarna för en sådan taktik, de s. k. likvidatörerna, funnos bland mensjevikerna också många, som ville i större eller mindre utsträckning fasthålla vid den illegala verksamheten som ett komplement till den legala eller rent av, det gällde bland annat Plechanov själv, jämställa bägge. Inom den bolsjevikiska fraktionen åter dominerade den uppfattningen att man nu borde överge den legala linjen och uteslutande slå sig på den illegala. Visserligen hade Lenin sommaren 1907, på en partikonferens efter andra dumans upplösning, tillsammans med mensjevikerna och mot samtliga bolsjevikrepresentanters mening genomdrivit ett beslut om partiets deltagande i valen till tredje duman. Men under den följande tiden reste sig inom bolsjevikfraktionen allt starkare motstånd mot att partiet tog någon befattning vare sig med duman eller med andra legala organisationer, fackföreningar, sjukkassor etc. Partiets representanter i duman borde, ansåg man, återkallas; anhängarna av denna taktik kallades otzovister (ryska otzovu — jag återkallar).

Inför denna opposition synes Lenin själv ett ögonblick ha vacklat, men sedan slog han — till de sinas häpnad och skräck — målmedvetet in på den linje, som ett slag skulle föra honom i famnen på den forne fienden Plechanov. På en partikonferens vid årsskiftet 1909 associerade han sig med mensjevikernas vänster och genomdrev ett beslut, varigenom partiet tog avstånd från såväl likvidatörer som otzovister. Motståndet inom de egna leden bröt han sedan ned på en bolsjevikisk konferens sommaren 1909: efter energisk bearbetning av motspänstiga element genomdrev han ett skarpt uttalande om att otzovismen inte hade något med bolsjevism att göra; att bojkotta det legala arbetet var, hette det, en avvikelse från den revolutionära marxismens väg, och mot den måste partiet föra den mest energiska strid. Samtidigt gick han så långt att han lät konferensen brännmärka det slag av illegal verksamhet, som bolsjevikerna på hans direkta order under

de föregående åren med så stor energi ägnat sig åt: expropriationerna. Den taktiken hade nu, fastslogs det, urartat.

Därmed var vägen banad för bolsjevikernas försoning med mensjevikernas vänstra flygel. På ett sammanträde av det socialdemokratiska partiets centralkommitté i början av 1910, vid vilket inte mindre än åtta olika partigrupperingar voro representerade — så långt hade partiets söndersprängning i stridande grupper fortskridit — åvägabragtes samling kring ett av Lenin och Plechanov slutet block, som med desavuering av vänsterbolsjevikerna och högermensjevikerna, otzovister och likvidatorer, fastställde en kombination av legal och illegal taktik som den enda riktiga marxistiska linjen. Stridigheterna mellan mensjeviker och bolsjeviker avblåstes därmed; i stället för att utge var sitt organ skulle de nu starta en gemensam partitidning ”Socialdemokraten”. Bolsjevikerna lovade att upplösa det s. k. bolsjevikiska centrum i centralkommittén och gingo t. o. m. in på att överlämna de ovan nämnda arvsmedel, som de enligt mensjevikernas mening orättfärdigt tillskansat sig, en summa på 475,000 francs, i opartiska — tyska socialdemokraters — händer. Till gengäld samtyckte mensjevikerna till att i en resolution uttala, att de av bolsjevikerna begångna expropriationerna eller, som man diskret kallade dem, ”handlingar, som våldfört partidisciplinen”, visserligen varit fördömliga, men att verkställarna inte haft för avsikt att skada partiets intressen utan blott handlat i politiskt oförstånd.

Det är lätt att förstå med vilka känslor Stalin nere i Kaukasien måste ha följt denna utveckling av den bolsjevikiska politiken, beträffande vilken Lenin, som kände hans antimensjevism, inte ens brytt sig om att konsultera honom. På punkt efter punkt blev han ju här desavuerad. Kraftigare än någon annan hade han gått emot partiets deltagande i riksduman — nu dekreterade Lenin att den ståndpunkten var oförenlig med riktig marxism. Genom energiskt arbete hade han förskaffat sig renommé som mensjevikernas skräck — nu slöt Lenin pactum turpe med dem. Genom lysande insatser i den expropriationskampanj, som Lenin givit direkt order om, hade han under en för bolsjevismen kritisk period helt enkelt blivit dess räddare — till tack blev han nu i ett partiuttalande, som Lenin varit med om, beskylld för att därvid ha visat politiskt oförstånd!

Att Stalin djupt ogillat den leninska politiken kan det alltså inte vara det ringaste tvivel om. Direkt får detta numera inte sägas, det räknas en gång för alla som Stalins främsta merit att han alltid troget följt Lenin eller, rättare sagt, att han i varje politisk fråga haft just de åsikter, som Lenin sedan kom till och fastslog som kanon för partiet. I den av Stalin inspirerade officiella partihistorien av år 1937 komma dock meningsskiljaktigheterna dem emellan tydligt fram.

Enligt den framställning detta arbete ger skulle det centralkommittémöte, där uppgörelsen mellan Lenin och Plechanov ägde rum, inkallats mot Lenins vilja. Det beslut om sammanslagning av partiorganen, som där fattades, skulle i strid mot Lenin och mot hans varningar genomtrumpfats av Kamenev, Zinovjev och Rykov, som voro Trotskijs agenter; i sitt motstånd stöddes, förklaras det, Lenin av Stalin, som i en tidningsartikel yrkade på att man skulle göra slut på den situation, som uppstått genom dessa herrars förräderi. Och när Lenin gick med på Plechanovs förslag om pakten, skulle det ha varit för att bevara och förstärka det illegala proletärpartiet.

Framställningen är direkt falsk. Det var så långt ifrån att Lenin var emot det sagda centralkommittésammanträdet att han själv, såsom också sovjetencyklopedien riktigt uppger, tog initiativ till det. Att Lenin av några av sina underordnade skulle låtit förmå sig att slå in på en politik, som han ogillade, är en löjlig tanke. Och paktens avsikt var inte alls att förstärka partiets illegala inriktning utan tvärtom att gentemot dem, som ville att partiet helt eller företrädesvis skulle ägna sig åt illegal verksamhet, fastställa att legal och illegal verksamhet skulle drivas sida vid sida med tyngdpunkten lagd på den förra. Sam-

manhanget är tydligt. Ännu i dag håller Stalin fast vid att Lenin förde en felaktig politik. Att ge en korrekt framställning av Lenins dåvarande ståndpunkt och göra gällande att han själv delat den kan han inte förmå sig till. Att åter korrekt redogöra för Lenins position och medge att han själv stod i öppen opposition mot den går ju heller inte an. Följaktligen har intet annat återstått än att i rak strid mot sanningen tillskriva Lenin en hållning, som var förenlig med Stalins dåvarande och nuvarande åsikt om vad som var klokt och riktigt. Därmed blir Lenins felsteg rättat och divergensen mellan Lenin och Stalin utbytt mot skönaste harmoni.

Ogillade alltså Stalin Lenins politik, tillhörde han i alla fall inte de rätt talrika bolsjeviker, som öppet kritiserade Lenin och som till följd därav träffades av Lenins bannstråle. Men han visade sitt missnöje på det sätt, som han sedan alltid skulle använda, då det kom en fnurra på tråden mellan honom och Lenin: han blev tjurig och trilsk. Lenin, som väl förstod hur påkostande hans nya politik måste vara för Stalin och som väl, med skäl, var generad över att han låtit honom bära hundhuvudet för expropriationsaffärerna, som de båda gjort upp om i kompani, försökte ge honom ett soulagemang: han genomdrev vid uppgörelsen med mensjevikerna att Stalin skulle beredas plats i den rekonstruerade centralkommittén. Det var ju i grund och botten en storartad upprättelse: mensjevikledarna fingo i partistyrelsen ge plats åt en man, som mensjevikerna i Tiflis portförvisat. Lenin hade rätt att räkna med att Stalin skulle ta emot det sårplåstret med uppräcka händer. För att tala Stalin till rätta — Lenin begrep tydligen att han var mycket lömsk på honom — sände Lenin till Stalin ett särskilt sändebud, som skulle underrätta honom om hans upphöjelse. Men Stalin avvisade parlamentären; Lenin kunde få behålla sina presenter. Om denna episod veta Stalins ryska biografier intet. Helt visst skulle man gärna velat anföra den som bevis på hur högt värde Lenin satte på Stalin, men framdrogs episoden, skulle det ju framgå att den s. k. historiska vänskapen mellan Lenin och Stalin haft sina sprickor. Man nödgas därför tråkigt nog tåga med den.

*

Inte långt därefter, i mars 1910, häktades Stalin ånyo och returnerades efter några månaders fängelse i Baku till förvisningsorten Solvytjegodsk, dit han ankom i oktober och där han nu stannade kvar till mitten av följande år. Staden, en liten gudsförgäten håla långt uppe i norr, vid sidan av järnvägsnätet, användes på tsarismens tid i rätt stor utsträckning som förvisningsort för politiskt dömda, vilkas liv här visserligen inte kan ha varit vidare muntert men dock kan sägas ha utgjort ren rekreation i jämförelse med tillvaron på de nutida ryska isolationsplatserna.

Stalin hyrde i tur och ordning rum i ett par små trähus i utkanten av staden. Bägge äro nu förvandlade till museer, där en del polisdokument rörande hans vistelse i Solvytjegodsk äro utställda; ett av dem är vederbörligen försett med ”marmortavla med guldbokstäver”. Beskrivningen på det ena av hans bägge logier är knappast ägnad att framkalla några rysningar över invånarnas martyrium. ”Stabil soffa och stora länstolar, tillverkade av någon lokal snickare och gjorda att hålla i många år, en säng, några bord, ett par stolar framme vid fönstret, krukor med växter i hörnen — se där den enkla möbleringen av rummet, som uppvärmdes av en holländsk ugn.” För bostaden betalade Stalin 3.50 rubel i månaden; då det traktamente han fick av staten utgjorde 7.40 per månad, hade han 3 90 till vivre, en summa, som med de låga levnadsomkostnaderna på platsen torde hjälpligt ha räckt till, även om den inte tillät några extravaganser. Stalins hyresvärdinna i hans bostad nr 2, som berättat några minnen om sin hyresgäst, intygar också att Stalin levde mycket enkelt. Han köpte av henne varannan dag en kruka mjölk, till mjölken köpte han bullar. Middag åt han hos någon kamrat; på kvällen serverade hon honom en samovar, vid vilken han drack te med sina vänner.

Sitt liv ordnade de förvisade efter egen smak. Stalins värdinna berättar, att han mest satt inne, läste och skrev till långt fram på nätterna. På mellantiderna drev han aktiv politisk verksamhet. Ett av de utställda dokumenten, en rapport från guvernementets gendarmchef, meddelar därom:

”Enligt av mig på senare tid erhållet agentmeddelande försöker Dzjugasjvili tillsammans med andra förvisade i staden Solvytjegodsk organisera en socialdemokratisk grupp, vilken jag i sinom tid skall fullständigt likvidera.”

Ett annat dokument förmäler att det i Dzjugasjvilis bostad arrangerades sammankomster, att föredrag höllos och frågor angående den politiska situationen dryftades. ”Dessa sammankomster ha”, heter det, ”haft till uppgift att utbilda erfarna propagandister.”

Några gånger blev Stalin också utsatt för husundersökning. Hans värdinna berättar, hur strasjniker nattetid kommo och kastade sig över huset. Stalins rum genomrotades; Josef Vissarionovitj satt lugnt med ryggen mot spisen och tittade på: sök ni bara, ni hittar ingenting. I kollision med myndigheterna kom han först mot slutet av förvisningstiden då han inburades tre dagar i fängelse därför att han besökt en politisk sammankomst. Varjämte han, det kan för kuriositetens skull tilläggas, vederbörligen bestraffades, då han den 9 i april i besökte en teaterföreställning: enligt polismästarens resolution avdrogs på hans månatliga underhåll till förmån för statskassan det belopp, som inträdesbiljetten kostat, summa 25 kopek.

Resultaten av Stalins trägna arbete vid skrivbordet ha inte bevarats åt eftervärlden — man känner blott till två brev. De äro emellertid intressanta nog: det framgår av dem att Stalin efter några månaders meditationer i ensamhet nu åter tog skeden i vackra hand och återvände till lydnaden under Lenin.

Det ena brevet, skrivet nyårsafton 1910, är ställt till Lenin, som då uppehöll sig i Paris. Originalen är försvunnet, men en kopia av det påträffades efter revolutionen i Vologda-guvernmentets gendarmarkiv — det hade alltså uppsnappats på vägen. Det är undertecknat K. S.; K betyder väl Koba, S möjligtvis Stalin, ett namn, som man eljest trott vara av senare datum. Brevet betecknas i sovjetpressen som ett av partiets dyrbaraste dokument: det avslöjar, heter det, bourgeoisiagenternas lumpna manövrer, det stöder i allt Lenins taktik, som gick ut på att gjuta samman alla verkliga partielement, och utvecklar en stor krigsplan för organisering av partiarbetet i Ryssland. Trots den stora betydelse, som brevet påstås äga, har det publicerats endast i utdrag.

”Enligt min mening är”, skriver Stalin, ”blocket Lenin-Plechanovs linje den enda riktiga. För det första motsvarar den, och endast den, det ryska partiarbetets sanna intressen, vilka fordra förening av alla verkligt partitrogna element. För det andra påskyndar den och endast den de legala organisationernas frigörelseprocess undan likvidatörernas press, i det den skapar en klyfta mellan arbetarmensjevikerna och likvidatörerna och skingrar och slår ihjäl de senare.”

Varpå Stalin tillägger:

”Jag har sex månader kvar. Sedan står jag helt till förfogande. Om behovet av arbetare är trängande, så kan jag ögonblickligen avdunsta. Skriv och tala om hur det står till hos er.”

Med andra ord: om Stalin tidigare på året med ogillande av Lenins politik och i misshumör över att ha blivit dåligt behandlad rest borst mot mästaren och avvisat hans parlamentär, avsvär han sig nu sin förvillelse — det är tydligen de partier av brevet, som alltför påtagligt bära karaktär av avbön, som man funnit opportunt att icke offentliggöra — och ställer sig helt till Lenins disposition. Varvid han samtidigt diskret erinrar Lenin om vilken durkdriven revolutionär han är: visserligen befinner han sig i tsarismens klor, men det

spelar ingen roll. För en man med hans konspirativa talanger är det ingen konst att vilket ögonblick som helst göra sig lös.

Bilden av Stalin, som på nyårskvällen viger sig till kamp för Lenins idéer, om vilkas riktighet han nu efter någon anfäktelse kommit till klarhet, skämmas något av det andra av de bägge nämnda breven, där han på ett horribelt vanvördigt sätt uttalar sig om Lenin och de nämnda idéerna. Brevet, ur vilket inte ens ett utdrag meddelats i sovjetkällorna, var tydligen ställt

till någon av de kaukasiska partikamraterna, som vid en senare tidpunkt låtit publicera det.

”Vi ha”, skriver Stalin, ”hört talas om stormen i ett vattenglas utomlands: Lenin—Plechanovblocket å ena sidan mot Trotskij—Martov—Bogdanov-blocket å den andra. Så vitt jag vet, gilla arbetarna det förra. Men i det stora hela börja de se med förakt på händelserna utomlands. Låt dem där göra vad de vilja; vad oss beträffar, gäller det att man i själ och hjärta har intresse för rörelsen och gör sitt arbete, så reder sig resten. Det är i mitt tycke den bästa vägen.”

Meningen med brevet är tydlig. Stalin var medveten om att det i de kaukasiska partikretsarna, där hans ställning till den senaste tidens leninska politik var känd, skulle väcka en viss förvåning att han nu uppgav sitt motstånd mot den. Han måste alltså klargöra sina motiv. Han handlade som han gjorde därför att han funnit hela saken betydelselös: Lenins och de andra emigrantherrarnas gräl och deras blockbildningar i västerlandet voro ingenting annat än storm i ett vattenglas, som de ryska arbetarna inte förstodo sig på. Om arbetarna nu syntes gilla blocket Lenin—Plechanov, om vilket Stalin själv låtsas vara tämligen okunnig — ”vi”, d. v. s. de förvisade i Solvytjegodsk, ha hört talas om det — så låt gå för det! Huvudsaken är att det kommer fart i det revolutionära arbetet, som allt för länge stagnerat.

Man förstår inför dessa brev varför övriga alster av Stalins arbete vid skrivbordet under dessa år äro försvunna. Måste han för att inför sina kaukasiska partivänner rättfärdiga sin kapitulation för Lenin tillgripa sådana argument som i brevet till dem, så var det för honom givet bäst att icke framlägga dem i tryck. De teoretiska partistriderna storm i ett vattenglas! —man kan inte tänka sig något som Lenin skulle ansett mera hädiskt och som mer skulle skadat Stalins aspirationer på att räknas bland partiets ledande teoretici.

Den ögonblickliga avdunstningen ur deportationen blev inte av. Kanske berodde det på att myndigheterna, då de, som sagt, fingo tag i Stalins brev, stoppade det och att Lenin alltså aldrig fick tillfälle att uttrycka någon önskan om Stalins assistens. Då polisarkivet blott bevarar en kopia är det dock troligt att brevet, sedan det studerats, vidarebefordrats: för tsarismen var det väl också värdefullare att hålla sig å jour med den revolutionära brev-växlingen än att strypa den. Förmodligen berodde inhiberandet av Stalins flyktplan på att myndigheterna, sedan de fått reda på den, vidtogo åtgärder som förhindrade den — varvid alltså det skryt, varmed Stalin velat imponera på Lenin, blev honom rätt dyrt. Från de överordnade instanserna avgick mycket riktigt order att ta reda på vem K. S., boende i Jegerrovs hus i Solvytjegodsk, den av Stalin uppgivna adressen, var; sedan det utrönt, kom det stränga order att hålla noga uppsyn över honom och samtidigt utforska hans förbindelser.

Den 27 juni 1911 var Stalins deportationstid i Solvytjegodsk slut och han fick tillåtelse att i stället vistas i guvernementets huvudstad, Vologda. Den 6 juli anträdde han ångbåtsfärden dit ”utan rätt att avvika från marschrutten”. Längre uppehöll han sig emellertid inte i Vologda. Han flydde — ett något starkt ord för en visserligen otillåten men ostörd järnvägsresa — till Petersburg.

”I Petersburg organiserade och ledde kamrat Stalin striden mot likvidatorerna, mensjevikerna och trotskisterna och sammansvetsade och stärkte den bolsjevikiska organisationen där”, heter det i den av Pravda på Stalins 60-årsdag publicerade officiella Stalin-biografien. Prestationen måste anses sensationellt duktig i anseende till att han allt som allt tillbragte några få timmar på fri fot i den ryska huvudstaden. Hans vän och senare svärfar Allilujev har givit en — också i Pravda i december 1939 återgiven — detaljerad skildring av hela hans Petersburgsejour.

Då Allilujev en afton i september kom till sitt hem, fann han där, berättar han, Stalin i sällskap med en bolsjevikisk arbetare Todrija. Stalin hade just anlänt till staden, irrat omkring på gatorna och av en slump stött samman med Todrija, en gammal bekant, som själv uppehöll sig illegalt i Petersburg. Då Todrija inte kunde ge honom, logi, hade han fört honom till Allilujev. Denne följde de båda gästerna till ett litet hotell. Portieren granskade dem misstänksamt och frågade Todrija, om han var jude: premiärminister Stolypin hade just mördats, och som ett led i de efterforskningar, som bedrevos efter de i mordet implicerade, hade alla hotell fått order att hålla noga öga på alla anländande judiska gäster. Deras försäkringar att Todrija var georgier och Stalin ryss — han företedde ett pass, lydande på namnet Tjitjikov — tycktes lugna mannen, och natten förflöt ostörd.

På morgonen kommo de båda herrarna tillbaka till Allilujev. Här upptäckte man snart att ett par misstänkta figurer höllo vakt, den ena på gården och den andra på gatan: portieren hade i alla fall underrättat polisen och Stalin hade satts under bevakning. Dagen igenom höllo Stalin och hans vänner sig försiktigt inne; på kvällen lyckades de slippa förbi spionerna och åka ut till förstaden Lesnoje, där de först irrade omkring i parkens mörka alléer för att skaka av sig eventuella förföljare och sedan togo in för natten hos en bekant arbetare.

På morgonen återvände Stalin till staden och satte sig i förbindelse med den bolsjevikiska organisationen: det var alltså nu som han på ett par förmiddagstimmar utförde det förtjänstfulla partiarbete, som ovan omnämndes. Sedan gick han hem, d. v. s. till hotellet, och där blev han nu omgående arresterad. Efter ett par månader i ett Petersburgsfängelse avpolletterades han så till Vologda, dit han ankom i december.

Avdunstningen slutade alltså rätt snöpligt. Något kraftigare intryck av den stalinska skickligheten att röra sig i de underjordiska sfärerna får man ju knappast av denna historia om hur han löpte direkt i polisens armar.

VIII. Lenins homme d'affaires

Mordet på Stolypin, som på ett för Stalin så fatalt sätt skärpt polisens vaksamhet, markerade en vändpunkt i den ryska utvecklingen. Den stolypinska reaktionsaeran åtföljdes nu av en tid av snabb frammarsch för den oppositionella rörelsen.

Redan under Stolypins sista år hade denna strömkantring förberetts. Hans utmanande despotregemente hade småningom åter uppkallat olika lager av samhället till motstånd. Åter hade den borgerliga liberalismen börjat repa sig, och framför allt hade proletariatet, som en tid varit så gott som bedövat efter det slag det fått 1905, börjat samla sig till ny kamp. Ett industriuppsving, som efter långvarig depression begynt 1910, hade också verkat i hög grad väckande på arbetarklassen: det starkt ökade behovet av arbetskraft hade givit den möjlighet att uppta striden för förbättrade villkor, och den striden hade småningom övergått till att också bli politisk.

Det regimskifte, som inträdde med Stolypins försvinnande, påskyndade oppositionsrörelsens växt. Vad som nu följde var en renodlad ancien régime, bakom vars synliga, snabbt varandra avlösande byråkratiska toppfigurer skymtade diverse krafter kring

kejsartronen, bl. a. en del s. k. mörka makter, som snart allt tydligare togo ledningen. Om storagraren Stolypins politik onekligen ägt en viss förankring i samhället, i det att, som förut nämnts, storgodsägarklass och storbourgeoisier varit hans villiga hantlangare till tack för att han tagit omhand deras klassintressen, så ansåg sig den regim, som nu avlöste honom, inte behöva något stöd i samhället och fick det heller inte: även de nämnda högerkretsarna övergingo nu i opposition. Om Stolypins regemente utmärkt sig för duglighet och kompetens och därför trots allt tillvunnit sig en viss respekt, saknades dessa egenskaper fullständigt hos efterträdarna. Den nya politiken var kanske inte mer reaktionär än Stolypins men till skillnad från den ryckig och inkonsekvent och därför än mer ägnad att incitera det folkliga missnöjet, vilket nu inte heller som på Stolypins tid hölls nere av en stark och fast hand.

Den oppositionella rörelsen i alla dess former tog alltså nu snabb fart; framför allt började under de nya konjunkturen de revolutionära partierna utveckla ökad aktivitet. Lenin fann tiden vara inne att avbryta sitt samarbete med mensjeviker, som han startat 1910 men som utvecklat sig föga harmoniskt. Varken bolsjeviker eller mensjeviker hade hållit fredsöverenskommelsen; det hade inte fallit bolsjeviker in att, såsom de utfäst sig, upplösa det bolsjevikiska centrum, och fraktionernas föga uppbyggliga penningstridigheter hade fortgått som förut. I januari 1912 trummade Lenin ihop ett tjugotal bolsjeviker, delvis hämtade från diverse sekundära partikommittéer, till möte i Prag. De församlade, bland vilka voro tre polisspioner, konstituerade sig som allrysk socialistisk kongress, d. v. s. proklamerade sig, under emancipation från mensjeviker, ensamma utgöra representation för den ryska socialdemokratien. ”Kongressen i Prag”, så refererade Lenins dåvarande högra hand Zinovjev kuppen, ”bestod blott av en handfull delegater men tog sig dristigheten att förklara sig som parti och att på en gång och för alltid avbryta förbindelserna med alla övriga grupper. Den sade: 'partiet är jag, vi höja bolsjevismens fana; den som inte är med oss är emot oss!'.”

Som ledning av det nystartade partiet valdes en rent bolsjevisk centralkommitté på sju medlemmar — kemiskt bolsjeviskt ren blev den nu visserligen inte, i det att en av de sju, Malinovskij, i realiteten var tsaristisk polisspion. Bland de valda var inte Stalin; kanske ville Lenin, trots att normala förbindelser mellan honom och Stalin säkert åter etablerats, ge honom ett litet nyp för att han, när plats i centralkommittén sist bjöds honom, tackat nej. Kanske förstod också Lenin att Stalin inte var så känd eller i varje fall inte så välkänd på kongressen att det var lämpligt att lansera hans kandidatur. Lenin valde i stället att föra in Stalin i centralkommittén efteråt och på en bakväg. Den av kongressen valda kommittén skulle, beslöt det, själv utöka sig genom att invälja ännu två medlemmar; en av dessa blev Stalin.

Stalin fick underrättelse om valet av sin landsman Ordzjonikidze, vilken unge kaukasier Lenin med sin smak för eldiga kolchidarer skjutit fram i partiet; han hade på Pragkonferensen representerat Tiflis och invalts i centralkommittén. Han sändes till Ryssland för att installera Stalin i hans nya funktion och hjälpa honom med en ny avdunstning. Sådan ägde också rum: i början av 1912 var Stalin åter i Petersburg.

Enligt vad Stalin berättat för den ovannämnde Allilujev höll friheten på att bli mycket kort. Redan vid avresan från Moskva till Petersburg upptäckte han att han var skuggad; vid ankomsten till Petersburg fann han att han hade i hämlarna på sig samme man, som följt honom på stationen i Moskva. Under loppet av en hel dag försökte Stalin skaka honom av sig i folkvimlet på Petersburgs gator, men förgäves: förföljaren släppte honom inte. Då Stalin på kvällen efter besök på en restaurant kom ut på gatan, såg han spionen stå på post i en port i närheten. Stalin kastade sig då hastigt upp i en släde och gav kusk order att köra; nästa ögonblick upptäckte han att en annan släde förföljde honom. Stalin misstänkte en fälla: kanske var också den kusk, som körde honom, en ochranaagent. Då släden gjorde

en tvär sväng, kastade han sig ut i en snödriva; därifrån såg han hur de bägge slädarna snabbt fortsatte sin färd och försvunno.

*

Under några månader framåt verkade Stalin nu som medlem av centralkommitténs s. k. ryska kollegium, d. v. s. som en av de fem centralkommittémedlemmar, vilka enligt kongressens beslut skulle operera i Ryssland, medan de andra med Lenin i spetsen kvarstannade i emigrationen; bland de övriga medlemmarna av detta kollegium voro Ordzjonikidze och Golostjekin, den senare känd som chef för Uralsovjeten vid mordet på tsarfamiljen i Jekaterinburg 1918.

Naturligtvis framställes Stalin numera som den egentliga ledaren av detta ryska kollegium och därmed som ett slags allrysk bolsjevikchef. Såsom sådan for han, berättas det, runt omkring i landet och organiserade arbetet, förberedde arbetardemonstrationer, skrev artiklar etc. Från utlandet drev Lenin på. Ett brev från honom till kollegiet i Ryssland, skrivet i mars 1912, ger ett rätt intressant vittnesbörd om den ton, som Lenin som chef använde mot sina underhuggare. Lenin skäller helt enkelt ut dem efter noter. Man håller honom inte tillräckligt underrättad; ”i stället för brev sänder ni några telegrafiska exklamationer, som äro omöjliga att begripa”. Några underrättelser om möten, som hållits, och resolutioner, som antagits, har han inte fått, det är en skam och blygsel; de adresser han behöver har han inte heller fått, det är en skandal, ett öppet hån mot ordentligt arbete. Klagomål följer på klagomål; på punkt efter punkt konstaterar han upplösning och desorganisation; man kan, försäkrar han, råka i förtvivlan. ”Från Ivanovitj (alltså Stalin) ingenting! Vad gör han, var är han, hur är det fatt med honom?” ”Vi ha ett djävligt behov av en legal man i närheten av Petersburg, ty där går sakerna uselt.”

Det är, som man ser, en hård exercis Lenin driver med sina yrkesrevolutionärer. Hans missnöje med Stalin är tydligt: är det hans illegalitet, som hindrar honom att sköta affärerna i Petersburg ordentligt, så bör han ersättas med någon legal kraft. Det kan för kuriositetens skull tillfogas att Lenins arga frågor, vad Stalin egentligen hade för sig, i den bolsjevikiska litteraturen, bl. a. av Jaroslavskij, anföras som bevis för, som det heter, ”Lenins faderliga, ömma omsorg om Stalin”.

Förmodligen var, trots Lenins otåliga missnöje, Stalins och de övriga kollegiemedlemmarnas arbete gott. Den jordmån de hade att arbeta i var också nu, under det oppositionella uppsvingets dagar, tämligen tacksam. Tsarismen gjorde allt vad den kunde för att befordra deras verksamhet: i sin nervositet inför folkrörelsens växt tillgrep den medel, som endast kunde ge ytterligare fart åt den. En alldeles särskilt betydelsefull roll spelade därvid det s. k. blodbadet på Lenafälten i april 1912, ett hänsynslöst och meningslöst massmord, som de tsaristiska myndigheterna anordnade i samband med en rent ekonomisk strejk bland de svårt exploaterade arbetarna i guldverken vid Lena-floden i Sibirien. Händelsen utlöste, liksom en gång i tiden den blodiga söndagen, en allmän förbittring och gav anledning till proteststrejker av enorm omfattning. ”Skotten vid Lena ha brutit tystnadens is och folkrörelsens flod har börjat strömma”, ”allt som är ont i det nutida Ryssland, allt vad den stora martyren Ryssland lider av, har koncentrerats i ett enda faktum, händelserna vid Lena”, konstaterade Stalin i en tidningsartikel i sin bästa grannlätsstil.

Den ofantliga styrka, varmed den allmänna meningen reagerade mot detta övergrepp, skrämde ett ögonblick tsarismen; ett av symptomen därpå var att man nu gav bolsjevikerna tillåtelse att utge en legal tidning, den sedan så berömda Pravda. Vilken andel Stalin hade i faderskapet till Pravda är oklart. Längre nog sattes hans namn överhuvudtaget inte i förbindelse med tidningens start; ännu år 1922, då Pravda fyllde tio år, nämndes i

tidningens massor av jubileumsartiklar Stalins namn endast ett par gånger i förbigående. Enligt Stalins egen berättelse skulle emellertid hans insats ha varit betydande. I mitten av april hölls, berättar han, en sammankomst i Petersburg hos den bolsjevikiske dumamannen Poletajev, hos vilken Stalin själv under ett uppehåll i Petersburg bodde i skydd av världens immunitet som dumaman; närvarande voro också en annan dumaman och ett par journalister. ”Vid denna sammankomst”, säger Stalin, ”kom Pravda till: vi överenskommo om Pravdas plattform och redigerade dess första nummer.” I överensstämmelse med denna berättelse uppger nu den officiella partihistorien att tidningen tillkom på initiativ av Stalin, Poletajev och en tredje bolsjevik, Olminskij

Historien är fri komposition. Pravdas första nummer utkom dens maj; enligt vad som framgår av offentliggjorda polisdata anlände Stalin, som varit på en längre turné i landsorten, till Petersburg den 21 april 1912 — det var alltså efter detta datum, som det sagda sammanträdet måste ha ägt rum. Men att på 14 dagar hinna träffa alla nödvändiga förberedelser för utgivande av en stor daglig tidning var naturligtvis stört omöjligt — redan utverkande av myndigheternas tillstånd krävde mycket längre tid. Lika omöjligt var det att med så kort frist hinna ordna en annan sak, som var minst lika viktig, nämligen att framlägga ärendet för Lenin och få hans gillande både av idén, programmet och de artiklar, som skulle införas — varje tanke på att Stalin & Co på egen hand skulle startat bolsjevikernas officiella organ i Ryssland är absurd. Läger man därtill det rent löjliga i uppgiften att man i mitten av april skulle redigerat ett tidningsnummer, som utkom den 5 maj — just fin journalistik! — så är historiens orimlighet ju solklar. På bolsjevikiskt håll synes man ha insett det och också modifierat den. I Pravdas jubileumsartikel på Stalins sextioårsdag meddelas att sedan Pragkongressen (där Stalin inte var med) fattat beslut om tidningens utgivande, den grundlades ”efter Lenins anvisningar på Stalins initiativ”. Vilken plats det fanns för Stalins initiativ, sedan kongressen fattat beslut om tidningen och Lenin givit anvisningar för dess redigering, är svårt att förstå.

*

Av Stalins initiativ fick i varje fall tidningen inte länge profitera. Så pass bemärkt hade Stalin under senare tid gjort sig, att de tsaristiska myndigheterna grepos av allt starkare önskan att få fatt i honom för att göra upp både gamla och nya räkningar med honom. Det hade hängt på ett hår att polisen redan i april, då han, som sagt, inträffade i Petersburg efter en längre landsortsturné, lagt beslag på honom. Från Moskvapolisen hade kvällen förut kommit underrättelse till polisdepartementet i Petersburg att de bägge bolsjevikiska centralkommittémedlemmarna Sergo (Ordzjonikidze) och Koba lämnat Moskva med nattåget till Petersburg. Likvidering var, hette det, önskelig, men det fick inte komma fram att underrättelsen om deras resa sänts från Moskva — tydligen var det en av de många i bolsjevikpartiet innästlade polisspionerna, förmodligen den ovan nämnde Malinovskij, vilken just hade sin verksamhet i Moskva, som stått polisen till tjänst med meddelandet, och man måste se till att inga misstankar föllo på sagesmannen. Vid stationen i Petersburg mötte polis för att vidtaga likvideringen och lade mycket riktigt vantarna på Ordzjonikidze; Stalin var däremot försvunnen. Ett par veckor höll sig Stalin sedan dold hos dumamannen Poletajev; dens maj — samma dag första numret av Pravda kom ut — häktades han under en vårpromenad på Petersburgs gator.

Efter ett par månaders fängelse i Petersburg sändes Stalin i juli på tre år till Narym-distriktet vid floden Ob i Sibirien — hans tredje förvisningsplats. Det var ett av tsarismens mest kända deportationsområden. En del polska insurgenter hade efter upproret 1863 förts dit; efter den första ryska revolutionen 1905 hade massor av revolutionärer, bl. a. en lång rad expropriatörer, befolkat trakten: år 1909 uppgick enligt officiell siffra de deporterades antal till 1,750. Stalin fann därborta en hel del gamla bekanta. I distriktets huvudort Kolpasjevo, där han vistades någon vecka, innan han fördes till sin bestämmelseort, den

lilla staden Narym, träffade han den förut nämnde Verestjak; bland andra förvisade var den sedan så bekante Sverdlov, den lille energiske f. d. farmaceuten, som efter bolsjevikrevolutionen skulle bli Sovjetrysslands första statschef.

Det politiska livet pulserade här liksom på förvisningsorterna i allmänhet förbluffande fritt. De politiska deporterade hade sin egen organisation, politiska föredrag och diskussioner avlöste varandra — Sverdlov klagade i ett brev över att de föredrag han måst åtaga sig kommit i kollision med hans förhoppningar att få idka ett stärkande friluftsliv. Våren 1912, några månader före Stalins ankomst, hade de deporterade hållit gemensam förstamajdemonstration, men eljest pågick det strid partierna emellan.

I det politiska livet på förvisningsplatsen tycks Stalin inte ha tagit någon livligare del. Han levde rätt isolerat; enligt medfångarnas berättelser skulle hans huvudsakliga umgänge ha varit, förutom en socialistrevolutionär, som sedan visade sig vara en polisspion, traktens polismästare; hans intimitet med denne skulle väckt stor indignation inom kolonien, och man skulle t. o. m. ha ställt honom inför en av de meddeporterade konstituerad domstol. Om det är sant är ovisst. Vad de misstänktsamma förvisade kunde hitta på om varandra på en sådan plats, som naturligtvis lätt kunde bli en skvallerhåla, är inte mycket att fästa sig vid; de tämligen ofördelaktiga historier, som sattes i svang om Stalin på de olika förvisningsorter han gästade, visa på sin höjd att han var en ganska impopulär person, som de andra inte trodde mer än jämnt. Fraterniserade han verkligen med den tsaristiske myndighetspersonen, kan det ju ha varit ren strategi, ett led i de flyktförberedelser, som han säkert från början tog itu med.

I det lilla samhället Narym, viket allt som allt räknade ett par hundra invånare, hyrde Stalin tillsammans med en annan deporterad bostad hos en bondfamilj. De disponerade ett rum innanför köket, i vilket de nio familjemedlemmarna bodde. Övervakningen inskränkte sig till att en gendarm varje morgon infann sig för att kontrollera att de deporterade funnos kvar. Stalins värdfolk blev till Stalins 60-årsdag vederbörligen intervjuat; de talade, upplyses det, med ”stor värme och kärlek” om den gäst, som de hyste några veckor för 27 år sedan. Han kom, berätta de, ofta ut till dem i köket och undervisade dem i marxism. ”Er köpman Rodjukov är rik, men ni äro fattiga; så får det inte vara.”

Stalins hyresvärd minns också hur han hjälpte Stalin att fly. Flykten försiggick på enklast möjliga vis. Att undkomma via de väldiga skogar och träsk, som omgävo Narym, var otänkbart; flykt kunde ske endast per floden Ob. Sverdlov, som ungefär samtidigt gjorde ett flyktförsök, gav sig i en liten roddbåt ut på floden i avsikt att nå någon lämplig, längre bort belägen tilläggsplats, där han kunde stiga ombord på ordinarie flodångare; floden var emellertid strid och navigationen vansklig; flyktingen hamnade i vattnet och var nära att drunkna. Stalin lät sin värd ro direkt ner till Naryms tilläggsplats, steg ombord på ångbåten, sade farväl och avreste. Fräckheten hade full framgång. Då den kontrollerande gendarmen följande morgon infann sig i Stalins bostad, fann han att Stalin var borta och inte varit hemma under natten. Det var ingenting att göra åt saken: några möjligheter att förfölja den flyende funnos inte och inte heller att få i gång efterspaningar efter rymlingen på hans flyktväg, alldenstund förvisningsorten — otroligt men sant — saknade telegraf och telefon. Polisen i Narym fick nöja sig med att avlåta skriftlig rapport till guvernementsmyndigheterna om saken; då rapporten med nästa flodångare nådde dem, var Stalin redan på andra sidan Ural. Den 12 september var han åter i Petersburg. Det var, enligt Pravda, ”en överraskande snabb och lyckad flykt”, varigenom han ”tillfogade självhärskardömet ett hårt slag”.

*

Stalin övertog nu ledningen av partiarbetet i den ryska huvudstaden, bland annat chefsposten i Pravda. D. v. s. den verkliga ledningen låg hos Lenin. Denne, som den

revolutionära rörelsens uppsving våren 1912 försatt i full extas — sommaren 1912 profeterade han redan om det nära förestående revolutionsutbrottet — hade med sin generalstab, vars främsta medlem var Zinovjev, slagit sig ned i byn Ponorin nära Krakau, strax intill den ryska gränsen. Härifrån dirigerade han de sinas arbete i Ryssland och skötte redigeringen av Pravda. Det var ställningen som hans *homme d'affaires* i Petersburg Stalin nu inträdde i.

Närmast hade han därvid att fungera som bolsjevikisk valboss i Petersburg vid valen till fjärde riksduman. Det var en uppgift, som passade honom förträffligt och som han skötte med stor talang. En del i sovjetpressen publicerade minnesanteckningar ge några rätt intressanta glimtar av hans arbete.

Det första valmötet skildras av en arbetare, som upplät sin bostad för ändamålet. Ett litet antal bolsjevikier från olika fabriker hade mobiliserats; de kommo försiktigt en och en eller två och två, alltså med strängt iakttagande av bästa konspirativa regler. Till mötets början infann sig punktligt en representant för bolsjevikpartiets Petersburgskommitté "i sällskap med en okänd kamrat, som presenterades för oss som kamrat Vasilij". Denne "intog blygsamt sin plats och blandade sig till en början inte i förhandlingarna; han uppförde sig enkelt och stack inte på något sätt av från oss andra. Och ända till dess att han tog ordet, misstänkte ingen att det var Koba-Stalin, medlem av centralkommittén, om vilken många av oss hade hört förtjusta omdömen."

Mötet öppnades av Petersburgskommitténs representant, som meddelade arbetarna att kommittén beslutat att det skulle utarbetas en s. k. *nakaz*, en instruktion, som arbetarna skulle ge sin dumarepresentant. I denna skulle Petersburgs arbetare sluta upp kring bolsjevikiska lösenord och därmed "låta det petersburgska proletariats verkliga vilja bringas i dagen". De närvarande förklarade sig gilla tanken, det var, ansågo de, "ett utmärkt sätt att avslöja mensjevikerna". Kring frågan om vad instruktionen borde innehålla liksom om vilka kandidater man borde uppställa utspann sig sedan en längre diskussion. Var och en kom med sina förslag i fråga om *nakazen*; tyvärr voro de, skriver berättaren, inte helt klara och riktiga; vad kandidatfrågan beträffar, visade det sig att "det inte fanns någon allmän och enhetlig mening, det fanns tendenser att framföra än ett, än ett annat, än ett tredje namn". När alla talat, fortsätter berättelsen, tog Stalin ordet; lugnt, långsamt och logiskt förklarade han vad *nakazen* skulle innehålla, varvid, heter det, arbetarna blevo starkt fängslade av klarheten och skärpan i hans ord. "Vad kandidatvalet angår, gav han oss", heter det, "en glänsande lektion i partilivets regler, i det han gjorde klart för oss att man i en sådan fråga inte fick falla undan för stämningar och känslor utan måste överväga allvarligt och nyktert och komma ihåg att om partiets högsta instans i Petersburg, stadens partikommitté, stannat vid en bestämd person som blivande dumarepresentant, så måste den kandidaturen med alla medel understödjas." Stalin gav även några praktiska anvisningar för valkampanjen, och "allesammans upptogo vi, fängslade av logiken i hans tal och klarheten i hans tankar, dessa förslag som oemotsägliga sanningar, som våra uppgifter, vilka det gällde att till varje pris lösa".

Sedan de församlade gått, använde Stalin natten till att författa den omtalade *nakazen*, vilken sedan skulle publiceras i Pravda; där skulle alltså arbetarna få veta vad deras egentliga vilja var och vad de fordrade av sin blivande dumarepresentant. Dock måste *nakazen* först underställas Lenin. Den avsändes alltså till honom; han skickade sedan tillbaka den i godkänt skick till Pravdas redaktion, varvid han gav order om artikelns typografiska utstyrsel i tidningen: stor stil och bemärkt plats. Något större svängrum som tidningsföretagets ledare hade Stalin tydligen inte.

Valkampanjen utkämpades sedan, försäkras det, under Stalins ledning. D. v. s. det medges att han som valledare var något handikappad av att han, såsom efterspanad av polisen, inte

kunde operera öppet och endast med utomordentligt stor risk kunde avlägga besök i fabriker och på arbetsplatser. Valet blev en seger för bolsjevikerna: arbetarrepresentant för Petersburgsguvernemetet blev en bolsjevik. I Ryssland i dess helhet höllo bolsjevikerna och mensjevikerna varandra stången: arbetarrepresentationen i duman kom att bestå av 6 bolsjevikerna och 7 mensjevikerna. Liksom i Petersburg segrade bolsjevikerna i Moskva; där placerades medlemmen av den bolsjevikiska centralkommittén, polisspionen Malinovskij. Segern vanns tack vare de tsaristiska myndigheterna, som även de voro i hög grad intresserade av Malinovskijs val; för att trygga det lät man häkta hans mensjevikiska motkandidat.

Stalins närmaste uppgift efter valet blev att i samarbete med Malinovskij, som blev den bolsjevikiska dumagruppens ledare, dirigera gruppens arbete. Uppgiften var krävande. Dels behövde de i politiskt avseende fullständigt oerfarna enkla arbetare, som utgjorde gruppens meniga, grundlig formell exercis, innan de överhuvudtaget kunde släppas fram till dumans talarstol. Och dels gällde det att förhindra att de gjorde några eskapader bort från de rena bolsjevikiska linjerna. Då duman sammanträdde, visade det sig att de bolsjevikiska deputeraderna inte, trots Stalins ansträngningar, kunde förhindras att sammansluta sig med de mensjevikiska till en enhetlig socialdemokratisk dumafraktion; det måste alltså ses till att de i detta ur bolsjeviksynpunkt högst anstötliga samarbete åtminstone inte kompromissade bort något av sin bolsjevism.

Stalin fick alltså ligga i energiskt. Petersburgsrepresentanten — han hette Badajev — skildrar själv omständigheterna vid sitt första uppträdande i duman. ”Hela natten tillbragte Stalin”, skriver han, ”i min bostad för att preparera mig. Stalin utmärkte — och utmärker — sig för en särskild konst att föra sina åhörare till förståelse av varje fråga. Under denna minnesvärda natt satte han mig in i en massa saker, som dittills inte varit tillräckligt klara för mig. Alla teserna i mitt tal och till och med en del satser och fraser voro skrivna av honom.” I själva verket var Stalin endast en mellanhand; det var Lenin, som i detalj tillrättalade den bolsjevikiska dumagruppens verksamhet — Stalin var bara instruktör och repetitör.

Ytterligare en medverkande part i detta samspel bör emellertid inte glömmas: det var tsarismen, som via Malinovskij understödde Lenin—Stalin i deras arbete på att ge den bolsjevikiska dumafraktionens politik den rätta bolsjevikiska prägel och som samtidigt befordrade dumabolsjevikernas verksamhet genom att låta dem obehindrat begagna dumatribunen för sin bolsjevikiska propaganda. Så underligt det än kan låta, var nämligen tsarismen minst lika angelägen som Lenin om att de bolsjevikiska ytterlighetsidéerna skulle renodlade framföras av de bolsjevikiska dumadeputeraderna: den räknade med att det skulle ha en hälsosamt skrämmande effekt på folkopinionen och diskreditera de oppositionella partierna överhuvudtaget. Misstanken att den radikala kurs, som bolsjevikerna höllo i duman, delvis tillkommit med tsarismens hjälp uttalades öppet från polskt socialdemokratiskt håll i ett brev till den internationella socialdemokratiska byrån i Bern; de polisdokument, som kommit i dagen efter revolutionen, bekräfta fullt ut misstankarnas riktighet.

Helt tillfredsställd med det sätt, varpå de bolsjevikiska dumamännen under Stalins färla skötte sina mandat var Lenin emellertid inte; han yrkade på att personligen få driva lite drill med dem. I slutet av 1912, under dumans julferier, fingo de under Stalins ledning företa en exkursion till Krakau, där en konferens mellan dem och Lenin hölls. Egentligen är det märkvärdigt att man vågade företa en sådan expedition. Då bolsjevikerna själva inte kunna ha känt till de tsaristiska myndigheternas välvilliga inställning mot dem, borde de, tycker man, ha tvekat inför risken att låta en dylik deputation, i vars spets stod en undan den tsaristiska rättvisan förrymd person, två gånger passera gränskontrollen. Det lyckades, skriver Badajev, endast tack vare Stalins utsägliga energi och hans eminenta

konspirationsskicklighet. I själva verket lyckades det tack vare de tsaristiska myndigheterna. De voro i detalj underrättade om resan genom Malinovskij, som också var med — bolsjevikernas förestående Krakauvisit omtalas i ett polisdokument så tidigt som den 17 november — men önskade minst av allt lägga några hinder i vägen för resenärerna. Bolsjevikerna skulle ju få löpa sin lina ut; dessutom kunde man från ett dylikt bolsjevikiskt krigsråd, hållet i närvaro av polisens representant, få värdefulla upplysningar om situationen i de revolutionära kretsarna.

Mötet fick ett synnerligen lyckat förlopp — lyckat både för bolsjevikerna och tsarpolisen. Badajev kan inte nog understryka dess utomordentliga betydelse. ”Under Lenins och Stalins ledning dryftades och avgjordes alla partilivets viktigaste frågor och i synnerhet de som gällde dumafraktionens arbete. Vid sidan av de gemensamma överläggningarna fördes också samtal mellan Lenin och Stalin och var och en av oss särskilt.” Varefter Malinovskij till polisen i Petersburg avlät noggrann rapport om allt som förekommit.

I Stalins visit hos Lenin i Krakau ingick emellertid också ett annat moment, som inte saknar sitt intresse. Lenin passade på att placera den revolutionäre praktikern vid skrivbordet, förelade honom ett tema att behandla, gav honom riktlinjer, tillhandahöll honom litteratur, till största delen litteratur på främmande språk, vilken han själv fick översätta för lärjungen, och kommenderade honom i kraft av partidisciplinen att skriva på. Så skrev då Stalin, under Lenins auspicier och tydligen också med hans hjälp, den honom ålagda krian; den handlade om nationalitetsfrågan och befordrades sedan av Lenin till trycket.

Lenins avsikt, då han lät Stalin genomgå denna hårda pers, var genomskinlig. I den leninska emigrationsintelligensen hade Stalins upptagande i bolsjevikernas ledande cirkel väckt mycken ond blod. Var det ens uppgift att leda proletariatet, så behövde man ju inte därför ha proletärer in på livet på sig — och som proletär räknade man Stalin: varken hans utbildning eller hans insatser i partiarbetet hittills hade kunnat berättiga honom att räknas till den partiintelligens, ur vilken ledningen skulle rekryteras; hans sätt att uppträda var också minst sagt proletärt. Det gällde alltså att förskaffa Stalin de meriter, som han saknade, att låta honom uppträda som studerad karl och skolad teoretiker. Särskilt sedan en viktig del av partiarbetet skulle koncentreras kring det startade partiorganet, var det ju viktigt att Stalin, som visserligen visat sig vara en driftig tryckerifaktor men däremot en ganska svag journalist, också fick renommé om sig att kunna hantera pennan, alldenstund en chefredaktör ju i alla fall gärna bör äga även den kvalifikationen.

Det uppsatsämne Lenin förelagt Stalin var också valt med hänsyn till önskvärdenheten att övertyga de skeptiska att partiet hade behov av Stalins teoretiska assistans. Vilken vinst för partiledningen att inom sig äga en man, som, trots vissa brister i sin allmänbildning, hade förutsättningar att bli specialist på en så viktig fråga som nationalitetsproblemet! Tack vare att han var från en trakt av Ryssland, där nationalitetsförhållandena voro särskilt tilltrasslade, borde han ju kunna komma med tänkvärda synpunkter på den frågan. Man märker också, hur Lenin var angelägen att sörja för att elevens litterära debut inte skulle gå obeaktad förbi. I ett brev till Maksim Gorkij för han Stalins arbete på tal; när det gällde att vinna partiets respekt för Stalins skriftställartalanger, var ju Gorkijs mening speciellt viktig. ”Vi ha här”, skriver Lenin, ”en underbar georgier, som skriver för Prosvestjenije (en bolsjevikisk tidskrift) en stor artikel, innehållande hela det österrikiska och andra materialet” — ett rent fynd för partiet alltså!

Artikeln är undertecknad Stalin, första gången det namnet förekommer (såvida inte, som sagt, den ovan nämnda brevunderskriften K. S. betyder Koba-Stalin). Om Lenins medarbetarskap sträckt sig även till artikelns underskrift, vet man inte; Stalins mor hade för sig att det var Lenin, som hittat på namnet. Det förefaller emellertid rätt otroligt att

Lenin skulle proponerat ett namn, som utgör en så pass närgången imitation av hans eget och så klart är avsett att vara en pendang till det — det är nog inte Lenins utan Stalins egen uppfattning av vilken ställning han borde intaga i bolsjevikfirman, som inspirerat namnvalet. Även i övrigt verkar namnet Stalins egen komposition, karakteristisk för uppfinnaren. Stalin — den stålhårde — ett stolt och pretentiöst namn, som bör ha tilltalat hans starkt utvecklade självkänsla; för andra verkade han säkert — och verkar än i dag — mindre det blanka stålet än det av varje förädling tämligen oberörda råjärnet. Ett lätt daggstänkt namn, väl harmonierande med den poetiska läggning, som från första stund framträtt i Stalins på allsköns grannlåter rika författarstil. Ett en smula löjligt namn, uppfunnet av en ung, halvbildad streber, som därmed velat adla sig själv. Namnet Chronschough i efter förhållandena avpassad upplaga

.*

När författarskapet var överståndet, återvände Stalin till Petersburg för att fortsätta ledarskapet av Pravda och dumans bolsjevikiska fraktion. Hans verksamhet blev emellertid kort. I slutet av februari blev han häktad. Varför polisen just nu slog till är inte klart; den hade, alltsedan han på höstsidan återkommit från förvisningen, följt varje hans steg och vilket ögonblick som helst kunnat lägga vantarna på honom men noga aktat sig för att göra det. Av allt att döma var det på Malinovskijs yrkande häktningen skedde. Närmast till hands ligger det att anta att Malinovskij fruktade att Stalin genomskådat honom. Det hade inte varit mer än rimligt, om Stalin gjort det. Vid det laget hade i partiet spritt sig en stadgad övertygelse att Malinovskij var en förrädare, och Stalin borde vid sitt intima samarbete med honom ha haft goda tillfällen att verifiera dessa misstankar.

Emellertid är det ingenting, som tyder på att Stalin delat dem. I så fall hade han ju inte kunnat undgå att ge Lenin en varning, vilket helt visst skulle gjort ett visst intryck på denne. Nu var emellertid Lenins förtroende för Malinovskij långt fram i tiden fullkomligt obegränsat. Troligare är att Stalin och Malinovskij kommit i konflikt vid ledningen av dumafractionen; det är högst antagligt att Stalin med sin maktlystnad alltför ogenerat velat tränga Malinovskij i bakgrunden och att denne därför fann det nödvändigt att bli av med Stalin.

Häktningen skedde en afton, då Stalin slagit sig en smula lös på vad polisen i sina papper kallar en "konsertmaskerad" på den s. k. Kalasjnikovbörsen. Sovjetkällorna äro en smula generade över att akten inte försiggick under värdigare omständigheter och servera därför en liten historia om att bolsjevikerna brukade frekventera dylika tillställningar i konspirativt syfte, för att få tillfälle att utan att väcka misstankar träffa varandra, överlämna direktiv etc. När Stalin besökte den glada lokalen, var han alltså, det bör man förstå, stadd i laga revolutionära ärenden. Vad man har litet svårt att begripa är bara, varför bolsjevikerna inte för överläggningar och överlämnande av instruktioner begagnade sig av de rika legala möjligheter, som de hade, t. ex. på den legala tidningen Pravdas redaktion eller i de bolsjevikiska dumamedlemmarnas för polisbesök fredade hem. Det konspirerande, som eventuellt ägde rum, med eller utan mask, vid det bord där Stalin och en bolsjevikisk dumaman slagit sig ned — Malinovskij själv hade fått förhinder — slutade illa: polis omringade de bägge konspiratörerna. Stalins försök att smita undan misslyckades och han arresterades. Med en omisstänksamhet, som var tämligen blamant för en yrkesrevolutionär, vars styrka skulle ligga i den skicklighet, varmed han kunde klara sig undan alla försåt, hade han under den senaste tiden låtit en förrädare dra sig vid näsan; nu hade han av honom bragts i fördärvet. Han fick under de följande fyra åren god tid att fundera över hur han för framtiden skulle kunna se bättre upp med partiförrädare.

Några månader satt Stalin i fängelse i Petersburg; sedan bar det åter i väg i förvisning, denna gång till Turuchanskdistriktet i nordöstra Sibirien. Till en början hade Lenin planer

på att försöka få Stalin tillbaka. I juli 1913 hölls en bolsjevikisk konferens i Poronin; närvarande voro Lenin och hans hustru, Malinovskij, Kamenev och Zinovjev — om även de bägge sistnämnda på den tiden voro, såsom numera påstås, förrädare, leddes alltså bolsjevikpolitiken vid det laget av en krets, där bolsjevismens fiender voro i majoritet. Konferensen behandlade bl. a. frågan, hur man skulle kunna hjälpa Stalin och Sverdlov att fly — även den senare hade hamnat i Turuchanskdistriktet; resultatet blev att det från de av Malinovskij underrättade myndigheterna avgick stränga order till instanserna i Sibirien att hålla noga öga på de bägge herrarna. Även följande år voro flyktplaner uppe. I april 1914 meddelade ett polis-papper att bolsjevikledningen beslutat att ”hemkalla” Stalin och Sverdlov; polisen sörjde för att kallelsen inte kunde hörsammas.

I den revolutionära utveckling, som närmast följde, fick alltså Stalin inte ta någon del. Den förlöpte tillfredsställande hans hjälp förutan. Under månaderna före världskriget tog revolutionsrörelsen allt snabbare fart; i juli 1914 stod man mycket nära ett nytt revolutionsutbrott. Striden mellan bolsjeviker och mensjeviker utvecklade sig också fullt efter Stalins smak: fiendskapen mellan dem lågade allt hetare; försök från den internationella socialdemokratien att mäkla fred dem emellan misslyckades fullständigt. Stalins roll som Lenins regissör och det bolsjevikiska dumaarbetets ledare hade nu övertagits av Malinovskij, som skötte den förträffligt till Lenins och tsarismens gemensamma tillfredsställelse. Han lyckades till och med glädja bägge genom att få till stånd vad Stalin misslyckats med: brytning mellan bolsjeviker och mensjeviker i duman och sprängning av deras gemensamma socialdemokratiska fraktion.

Stalin var alltså utslagen och hans plats utfylld; snart var han ganska grundligt glömd. Borta i Sibirien hade den eldige kolchidaren för ögonblicket och för lång tid framåt lagts på is.

IX. Marsrevolutionen: Lenins linjer och Stalins

År 1915 skrev Stalin ett brev till Lenin, meddelar Pravda i sin Stalinbiografi på diktatorns 60-årsdag. I många år har näsvist och nyfiket folk, bl. a. Trotskij, frågat vad Stalin egentligen bedrev för politisk verksamhet under krigsåren. Här får man alltså svaret, som definitivt skall slå ned varje tvivel om att Stalin även under kriget var god bolsjevik med stort inflytande på partiets politik — ty naturligtvis förutsätter tidningen att läsaren, även om han ingenting får veta om brevets innehåll, själv förstår att det inte bara innehöll hjärtliga hälsningar från Sibirien, utan gav Lenin råd och anvisningar beträffande den politiska kursen under kriget och alltså var, som det numera heter om allt vad Stalin skrivit, ett politiskt dokument av världshistorisk betydelse.

Något övertygande vittnesbörd om den viktiga politiska roll Stalin skulle spelat under krigsåren utgör detta meddelande om Stalins brev till Lenin i alla fall inte. Var detta hans enda politiska insats under krigsåren — och någon annan har, trots tydligen mycket energiskt inventeringsarbete, inte kunnat påvisas — så är saken klar: Stalin låg under dessa år politiskt i ide.

Förutsättningarna för att han under den paus, som inträtt i hans praktiska revolutionsarbete, skulle ägnat sig åt bolsjevikisk verksamhet, nu med pennan, kunde eljest tyckas ha varit ganska goda. Med författarskap brukade revolutionärerna fördriva tiden under förvisningsperioderna — så hade Lenin gjort, som under sina Sibirienår författade sitt första större politiska arbete. Borta i Sibirien ägde de förvisade det lugn och den arbetsro, som de saknade medan de stodo mitt uppe i dagens strider. Och från tsarismens sida mötte inga hinder för teoretiskt revolutionärt författarskap — gentemot sådant visade den en förbluffande tolerans.

Impulser saknades inte heller. I Turuchanskområdet, liksom på Stalins tidigare

förvisningsorter, hade sammanförts revolutionärer av olika kulör. Särskilt av bolsjeviker fanns det en liten utsökt samling, bl. a. en fyllig representation för den bolsjevikiska centralkommittén; förutom Stalin och Sverdlov ytterligare två av dess medlemmar, Golostjekin och Spandarjan. Bolsjevikkollektionen utökades sedan under andra krigsåret med den bolsjevikiska dumafraktionen och Kamenev, om vilkas deportation strax skall talas. Den politiska idédebatten pågick under sådana förhållanden med stor iver, gynnad av den mötes- och yttrandefrihet, som tsarismen gav de förvisade och som de inte hade något motstycke till, då de befunno sig på fri fot: tsarismen hade inte det ringaste emot att de revolutionära deporterade sysslade med att göra kål på varandra, då de inte längre hade möjlighet att förvrída huvudet på annat folk. Även om det var svårt att i detalj hålla sig å jour med vad som hände på andra sidan Ural — post nådde fram endast en gång i månaden, ibland än mer sällan — kunde man i alla fall i Turuchansk följa de stora dragen i utvecklingen. Det borde, tycker man, kliat i fingrarna på en av bolsjevismens ledande män att få skriva ned sina tankar om den.

Men Stalin teg — teg månad ut och månad in. I det politiska livet på platsen tog han visserligen någon, om också obetydlig del, men pennan grep han inte — det enda undantaget var Leninbrevet. Den närmast till hands liggande förklaringen till hans tystnad är naturligtvis att han inte visste, vad han skulle skriva. Hans tidigare inlägg som bolsjevikisk teoretiker hade ju varit plagiat av Lenin eller, senare, kriaskrivning över av Lenin förelagt och preparerat ämne Det mera självständiga författarskap, som det nu skulle blivit fråga om, kunde han inte inlåta sig på och vågade det inte heller — situationen var ju komplicerad och han kunde råka säga något, som sedan kunde ligga honom i fatet.

Emellertid skulle han i alla fall säkerligen försökt att i sin speciella tonsättning återge Lenins signaler, som nådde fram även till Turuchansk, om inte en sak kommit emellan: han gillade dem uppenbarligen inte. Uppträda emot dem hade han inte mod till. Följaktligen återstod intet annat än att stoppa pipan i säcken.

Att dessa Lenins signaler svårt skorrade i öronen även på hans trogna anhängare är obestridligt. Det var, förklarade Lenin, proletariats plikt att förvandla det imperialistiska kriget till ett borgarkrig. Proletärerna i alla länder skulle vända sina vapen mot sina egna regeringar och de borgerliga klasserna, besegra dem och så göra slut på det imperialistiska kriget. Så långt kunde programmet inte väcka några betänkligheter. Men Lenin gick längre. Man måste ju räkna med att inte alla de krigförande länderna skulle följa appellen; skulle det ryska proletariats göra det, även om proletariatsen i fiendeländerna inte gjorde det, och skulle alltså det ryska proletariats hjälpa till att bereda fiendernas seger över Ryssland? Lenin svarade utan betänkande ja. Rysslands nederlag var nämligen, förklarade han, för det ryska proletariats det mindre onda; d. v. s. det var ett mindre ont, om det imperialistiska Tyskland segrade över Ryssland, än tvärtom, och det ryska proletariats borde följaktligen bedriva en politik, som befördrade Rysslands nederlag och Tysklands seger.

Programmet blev en stötsten för många bolsjeviker. Hösten 1914 höllo bolsjevikerna i Ryssland en hemlig konferens, som skulle anta dessa linjer som partiets rättesnöre. Det framträdde därvid en ganska stark stämning emot dem. Bland de ledande bolsjevikerna tog Kamenev bestämt avstånd ifrån dem; en av de bolsjevikiska dumamännen bönföll om att åtminstone få formuleringen ändrad så, att man i stället för att direkt önska Rysslands nederlag skulle önska att Ryssland inte segrade — något beslut fattades inte, alldenstund konferensen, innan man kom så långt, skingrades av polisen och många av dess deltagare, bl. a. Kamenev och de bolsjevikiska dumamännen, sändes till Sibirien.

Man tar nog inte fel, om man räknar Stalin till dem, som chockerades av Lenins ståndpunkt. Att Trotskij tämligen bestämt påstår det kan man ju bortse ifrån; då han, som

tydligt inte kan tänka sig att en person har en politisk åsikt utan att sätta den på papperet, t. o. m. gör gällande att Stalin producerat sig i antileninsk riktning och sedan förstört sina alster, är det säkert oriktigt. Men a priori verkar det högst troligt att Lenins defaitism varit svårsmält för Stalin. Även om han först sedan Ryssland blivit bolsjevikiskt utvecklade sig till vad han sedan i så hög grad blev, renodlad rysk chauvinist, så var utan tvivel hans stora hat och förakt för Västerlandet redan nu fullt fixt och färdigt. En önskan att Ryssland skulle besestras av västerländsk makt var oförenlig med dessa känslor.

Åtskilliga omständigheter vittna också om att Stalin under kriget inte kunde följa Lenin. Först och främst är det ett faktum, som sedan närmare skall påvisas, att Stalin, då han efter revolutionen återvände från Sibirien, ådagalade en ganska poängterad s. k. krigspatriotism; den var rimligtvis inte plötsligt påkommen utan harmonierade helt visst med de åsikter han haft under kriget. Betecknande är också det intima förhållande, vari han vid samma tid stod till Kamenev, vars antileninska hållning nyss omnämnts. Tillsammans gjorde de återresan till Petrograd och tillsammans usurperade de ledningen av tidningen Pravda, vilken sedan omedelbart ändrade sin position i försvarsvänlig riktning. Hade verkligen Stalin under Sibirienåren intagit en annan ståndpunkt än Kamenev — de bolsjevikiska källorna påstå att han på ett möte kritiserat Kamenev för hans opposition mot Lenin — skulle de naturligtvis inte omedelbart efter revolutionen bildat kompaniskap för gemensam aktion.

Obegripligt vore det också, varför Lenin och Stalin, om deras åsikter inte divergerat, skulle brutit förbindelsen med varandra så radikalt, som nu var fallet. Visserligen var postgången mellan nordöstra Sibirien och Schweiz under kriget säkert inte att lita på, särskilt då det gällde brev från och till bolsjevikiska deporterade. Men det var en svårighet, som bolsjevikisk konspirationskonst bort kunna övervinna och faktiskt också övervann: Stalins kamrat Sverdlov underhöll under kriget en omfattande korrespondens med bolsjevikerna både i och utanför Ryssland och fick bl. a. också flera brev från Lenin. Stalins korrespondens med Lenin inskränkte sig tydligen till detta enda brev, som ovan omtalats, och det svarsbrev som, såsom strax skall nämnas, Lenin tydligen sände honom; hade det skrivits fler, skulle de bolsjevikiska källorna, som med sådan förtjusning notera det brev, som verkligen fanns, upplyst om det. Man har svårt att tolka det hela annorlunda än att Stalin, i stället för att vid krigsutbrottet acceptera Lenins linjer och underrätta honom om det, funnit dem oacceptabla och upphört med den kommunikation med Lenin, i vilken han tydligen ännu stod månaderna före kriget, då hans flyktplaner dryftades. Efter ett års förlopp ägde så den sagda brevväxlingen rum och sedan blev det ingenting mer; tydligen funno de bägge herrarna sina åsikter så oförenliga att de ansågo vidare meningsutbyte överflödigt. Att breven haft ett sådant innehåll framgår rätt evident av att de förblivit opublicerade. Om Stalins brev till Lenin, som tydligen finnes i behåll, får man endast Pravdas nakna uppgift att det skrevs. Om Lenins brev till Stalin, som man inte gärna kan tänka sig att Stalin förstört, känner man bara en liten kuriös detalj. I sin korrespondens med en tredje person frågar Lenin denne, vad Stalin egentligen heter — han kan inte komma ihåg mer än att namnet börjar med Dsj. Det var tydligen svarsbrevet till Stalin, som skulle expedieras, men Lenin hade stakat sig på utanskriften. Då Stalin inte givit Lenin sin anslutning i den position Lenin intog vid krigsutbrottet, hade Lenin upphört att räkna honom bland de sina och hastigt nog städat bort honom ur sitt minne.

I fråga om Stalins inställning till Lenins politik under kriget kan ännu en sak tillfogas. I den 1937 utgivna officiella partihistorien reviderar man helt ogenerat Lenins defaitistiska ståndpunkt. Här understrykes kraftigt att när Lenin predikade nödvändigheten av att det ryska proletariatet arbetade på Rysslands nederlag, förutsättningen naturligtvis var att de västerländska proletariaten skulle utföra motsvarande arbete i sina länder; gjorde de det inte, ville Lenin, framgår det, dispensera det ryska proletariatet från dess plikt att förråda

fosterlandet. Vilket är fullkomligt osant: vad Lenin hävdade var, att även om det ryska proletariatet blev ensamt om sitt fosterlands-förrådiska arbete, måste det bedrivas. Det var inte den utgången av kriget att proletariaten i alla länder störtade sina regeringar, som han förutsåg, även om han animerade dessa proletariat till det. Den utgång, som han räknade med såsom praktiskt tänkbar och såsom för det ryska proletariatet fördelaktig och som han därför önskade att det skulle arbeta för, var Tysklands seger över Ryssland.

Att denna Lenins åsikt nu kraftigt retuscheras beror nog inte i främsta rummet på att man skäms för den. Naturligtvis gör man det, men det skulle inte i och för sig hindra bolsjevikerna från att bevisa att den ståndpunkten på sin tid varit den enda riktiga; alldeles säkert skulle den nu betecknas så, om Stalin delat den och på något vis engagerat sig för den. När Lenins idéer nu förfalskas, är anledningen helt visst den, att man så vill dölja att Stalin den gången inte följde Lenin. Att Stalin då, även om han inte skriftligen uppträdde mot den leninska defaitismen, i alla fall varit emot den är nog genom hans med-förvisades berättelser så pass känt — jämför Trotskijs påstående om det — att man inte vågar bestrida det. För att dock kunna hävda att han även under kriget var leninist av reglementerad typ har man varit nödsakad att ge även Lenin en liten försvarsknapp på rockslaget.

Om sovjetkällorna låta Stalins fyra år i Sibirien bilda en stor vit fläck i hans politiska biografi, endast högst bristfälligt utfylld av brevet till Lenin, söka de i stället ge dem innehåll genom skildringar av hans liv och leverne därborta, skildringar, som skola väcka medlidande med honom i hans egenskap av tsarismens offer och beundran för den stoicism, med vilken han bar sitt martyrium.

Stalins förvisningsort låg denna gång långt bort i världens ända. Turuchanskdistriktet vid floden Jenisej var på den tiden en isolerad ödemark, där det blott fanns några långt från varandra belägna byar på flodstranden. Stalin placerades i en av de avlägsnaste och eländigaste av dem, Kurejka, 80 verst norr om polcirkeln. Här delade han till att börja med rum i en fattig bondstuga med Sverdlov, som deporterats ungefär samtidigt. Förhållandet mellan dem blev dock snart spänt. I några brev till bekanta i Ryssland klagade Sverdlov i bittra ordalag över rumskamraten, som, säger han, var en alltför stor individualist; i grund och botten var han väl, menar Sverdlov, en bra karl, men förvisningslivet var nu en gång sådant att det endast kom de småaktiga sidorna i människonaturen att framträda. De separerade alltså snart — bönder i Kurejka, som intervjuats, stå till tjänst med försäkringar att det skedde på order av de övervakande gendarmerna, som inte vågade låta de goda vännerna förljuva livet för varandra. Sverdlov flyttade till en annan stuga i Kurejka och skaffade sig sedan möjlighet att få slå sig ned i en annan by. Stalin stannade kvar i Kurejka förvisningstiden ut, dock med en del utflykter till distriktets huvudort, Monastyrskoje, där flertalet av de andra förvisade bodde Hans sista tripp dit gjordes i början av 1917, strax före revolutionen. Även sibiriska deporterade uttogos vid det laget till armén och Stalin kallades till mönstring; han förklarades dock för sina tidigare nämnda kroppsskavankers skull oduglig till krigstjänst.

Ortsbefolkningens berättelser om Stalins liv i Kurejka fylla — tillsammans med ”sagor, visor och byliner (hjältedikter)”, som Stalins Sibirienvistelse inspirerat folkfantasierna till — en hel bok. Naturligtvis har det befunnits att man i Kurejka kommer ihåg Stalin som om han lämnat byn i går. Bönderna minnas hur han kom till dem en morgon med hästskjuts i 65 graders kyla, iklädd vanlig överrock, skor och svart hatt; ”tänderna skallrade, käken hoppade, men han var munter och skrattade”. Med samma imponerande och något misstänkta detaljrikedom teckna de hela bilden av Stalins liv bland dem.

Det är tydligt att det var hårda dagar Stalin upplevde däruppe. Bostäderna — han bytte dem några gånger — voro urusla: en kammare i en bondstuga, som krälade av skrikande och larmande barn, eller ett uthus, där vatten och briid fröso och där han sov på en träsoffa

på tunn madrass under ett gammalt slitet täcke. ”Han brukade stiga upp om nätterna och springa och stampa för att bli varm, medan han gnolade en visa.” Mat var det ont om. Hela byn svalt; vad Stalin kunde skaffa sig delade han med de fattiga familjer, hos vilka han bodde och som ”levde en dag på kålsoppa, två dagar på den helige ande”.

Övervakningen var sträng. Den sköttes av två gendarmer, av vilka särskilt den ene var en brummande björn. ”Men Stalin var djärv och var inte rädd för sina vaktare. De hade order att gå till Stalin för kontroll två gånger om dagen, kl. 9 på morgonen och på kvällen, men Laletin — en av dem — kom ofta och kontrollerade Stalin på andra tider. En gång kom han in utan att knacka. Stalin sprang upp, tog honom i jackan och förde honom bort till tröskeln — så var Laletin färdig.”

Naturligtvis låter man de intervjuade göra sin reverens för Stalins intellektuella sysselsättningar. Han läste mycket, meddelade de, och skrev hela packar med papper, som han sedan gömde — han gömde dem, som sagt, så väl att de sedan aldrig kommit fram. Politisk agitation bland befolkningen tycks han knappast ha bedrivit: det vågade han inte för den påpassliga övervakningen, som redan då han ville lära några kvinnor läsa hotade att sörja för att han förpassades ännu längre bort i polartrakterna. Men bönderna inregistrerade att han skrattade belåtet, då de ”skällde ut Gud och tsaren”.

Mest uppehålla de intervjuade bönderna sig vid hans friluftssysselsättningar. Han fiskade i floden i en båt, som han inköpte, och var, intygas det, en mästare i fiskafänge. Eller också jagade han; jakt var hans passion, och man uttalar sig beundrande om hans stora jaktlycka. Bössa var han förbjuden att ha, men skaffade sig i alla fall en, som han hade gömd i skogen; i övrigt fångade han fåglar med snara och harar med nät.

Med befolkningen stod han i intim kontakt och vann den — förutom genom att, som sagt, dela sitt bröd med de hungrande — på många olika vis. Han var, berättas det, en överdängare i dans och förlustade befolkningen med att exekvera kaukasiska danser så att dammet stod högt i tak. Han uppbyggde dem med sin sång: de intervjuade minnas efter 25 år hans favoritsånger, en något kapitalistiskt klingande: ”Jag gömmer, gömmer guld och vaktar väl mitt silver” och en annan mera passande: ”Upp kamrater, djärvt på marsch!” Han hjälpte befolkningen med deras krämpor, lade förband på folk som skadat sig, tillhandahöll tandmedicin och lärde bondgummorna att smörja sig mot reumatism. Särskilt var han barnens vän; han lade sig ned och gnäggade som en häst, medan barnen kravlade på hans rygg och sleto i hans tjocka, korpsvarta hår.

Bönderna minnas också sin sorg, då han lämnade dem. Under den tid han var där, hade det blivit ”varmare och ljusare i Norden”.

Medan Stalin på detta sätt verkade som solstråle i Sibirien, skockade sig ovädersmolnen alltmer hotande samman i Ryssland. Också bolsjevikerna assisterade som stormmakare men spelade som sådana en ganska obetydlig roll.

Under krigets första skede voro de fullständigt ur leken. För en tid avblåste det ryska samhället, däribland också proletariatet, sin strid mot tsarismen. Lenins appeller om det imperialistiska krigets förvandling till borgarkrig utövade ingen effekt alls på de ryska massorna. Detta dels därför att proletariatet hade svårt att tillägna sig tanken att Rysslands nederlag var för det ryska proletariatet det minst onda; plausiblare lät i grund och botten de andra partiernas lära att Tysklands seger skulle bli det värsta tänkbara onda för den ryska revolutionen: med den kunde ju väntas följa en allmän europeisk reaktion, under vilken tsarismen skulle bli oövervinnelig. Dels och framför allt därför att varje försök att vända vapnen mot tsarismen skulle strandat på den skärpta samhälleliga disciplin, som infördes vid krigsutbrottet. Under hela första krigsåret rådde en påfallande samhällsro, som bolsjevikisk agitation, i den mån den verkligen kunde bedrivas, inte förmådde störa. Då in-

dustriens kadrer efter mobiliseringen fylldes och snart våldsamt utökades med kvinnor, småborgare och bönder, uppstod också en helt ny arbetarklass, med vilken bolsjevikerna inte ägde ens den blygsamma kontakt, som de fått till stånd med den gamla.

Snart nog ändrades visserligen situationen så till vida som jäsningen bland massorna åter tog fart. Allt hårdare blev påfrestningen på deras nerver. Ständigt nya miljoner sändes ju ut att slaktas i ett krig, vars ohygglighet blev allt mera känd och vars utsiktslöshet under den urusla tsaristiska ledningen snart stod klar för alla. Därhemma blev livet under inverkan av kriget och de maktägandes strålande inkompetens att sköta samhällsmaskineriet allt odrägligare. Nödvändighetsvarorna tröto eller skruvades upp i allt våldsammare pris, en följd bl. a. av att det överansträngda transportväsendet bröt samman. Den av profitbegär allt mer gripna industribourgeoisien bedrev en hänsynslös exploatering av arbetarna, något som underlättades av den starka tillströmningen av arbetsvilliga till de från mobiliseringen fritagna industrierna.

När sedan tsarismens repressaliepolitik ytterligare förbittrade sinnena, kunde primitiv bolsjevikisk propaganda åter med framgång sätta in och hjälpa till att underblåsa det snabbt växande proletära missnöjet. Det var inte svårt att få arbetare, som under dyrtid och livsmedelsbrist inte kunde livnära sig på de svältlöner, som den av krigsvinster svällande industrien gav dem, att lyssna till några enkla slagord: ned med kriget, som tsaren och bourgeoisien kastat landet ut i, ned med förtryckaren-tsaren och utsugarna-bursjujerna. Det var heller inte svårt att styrka de bönder i soldatkappa, som utgjorde nio tiondelar av armén, i den uppfattning, som de redan själva, utan hjälp av någon propaganda, hade kommit fram till, nämligen att de borde kasta vapnen och bege sig hem till sina byar för att där delta i böndernas utskiftning av godsherrejorden. Men att få den väldiga folkrörelsen, som snabbt tilltog i omfång och styrka, under sin kontroll och att inom det starkt förökade arbetarproletariatet erövra den plats som ledande, ordnande och organiserande element, som bolsjevikerna enligt Lenins program skulle inta, det var en jätteuppgift, som den lilla bolsjevikiska klicken inte kunde lösa.

Det var då heller inte att vänta att bolsjevikerna, när revolutionsutbrottet i mars 1917 kom, skulle kunna göra någon avgörande insats som de revolutionära massornas hegemon. De gjorde det inte heller. Då den bolsjevikiska historieskrivningen försöker framställa bolsjevikerna som revolutionsdramats regissörer, är det en ren och skär fantasi.

Det var, till att börja med, inte bolsjevikerna, som gåvo signalen. Med de andra revolutionära partierna delade de fruktan för att revolutionen skulle utbryta för tidigt, innan dess seger var säkerställd; speciellt ängslades de — med nästan blamant felbedömning av situationen — för stämningen inom armén och räknade med möjligheten att tsaren med truppernas hjälp skulle kunna slå ned en folkresning. Med den lilla auktoritet de till äventyrs ägde bland massorna försökte de alltså förebygga att dessa inlät sig på någonting, som kunde påskynda revolutionen — ännu några timmar före dess utbrott varnade det bolsjevikiska partiets Petrogradkommitté arbetarna för varje förhastat uppträdande. Det var på håret nära att under de revolutionäras, däribland bolsjevikernas, passivitet utspelet gjorts av någon av de båda andra krafter, som förberedde var sin utlösning av den politiska spänningen — tsarismen, som rätt målmedvetet planerade en kraftåtgärd: separatfred med den yttre fienden, kombinerad med en avgörande offensiv mot den inre, eller en del bourgeois- och militärkretsar, som i ängslan för en revolutionskatastrof förberedde en palatskupp, genom vilken tsaren skulle skjutas åt sidan eller röjas ur vägen för att lämna plats åt en moderniserad tsarism, som genom lämpliga reformer kunde avvända en explosion.

Det var heller inte bolsjevikerna, som sedan, när revolutionen plötsligt brakat lös, togo ledningen av den. Under revolutionens första etapp, arbetarupproret, voro de rätt passiva.

Först sedan Petrograds arbetarkvinnor den 8 mars på eget bevåg startat de livsmedelsoroligheter, som de bägge följande dagarna automatiskt övergingo till allmän petrogradsk arbetarresning och storstrejk, utsände bolsjevikerna strejkappell. I de massdemonstrationer och de sammanstötningar med polis och kosacker, snart också med andra trupper, som förekommo, togo de alls ingen särskilt framstående del. Och när på revolutionens fjärde dag situationen föreföll hopplös — trupperna visade sig lyda sina befälhavares order och det var för de obehäpnade arbetarskarorna lönlöst att försöka kämpa mot dem — grepos bolsjevikerna i inte mindre grad än de andra revolutionära partierna av klar kapitulationsstämning.

Än mindre spelade bolsjevikerna någon roll av betydelse under revolutionens andra etapp, det på femte revolutionsdagen utbrutna soldatupproret. Det genomfördes av bonde-soldaterna på eget bevåg och med egna krafter. Från ett av Petrograds regementen, vars korpralsskola utkommenderats till fortsatt kamp mot revolutionen men gjort myteri och mördat sitt befäl, spred sig den iz mars myteriet från kasern till kasern. Redan efter några timmar hade praktiskt taget hela garnisonen slutit sig till det; på eftermiddagen samma dag var staden i de revolutionära truppers våld. Den bolsjevikiska historieskrivningen gör, för att något bemantla revolutionens karaktär av ren soldatrevolt, den största möjliga affär av den insats, som arbetarna, speciellt de bolsjevikiska, skulle ha gjort genom att ta hand om resningen och ge den ledning och organisation. Detta var emellertid två saker, som i eminent grad saknades och som inte heller behövdes, enär något motstånd över huvud taget inte mötte; saken gick som en dans av sig själv. Visserligen deltog fabriksarbetarna och soldaterna i den rena folkförlustelse, som det hela hastigt övergick till: glad skottlossning härs och tvärs på gatorna mot inbillade motståndare, massaker på en och annan polis, som från bakhåll anställde litet blodsutgjutelse på de revolutionära demonstranterna, stormning av polishäkten och fångelser, nedbränning av domstolsbyggnader etc. Men detta kunde inte bortskymma det faktum, att revolutionen försiggick på ett sätt, som inte hade den avlägsnaste likhet med Lenins schema. Det var inte proletariatet, som gjorde revolutionen, och det var inte bolsjevikpartiet, som hade ledningen — i den mån detta parti var med, följde det med på sladden.

Vilken blindpipa bolsjevikerna spelade under revolutionen framgår också av att maktens organisering efter revolutionssegern skedde efter linjer, som fullständigt avveko från de bolsjevikiska. Sedan den borgerligt demokratiska revolutionen ägt rum, skulle ju enligt bolsjevikerna makten övergå till en s. k. arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur. Ett ur bolsjevikisk synpunkt acceptabelt organ för en dylik diktatur kom också verkligen till stånd, då arbetarna nu, efter mönster av 1905 års revolution, valde en med soldatombud utvidgad sovjet. Men att ett diktaturorgan fanns hjälpte inte stort, när det nu visade sig att detta organ inte alls var villigt att enligt bolsjevikernas recept också överta diktaturen.

Sovjetens politik bestämdes nämligen inte av bolsjevikerna. Enligt den bolsjevikiska framställningen skulle detta ha berott på att deras konkurrenter, de moderata mellanpartierna, mensjeviker och socialistrevolutionärer, vid sovjetens konstituering togo hand om ledningen, medan bolsjevikerna då ännu voro engagerade i gatukampen (vilken ingen egentlig gatukamp var). Hade det varit bolsjevikernas tillfälliga frånvaro första dagen, som tillåtit de andra partierna att ta ledningen av sovjeten, borde ju den saken kunnat ordnas om, när bolsjevikerna fingo tid att infinna sig. I själva verket utgjorde bolsjevikerna i sovjeten en liten minoritet utan betydelse; det var de andra partierna, som fullständigt dominerade.

Dessa andra partier reflekterade inte ett ögonblick på bolsjevikernas linje. För dem, främst för mensjeviker, var tanken på att sovjeten skulle överta diktaturen direkt programvidrig. Enligt mensjeviker skulle efter den demokratiska revolutionen följa en tid av borgerlig regim, under vilken proletariatet blott skulle ha att driva bourgeoisien fram

till likvidering av självhärskardömet och kompromisslöst genomförande av allmänt demokratiska reformer. Övertog de socialistiska partierna själva makten, skulle de av massorna tvingas att göra ett socialistiskt experiment, vilket, så omoget som Ryssland var för det, ovillkorligen skulle misslyckas.

Det blev också en ordning efter mensjevnikiskt mönster, som skapades. De borgerliga, som under själva revolutionen gömt sig i buskarna och in i sista ögonblicket satt sitt hopp till försöken att förmå tsaren att göra de eftergifter, som skulle kunna stoppa den, förklarade sig efter soldatmyteriets seger villiga att ta makten och bilda regering, därvid främst drivna av förhoppningen att kunna lägga vissa tyglar på revolutionsutvecklingen, om de befunno sig i revolutionens spets. Detta de borgerligas anbud antogs av sovjeten utan protest, med stark om också dold tillfredsställelse, och den borgerliga regeringen blev vederbörligen etablerad. Som det mensjevnikiska programmet krävde, sattes också denna regering under socialistisk kontroll — en kontroll, om vars nödvändighet man fått en extra påminnelse genom de borgerliga partiernas försök att genom olika manipulationer rädda tsarismen, låt vara under en annan tsar. Sovjeten inrättade sig som det organ, som skulle hålla tummen på ögat på regeringen och se till att den inte gjorde några snedsprång vid avvecklingen av den gamla och ledningen av den nya, demokratiska regimen; den tilltvang sig också erkännande som sådant organ. Så uppstod vad som mycket riktigt kallades dubbelväldet, där den borgerliga regeringen visserligen hettes äga makten, men där den vid sin sida hade den kontrollerande sovjeten, som för massorna framstod som den enda myndighet de voro skyldiga att underkasta sig.

Sådan var ordningen; från ryskt borgerligt håll har man alltid gjort gällande att den var roten och upphovet till den olyckliga vändning revolutionen sedan tog. Till följd av att regeringen fått ytterlighetsorganet sovjeten på halsen kunde ingen stark regeringsmakt komma till stånd. Och då det var detta som Ryssland i det ögonblicket först och främst skulle behövt, voro möjligheterna till en gynnsam utveckling av revolutionen från början tillspillogivna.

Dessa borgerliga klagomål äro obefogade. Utgjorde sovjeten en black om regeringens fot, så var denna black i verkligheten synnerligen nödvändig. Nästan ögonblickligen visade det sig nämligen att den borgerliga regeringen inte tog någon hänsyn till att makten lagts i dess hand av en revolution, som gjorts inte av de borgerliga utan av massorna, vilka naturligtvis, sedan de lärt känna sin makt, också ville skörda reell vinst av vad som skett. På ett högst ensidigt vis gick regeringen bourgeoisiens ärenden. Proletariatets önskingar och fordringar lämnades så gott som obeaktade, först och främst arbetarnas gamla, nu med mycken styrka framförda krav på 8-timmarsdag — med resultat att arbetarna genom egen aktion tilltvungo sig den av arbetsgivarna. För jordfrågans lösning, den ryska bondeklassens allt överskuggande intresse, gjordes litet eller intet; den — liksom en rad andra för massorna vitala frågor — hänvisades till den blivande konstituanten, vars inkallande man, i genomskinlig fruktan för att den skulle komma att gå de borgerliga intressena emot, under diverse förevändningar förhalade. Och viktigast av allt: regeringens politik i fråga om kriget var direkt utmanande mot den breda folkopinionen. Revolutionen föddes, har man sagt, med ordet fred på läpparna — och regeringen inriktade sig öppet på att med ökad kraft fortsätta kriget och framlade gång på gång genom utrikesministern, professor Miljukov, annexionistiska krigsmål. Att sovjeten — eller rättade sagt den sovjetrepresentant, som regeringen hade att göra med, Petrogradsovjetens på första revolutionsdagen valda sovjetutskott, vilket senare rekryterades med hemvändande emigranter — strävade att och i någon mån lyckades moderera en politik, som på många punkter gick proletariatets intressen emot, var ingen olycka, tvärt om. Hade regeringen helt fått följa sina intentioner, skulle det hela ha tagit en ända med förskräckelse långt tidigare.

Olyckan var en annan: den att sovjetledarna inte kunde göra sitt inflytande gällande kraftigt nog och få regeringspolitiken lagd på de linjer, som de själva önskade. De linjerna voro i verkligheten inte alls radikala. Den av de borgerliga spridda uppfattningen att denna sovjetledning var en absolut omöjlig och oresonlig medkontrahent i maktutövningen är fullkomligt oriktig. Sovjetutskottet dominerades av mellanpartierna, mensjeviker och socialistrevolutionärer, och dessa voro minst av allt några rabulister. Några ytterlighetskrav kommo de inte med — det förbjöd dem både deras principiella ståndpunkt, enligt vilken det under den närmaste tiden blott gällde att genomföra en allmän demokratisk nydaning, och deras fruktan att skapa en situation, i vilken de själva skulle bli nödsakade att ta makten. En målmedveten demokratisk reformpolitik önskade de, men heller inte mer. Deras ställning i fredsfrågan var synnerligen moderat: de yrkade inte på ögonblicklig fred till varje pris utan blott på ett energiskt arbete för en allmän demokratisk fred.

Hade sovjetledningen förmått pressa regeringen till en politik av detta slag, skulle möjligen en fredlig utveckling kunnat tryggas. Visserligen stod på andra sidan om denna ledning folk med mycket friskare aptit och med stor lust att tränga sig fram för att ta sitt obegränsade lystmäte. Redan sovjetledarnas mandatgivare, sovjeten själv, var långt radikalare än de själva, och bakom sovjeten stod sedan dess väljarmassor, vilkas aspirationer voro tämligen obegränsade. Men hade regeringspolitiken något så när tillfredsställt massornas allra mest trängande behov, så är det inte otänkbart att sovjetledarna, som voro i hög grad auktoritativa män och som i början hade god hand med den improviserade, tusenhövdade, till stor del av politiska analfabeter bestående sovjeten, också i fortsättningen kunnat hålla ytterlighets-elementen i och utanför sovjeten stängna.

När sovjetledningen nu misslyckades i sina påtryckningar på regeringen, blev situationen hopplös. Det var då oundvikligt att den skulle mista sin kredit i sovjeten och att de missnöjda sovjetväljarna skulle till sovjeten sända allt radikalare element. Därmed var bolsjevikerens stund kommen. Som målmän för massornas ouppfyllda krav, främst fredskravet, kunde de, vilket de dittills inte lyckats med, samla dessa massor omkring sig.

Denna utveckling befann sig ännu i sin första begynnelse och möjligheterna för bolsjevikpartiet att rida upp på det begynnande missnöjet i landet voro ännu inte fullt uppenbara, då Stalin i sällskap med Kamenev och en annan bolsjevik i mars återkom till Petrograd. Han steg av tåget som en fullkomligt obskyr resande; det petrogradska proletariatet, som påstås ha gripits av djup sorg, då han fyra år tidigare häktades, tog ingen som helst notis om hans ankomst. Såsom medlem av partiets centralkommitté — mandatet var visserligen något gammalt; han hade, såsom ovan visats, fått det år 1912 — övertog Stalin jämte Kamenev genast ledningen av Pravda, omilt undanträngande de yngre krafter, som dittills redigerat den. I samma egenskap tilltvingade han sig också plats både i sovjeten och i dess verkställande utskott. Såsom för ögonblicket bolsjevismens främsta man i Petrograd blev han nu den, som skulle dirigera bolsjevikpolitiken.

Vad bolsjevikprogrammet därvid anvisade för väg kunde det inte vara något tvivel om. Att bourgeoisien satt vid makten var ju i uppenbar strid mot Lenins schema. Bolsjevikerens plikt att öppna kamp mot den borgerliga regeringen för att få bort den och få den ersatt med en proletariats och bondeklassens diktatur, ledd av sovjeten, var alltså klar. Detta så mycket mer som det ju visat sig att denna regering, precis som Lenin en gång för alla fastslagit, var oduglig att genomföra den konsekventa och radikala demokratiska nydaning, som skulle äga rum mellan den första och andra revolutionen, och ännu mer oduglig att skaffa landet den demokratiska fred, som för ögonblicket var ännu viktigare.

Redan omedelbart efter revolutionen hade också Lenin från Schweiz givit bolsjevikerne order att gå till handling. I en störtflod av brev, av vilka åtminstone de första måste — via förmedlare i Stockholm — ha nått Petrograd redan långt före Stalins och Kamenevs

ankomst dit, hade han inskräp i partiet dess plikt att ”öppna ögonen på folket för bourgeoisens bedrägeri, lära det att inte tro ett enda av dess ord, lita blott på sin egen kraft, sin organisation, sin sammanhållning, sin rustning”. Denna regering kunde inte ge folket varken bröd eller, då den var bunden av det engelsk-franska kapitalet, fred. De tredjeklassens bolsjeviker, som närmast efter revolutionen haft ledningen i Petrograd, hade också mycket riktigt efter fattig råd och lägenhet öppnat kamp mot den borgerliga regeringen med fredskravet som främsta tillhygge. Sedan partiets politik omhändertagits av krafter, som väl kunde räknas till andra klass, hade man alla skäl att vänta ännu resolutare frammarsch efter de leninska linjerna.

Nu kom emellertid sensationen. I det första nummer av Pravda, som kom ut under Stalins och Kamenevs redaktion anslogos visserligen högst krigiska toner — men det var alls inte krig mot regeringen utan kriget mot Tyskland det gällde. Kriget måste, hette det, fortsättas, ty det tyska proletariatet följde alltjämt, trots det ryska exemplet, sin rovlystne kejsare. Att lägga ned vapnen kunde därför inte komma på fråga, ”varje man måste stå på sin post; på kulor måste man svara med kulor, på granater med granater”. Vad Ryssland kunde göra var bara att tillkännage att det varje ögonblick var färdigt att träda i förhandlingar om fred utan annexioner och skadestånd; dock var Ryssland bundet av fördrag med England och Frankrike och kunde inte handla i fredsfrågan annat än tillsammans med dem. ”Vår lösen är: press på den provisoriska regeringen i syfte att förmå den att öppet, inför hela världsdemokratien, omedelbart uppträda med försök att förmå alla krigförande länder till omedelbara förhandlingar om sättet att sluta kriget.”

Varje försök till bolsjevickisk spekulation i folkets fredslängtan var alltså här uppgivet; det bolsjevickiska huvudorganet ställde sig fullständigt på de moderata socialistpartiernas ståndpunkt i fredsfrågan. Om någon kamp mot regeringen var det inte alls tal: man skulle inte störta den utan blott i full överensstämmelse med de andra partiernas program utöva press på den.

Artikeln var undertecknad Kamenev men hade naturligtvis tillkommit i samarbete med Stalin. Då de båda herrarna gjorde sin kupp och togo tidningen ur den förra redaktionens händer, voro de självklart ense om vilken kurs de skulle följa; att Kamenev i tidningen kunnat införa en artikel i ögonblickets

viktigaste fråga, som gick emot den egentlige huvudredaktören Stalins ståndpunkt, kan man ju omöjligt tänka sig. Att Stalin överlåt till Kamenev själva författarskapet berodde väl på att denne var den mest skrivkunnige; ett par typiska stalinska rosenknoppsfinesser i artikeln skulle möjligtvis kunna tyda på att Stalin medverkat vid utarbetandet, eventuellt gjort ett utkast, som Kamenev fått sätta stilistisk fason på. Kanske hade han heller ingenting emot att Kamenev fick gå i bräschen — varvid han alltså fortsatte den taktik han följt under sina sibiriska år, då han visserligen ogillat Lenins position i krigsfrågan men undvikit att öppet uppträda mot den.

Beträffande detta Pravdas syndafall och Kamenevs och Stalins andel i det är för resten en rätt intressant omständighet att annotera. I ett brev till en av sina Stockholmsagenter, Ganetskij, skrivet innan Lenin fått underrättelse om Pravda-artikeln, ger Lenin uttryck för stark ängslan för att bolsjevikerna i Petrograd skulle inta felaktig position i fredsfrågan och besvär adressaten att för guds skull se till att hans instruktioner befordrades ”till Petrograd, till Pravda, till Kamenev och Muranov”; ”Kamenev måste förstå att det vilar ett världshistoriskt ansvar på honom”. Lenin kände alltså till Kamenevs — och då naturligtvis också Stalins — ankomst till Petrograd och deras övertagande av Pravda (Muranov var den tredje i sällskapet). Men när det gällde att få Pravdaredaktörerna att hålla tungan rätt i mun, var det inte till Stalin, som dock tidigare varit hans speciella ombud i tidningen, Lenin sände sitt budskap. Efter vad som föregått, vågade han inte räkna med att Stalin

skulle följa hans intentioner; han ansåg tydligen Kamenev som den mindre utpräglade krigspatrioten.

Pravdaartikeln väckte ett enormt uppseende. En rätt framstående bolsjevik, Sjljapnikov, som själv på den tiden var medlem av sovjetutskottet och vars revolutionsmemoarer ge mycket värdefulla bidrag till tidens historia, skildrar det sätt, på vilket artikeln mottogs både i sovjetkretsarna, där man redan börjat svårt oroas av bolsjevikagitationen, och i arbetarvärlden. ”Den 28 mars”, skriver han, ”den dag, då första numret av den reviderade Pravda utkom, var en glädjedag för försvarsivrarna. Hela Tauriska palatset genljöd av nyheten: de moderata bolsjevikerna hade segrat över extremisterna. I sovjetutskottet mottogos vi av giftiga leenden. Det var första och enda gången Pravda skördade beröm av krigspatrioter av värsta sort. I fabriken väckte Pravdanumret häpnad hos anhängarna av vårt parti och hos dem, som sympatiserade med det, och sarkastisk tillfredsställelse bland våra motståndare. Partiets Petrogradkommitté, partiets centralkommitté och Pravdas redaktion fingo många förfrågningar. Vad hade inträffat? Varför hade vår tidning övergivit bolsjevikpolitiken för att följa krigspatrioterna? Då arbetarna hörde att tre tidigare redaktörer av Pravda tagit ledningen av tidningen, krävde de deras uteslutande ur partiet.”

Indignationen inom partiet, som gick därefter att en del petrogradska partiorganisationer direkt beslöt uttala sitt ogillande av den fatala artikeln, skrämde i viss grad Stalin. Han fick så gott sig göra lät krypa bakom Kamenevs namn under artikeln och i övrigt pålägga sig större försiktighet; partiinstanserna i Petrograd passade förresten på att utöka Pravdas redaktion med några pålitliga medlemmar, som kunde hålla Kamenev och Stalin i schack. Åter fann Stalin det säkrast att försjunka i sin sibiriska tystnad om farliga ting; de summa summarum fyra artiklar han under den närmaste tiden producerade voro blott omtuggningar av självklara saker, som ingen kunde ta anstöt av: nödvändigheten av en socialistisk republik, av konstituantens snara inkallande etc.

En tillbakadragen, försiktigt avvaktande hållning intog Stalin också som medlem av sovjetutskottet. Hans insats i dess arbete tycks ha varit plus minus noll. En av dess medlemmar, visserligen ur motståndarlägret, Suchanov, vars ”Anteckningar om revolutionen” höra till de viktigaste tidsdokumenten, skriver om Stalin att det var omöjligt att förstå, hur han kunnat bli en av bolsjevikpartiets ledande män och därmed en av dem, som ledde staten. ”Under sin magra verksamhet i sovjetutskottet gjorde Stalin på mig, och inte bara på mig, intryck av att vara en färglös personlighet, som ständigt handlade på ett slött och undvikande sätt. Det är faktiskt inte mer att säga om honom.”

Någon lyckad come back i den revolutionära politiken gjorde Stalin våren 1917 alltså inte. Den ledning av bolsjevikpolitiken, som under mars—april detta år råkade bli lagd i hans hand, misskötte han grovt. Det försvar, som han längre fram, då det för de ledande bolsjevikerna gällde att stödja sina maktaspirationer med hänvisningar till ett så fläckfritt leninistiskt förflutet som möjligt, presterade för sina snedsprång, vilka han inte förnekade, är svagt.

”Det var”, skriver Stalin i arbetet ”Vägen till oktober” om dessa veckor i mars och april, ”en tid av hastig brytning med gamla traditioner. Den tidigare plattformen svarade inte längre mot verkligheten. En ny orientering var behövlig. Det är inte förvånande att bolsjevikerna, som av tsarismen skingrats i fångelser och förvisning och först nyss fått möjlighet att samlas från alla delar av Ryssland för att förbereda ett nytt program, inte voro i stånd att omedelbart bestämma sin kurs.” Varefter han medger att han själv ”tillsammans med majoriteten av partiet” intog ”en felaktig position”.

Med andra ord: då han, liksom den majoritet av partiet, som han skjuter framför sig, inte genast fann den rätta linjen, berodde det på att det program, som Lenin gjort upp, inte hållit streck: tog Stalin nu fel, så hade Lenin förut gjort det. Vad som förekommit var

förresten bara att man, då det sålunda inte längre fanns någon ledtråd att gå efter, något famlade, innan man hittade den rätta vägen.

Härtill kan för det första sägas, att vilken förvirring som än grep bolsjevikerna vid åsynen av att revolutionen inte följt de av Lenin utstakade linjerna, hade ju en rätt bolsjevik Inte därav bort kunna förledas att, såsom skedde i Pravdaartikeln, vilja orientera bolsjevismen rakt i armarna på mensjevismen. Och för det andra är att märka, att Lenin i verkligheten alls inte lämnat de sina utan ledtråd; med alldeles särskild energi ryckte Lenin dem i tömmarna under dagarna efter revolutionen. Det är för Stalin lönlöst att försöka ursäka sig med att han i detta ögonblick inte visste vad riktig leninism var. Han visste det mycket väl men gick i alla fall — visserligen försiktigt sökande betäckning bakom Kamenev — emot den. I full konsekvens med den oppositionella — visserligen tyst oppositionella — hållning han av allt att döma intagit till Lenins defaultism under kriget, stegrade han sig nu mot den ryska självuppgivelse, som han förstod att Lenins politik i fredsfrågan skulle föra fram till. Varvid det väl också var en annan faktor, som spelade in. I Petrograd behärskade ännu vid hans ankomst de moderata socialisterna fullkomligt situationen; den krigspatriotiska fraseologien, vilken, liksom allsköns annan fraseologi, blomstrat upp i revolutionens överhettade atmosfär, hade ännu inte fullt klart visat sig vara utan rot i folkopinionen. Det var för en man, som vid det laget saknade all kontakt med Petrograds proletariat, lätt att få den uppfattningen att det var mellanpartierna, som framtiden tillhörde, och att bolsjevismen förlorat sina chanser.

Det kan tilläggas att om Stalin en tid bortåt nöjde sig med att åberopa förmildrande omständigheter för sitt syndafall våren 1917, har numera svampen lagts på denna mörka punkt i hans politiska biografi. Rensningsprocessen har givit ett förträffligt resultat. Den officiella partihistorien konstaterar att under det Kamenev, följd av andra, t. ex. Rykov, intog en halvmensjevikisk ståndpunkt, Stalins politik gick ut på att sprida misstro till den provisoriska regeringen och bekämpa försvarsivrarna.

X. Bolsjevismens seger: strategen Lenin och hans underbefäl

Den 16 april kom Lenin hem. Han hade borta i Schweiz hållit på att förgås av oro för hur Stalin och Kamenev skulle sköta den bolsjevikiska affären och hade därför, även om han måste ha förstått det betänkliga i saken, inte skytt möjligheten att med det imperialistiska Tysklands lejd företa återresan.

Han hade stämt Stalin och Kamenev sig till mötes på gränsstationen mellan Finland och Ryssland. Det sätt, varpå han hälsade dem, lär ha varit fruktansvärt, något i stil med ett vulkanutbrott. I Petrograd mottogs han med en sötsur hälsning av en utsänd sovjetrepresentation, som — efter den moderation Stalin och Kamenev visat — ansåg sig kunna uttala en förhoppning om att Lenin skulle finna ”gemensamt språk” med de andra partierna. Han hyllades också av de alltid demonstrationsvilliga petrogradska massorna, som han ledde i ett hurrarop för världsrevolutionen, men som ådagalade en sorgligt bristfällig kännedom om vem Lenin var och vad han ville; bl. a. uttalade en av massornas representanter en önskan om att Lenin — o fasa! — skulle inträda i den borgerliga regeringen.

Det första Lenin gjorde efter att ha installerat sig i dansösen Ksjesinskajas palats var att proklamera det riktiga bolsjevikprogrammet. Det blev en ny sensation. Till allas häpnad befanns det att, under det Stalin gjort ett misslyckat försök att vrida den bolsjevikiska linjen åt höger, Lenin gav den en så mycket kraftigare knuff åt vänster.

Enligt den av bolsjevismen fastställda tågordningen skulle ju den revolutionära

utvecklingen tillryggaläggas i två etapper. Den första var den demokratiska revolutionen, genom vilken skulle upprättas arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur för genomförande av ett allmänt, synnerligen frikostigt tilltaget demokratiskt reformprogram. Den andra etappen var den socialistiska revolutionen, genom vilken skulle etableras proletariats diktatur för realiserande — ,band i hand med världsproletariatet — av socialismen. Bedömd efter detta schema befann sig tydligen den ryska revolutionen ännu i sin allra första begynnelse. En revolution nummer ett hade — i former, som helt avvikit från dem Lenin tänkt sig — verkligen skett. Men sedan hade utvecklingen urspårat. Någon proletariats och bondeklassens diktatur hade inte kommit till, i det att det acceptabla organet för en sådan diktatur, sovjeten, delade makten med bourgeoisien — Lenin talade t. o. m. om ”bourgeoisiens diktatur”, en uppfattning av den borgerliga regeringens ställning, som bör ha kommit de borgerliga ministrarna att dra en vemodets suck. Det kunde ju synas som om man under sådana förhållanden borde inrikta sig på att nå fram till den programenliga bondeklassens och proletariats diktatur. Men med detta ville Lenin nu inte låta sig nöja: hade det blivit mankemang i början, skulle man nu sätta upp farten så mycket mer. Fastän man ännu inte genomlupit den första revolutionsetappen och fastän den uppgift, som under denna första etapp skulle lösas — genomförandet av de borgerligt demokratiska reformerna — ännu var olöst (den viktigaste av dem, godsägarväldets avveckling, var ju ännu inte ens påbörjad), måste man, dekreterade Lenin, övergå till etappen nummer två, inrikta sig på den socialistiska revolutionen.

Det hela var, det medgav Lenin, en revidering av det bolsjevikiska programmet. Men att revidera sitt program, om det var nödvändigt, det var en sak, som man inte fick dra sig för: marxismen måste lära av livet och inte à tout prix hålla fast vid gårdagens teori. Och i detta fall var en revidering ofrånkomlig; gjorde man den inte, skulle hela revolutionen gå till spillo.

Utvecklingen hittills hade nämligen varit högst oroande. De småborgerliga klasserna, främst bondeklassen och särskilt bondsoldaterna, vilka klasser dominerade sovjeten, hade låtit snärja sig av de socialistiska mellanpartierna. Frivilligt hade denna sovjet under mellanpartiernas ledning överlåtit regeringsmakten åt bourgeoisien i det ögonblick, då den själv kunnat ta den. Sovjeten hade sedan ställt sig i så starkt beroende av bourgeoisien att den inte kunnat genomdriva vare sig de demokratiska reformerna eller en demokratisk fred. Räkna med att sovjeten skulle kunna emancipera sig från bourgeoisien, ta makten och alltså realisera den renodlade proletariats och bondeklassens diktatur kunde man heller inte; därtill voro dessa mellanpartier och de av dem ledda småborgerliga klasserna för räddhågade och spaka.

Utvecklingen hade alltså kört fast. Men inte nog med det. Det var otänkbart att dubbelväldet skulle kunna fortsättas, det kunde i längden inte finnas två regeringar i ett land. Fortgick det som det börjat, skulle slutet bli att bourgeoisien tillintetgjorde sovjeten och upprättade sin oinskränkta diktatur, varmed revolutionen skulle vara likviderad. För att rädda revolutionen fanns det endast en väg: proletariats måste upprätta sin diktatur, som samtidigt med att den löste sin egentliga uppgift, d. v. s. påbörjade realiserandet av socialismen, fick klara de uppgifter, som egentligen bort vara undanstökade redan innan denna revolutionens andra etapp tog sin början men som nu frusit inne.

Hur skulle man då bära sig åt för att få proletariats diktatur realiserad? Att proletariats diktatur skulle bestå i det bolsjevikiska partiets diktatur var ju självklart, på den saken behövde inga ord spillas. Skulle då det bolsjevikiska partiet göra en kupp för att ta makten? Den tanken avvisade Lenin; den var också tämligen fantastisk i en tid, då bolsjevikerna ännu, det erkände Lenin, voro en obetydlig minoritet. Vad man skulle göra var att utfärda lösen: all makt åt sovjeten (eller sovjeterna — Petrograds och alla de andra). Den lösen tog sig prydlig ut och hade förutsättningar att få allmän resonans. Sovjeten ägde

ännu massornas tillit som den där skulle uppfylla deras djärvaste förhoppningar; tack vare denna massornas inställning, som bolsjevikerna på allt sätt borde understödja genom sin agitation, skulle den bolsjevikiska appellen falla i god jord. Men den lösen måste, om proletärdiktaturen, d. v. s. bolsjevikernas egen diktatur, skulle nås, kompletteras med en annan, visserligen inte öppet proklamerad utan reserverad för partiet självt: all makt i sovjeten åt bolsjevikerna! Samtidigt med att bolsjevikpropagandan med all kraft skulle inskräpa i massorna att sovjeten var den enda tänkbara formen för en revolutionär regering, skulle den "tålmodigt, systematiskt och energiskt, under hänsyn till massornas praktiska behov", förklara för dem de misstag, som sovjeten begick, så länge den stod under bourgeoisins inflytande.

Det var den väg, som skulle leda till målet. Den brist på klassmedvetande och den godtrogenhet hos massorna, som utgjorde förklaringen till att de råkat i mellanpartiernas ledband och därmed i beroende av bourgeoisien, skulle på detta sätt bortarbetas. Särskilt skulle man vinna proletariatet och de fattigare bönderna, vilka på grund av sitt ekonomiska läge lätt kunde bibringas misstro mot kapitalisterna. Hastigt nog skulle de småborgerliga mellanpartierna trängas tillbaka i sovjeten och motas ut ur den, sovjetmajoriteten skulle ställa sig på bolsjevikernas sida, sovjeten skulle få lust att ta makten och snart också göra det. Proletariatets diktatur skulle vara realiserad.

När Lenin ansåg sig på detta vis kunna sätta direkt kurs på proletärdiktaturen, var det naturligtvis först och främst därför att han, till skillnad från Stalin, förstätt, vilka gynnsamma konjunkturen som funnos för ett parti, som gjorde sig till målsman för massornas fredslängtan och reformkrav. Men i sin nya taktik utgick han samtidigt också från en uppfattning av världssituationen, som var lika oriktig som hans uppfattning av den ryska situationen var korrekt: en fast tro på världsrevolutionens närhet.

Än så länge var det nämligen Lenins orubbliga övertygelse att en rysk proletär revolution var meningslös, om inte världsproletariatet följde det ryska exemplet. I sitt avskedsbrev till de schweiziska arbetarna underströk han skarpt att den ryska revolutionen inte kunde bli annat än en "prolog till världsrevolutionen", "ett trappsteg till den". I det efterblivna bondelandet Ryssland kunde, förklarade han, socialismen inte segra omedelbart, det ryska proletariatet kunde inte med egna krafter fullborda den socialistiska revolutionen. Det kunde endast "skapa villkor, som för dess främsta, trognaste och pålitligaste medarbetare, det europeiska och amerikanska socialistiska proletariatet, underlättar inträdet i de avgörande striderna". Att sätta rysk socialistisk revolution på programmet skulle därför inte fallit Lenin in, em han inte varit övertygad om att dessa trogna medarbetare skulle fylla sin plikt. Det nämnda brevet andas också visshet om att världsrevolutionen stod i trapporna. I Tyskland kokade det; "det imperialistiska krigets objektiva villkor utgöra garantier för att revolutionen inte kommer att stanna vid det första steget, den ryska revolutionen." Så kunde då alltså den ryska proletärrevolutionen lugnt sättas i gång: den nödvändiga fortsättningen i Västerlandet var säkerställd.

I fråga om den omläggning av bolsjevikpolitiken, som Lenin alltså gjorde, kan det förtjäna att fastslås, att den nutida ryska revolutionslitteraturen ger en förvrängd bild av den. För det första försöker man advocera bort att Lenin överhuvud taget gjorde någon kursändring. Om man i och för sig inte gärna vill medge att Lenin skiftade mening — själv generade sig Lenin aldrig för att, då han ändrade ståndpunkt, vilket skedde titt och tätt, öppet vidgå det — så är det i detta fall så mycket peniblar, som Lenins programrevision i april 1917 faktiskt betydde att han övergick till sin dittillsvarande vedersakare Trotskijs linje. Detta att revolutionen inte fick göra halt utan att dess olika etapper skulle gripa in i varandra och att man genast efter att ha tagit ett steg måste övergå till det nästa, ingick i Trotskijs lära om vad han kallade den permanenta revolutionen. För att ådagalägga att Lenin inte alls övergivit sin egen åsikt till förmån för Trotskijs, letar man nu med ljus och lykta fram

Lenincitat, som skola bevisa att Lenin hela tiden tänkt sig att den andra revolutionen skulle växa fram ur den första, att den tid, som skulle förflyta mellan den första och den andra revolutionen kunde komma att bli mycket kort etc. Att Lenins ursprungliga åsikt var att den demokratiska revolutionens uppgifter måste lösas, innan det blev tid att övergå till revolutionen nummer två, kommer man emellertid inte ifrån.

Men för det andra bestrider man indignerat att Lenin vid fastläggandet av sin taktik kalkylerat med världsrevolutionen; sedan det visat sig att världsrevolutionen inte kommit och man därför nödgats försöka att — vad Lenin ansåg omöjligt —realisera en isolerad rysk socialism, måste man ju ovillkorligen bortförklara Lenins åsikt att en rysk socialism var dödfödd, om den inte fick världsrevolution i släptåg. Man söker till den ändan med Lenincitat styrka att han i alla fall kalkylerat med att det kunde komma att förflyta en viss tid mellan den proletära ryska revolutionen och världsrevolutionen. Att Lenin i det ögonblick han satte den ryska socialistiska revolutionen på dagordningen inte väntade sig något intervall alls framgår emellertid bl. a. av den lösning av fredsfrågan, som han samtidigt ställde i sikte. ”Detta krig kan”, hette det i en av Lenins formulerad resolution, ”inte avslutas genom att ett av de krigförande ländernas soldater vägra att fortsätta kriget.” Att påstå att bolsjevikerna ville separatfred med Tyskland vore 'lågt förtal'. Man måste, heter det, upplysa massorna om att en demokratisk fred är möjlig ”blott om hela statsmakten i åtminstone några av de krigförande länderna övergår i proletarietets händer”. ”Det finns”, skriver Lenin rent ut i en artikel, ”ingen annan utväg ur kriget än världsrevolutionen.” Samtidigt därmed lockade han emellertid åter och åter med att den demokratiska freden skulle vara säkerställd om blott proletarietet tog makten i Ryssland. Följaktligen räknade han med att om detta skedde, det västerländska proletarietet i några av Europas länder skulle följa efter, d. v. s. världsrevolutionen skulle bryta lös.

*

”Den oriktiga ståndpunkten intog jag tillsammans med partiets majoritet; jag lämnade den i slutet av april för att acceptera Lenins teser”, skriver Stalin i sitt nyss citerade arbete. För sina förvillelser gjorde han nu penitens genom att genast, med övergivande av sin försiktigt moderata hållning, övergå till Lenins radikala linje; den meriten att han gjorde omsadlingen fermt och snabbt hade han onekligen, om det nu skall vara en merit. Det var Lenins överlägsna auktoritet, som överväldigade honom, då han åter stod öga mot öga med mästaren. Kapitulationen föll sig också så mycket lättare, som det mottagande Lenins nya signaler genast fingo av de stora massorna, måste ha övertygat honom om det välbetänkta i att följa Lenin.

Hos dessa massor gjorde nämligen Lenins lösen, naturligtvis fattad på enklast möjliga vis, jättesuccé. All makt åt sovjeten — det var ju tydligen en appell till dem att göra av med den borgerliga regeringen, som dröjde att tillfredsställa deras krav, och att genom sitt organ, sovjeten, skaffa sig allt vad deras hjärta begärde, först och främst fred. På ett ögonblick blev den dittills rätt okände Lenin massornas man. Partiet, som till en början varit betänksamt inför Lenins radikala ingrepp i den revolutionära tidtabellen, slöt under intryck därav upp kring honom. Efter ett par veckor utgjorde det en samlad trupp, klar till drabbning.

Efter sin lilla eskapad befann sig alltså Stalin nu åter i det rätta fårahuset; där försvann han nu för en tid tämligen obemärkt i den grå skocken. Oavsett att han ju knappast kunde påräkna någon större auktoritet som bolsjevikisk förkunnare, så länge hans mensjevikiska engagemang var i folks friska minne, saknade han förutsättningarna för att göra sig gällande under den situation, som nu rådde.

Sedan partiet nu trätt ut i dagens ljus och arbetade fritt, var det helt andra kvalifikationer än hans som kommit högt i kurs. Vad det nu gällde var att fullborda partiets teoretiska

nyekipering, sedan den gamla blivit omodern — de män, som Lenin tillät att blanda sig i den saken, måste vara utrustade med en helt annan bildning och intellektuell smidighet än Stalin. Nu gällde det också — i stället för att som hittills bearbeta individerna — att rycka med sig massorna. Tiden var inte de hemliga cirklarnas, i vilka Stalin kunnat burdust kamratligt, med grovkornigt skämtsamt kordialitet bearbeta sina åhörare, inte de underjordiska machinationernas, i vilka han fått utveckla sin slughet och fyndighet. Tiden var de stora folkmötenas, jättedemonstrationernas, där tusenden skulle masshypnotiseras. Och för rollen som revolutionär estradhjälte var Stalin alls inte skapad.

Uppgifterna övertogs av andra. För full musik tågade nu den dråplige Trotskij, den lysande revolutionäre teoretikern och folktribunen, in på arenan. Han kom några veckor efter Lenin, fann vid sin ankomst att Lenin reviderat sitt program så att man endast med skarpt förstoringsglas kunde upptäcka skillnaden mellan det och det av honom själv sedan många år förfäktade, och slöt upp vid Lenins sida utan att öppna något småaktigt gräl om vem som hade prioritetsrätten till de nu proklamerade bolsjevikidéerna. Från det ögonblicket var det han, som med Lenins också utan småaktighet givna fullmakt obesträtt blev sekundchef i bolsjevikfirman, en firma som blev världsbekant under namnet Lenin-Trotskij, inte ens med tillägget & Co. Stalin fungerade i företaget närmast som någon sorts enklare lagerkarl, som gjorde sig nyttig med litet obskyrt handräckningsjobb. Medan allas blickar drogos till Trotskij, där han gjorde en dundrande reklam för bolsjevismen och för sig själv, var det knappast någon, som ens hade en aning om Stalin — det var som om han inte fanns. Trotskij själv ger en helt visst riktig bild av honom under denna tid. ”Stalin höll sig tyst”, heter det, ”därför att han blivit alltför komprometterad genom sitt olyckliga ledarskap under revolutionens första månader. Han ansåg det bäst att dra sig tillbaka i bakgrunden. Han gjorde intet offentligt framträdande för att försvara Lenins åsikter, han stod bara bakom och väntade. Under de mera maktpåliggande månaderna av teoretisk och politisk förberedelse för upproret existerade helt enkelt Stalin inte i politiskt avseende.”

Han drog sig tillbaka — man förstår utan vidare med vilka känslor. Särskilt förstår man hans känslor mot Trotskij, f. d. renegaten, vilken nu intagit den plats vid Lenins sida, som han själv ett slag trodde sig ha erövrat, intelligenten-överklassaren, som undanträngt honom, proletären, och inför vilken han, värst av allt, inte kunde frigöra sig från en otäck mindervärdeskänsla.

*

Under tiden närmast efter Lenins ankomst och bolsjevikpolitikens aktivisering gick det framåt med stormsteg för bolsjevikerna. En vapenskramlande not av den borgerlige utrikesministern, professor Miljukov, medförde i början av maj den första mera elakartade explosionen av massornas missnöje. En del Petrogradregementen ryckte ut i full krigsberedskap för att slå ett slag för freden, väldiga arbetardemonstrationer ägde rum; i stor utsträckning gingo soldater och arbetare redan fram under den bolsjevikiska lösen: all makt åt sovjeten. Endast med rätt stor svårighet lyckades sovjetledningen få affären avvecklad och ordningen återställd.

Det var en första varning; varken den borgerliga regeringen eller sovjetledarna beaktade dess allvar. I stället för att tvinga igenom den reform- och fredspolitik, som mellanpartierna hade på sitt program och som ännu kunnat rycka undan marken för bolsjevikpropagandan, lämnade sovjetledarna fortfarande den borgerliga politiken så gott som fritt spelrum. De engagerade sig t. o. m. djupare för den genom att, sedan regeringen rensats från de mest utmanande elementen, särskilt Miljukov, själva träda in i den, uppenbarligen i den tanken att de som medlemmar av regeringen bättre skulle bli i stånd att moderera dess politik. Dessa beräkningar slogo emellertid fel. Den av de borgerliga bestämda kursen, som för varje dag framkallade allt starkare besvikelse hos massorna,

fortsattes. Nu gick man t. o. m. så långt att man i ett ögonblick då massorna högljuddare än någonsin ropade på fred startade ny offensiv, den vansinniga julioffensiven i Galizien, vars framgång lika litet kunde uppnås genom krigsminister Kerenskijs vältalighetskampanj vid fronten som genom den kulspruteeld, varmed man i sista hand försökte förmå soldaterna att avancera. Bolsjevikerna kunde vara belåtna: allt, som överhuvud taget kunde göras för att gynna bolsjevismens växt, blev samvetsgrant gjort.

Och dock hemförde bolsjevikerna nu ett nederlag. I Petrograd beslöt under bolsjevikisk tillskyndelse ett regemente, som fått order att avgå till fronten, att som protest mot denna kränkning av soldatens rättigheter anordna en s. k. väpnad demonstration. Appellen till en sådan accepterades villigt av andra regementen, av arbetarna och av Kronstadts matrosar, som inskeppade sig till Petrograd. Bolsjevikledningen blev ett ögonblick betänksam, då den såg att rörelsen tog dimensioner, som den från början inte tänkt sig; för det väpnade uppror, som det hela lätt kunde utmynna i, ansåg den trots allt inte tiden mogen. Men då bolsjevikerna förstodo, att massorna inte längre kunde hållas tillbaka, beslöto de att ställa sig i spetsen för demonstrationen. De ville, så hette det officiellt, ge demonstrationen en fredlig och ordnad karaktär. I själva verket ville de utnyttja den till maktusurpation.

Någon fredlig och ordnad demonstration blev det naturligtvis inte, och det var, som sagt, heller inte meningen. Men det blev heller inte någon av bolsjevikerna ordnad och ledd revolutionskupp. Det blev ett vilt pöbelupplopp med en massa planlös blodsutgjutelse. Det visade sig att bolsjevikerna inte hade någon som helst hand med massan; inför rörelsens primitivt anarkiska karaktär tappade de bolsjevikiska kuppmakarna själva handskar och vantar och kupplanerna stannade i stöpet. Det hela höll på att urarta till en rysk pogrom av hittills okända dimensioner, då regeringen till slut lyckades få fram en del pålitliga trupper och återställa ordningen.

Julihändelserna hade ett ögonblick en hälsosam effekt på den ryska folkopinionen. Indignationen mot de bolsjevikiska brandstiftare, som ansvarslöst lekt med samhällslugnet och medborgarnas personliga säkerhet, var stark och allmän. Så stark var den anti-bolsjevikiska stämningen, att när regeringen passade på att i det psykologiska ögonblicket släppa ut några högst suspekta papper, enligt vilka Lenin och hans anhängare voro tyska agenter, den allmänna opinionen utan vidare tog dem för goda. ”Nu skjuter de oss allihop”, yttrade den från huvudstaden hals över huvud flyende Lenin till Trotskij, ”det är för dem rätta ögonblicket.” Själv insåg han alltså, att bolsjevikerna komprometterat sig så, att deras motståndare nu inte skulle behöva dra sig för att göra processen kort med dem.

Vilken del Stalin tog i julihändelserna är inte känt. I deras av upprört bottenslam grumliga vatten bör han ju ha känt sig i sitt rätta element och kunnat tumla om i gammal stil; å andra sidan kunde han ännu inte veta, vilka faror som lurade, och var säkert angelägen att inte våga sig för långt ut.

Endast en liten detalj, men den betecknande nog, har hans dåtida gode vän, den kände rimsmidaren Demjan Bjednyj, räddat från glömskan. Bjednyj berättar hur det gick till, då Kronstadts matrosar dagen före avfärden telefonerade till Pravda för att få reda på huruvida de vid sin expedition till huvudstaden borde ta med sig sina gevär. Stalin tog på sig en illmarig min, strök sina mustascher, och medan Bjednyj ”rullade sig av skratt på soffan”, svarade Stalin: ”Gevär? Det förstår ni bättre att avgöra, kamrater. Vi skribenter bär alltid på oss vårt vapen, blyertspennan; vad beträffar er och era vapen, så förstår ni det bäst själva.” Naturligtvis, säger Bjednyj, kommo alla dagen därpå med sina blyertspennor; Stalin är och förblir, tillägger han, mästare i att ge direktiv.

Tack vare detta sitt mästerskap i att sätta andra i gång utan att blottställa sig själv utgick Stalin ur affären okomprometterad. Medan de andra ledande bolsjevikerna häktades eller måste fly, kunde Stalin oantastad stanna kvar i Petrograd — sitt vapen fick han visserligen

nedlägga för en tid, men det gjorde han nog utan saknad. Trotskij hade det kuraget att, då häktningarna började, förklara sig solidarisk med de häktade och själv yrka på att få dela deras öde — vidare stort kurage behövdes förresten inte, då alla mycket väl förstodo, att de maktägande inte hade en tanke på att använda det leninska receptet. Stalin gjorde sig i stället, enligt den bolsjevikiska framställningen, på ett oändligt mycket effektivare vis förtjänt om revolutionen: han räddade nämligen, heter det, Lenins liv.

Vidare heroisk var livräddningen inte. Inom partiet rådde, då de nämnda papperen publicerades, stark stämning för att Lenin skulle låta sig häktas och ta en rättegång, där han skulle få tillfälle att visa, hur skändliga beskyllningarna voro; det är väl också möjligt att en del partimedlemmar önskade en sådan rättegång för att få sina egna misstankar hävda. Men Stalin övertalade, heter det, Lenin att hellre avdunsta. Om han verkligen gjorde Lenin en tjänst, då han rådde honom att visa en feghet, som inte kunde annat än missförstås, är tvivelaktigt. De publicerade dokumenten voro utan minsta tvivel falska, och att Lenin skulle blivit dömd på dem är uteslutet; föga sannolikt är väl att något annat, fällande material skulle kunnat framläggas. (Kerenskij påstår att regeringen haft spaning på dylikt material men att möjligheten att få fram det avklippts i och med att de falska dokumenten framlagts.) Någon fara hotade alltså inte Lenin. Förmodligen kände Lenin själv att hans flykt närmast var en dumhet och hade därför ingenting emot att Stalin fick stå för den.

Bolsjevikernas läge var alltså för ögonblicket svårt. Deras frammarsch var stoppad och massorna vände sig ifrån dem; deras främsta män voro utslagna, i ledningen stodo endast sekundära krafter kvar, bland dem Stalin; partiet självt måste övergå till en halvt illegal existens. Men partiets nedgångstid blev en uppgångstid för Stalin. Åter fick Lenin behov av honom: liksom i gamla tider måste han ha en handfast karl som sitt ombud i Petrograd, och sedan Stalin nu återgått till bolsjevikiskt välförhållande, var det naturligt att Lenins val föll på honom, helst han inte hade många andra att välja mellan. Uppgiften att å Lenins vägnar och efter hans instruktioner dirigera partiet visade sig liksom förut passa Stalin väl, särskilt som verksamheten nu åter måste ske i halvkonspirativa former, som gåvo honom möjlighet att ta i bruk sina speciella gåvor. Åter började han stiga i Lenins gunst, och samtidigt förbättrade han sin ställning i partiet: då han fungerade som förmedlare av Lenins order, fastnade litet av Lenins auktoritet på honom.

*

Länge dröjde det inte, innan bolsjevismen åter började repa sig. Med Stalins verksamhet som vikarierande partiledare hade den framgången mycket litet att göra. Förtjänsten tillkom bolsjevismens motståndare, som fortfarande på effektivast möjliga vis gingo bolsjevismen tillhanda.

Den politik, som i juli lett fram till randen av en ny revolution, fortsattes som om ingenting skett. Visserligen hade de båda kontrahenterna i regeringen, de borgerliga och mellanpartierna, blivit ordentligt skrämde. Men de slutsatser de dragit av julihändelserna voro varandra diametralt motsatta. De borgerliga sågo i excesserna frukten av för stor kurtis med massorna; vad som nu behövdes var, menade de, en stark regeringsmakt, som utan eftergifter för de djupa lagrens växande pretentioner med fast, i nödfall hård hand kunde tygla självsvåld och anarki och som speciellt skulle krossa upplösningens främsta befrämjare, bolsjevikerna. Mellanpartierna åter sågo i julihändelserna följden av en politik, som systematiskt negligerat de folkliga kraven, som inte tagit arbetarnas intressen om hand, inte säkerställt böndernas jordbehov och inte tagit hänsyn till omöjligheten att förmå ett folk, som gjort revolution för att få fred, att fortsätta kriget. Utan en radikal omläggning av denna politik skulle det, menade de, vara en hopplös sak att kämpa mot bolsjevismen, som i folkets berättigade missnöje fann den bästa möjliga jordmån för sin agitation. Vad

som nu var av nöden var energisk demokratisk reformpolitik och målmedvetna steg för den fred, som soldaterna och folkmassorna i Petrograd demonstrerat för genom att höja vapnen, soldaterna vid fronten genom att kasta dem ifrån sig.

Vardera parten hade alltså sitt bestämda program för ny regeringskurs. Men eftersom det ansågs klart att de borgerliga och mellanpartierna borde bilda gemensam front mot bolsjevikerna och alltså alltjämt tillsammans stå för regeringen, kunde intetdera programmet komma till realisering. För att kunna samarbeta måste parterna träffa en kompromiss, och därvid kompromissades de positiva punkterna i bägge programmen bort. Regeringschef kunde inte tas ur någotdera lägret. Man fick nöja sig med Kerenskij, som oscillerade någonstans mellan bägge och som i sin politik fick kryssa mellan dem och försöka tillfredsställa vardera sidan genom att åtminstone inte genomföra motsidans program. Något högerförsök att hålla massorna i kragen blev det alltså inte tal om, inte heller något försök att gå dem till mötes i enlighet med mellanpartiernas krav. Ingen kursändring vare sig till höger eller vänster utan oförändrad kurs — d. v. s. oförändrad på stället marsch.

Under sådana förhållanden var det oundvikligt att proletariats uppmarsch mot vänster skulle fortfara. I samma mån som massorna sågo att ingenting var att vänta av regeringen, vände de ånyo sina förhoppningar till bolsjevikerna, eftersom de inte hade något annat håll att vända dem till. Åter började i fabriker och på arbetsplatser antas bolsjevikiska resolutioner, valen till sovjeterna gävo i allt större utsträckning bolsjevikutslag. Åter kunde bolsjevikpartiet göra sig stridsberett.

I augusti sammanträdde partiet till kongress — det var den första efter Pragkongressen 1912. Den hölls, som det hette, konspirativt, med iakttagande av diverse försiktighetsmått — bl. a. bytte man under dess lopp lokal — i noga överensstämmelse med den underjordiska taktikens traditioner, det hela fullständigt överflödigt, alldenstund myndigheterna inte hade den allra avlägsnaste tanke på några för massorna irriterande ingrepp, men ägnat att höja Stalins prestige som mästare i konspirationskonsten.

Stämningen på kongressen var högst animerad. Man kände att massopinionen var i full färd med att svänga om till bolsjevikernas förmån. Från Lenin hade kommit order, laddade med stridslust, och Stalin, som fått förtroendet att framföra dem, hade nu lagt bort all tvekan. Lösen ”all makt åt sovjeten” blev nu på Lenins av Stalin framförda befallning slopad. Den försiktiga omväg till bolsjevikdiktaturen, som man med den lösen velat gå, kunde nu ersättas med en direktare. Den nya lösen blev: den borgerliga ”diktaturens” störtande med våld under bolsjevikpartiets ledning ”Revolutionens fredliga period är slut”, yttrade enligt protokollet Stalin, ”nu har den icke-fredliga perioden inträtt, stridernas och explosionernas period.”

Samtidigt som Stalin nu som Lenins språkrör proklamerade nödvändigheten att spränga i luften en regering, på vilken han ett par månader tidigare blott velat utöva påtryckning, råkade han ge uttryck åt en divergens med Lenin, som visserligen för ögonblicket inte spelade någon roll, men som längre fram skulle få så mycket större betydelse. I den resolution, som Lenin beordrade kongressen att anta, hette det att den revolutionära klassen nu hade till uppgift att av alla krafter ”anstränga sig att ta statsmakten i sina händer och att inrikta den, i förbund med de avancerade ländernas revolutionära proletariat, på fred och samhällets socialistiska omdaning”. Formuleringen uttryckte ju med all önskvärd tydlighet att ett ryskt socialistiskt nybygge endast kunde ske, om de västerländska proletariaten hjälpte till. Men på kongressen höjdes röster för att uttrycka saken än tydligare; statsmakten skulle, så ville man ändra formuleringen, inriktas på socialism ”i händelse av att proletär revolution inträffade i väster”.

I sin iver att sörja för att Lenins order strängt följdes och att den leninska formuleringen

antogs oförändrad råkade Stalin sticka fram den bockfot, med vilken han längre fram skulle anställa svår förödelse i den leninska idérabatten. Världsrevolutionen var, yttrade han, inte ett oeftergivligt villkor; möjligheten var inte utesluten att just Ryssland blev det land, som bröt vägen för socialismen. Man måste kasta bort den antikverade uppfattningen att blott Europa kunde visa Ryssland vägen. ”Det finns en dogmatisk och en skapande marxism. Jag står på den senares bas.”

Att Stalin kommit att ställa sig på denna nya bas är begripligt. Sin krigspatriotism hade han på Lenins order nödgats släppa. Men i stället hade de känslor, som gjort honom till motståndare av rysk kapitulation och som tidigare rest sig mot tanken att arbeta för Rysslands nederlag, nu tagit en ny inriktning: realiserande av socialismen skulle bli en nationell uppgift, som Ryssland skulle utföra på egen hand utan de för honom förhatliga västerländska folkens hjälp.

Det var väl därvid inte hans mening att direkt träda i opposition mot Lenin. Det är svårt att tro att Stalin, just som han fått absolution för sina tidigare förvillelser, velat riskera att ånyo ådra sig Lenins misshag. Förmodligen lät talet om världsrevolution i Stalins öron så fantastiskt att han hade svårt att tro, att det var riktigt allvarligt menat. Det var nog, tänkte Stalin, bara avsett att stimulera massorna och underlätta den bolsjevikiska makterövringen, som för Lenin var huvudsaken — och i så fall var det väl inte så farligt att ersätta den stimulansen med en annan, som han själv ansåg effektivare.

Om Stalin vid sitt försvar för Lenins resolutionsformulering alltså kom med argument, som skulle väckt Lenins förskräckelse, om han hört dem, fullgjorde han eljest sitt uppdrag på fullt tillfredsställande sätt; de av Lenin föreskrivna resolutionerna såväl i denna sak som andra antogos oförändrade. Mindre tillfredsställande var för Stalin utgången av kongressens val av partiets centralkommitté. Visserligen blev han nu verkligen invald i den — 1912 hade han ju närmast manövrerats in i den på trissor. Men det vederfors honom den smäleken att Trotskij, som först nu officiellt upptogs i partiet, genast invaldes i centralkommittén med ett rösttal långt större än hans eget. Lenin och Trotskij Bingo in i kommittén som första namn — Stalin var inte ens bland de fyra första.

Hade bolsjevikerna redan vid tiden för sin kongress all anledning till en optimistisk uppfattning av bolsjevismens chanser, så förbättrades sedan dessa med fenomenal hast. En utomordentlig insats därvidlag gjordes nu av de borgerliga. Den med de borgerliga politikernas åtminstone moraliska stöd (och under Kerenskij's tämligen omoraliskt tvetydiga hållning) företagna Kornilovkuppen banade definitivt vägen för bolsjevikernas seger. Kosackgeneralen Kornilovs försök att sända trupper mot huvudstaden för etablerande av militärdiktatur kastade helt enkelt massorna i armarna på bolsjevikerna. Speciellt ödesdigert var det att mellanpartierna i farans stund till bolsjevikerna riktade en av dem välvilligt mottagen vädjan om samarbete mot kontrarevolutionen — därmed fingo ju dessa erkännande som revolutionens försvarare par préférence. På fabrik efter fabrik antogos nu bolsjevikiska resolutioner, vid nyval till sovjeter och kommunala organ gick bolsjevismen från seger till seger. I Petrograds sovjet fingo bolsjevikerna majoritet; dess verkställande utskott måste avgå, och ett nytt valdes, vars ordförande blev den ur fängelset frigivne Trotskij.

Något egentligt försök att hejda massornas uppslutning kring bolsjevismen gjordes inte heller i fortsättningen av dess motståndare. Redan det att Kerenskij lämnades kvar vid makten var fatalt. Efter den roll han spelat alltifrån julioffensiven, vars primus motor han varit, fram till Kornilovkuppen, som givit honom åtminstone skenet av att vara kontrarevolutionär, verkade hans blotta namn som ett stycke effektiv bolsjevikagitation. Varken det ”direktorium”, som Kerenskij nu fick leda, eller den senare nya koalitionsregering, vars chef han blev, lade två strån i kors vare sig för freden eller för lösning av de

inre reformfrågorna. Då mellanpartierna genom att sammantrumma landets s. k. demokratiska krafter till en ”demokratisk konferens” och låta denna utse ett s. k. förparlament försökte anbringa en regulator på regeringspolitiken och länka den in på freds- och reformlinjerna, blev resultatet rent negativt. Allt förblev vid det gamla, medan bolsjevikvågen steg och steg. På borgerligt håll tycks man närmast ha sett det med tillfredsställelse och aktade sig för att falla undan för mellanpartiernas krav på omläggning av kursen. Bolsjevikernas seger och en kort tids bolsjevikregemente skulle, menade man, skapa förutsättningar för en borgerlig makterövring.

Medan denna utveckling försiggick, sände Lenin, som nu från en lada på finsk-ryska gränsen flyttat över till Finland, den ena ordern efter den andra till sitt parti att gå till attack. Partiet mottog dem till en början med häpnad och skräck. Situationen var, menade man, ännu inte mogen. Allt mera imperativa och ursinniga blevo befallningarna; partiet rörde sig inte. Upproret var, ansåg man, inte bara riskabelt utan också onödigt. Sedan sovjeterna nu i allt större utsträckning blivit bolsjevikiska, kunde maktens övergång till bolsjevikerna realiseras på enklare vis än genom väpnat uppror. Sovjeterna skulle, var det bestämt, samlas till kongress i början av november. Bolsjevikerna skulle säkert få majoriteten och kunna genomdriva ett beslut av kongressen att ta makten. Bolsjeviksegern skulle alltså nu i enlighet med Lenins tidigare recept kunna vinnas oblodigt.

Mot tanken på att avvakta sovjetkongressen vände sig Lenin med stor energi. Det var, menade han, uteslutet att de andra partierna skulle foga sig, om en bolsjevikmajoritet på kongressen beslöt att förklara kongressen som maktägare. Bolsjevikerna måste möta upp på kongressen med makten i hand. Partiet lät sig emellertid inte övertygas. Någonting om att Stalin skulle haft andra åsikter än partiets majoritet och velat få till stånd de ”sammandrabbningar och explosioner”, som han talat om på partikongressen, föreligger inte; hade han givit sitt stöd åt Lenins uppfordringar, hade man säkert sedan fått veta det.

Det behövdes Lenins personliga uppträdande på scenen för att få upprorsbeslutet igenom. Den 23 oktober infann han sig i förklädnad i Petrograd till ett möte i den bolsjevikiska centralkommittén. Efter att ha arbetat med de motspänstiga i tio timmar fick han dem att ge med sig. Principiellt beslut om uppror fattades — det är typiskt att i den motivering för beslutet, som gavs i den antagna resolutionen, i främsta rummet anfördes ”världsrevolutionens växt”. I detta grundläggande dokument var Lenin alltså angelägen att betona att det var hans visshet om världsrevolutionens ankomst, som motiverade beslutet att släppa den ryska revolutionen lös. (Möjligen kunde man i alla fall i resolutionen spåra en viss misstro till att denna världsrevolution verkligen skulle, såsom han tidigare försäkrat, komma så express, att den också skulle lösa fredsfrågan, och en misstanke att man, när allt kom omkring, skulle nödgas sluta separatfred. Som motivet nummer två anföres ”hotet om fred mellan de imperialistiska makterna”, en fred, som då tydligen enligt Lenins mening skulle komma att slutas på Rysslands bekostnad. Detta s. k. hot var ju fullständigt obefintligt — hela denna passus förefaller närmast avsedd att förbereda Rysslands sorti ur kriget under hänvisning till att dess förbundna velat förråda det.)

Om Stalins roll vid detta långa möte vet man inte mer än att han vid den slutliga omröstningen tillhörde dem, som gävo vika för Lenin, och att han alltså inte gjorde gemensam sak med de bägge herrarna, Kamenev, hans kompanjon i Pravda, och Zinovjev, vilka satte sig emot Lenin och vid voteringen gingo emot upprorsbeslutet. Så mycket är emellertid tydligt att med något inlägg till förmån för Lenins ställning kom han inte; hade han gjort det, skulle detta inlägg av den bolsjevikiska historieskrivningen sedan utnämnas till världshistoriskt och framhållits som det moment, som blev avgörande för de församlades beslut.

Det efterspel till mötet, som följde, tyder också på att hans åsikt närmast sammanföll med

de bägge opponenternas. Dessa publicerade en protest mot det fattade beslutet, som de på detta sätt gjorde offentligt bekant. Lenin svarade dem med en skarp salva i Pravda, varpå de i ett nytt inlägg i samma tidning försvarade sin ståndpunkt. Stalin fogade här till en redaktionell efterskrift, i vilken han uttryckte förhoppningen att saken nu skulle vara utagerad. ”Den skarpa tonen i Lenins artikel ändrar inte det faktum att partiet i grunden är överens.” Hade verkligen Stalin på allvar ställt sig på Lenins ståndpunkt, skulle han naturligtvis inte ha strukit över motståndarnas förvimmelser med hartassen. Och vidare: då han på detta sätt hävdade att Kamenev och Zinovjev i grund och botten hade samma mening som Lenin, så visar ju detta att han inte alls såg på det beslut, som han varit med att fatta, så som Lenin krävde, alltså som ett beslut att omedelbart övergå till det väpnade upproret, utan blott såsom ett principiellt beslut att överhuvud taget gå upprorslinjen. Endast i så fall var det möjligt att göra gällande att Zinovjevs och Kamenevs kätterier inte var så svårt.

Stalin fick nu också sin vederbörliga andel av Lenins onåd. När centralkommittén sammanträdde igen efter några dagar, tog Lenin honom i så stark upptuktelse, att Stalin begärde sitt avsked från Pravdas redaktion. Ansökan avslogs, dock utan det förtroendevotum för Stalin, som denne kanske väntat sig, endast under hänvisning till att ett redaktionsskifte i partitidningen var olämpligt under den spända situationen.

Det var emellertid inte bara Stalin, som tog det fattade beslutet om upproret för lätt. Dag gick efter dag och ingenting skedde — något datum för upproret hade nu heller inte, det underströk sedermera Stalin själv, fixerats av kommittén. Vad som gjorde att revolutionen i alla fall hastigt nog bröt ut, var att det nu utvecklade sig en affär, som vid tiden för den nämnda bolsjeviköverläggningen ännu befann sig i sitt allra första stadium och inte tilldragit sig mötets uppmärksamhet.

Det var ett intermezzo i Petrograds garnison, som satte stenen i rullning. En del regementen hade på initiativ av Kerenskij, som ville bli av med den fullständigt förvildade soldatesken, fått order att avtåga till fronten och sökte, gripna av revolutionär indignation, skydd hos Petrogradsovjeten. Denna fick därav impulsen att övertaga, som det hette, Petrograds ”revolutionära försvar”, d. v. s. underlade sig huvudstadens hela militärväsen. Den 26 oktober antog sovjeten ett under de föregående dagarna utarbetat förslag att för ändamålet tillsätta en s. k. militärrevolutionär kommitté, vari vid sidan av sovjetrepresentanter inträdde representanter för armé, flotta, järnvägar, fackföreningar etc.; ledare av denna kommitté blev sovjetens ordförande Trotskij. Därmed hade revolutionen fått sin generalstab. Och sedan Petrograds garnison, så när som på ett par kosackregementen, genom en av representanter för de olika regementena sammansatt ”garnisonskonferens” tillsagt kommittén ”fullt understöd i alla dess mått och steg”, d. v. s. praktiskt taget uppsagt de lagliga myndigheterna tro och lydnad, voro bolsjevismens motståndare i Petrograd så gott som avväpnade och bolsjevikernas maktövertagande kunde ske när som helst, utan att något egentligt motstånd var att riskera.

*

Natten mellan den 5 och 6 november gick det äntligen löst. De bolsjevikiska styrkorna, som bestodo av en del små militära enheter, var och en med en kärna av beväpnade arbetare, som skulle ge styrka och fasthet åt det murkna soldatmaterialet, hade fördelats ut runt omkring i staden på bestämda platser och togo i tu med sina förelagda uppgifter. De besatte i tur och ordning bangårdarna, bankerna, elektricitetsverken, militär- och proviantupplagen, riksbanken, telefon- och telegrafcentraler. Då morgonen kom, var saken praktiskt taget klar: så gott som alla viktiga punkter hade, medan Petrograd sov lugnt, utan svärdsslag, utan motstånd, utan utgjutande av en droppe blod övergått i bolsjevikernas händer.

Hur stor del Stalin tagit i det organisationsarbete, som föregått denna otvivelaktigt mycket lyckade operation, är ovisst. Bolsjevikerna göra gällande att han spelat en ledande roll; de hänvisa till att den bolsjevikiska centralkommittén den 29 oktober utsåg en s. k. revolutionär center på 5 man, av vilka Stalin var en, att leda revolutionen. Förhållandet mellan denna center och sovjetens militärrevolutionära kommitté är något oklart. Att centern skulle kunnat ta befäl över kommittén är dock uteslutet: Trotskij, Petrograd-sovjetens ordförande och kommitténs ledare, intog vid denna tidpunkt en så dominerande ställning både som Lenins närmaste man, vilken med iver stött honom i hans arbete på att hala fram de övriga partispetsarna (bl. a. Stalin) till upproret, och som sovjetvärldens beundrade centralgestalt, att det är en vild tanke att han skulle ställts och låtit sig ställas under ledning av Stalin, vars position i partiet och sovjetmiljön var högst inferior och vars roll i upprorsöverläggningarna varit minst sagt tvetydig. Möjligen var det Lenins och partiets mening att centern skulle ställas till Trotskij's disposition som ett slags stab vid hans ledning av den militär-revolutionära kommittén, men om den såsom sådan överhuvud taget trädde i funktion är ovisst. Trotskij själv förnekar det: hela denna center var under revolutionen obefintlig och beslutet om dess tillsättande under många år bortglömt. "Allt det praktiska arbetet vid organiserandet av upproret skedde under omedelbar ledning av ordföranden i Petrograds sovjet, Trotskij", intygar också ett vittne, som Stalin borde ha svårt att jäva. Vittnet är Stalin själv, som nedskrev dessa ord på en tid, då han ännu inte utnämnt Trotskij till förrädare.

Men även om man nu antar att Stalin varit med på något hörn i upprorsarbetet, sedan väl den krigsrevolutionära kommittén bildats och fått anslutning från Petrograds garnison, så är det dock mycket liten revolutionär berömmelse att hämta därav. Då de revolutionära trupperna ingenting annat hade att göra än att bara riskfritt marschera på, var ledningen av deras manövrer, vari Stalin eventuellt vid någon telefon tog del, en skäligen enkel sak, som inte kan motivera de lagrar, som numera ges honom som revolutionens kommenderande general.

Endast på en punkt blev det hela något mera än en ren promenad för bolsjevikerna. Vinterpalatset hade mot beräkning inte erövrats under natten; till dess försvar hade regeringen nu verkligen fått fram några avdelningar junkrar (krigsskoleelever), en kvinnlig "dödsbataljon", ett par små kosackdetachement och några krigsinvalidier, en liten skara på ungefär 2,000 man. På uppgiften att slå ned detta motstånd hade bolsjevikerna nära nog gått bet, trots att de hade till sin disposition, förutom hela Petrograds arbetarklass, hela dess garnison (ett par kosackregementen frånräknade), Peterpaulfästningens batterier och den på Neva placerade kanonbåten Auroras bestyckning plus 5,000 från Kronstadt tillkallade matrosar. Palatset höll sig hela dagen den 6 november. Den stormning, som Lenin i allt ilsknare biljetter krävde, vågade man inte företaga.

Först sent på kvällen kom palatset i bolsjevikernas händer. Erövringen var föga gloriös: i skydd av nattens mörker lyckades belägrarna smyga sig in genom några av palatsets otaliga ingångar och efter litet oblodigt handgemäng övermanna de försvarare, som ännu funnos kvar — de flesta hade undan för undan avvikit. "Revolution är en konst", hade Lenin, citerande Clausewitz, alltid inpräntat i sina anhängare. Något konststycke var novemberrevolutionen minst av allt. Den enda konststart den på åtskilliga punkter närmade sig var farsen.

Med Vinterpalatsets fall var bolsjevikernas seger — visserligen ännu så länge blott i Petrograd — vunnen. Bolsjevikerna kunde alltså, såsom Lenin velat, framträda på sovjetkongressen, som med några dagars försening just samma kväll samlades, med makten i sin hand. Majoritet i församlingen ägde de inte; bolsjevikoppositionens kalkyler om att de kunnat ta makten enbart genom ett kongressbeslut hade alltså varit felaktiga. Då saken nu emellertid var klar, avlägsnade sig övriga partier — kvar stannade bara

vänstersocialistrevolutionärerna, som förklarade sig villiga att samarbeta med bolsjevikerna — och kongressen beslöt konstituera sig som organ för den genom den socialistiska revolutionen etablerade proletariats diktatur.

Efter att ha erövrat makten hade bolsjevikerna alltså, så skulle det se ut, skyndat att lämna den ifrån sig till proletariats eget organ, den ur dess val framgångsrika sovjetkongressen — en kongress där bolsjevikerna visserligen för ögonblicket, efter de andra partiernas sorti, ägde majoriteten, men vars sammansättning massorna vid de kontinuerligt pågående sovjetvalen hade i sin hand att förändra. Nominellt var det alltså inte bolsjevikerna utan proletariats, som genom sina sovjet utövade diktaturen — i överensstämmelse därmed kallades också den bolsjevikiska staten för sovjetrepubliken.

Det hela var spegelfäktari. Att makten låg hos bolsjevikerna och skulle utövas av det bolsjevikiska partiets centralkommitté eller rättare av dess chef, Lenin, rådde inte ringaste tvivel om. Det var också nära att man redan vid regimens start kom att understryka det på det krassast möjliga vis. Det var vid bildningen av den nya regeringen. Sätillvida såverades apparanserna att kongressen fick välja det s. k. folkkommissarie= råd, som regeringen med ett av Trotskij uppfunnet namn skulle kallas. Men Lenin visade sig ovillig att ta säte i folkkommissariet rådet och önskade i stället uppdraga presidentskapet där åt sin souschef Trotskij. Den man, som alla visste skulle komma att regera Ryssland och vars order regeringen skulle lyda, ville alltså stå utanför sovjetssystemet, utan att ens formellt ta mandat av landets högsta myndighet. Endast med stor svårighet lyckades Lenins omgivning beveka honom att avstå från detta arrangemang, som ju skulle ha låtit bolsjevikregimens verkliga konstruktion framträda tydligare än man önskade. Lenin inträdde som ordförande i folkkommissariernas råd. I övrigt bestod rådet av elva kommissarier; bland dem kom Stalin med liksom ute i kanten i egenskap av folkkommissarie för de icke ryska nationaliteterna.

XI. Världsrevolution eller inte? Bolsjevismens första etapp

Proletariats diktatur var alltså proklamerad. Att trygga och befästa den, vilket nu blev bolsjevikernas närmaste uppgift, gick relativt lätt.

Något väpnat motstånd av betydelse mötte sovjetmakten inte. En marsch mot huvudstaden, som Kerenskij lyckades förmå kosackgeneralen Krasnov med 700 kosacker att företaga, bröt samman, mindre på grund av det hjältemod, som presterades av de med 20,000 utmobiliserade Petrogradarbetare förstärkta trupperna, än genom agitationspåverkan på kosackerna — ”i sådant voro vi ovillkorligen starkare än i militär kraftutveckling”, skriver Trotskij. En aktion av en del junkrar i Petrograd blev undertryckt och junkrarna massakrerade. Från arméns sida kommo inga komplikationer. Nordfrontens befälhavare, Tjeremissov, hade redan på revolutionsdagens kväll stoppat de trupptransporter till huvudstaden, som Kerenskij beordrat, och därigenom direkt befordrat bolsjevikernas seger (huruvida trupperna, om de kommit fram, verkligen skulle gått till aktion är en annan fråga). De övriga frontbefälhavarna och generalstabschefen Duchonin hade visserligen förblivit Kerenskij trogna, låt vara utan att sända några trupper till hans hjälp. Men sedan Kerenskij flytt och Duchonin övertagit armébefälet, kapitulerade armén för bolsjevikerna. Ute i landet blev det en del strider här och var. Först och främst i Moskva, där en av antibolsjeviker sammansatt välfärdskommitté tog upp kampen mot en bolsjevikisk militärrevolutionär kommitté; striderna voro några dagar rätt hårda men slutade med bolsjevikernas seger. Också på andra håll hade bolsjevikernas militärrevolutionära kommittéer en del väpnade sammanstötningar med motståndare, men konflikterna blevo snart avvecklade.

På de flesta håll avlopp bolsjeviseringen smärtfritt utan strid, på de ställen, där bolsjevikerna ägde majoritet i den lokala sovjeten, i regeln genom ett enkelt sovjetbeslut. Även de lager av befolkningen, som inte blivit hypnotiserade av bolsjevismen — och de voro dock i överväldigande majoritet — togo det hela med nästan lika stor passivitet som Petrogradbefolkningen, då den inte låtit sig störas i sin söta sömn av bolsjevikcuppen. På Kerenskij och hans impotens var man utledsen, en förändring vilken som helst var välkommen. Vartill sedan kom att de allra flesta voro övertygade om att bolsjevikexperimentet skulle bli högst efemärt. Detta gällde inte minst det borgerliga Ryssland, som var förvissat om att när bolsjevismen nu fritt fick rasa ut, den reaktion mycket snart skulle komma, som skulle ge bourgeoisien makten. De borgerligas motstånd inskränkte sig därför till litet rätt snart likviderat sabotage av ämbetsmannavärlden.

Någon egentlig fara mötte bolsjevikerna endast från ett håll. De ryska järnvägsmännen hotade under sin av mellanpartierna behärskade ledning att helt enkelt strypa regimen genom att inställa järnvägstrafiken: de protesterade mot den bolsjevikiska maktusurpationen och krävde en ”folklig, socialistisk regering” av alla sovjetpartier. Saken var i och för sig ganska allvarlig och blev än allvarligare, då det visade sig att järnvägsmännens aktion utlöste en kris inom den bolsjevikiska partiledningen själv. En del krafter, som från början ansett experimentet med en renodlad bolsjevikregering alltför djärvt, yrkade på att kravet skulle accepteras; inte bara Kamenev och Zinovjev utan också flera andra av de bolsjevikiska förgrundsfigurerna trädde i öppen opposition mot Lenin.

Att ge vika för kravet att i den s. k. sovjetregeringen de partier skulle få vara med, som faktiskt haft majoritet i sovjeternas representationsorgan, kongressen, föll naturligtvis inte Lenin in. Emellertid var i det ögonblick, då kravet framlades, den militära makterövringen ännu inte avslutad, och det var därför omöjligt att säga direkt nej. Bolsjevikerna måste alltså ge sig in på förhandlingar, som skulle hållas gående tills faran för bolsjevismens krossande med vapen var över. Till att sitta till bords med järnvägsmännen detacherade Lenin Stalin, som ansågs ha särskilda förutsättningar att sköta vad som från början var bestämt att vara ett rävspel — han kunde ju också väntas ta de ganska enkla förhandlingarna med sin grova charm, som eljest egentligen var reserverad för de främmande, till största delen primitiva folkslagen.

Idén att anförtro saken åt Stalin var lyckad. Det maktpåliggande förtroendeuppdraget måste i hög grad ha smickrat honom och kommit honom, som dittills tydligt delat den i partiet allmänna fruktan för att Lenins taktik var alltför djärv, att lägga bort sina betänkligheter; här hade han nu fått ett tillfälle att utmärka sig, som det gällde att ta fasta på. Han skötte också förhandlingarna förträffligt — att han är en durkdriven taktiker vid ett förhandlingsbord skulle han i fortsättningen många gånger ge bevis på. Under erbjudande om och återtagande av eftergifter, under framförande av förslag och motförslag lyckades han verkligen dra ut på förhandlingarna, tills dessa inte längre behövdes.

Den 14 november slog Lenin till. Krasnovs kosacker hade då nedlagt vapnen, sedan en annan, inte heller han oäven förhandlare, matrosen Dybenko, utan knussel lovat att Lenin och Trotskij skulle abdikera. Segern i Moskva var också säkerställd. Nu genomdrev Lenin i den bolsjevikiska centralkommittén, efter att ha behandlat dess medlemmar i tur och ordning i enrum, att man skulle avvisa tanken på att släppa in icke bolsjeviker i regeringen. Stalin fick order att avvisa järnvägsmännens krav och häva förhandlingarna.

Saken avlopp lyckligt. Järnvägsmännen ansågo sig nu inte ha annat att göra än att falla undan. Inom partiet blev det visserligen halvt uppror. Fem medlemmar av folkkommissariernas råd protesterade mot beslutet och avgingo, en del av centralkommitténs medlemmar följde exemplet. En ren bolsjevikregering kunde, förklarade de, ”inte upprätthållas annat än med tillhjälp av politisk terror”, något som de

inte ville vara med om. Men för ett parti, där ledaren betydde allt och medlemmarna endast hade den betydelse, som ledaren ville ge dem, spelade det ingen roll att några män föllo ur ledet. Lenin avlossade bara en breddside mot de ”klentrogna och vacklande, av bourgeoisien skrämde desertörerna”, partifronten slöt sig igen och krisen var över.

Naturligtvis betydde det hela dock en del omplaceringar i partileden. Sedan skaran kring Lenin glesnat, fingo en del av dem, som förblivit honom trogna, rycka närmare täten; han satte nu ökat värde på dem. Inte minst gällde detta Stalin, för vars användbarhet Lenin dessutom fått ett nytt bevis; han tog nu ett stort steg framåt. Lenin, som hastigt funnit att den bolsjevikiska centralkommittén var ett för tungt maktredskap att arbeta med — det knog han senast haft med den rätt talrika församlingen hade varit för mattsamt — övergick till att regera med ett litet urval av dess medlemmar, den s. k. politiska byrån. Den hade till en början bara fyra medlemmar och bland dem blev Stalin en; de bägge andra av Lenin utvalda voro Trotskij och Sverdlov.

Faran att vältas i portgången klarade alltså bolsjevikerna lyckligt. Sin envåldsmakt konsoliderade de under de följande veckorna allt mer. Det motstånd mot bolsjevikregimen, som de andra partiernas tidningar till en början presterade, slogs ned genom att denna press tystades. Då i det sammanhanget vänster-socialistrevolutionärerna, som då bolsjevikerna accepterat samarbete med dem, fått den felaktiga uppfattningen att de skulle ha någonting att säga till om, anmälde missnöje, hutade Lenin åt dem: det var, hette det, bolsjevikerna, som hade makten. Mot befarade antibolsjevikiska stämplingar skapades den s. k. tjekan, bolsjevikernas hemliga polis, som dock först småningom blev riktigt varm i kläderna. Slutstenen i arbetet på att mot alla hävda det bolsjevikiska maktmonopolet lade bolsjevikerna, då de gjorde processen kort med den i januari sammanträdande konstituerande församlingen. Valen till denna, som förrättades en månad efter bolsjevismens seger, gävo bolsjevikerna ett klart folkligt misstroendevotum. Av de avgivna rösterna fingo de knappa 25 70; bolsjevismens karaktär av ren minoritetsdiktatur var alltså ådagalagd. När konstituanten vägrade att finna sig i bolsjevikernas diktamina, blev den redan på sitt första sammanträde snöpligt upplöst.

Så långt förlöpte den ryska socialistiska revolutionen planmässigt. Frågan blev om Lenins schema också i övrigt skulle hålla. Vad som skulle ske, sedan det ryska proletariatet gjort sin revolution, hade Lenin en gång för alla fastställt: den ryska socialistiska revolutionen skulle ge stöten till den stora socialistiska revolutionen i Västerlandet. Denna skulle följas av den stora socialistiska omdaning där, och denna utveckling skulle Ryssland efter måttet av sina svaga ekonomiska krafter taga del i.

Det var nu också efter de linjerna, som bolsjevikerna de första månaderna avpassade sin politik. Redan på sovjetkongressens andra dag, på det sammanträde, där folkkommissarie-rådet kom till, utfärdades en av Lenin författad proklamation, som i praktiken gick ut på att säga ifrån att det ryska proletariatet gjort vad det kunnat och att turen nu var kommen till det västerländska — med andra ord en appell till världsrevolution. Närmast var det ett förslag till alla de kämpande nationernas folk och regeringar att omedelbart börja underhandlingar för en rättfärdig demokratisk fred. Om appellen alltså riktades även till regeringarna, så hade Lenin inte en tanke på att de skulle hörsamma den, och han önskade det inte heller. Adressaterna voro folken, d. v. s. först och främst proletariaten. Det var de, som skulle ta fredsfrågan om hand, vilket ju först kunde ske sedan de rest sig och erövrat makten. Detta sades också rent ut. Proklamationen riktade en särskild vädjan till Englands, Frankrikes och Tysklands folk att ”genom allvarlig, beslutsam och energisk aktion hjälpa till att bringa fredens sak till lyckosamt slut — och på samma gång realisera de arbetande och exploaterade massornas befrielse från allt slaveri och all exploatering”.

Med detta upprop hade socialismen tills vidare fått sitt; att börja bygga upp någon

socialism i Ryssland självt, det gav man sig inte — eller nästan inte — in på; på sin höjd gjordes några små förberedelser för den stora socialistiska frammarsch, som skulle ta vid, när det västerländska proletariatet satt sig i spetsen. Vad man i stället ägnade sig åt var att, som det hette, bringa den demokratiska revolutionen till slut, d. v. s. genomföra alla de reformer, som rätteligen bort ske som resultat av den första, demokratiska revolutionen men som då torkat in. Detta arbete, som började redan på revolutionens första dag, drevs med forcerad kraft. Man fullkomligt sprutade fram dekret om stort och smått: klasser och stånd förklarades avskaffade, rättskipningen överläts åt sovjetvalda, primitivt organiserade domstolar, kyrkan skildes från staten och religionsfrihet infördes, kvinnans likställighet med mannen proklamerades, de gamla äktenskapslagarna upphävdes etc. etc.

Även de bägge viktigaste åtgärder, som bolsjevikerna vidtogo under denna tid: agrarreformen och införande av arbetarkontroll i industrien — åtgärder, som sedan påstodos vara en inledning till lösningen av den socialistiska revolutionens uppgifter — hade i grund och botten mycket litet med socialism att göra. Några dekret, det första utfärdat på revolutionens andra dag, upphävde godsägarnas besittning av jorden och gävo bönderna nyttjanderätten till den på bas av ”likställighet och arbetsduglighet”. Vad man startade var alltså individuellt jordbruk på i storlek utjämnade jordlotter. Naturligtvis var reformen, varigenom de planmässigt drivna godsherrestorbruken splittrades upp på något tiotal miljoner småbruk, som åt sig fingor utstyckade jordlappar att sköta efter innehavarnas eget huvud, alls ingen socialism utan en ur socialistisk synpunkt högst betänkelig åtgärd; endast såtillvida kunde den utgöra ett slags förberedelse till socialistisk nydaning, som den undanröjde kapitalismens främsta representanter på rysk landsbygd och — det hoppades man åtminstone — knöt bönderna till det parti, som så småningom skulle realisera socialismen. Genom den s. k. arbetarkontrollen i industrien fick socialismen inte mycket mera: den privata äganderätten till fabriker avskaffades inte, kapitalisterna fingor blott sina rättigheter beskurna genom att arbetarkommittéer skulle kontrollera företagens produktion och försäljning. Åtgärden var ägnad att vinna arbetarna för bolsjevismen — någon annan socialism låg det inte i den.

Mått och steg av direkt socialistisk karaktär vidtogos endast i några få fall, då speciella omständigheter tvungo bolsjevikerna att gå längre än vad de under denna tid av väntan på världsrevolutionen och socialismens seger i Västerlandet egentligen hade tänkt. Ett sådant steg, det viktigaste, var bankernas i slutet av december proklamerade nationalisering. Det var en med stor tvekan företagen motåtgärd mot det ”sabotage” från bankvärlden, som den till en början upprättade arbetarkontrollen vid bankerna inte förmått bryta. På samma sätt ledde det motstånd, som en del industriidkare reste mot arbetarkontrollen, till att ett litet antal industriella företag, som en ren straffåtgärd, nationaliserades.

I detta allmänna inre reformarbete tog Stalin säkerligen rätt aktiv del som Lenins assistent; några självständiga insatser däri hade han inte tillfälle att göra. Vad hans eget kommissariat beträffar gav det honom endast ringa sysselsättning. Av detta kommissariats start har man en roande skildring av en polsk bolsjevik, Pestkovskij, som av sitt intresse för nationalitetsfrågorna drevs att erbjuda Stalin sina tjänster vid kommissariatets organiserande. Han skriver:

”Kamrat Stalin”, sade jag, ”är Ni folkkommissarie för nationaliteterna?” — ”Ja.” — ”Har Ni något kommissariat?” — ”Nej.” — ”Då skall jag skaffa Er det.” — ”Gott, vad behöver Ni för det?” — ”För ögonblicket bara en fullmakt.” — ”Gott.” — Pestkovskij fäster i sin berättelse särskilt uppmärksamheten på den stalinska fåordigheten, som, säger han, är karakteristisk för honom; i detta fall var den väl närmast betecknande för det tämligen ringa intresse Stalin hade för saken.

I ett av Smolnyjinstitutets rum, vars ena halva var upptagen av någon sorts kommission,

inflyttades, fortsätter berättaren, ännu ett skrivbord, och där gjorde Pestkovskij plats för sig själv och för en vän, som han händelsevis stött på; på väggen sattes upp ett anslag: Folkkommissariatet för nationalitetsangelägenheter. Pestkovskij gick sedan till Lenins rum, där Stalin hade ett bord, och inbjöd honom att besiktiga kommissariatet. Stalin kom, gav ifrån sig ett ljud, som varken kunde fattas som gillande eller ogillande. Sedan återvände han till Lenin.

Att Stalin på detta sätt tog sitt kommissariat ganska legärt och i stället biträdde Lenin med annat berodde väl först och främst på att det för bolsjevikerna för ögonblicket var ganska svårt att föra någon aktiv politik i nationalitetsfrågan. Bolsjevismens program i denna fråga var egentligen tydligt och klart:

de främmande nationaliteterna skulle ha rätt att, om de önskade det, skilja sig från Ryssland. På en tid, då tsarismen förföljde dessa nationaliteter, var ju det programmet högst opportunt. Det var den satsen Lenin låtit Stalin närmare utveckla i den mogenhetsuppsats, som han 1912 hade satt honom att författa: den socialistiska revolutionen skulle ge nationaliteterna, om de önskade det, rätt till separation; i den andra tänkbara lösningen av nationalitetsfrågan, federalism, låg fröet till förtryck. Våren 1917, efter återkomsten till Petrograd, hade Stalin åter behandlat temat. Han hade just då som redaktör av Pravda bränt sig på behandlingen av krigsfrågan, och det hade därför varit lämpligt att ta upp ett tema, där det inte kunde vara något tvivel om vad som var god bolsjevism och som alltså inte erbjöd några farligheter. ”Det är klart”, skrev Stalin, ”att federalism inte kan lösa nationalitetsfrågorna i Ryssland utan endast vrida historiens hjul tillbaka. Den bolsjevikiska lösningen av frågan måste bli radikal och definitiv: rätt till skilsmässa för sådana nationaliteter, som inte kunna och inte vilja leva kvar inom statens ram.”

Ännu i en omedelbart efter revolutionen utfärdad deklARATION, undertecknad av Lenin och Stalin, proklamerades ”folkens i Ryssland rätt till fritt självbestämmande, inklusive separation och upprättande av oberoende stater”. Det var en position i nationalistfrågan, som var helt naturlig i en tid, då man ännu bestämt räknade med världsrevolution: när den genomförts, skulle de folk, som nu eventuellt gjorde sig fria, komma att ingå i det stora socialistiska statssystem, som skulle skapas, och det var alltså ur världssocialismens synpunkt likgiltigt om man nu höll dem kvar i sovjetstaten eller inte. Klart är emellertid att för dem, som tvivlade på världsrevolutionen, saken skulle te sig annorlunda: skulle socialismen inte nå längre än till Rysslands gränser, var det ju ett stort socialistiskt intresse att dessa främmande nationaliteter förblevo i bolsjevikstaten och alltså räddades åt socialismen. Under sådana förhållanden var Stalins ståndpunkt given. Vartill sedan kom att dessa folks frigörelse ju också skulle kollidera med de nationellt ryska intressena, som för Stalin säkert vägde minst lika tungt som de socialistiska. I en av centralkommittén gillad deklARATION av januari 1918 ljödo också redan nya toner: den ryska sovjetrepubliken var, fastslogs det, byggd på bas av fri förening av fria nationer, som en federation av nationella sovjetrepubliker. Denna formel, där federationstanken alltså var accepterad, gav ju möjlighet att föra den politik i nationalitetsfrågan, som sedan skulle bli Stalins: de icke ryska folken skulle tvingas till en s. k. frivillig anslutning till federationen.

I allt för forcerad fart kunde omsadlingen i alla fall för anständighetens skull inte göras; redan det förhindrade Stalin att som nationalitetskommissarie utveckla någon större energi. Men därtill kom ett ännu mera avgörande skäl för honom att förhålla sig passiv i nationalitetsfrågan: några resurser att hävda federationstanken gentemot de nationaliteter, som ville frigöra sig, hade bolsjevikerna för ögonblicket inte.

Folkkommissarien för de främmande nationaliteterna fick alltså finna sig i att den ena efter den andra av dessa nu sade honom och Ryssland farväl — det enda han kunde göra var att

försöka stimulera de avskedstagande nationaliteternas socialister till sådan verksamhet, som skulle föra deras länder tillbaka till federationen. Finlands självständighet erkändes — men på de finska socialdemokraternas kongress i november utvecklade Stalin vad det erkännandet innebar. ”Komplett frihet för det finska folket liksom för andra folk att bygga sitt eget liv!”, så formulerade Stalin den bolsjevikiska ståndpunkten; ”jag måste förklara för er på det mest kategoriska att vi inte skulle vara demokrater, än mindre socialister, om vi inte erkände folkens rätt till fritt självbestämmande.” Fritt självbestämmande — dock naturligtvis under förutsättning att man bestämde på rätta sättet: ”en frivillig allians mellan det finska och det ryska folket!” — ”endast på bas av en sådan förening kunna novemberrevolutionens vinster konsolideras och därför le vi åt tanken att Ryssland skulle falla sönder som resultatet av tillämpningen av principen om folkens självbestämmanderätt”. Det var de finska socialdemokraternas plikt att realisera den föreningen, och därvid måste de visa djärvhet, djärvhet, djärvhet. ”Om ni behöva vår hjälp, skola vi ge er den, vi sträcka ut vår broderhand till er.” Ukraina separerade — det var intet annat att göra än att resignera och samtidigt ge bolsjevikerna i Ukraina all den hjälp, som kunde åstadkommas. I Kaukasien upprättades visserligen sovjetmakt i Baku, men eljest slöto sig under mensjevikisk ledning Kaukasiens tre huvuddelar, Georgien, Armenien och Aserbejdjan samman till det s. k. transkaukasiska kommissariatet och bröto förbindelserna med Ryssland — för ögonblicket nödgades Stalin passivt se på hur hans eget fosterland vände bolsjevismen ryggen.

Hur avancerade då under tiden världsrevolutionen? — det var den stora fråga, som under de första veckorna var den för bolsjevikerna verkligt centrala. Det var ju först världsrevolutionen, som skulle ge dem möjlighet att på allvar ta i tu med det socialistiska arbetet i Ryssland. Och samtidigt var det den, som skulle ge Ryssland den fred, som bolsjevikerna lovat det ryska folket, ett löfte, som de, om de ville hålla sig kvar vid makten, ovillkorligen måste infria.

Den första besvikelsen kom omedelbart. Appellen till världsproletariatet att resa sig, ta makten och sluta freden förklingade ohörd — det var som om man ropat ut i tomma rummet. Det gällde emellertid att inte låta sig nedslås av motgången. Man fick ta nya tag och fortsätta med den kombinerade aktion, som appellen inlett: genom skicklig behandling av fredsfrågan skulle man bringa både freden och världsrevolutionen i hamn.

Det första steg, som därvid måste tas, gav sig av sig självt. Då världsproletariatet inte visade någon tendens att göra sin plikt, var det uppenbarligen nödvändigt att hjälpa det på traven. Man fick sörja för att fredsunderhandlingar kommo i gång: det skulle stimulera folkens aptit på fred och animera dem att ta saken i egna händer. Den 9 november satte sig också Lenin, Stalin och den med kommissariatet för krigsärenden betrodde matrosen Krylenko i direkt förbindelse med general Duchonin och befallde honom att genast inleda underhandlingar om vapenstillestånd med fienden.

Försöket att på detta sätt få fredsverket i gång stötte emellertid på ett hinder: Duchonin svarade nej. Visserligen dröjde inte Lenin att, efter ytterligare fåfänga telegrafiska förhandlingar med honom, ge honom avsked i den ryska republikanska regeringens namn ”för vägran att lyda regeringens befallningar och för ett uppförande, som bringar oerhörda lidanden över de arbetande massorna i olika länder och särskilt över arméerna”. Men om Duchonin godvilligt skulle överlämna fältherrestaven till den sagde matrosen, som nu sändes för att ersätta honom, var långt ifrån säkert. ”Det var”, så skildrade Stalin sedan affären, ”ett nervöst ögonblick. Arméns högsta officerare voro helt i högkvarterets händer. Vad soldaterna beträffar, var det obekant vad de tolv miljonerna man skulle säga, vilka voro under kontroll av de s. k. armékommittéerna, som voro stämda för opposition mot sovjets auktoritet.”

Lenin fann emellertid på råd. Efter några minuters fundering vid telegrafapparaten strålade han plötsligt upp, berättar Stalin. ”Det var klart att han fattat sitt beslut. Låt oss gå till radiostationen, sade han. Den kommer att göra oss en god tjänst. Vi skall sända ut en direkt order, där general Duchonin avsättes och där vi skall vädja direkt till soldaterna, över huvudena på officerarna, att inställa de militära operationerna, att etablera kontakt med de tysk-österrikiska soldaterna och ta fredsfrågan i sina egna händer.” ”Det var”, tillägger Stalin, ”ett språng ut i mörkret. Men Lenin var inte rädd för språnget. Tvärtom, han var ivrig på det, ty han visste att armén önskade fred, att den ville slåss för fred och sopa bort varje hinder på fredens väg; han visste att en sådan metod att etablera fred inte skulle bli en fruktlös lektion för de tysk-österrikiska soldaterna, att det skulle släppa lös längtan efter freden på alla fronter utan undantag.”

Med sitt djärva språng kom Lenin inte mycket närmare målet. Visserligen följde de ryska soldaterna uppmaningen att slåss för freden genom att omgående slå ihjäl Duchonin, var- efter något mostånd från armén mot fredsoffensiven inte var att vänta. Men därvid stannade det. Det effektfulla nedläggandet av vapnen, som Lenin i sitt radiobudskap givit order om, kunde inte iscensättas, alldenstund de ryska soldaternas vapen redan sedan månader tillbaka voro nedlagda. Kontakten med fiendesoldaterna kunde inte heller komma till stånd, alldenstund dessa inte voro villiga att, såsom Lenin väntat, av ryssarna ta någon lektion i konsten att sluta fred.

Efter att förgäves ha lanserat denna nya form för en fredsuppgörelse, enligt vilken soldaterna på båda sidor om stridslinjen skulle göra upp saken sinsemellan, fick Lenin återvända till den gamla och reguljära: Ryssland fick såsom besegrat i vederbörlig ordning anhålla om vapenvila och fredsunderhandlingar. Det var alls inte vad Lenin tänkt, då han några månader tidigare försäkrat, att kriget inte kunde avslutas genom att en av de krigförande drog sig ur leken. Men han hade intet annat val. Kunde han inte uppfylla sitt löfte till det ryska folket på det sätt han tänkt, fick han göra det på ett annat.

Sitt hopp att fredsaktionen skulle sätta fart i världsrevolutionen uppgav han emellertid inte. Skötte man de med centralmaktsimperialismen inledda förhandlingarna klokt, skulle man få avsluta dem med sovjetregeringar under Liebknecht och Adler — det var Lenins övertygelse. För att snabbt få en fred, som tillfredsställde dem, skulle de tysk-österrikiska proletariaten känna sig nödsakade att ingripa och ta både fredsfrågan och statsmakten om hand, varpå de övriga proletariaten skulle följa efter. Den världsrevolutionära propaganda, som bolsjevikerna skulle få tillfälle att bedriva i samband med förhandlingarna, skulle ge de något tröga västerländska proletariaten det extra sporrhugg, som de behövde. ”Revolutionseldsvådan tändes i Europa”, lydde rubriken på en artikel i Pravda den december, då de ryska delegerade avreste till tyska högkvarteret i Brest-Litovsk.

Ryssarnas stora nummer på kongressen blev — sedan deras propos om en vapenvila på ett halvt år, den frist de ville ge världsrevolutionen, hårdhärtat avslagits av tyskarna — ett förslag om allmän fredsuppgörelse, som utformats av Lenin och Stalin i kompani. I Leninmuseet i Moskva förvaras originaldokumentet. Början är skriven med Lenins, fortsättningen med Stalins hand; om också Stalin därvid endast var Lenins sekreterare, vittnar det hela dock om den intima kontakt, som nu bestod dem emellan. En allmän fred skulle, enligt detta program, slutas utan annexioner och krigsersättningar, besatta områden skulle genast utrymmas, folk, som under kriget förlorat sin självständighet, skulle återfå den, och nationella grupper, som före kriget inte haft självständighet, skulle avgöra sitt öde genom referendum. Det var detta förslag, som enligt uträkningen skulle sporra de krigförande folken till handling: då regeringarna sade nej till detta tilltalande projekt, skulle folken resa sig och själva gripa makten.

Kalkylen slog fel. Till att börja med uteblev det ögonblickliga bryska avvisande, som

ryssarna väntat sig och med vars goda psykologiska effekt på de europeiska massorna de räknat. I en på själva juldagen utfärdad deklARATION förklarade centralmakterna att principerna skulle kunna läggas till grund för fredsslutet, förutsatt att även de andra krigförande länderna anslöto sig till dem; till en allmän fred på de linjerna voro de vid det laget inte helt ovilliga. Och när sedan centralmakterna, efter att under en kort paus ha konstaterat att förslagen inte funno ringaste resonans i de andra krigförande länderna, togo tillbaka sin juldagsdeklARATION och allt tydligare förberedde dikterande av tysk maktfred, gjorde centralmaktsproletariaten inte min av att vilja blanda sig i saken. In i det sista utnyttjade Trotskij, som under senare delen av förhandlingarna var den ryska delegationens chef, på det mest storartade sätt den möjlighet han hade att från underhandlarsbordet låta utgå en tändande revolutionspropaganda. Men förgäves. Den världsrevolutionära lågan uteblev. Det blev ingen annan eld än Trotskijs oratoriska fyrverkeri. Och en kall stråle från tyskarna släckte även det: fredsunderhandlingarna, av vilka man väntat världsrevolution, utmynnade i att man ställdes inför valet mellan kapitulation för de tyska maktkraven eller fortsatt krig.

Vilket bolsjevikernas val måste bli, stod för partiets stora majoritet fullkomligt klart. Accepterade man de tyska fredsvillkoren, skulle det betyda en utomordentlig seger för den tyska imperialismen, och hoppet om en tysk revolution och därmed även om världsrevolution, vars första stadium den tyska revolutionen skulle bli, kunde för ögonblicket skrinläggas. Tog man däremot fortsatt krig, skulle visserligen Ryssland ofelbart bli offer för en tysk invasion: landet var så gott som försvarslöst, vägen för de tyska trupperna låg öppen, om de så önskade, ända till Ural. Men under tiden skulle kanske, menade man, den tyska revolutionära stämningen hinna mogna, inte minst skulle de tyska truppernas sejour i den ryska revolutionsatmosfären kunna få en gagnelig inverkan på dem. En vacker dag kunde den tyska revolutionen bryta lös.

Eftersom socialismens seger endast kunde komma genom den socialistiska revolutionen i Västerlandet, måste man välja den väg, som gav denna revolution en chans; det mindervärdiga Rysslands intressen fick man därvid utan betänkande ge tillspillo. Med denna motivering, i bästa överensstämmelse med god leninism och inte alls, som man ibland framställer saken, av patriotiska motiv, yrkade den bolsjevikiska partimajoriteten på det s. k. revolutionära kriget.

Men denna rent leninska ståndpunkt var inte Lenins. I en del 'teser' utfärdade han nya signaler. Han hade nu förstått att själva huvudkalkylen i hans bolsjevikiska system inte var hållbar: den ryska revolutionen skulle inte ge utlösning åt världsrevolutionen. Direkt erkänna sitt misstag ville han inte, tvärtom försäkrade han alltjämt att den socialistiska revolutionen i den övriga världen "kan och måste komma" — "alla våra förhoppningar om socialismens slutgiltiga seger grunda sig på denna övertygelse och denna vetenskapliga prognos". Men att denna revolution, som underlåtit att infinna sig i beräknat ögonblick, inte var att förvänta under den närmaste tiden, insåg han nu klart; även det förtvivlade försök att framkalla den, som hans parti önskade, skulle bli förgäves.

Man fick då inrätta sig därefter. Om det funnits minsta utsikt för att en tysk invasion i Ryssland skulle bli det kejsarsnitt, varigenom världsrevolutionen kunnat förhjälpas till livet, skulle han inte haft det minsta emot att lägga Ryssland på operationsbordet. Men nu var det experimentet meningslöst: fostret, vars hjärtslag Lenin trott sig ha hört, var stendött. Och experimentet var inte bara meningslöst utan direkt farligt. Bondeklassen skulle "redan efter de första nederlagen, inte efter några månader utan efter några veckor, störta den socialistiska arbetarregeringen" — så löst var alltså, det medgav han, bolsjevismen förankrad i folkopinionen. Under sådana förhållanden tjänades socialismen bäst genom att man, utan att nu spekulera i världsrevolutionen, slöt freden, den separatfred, om vilken Lenin ännu några månader tidigare sagt att det var lågt förtal att

påstå att bolsjevikerna umgingos med tankar på den.

Men var det då egentligen någon förlust för socialismen, om bolsjevismen i Ryssland gick kaputt? Att det skulle varit en kalamitet för bolsjevikerna, var ju tydligt, men hade socialismen något intresse av att bolsjevismen bevarades, då den ju i alla fall ingenting kunde företa för socialismens sak utan världsproletariatets hjälp? Lenin svarade ja. Efter en fred, som räddade bolsjevismen, skulle bolsjevikerna få möjlighet att ”genomföra en omdaning av Ryssland på proletärdiktaturens grund, en omdaning, som skulle göra socialismen oövervinnelig såväl i Ryssland som i den övriga världen”.

Uttrycket är något försiktigt, men saken är klar: Ryssland skulle efter en fred på egen hand sätta i gång ett socialistiskt arbete, som skulle bli ett föredöme för den övriga världen. Med andra ord: Lenin började här lägga om sitt program. Om han förut avvisat varje tal om att Ryssland skulle kunna bli en föregångare vid realiserandet av socialismen i världen, så tänkte han sig i alla fall nu den möjligheten. Ryssland skulle på egen hand börja landets ombyggnad i socialistisk riktning.

Säkert var det ingen, som med större tillfredsställelse såg Lenin inta den nya ståndpunkten än Stalin. Redan i augusti hade han, som ovan nämnts, kommit fram med en förmodan att det, när allt kom omkring, skulle bli inte Västerlandet utan Ryssland, som skulle gå i spetsen för socialismens realiserande —nu började Lenin själv närma sig den ståndpunkten.

Egentligen var det en ganska begriplig sak att Stalin haft svårt att följa Lenin, då denne för de västerländska proletariatet vikit platsen som världssocialismens självskrivna förverkligare. Om Stalins aversion för Västerlandet har förut talats. Det var en känsla, som han delade med de ryska massorna överhuvud taget och som alltså var typisk för honom i hans egenskap av enkel rysk — visserligen georgiskfödd — man av folket. Seminariet med dess mot den västerländska världen skarpt inriktade ryska ortodoxi hade väl på sin tid hjälpt till att utveckla den känslan, och den hade sedan fått ytterligare näring under den strid han fört mot de västerländskt bildade och västerländskt präglade män, som varit ledare av den georgiska revolutionsrörelsen. Det var denna inställning mot västern, som under kriget fört honom i opposition mot Lenins defeatism, det var också den, som tagit sig uttryck i hans uppfattning av socialismens förverkligande som en nationell uppgift, vilken det ryska folket borde klara utan Västerlandets hjälp.

Men för denna hans uppfattning hade också en annan sak varit bestämmande: ringaktning för det västerländska proletariatets socialistiska potens. Även den känslan var typisk för de ryska proletärrevolutionärerna. Man hade sett utslag av den redan långt före bolsjevismens tid. De ryska studenter, som vid den ryska frihetsrörelsens begynnelse på 1860- och 1870-talen studerat i Västerlandet, hade slagits av skräck över hur arbetarklassen där förborgerligats. Den motsvarade ju på intet sätt deras begrepp om ett proletariat, dess revolutionära kapacitet kunde man inte tro på. Tydligt var det Ryssland — det var den slutsats till vilken redan dessa revolutionspionjärer kommit —som var kallat att genomföra socialismen. Det intryck Stalin fått av den västerländska socialismen vid sina besök i utlandet hade varit ungefär detsamma — sin första chock fick han vid sin första utrikesresa till Stockholm 1906, varvid det var Hinke Bergegren och hans krets, som främst utgjorde studiematerialet.

Helt annorlunda var fallet med Lenin och de andra intelligensrepresentanterna i partiet. För Stalins ryska aversion mot det västerländska stodo dessa europeiskt bildade män, som tillbragt större delen av sitt liv i västerländsk miljö, fullständigt främmande. Och att de kommit till en annan uppfattning om den socialistiska revolutionens möjligheter i Västerlandet förstår man. De socialistiska kretsar, som de kommit närmast i beröring med, voro de internationella socialdemokratiska spetsarna, och under den ständiga frotteringen

och de ständiga idédebatterna med dem hade de fått ett intryck av stor socialistisk livaktighet i det moderna Europa. Vad som chockerade en rysk proletär i den västerländska arbetarklassens efter ryska begrepp alls inte proletära liv kunde dessutom inte alls i samma mån verka anstötligt på de ryska medelklassrevolutionärerna, som själva aldrig precis fört någon proletär tillvaro och därför hade lättare att tänka sig god socialism utan en sådan.

Nu hade emellertid, som sagt, Lenin rubbats i sin tro på den västerländska socialismens förmåga att fylla den roll, som han i sitt bolsjevikiska system tillmätt den, och var färdig att åtminstone tills vidare lägga sitt hopp om Västerlandet på hyllan och avpassa sin politik därefter. Det var självklart att han därvid skulle finna obetingat stöd hos Stalin. Men lika naturligt var det, att de andra partispetsarna, som delat Lenins syn på den västerländska revolutionen och som hade mindre lätt än Lenin att i en handvändning lämna gamla positioner och inta nya, skulle ställa sig på den motsatta ståndpunkten.

Lenins teser dryftades den 21 januari på en konferens av framstående partirepresentanter. Av de 63 delegerade var det bara i 5, som stödde Lenin, då han yrkade på kapitulation för Tyskland. 32 röstade direkt för det revolutionära kriget. 16 av de närvarande röstade för ett kompromissförslag, som framfördes av Trotskij. Enligt honom skulle man, såsom anhängarna av det revolutionära kriget krävde, vägra att acceptera tyskarnas villkor men samtidigt avge en förklaring, som Trotskij menade skulle göra underverk: Ryssland skulle tillkännage, att det för sin del upphörde att föra krig och skred till demobilisering. Detta skulle, menade Trotskij, kanhända få till följd att man utan krig kunde tillfoga den tyska imperialismen ett nederlag och slå ett slag för socialismen. Antingen så, att den tyska militärledningen inte skulle våga sätta sina soldaters lojalitet på så hårt prov som en offensiv mot det värnlösa proletära Ryssland skulle utgöra — förutom att man på detta sätt skulle få fred utan kapitulation, skulle ju detta att de tyska generalerna inte hade mod att vända sina vapen mot det socialistiska Ryssland bli en oerhörd moralisk seger för socialismen. Eller också så, att om order till offensiv gavs, de tyska proletärernas socialistiska solidaritetskänsla skulle vakna och myteri i armén eller oroligheter bakom den utbryta, varmed alltså revolutionen i Västerlandet vore i gång. Visserligen fanns ju också en tredje möjlighet: att tyskarna utan komplikationer genomförde en offensiv. Hur man då skulle förhålla sig, därom voro de, som röstade för förslaget, tydligen inte ense. Trotskij påstår att han försäkrade Lenin, att också han i så fall ville rösta för kapitulation. De flesta, som anslöto sig till förslaget, hade tydligen motsatt mening. För dem var det hela blott ett litet bondförsök: lyckades det, var det bra, lyckades det inte, fick man ta kriget.

Då Trotskijs förslag nu i alla fall tycktes öppna en del chanser och åtminstone gav bolsjevikerna möjlighet att uppskjuta det definitiva beslutet, blev det den 24 januari antaget av centralkommittén. Majoriteten var knapp: 9 röster mot 7. Stalin talade emot. Nu gav han rakt på sak uttryck åt sin misstro till världsrevolutionen. ”Det finns”, yttrade han enligt protokollet, ”ingen revolutionär rörelse i Västerlandet, endast en potentiell aktion, och den kan vi inte lita på.” ”I oktober sade man oss att blotta ordet fred skulle bli signalen till revolution i väster. Men detta var ett misstag. Införandet av socialistiska reformer hos oss skall väcka revolutionen i väster, och för det behövs det tid.”

För första gången formulerade Stalin alltså här distinkt det program, som senare skulle bli hans: socialismen måste realiseras av Ryssland först, sedan kunde möjligen den övriga världen följa efter. Man märker hur han nu kände sig ha vatten på sin kvarn, som under de gångna månaderna malt lite ojämnt. Vad ”man” sagt om världsrevolutionen hade varit ett misstag; ”man” — det var Lenin själv, och han hade sagt det i själva det historiska dokument, vari bolsjevikerna motiverat sitt beslut om revolutionen. Vad Trotskijs position beträffar, avfärdade Stalin den som ”ingen position alls”; han menade väl att den inte skulle få någon praktisk betydelse, i det att tyskarna säkert inte skulle genera sig för att

attackera.

Beslutet var emellertid fattat; när tyskarna satte saken på sin spets och krävde rysk kapitulation, avgav Trotskij den 10 februari den nämnda förklaringen. I den nutida ryska revolutionsframställningen, så t. ex. i den officiella partihistorien, uppges att Trotskij därvid handlade i strid mot partiets beslut. ”Trots att Lenin och Stalin i centralkommitténs namn yrkade på undertecknande av freden, bröt Trotskij som ordförande för sovjetdelegationen i Brest på förrädarvis mot bolsjevikpartiets bestämda direktiv”, heter det i detta arbete; att handla i överensstämmelse med ett partibeslut, vid vars fattande Lenin och Stalin varit i minoritet, var alltså att trotsa partiets direktiv! Tyskarna betänkte sig visserligen ett ögonblick, men förklarade sedan att fientligheterna skulle återupptas den 18 februari, om inte dessförinnan nya förhandlingar inletts. Den bolsjevikiska centralkommittén betraktade emellertid hotelsen som bluff och beslöt den 17 februari med 6 röster mot 5, bland de senare Lenins och Stalins, att stå fast, ett beslut, som med 7 röster mot 6 vidhölls ännu på offensivdagens morgon.

På utsatt timplag började den tyska offensiven — den försiggick i bästa ordning, utan att en enda tysk proletärsoldat vägrade i vändningen. På rysk sida flydde de fåtaliga soldater, som ännu hade dröjt sig kvar vid fronten, hals över huvud; redan samma dag intogs Dvinsk. På aftonen var också den bolsjevikiska centralkommittén mogen för kapitulationen. Lenin förklarade nu bestämt, att det måste vara slut med att leka med kriget; endast om tyskarna krävde bolsjevikmaktens avskaffande måste man slåss. ”Vi måste”, sekunderade honom Stalin, ”tala rent ut. Tyskarna anfälla oss och vi äro försvarslösa. Det är tid att säga rakt på sak att förhandlingarna måste återupptas.” Nu segrade denna ståndpunkt med 7 röster mot 5 - Trotskij, vars patent gjort fiasko, hade trätt över på Lenins och Stalins sida.

Tyskarna förhastade sig inte med svaret på det ryska kapitulationsanbudet. Deras offensiv gick dag för dag framåt med stormsteg, bolsjevikernas nervositet inför möjligheten att Tyskland överhuvud taget inte önskade fred utan ville ge Ryssland och bolsjevikerna ett dråpslag närmade sig panik. Redan började de sätta sig in i nödvändigheten att trots allt ta kriget och redan hade de öppnat halvofficiella förhandlingar om hjälp med

England och Frankrike, då tyskarna, efter att ha ryckt fram så långt att de ansågo sig ha bas för ökade krav, den 23 februari framlade de betydligt skärpta villkor, på vilka de voro villiga till fred.

Inom den bolsjevikiska centralkommittén blåste det upp ny storm, då den ställdes inför kravet att acceptera dessa krav. Stalin föreslog att man i stället för att genast underteckna skulle försöka få tyskarna att slå sig ned vid förhandlingsbordet —tydligt ville han ordna saken så att skulden för den oundvikliga kapitulationen skulle kunna skjutas över på förhandlarna. Men Lenin förstod att inte ens denna utväg längre stod öppen: vad tyskarna fordrade var att bolsjevikerna blankt och genast övergåvo sig. ”Stalin har”, yttrade han, ”orätt, då han säger att vi kan låta bli att underteckna. Om vi inte skriver under, så undertecknar vi sovjetmaktens dödsdom inom tre veckor.”

Av de 15 närvarande fick Lenin på sin sida endast 7; av de 8 kapitulationsmotståndarna nedlade dock 4, bland dem Trotskij, sina röster för att slippa ta ansvaret för Lenins avgång, som han hotade med. Sedan sovjetens verkställande utskott fått bekräfta beslutet, kunde förhandlarna avresa till Brest-Litovsk för att underteckna kapitulationsakten.

Med freden i Brest-Litovsk var bolsjevikväldets första etapp avslutad. I och med att hoppet om världsrevolution nu, om också inte helt brustit, så i varje fall måst sättas på en avlägsen och oviss framtid, hade bolsjevikerna kommit i en alldeles ny situation och voro ställda inför uppgifter, som Lenin, då han utformat sin bolsjevism, aldrig förutsett. Det gällde för

dem för det första att i en värld, som förblivit kapitalistisk, på egen hand och för obestämd tid framåt hålla sin proletärdiktatur vid liv. Det gällde för det andra att, då världssocialismen nu inte kommit till stånd, försöka med egna resurser realisera socialismen i Ryssland självt.

Vad den förra av dessa uppgifter beträffar, framstod den inte för bolsjevikerna allt för skrämmande. De första månaderna hade de klarat sig igenom bättre än de vågat hoppas; den klenmodighet, som varit rätt allmän bland dem strax i början, hade de nu kommit över. Att bolsjevikregimen, vederbörligen utbyggd och förstärkt, skulle kunna stå rycken inför de svårigheter, som förestodo, voro de tämligen övertygade om. Vad åter den senare uppgiften beträffar, var Lenin själv föga optimistisk. På en isolerad rysk socialism trodde han i grund och botten mycket litet; innerst inne satte han alltjämt sitt hopp till världsrevolutionen, som han aldrig helt upphörde att vänta på. En rad av de mera bemärkta partispetsarna delade hans åsikt. Bl. a. gav Trotskij starka uttryck åt den. Men andra voro av annan mening och sågo med glädje att den roll, som Lenin tilltänkt världsproletariatet, nu överlämnades åt det ryska. För denna stämning, som var allmän inom de breda lagren av partiet, var Stalin den främsta representanten.

Under de första veckorna efter Brest-Litovskfreden kom det ännu inte någon riktig fart i den nya socialistiska politiken. Så oförberedda voro bolsjevikerna på kursförändringen att det dröjde något, innan de hunno bli startklara. Lenin tryckte också till en början rätt kraftigt på bromsarna. Under framhållande av att bolsjevikerna ännu inte alls voro kapabla till den kalkylering och kontroll, som behövdes för storproduktion och för dess fördelning, varnade han mot vad han kallade ”rödgardistattacker mot kapitalet”.

Särskilda omständigheter vållade emellertid att det fram på sommaren kom fart i spelet. Den ena var den hungersnöd, som våren 1918 alltmera stramade åt. Den gav impulsen till vad man kallade ett korståg mot bönderna, vilka måste förmås att ställa sin säd till statens disposition. Då detta korståg i främsta rummet måste riktas mot de rikare bönderna — de voro ju de enda, från vilka något var att taga — kom det att bli en kamp mot den av de s. k. kulakerna representerade bykapitalismen. Och då man vid kulakernas betvingande behövde de fattiga böndernas hjälp, måste man sätta liv i klasskampen i byarna. Man hade därmed redan våren 1918 startat, låt vara blott på ett bestämt frontavsnitt, en reguljär kamp mot kapitalismen.

Den andra faktor, som kom bolsjevikerna att beslutsamt slå in på socialistisk politik, var den försämring, som i mitten av 1918 inträdde i bolsjevikstatens yttre läge. Den s. k. andhämtningspaus, som man köpt sig genom freden i Brest-Litovsk, blev kort. Redan på våren kände man åter den kapitalistiska världens hand på sin strupe. Närmast var det förhållandet till Tyskland, som då skärptes; i början av juli trodde man sig redan stå inför ett omedelbart nytt tyskt anfall. Och då denna fara dragit förbi eller rättare sagt redan innan den gjort det, började en annan och mera hotande dyka upp: det var vad man kallade ententens stora kombinerade anfall på sovjetstaten, tills vidare visserligen endast förberett genom de tjeckiska legionernas frammarsch från Sibirien men snart vidarefört i farligare former.

I denna situation, då, som det hette, bolsjevismen hotades av den internationella kapitalismen, måste Lenin låta sina betänkligheter mot den nämnda rödgardistattacken falla. Å ena sidan blev nu hatet mot kapitalismen i de bolsjevikiska leden så starkt, att det fordrade en utlösning i målmedveten kamp mot den; det var för Lenin omöjligt att hålla emot. Å andra sidan ansåg sig bolsjevismen tvungen att genom en socialistisk ordning klara det begynnande krigets svårigheter; de skulle, hette det, kunna övervinnas endast om staten, med undanskjutande av de s. k. exploatörerna, tog produktionsmedlen om hand, själv övertog produktionen och blev enda fördelare av produktionens alster. Längre fram,

då experimentet misslyckats, var det detta motiv för det socialistiska experimentet, som påstods ha varit det centrala. Man hävdade t. o. m. att bolsjevikerna endast motvilligt böjde sig för denna force majeure i klart medvetande om att Ryssland ännu inte var moget för ett socialistiskt experiment; genom själva det namn, som man sedan gav det system, som nu infördes, krigskommunismen, ville man beteckna det som ett blott och bart krigstidsprovisorium. Våren 1918 var emellertid talet om att man endast med socialismens hjälp kunde komma igenom den nya situationens påfrestningar egentligen endast en förevändning för att äntligen få göra den målmedvetna frammarsch mot socialism, som den dominerande bolsjevikopinionen krävde. Det hela var inte alls någon framstöt i defensivsyfte utan ett stort anlagt, med stor segervisshet företaget genombrottsförsök.

Det blev under sådana omständigheter tre uppgifter, som bolsjevikerna under den närmaste tiden hade att lösa. Dels gällde det att ta upp kampen mot de yttre fienderna och deras redskap, bland vilka tjeckerna snart avlöstes av diverse vita generaler. Dels måste man konsolidera bolsjevikregimen genom att närmare utforma den s. k. proletariats diktatur. Och dels måste man slutligen fullfölja det påbörjade stora socialistiska verket. Bolsjevikernas arbete på dessa tre fronter och Stalins insats däri må i det följande behandlas i tur och ordning.

XII. Borgarkriget och Stalin

Ingen del av Stalins bana skildras i den sovjetryska litteraturen med sådant systematiskt och suveränt förakt för sanningen som hans deltagande i det ryska s. k. borgarkriget — eller fosterlandskriget som det började kallas, när begreppet fosterland åter kom till heders.

Ur flera synpunkter har det varit önskligt att Stalin skulle framstå som det krigets egentlige hjälte. Renommé som genial fältherre är ju för en diktator ett inte föraktligt aktiv, särskilt om hans fredliga verksamhet inte precis varit ägnad att väcka förtjusning hos det folk han härskar över. Det ryska folkets tro på att det var han, som på sin tid tack vare sitt militära geni räddade Ryssland, utgör också ett värdefullt stöd för hans makt: det inger ju massorna en känsla av att Rysslands säkerhet mot yttre faror är lagd i bästa händer. Men därtill kommer att då Stalin för att nå diktaturen måste krossa Trotskij, var det för honom helt enkelt nödvändigt att beröva konkurrenten den glans, som efter borgarkriget omgav honom i egenskap av organisatör av den berömda röda armén och segrare över 12 kapitalistiska stater, en glans, som drog folks ögon till honom och hindrade dem att se skuggfiguren Stalin. Den glansen måste Stalin överflytta på sig själv.

Det var också i samband med den stora striden mellan Stalin och Trotskij i slutet av 1920-talet som Stalin till det ryska folkets överraskning i ljuset av en nu uppmonterad ljuskastare framträdde som det tio år tidigare utkämpade borgarkrigets centralfigur. Maskinist vid ljuskastaren blev i första omgången en herre, som inte sparade på kilowatten. Det var Vorosjilov, som i en lång artikel till Stalins 50-årsdag 1929 lät Stalins insatser i kriget flöda i bländande belysning, medan Trotskijs drunknade i suspekt natt. Allt starkare har man sedan immer badd gjort teatereffekten: medan Trotskij med sina segrar i kriget befunnits direkt ha gått fiendens ärenden, har Stalin avslöjats inte bara som den, som genom sitt ingripande frälste Ryssland från de kapitalistiska fienderna och förrädaren Trotskijs kombinerade försök att slå ned bolsjevismen, utan också som alla länders och tiders största militära geni, ”krigskonstens förnyare, som lagt grund till dess fortsatta utveckling”, som det heter i Pravda.

I verkligheten var Stalins deltagande i borgarkriget en för honom mycket litet ärofull historia. Det inskränkte sig till ledningen av några affärer av högst sekundär betydelse och medverkan på underordnad post i en del större; det enda verkligt stora företag, där han var huvudaktör, skötte han så, att en annan i hans ställe förmodligen skulle ställts inför

krigsrätt och arkebuserats. Därtill kommer sedan att han i det krig, som han förde i kombination med kriget mot de vita, striden mot Trotskij, led det ena försmädliga nederlaget efter det andra. Det var första rondan i matchen mellan dessa båda, och i den blev Stalin ett par gånger illa hängande över repet.

*

Den roll som Stalin kom att spela i borgarkriget var från början rent improviserad. Några speciella förutsättningar för fältherreyrket, som kunde göra det naturligt att man anförtrodde honom en ledande ställning vid organiserandet av landets försvar, hade han inte lagt i dagen; den insats han gjort i det kaukasiska partisankriget kunde ju knappast anses ha röjt några anlag som strateg i större stil. Visserligen gör Vorosjilov gällande att Stalins härförargeni tidigt manifesterade sig. Han erinrar om hans förut citerade ord år 1905 om att man för att segra i revolutionen behövde tre ting: för det första rusta sig, för det andra rusta sig, och för det tredje rusta sig; och han tillägger: ”så kunde endast de proletära revolutionssegrarnas blivande organisatör och strateg säga”. Han pekar också på hur Stalin under oktoberrevolutionen ”detacherade avdelning efter avdelning till de i den leninska planen bestämda stridspunkterna”, även därvid skulle den store strategen stuckit fram. Men vilken naturlig fallenhet för krigskonsten Stalin därmed röjt hade på sin tid ingen förstått.

Då det någon tid efter revolutionen klarnade för bolsjevikerna att det under de föregående månaderna organiserade röda gardet, som till en början varit regimens skydd, måste ersättas med en reguljär röd armé, och då man sedan hastigt nog — det skedde vid tyskarnas frammarsch mot Petrograd före Brest-Litovskfreden — insåg att arbetet måste forceras och bedrivs sakkunnigt och rationellt, var det alltså ingen som tänkte på att lägga det i Stalins händer. Valet föll på Trotskij, som efter Brest-Litovskfreden överflyttades från utrikesfolkkommissariatet till kommissariatet för krigsärenden och som sedan blev ordförande i den militära centralledningen, det s. k. ”republikens revolutionära militära råd”. Det var Trotskijs förtjänster under oktoberrevolutionen, som gjorde att det valet var självklart; hade Stalin under denna revolution spelat den roll, som nu tillägges honom, skulle det varit omöjligt att förbigå honom. I övrigt voro Trotskijs kvalifikationer för posten om möjligt ännu svagare än Stalins, som dock haft en del att göra med explosiva ämnen. Trotskijs enda merit var att han varit krigskorrespondent till en, horribile dictu, borgerlig Moskvatidning under Balkankriget.

Trotskij tog itu med sin uppgift med sjudande energi men också med suveränt förakt för de principer, som bland bolsjevikerna dittills varit god religion. Frivillighetsprincipen vid arméns rekrytering utbyttes steg för steg mot reguljär rekrytutskrivning; officerarnas tillsättande genom val, en av de nyheter, som soldatsektionen i Petrograds sovjet införde redan strax efter marsrevolutionen och som bolsjevikerna så sent som i januari 1918 fastslagit vara en oeftergivlig organisationsprincip, avskaffades. Disciplinen i armén, som man till en början velat bygga blott på s. k. proletär ansvars känsla, åtstramades med tjänliga medel, bland vilka ett flitigt användande av arkebusering var ett. Och därtill kom själva huvudpunkten i Trotskijs organisationsprogram: invitation, delvis i mycket oceremoniösa former, till tsarofficerare att inträda i den röda armén och att, under skarp uppsikt, ställa sin militära sakkunskap till bolsjevikernas disposition.

Att dessa nyheter mycket litet skulle vara i Stalins smak förstår man. De bottnade ju i en misstro mot proletariatet och dess frivilligt givna krafter, som han såsom halvproletär måste reagera emot. De kolliderade också med de föreställningar, som han långt fram i tiden hyste om att det revolutionära kriget skulle skapa sina egna former och att för det skulle gälla helt andra lagar än för den hävdvunna borgerliga krigskonsten: den proletära kraft, som revolutionen lösgjort, skulle inte spännas in i gamla ramar utan få utveckla sig

under förhållanden, som läto den bättre komma till sin rätt. Men vad som framför allt kom honom att träda i opposition mot Trotskij var att han här fick tillfälle att rida upp på den kompakta ovilja, som Trotskijs nyheter väckte inom proletariatet. Då massorna inmönstrades i en armé, där de funno den ordning reablerad, som de bit för bit slagit sönder, och där de, värst av allt, ställdes under befäl av de nyss fågelfria tsarofficerarna, blev deras indignation oerhörd. De öppna indignationsutbrotten kvävdes visserligen snabbt; bl. a. fastslog en av Lenin kontrasignerad arméorder i juli 1918 att insubordination mot de borgerliga officerarna skulle straffas skoningslöst. Men missnöjet fortfor att jäsa; det var för Stalin ett gott material att arbeta i. Här yppade sig rika möjligheter att mot den man, som under de senaste månaderna så fullständigt överglänst honom och som alltså nu åter gått honom förbi, öppna det ränkspel, som han alltifrån början av sin revolutionära bana alltid spelat mot alla framgångsrika konkurrenter.

*

Det var i juni 1918 Stalin anträdde den expedition, som så småningom skulle föra till hans engagemang i borgarkrigets operationer.

Något deltagande i dem avsåg expeditionen alls inte. Meningen var att han nere i sydöstra Ryssland skulle medverka i det fälttåg man, som ovan nämnts, satt i gång för sädesan-skaffningen. Tyskarna behärskade vid det laget hela Ukraina, öster om dem hade den vite generalen Krasnov besatt kosackområdet vid Don, endast längst bort i öster vid Volga fanns förbindelse mellan det centrala Ryssland och de nordkaukasiska sädesområdena. Det var för att sätta fart på sädetransporterna från de senare via staden Tsaritsyn, som han detacherats till denna plats. För uppgiften var han försedd med en rödgardistavdelning och två pansarbilar: någon större affär var alltså inte beräknad

Det var Stalin själv, som lagade att företaget svällde ut till större dimensioner. D. v. s. stora dimensioner fick det endast i hans egen och den nutida ryska revolutionslitteraturens uppfattning; i själva verket var hela Tsaritsynaffären en mycket obetydlig episod i det nu begynnande borgarkriget. De uppgifter, för vars lösning han sänts dit ned, tycks han från början ha lagt åt sidan; ett par järnvägståg säd synas ha varit det enda resultatet av hans mission som pådrivare av sädestransporterna söderifrån. Däremot skaffade han sig möjlighet att med undanskjutande av det av Trotskij tillsatta, till stor del av f. d. tsar-officerare bestående militärbefälet i Tsaritsyn själv ta makten i staden och överta ledningen av dess försvar.

Kort före Stalins ankomst hade Krasnovs kosacker gjort en framstöt mot Tsaritsyn och lyckats flytta sina linjer till hotande närhet av staden. Redan i sitt första telegram till Lenin meddelade Stalin att han i denna situation funnit sig nödsakad att ge en ganska fri tolkning åt sitt mandat som livsmedelsanskaffare och ta itu med Trotskijs officerare och deras försummelse. ”Linjen söder om Tsaritsyn”, heter det den 7 juli, ”är inte återställd. Jag driver på och skäller ut alla, som förtjäna det, och jag hoppas varje stund kunna få saken klar. Ni kan vara förvissad om att vi inte skola skona någon, varken oss själva eller andra; och säd skall också skaffas. Om blott våra militära 'specialister', de skomakarna (ett egendomligt invektiv i en skomakarsons mun!), låtit bli att sova och drömma, skulle linjen inte ha brutits; om den återupprättas, så är det inte tack vare dem utan trots dem.”

Efter att så ha förberett Lenin, tog Stalin några dar senare steget fullt ut. Det nordkaukasiska områdets stab hade, fastslog han, visat sig alldeles oduglig att föra kampen mot kontrarevolutionärerna. ”Saken är inte bara den att våra specialister äro psykologiskt inkompetenta till beslutsam strid mot kontrarevolutionen utan också att de, såsom 'stabsarbetare', som blott förstå att uppgöra skisser och planer till omgrupperingar, äro helt och hållet likgiltiga för operativa aktioner och i det hela taget känna sig som utomstående gäster. Jag kan”, fortsätter Stalin, ”inte se likgiltigt på detta. Jag kommer att företa en rad

åtgärder och till och med avskeda funktionärer och befälhavare, som ödelägga vår sak, detta trots de formella svårigheterna, vilka jag, om så behövs, skall forcera. Naturligtvis tar jag fulla ansvaret inför de högre instanserna.”

Rakt på sak gick Stalin alltså här till attack mot Trotskijs organisationsprogram, närmast den del av det, som ur bolsjevikisk synpunkt var tacksammast att misstänkliggöra, bruket av de militära specialisterna, d. v. s. tsarofficerarna, vilkas oduglighet att föra krig mot kontrarevolutionen han fått ett eklatant bevis på. Nu ställde han upp sig själv mot Trotskij. Visserligen var Trotskij överste krigsherre och Stalin hade ingen befogenhet att ingripa i hans dispositioner, men han tänkte göra det i alla fall utan att ta hänsyn till några formella svårigheter. Dem struntade han i, och de högsta instanserna (som han själv tillhörde) skulle säkert ge honom rätt.

Det hela kunde synas vara ett rätt djärvt tal, inte minst av en medlem av ett parti, vars främsta krav var obrottslig disciplin. Men Stalin visste att han ingenting riskerade. Gällde det hopp över de teoretiska skacklarna var Lenin skoningslös, men lite revolutionär kraftutveckling utanför programmet såg han, det visste Stalin, gärna genom fingrarna med; det var nästan vad Lenin väntade av honom, den eldige kolchidaren.

Skulle nu emellertid Lenin ha några betänkligheter mot att ge Stalin fria händer i Tsaritsyn, så hade Stalin ett extra argument till hands. Egentligen var det Lenin själv, som furnerat honom med det. I ett meddelande till Stalin kort efter hans uppbrott till Tsaritsyn hade Lenin uttryckt sina farhågor för att vänstersocialistrevolutionärerna, vilka efter Brest-Litovskfreden definitivt brutit med bolsjevikerna och i juli gjort några kupp försök, bl. a. ett i Moskva, skulle ställa till uppror i staden. Stalin hade lugnat honom: ”Vad de hysterikerna angår”, hette det, ”så var förvissad om att vår hand inte skall darra. Vi skola behandla våra fiender som fiender.”

Knappt hade nu Stalin kommit till Tsaritsyn, förrän han mycket riktigt fann att staden var ett enda upprorsnäste. Till följd av att den militära makten där låg i händerna på folk, som till sin majoritet voro klassfiender, hade, konstaterar han, inte bara dess försvar mot de anfallande vita brottsligt försumrats utan också allehanda kontrarevolutionära krafter kunnat få fritt spelrum. ”Tsaritsyn var”, försäkrar Vorosjilov, vilken själv, såsom strax skall omtalas, vid det laget anlände till staden, ”fullt av kontrarevolutionärer av alla slag, högermän och socialistrevolutionärer, terrorister och anarkister etc.” — det hela alltså t. o. m. mycket värre än vad Lenin fruktat. ”Alla dessa herrar hade före Stalins ankomst känt sig nästan fria och levat i illusioner om bättre dagar. För att säkerställa reorganisationen av de röda krafterna vid fronten måste man med järnhård, skoningslös kvast rensa upp vad som fanns bakom fronten.”

Stalin tvekade heller inte att göra det — han var ju bunden av sitt löfte till Lenin. Den av Trotskij tillsatta militärstaben sköts tillbaka och isolerades i halv fångenskap. Ett nytt krigsråd med Stalin i spetsen skapades; detta krigsråd började med en speciell tjeka som redskap rensa Tsaritsyn från kontrarevolutionärer.

För att styrka den trängande nödvändigheten av Stalins ingrepp för Vorosjilov också i fält ett till synes ojävigt vittne, som hade tillfälle att följa den stora razzian på nära håll, en överste vid namn Nosovitj, som vid Stalins ankomst var chef för den operativa avdelningen av staben och som liksom de övriga tsarofficerarna av Stalin sattes ur funktion. En tid efter det han flytt över till den vita sidan, publicerade han i en vit tidning en skildring av Tsaritsynhändelserna.

”Atmosfären i Tsaritsyn blev, skrev han, allt mer förtätad. Tjekan arbetade för full fart. Det gick inte en dag utan att man upptäckte olika slags sammansvärjningar på de mest pålitliga och sekreta håll. Alla stadens fängelser voro överfyllda.” Om den

kontrarevolutionära aktion, som tydligen var det centrala, berättar han:

”Vid denna tid hade den lokala kontrarevolutionära organisationen, som satt inkallande av den konstituerande församlingen på sitt program, betydligt stärkts. Efter att ha fått pengar från Moskva förberedde den ett aktivt uppträdande till hjälp åt Donkosackerna i deras ansträngningar att befria Tsaritsyn. Tyvärr voro ledarna av denna organisation, ingenjör Aleksejev och hans två söner, som anlant från Moskva, föga bekanta med de lokala förhållandena. Den plan som uppgjordes var oriktig, och organisationen upptäcktes. Stalins resolution var kort: skjutas! Ingenjör Aleksejev, hans två söner och tillsammans med dem ett stort antal officerare, vilka deltagit i upprorsorganisationen eller blott misstänktes för att ha gjort det, blevo gripna av tjeikan och omedelbart skjutna utan någon dom.”

”Ingen dag utan att komplotter upptäcktes” — redan nu ådagalade alltså Stalin den häpnadsväckande skicklighet i upptäckande av komplotter, som sedan alltjämt skulle utmärka honom. Så snart det för honom varit opportunt att en komplot avslöjats, vips har det också skett. Nu var upptäckt av kontrarevolutionära onda anslag nödvändig för att motivera hans maktusurpation — och upptäckten kom.

Om det låg någon realitet bakom denna upptäckt är en annan fråga.

Socialistrevolutionärerna voro efter sina misslyckade aktioner i juli 1918 definitivt ur leken; några anslag från deras sida förekommo alldeles bestämt inte. Och vad beträffar de i egentlig mening kontrarevolutionära, den yttersta högern, monarkisterna — det var tydligen dem Stalin i första hand inriktade sig på att avslöja, då det ju kunde vara plausibelt att de tsaristiska officerarna samarbetade med eller skyddade dem — så är det ett faktum att dessa kretsar efter bolsjevikrevolutionen fullständigt tappade sugen: deras kamp mot bolsjevismen nådde aldrig längre än till tomt prat. Nosovitjs vittnesmål är inte mycket värt. Även om han synes ta de vitas parti, är hans artikel tydligen skriven så, att den skall kunna passa bolsjevikerna — bl. a. innehåller den några små komplimanger till Stalin för hans energi och duglighet; det framgår klart att han med den endast förbereder ett nytt byte av front. Den sammansvärjningshistoria, med vilken han stöder det bolsjevikiska påståendet om Tsaritsyn som upprorshärd, verkar i allra högsta grad hemmagjord. Så dumma voro väl ändå inte kontrarevolutionärerna i Tsaritsyn att, om de verkligen förberett en kupp, de som ledare av sin organisation haft en med de lokala förhållandena okänd ingenjör från Moskva med tillhörande söner. Man förstår förresten inte riktigt hur Vorosjilov kunnat med så god aptit sluka den historien som bevis för nödvändigheten av Stalins fälttåg mot den kontrarevolutionära hydran i Tsaritsyn. Buro kontrarevolutionärerna sig verkligen så idiotiskt åt, kunna de ju inte gärna anses ha utgjort någon fara för sovjetmakten.

I Moskva var man tydligen imponerad av Stalins kända tag. Någon skepsis i fråga om de upptäckta sammansvärjningarna hade man väl. Konsten att upptäcka sådana, där och då detta var lämpligt, kunde man själv: det just i dessa dagar utförda mordet på tsarfamiljen motiverades ju — förutom med andra lögnaktiga påhitt — med att en komplot upptäckts, som hade till mål att befria tsaren. Men stoppa Stalins verksamhet nådes man inte. De socialistrevolutionära oroligheterna plus ett par isolerade attentat, bl. a. ett mot Lenin, hade just givit bolsjevikerna anledning att på allvar sätta terror på programmet: Stalins verksamhet i Tsaritsyn utgjorde ett gott och efterföljansvärt exempel på terrortrafikens rationella användning.

Enligt Vorosjilov skulle man gått så långt att man formellt överlätit makten i Tsaritsyn till Stalin. Han skulle fått direkt fullmakt av republikens krigsråd att införa ordning i Tsaritsynarmén, att förena avdelningarna till reguljära trupper och etablera ett effektivt kommando efter att ha bortjagat alla, som inte ville underkasta sig. Att han verkligen fick

ett sådant bemyndigande, varigenom alltså en del av fronten direkt undandrog den högsta militärledningen, kan man tvivla på. Men säkert är att något ingrepp mot Stalin inte skedde och att han kände sig mycket säker i sin ställning. Då Trotskij telegrafiskt krävde att militärstaben skulle lämnas i fred och få sköta sitt arbete, skrev Stalin, meddelar Vorosjilov, på telegrammet: ”Lämnas utan avseende.”

I stället för den militära organisation i Tsaritsyn, som Trotskij upprättat, skapade Stalin nu sin egen. Det skedde i samarbete med Vorosjilov, som just medan Stalin befann sig i Tsaritsyn uppträdde på scenen. Denne f. d. metallarbetare och bolsjevikagitator hade ett par månader tidigare börjat sin militära bana i Lugansk i Ukraina. Där hade han i mars 1918 organiserat ett band av partisaner, som haft en del skärmytslingar med tyskarna vid deras inryckning i Ukraina; nu hade han med sina skaror, enligt sovjetencyklopedien ”10,000 demoraliserade, utmattade och trasiga män”, lämnat det av tyskarna besatta Ukraina och lyckats ta sig tvärs över den bolsjevik-fientliga donska kosackstappen fram till Tsaritsyn. Stalin och Vorosjilov hade, som förut nämnts, en gång i tiden konspirerat tillsammans i Baku; nu knöt den gemensamma aversionen mot Trotskij och den av honom favoriserade borgerliga krigskonsten dem ytterligare samman. På tu man hand upprättade de nu sin militära diktatur i Tsaritsyn och fingo ihop en organisation efter eget huvud med en stab, där inga kontrarevolutionära och proletärfientliga element voro med. Så tillkom den s. k. tionde bolsjevikiska armén, vars chef Vorosjilov under Stalins protektion blev och som satte som sin uppgift att under emancipation från högsta militärledningen kriga på egen hand.

”Tsaritsyns fysionomi blev”, så sammanfattar Vorosjilov sin skildring av Stalins verksamhet i staden, ”på kort tid nästan oigenkännlig. Staden, i vars parker musiken nyss spelat och där bourgeoisiflyktingar tillsammans med vita officerare hopvis promenerat öppet på gatorna, förvandlades nu till ett krigsläger, där den strängaste ordning och militärdisciplin härskade överallt. Denna förstärkning av situationen bakom fronten utövade genast ett gynnsamt inflytande på stämningen i våra regementen, som kämpade vid fronten. Både det militära och politiska befälet och hela massan av röda soldater började känna att det var en fast revolutionär hand, som ledde striden för arbetarnas och böndernas intressen och som utan förbarmande straffade alla, som stodo i vägen för denna kamp.”

”Stalins handledning inskränkte sig inte till detta organisationsarbete”, fortsätter Vorosjilov. ”När det var slutfört, begav han sig till fronten, som på den tiden sträckte sig över 600 kilometer. Man måste vara Stalin och äga hans stora organisatoriska förmåga för att, utan att ha någon militär underbyggnad (kamrat Stalin hade aldrig varit i militärtjänst), så väl förstå de speciella militärfrågorna under de dåvarande mycket svåra förhållandena. Jag minns som om det varit i går början av augusti 1918. Krasnovkosackerna gjorde offensiv mot Tsaritsyn och försökte med ett koncentriskt slag kasta tillbaka de röda armsenheterna till Volga. Under många dagar motstodo de röda trupperna, som i sin spets hade en kommunistdivision, helt och hållet sammansatt av arbetare från Donetsbäckenet, de utmärkt organiserade kosacktruppernas mäktiga anfall. Det var oerhört ansträngande dagar. Ni skulle ha sett kamrat Stalin under den tiden. Lugn som vanligt, försjunken i tankar, sov han bokstavligen inte på flera dygn, allt under det han delade sitt intensiva arbete mellan stridslinjerna och armstaben. Ställningen vid fronten blev nästan katastrofal. Fiendefronten pressade med en väl uttänkt manöver på våra utmattade trupper, som lidit ofantliga förluster. Fiendens front, som bildade en hästsko med flankerna stödda mot Volga, tryckte oss för varje dag allt mer samman. Ingen reträttväg stod öppen för oss. Men Stalin bekymrade sig inte om det. Han var fylld av en enda tanke, ett medvetande: segra, krossa fienden till varje pris. Och Stalins orubbliga vilja meddelade sig till alla hans närmaste stridskamrater; trots det hopplösa läget var det ingen, som tvivlade på seger.”

Att Trotskij som överste krigsherre kunde finna sig i Tsaritsynherrarnas klara insubordination berodde tydligen på att han sommaren 1918 hade viktigare saker att sköta. De tjeckiska legionerna, som på sin väg från Ryssland till fronten i Frankrike via Sibirien kommit i konflikt med bolsjevikerna, hade med utgångspunkt från den sibiriska järnvägen, längs vilken de, då konflikten utbröt, voro spridda i smärre grupper, börjat sin i historien ganska enastående aktion. På några veckor hade de vält sovjetmakten över ända i hela Sibirien och östligaste Ryssland och tågade nu vidare västerut. Faran från dem var så mycket allvarligare som bakom dem stod ententen, vilken — till en början med den något kuriösa avsikten att av dem bilda en ny ostfront mot Tyskland — gav dem sin, visserligen rätt platoniska, protektion.

Fram på sommaren hade tjeckernas framryckning i Volga-trakten nått så långt, att saken blev alarmerande och tvingade den ryska krigsledningen att koncentrera alla sina ansträngningar på att stoppa och slå tillbaka dem. Skärmytslingarna nere vid Tsaritsyn med Krasnovs kosackstyrkor, ett krig, vars oorganiserade karaktär bäst framgår av att Vorosjilov nyss varit i stånd att passera tvärs igenom den vita fronten, kunde under sådana förhållanden inte i någon högre grad tilldra sig uppmärksamhet eller intresse, de voro en hjärtligt obetydlig bagatell, som för ögonblicket fick sköta sig själv.

På hösten ändrade sig emellertid situationen. Den överhängande faran i öster var nu avvärd. Särskilt sedan bolsjevikerna i september intagit den av tjeckerna på våren erövrade staden Simbirsk, var den tjeckiska anstormningen för ögonblicket stoppad. Förtjänsten var till stor del Trotskijs, vars organisationstalanger stampat bolsjevikarméer ur jorden och vars hårdhänta ingripande skapat den krigstukt, som gjorde dem krigsdugliga. Rent militärt tillkom äran den unge tsarofficeren Tuchatjevskij — det betydde, även det, en triumf för Trotskij, vars organisationsprinciper alltså bestått provet; dessutom var det han personligen som lagt befälet i Tuchatjevskijs händer.

Under den andhämtningspaus man nu fick blev det tid att tänka på den större konsolidering av de ryska krafterna, som skulle behövas under det fortsatta kriget. Man utnämnde ett enhetligt överbefäl för alla de ryska fronterna; Trotskij, vars prestige efter segern i öster starkt ökats, tog nu också itu med att bringa Tsaritsynfronten in under den gemensamma krigsledningen. Härom berättar han själv:

”Varje dag kommo till högsta krigsrådet klagomål från högkvarteret över Tsaritsyn. Det var, hette det, omöjligt att där få order verkställda. Det var omöjligt att få veta, vad som skedde där, det var t. o. m. omöjligt att få svar på förfrågningar. Läget blev ohållbart. Jag beslöt att skapa ordning i Tsaritsyn.”

I det syftet sände Trotskij Lenin följande telegram: ”Jag insisterar energiskt på Stalins återkallande. Vorosjilov kan kommendera ett regemente men inte en armé på 50,000 man. Inte desto mindre vill jag låta honom behålla befälet över den tionde armén vid Tsaritsyn på villkor att han avlägger rapporter för sydarméns chef, Sytin. Ända tills nu har Tsaritsyn inte sänt en enda rapport till Kozlov (huvudkvarteret). Jag har krävt att de två gånger om dagen rapportera truppörelser och rekognosceringar. Om detta inte sker i morgon dag, skall jag ställa Vorosjilov och Minin (en annan av stalinisterna inom armén) inför krigsrätt och offentliggöra saken i en arméorder. Så länge Stalin och Minin bli kvar i Tsaritsyn, äro deras rättigheter enligt det revolutionära krigsrådets statuter begränsade till medlemskap av tionde arméns revolutionära krigsråd. Vi ha endast en kort tid kvar att företa offensiv före höstregnen, då vägarna här inte kunna användas vare sig för infanteri eller kavalleri. Det är ingen tid att förlora på diplomatiska underhandlingar. Vi ha en kolossal övervikt i styrka men fullständig anarki i ledningen. Jag kan göra slut på den på 24 timmar, förutsatt att jag har ert fasta och bestämda stöd. I alla händelser är det den enda väg jag kan se.”

Nu kunde Lenin inte underlåta att ingripa. Han hade tydligen sina dubier om att Stalin

godvilligt skulle foga sig i en order att återvända och lät därför enligt alla konstens regler avhämta honom på ort och ställe. Dock visade han honom därvid den egarden att hämtningsproceduren utfördes av ingen mindre än Sverdlov, vilken som president i sovjetkongressens exekutivkommitté var nominell rysk statschef; i extratåg sändes han ner till Tsaritsyn och tog Stalin med sig därifrån. Man arrangerade det därvid så, att Trotskij stötte till på vägen till Moskva, och det kom till en uppgörelse mellan Trotskij och Stalin. Stalin var nu fullständigt mjuk. Han valde att ställa sig utanför hela saken. Det var ju Vorosjilov som förde befälet därnere i Tsaritsyn; om denne drivit någon opposition mot högsta krigsledningen hade han, Stalin, inte haft något därmed att skaffa. Han inskränkte sig till en halv förbön för Vorosjilov och hans män. ”Tänker ni verkligen jaga dem alla därifrån, dessa duktiga gossar?” ”Dessa duktiga gossar”, svarade Trotskij, ”komma att omintetgöra revolutionen, som inte kan vänta tills de bli torra bakom öronen.”

Trotskij fortsatte till Tsaritsyn, där han tog Vorosjilov under behandling. Denne var betydligt mera hårdfjällad. Han förklarade först rent ut att han inte tänkte utföra andra order än dem han själv ansåg riktiga; då Trotskij hotade honom med att om han inte obetingat lydde, han under eskort skulle befordras till Moskva och där ställas inför krigsrätt, måste Vorosjilov falla undan.

Under tiden fortsatte Stalin till Moskva och framlade saken på sitt sätt för Lenin: han hade, förklarade han, lyckats övertala Vorosjilov och de andra befälhavarna nere i Tsaritsyn att foga sig i befallningarna från centrum; anledningen till att det överhuvud taget uppstått någon opposition hade — förutom missnöje med de tsaristiska specialisterna — varit att man från centrum fått ofullständiga direktiv och alldeles för litet ammunition.

Lenin vek åter undan. Han skrev till Trotskij och meddelade att Stalins heta önskan var att få arbeta på sydfronten — ville inte Trotskij personligen underhandla med Stalin och vore det inte möjligt ”att med någon konkret överenskommelse undanröja de forna slitningarna och få till stånd samarbete med Stalin, vilket han så starkt önskar”. ”Vad mig beträffar”, tillägger Lenin, ”anser jag att det är nödvändigt att göra alla ansträngningar för ett arrangemang med Stalin.” Trotskij måste naturligtvis böja sig; Stalin utnämndes till medlem av sydfrontens revolutionära krigsråd.

*

En tid bortåt förhöll sig nu Stalin avvaktande. Möjligheten för honom och hans kumpaner att driva privat krigsföring borta i ett isolerat fronthörn vid sidan av och i opposition mot den av Trotskij organiserade krigsledningen minskades nu också, då plötsligt en rad av de fronter, som bolsjevikerna dittills haft mot sig, bland annat också kosackfronten vid Tsaritsyn, bröto samman och då det för den röda armén öppnades helt nya perspektiv.

Det var Tysklands sammanbrott som i ett slag ändrade sovjetstatens militära ställning. Sedan bolsjevikerna redan två dagar efter stilleståndet mellan Tyskland och ententen förklarat Brest-Litovskfreden annullerad ”som ett helt och i alla dess delar”, och inviterat de av Tyskland ockuperade områdenas inbyggare till ”ett broderligt förbund med Rysslands bönder och arbetare”, satte sig den röda armén i marsch mot de förra ryska baltiska guvernementen för att personligen framföra inviten. Till dessa länders mycket kraftigt uttalade önsknings om att få begagna den i det leninsk-stalinska nationalitetsprogrammet fastslagna rätten att skilja sig från Ryssland — både Estland, Lettland och Litauen etablerade sig som självständiga stater och utsågo sina egna regeringar — togs ingen hänsyn; de röda trupperna förvandlade dem till sovjetrepubliker, nominellt ledda av hemmabolsjevikerna.

Nu kunde bolsjevikerna också med framgång uppta kampen för Ukraina. Mot den nationella republik, som bildats här, sedan den tyska kolonialregeringen — med

tsargeneralen Skoropadskij som skylt — kollapsat, arrangerades resning av de strejkande arbetarna i de ukrainska storstäderna, och ryska trupper ryckte in i landet; i slutet av året kom Charkov i bolsjevikernas besittning, och sedan fortsattes aktionen. Också i Donområdet avancerade bolsjevikerna med rask fart, sedan Krasnov förlorat sitt tyska stöd; fram på nyåret erövrade de områdets största stad, Rostov vid Don.

Under dessa stora operationer voro ju tydligen Stalins och hans vänners möjligheter att få laborera på egen hand mycket begränsade. Helt avstå från att försöka emancipera sig från den högsta krigsledningen ville de i alla fall inte. Vorosjilov framhärade vid befälet över de mot Donkosackerna opererande Tsaritsyntrupperna i sin insubordination, och Stalin höll som medlem av sydarméns krigsråd honom om ryggen. I december måste Trotskij ånyo ingripa mot Vorosjilov, och Lenin samtyckte till att denne berövades befälet över Tsaritsynarmén och kommenderades till Ukraina. Här fortsatte han och Stalin sina manövrer. I januari brast Trotskijs tålmod. ”Stalins, Vorosjilovs och C:os linje betyder”, telegraferade han till Lenin, ”ruin för hela vår sak. Jag betraktar Stalins favoriserande av Tsaritsynandan som en mycket farlig pest, värre än förräderi på krigsskådeplatsen.”

Att förflytta Stalin från sydfronten, där han så gärna ville arbeta, var, det insåg Lenin, en nödvändighet. Han gjorde det också radikalt. Stalin sändes i väg så långt ifrån den fronten som möjligt, längst upp mot norr. Men saken ordnades av Lenin högst diplomatiskt. Det fick inte se ut som om han utan vidare stod till tjänst med att effektuera Trotskijs fordringar; allt för mycket reta upp Stalin ville han inte heller. Han fann på att låta Stalins förvisning få den formen att han bekläddes med ett uppdrag, som kunde väntas tilltala och smickra honom. Medan bolsjevikerna på olika fronter inkasserat lättvunna vinster, hade de försummat östfronten. Amiral Koltjak, som, sedan tjeckerna alltmer dragit sig ur leken, blivit överste krigsherre i Sibirien, hade mot slutet av året börjat offensiv, och den av honom anfallna tredje bolsjevikarmén hade utan motstånd låtit honom taga Perm. Ställd inför Trotskijs krav att få bli av med Stalin på sydfronten, kom Lenin på den goda idén att sända Stalin upp till Perm för att undersöka omständigheterna vid den bolsjevikiska reträtten: det var ett uppdrag, som gav Stalin möjlighet att åter uppträda som razziaarrangör, samtidigt som man därmed avkopplade honom från det militära. Lenin sände till Trotskij följande telegram:

”Till Trotskij, president för krigsrådet. Det har kommit åtskilliga partimeddelanden från Perm om arméns katastrofala läge och dryckenskap. Jag sänder dem till Er. Man ber Er komma dit. Jag tänkte skicka Stalin. Jag tror att Smilga är för vek. Telegrafer Er mening.”

Sedan Trotskijs mening befunnits fullständigt överensstämma med Lenins, fick Stalin sin kommendering. De för Stalin obehagliga omständigheter, under vilka denna kommendering kom till stånd, ha inte förhindrat de bolsjevikiska skildrarna av hans militära bana att framställa det hela som ett stort avancemang. Genom en liten behändig manipulation med Lenins ovan återgivna telegram till Trotskij eliminerar man det odiösa i saken och ställer den i för Stalin smickrande ljus. Enligt Vorosjilovs ovan omtalade artikel sände Lenin till ”det revolutionära krigsrådets dåvarande president” följande telegram:

”Det har kommit en del partimeddelanden från Perm om arméns katastrofala läge och dryckenskap. Jag tänker skicka dit Stalin, jag tror att Smilga är för vek.”

Vilken Lenins mening var kunde ju alltså tyckas klart. Missförhållandena vid den av Trotskij organiserade armén hade blivit så stora, att Lenin nödgats ta saken i sin hand och utan att fråga Trotskij (vars namn utelämnats i återgivandet av telegrammet) sända Stalin att klara upp situationen — det är det intryck Vorosjilov vill ge sina läsare.

Själv kände Stalin säkert nederlagets smälek; så mycket ivrigare blev han nu att få visa

vad han gick för och samtidigt att få ge Trotskij ett hugg som tack. Vid undersökningen, vid vilken Stalin biträdades av sin vän, tjekechefen Dzjerzjinskij — att denne sändes med var väl en liten extra uppmärksamhet mot Stalin och skulle visa, hur viktig affären ansågs vara — gjorde han allt för att få Trotskij att framstå som syndabock för nederlaget. Bland de orsaker till katastrofen, som Stalin fastställde, var ”den otillåtligt brottsliga ledningen av fronten från republikens revolutionära krigsråds sida, i det att den paralyserat fronten genom sina motsägande direktiv och avskurit möjligheten att komma den tredje armén till hjälp.” Till denna anklagelse mot Trotskij fogade Stalin en rekommendation för sig själv: han hade nu, meddelade han, rättat missförhållandena, fört fram några väl sållade truppavdelningar, grundligt rensat parti- och sovjetorganisationerna i arméns rygg, rensat guvernementets tjeka etc. Vorosjilov bekräftar också i sin artikel betydelsen av dessa åtgärder: fiendens fortsatta framryckning stoppades, skriver han; i januari 1919 gick östfronten över till offensiven och på vår högra flank intogs Uralsk.”

Resultatet av Stalins verksamhet i Perm vann inte det rätta erkännandet. Att de vitas fram-marsch i Permtrakten upphörde berodde i verkligheten heller inte på Stalins dispositioner, utan på att de vita själva inte önskade flytta fram norra delen av sin front längre, innan den sydliga också hunnit avancera; bolsjevikernas av Vorosjilov nämnda erövring av Uralsk kunde endast med svårighet anses vara en följd av Stalins verksamhet i Perm — det är nämligen 2,000 km mellan de bägge platserna. Vårre för Stalin än att betydelsen av hans militära insats inte uppskattades var att hans anklagelseakt mot Trotskij lämnades utan varje som helst avseende. Det finns ingenting som tyder på att hans rapport över huvud taget blev föremål för någon behandling; tydligen gick den raka vägen i Lenins papperskorg.

*

Efter de ledsamma motgångar, som Stalin alltså lidit, drog han sig ett ögonblick tillbaka från försöken att spela någon roll i bolsjevikernas krig mot de yttre fienderna. Vintern 1918-1919 rådde förresten en relativ stiltje i krigshandlingarna, och en tid av spänd väntan inträdde. Hur det internationella läget skulle utveckla sig och därmed också vilka militära uppgifter den röda armén skulle komma att ställas inför och hur man skulle bereda sig för dem var föremål för ivrig diskussion i sovjetstaten. I denna debatt tog Stalin ingen del: han var stött och förolämpad och inskränkte sig till mulen tystnad.

För Lenin och många med honom hade, då den tyska omvälvningen kom, framtidsperspektiven stått fullständigt klara. Nu var den försenade världsrevolutionens ögonblick äntligen kommet. Den svåra uppgiften att på egen hand kämpa sig fram till socialismen skulle alltså, när allt kom omkring, Ryssland komma ifrån; kriget mot Rysslands vita fiender skulle avvecklas av sig självt, och den röda armén skulle i stället få helt andra uppgifter. ”Krisen i Tyskland”, skrev Lenin redan den 3 oktober, ”står ännu blott i sin begynnelse; den slutar oundvikligen med maktens övergång i det tyska proletariats händer.” Under de tyska revolutionsdagarna framhöll han Rysslands plikt att vara berett att till följande vår hjälpa det proletära Tyskland mot den engelsk-franska imperialismen med en armé på tre miljoner man. I fortsättningen hängåvo sig såväl han som flera andra av sovjetledarna åt ett glatt profeterande om den stundande världs-revolutionära segern.

Hastigt nog började dessa glada förhoppningar kylas av, och i stället för utsikterna till den kapitalistiska världens kollaps reste sig perspektivet av bolsjevismens egen. Risken för att ententen, sedan den nu fått fria händer efter Tysklands nedkämpande, skulle vända sig mot bolsjevismen blev alltmera hotande. Smärre ententeföretag sattes redan i gång: engelsmännen besatte Kaukasien, och de tre kaukasiska republiker, som bildats där, kommo helt i engelskt beroende. En till Finska viken kommenderad eskader gav hjälp till Estland, som 1919 åter framgångsrikt börjat frigöra sig från bolsjevikväldet; en allierad

styrka, vari fransmännen voro i majoritet, landsteg nere i Ukraina och ryckte norrut. Mycket tydde på att den röda armén, i stället för att vid de tyska proletärernas sida marschera mot västmakterna, skulle få sysselsättning på närmare håll och måste bereda sig för det.

Det var tämligen klart att Stalin inte skulle höra till dem, som på förhand frossade i världsrevolutionens seger. Sin mening om det västerländska proletariatets otillräckliga revolutionära prestationsförmåga hade han helt säkert inte ändrat; den tyska omvälvningens karaktär var ju heller inte ägnad att modifiera den. Öppet gav han visserligen inte nu, såsom under Brest-Litovskdagarna, uttryck åt sin skepsis; hans ställning hade blivit tillräckligt ömtålig ändå. Men då Lenin i början av 1919 anordnade en stor inventering av världsrevolutionens resurser, tillät sig Stalin en liten demonstration. Lenin trummade då samman en del kommunistiska representanter från olika länder; de fingo bilda den s. k. tredje internationalen, den berömda komintern, och släppa ut ett av Lenin författat manifest, som uttalade den fasta förvisningen om den kapitalistiska världens förestående katastrof och anvisade den väg som skulle föra till detta mål: de västerländska proletariatet skulle bara efter Rysslands exempel upprätta sina diktaturer, krossa den borgerliga statsapparaten och med våld lamslå bourgeoisien. Att programmet för ögonblicket var ganska utopiskt torde det ryska bolsjevikpartiet ha varit ganska enigt om, men om Lenin nu absolut ville motionera sin käpphäst, kunde man ju inte opponera sig mot det. Stalin, nyss hemkommen från Permexpeditionen och förmodligen i fruktansvärt humör efter den, visade på kraftigast möjliga vis sin vanvördnad mot Lenins idé och de främmande gästerna — vilkas anblick, om han varit med, knappast skulle givit honom högre tankar om världsrevolutionens framtidsutsikter. Han underlät helt enkelt att infinna sig på kongressen.

Men inte heller i den diskussion om den ryska militära beredskapen, som i början av 1919 blev särskilt aktuell i samma mån som faran för en intervention alltmer närmade sig, tog Stalin någon del. I mars 1919 höll kommunistiska partiet kongress och ägnade därvid speciell uppmärksamhet åt frågan om den röda arméns organisation. Här exploderade nu missnöjet med Trotskij's metoder vid uppbyggnaden av röda armén: hans motstånd mot skapandet av en specifik röd krigskonst, hans utsträckta användning av militära experter från tsararmén, hans ingripande mot de gamla partisanhövdingarna av Vorosjilovs typ, hans hårdhänta avstraffning av uppstudsiga element, även om de voro förtjänta partimedlemmar. Man hade ju kunnat vänta att Stalin skulle tagit ledningen av den s. k. militäroppositionen, som just förfäktade den ståndpunkt, som Stalin själv under sin kamp mot Trotskij intagit. Men Stalin böjde av. Han hade redan vågat sig för långt ut och blivit bränd; han fann det rådligast att akta skinnet. Medan militäroppositionen gjorde sin attack, gav Stalin intet livstecken ifrån sig, han helt simpelt teg. Och när det visade sig att det på kongressen inte fanns resonans för oppositionens kritik, deltog Stalin som medlem av det utskott, som skulle utarbeta resolution i frågan, i det skarpa fördömandet av oppositionen och i fastslåendet av att Trotskij's principer voro de enda riktiga.

*

Våren 1919 tog vad bolsjevikerna kalla "ententens kombinerade anfall på vårt fosterland" sin början. Därmed inleddes det avsnitt i sovjetstatens historia, som brukar kallas bolsjevismens heroiska tid, då bolsjevikerna hade till uppgift att försvara sig mot, som man brukar säga, 12 kapitalistiska nationer; närmare specificera dessa 12 inlåter man sig inte på, det skulle ställa sovjetmedborgarnas geografiska kunskaper på för hårt prov. Det var en tid, som nu efteråt för bolsjevikerna ter sig omstrålad av en alldeles speciell glans, vilken, ju mera åren gått, blivit alltmer förtätad och som särskilt samlat sig kring en heroisk centralgestalt: Stalin.

I en uppsats i den ledande bolsjevitidskriften *Novyj Mir* sommaren 1939 — en artikel, vars skildring av hur speciellt Petrograd 1919 utsattes för en fruktansvärd fara dels från Estland, dels från Finland, tydligen var avsedd att vara ett led i förberedelserna för aktionen mot dessa stater — ges en översikt över Rysslands ställning, då denna i världshistorien enastående kraftmätning tog sin början. Ententen var nu, heter det, färdig att börja sin stora operation; från alla håll sände den sina redskap till angrepp. Från öster ryckte Koltjak fram, hans främsta avdelningar befunno sig vid Volga. Från väster hotade det vita Polen, på norra fronten (alltså uppe vid Norra Ishavet) försökte ryska vitgardisttrupper och engelska interventer ivrigt ockupera norra Ryssland. På Olonetsfronten och Karelska fronten hade sammandragits stora vitfinska härstyrkor och ryska vitgardister, som hotade Petrograd från norr. På estniska gränsen hade koncentrerats vitestniska styrkor och general Judenitjs vitgardister. Norr om Tjudskojesjön voro Bulak Balachovskijs kontrarevolutionära avdelningar koncentrerade. I Finska viken låg en engelsk-fransk-estnisk flotta i krigsberedskap. När sedan därtill kom att Denikin hotade från söder — eftersom Stalin just förvisats från sydfrenten, anser *Novyj Mir* sig inte behöva nämna den i detta sammanhang —, så måste ju bolsjevikernas ställning anses ha varit ganska fruktansvärd och tillbakavisandet av detta ententens koncentrisk anfall en högst heroisk prestation.

I realiteten var situationen inte hälften så, farlig. För det första är att märka att ententens andel i denna offensiv var synnerligen blygsam. Under den långa diskussion ententeländerna emellan, i vilken skälen för och emot ett korståg mot bolsjevismen stöts och blötts, hade betänkligheterna alltmer tagit överhand, och sedan det nyss nämnda landsättandet av ententetrupper i östra Ukraina plötsligt tagit ett snöpligt slut — trupperna visade sig alltför mottagliga för bolsjevikpropagandan och måste hastigt åter inlastas för hemtransport — var ententens lust att ge sig in på någon sorts ryskt äventyr påfallande svag. De antibolsjevikiska aktioner, som från olika håll sattes i gång, fingo ententens hjälp med krigsmateriel och subsidier, delvis också med instruktörer och frivilliga. Det var det hela.

För det andra måste bland de fiender, som enligt det nyss anförda citatet våren 1919 öppnade kamp mot sovjetstaten, en del utan vidare utranteras. Polen hotade detta år inte Ryssland. Hade den polska offensiv, som verkställdes året därpå, skett nu, hade bolsjevismen utan minsta tvivel varit tillspillogiven. Men att göra gemensam sak med de vita generaler, som då voro bolsjevikernas huvudfiender och vilkas program gick ut på att återställa Rysslands gränser av 1914, hade Pilsudski giltig anledning att låta bli. Inte heller hotade någon fara från Finland. Denna fara framställs i den nämnda artikeln såsom särskilt hotfull. På en kartsbild illustrerar man den med två väldiga pilar, av vilka den ena skjuter ut från Karelska näset och riktar sin spets direkt mot Petrograd, medan den andra från trakten norr om Ladoga beskriver en väldig cirkel i sydöstlig riktning och med sin spets når fram till den järnväg, som från Petrograd går österut; samtidigt citeras en s. k. genial analys, som 1919 gjordes av Stalin, vari han utvecklar finnarnas plan att dels attackera Petrograd direkt från väster, dels göra en kringgående rörelse och sätta in en stöt mot staden från öster. Allt detta har ingenting med situationen år 1919 att göra. Det var inför 1939 års angrepp mot Finland man fann det lämpligt att utmåla, hur finnarna 1919 höllo på att marschera mot Petrograd; en sak som de den gången utan tvivel lätt skulle kunnat göra, men som de — därmed kanske räddande bolsjevismen — avstodo ifrån.

Vad bolsjevikerna år 1919 hade att möta inskränkte sig i verkligheten till attacker från tre med någon ententehjälp utrustade vita generaler: Koltjak, som egentligen inte var general utan amiral men blivit överbefälhavare på den stora sibiriska landbacken och därifrån ryckte fram mot Volga, Denikin, som hotade från Donområdet, och Judenitj, som gick fram från Estland mot Petrograd.

Faran från dem var visserligen allvarlig nog men reducerades betydligt av att samarbetet

mellan de farligaste av dem, Koltjak och Denikin, aldrig kom till stånd, varför bolsjevikerna fingo tillfälle att göra upp med dem i tur och ordning.

Den viktigaste krigsskådeplatsen blev i början Volgatrakterna. Här inledde Koltjak ett stycke in på året 1919 en ny stor offensiv från Perm i norr till nedre Volga i söder. Den var en tid framåt framgångsrik, den röda fronten rullades hastigt tillbaka. Hade Stalins nyss utförda arbete på denna front haft den stora betydelse, som sedan tillmätts det, hade det ju varit naturligt att han också nu anförtratts en ledande post därborta. Så skedde inte. I stället skickades han snart därpå till en ny plats: genom att inte låta honom bli varm i i kläderna på ett och samma ställe ville man försvåra hans intrigspel. Han placerades i Petrograd, mot vilken stad Judenitj sommaren 1919 gjorde sin första framstöt från estniskt område.

Bland årets krigshändelser var denna Judenitjs första aktion en obetydlig episod. Den företogs med svaga krafter — t. o. m. den nämnda artikeln i Novyj Mir uppger inte hans styrka till mer än 11,500 man med 28 lätta och 14 tunga kanoner — och var därför, till skillnad från hans framstöt mot Petrograd på hösten samma år, från början ganska utsiktslös. Tack vare att Stalin fått ledningen av huvudstadens försvar, framställes emellertid episoden numera som en av årets centrala tilldragelser.

För att kunna ge affären de rätta dimensionerna tillgriper man därvid två metoder. För det första låter man Stalin försvara Petrograd inte blott mot Judenitj utan också mot den i själva verket obefintliga finska fara, som ovan varit på tal. Den ryska fronten, som ägde till sin disposition 14,000 man, spände, förklaras det, över en sträcka på 600 km. från Olonets i norr till Tjudskojesjön i söder. Att försvaret av denna front avsevärt underlättades av att det på nästan hela dess längd rådde djupaste fred konstateras blott i form av en upplysning att ”fienden valde för sitt angrepp mot Petrograd Narvaavsnittet”, alltså trakten närmast söder om Finska viken.

Men för det andra låter man Stalin också kämpa en heroisk kamp mot alla de missförhållanden i såväl Petrogradgarnisonen som i huvudstaden själv, vilka, för att citera Novyj Mir, voro en följd av förrädaren Trotskijs och hans hantlangares brottsliga förhållande till försvarets sak.

”Stalin fann”, heter det, ”vid ankomsten till Petrograd förräderi och svek, spionage och kontrarevolutionära sammansvärjningar. Han fann staberna tillsmutsade med främmande och mot sovjetstaten fientliga element och arméns ledning hjälplös och förvirrad. Förrädare och spioner, folkfienden Zinovjev och andra trotskister, spredde panik och förberedde huvudstadens överlämnande till fienden.” Han mobiliserade därför hela sin revolutionära energi för att ”skoningslöst nedkämpa de vitgardistiska spion- och förräderinästena i och bakom armén, införde i bataljonerna och kompanierna krigskommissarier, som spelade en ofantlig roll för höjande av truppavdelningarnas krigsduglighet, utbytte de förrådiska befälhavarna mot pålitliga och omgrupperade truppena, förbättrade tillförseln och mobiliserade Petrograds arbetare från 18-45 års ålder”. Speciellt detacherade han partiets krafter till att ”verkställa husundersökningar i Petrograds f. d. borgerliga kvarter utan undantag, därvid bl. a. också i de utländska beskickningarna”. Husundersökningarna gävo oväntade resultat. ”I beskickningarna fann man vitgardistnåsten och upplag av vapen.”

Det var alltså åter i stor Tsaritsynstil som Stalin nu gick fram. Bilden är densamma: det behövdes bara att Stalin infann sig på en plats för att den skulle upptäckas vara ett enda trask av förräderi, spioneri etc., som han fick tillfälle att dränera, därmed befästade sin reputation som den oförliknelige avslöjaren och oblidkelige nedkämparen av de mörka intriger, som ensamma buro skulden för bolsjevismens alla motgångar. Hans insats i Petrograd var så mycket mer remarkabel, som tjekan där legat i med alldeles särskild energi — så hade redan föregående sommar en socialistrevolutionär dams revolverskott

mot Lenin åtföljts av dödsstraff på 500 personer ur de borgerliga kretsarna. Och trots detta lyckades nu Stalin visa att det bolsjevikiska rensningsarbetet sorgligt försumrats. Att han verkligen var en prima kraft kunde det ju inte falla någon in att betvivla.

Enligt Vorosjilov, som utförligt skildrar Stalins verksamhet i Petrograd, inträdde med hans ankomst en snabb och mirakulös förändring. Trupperna uppstramades, staberna stabiliserades. Visserligen lyckades Judenitj i mitten av juni taga två av de fort, som på kusten av finska viken spärrade vägen till Leningrad, Röda berget och Grå hästen — Vorosjilov uppger att det berodde på garnisonens förräderi och låter läsaren få det intrycket att händelsen inträffade just som Stalin börjat sin uppryckningskampanj; i själva verket inträffade den, sedan Stalins arbete pågått nära en månad. Men de bägge fortet återtogos tre dagar senare. Den lilla banala episoden föranledde Stalin till en rapport till Lenin.

”Röda berget likviderades strax efter Grå hästen. Marinspecialisterna förklarade att intagandet av Röda berget från sjösidan kullkastade marinvetenskapen. Det återstår för mig endast att begråta den s. k. vetenskapen. Det hastiga intagandet av Röda berget förklaras genom en brutal inblandning i de operativa angelägenheterna från min sida, en inblandning som gått ända till återkallande av order till lands och sjöss och genomtvingande av våra egna befallningar. Jag anser det för min plikt att förklara att jag skall fortsätta att handla på detta sätt trots all min aktning för vetenskapen.”

”Intagandet av Röda berget gjorde slut på alla Judenitjs förhoppningar, han hade inte väntat sig en så skamlig utgång”, skriver Novyj Mir. I själva verket var saken alls inte klar; någon merit som Petrograds räddare kan Stalin ingalunda räkna sig till godo. I stället för att Judenitj skulle nödgats släppa sina förhoppningar började han så småningom förbereda en allvarligare aktion, som dock skulle dröja till fram på hösten.

Medan Stalin utförde sitt, som Vorosjilov kallade det, oerhörda skapande arbete i Petrograd, inträffade händelser av helt annan betydelse borta i öster. Ända till fram i maj trängde Koltjak segerrikt fram; då gingo emellertid bolsjevikerna, som lyckats få ihop rätt stora styrkor, till motattack och tvungo honom till en reträtt, som delvis närmade sig flykt. Ett verkligt svårt hot var därmed avvärjt; förtjänsten tillkom samme tsarofficer som nyss, den unge Tuchatjevskij.

Första stadiet av 1919 års stora kampanj var därmed lyckosamt avslutat — att koncentrationen av trupper mot Koltjak medfört att de baltiska staterna kunnat frigöra sig från bolsjevikväldet var en motgång, som man fick resignera inför. Men en ny och ännu värre fara dök strax därpå upp. Nu satte äntligen Denikin, bolsjevikernas odiskutabelt farligaste fiende, i gång den generaloffensiv som, om den samordnats med Koltjaks, ovillkorligen skulle gjort slut på bolsjevismen. I maj startade han från Donområdet en offensiv i tre riktningar: dels mot öster, där hans trupper ryckte fram mot Volga och togo Tsaritsyn, dels norrut mot det centrala Ryssland, dels västerut in i Ukraina, där några månaders bolsjevism fullständigt desillusionerat arbetarna och drivit bönderna till raseri och där bolsjevikmakten därför nu nästan motståndslöst ramlade samman.

Frågan blev då, om man skulle fortsätta fälttåget mot Koltjak, tills denne definitivt krossats, eller genast vända huvuduppmärksamheten mot Denikin. Meningarna stodo skarpt mot varandra. Röda arméns överbefälhavare, Vatsetis, var av den åsikten att ostarmén borde göra halt i Uralbergen utan att förfölja Koltjak vidare; därigenom skulle man bli i stånd att sända truppavdelningar från denna front till fronten i söder. Trotskij, krigsrådets chef, delade hans mening. Ostfrontens befälhavare, Kamenev, ville däremot först av allt definitivt göra slut på Koltjak: det var, menade han, för farligt att låta honom få andrum och att i hans händer lämna kvar Ural med dess fabriker och järnvägsnät, där han lätt kunde reorganisera sina krafter. Det blev den senare ståndpunkten som segrade i centralkommittén.

Trotskij hade alltså lidit ett nederlag — nu ansåg Stalin ögonblicket inne att försöka helt slå ned honom. Till centralkommittén inlämnade Stalin en skrivelse med diverse kritik av förhållandena i arméledningen. ”Nu gäller det”, skrev han, ”om centralkommittén har mod att dra de nödvändiga konsekvenserna.” ”Har”, frågade han, ”centralkommittén karaktär och fasthet?”

Aktionen blev ett nytt fiasko för Stalin. Trotskij satte saken på sin spets genom att inge avskedsansökan. Centralkommittén samlades ögonblickligen för behandling av saken och antog ett uttalande, som andades stark nervositet inför utsikten av Trotskijs avgång och i kraftiga ord avvisade hans ansökan. Beslutet fattades enhälligt — bland de sex undertecknarna var Stalin. Efter att vid avlämnandet av sitt yrkande ha vädjat till centralkommitténs mod, visade han nu själv inte mod nog att i centralkommittén rösta för det.

Beslutet att i första hand fortsätta kampen mot Koltjak visade sig vara välbetänkt. Hans ställning befanns i själva verket vara så svag, att den vid röda arméns fortsatta påpressning snabbt och hjälplöst ramlade samman. Som bundsförvant fingo bolsjevikerna den sibiriska befolkningen bakom Koltjaks front. Samtidigt som bolsjevikerna avancerade, reste sig de sibiriska bondemassorna, som Koltjak inte gjort något försök att vinna, men som han uppretat genom mattande rekrytutskrivningar och dryga skattepålagor och vilkas begynnande missnöje han försökt slå ned med hänsynslösa våldsmetoder. Med hela Sibirien i öppet uppror bakom sig och med en front, där trupperna, som till stor del bestodo av tvångsrekryterade bönder, inte ville slåss, var Koltjak oförmögen att stå emot den röda armén; redan under loppet av juli återtog de röda Ural, och sedan gick fortsättningen nästan av sig själv.

Under sådana förhållanden blevo bolsjevikerna i stånd att hastigt nog börja överföra trupper från ost- till sydfrenten och på allvar upptaga kampen även mot Denikin. Åter bröto sig emellertid meningarna inom den bolsjevikiska ledningen. Skulle man sätta in offensiven österut och försöka tränga ned till Svarta havet genom kosackområdet vid Don, där Denikin hade sin bas, eller skulle man sätta in offensiv längre västerut, i trakten av Charkov i östra Ukraina och Donetsbäckenet? Den första vägen var den kortare, och en lyckad offensiv där skulle kunna leda till att Denikins trupper i Ukraina kunde angripas i ryggen. Den erbjöd emellertid den olägenheten att framryckningen skulle ske genom trakter med mot bolsjevismen fientlig befolkning. Den senare vägen var längre men ledde genom ett område, vars arbetarbefolkning kunde väntas ge den röda armén sitt stöd. Trotskij höll på det senare alternativet men blev åter överröstad. Centralkommittén stannade för den förra planen, som Stalin givit sitt stöd.

Beslutet visade sig ödesdigert. Såsom Trotskij fruktat, fick det direkta anfallet på kosacktrakterna den följden att kosackerna enigt slöto upp kring Denikin för att försvara sitt eget land; offensiven kunde inte föras igenom. Och under tiden vann Denikin västerut storartade framgångar. Efter att i slutet av juli ha fullbordat Ukrainas erövring startade han sin stora marsch mot Moskva, som under de följande veckorna fortgick nästan utan motstånd. I mitten av oktober hade han nått fram ända till staden Orel och intog den. Därifrån hade han blott 30 mil kvar till Moskva och endast en stor stad, Tula, spärrade vägen.

Det var emellertid inte bara Moskva som hotades. Läget blev plötsligt kritiskt även i norr: Judenitj var nu färdig att företa sin andra, väl förberedda framstöt mot Petrograd. Bolsjevismen var i dödsfara, det var närmast ett under att den klarade sig. Skall man tro Vorosjilov och de andra bolsjevikiska krigsskildrarna, var det först och främst Stalin, som den hade att tacka för räddningen.

Äran av att man till att börja med avvärjde den allra akutaste faran, hotet mot Petrograd,

vågar man visserligen inte tillskriva Stalin. Egentligen borde han, som under sommaren haft stadens försvar om hand, varit självskriven till att också nu få ledningen av det. Men nu, när det blivit allvar av, hade man ingen tilltro till honom och hans metoder. Det blev i stället Trotskij, som fick uppgiften lagd på sig och som också på ett lysande sätt löste den. Han ilade till Petrograd, rekonstruerade de trots Stalins oerhörda skapande arbete bedrövliga försvarsresurserna, blåste mod i de röda styrkorna och trollade fram väldiga uppbåd av Petrograds arbetare. På de sista försvarslinjerna utanför staden, kullarna vid Pulkovo, bröt Judenitjs aktion samman och Petrograd var räddat.

Nu kunde bolsjevikerna med hela sin kraft vända sig mot Denikin — och det var vid uppgörelsen med honom som Stalin påstås ha gjort sin utomordentliga insats.

I sin nöd skulle, så framställes saken, bolsjevikerna ha vänt sig till honom och bett honom ta ledningen. ”Det är”, skriver Vorosjilov i sin 1929 publicerade uppsats, ”i dag inte längre behövt att göra någon hemlighet av att kamrat Stalin ställde tre huvudvillkor för att han skulle antaga utnämningen. 1. Trotskij fick inte blanda sig i sydfrontens angelägenheter och inte överskrida dess gränslinjer. 2. En hel rad medarbetare på sydfronten, som Stalin ansåg olämpliga till att återställa ordningen bland trupperna, måste omedelbart återkallas. 3. Nya, av Stalin utvalda medarbetare, som kunde fylla denna uppgift, skulle ofördröjligen sändas till sydfronten. Dessa villkor godkändes fullkomligt.”

Denna historia om hur Stalin med undanträngande av Trotskij blev högsta ledare av aktionen mot Rysslands farligaste fiende är den uppenbaraste dikt. Naturligtvis kunna Lenin och centralkommittén, som nyss varit direkt ängsliga för att Trotskij skulle lämna sin post, varken ha tagit initiativet till eller samtyckt till att han sattes ur spelet och att översta ledningen därnere lades över på Stalin, som man hittills tydligt försökt avlägsna från det militära gebitet. En sådan åtgärd skulle ju för övrigt varit en ren oförmlighet: det översta krigsrådets chef, folkkommisarien för försvaret, skulle berövats rätten att lägga sig i vad som försiggick på försvarets för ögonblicket viktigaste punkt! Inte heller kan man tro att Stalin några veckor efter det hans försök att vält Trotskij ur sadeln slutat så snöpligt att han nödgats vara med om en ivrig bön till Trotskij att stanna kvar, nu skulle vågat förnya attacken. Och än orimligare är tanken att Trotskij, som nyss fått bevis för hur oersättlig man ansåg honom vara och som måste ha känt sin ställning ytterligare stärkt, sedan det visat sig att den i strid mot hans mening genomtrufade, av Stalin förordade taktiken mot Denikin varit ett missgrepp, stillatigande skulle funnit sig i en så oerhörd prickning. Det är obegripligt att Vorosjilov kunnat tro att hans vilda historia, som han inte ens gör ett försök att dokumentera, skulle gå i folk. Vad som i själva verket förekom var tydligen att Stalin nu beskedligt begärde av centralkommittén att få återvända till sydfronten, varifrån han ett halvår tidigare förvisats, och att centralkommittén beviljade hans ansökan och gav honom en plats i sydarméns krigsråd. Det var allt.

Stalins inträde i arbetet på sydfronten fick, enligt Vorosjilov, en epokgörande betydelse; han framlade nämligen nu den s. k. geniala plan, som räddade situationen. I en till centralkommittén avlåten skrivelse, som enligt Vorosjilov ställde hans strategiska talang i klart ljus hävdade han att den dittills följda taktiken att angripa Denikins front i öster borta vid Volga var oduglig och måste uppges. ”Det behöver inte särskilt framhållas”, skriver han i det av Vorosjilov återgivna aktstycket, ”att detta dåraktigt planerade fälttåg mitt igenom ett fientligt område, som inte har en enda farbar väg, hotar oss med fullkomligt sammanbrott. Det är inte svårt att begripa att detta fälttåg till kosacktrakterna, såsom praktiken visat oss, endast kan leda till att kosackerna sammansluta sig mot oss och samla sig kring Denikin för att försvara sitt område. Det kan endast upphöja Denikin till Donområdets räddare och trumma samman en kosackarmé åt honom, d. v. s. i betydande grad stärka honom. Just därför är det nödvändigt att utan att förlora någon tid slopa denna i praktiken förkastade plan och ersätta den med en annan, enligt vilken huvudstöten göres i

riktning mot Rostov över Charkov—Donetsbäckenet.” Den gamla planen fick alltså, säger Stalin, under inga förhållanden återupplivas. Nu krävdes ovillkorligen en ny plan. ”Annars blir”, skriver han, ”mitt arbete på sydfrenten meningslöst, brottsligt och överflödigt, vilket ger mig rätt eller riktigare förpliktar mig att ge mig i väg vart som helst, om så skulle vara till helvetet, bara inte stanna kvar vid sydfrenten.”

Vorosjilov har utan tvivel rätt: aktstycket ställde Stalins strategiska talang i klart ljus. Den aktion han här med stort buller och brak startade var verkligen som ett strategiskt schackdrag i hans kamp för att tränga sig själv fram och tränga Trotskij tillbaka inte så oäven. Sedan den taktik visat sig omöjlig, som han själv varit med om att — i strid mot Trotskij — genomdriva, tog Stalin här upp den av Trotskij förfäktade planen, som Stalin själv hjälpt till att fälla, och gjorde denna plan till sin egen. Att en sådan omläggning av taktik verkligen måste ske var klart: när Denikin med sin huvudstyrka ryckte fram från västra Ukraina och redan stod utanför Moskvas portar, föll det av sig självt att man måste möta honom på den punkt, där den akuta faran hotade: att låta honom hållas där och i stället rikta en stöt mot hans högra flygel långt nere i sydost vid Volga skulle ju självklart varit högst malplacerat. Stalins våldsamma skrivelse var alltså fullständigt överflödigt, med den slog han bara in en öppen dörr; omläggningen av krigsplanen skulle skett automatiskt. Men Stalins uträkning var finurlig. Genom att så starkt engagera sig för denna omläggning och kritisera den hittills följda krigsplanen ville han vända bort uppmärksamheten från att han tidigare haft motsatt mening. Detta är en gång för alla Stalins taktik: när man byter åsikt, skall man så häftigt som möjligt angripa den åsikt man haft, så glömmer folk att man haft den. Och vidare: genom sin skrivelse så att säga paxade Stalin för den nya planen; den iden tillhörde honom och inte någon annan, framförallt inte Trotskij (som från början förfäktat den); kunde planen lyckligt genomföras, var äran hans och ingen annans. För att riktigt markera att han kom med något djärvt och originellt, låtsade han sig vänta allmän opposition emot den bl. a. från centralkommittén själv, som måste skrämmas till samtycke med den hemska utsikten att Stalin eventuellt, om han inte fick sin vilja fram, skulle gå till helvetet.

Stalins finurlighet var emellertid denna gång litet för enkel; numret gick inte. Naturligtvis gör den nutida bolsjevikiska historieskrivningen Stalin till initiativtagare av den taktik, som gav bolsjevikerna seger över Denikin, denna geniala plan, som betecknas som ett av krigshistoriens största mästerverk. Men i politbyrån, som behandlade saken, gav man Stalin helt enkelt en skrapa. Visserligen beslöt man den av Stalin krävda omläggningen av fälttågsplanen men reagerade bestämt mot att byrån, då den fattade ett självklart beslut, skulle få sken av att falla undan för Stalins diktamen. ”Politbyrån betraktar”, upplyste man Stalin, ”framställandet av Edra krav i form av ultimatum och med avsägelsehot otillständigt.”

Fälttåget mot Denikin visade sig vara en lättare sak än man väntat. Hans ställning var i grund och botten mycket svag. På samma sätt som Koltjak hade han försummat att konsolidera sin position bakom fronten. Hela Ukraina, där han farit fram med gamla ryska denationaliseringsmetoder och fört en arbetare- och bondefientlig repressalpolitik, reste sig bakom honom. När därtill kom att den numerära övervikt, som han till en början ägt, genom bolsjevikiska truppöverflyttningar från Sibirien förbyttes i en högst betänklig underlägsenhet, var bolsjevismens seger från början given. Efter några inledande motgångar i oktober och ett par avgörande nederlag i november var Denikin praktiskt taget färdig. I december översvämmade bolsjevikerna Ukraina; efter en del strider nere vid Don retirerade Denikin i början av 1920 till Novorossijsk vid Svarta havet och inskeppade sig med återstoden av sina trupper till Krim.

I den mån bolsjevikernas framgång berodde på skicklig krigföring tillkom förtjänsten tydligen inte alls Stalin utan den av honom hånade militära vetenskap, som den av Trotskij

mobiliserade expertisen i högkvarteret tillämpade. Att Trotskij långt ifrån att, såsom Vorosjilov påstår, ha varit skild från operationerna tvärtom tog mycket livlig del i dem bestyrkes av massor av officiella dokument från fälttåget. Att däremot peka på någon bestämd insats av Stalin är omöjligt. Vorosjilov själv anför endast en sak: han skulle den 1 november tagit initiativ till bildande av en särskild ryttararmé, vilken också under befäl av den sedan så berömde Budennyj skapades ”inte på de centrala militärmyndigheternas önskan utan mot densamma”. För fälttågets utgång hade denna armé i varje fall ringa betydelse, alldenstund Denikins kraft då redan var bruten.

För övrigt deltog Stalin i krigsrådets arbete utan att särskilt kunna göra sig gällande. Det framgår endast att man där förstod att utnyttja en av Stalins odisputabelt starka sidor: hans förmåga att sätta fart i andra. I det påtryckningsarbete på olika håll, som behövdes för att få det ännu inte riktigt inkörda militära maskineriet att fungera ordentligt, gjorde han tydligen en del nytta. Trotskij berättar att han haft vissa planer på att likvidera Stalins arbete i krigsrådet och hört sig för hos en annan av dess medlemmar, den sedermera av Stalin avrättade Serebriakov, om inte han kunde överta Stalins arbete, men denne hade avböjt: pressa på så som Stalin kunde han inte.

Denikinfälttåget var alltså lyckligt avslutat; hade Stalin varit dess centralfigur, borde han ju ha varit dagens kringjublande hjälte. Men det var ingen som tänkte på att fira honom. Några dokument från början av 1920 visa honom också minst av allt i någon segerglad stämning utan tvärt om i ett fruktansvärt argt och surt humör. Han fick nu order att bege sig till den kaukasiska fronten men betackade sig. De lokala befälhavarna kunde tycka, menade han, att han hoppade från den ena verksamheten till den andra. Någon auktoritet, för vilken andra utan vidare böjde sig, var han inte, det visste han alltså. Centralkommittén insisterade på att han skulle lyda order, men Stalin svarade:

”Det står inte klart för mig, varför den kaukasiska fronten i första hand skall läggas på mig. Ansvar för stärkandet av den kaukasiska fronten vilar närmast på republikens revolutionära krigsråd, vars medlemmar, efter vad jag vet, äro vid full hälsa och inte på Stalin, som är överhopad med arbete.”

Lenins svar blev en skarp reprimand: ”Det är Er sak att påskynda förstärkningar från sydvästfronten till den kaukasiska fronten. Ni måste hjälpa till på varje vis och inte gräla om vems skyldighet det är.”

*

Fram på året 1920 kom sista avsnittet av bolsjevismens existenskamp. Nu gjorde den polske marskalken Pilsudski en framstöt mot Ukraina, vars fördrivne nationalistledare Petljura slutit förbund med honom; samtidigt satte sig den siste av de vita generalerna, Wrangel, som på Krim övertagit resterna av Denikins armé, på marsch norrut. I denna avslutningsakt, dramats allra mest spännande, kom Stalin att spela en oomtvistligt mycket betydande roll — en för bolsjevismen i allra högsta grad olycklig.

I slutet av april ryckte Pilsudski över den ukrainska gränsen. Bolsjevikerna voro nästan oförberedda att möta anfall; redan den 6 maj intogade polackerna i Kiev. Nu träffade emellertid bolsjevikerna omfattande motåtgärder, allt under det de inte försummade att med obestridlig framgång vädja till det ryska folkets inrotade antipati mot det polska grannfolket. Enligt den plan för fälttåget, som gjordes upp, skulle offensiv ske på två fronter. Å ena sidan skulle trupper, bland vilka Budennyjs röda kavalleri skulle utgöra kärnan, återta Kiev, rensa Ukraina och sedan fortsätta över gränsen in i Polen, där de skulle gå i nordvästlig riktning fram mot den polska huvudstaden. Å andra sidan skulle styrkor, starkare än de nyss nämnda, från Vitryssland gå in i norra Polen och där, söder om gränsen till Litauen och Ostpreussen, rycka fram mot Warszawa och anfälla staden från

öster och norr.

Naturligtvis var det en angelägen sak att samverka mellan de bägge fronterna, den s. k. sydvästarmén blev perfekt. Fördelningen av de militära ledarposterna var emellertid föga ägnad att säkerställa det goda samarbetet. Överbefälhavare vid västfronten blev Tuchatjevskij, vars anseende som bolsjevismens främsta militära kraft nu var grundmurat. I sydvästarmén blev Stalin såsom den inflytelserikaste medlemmen av krigsrådet den faktiska centralfiguren; han omgavs av några solida proletära militära krafter, som delade Stalins hat mot Trotskij och allt hans anhang och inte minst avskydde Tuchatjevskij, som för dem var personifikationen av den trotskistiska ordningen i armén. Det var Jegorov, frontens egentliga överbefälhavare, vilken visserligen kom från tsarsarmén, som var av proletär börd och som under fälttåget mot Denikin kommit i närmare kontakt med Stalin; vidare Budennyj, som fått skapa sin kavalleriarméer under Stalins speciella protektion och som alltså var hans man; och slutligen Vorosjilov, Stalins gamle kumpan, vilken nu var kommissarie i Budennyjs armé – de bägge sistnämnda visserligen sinsemellan antagonister i det att Budennyj såsom f. d. underofficer djupt föraktade f. d. metallarbetaren Vorosjilovs militära kapacitet; de båda herrarna brukade ibland hota varandra med revolvern.

Tuchatjevskij hade begärt att han såsom högste ledare av operationerna på västfronten, de i företaget centrala, skulle få också sydvästfronten sig underordnad. Det gick Stalins ära för när, och den högsta militärledningen föll undan för honom; det beslöts blott att när Tuchatjevskij på sin frammarsch passerat Brest-Litovsk och fälttåget kom in i det avgörande stadiet, sydvästfronten skulle rätta sig efter hans dispositioner.

Operationerna förlöpte till en början framgångsrikt. Medan Tuchatjevskij gjorde en förberedande framstöt uppe i norr för att lätta det polska trycket i söder, kunde sydvästarmén, speciellt Budennyjs kavalleri, som i iltmarscher nått fram nere från Don, i snabb takt återta Kiev och driva polackerna ut ur Ukraina, varefter arméns framryckning på polskt område kunde börja.

Nu följde nästa etapp. Uppe i norr startade Tuchatjevskij den offensiv, som var avsedd att bli fälttågets avgörande moment. Framgången var storartad: under hela juli månad trängde han under seger efter seger de polska arméerna tillbaka mot väster; den 1 augusti föll Brest-Litovsk, och därmed var Bug-linjen i bolsjevikernas händer. Nästa avgörande strid skulle komma att stå utanför Warszawa och gälla själva huvudstaden. I takt med dessa framgångar steg entusiasmen i sovjetstaten till fantastiska höjder. Nu kunde det i flera repriser skrinlagda hoppet om världsrevolution åter packas upp; aldrig varken förr eller senare har förvisningen om denna revolutions närhet varit så överväldigande stark som under dessa sommarveckor 1920. Om Warszawa föll, skulle först och främst upprättandet av en polsk sovjetrepublik vara säkrat. Visserligen visade mot all förväntan och till bolsjevikernas stora besvikelse de polska massorna under den ryska framryckningen en mycket markerad antirysk och antibolsjevistik inställning. Men det skulle säkert ändra sig med Warszawas fall, ty där den röda armén sätter sin fot, där spirar som bekant genast upp entusiasm för bolsjevismen. Men viktigare: när bolsjevismen väl förts fram ett så gott stycke mot Europas hjärta, skulle den sedan fortsätta av bara farten. Med glädje och spänning iakttog bolsjevikerna det intryck händelserna i Polen gjorde på proletariatet i Europa, framför allt i Tyskland, där, såsom Lenin sedan uttryckte sig, "allt råkade i kokning, då våra trupper närmade sig Warszawa". "Det kapitalistiska Europa var", skrev Tuchatjevskij senare i sin skildring av fälttåget, "djupt skakat, och kanske skulle det polska kriget kunnat bli bindelänken mellan novemberrevolutionen och revolutionen i Västerlandet. Det är intet tvivel om att de polska arbetarnas revolution skulle blivit en verklighet, om vi lyckats beröva den polska bourgeoisien dess bourgeoisarmé. Och den konflagration, som vållats av en sådan revolution, skulle inte ha stannat vid den polska

gränsen utan spritt sig över hela Europa liksom vattnen från en vild bergflod.”

Nu gällde det alltså att inta den polska huvudstaden, och därvid mötte en komplikation. Mellan Tuchatjevskijs styrkor, som voro tämligen svaga — för det direkta angreppet på Warszawa hade han enligt de ryska källorna bara 55,000 man — och sydvästfrontens trupper, alltså Stalins armé, hade det uppstått ett praktiskt taget tomt gap. Sydvästarmén hade nämligen inte, såsom meningen varit, från Ukraina ryckt fram till Lublin— Demblintrakten sydost om Warszawa, där den

skulle betäckt Tuchatjevskijs vänstra flygel: den hade, när den kommit in på polsk mark, lockats av ett annat närmare mål: Lemberg nere i söder. Att få sydvästarméns trupper, vilkas manövrer Tuchatjevskij själv säger sig ha åsett med ständig oro, att starta i den rätta marschriktningen var alltså för honom högst angeläget. Enligt det ovannämnda beslutet skulle ju, sedan Tuchatjevskij tagit Brest-Litovsk, sydvästarmén foga sig i hans order. Då Brest-Litovsk den i augusti fallit, hade också Tuchatjevskij hemställt hos den högsta militärledningen att pålägga Stalin att låta sydvästarmén rycka norrut.

Någon sådan ändring i sydvästarméns operationer skedde emellertid inte. Först och främst dröjde av någon mystisk anledning högsta arméledningen ända till den 10 augusti att förmedla Tuchatjevskijs order till sydvästarmén. Olyckan ville sedan att ordern befanns omöjlig att effektuera, den kunde inte, så påstod man åtminstone vid sydvästfronten, dechiffreras på grund av att det slarvats vid dess överförande till chiffer — tanken att ringa upp den högsta militärledningen och höra vad meningen var med den svårlösta chiffren föll inte Stalin och hans män in. Och när slutligen ordern den 13 kom fram i begripligt skick, beslöt man på sydvästfronten helt simpelt att inte följa den och forcerade i stället aktionen mot Lemberg. Hellre än att hjälpa sin antagonist att ta Warszawa ville Stalin skaffa sig ära och berömmelse genom att själv ta Lemberg. Att han därmed också undandrog sig att ge världsrevolutionen ett handtag gjorde han sig säkert intet samvete av, ty på världsrevolutionen trodde han nu en gång för alla inte — för den bolsjevikiska världsrevolutionsfebern den sommaren hade han förmodligen, inte utan skäl, ingenting annat till övers än ett litet överlägset och elakt hånleende.

För Pilsudski hade situationen i det längsta tett sig hopplös; den bolsjevikiska framryckningen föreföll honom som ”något oemotståndligt, något i stil med ett tungt, fantastiskt moln, mot vilket intet hinder kunde resas”. Det fanns, säger han, endast en ljuspunkt: att Budennyj inte gick norrut. Detta gav honom mod att försöka en djärv manöver.

Han drog nu en del av trupperna i söder bort från Lemberg norrut, därmed lämnande Galizien åt dess öde, ett rov för Budennyj och de andra ryska sydfrontstrupperna, för vilka de kvarlämnade polska trupperna under motstånd skulle vika. Av de förstärkta polska trupperna i norr reserverade han fyra femtedelar för Warszawas försvar; av en femtedel bildade han i Demblintrakten sydost om huvudstaden en stötarmé, som genom framryckning mot nordost skulle falla Tuchatjevskijs vänstra flygel i flanken och rulla upp den ryska linjen öster om Warszawa. Hade de sydliga ryska stridskrafterna marscherat upp i Lublintrakten, hade manövern varit omöjlig; ännu när Pilsudski gjorde upp planen, fruktade man starkt att Budennyj i sista ögonblicket skulle vända sig mot norr, och i så fall skulle den polska stötarmén komma i förtvivlat läge.

Farhågorna visade sig ogrundade. Då det polska motståndet i Galizien efter de polska truppernas bortdragande försvagades, fingo Stalin och Budennyj en extra impuls att fullfölja aktionen mot Lemberg. Den 15 augusti märkte Pilsudski att Budennyj så definitivt engagerat sig i detta företag att risken för att han skulle vända sig norrut var förbi. Och den 16 satte Pilsudski själv i gång sin framstöt från Demblintrakten. Allt gick efter beräkning eller rättare till och med bättre än någon kunnat beräkna. Medan Budennyj

under flera dagars tid gjorde fåfänga och ytterst förlustbringande attacker mot Lembergs befästningsverk, bakom vilka de kvarlämnade polska trupperna dragit sig tillbaka — att det var mindre lämpligt att försöka ta moderna befästningsverk med kavalleri och hockery ansåg väl Stalin som en fördom av den borgerliga krigsvetenskapen — gick Pilsudski nästan utan motstånd fram och föll Tuchatjevskijs vänstra flygel i flanken. När Stalin & Co. slutligen, efter misslyckandet vid Lemberg, beslöt ålyda den nu veckogamla ordern och Budennyj gjorde sig i ordning att med sitt svårt decimerade rytteri vända sig norrut, var det för sent; Tuchatjevskijs arméer befunno sig på flykt österut. Fälttåget var förlorat och förhoppningarna om världsrevolution åter inlagda i sin förpackning.

Att skulden för den snöpliga utgången var Stalins och hans drabanters kan det inte vara något tvivel om. Tuchatjevskij lade också sedan det odelade ansvaret på Stalin, varvid han inte skrädde orden: han jämförde direkt Stalins manöver med Rennenkampfs år 1914, då denne lämnade Samsonov i sticket och därmed blev skuld till den ryska katastrofen vid Masuriska träskan. Stalin själv nödgades tåga; en del av hans underordnade sändes fram med försök till försvar men misslyckades fullständigt. Ännu så sent som 1930, då den stora sovjetencyklopedien behandlade det polska fälttåget, avstod man från alla ansträngningar att rehabilitera sydvästfrontens ledning. Man erkänner att operationsplanen vilade på förutsättningen att sydvästfrontens trupper skulle rycka fram till Lublintrakten och inskränker sig till att konstatera att dessa trupper ”till följd av orsaker av olika slag inte kunde ge Tuchatjevskij sin samverkan”. Stalin sade sitt ord i affären först 1936: då lät han avrätta Tuchatjevskij som förrädare.

Sedan Ryssland på hårda villkor slutit fred med Polen, kunde det med relativ lätthet göra upp med sin sista fiende, den vite generalen Wrangel, som, medan det polska kriget pågick, ryckt norrut från Krim. Kriget mot honom, vilket slutade med att han fick utrymma Krim, fördes, påstås det, efter en krigsplan, som uppgjorts av Stalin. Själv var Stalin sjuk och kunde inte delta i operationerna. Hurudant förhållandet var mellan hans sjukdom och de nyss inträffade händelserna i Polen är oklart.

Inte heller tog Stalin aktiv del i de militära operationer, som utgjorde krigsperiodens efterspel: erövringen av Kaukasien, som en tid levat sitt självständiga liv i skydd av Denikins ockupationsområde. Under år 1920 inmarscherade röda armén i två av de tre republiker, som bildats där, Aserbejdjan och Armenien. I början av 1921 kom turen till den tredje, Stalins eget hemland Georgien. Det motstånd bolsjevikerna mötte i Georgien var hårt men bröts snart; då erövringen var gjord, infann sig Stalin, nu åter pigg och kry, för att inkassera hyllningen åt segraren.

En av Stalins forna vänner, en georgisk socialdemokrat Iremašvili, har i ett arbete, som kort därpå utkom i Berlin, skildrat triumfakten. Den ägde rum på en teater i Tiflis, där ett högtidligt möte var arrangerat.

”Teatern var”, heter det, ”fullsatt till sista plats. En oerhörd rörelse uppstod, när Stalin, omgiven av tjekamän, framträdde på scenen för att mottaga hyllningarna. Skri av förbittring, hat och raseri hördes från mängden. Orden mördare, förrädare brusade genom salen. Stalin försökte tala. Men då växte larmet till en brusande orkan, som slutade först, när den socialistiske f. d. dumamedlemmen Ramisjvili modigt reste sig och förehöll Stalin hans skändliga tillvägagångssätt. Förbittringen mot Stalin slog plötsligt över i vild förtjusning och entusiastiska ovationer för Ramisjvili. Otaliga kraftiga armar höjdes och lyfte upp den modige mannen. De buro honom under brusande bifall genom salen upp på scenen och satte ned honom rakt framför den av vrede och häpnad bleknande Stalin.

Utan att vända sig mot Stalin stod Ramisjvili framför de överraskade tjekamännen och höll under stormande applåder för mötesdeltagarna ett lidelsefullt tal om bolsjevikernas blodsdåd, om fosterlandsförrädaren Stalin och om proletarietets diktatur, som berövade

folket alla mänskliga rättigheter. Darrande av förbittring stod Stalin bakom Ramisjvili. Blodiga hämndplaner återspeglades i hans drag.

Efter Ramisjvilis tal trädde arbetarledaren Dgebuadse upp på scenen och fortsatte djärvt att utslunga anklagelser mot Stalin. Även han blev föremål för stormande bifallsyttringar från åhörarna.

Stalin måste under flera timmar tigande höra på sina motståndare och svälja deras anklagelser.

De tjeckamän, som omgävo Stalin, försökte än en gång bereda honom plats och göra det möjligt för honom att hålla sitt tal. Men då reste sig hela folkmassan och sjöng med hänförelse internationalen och den georgiska frihetshymnen — varpå den inför Stalins och tjeckamännens häpna blickar under skrattsalvor skingrades.

Följande dag inkallades ett möte i en annan stadsdel. Men även här strandade Stalins försök att göra sig hörd på åhörarnas förbittring. Och redan efter två dagars vistelse i Tiflis lämnade han skamsen Georgien och begav sig till Moskva. Aldrig”, slutar Iremasjvili, ”varken förr eller senare har Stalin behövt finna sig i en så öppen och modig opposition. Stalin måste ha känt det som en moralisk dödsstöt mot sig och sitt mördarsystem.”

Någon moralisk — vilket ord i förbindelse med Stalin! — dödsstöt kände sig Stalin säkerligen inte ha fått. Att han skulle få mottaga sitt folks förbannelse visste han naturligtvis på förhand, och det var väl snarast för att få avnjuta dess vanmäktiga raseri, som han personligen infunnit sig i sin gamla stad. Med sin bolsjevikiska förkunnelse hade han under en lång rad av år kommit till sina egna, och hans egna mottogo honom den gången inte. Nu kom han tillbaka med bolsjevismen buren på röda armens bajonetter, och nu var triumfen hans. Hämnaden var utkrävd och offrens paroxysmer voro ett tillfredsställande vittnesbörd om hur hårt den träffat.

XIII. Proletärdiktaturen tar form: bygget och byggmästarna

Bolsjevikernas s. k. heroiska kamp mot de fiender, som med väpnad hand ville störta dem, fördes alltså under åren 1918-1920 fram till segerrikt slut. Hurudan var under tiden utvecklingen på den inre fronten? Hurudan blev proletärdiktaturen, när den under dessa år utkristalliserade sig? Och vilken ställning kom Stalin att inta i denna regim?

Att det ryska proletariatet skulle få mycket ringa andel i den diktatur, som kallades dess, hade man från början kunnat räkna ut; det blev nu också, då diktaturen stabiliserades, fullt bekräftat. Visserligen hette det officiellt att bolsjevikstaten var en arbetarnas och böndernas republik, och visserligen fortsatte man på den väg man slagit in på, då man efter maktens erövring pro forma lagt den i sovjetkongressens händer: nu byggde man upp den stora krokan av sovjeter, högre och lägre, vilka i etage över etage reste sig i höjden med sovjetkongressen som krön. Det var, hette det, genom dessa organ som proletariatet skulle utöva sin diktatur; sovjetkongressen var landets högsta politiska myndighet.

En inte oväsentlig hake fanns det emellertid med den makt, som proletariatet därmed fick: bolsjevismens en gång för alla fastslagna princip att proletariatet skulle stå under det bolsjevikiska partiets hegemoni. Det var en ställning, som inte gav mycket armbågsrum för diktaturutövning. Vad den hegemonien innebar visade sig också från första stund oförtydligt. Den betydde för det första att även om proletariatet bjöds att stiga på i det nya sovjetkomplexet, det självt inte blev herre i det huset; där skötte en myndig vicevärd, det kommunistiska partiet, husordningen. Det var de s. k. partikamraterna, som suveränt dirigerade valen till de lägre sovjeterna, i vilka proletariatet skulle ha hand om sina lokala angelägenheter och välja representanter till de högre; det var också samma partikamrater,

som efter ledningens order dirigerade sovjeternas verksamhet. Och det översta organet, sovjetkongressen, som sades bestämma landets politik, hade intet annat att göra än att sanktionera de partibeslut, som lades för det; det folkkommissarie-råd, som kongressen fick välja, sorterade endast formellt under den. Men hegemonien betydde för det andra att proletariatet i hela sitt liv och i alla sina förhållanden sattes i beroende av dessa samma kamrater, ett beroende långt starkare än det någonsin provat på, innan det lyckliggjordes med diktaturen.

Reellt delaktigt i diktaturen blev proletariatet alltså inte; vad det fick nöja sig med var en viss känsla av att det ändå inte helt visats på porten. Redan invitationen att vara med i sovjeterna kunde därvid ha sin betydelse för arbetare och bönder, i främsta rummet för arbetarna, vilkas röster vid sovjetvalen vägde betydligt tyngre än böndernas. När de därmed satts i en särställning i förhållande till andra klasser, som direkt fränkänts varje betydelse, kunde det förhjälpa dem att tro att de själva verkligen betydde något. Om de sedan i alla fall måste säga sig att den makt de kunde utöva genom sina organ inte var mycket att hurra för, så kunde man en tid bortåt trösta dem med att de ändå i grund och botten fingo sin vilja fram. Den politik som fördes hade ju, det inbankades i proletariatets huvud, dess bästa till ögonmärke; i de beslut, som framlades till dess sanktion, fann det alltså sina egna intentioner avspeglade — fick proletariatet inte utöva direkt inflytande på landets politik, var det i alla fall proletariatet självt, som så att säga inspirerat den. Och när därtill kom att man i tal och skrift fjäsade för proletariatet som landets härskande klass och lovade det en ekonomisk ställning, som svarade mot den värdigheten, detta under det att man på ett för proletariatets känslor högst upplivande sätt trampade de förut dominerande klasserna under fötterna, så kunde proletariatet hjälpligt försona sig med den ställning det fått i diktaturen. Det var illusoriska vinster det gjort, men illusioner ha ju också sitt värde. Och att proletariatet skulle ha illusioner att uppbygga sig med var bolsjevismen på Lenins tid mycket angelägen om; det var först längre fram, under stalinismen, som man skulle göra slut på dem.

Vad sedan beträffar proletariatets s. k. bästa del, det bolsjevikiska partiet, vilket som massornas hegemon skulle dirigera dem, så var även dess ställning i proletärdiktaturen från början bestämd och blev också vad man kunnat vänta.

A priori var det klart att inte heller partiet såsom sådant skulle bli den egentliga bäraren av diktatorsmakten. Var också partiet maktägare, ingick det ju en gång för alla i bolsjevismens principer att makten skulle ägas av ledningen: partiets styrka skulle ligga i dess s. k. monolit-enhet, och den kunde inte, speciellt inte nu, då partiet inför sina nya, stora uppgifter måste mångdubbla sitt medlemsantal, realiseras på annat sätt än genom att ledningen höll alla trådar i sina händer. Partiet skulle alltså stå under ledningens oinskränkta kommando — det var ju för en förment diktator en tämligen penibel position, som inte gav diktatorsviljan några större evolutionsmöjligheter.

Vad partiet fick av makten blev också bara skenet — det skenet vidmakthölls emellertid under Lenins tid ännu mycket strängt. Beslut om partiets politik fingo i alla vederbörliga former fattas av partikongressen, som valdes av medlemmarna i en något så när demokratisk ordning. Lenin var noga med att den regelbundet inkallades, till en början två gånger om året, och att alla viktigare frågor framlades för den. Diskussionen där var fri, opposition mot de av partiledningen framförda förslagen var tillåten, i press och på möten fick före partibesluten förekomma diskussion — först i det ögonblick, då beslutet fattats, avklippes all debatt och beslutet hade en för alla bindande kraft. Men allt detta hindrade inte att det inflytande, som partiet kunde utöva, var plus minus noll. Besluten voro fattade i partiledningen, partikongressen hade blott att ge dem sin sanktion, vilken också ofelbart gavs. Något bemantlades visserligen detta underkastelsetvång av det sätt, varpå Lenin brukade driva sin vilja igenom. Det roade den gamle dialektikern mer att slå ned motstånd

med argument än med maktspråk, han lirkade helst med partiet utan att direkt kommendera det; han kunde så mycket hellre göra det, som alla i regel böjde sig för hans överlägsna auktoritet. Det var i vetskap om att så skulle ske, som han tillät partiet att fritt framföra sina meningar och lät det tro att det betydde något — det var en oskyldig förnöjelse, som han gärna unnade det, när saken i alla fall var utan varje praktisk betydelse. Dock generade han sig inte för att, om det verkligen behövdes, använda knytnäven. De beslut han ville att kongressen skulle fatta, skulle den också fatta, so oder so.

Vad som skulle utgöra partiets uppgift under proletärdiktaturen var alltså inte att fixera den bolsjevikiska politiken, det var att föra den ut i livet. Det var den uppgiften som tillkommit de proletära yrkesrevolutionärer, med vilka Lenin från första stund rekryterat sitt parti kring den lilla kärnan intelligenter, vilka skulle sköta teorien — det var också den uppgiften som lades på de proletärer, som nu i massa släpptes in i partiet och i jämförelse med vilka de intelligenter, som funnos kvar, utgjorde en fullständigt försvinnande minoritet. Om dessa proletärelement onekligen inte precis voro funtade att leda partiets politik, så skulle de däremot, det var uträkningen, bli ett så mycket mera idealiskt redskap vid dess genomförande.

Att proletariatets omsorgsfullt utsorterade bästa del skulle ha alla förutsättningar att gå i land med sitt värv, ansågs utan vidare klart. Då man med den bästa delen inte alls menade de i sitt arbete skickligaste och duktigaste, inte heller de intelligentaste, mest utvecklade och mest bildade utan de för socialismen mest entusiastiska, hade man ju här en kår, som vid det bolsjevikiska arbetet på att bygga upp socialismen kunde väntas ställa sig till disposition med obegränsad lojalitet, offervillighet och disciplinvilja och i dess tjänst utveckla ett glödande offensivhumör. Såsom själva utgångna ur arbetarnas och böndernas led skulle också partimedlemmarna vid sin ledning av samhället ha god hand med proletariatet och kamratligt hjälpa det till rätta. Att dessa vanligtvis helt unga arbetare, som togos direkt från maskinerna, om de ens hunnit så långt — det var ju först och främst hos proletärungdomen som entusiasmen fanns, och det var alltså först och främst den, som utgjorde eliten — stodo på en ytterst låg utvecklings- och bildningsnivå betydde ingenting; de skulle ju blott effektuera de order, som kommo från ledningen, vilken själv ägde alla de nödvändiga intellektuella kvalifikationerna; för att, som det krävdes av dem, marschera på i ullstrumporna behövdes inga kvalifikationer i hjärnorna. Att deras intellekt var outvecklat var snarare en förtjänst. Det räddade dem från att vid fullgörandet av sina uppdrag falla för frestelsen att vilja tänka själva, vilket bara kunde leda till tråkigheter. Och dessutom: ju mindre kulturellt avslipade de unga proletärererna voro, desto friskare och omedelbarare skulle deras proletära kraft vara, det bolsjevikiska gåpåarhumöret trivdes bäst samman med litet ohyvlad primitivism.

Så sattes då de bolsjevikiska partimedlemmarna in som kuggar i den bolsjevikiska exekutivapparaten. De placerades på alla något så när betydande poster i ämbetsverk och samhällsorgan av alla slag; de blevo ledare av fabrikskommittéer, fackföreningar etc. Överallt skulle de i strikt överensstämmelse med ledningens order bli bolsjevikpolitikens verkställare. Det var en av proletärdiktaturens främsta finesser, som därmed realiserades.

Närmast var det partiets centralkommitté, som utgjorde ledningen — här kunde man alltså vänta att finna den verkliga diktatorn. Att denna av ett tjugotal personer, sedan av flera, bestående högsta partiinstans verkligen representerade en kolossal makt höll man också strängt på; organet omgavs av stor veneration och dess betydelse poängterades skarpt. ”Icke den enklaste fråga avgöres av någon av våra republikanska institutioner utan instruktioner från vårt partis centralkommitté”, betonade Lenin själv. Och att detta organ fick utforma partiets politik fullt självständigt, under fri brytning mellan olika meningar, kunde ju ingen tvivla på: då centralkommittén valdes av partikongressen, kunde även

eventuella oppositionella grupperingar inom partiet sätta in sina representanter i den och alltså få tillfälle att påverka partipolitiken.

I realiteten blev även detta organ maktlösheten själv. Så länge partiet bestått hade Lenin haft partiledningen i sin hand; att han nu skulle släppa något av makten ifrån sig var ju inte att vänta och han gjorde det inte heller. På samma sätt som på partikongressen drev han i centralkommittén sin vilja igenom, vanligen med tyngden av sina argument och med makten av sin auktoritet, i nödfall med despotens sic jubeo — denna trängre krets något maskerat av hans kamratliga bonhomi. Förresten satte han redan tidigt den höga församlingen i mycket stor mån ur funktion; den var genom sin numerär för trög i vändningen för fermt exekverande av den noggranna marsch han fordrade av den. Redan ovan har nämnts, hur Lenin strax efter makterövringen efter en del tråkiga erfarenheter med centralkommittén helt enkelt replacerade den med ett par mindre organ, utkristalliserade ur den, en s. k. politisk byrå på fyra, snart fem medlemmar, vid vars sida sedan ställdes en organisationsbyrå med samma medlemsantal. Det blev sedan politbyrån, som bestämde landets politik, medan organisationsbyrån organiserade partiets krafter för dess verkställande. I politbyrån fattades alltså de beslut, som alla underordnade instanser, begynnande med centralkommittén, endast hade att, eventuellt efter en proforma-diskussion, acceptera; här låg diktaturen.

Var alltså politbyrån en bolsjevikisk stjärnkamrnare, så blev det från början klart att det var Lenin, som där ensam var stjärna av första ordningen, kring vilken de andra i konstellationen, först Trotskij, Sverdlov och Stalin, sedan, efter Sverdlovs död, Trotskij, Kamenev, Zinovjev och Stalin, alla av långt lägre ordning, osjälvständigt graviterade. Diktaturen, den full-ständigt obegränsade diktaturen, var Lenins, de övriga hade ingen andel i den; de voro blott Lenins handgångna män vid dess utövande.

Den främste av de fyra, som vid Lenins sida sutto i politbyrån i dess andra, under flera år konstanta sammansättning, var utan all fråga Trotskij. Han var den ende i kretsen, från vilken Lenin kunnat frukta något intrång i maktmonopolet. För de utomstående kunde det också tyckas, som om de bägge bildade en dubbelstjärna på bolsjevikfirmamentet. Det var emellertid en synvilla. Vid bolsjevikpolitikens ledning föll Trotskij nu nästan genomgående undan för Lenin. Först och främst därför att Lenins politik, sedan den en gång slagit in på linjer, som egentligen voro Trotskijs, i det stora hela svarade mot hans egna åsikter. Delvis också därför att han bar på det säkra medvetandet att hans tid skulle komma. Som klart designerad tronföljare kunde han ju tills vidare förhålla sig avvaktande; det var förresten klokast, alldenstund en kamp mot Lenin skulle varit utsiktslös och bara skadat hans egna tronpretentioner. Lenin kunde alltså utan risk för att Trotskij skulle göra några attentat mot hans enväldsmakt utnyttja hans skarpa politiska hjärna och framstående organisationstalanger. Han kunde göra det så mycket hellre, som han i de fall, då Trotskij fick något raptus av sitt förra oppositionshumör, hade säker motvikt mot honom: han visste att de andra tre i politbyrån då skulle rycka upp på hans sida kontra Trotskij och vara förtjusta över att få hävda leninska synpunkter gentemot den hatade outsidersn, som ställt dem själva i skuggan.

Vad sedan dessa tre beträffar, var möjligheten att de skulle sätta sig upp mot Lenin utesluten. Alla hade de ju en del mörka punkter i sitt förflutna; de visste att den absolution de fått för sina snedsprång bort från de leninska linjerna skulle räcka jämt så länge som de fyllde den roll, som bestämts för dem, och att varje opposition skulle bekomma dem mycket illa. Främst gällde detta naturligtvis Kamenev och Zinovjev, som då Lenin släppte in dem i politbyrån, nått och jämnt hunnit få förlåtelse för sin opposition under själva revolutionsdagarna, och som dessutom uppträtt skarpare mot Lenin än vad Stalin vågat; Stalins tidigare försyndelser motvägdes dessutom dels av de hemliga poster, som han hade tillgodo i den bolsjevikiska livsens bok, dels av de meriter han samlat genom god och

trogen tjänst närmast efter revolutionen. I Stalins fall tillkom emellertid en annan sak, som utgjorde en rätt god garanti för hans välförhållande. Tjänsteåren under Lenin hade en gång för alla satt Stalin på plats gentemot honom. Han hade inte kunnat undgå att få en stark — och mycket obehaglig — känsla av sin egen underlägsenhet under mästaren och var också medveten om — även det ett högst pinsamt medvetande — att Lenin hade denna hans underlägsenhet under mästaren klar för sig och när som helst kunde, om så behövdes, dra konsekvenserna därav, två saker, som i högsta grad voro ägnade att hålla honom sedesamt på mattan.

Ännu mindre än Trotskij voro alltså herrarna Kamenev, Zinovjev och Stalin några partner i diktaturen, de voro endast diktatorns redskap. Såsom sådana voro de onekligen flitigt använda och högt värdesatta av Lenin. Kamenev och Zinovjev voro bägge intelligenta och mångsidigt bildade män och gamla tränade revolutionärer, var och en med sina speciella kvalifikationer och lyckligt kompletterande varandra. Kamenev, en kall cyniker och skeptiker, till väsen och uppträdande närmast en distingerad, litet ironiskt reserverad världsman, i sitt liv en sybarit och estet, hade sin styrka som klok och försiktigt analyserande taktiker. Zinovjev, en revolutionär folkledare av mer gammaldags och traditionellt märke, en medryckande folkmötestalare och demagog, full av patos och temperament, högt uppe i gasen under revolutionens framgångstider, panikslagen och feg under dess motgångar, grym och hämndlysten, hade, förutom sin förmåga att ta massorna, som sin värdefullaste egenskap ett fint politiskt väderkorn. Att båda voro uppriktigt tillgivna revolutionen hade Lenin, trots deras tidigare förvillelser, intet tvivel om och hade därför inga betänkligheter emot att ta dem till nåder och begagna sig av deras krafter.

I ännu högre grad hade Lenin bruk för Stalin. Om hans politiska förstånd och insikter hyste Lenin mycket låga tankar, men som verkställare av Lenins dessänger visade sig Stalin nu under större förhållanden vara samma framstående praktikus som tidigare. Fortfarande var han den eldige kolchidaren, som oförskräckt, med obegränsat självförtroende och hurtfrisk energi gick lös på de uppgifter, som förelades honom. Det goda handlag, varmed han ordnat den revolutionära verksamhetens praktiska detaljer, kom nu, när maktutövningen ställde bolsjevikerna inför tusen mångskiftande uppgifter, till sin fulla rätt och gjorde det så mycket mer som flertalet andra bolsjevikiska toppfigurer, vilkas starka sida var teori och taktik, stodo rätt handfallna inför dem. Den kompletta fördomsfrihet i arbetsmetoderna, den sluga fräckhet, varmed han laborerat under den underjordiska kampen mot tsarismen, kunde nu med största framgång tillämpas vid nedslående av de hinder, som bolsjevikpolitiken mötte. Och den för honom speciella förmågan att sätta fart på andra var en ovärderlig tillgång, då det gällde att sätta sprätt på det bolsjevikiska arbetet.

Men också på ett annat sätt drog Lenin nytta av honom. I Lenins omgivning intog Stalin i ett avseende en särställning. Vid sidan av de europeiserade intelligenterna, som eljest bildade denna krets, var Stalin en slags halvproletär, som kunde förutsättas reflektera proletärpsykologien eller i varje fall vara kännare av den. Vid regerandet över det ryska proletariatet kom det naturligtvis Lenin, som under ett par decennier knappast sett skymten av en rysk proletär, väl till pass att han hade denne förmente proletariatexpert vid sin sida. När det berättas att Lenin vid avgörandet av olika ärenden sade sig först vilja höra Stalins mening, så är detta nog riktigt: det var svaret på hur det ryska proletariatet skulle ta saken han sökte hos honom.

På mångfaldigt sätt utnyttjade Lenin alltså Stalins krafter och kvalifikationer men något annat än Lenins adjutant var han därvid inte. Den nutida bolsjevikiska framställningen, enligt vilken Stalin redan från första stund varit en slags Lenins medregent, av vilken Lenin var hjälplöst beroende och som i stadigt ökad utsträckning blev den egentlige utformaren av bolsjevikpolitiken, är löjligt oriktig. Från varje verkligt medbestämmande, från varje

andel i makten höll Lenin Stalin på lika behörigt avstånd som alla andra — han gjorde det på ett sätt som inte alltid skonade Stalins ömtåliga känslor. Det gick så långt att Lenin länge nog knappast kom på tanken att Stalin kunde ha några maktaspirationer för egen räkning. När han i så hög grad som fallet var släppte fram honom och höll honom bakom ryggen, var det nättopp därför att han i honom såg blott den underordnade medhjälparen, som, i olikhet med andra mera betydande män i den bolsjevikiska aristokratien, inte kunde misstänkas för att vilja göra något intrång på Lenins egna domäner. Den s. k. stora historiska vänskapen mellan Lenin och Stalin betydde inte att Lenin med honom delade sin makt, den vilade från Lenins sida på förutsättningen att Stalin inte hade några pretentioner på att få någon andel i den.

Stalin skulle inte varit Stalin, om han inte lidit svårt av att han intog en så underordnad ställning under Lenin. Säkert hatade han hjärtligt denne man, gentemot vilken det för honom var hopplöst att försöka hävda sig och som, det förstod han, hyste en komplett oförståelse för vad han, Stalin, skulle kunna skaka fram ur sin kapp. Vad som inte gjorde hatet mindre starkt var att han inte kunde få ge det utlopp: att mot Lenin bedriva det intrigspel, som han alltid drivit mot dem, som stodo i hans väg, var otänkbart — d. v. s. det var otänkbart så länge Lenin ännu ägde sin fulla kraft; senare, när Lenins krafter började mattas, skulle det spelet komma. Ett förtvivlat försök att arbeta sig fram ur Lenins skugga gjorde Stalin under borgarkriget. Även om han därvid först och främst strävade efter att slå Trotskij ur brädet, var det nog också hans önskan att vinna en position som självständig, av Lenin inte fördunklad storhet, som förmådde honom att med sådan utomordentlig energi fika efter krigiska lagrar. Men eljest måste han, under avvaktan på bättre konjunkturen, finna sig i att med sammanbitna tänder gå omkring och känna sig som Lenins kalfaktor och nöja sig med att i den egenskapen försöka göra sig outhärlig; han inskränkte sig till att, då han ibland ansåg sig alltför nonchalant behandlad eller för litet uppskattad, demonstrera genom att dra sig tillbaka några dagar och sätta sig på landet och tjura — Lenin skulle åtminstone få känna, hur stort behov han hade av honom.

Diktaturen låg alltså tillsvidare säker i Lenins hand; varken Stalin eller några av de andra i partiledningen utsträckte några förmättna händer efter Lenins makt. Men däremot hade successionsstriden mellan dessa Lenins närmaste män redan börjat, och i den tog Stalin livlig del: det gällde för honom att försöka armbåga sig fram från den blygsamma plats han intog i kretsen kring Lenin. Alla de tre andra överglänste honom, inte bara Trotskij, utan också Kamenev och Zinovjev; alla hade de ett revolutionärt renommé, gentemot vilket hans eget stod långt tillbaka, i politbyrån kom han ohjälpligt till korta inför dem; klart kände han också, hur de sågo ned på honom som på en underhuggare, som gjorde en del nytta men som inte på allvar var att räkna med. Att uppta kampen mot alla tre var ju emellertid omöjligt; för ögonblicket fick han inrikta sig på att komma till livs den av dem, som han hatade allra mest, Trotskij, intelligenten, västerlänningen, som gång på gång trampat honom på tårna; i kampen mot honom kunde han också få de bägge andra som bundsförvanter. Hans strid mot Trotskij under borgarkriget har förut skildrats; även i övrigt arbetade han energiskt på att underminera Trotskijs ställning, först och främst genom att försöka väcka Lenins misstankar emot honom såsom farlig konkurrent om makten. Försöken misslyckades över hela linjen. Man kan förvåna sig över att Stalin, som sedan visade sig vara en så klok taktiker, denna gång skötte sitt spel med så föga skicklighet och utsatte sig för så svåra bakslag. Förklaringen är tydligen att Stalin, dömande andra efter sig själv, omöjligt kunde tänka sig att Lenin med jämnmod kunde se att Trotskij intog en ställning, som i folks ögon kom nära upp till hans egen och att Stalin därför misräknade sig på möjligheterna att välla Trotskij ur sadeln.

Sådan blev proletärdiktaturen, då den nu byggdes upp. En reguljär autokrati med en despot på tronen och, såsom det hör despotier till, förbittrad maktkamp runtomkring despoten.

Sådana byggnadsritningarna voro och sådan byggherren var, hade det hela knappast kunnat bli något annat. Och dock var det ett par detaljer i bygget, som när det nu stod färdigt, inte blivit riktigt vad Lenin tänkt sig. Det var detaljer, som visserligen i det väsentliga, även de, naturligt framgått ur de konstruktionsprinciper, som varit gällande vid bygget, men som delvis också fått sin karaktär tack vare de medhjälpare, som byggmästaren anlitat och vilkas smak inte helt stämde överens med hans egen — medhjälpare bland vilka Stalin alldeles särskilt gjort sig gällande.

Först och främst framträdde det tydligt nog att vad som skulle varit systemets kvintessens, insättandet av det bolsjevikiska partiet som bolsjevikpolitikens exekutör, i praktiken såg helt annorlunda ut än man väntat.

Å ena sidan framgick det från första stund att det var omöjligt att av sådant råmaterial bygga upp en effektiv statsapparat. Den brist på bildning och kunskaper, den låga intellektuella utveckling, som utmärkte det stora flertalet av kamraterna i partiet, visade sig vara en mycket betänkligare sak än man anat. De merendels ungdomliga proletära krafterna befunnos i allra högsta grad odugliga för lösning av de många komplicerade uppgifter, som lades på dem.

De specifika egenskaper, som, enligt vad ovan visats, programenligt skulle utgöra deras styrka, kunde mot beräkning inte rekompensera denna oduglighet. Den blinda underkastelse under partidisciplinen, som skulle garantera att ledningens intentioner till punkt och pricka uppfylldes, satte på ett ödesdigert sätt prägel på deras arbete: när detta kom att bestå i ett strikt effektuerande av givna order, om vilka de inte behövde och inte fingo hysa någon egen mening, blevo de ett slags själlöst fungerande roboter, vilkas maskineri gick i stå, då ordena inte räckte till. Genom att göra dem till osjälvständiga redskap för en politik, som de inte i realiteten fingo vara med om att bestämma, förhindrade man utvecklingen av deras eget förstånd, omdöme och initiativ och gjorde dem hjälplösa och rädda för att handla på eget ansvar, en hjälplöshet, som ett snart allt mer ohejdat order- och rapportskriveri inte avhjälpte. Och den friska offensivanda, som skulle komma dem att uträtta underverk, bidrog endast att sätta extra spets på den omdömeslöshet, varmed de i åtländad för de order, de fått, stormade i väg även då det barkade av ut i det rosenrasande. Det hela blev också någonting ganska skrämmande. Och när man då för att avhjälpa apparatens låga effektivitet sökte ersätta vad som brast i kvalitet med kvantitet, då man byggde ut apparaten med ständigt nya kuggar och hjul, skapade nya och ständigt nya och alltmera svällande institutioner, kommissioner och ämbetsverk, blev resultatet att man i en stat, som bland sina uppgifter hade avskaffande av byråkratien, fick ett allt väldigare och tungroddare byråkratiskt maskineri, vars oduglighet och ofruktbara skrivardöme blev en visa för landet.

Å andra sidan visade det sig att den funktion, som partiet fått i statslivet, hos medlemmarna utvecklade alls inte önskvärda egenskaper. Den makt över samhället i övrigt, som uppdraget att handleda det skänkte, och de privilegier, som följde därmed, stego dem åt huvudet; frestelsen att missbruka makten blev dem övermäktig. Beräkningen att de tack vare sitt proletära ursprung skulle bli proletariatets kamratliga hjälpare slog inte in. Och även därvidlag visade det sig att vad som programenligt skulle vara partiets starka sida endast befordrade den olyckliga utvecklingen. Fordrade man av de bolsjevikiska partimedlemmarna fäaktig underkastelse under ledningen, låg det ju nära till hands för dem att kräva detsamma av de massor de skulle kommendera; i samma mån som de hårt kände de disciplinära banden på sig själva, måste det kännas frestande att ibland sträcka på lemmarna och ta sig litet friheter gentemot dem, över vilka de i sin tur hade makten, och att marodera litet på de områden, där de släppts lösa. Den friska offensivanda, som skulle vara deras dygd, kunde naturligtvis endast stegra den hänsynslöshet, varmed de gingo fram mot dem, som de skulle ha om hand. Partiets verksamhet fick alltså en alltmer odiös

karaktär. De proletära handledarna visade de mest renodlade överklasstendenser gentemot de partilösa massorna och begingo de otroligaste övergrepp emot dem — det hela långt värre än vad massorna varit föremål för i den gamla överklassens tid och samtidigt, då det kom från folk av deras egen klass, för dem ännu mera stötande.

Om det först och främst var de bolsjevikiska principerna själva, som här buro sin fullt naturliga frukt, så berodde dock den skildrade utvecklingen i avsevärd mån på det sätt, varpå principerna tillämpades. Och därvid spelade Stalin en given förstaplansroll. I högre grad än bolsjevismens övriga ledande män hade han att göra med den bolsjevikiska partimekanismen. I den ovan nämnda organisationsbyrån, vilken speciellt sysslade med partikraftens organisering för samhällsarbetet, hade han såsom den ledande kretsens specielle praktikus blivit första man. Dessutom blev han år 1919, med bibehållande av folkkommissariatet för de främmande nationaliteterna, folkkommissarie för den s. k. arbetare- och bondeinspektionen, ett ämbetsverk, som just skulle övervaka statsapparaten funktion, kontrollera och inspektera ämbetsverk och institutioner och ingripa mot missförhållanden i dem — missförhållanden, som redan tidigt framträdde så klart att man inte kunde undgå att se dem. Med partiets arbete på bolsjevikpolitikens realiserande hade han alltså speciellt intim kontakt, och på det arbetet kom han också att i mycket hög grad sätta sin prägel.

Om partiets grundfel som ledare av samhällsmaskineriet var dess oerhört låga bildningsnivå, så var Stalin inte den som hjälpte till att höja den. Tvärtom. För honom, halvproletären med hans hat mot intelligensen, yrkesrevolutionären, som från första stund kommit i motsättning mot intelligenselementen i partiet, var partiets proletarisering ett önskemål. Det var proletärelementen han, i den mån han bestämde, sköt fram, medan han höll tillbaka de intelligenter, som funnos kvar i partiet. Det var inte kultur och bildning han ville ha i bolsjevikmaskineriet — för de varorna visade han ett förakt, som partiungdomarna inte voro sena att också lägga sig till med. Mer än andra litade han på den råa, oslipade proletära kraften, som skulle få sin rätta inriktning och dressyr genom en obeveklig partidisciplin men för övrigt släppas lös i all sin obändiga friskhet.

Så bidrog han då mer än andra att utveckla den hänsynslösa disciplin, vars ödesdigra verkningar på partiets funktionsduglighet ovan påpekats. Han var inte den, som tålde något mummel i leden eller lade fingrarna emellan; vad partiledningen befallt skulle exekveras och därmed basta. Hans regim i partiet var gammal god kasernregim utan förmildrande omständigheter. Och ingen hjälpte mer till än han att i partiet vidmakthålla och utveckla den oförfärade bröstgängestaktik, som i själva verket visade sig ha så betänkliga konsekvenser för partiets arbete. Bus bas framåt utan hänsyn till futtiga bagateller, det var så det skulle gå till. Att med piskan i hand driva på var ju sedan gammalt hans specialitet; hans piska ven över partiet: fungera energiskt, var lösen. Under Stalins behandling kom också partiet att i avsevärd mån lägga sig till med hans personliga drag: den brutalitet och råhet, varmed han bemötte sina underordnade, blev högsta god ton i partiet. Lenin skapade det bolsjevikiska partiet, men det var Stalin som, åtminstone i mycket hög grad, blåste in i den skapelsen sin korpralsanda.

Också utvecklingen av ett annat drag i proletärdiktaturen skedde under Stalins intima medverkan. Det var den terroristiska karaktär regimen snart antog.

Främmande för bolsjevikprogrammet hade visserligen terrorn aldrig varit. När den under de första bolsjevikmånaderna inte i nämnvärd mån användes, berodde det på att den passivitet, varmed det ryska samhället tog den bolsjevikiska maktusurpationen, då ännu gjorde bruket av terror överflödigt. Vartill kom att så länge bolsjevismen ännu ansåg det vara den ryska revolutionens uppgift att ge de västerländska proletariaten impulsen att följa exemplet, den måste presentera en fysiologi, som inte verkade alltför fränstötande

på den västerländska smaken, vilken på den tiden ännu var ganska grädden gentemot terroristiska metoder. Men bruket av terror var förutsett. ”För att kunna leda samhället till socialismen måste)), yttrade Lenin 1917,))proletariatets avantgarde begagna staten som ett centraliserat organ av våld och tvång lika mycket för att krossa exploatörernas motstånd som för att kunna hålla folkmassorna under sin kontroll.” Och när bolsjevismen sedan verkligen började praktisera terror i stor utsträckning, var detta väl helt enkelt nödvändigt, om den överhuvudtaget skulle kunna hålla sig kvar vid makten. Det allmänna missnöjet blev så småningom allt starkare och kunde, då den s. k. krigskommunismen startades, väntas bli än kraftigare — genom att inte bara slå ned de element, som voro farliga eller kunde väntas bli farliga, utan också gå till massutrotning på måfå av medborgare spred man den all-ryska panik, som lamslog all opposition.

Emellertid är det intet tvivel om att vid iscensättandet av detta skräckvälde Stalin var en av de drivande och normgivande krafterna. Det var först sedan han i Tsaritsyn bildat sin egen tjeka och givit en demonstration av hur en sådan organisations verksamhet skulle bedrivas, som det kom liv i den straxt efter revolutionen bildade tjekainstitutionen. I fortsättningen bestod ju hans huvudsakliga insats i borgarkriget i att han livade tjekan på de ställen, dit han kommenderats. Så i Perm, där tjekans chef, Dzjerzjinskij, fick assistera honom och erhöll en praktisk lektion i hur systemet skulle tillämpas. Så i Petersburg, där han gav bakläxa åt den lokala tjekan, som dock legat i efter bästa förmåga ett helt års tid. Vartill sedan kom att han blev centralkommitténs representant i tjekans ledning och där konsekvent fick sporra den höga revolutionära idealism, som enligt påstående drev den sagde tjekachefen Dzjerzjinskij i hans blodiga gärning. På många håll inom det bolsjevikiska partiet rådde eljest ganska stora betänkligheter mot terrorsystemets utveckling. Visserligen accepterade Lenin själv, till synes utan tvekan, terrorn som en god och nyttig sak. Men man kan på goda grunder betvivla att han tänkt sig att hans bolsjevism skulle bli en av de blodigaste regimerna i världshistorien. Och att bolsjevikerna i allmänhet voro åtminstone en smula generade över tjekans verksamhet märker man på de ursäktande förklaringar, som framfördes. Det hela var, hette det, endast ett berättigat försvar gentemot motståndarnas terror, och förresten var det därvid proletariatet självt som fick sin vilja fram; tjekans verksamhet bestod, förklarade t. o. m. Dzjerzjinskij själv, blott i att man gav det revolutionära proletariatets hämnande hand en intelligent ledning.

Hos Stalin märker man inga betänkligheter. För honom var terrorn revolutionens kampvapen nr i, och det var inte minst genom hans försorg det förlänades en sådan hedersplats i den bolsjevikiska arsenalen.

XIV. Framstöt och reträtt: socialismen ställd på framtiden

Medan bolsjevikregimen under dessa första år fick den utformning, som ovan skildrats, fortgick det stora verk, som bolsjevikerna år 1918 startat: försöket att, tillsvidare utan världsproletariatets hjälp, realisera socialismen i Ryssland.

Arbetet bedrevs med stor energi och konsekvens. Steg för steg fullföljde och skärpte man de principer, som man 1918 proklamerat.

Först och främst lade staten i ständigt ökad grad beslag på produktionsmedlen. Nationaliseringen av industrien fortskred undan för undan, ända tills den år 1920 omfattade 37,000 industriella företag, av vilka 20 % blott sysselsatte en arbetare. Det formliga förstatligandet av jorden skedde genom en lag av 1919. Även den av sovjetstaten fastslagna principen att hela befolkningens arbetskraft stod till statens disposition började snart praktiskt tillämpas: arbetare av olika slag mobiliserades för diverse uppgifter, andra förbjödos att lämna sina platser; efter krigets slut började armén kommenderas till nyttigt samhällsarbete.

Samtidigt följdes allt strängare principen att staten själv skulle leda all produktion. Från att från början egentligen endast ha tillämpats ifråga om den förstatligade industrien sökte man applicera den också på jordbruket. Även om man ännu nödgades tolerera den individuella jordbruksdriften, ingrep man allt hårdhäntare i den. Kulmen utgjordes av ett dekret av 1920, enligt vilket ett nät av s. k. såningskommittéer skulle utarbeta obligatoriska regler för jordens hantering och ”med hjälp av övertalning, stödd på tvång,” förmå bönderna att strikt följa givna order om vad, hur mycket och hur de skulle odla — ett stort försök alltså att förvandla bönderna till statens jordbruksarbetare på statens jord.

Slutligen hävdade man också allt mer energiskt statens rätt att ta hand om produktionsalstren för fördelning bland befolkningen. Att uppbringa jordbrukets produkter visade sig från början särskilt svårt; man nödgades gripa bönderna allt hårdare i kragen för att tvinga dem att utlämna allt sitt överskott; ur arbetarklassen rekryterade s. k. provianteringsdetachment, bestående av ”minst 75 man och två å tre kulsprutor”, drogo från by till by och utplundrade dem systematiskt. Ännu konsekventare satte man stopp för att den del av jordbruksproduktionen, som på ett eller annat sätt kunde undandras den statliga distributionsapparaten, salufördes. Alldenstund staten själv skulle tillfredsställa medborgarnas behov i den mån de förtjänade det — resterna av borgarklassen förtjänade det inte — skulle all handel försvinna och som konsekvens därav penningväsendet. Ett av de avgörande stegen mot detta mål togs i början av 1921, då man avskaffade några av de sista penningavgifter, som medborgarna dittills måst erlägga: betalning för vatten och elektricitet, för järnvägsresor och postporto.

Sådana voro alltså linjerna — de resultat, som man kunde uppvisa framemot 1921, voro direkt fruktansvärda. Vad först och främst industriproduktionen beträffar, var den i mycket avsevärd mån helt enkelt lamslagen. Skulden var visserligen inte enbart det skildrade systemets. Delvis berodde den industriella kollapsen på kriget, bl. a. blev industrien under de vitas framryckning tidtals avskuren från tillgång på en del viktiga råvaror; delvis också på omöjligheten att disciplinera arbetarmassorna, vilkas självsvåld bolsjevikerna själva före revolutionen systematiskt underblåst och närmast efter revolutionen genom arbetarkontrollen satt i systemen. Men sin dryga andel i industrikatastrofen hade dock krigskommunismen. För att under de svåra förhållandena kunna hålla industrien i gång skulle det fordrats ett ofantligt mycket smidigare och mera personligt intresse-betonat arbete än vad som kunde presteras av de månghövdade, i kollegiediskussioner och skrivardöme drunknande statliga förvaltningsorgan, som bolsjevikerna upprättat i Moskva och som därifrån i detalj skulle leda den industriella processen i dess helhet, även små dvärgföretag längst bort i Sibirien. Efter tre år höll den statliga ledningen på att avskaffa sig av sig själv: tillverkningen inom den tunga industrien hade sjunkit till 20 %, inom den lätta industrien till 43 % av förkrigstillverkningen.

Även jordbruksproduktionen hade gått oerhört tillbaka. Enligt Nationernas förbunds 1922 publicerade statistik hade skörderesultaten minskats från förkrigsårens genomsnitt 66.85 milj. ton till 28.49 milj. 1920 och 26.50 1921. Även här spelade naturligtvis en rad andra faktorer än det krigskommunistiska systemet in. Först och främst storgodsens sprängning. Det hade före revolutionen varit godsägarnas rationellt drivna storbruk, som givit den avkastning, vilken gjort Ryssland till ett rikt sädesproducerande land, medan böndernas illa skötta småbruk alltid givit jämmerliga skördar — nu hade man fått dylika småbruk över lag. Men först och främst var det dock krigskommunismen, som torpederat jordbruksproduktionen. När jordens avkastning per hektar år från år sjönk — enligt N. F:s statistik från 7.37 centner per hektar 1913 till 4.50 år 1920 — var huvudorsaken helt visst den, att bonden förlorat sitt intresse för jordens skötsel, när staten utan ersättning tog ifrån honom vad som växte på den. (De industrialster, som bonden skulle få i utbyte för sin säd, hade naturligtvis praktiskt taget torkat in, då industrien avstannade.) Och än klarare var det

en direkt följd av den statliga brandskattningen av bönderna, att dessa i allt större utsträckning slutade att odla mer än en bit av sin jord — enligt samma källa reducerades den odlade jorden från 89.70 milj. hektar 1909-13 till 62.50 1920 och 54.00 1921. Då staten gratis tog hela skörden med undantag av det lilla kvantum, som bonden skulle få behålla för att livnära sig själv, så fanns ju ingen anledning att odla upp mera jord än den, som kunde ge detta kvantum.

Så bröt då på krigskommunismens fjärde år landets ekonomiska ställning fullständigt samman. Landet led brist på allt, värst var naturligtvis bristen på bröd. När bönderna inte längre hade några överskott, nödgades staten ta ut största delen av deras oundgängliga nödtorft, lämnande bondeklassen i svält; då också missväxt satte in, inträdde på landsbygden en nöd av i modern tid okänd dimension och karaktär, t. o. m. kannibalism höll sitt intåg i bolsjevikernas Ryssland. Och vad staten pressade ut av bondeklassen blev, då det delades ut på det s. k. härskande proletariatet i städerna, endast ömkliga hungerransoner, enligt en beräkning innehållande ungefär en sjundedel av de kalorier, som den tyska medborgaren fick under blockadens värsta tid. Den ryska arbetarklassen var, det erkände Lenin själv, försänkt i ”en fattigdom utan like i historien”. ”Proletariatets diktatur betyder”, fastslog han, ”att proletariatet i huvudstaden och industricentra aldrig befunnit sig i ett så fruktansvärt läge som i dag.” Ett ohyggligt fiasko alltså för dem, som vunnit makten genom att lova detta proletariat om också inte precis guld och gröna skogar — det låter ju alltför otäckt kapitalistiskt — så dock ”floder av mjölk och stränder av mos”, som det ryska uttrycket lyder; mjölk och honung skulle det väl heta på Stalins mera bibliskt betonade språk. Skulden vilade naturligtvis främst på Lenin, som icke avstyrat den s. k. rödgardistattack mot kapitalet, som krigskommunismen utgjorde och som han själv från början ställt sig skeptisk till. Men den delades av hans närmaste, vilkas stridslust småningom smittat Lenin och vilka själva med liv och lust deltog i attacken, bland dem i alldeles särskild grad Stalin, som kraftigare än andra hävdade det ryska socialistiska experimentets möjlighet och som sedan främst varit den som drivit partikrafterna fram i den socialistiska offensiven.

Sådant var resultatet av det stora socialistiska experimentet fram till 1921. Nu bröts emellertid denna utveckling hastigt av: bolsjevikerna måste för att rädda sig själva likvidera experimentet.

Redan någon tid hade bolsjevikerna själva haft en känsla av, att deras krigskommunism var ohållbar. Så tidigt som i början av 1920 hade Trotskij yrkat på att man skulle avstå från vad som var systemets främst bärande moment, statens annexion av jordbruksproduktionen: sädesrekvisitionerna skulle avskaffas och ersättas av skatt. Då hade emellertid den tanken bestämt avvisats av Lenin, och i stället hade man tagit en del steg, som ytterligare skärpt systemet. Men då Trotskij, efter att ha misslyckats med sitt förslag om modifiering av krigskommunismen, tvärtom föreslog en åtgärd till dess ytterligare fulländning — fackföreningarna skulle förvandlas till statsinstitutioner för påpressning på arbetarna — vägrade Lenin att gå med på det; han stöddes därvid av Stalin, som fast förslaget i eminent grad måste ha tilltalat honom, skyndade att som Lenins eko uttala sitt fördömande av det.

Det var först då massorna så småningom på allvar började röra på sig, som bolsjevikerna insågo nödvändigheten av att gå till handling I det längsta hade dessa massor förhållit sig märkvärdigt lugna. Så länge borgarkriget pågick, hade trots allt deras stämning något så när kunnat hållas uppe. Rädslan för en vit seger, följd av återupprättat kapitalist- och gods-herrevälde, hade gjort sitt, i någon mån hade väl också kampen mot och, som man trodde, segern över hela den kapitalistiska världen verkat upplyftande. Dessutom hade man trott på propagandans försäkringar att de ekonomiska svårigheterna voro en följd av kriget och därför skulle försvinna, så fort segern var vunnit. Nu var kriget slut och ingen förändring

inträdde; sedan de vita voro ur leken, fanns det heller inte längre någon möjlighet att förmå bönderna att tro, att de genom att avstå sin säd till staten tjänade sina egna intressen.

Så exploderade då det allmänna missnöjet. I spetsen gick bondeklassen. Vintern 1920-21 utbröto på olika håll stora bonderevolter, bl. a. i Sibirien, i Ukraina och framför allt i Volgatrakterna. Arbetarklassen följde efter. På arbetarnas möten och sammankomster rådde, såsom sovjetpressen själv konstaterade, en mot bolsjevismen mycket bitter stämning, öppna angrepp mot systemet gjordes, bolsjevikiska talare nedtystades etc. Strejker utbröto här och var, så framför allt i Petrograd; strejkande arbetare framförde krav på bröd och inte bara det, utan också krav på politiska reformer: fritt valda sovjetter utan kommunister etc. Och i mars 1921 kom det sensationellaste utslaget av det allmänna missnöjet: uppror i själva Kronstadt, revolutionens s. k. högborg, vars röda matrosor utfärdade öppen krigsförklaring mot bolsjevikerna och hotade Petrograd. Deras krav gingo först och främst ut på avskaffande av sädesutpressningen och rätt för bönderna att äga jord. Men dessutom fordrade de mycket annat: yttrandefrihet och tryckfrihet för arbetarna, sovjetter valda under agitationsfrihet med slutet omröstningssystem, amnesti för arbetare och bönder, som deltagit i antibolsjevikiska rörelser etc.

Stormen från Kronstadt lyckades bolsjevikerna rida ut. Efter ett par veckor av ohygglig nervositet och enastående militär kraftutveckling fick man bukt med upproret och kunde anställa stort blodbad på upprorsmännen. Men samtidigt fann man rådligast att reva seglen. För att få den upprörda oppositionsstämningen att lägga sig fick man nu först av allt göra slut på vad som mer än annat retat upp sinnena och mer än annat bidragit att framkalla det ekonomiska sammanbrottet: sädesutpressningen bland bönderna. På partiets tionde kongress, som var samlad just under Kronstadtupprorets dagar, proklamerade Lenin avskaffande av sädesrekquisitionerna och deras ersättande med naturaskatt. Bonden skulle hädanefter leverera till staten ett visst kvantum av sin säd som skatt; när den var betald, var resten av skörden hans, och han hade dispositionsrätten över dem. Krigskommunistens bärande princip, den att staten skulle förfoga över produktionen, hade på sin viktigaste punkt kraschat.

Men därmed följde också ett svårt ras i hela det krigskommunistiska bygget. Den fria dispositionsrätten över säden måste ju — även om partibeslutet ännu undvek det fula ordet handel — medföra rätten att sälja den och, om det skulle bli någon glädje med försäljningen, rätten att köpa varor i stället. Principen att staten skulle sköta produktionens fördelning var alltså, också den, tillspillogiven; snart var också privathandeln sanktionerad och lössläppt. Och när man då också måste laga att de varor, som bönderna skulle få köpa, funnos i marknaden, fick man bekväma sig till att låta principen att staten skulle äga produktionsmedlen och leda produktionen maka åt sig. En viss privat industriell verksamhet måste tillåtas: småindustrien, hemindustrien, hantverket gävos åter fria — hur pass väsentlig eftergift detta var framgår av att det blev den så sanktionerade småkapitalistiska företagsamheten, som under de närmast följande åren försåg det ryska folket med ungefär 40 % av de industrivaror, som det över huvud taget fick. Storindustrien behöll staten visserligen i sin hand, men mildrade dock greppet om den: dess ledning överläts åt en del truster, som skulle sköta den mer eller mindre självständigt och affärsmässigt och alltså med spelrum för individuellt initiativ, endast under kontroll från statens sida. När därtill kom, att den kapitalistiska världen inviterades att skaffa sig koncessioner i Ryssland, så hade man — även om staten alltjämt för sig reserverade utrikeshandeln, bankerna och, med den nyss nämnda inskränkningen, storindustrien — tagit ett jättesteg tillbaka gentemot gammal god kapitalism. När det hela kallades ”den nya ekonomiska politiken”, nep, var det närmast en eufemism.

Sådan var den fruktansvärda kapitulation, som Lenin nödgades göra. I avvaktan på att världsrevolutionens kungsväg till socialismen, som för ögonblicket befunnits stängd,

skulle öppna sig, hade man försökt att nå fram till socialism på en biväg, som Lenin dittills förklarar ofarbar, och velat realisera en isolerad rysk socialism — nu hade man måst slå till reträtt: vägen hade befunnits oframkomlig.

Lenin gjorde heller intet försök att bortförklara nederlaget. Till skillnad från den senare bolsjevikiska historieskrivningen, som försöker bestrida, att krigskommunismen över huvud taget betydde ett försök att realisera rysk socialism och vill ha den betraktad endast som ett ekonomiskt system, som krigstiden framtvungit, och vars avveckling efter kriget var en självklar och på förhand beräknad sak, var Lenin ärlig nog att erkänna att det nättopp var ett målmedvetet socialistiskt experiment, som misslyckats.

”Vi ha”, yttrade han, ”gjort många misstag, och det skulle vara brottsligt att inte erkänna att vi gått för långt.” ”Vi trodde att det skulle vara möjligt att utan övergång börja bygga upp socialism, men vårt försök att nå kommunismen direkt har kostat oss ett allvarigare nederlag än alla dem, som tillfogats oss av Koltjak, Denikin och Pilsudski.” Av den nutida, med all makt hävdade bolsjevikiska uppfattningen att nederlaget i alla fall inte var så farligt, därför att de väsentligaste socialistiska värdena dock funnos kvar, finner man hos honom inte ett spår. ”Naturligtvis betyder handelns frihet tillväxt för kapitalismen, man kan inte komma ifrån det. Den som inte erkänner det faktum, bedrar sig själv med ord; handelns frihet betyder att gå tillbaka till kapitalismen.” Och på tal om beslutet om de utländska koncessionerna (ett beslut, som visserligen, det kan tillfogas, inte fick någon praktisk betydelse, alldenstund den kapitalistiska världen inte reflekterade på koncessionsanbudet) medgav han, att de kritici hade alldeles rätt, som sade att en kommunism, som gav sig in på något sådant, var lik ”en man, som går på kryckor, vars ansikte är ett enda bandage — av kommunismen finner man ingenting mer kvar än en fixeringsbild”.

”Ryssland har”, säger han, ”gått ut ur kriget i ett sådant läge, att dess tillstånd allra mest liknar en mans, som man slagit halvdöd. I sju år har man slagit det, det får vara belåtet med att krypa fram på kryckor. Den som tror, att vi kunna röra oss utan kryckor, visar att han ingenting förstår. Tills det blir revolution i andra länder, skola vi bli tvungna att krypa i årtionden. Att bevara den proletära makten i ett otroligt förhärjat land utan kapitalismens hjälp är omöjligt.”

För det bolsjevikiska partiet stod det också i det ögonblick, då Lenin genomförde sin kapitulation, mycket klart, vilket oerhört nederlag man lidit. Lenins reträttsignal mottogs till en början med gränslös häpnad: var ett sådant återtag verkligen möjligt? Aldrig hade den bolsjevikiska partidisciplinen satts på hårdare prov; ett ögonblick såg det ut som om den definitivt skulle brista. För stora delar av partiet var också nederlaget kännbarare än för Lenin själv. Att avskriva ett experiment, vars framgång han aldrig rätt trott på, föll sig väl inte så svårt för honom. För dem, som verkligen trott på Rysslands förmåga att med egna krafter kämpa sig fram till socialismen, låg saken annorlunda. Man hade kunnat vänta att den man, som framför andra proklamerat den tron, skulle kraftigare än andra ha reagerat mot den leninska kapitulationen. Men Stalin teg. Och inte nog med det, han gick i egenskap av partiets dressör Lenin tillhanda med kvävande av missnöjet i partileden.

I stället för att gå till käck socialistisk offensiv skulle man alltså hasa sig fram med hjälp av kapitalistiska kryckor, det blev nu perspektivet. Att man på det sättet skulle i någon avsevärd mån kunna avancera mot det socialistiska målet kunde man knappast tänka sig: för det var befodringsmedlet tämligen olämpligt. Vad bolsjevismen med dessa kryckors hjälp kunde tänka sig göra, var att rädda sig själv från att sjunka samman som ett vrak: hjälpligt hålla sig uppe och försöka åter komma till krafter; man kunde, såsom Lenin också formulerade det, besvara proletariats makt, proletärdiktaturen. Och det var ur bolsjevikisk synpunkt vackert så. Det är ju nämligen att märka, att bolsjevismen inte bara var ett parti, som satt sig för att realisera socialismen, utan också och inte mindre ett parti, som ansåg sig ha upfunnit det enda saliggörande patentet på hur detta skulle gå till,

nämligen genom etablerandet av proletariats diktatur. Att för ögonblicket praktiskt taget inställa arbetet för socialismen och slå in på en delvis rent kapitalistisk politik kunde man därför göra, utan att bolsjevismen därför förlorade sitt ansikte; huvudsaken var att proletariats diktatur klarade sig. Därmed var ju ändå bolsjevismens kvintessens räddad; bevarades proletärdiktaturen intakt, fanns ju det redskap parat, varmed i sinom tid, då konjunkturerna medgävo det, socialismen skulle kunna realiseras. Vartill förstas kom att proletärdiktaturens bevarande även ur annan synpunkt var för bolsjevikerna av primärt intresse. Alldeles oavsett det värde den kunde ha för socialismen, hade den ju ett alldeles oomtvistligt värde för bolsjevikerna själva.

Att nep-politiken skulle kunna rädda proletärdiktaturen och ge den möjlighet att repa sig kunde man ha goda förhoppningar om, det var det försonande med den. Redan dess införande skulle komma den jäsning, som hotat den proletära regimens existens, att lägga sig — det visade sig verkligen också att lugnet landet hastigt återställdes. Med de kapitalistiska metodernas hjälp skulle sedan den ryska ekonomin, som krigskommunismen slagit i kras, kunna repareras och den fara för regimen, som det ekonomiska nödläget utgjorde, definitivt avvecklas. Genom att ge landet respit med det socialistiska experimentet fick man själv det moratorium, under vilket man med olika medel kunde befästa proletärdiktaturens ställning, tills nästa framstöt för socialismen skulle kunna göras.

Den bolsjevikiska politikens karaktär under den närmaste tiden var därmed bestämd. Bolsjevismen som en regim, vilken skulle grundlägga det socialistiska samhället, var det under de följande åren inte mycket bevänt med. Det var en regim, som allt under det den försiktigt undvek alla äventyrligheter inriktade sig på att befästa och utbygga proletärdiktaturen med alla tjänliga medel, även om man därvid lät socialismen och dess intressen sitta emellan. Man slog därvid, för det första, in på en utrikespolitik, som mycket litet präglades av att världsrevolution och världssocialism en gång varit centralpunkten i det bolsjevikiska programmet. Visserligen arbetade bolsjevikerna alltjämt på att försöka hålla oron vid liv i den kapitalistiska världen, dels genom att stödja och underblåsa samhällsomstörtande tendenser varhelst de yppade sig, dels genom att hjälpa till att skärpa motsättningarna mellan de kapitalistiska staterna. Men detta arbete avsåg inte längre egentligen att befrämja världsrevolutionen, som man för ögonblicket inte hade mycket hopp om — endast vid enstaka tillfällen, då konjunkturerna för den något tycktes ljusna, flammade hoppet hastigt upp för att lika hastigt slockna. Syftet var ett annat: i den sociala jäsningen inom de kapitalistiska staterna och spänningen mellan dem såg bolsjevismen den säkraste garantien för att den själv skulle få sitta i lugn och ro och få tid och möjlighet att sätta sig fastare i sadeln. I övrigt och framför allt koncentrerade sig den bolsjevikiska utrikespolitiken på att komma i ordnade förbindelser med den kapitalistiska världen, framför allt att få till stånd normala handelsförbindelser med den till det ryska ekonomiska restaurationsarbetets fromma. Med andra ord: även om man alltjämt idkade litet tjuvfiske i de kapitalistiska vattnen och inte försummade att försöka grumla upp dem, strävade man först och främst att få i gång fredlig samsegling med den övriga världen, varvid bolsjevikerna ivrigt ansträngde sig att få sin flagga erkänd av de kapitalistiska staterna och få sovjetfartyget betraktat som solid kofferdist i den internationella fraktfarten. Man drev, för det andra, en inrikespolitik, som ängsligt aktande sig för farliga experiment tog itu med allmänt samhällligt konstruktionsarbete med särskild tyngdpunkt lagd på att stärka den ryska ekonomin, vars kollaps hotat att bli också bolsjevismens och vars uppblomstring skulle skapa det inre lugn och ge bolsjevismen den prestige, som skulle grundmura dess ställning.

Naturligtvis höll man officiellt fast vid att detta arbete på att skydda och stärka det bolsjevikiska Rysslands ställning utåt och inåt och därmed dess bolsjevikiska regim skedde i socialismens intresse, för att möjliggöra en offensiv för socialismen i framtiden; för många

av bolsjevikerna voro och förblevo helt visst de socialistiska intressena, som så skulle befrämjas, det primära och centrala. Å andra sidan kunde dock under detta arbete dessa socialismens intressen lätt råka bli skjutna i bakgrunden: uppgiften att göra den bolsjevikiska staten stark och mäktig kunde komma att bli ett mål i sig själv, som i första hand och så småningom allt mer odelat fängslade blicken. Det var en perspektivförskjutning, som kunde vara särskilt naturlig för praktiskt och realpolitiskt lagt folk, som hellre än att spekulera i en oberäknelig och av osäkra faktorer beroende framtid lockades av konkreta uppgifter, som för ögonblicket voro aktuella och syntes relativt lätt realiserbara. Den låg också nära, denna perspektivförskjutning, för folk, vilkas patos för socialismen inte varit alltför starkt, vilka därför ställt sig kallsinniga till världssocialismen och vilka, då de i stället satt realiserande av rysk socialism på programmet, gjort det mindre för socialismens skull än därför att det skulle bli en ärofull sak för dem själva och för det Ryssland de ledde — för dem kunde det nu, då socialismen visat sig så svåruppnådd, vara frestande att i stället inrikta sig på att på en genare väg bereda det bolsjevikiska Ryssland en rangplats bland folken.

Men därav följde då en annan sak. För dem, som höllo fast vid det socialistiska målet, måste det vara en angelägen sak att under väntan på nästa riktiga socialistiska offensiv bevara och stärka de socialistiska moment, som nu i alla fall funnos i nep-politiken, och försöka komma bort från de kapitalistiska. Annorlunda med dem som i ett energiskt ryskt nybyggnadsarbete sågo bolsjevismens huvuduppgift och som därvid mer eller mindre tappade det socialistiska målet ur sikte. För dem var det först och främst angeläget att ta fasta på sådant som kunde främja det nybygget, även om det inte riktigt väl stämde med god socialism. Voro de kapitalistiska momenten i nep-politiken gagneliga för nybygget — och det befunnos de i hög grad vara — fick man utan samvetsbetänkligheter hålla till godo med dem och utveckla dem.

Ryskt socialistiskt nybygge — men ryskt nybygge i första hand, socialistiskt först i andra och endast i den mån som det var gagneligt för nybyggnadsarbetet — detta blev en linje, på vilken bolsjevikpolitiken rätt lätt kunde komma in, sedan det socialistiska målet i och med neppolitikens start skjutits så pass långt bort i framtiden att dess uppnående kunde synas rätt osäkert. Det var den linjen som Stalin så småningom skulle komma att slå in på.

XV. Lenin och Stalin: en bomb som inte kom att krevera

Den socialistiska frammarschen var alltså för ögonblicket avblåst; hur, när och i vad mån den skulle kunna återupptas fick tillsvidare bli en öppen fråga. Vad som däremot nu, då det framförallt gällde att stärka proletärdiktaturen, fick särskild aktualitet var denna proletärdiktaturens egen beskaffenhet. Härom drog det sig nu samman till en seg och förbittrad strid, som först efter hand skulle övergå till en strid om hur diktaturen skulle förhålla sig till socialismen. Vad den kom att röra sig om var dels den ovan skildrade karaktär, som bolsjevikdiktaturen under bl. a. Stalins medverkan fått, dels den personliga rollfördelningen inom den.

Redan tidigt hade en del av de drag proletärdiktaturen antagit börjat väcka missnöje och opposition. På partiets nionde kongress 1920 hade en rad talare bittert klagat över att proletariats diktatur blivit en partiledningens diktatur; bl. a. hade man anfallit organisationsbyrån, som i stället för att vara ett översta, ledande organ, blivit ett exekutivorgan, som lade sig i de minsta och obetydligaste ting. Trodde Lenin, hade man frågat, att revolutionens räddning låg i mekanisk lydnad? Så småningom hade inom partiet bildats en formlig oppositionsfraktion, kallad arbetaroppositionen, till vilken många bemärkta partimedlemmar slutit sig — en av de ledande i gruppen var madame Kollontay. Ytterst hetsigt kritiserade denna grupp vad den kallade partiets urartning och, som det hette i en broschyr av madame Kollontay, ”proletariats sorgliga läge”. Partiet, där nu

partiledningen var isolerad från medlemmarna, måste, hette det, byggas om på demokratisk grund; åtgärder måste vidtagas för att fylla ut klyftan mellan partiet och massorna. De krav på regimen demokratisering och humanisering, som så framförts, hade i förstärkt form upprepats av massorna själva våren 1921. Om massornas missnöje först och främst varit ekonomiskt, hade det dock också riktat sig mot att de i en diktatur, som kallades deras, blivit undanskuffade i en vrå och satta under kommando av brutala befallningsmän.

När Lenin år 1921 avvecklade krigskommunismen och startade neppolitiken, hoppades rätt många att han också samtidigt skulle gå till en s. k. politisk nep, d. v. s. reformera proletärdiktaturen på de punkter, där den enligt deras mening urartat. Förhoppningarna voro för optimistiska. Då proletärdiktaturen i det väsentliga blivit sådan som den måste bli, då den skulle byggas upp på den grund som Lenin lagt, kunde man inte modifiera den utan att rubba på grunden — och att göra det kunde inte få komma i fråga.

Först och främst hade naturligtvis Lenin inte den avlägsnaste tanke på att modifiera diktaturens karaktär av hans eget personliga envælde. Då han 1921, till partikongressens förfäran, helt simpelt dekreterat nödvändigheten av den ekonomiska kursförändringen och utan vidare ceremonier låtit partiet sanktionera den, hade han ju givit det bästa tänkbara beviset på vilken uppfattning han hade om var makten under proletariatets diktatur skulle ligga — i den uppfattningen att det måste vara han, som hade hand om makten, hade han för resten blivit stärkt genom sin, fullkomligt riktiga, övertygelse att bolsjevismen skulle förolyckats, om inte han personligen ingripit och tvungit partiet till en reträtt, som det självt inte skulle haft förstånd att göra. På partiets roll som privilegierad exekutör av den bolsjevikiska politiken kunde man ju heller inte rucka: den hörde ju till bolsjevismens yppersta finesser; den karaktär partiet ägde som en strikt disciplinerad kår, fylld av käck aktionslust, fick lika litet gå till spillo, det skulle betytt en reducering av bolsjevikregimens slagkraft. Och även det drag i bolsjevismens fysiologi, som mer än annat givit den dess brutala karaktär, ett drag som ingen ens vågade knysta om men många avskydde, terrordraget, kunde och ville man inte röra vid. Kapitalismens partiella renässans skulle ju sporra bolsjevikernas fiender till ökad livaktighet och ge dem ökat svängrum — så mycket viktigare var det då att man hade radikala medel till hands för att slå ned dem, när de reste på huvudet. Det enda man på den punkten kunde göra och snart gjorde, var att låta det statliga terrororganet byta namn — tjekan blev G. P. U., 'statens politiska styre'. Det pretentiösa och för ett polisorgan tämligen kuriösa namnet tyder ju inte precis på någon tendens att förringa institutionens roll, och några dylika intentioner hade man heller inte.

Att det var lönlöst att tänka sig någon modifikation av proletärdiktaturen visade sig också tydligt på kongressen 1921, densamma som antog nep-politiken. Inför den krasch, som drabbat hans politik, var Lenin själv tydligen inte ovillig att, under strängt bevarande av proletärdiktaturens grundläggande principer, dock på en del punkter försöka få den något avhyvlat och retuscherad. I de utförliga resolutioner, som han lät kongressen anta om det bolsjevikiska partiet och som i kongressprotokollet uppta flera sidor, medan beslutet om nep avfärdas på några rader, gav han på punkt efter punkt den kritik rätt, som framförts från oppositionellt håll angående bolsjevikregimen, och förklarade reformer nödvändiga. Det medgavs att den ställning partiet intog inom samhället isolerat det från massorna, att de privilegier partiet åtnjöt lett till diverse missförhållanden etc.; allt detta måste nu rättas. Det erkändes att partiarbetet hittills huvudsakligen haft karaktär av "realiserande av order, som givits av de ledande partiinstanserna och som utan gensägelse och utan diskussion verkstälts av de meniga partimedlemmarna", ett system som "ibland antagit formen av en onödig påpressning". I stället för denna militarisering av partiet, hette det, borde nu följa dess demokratisering. Partimedlemmarna skulle få överlägga om alla frågor; de översta och de lägre lagen i partiet borde bringas närmare varandra.

Föresatserna voro goda men icke mycket värda, då man samtidigt fastslog orubbligheten av själva de grundprinciper, på vilka systemet vilade. Hur kunde man tänka sig någon ändring i förhållandet mellan partiet som bolsjevismens exekutör och massorna, då det var en sakrosankt grundsats att det var partiet, som skulle leda samhällsutvecklingen, och då det stod oomkullrunkeligt fast att det därvid skulle intaga en särställning i samhället och åtnjuta privilegier framför andra medborgare? Hur kunde man tänka sig att avhjälpa de missförhållanden, som följt av partiets ledning av samhällsarbetet, då man inte ens ifrågasatte denna utomordentligt lågt stående s. k. proletära elits monopol på att ha denna ledning om hand? Det var ju också ganska lönlöst att orda om önskvärdheten av att partiet skulle få möjlighet att spela en annan roll i förhållande till partipolitiken än blott som verkställare av partiledningens order, då man samtidigt fastslog, att partiet skulle utgöra ”en enhet, inte bara formellt utan också idémässigt” — den idémässiga enheten kunde ju inte gärna nås, om partimedlemmarna tillätos hysa sina egna idéer om partiets politik och försökte hävda dem gentemot ledningen. Lika hopplöst var det att tänka sig en avveckling av vad man kallade militariseringen av partiet, kadaverlydnaden för partiledningens order, då man obönhörligt vidhöll att det var ”självkärligt, att de beslut partiet fattat måste genomföras med maximal hastighet och exakthet”. Det var ju också ringa värde med talet om den demokratiska diskussionsfriheten, då man samtidigt brännmärkte oppositionen — trots att man medgav det berättigade i åtminstone en del av dess kritik — som överträdare av den för bolsjevismen konstitutiva partidisciplinen, ett brott för vilket man t. o. m. hotade att utesluta den ur partiet. Därtill kom att de önskemål man kunde ha ifråga om ändring av partiets funktionsmetoder måste bli ganska fåfänga, så länge partimedlemmarna som spiritus rector skulle ha den man, som just bidragit att utveckla de sidor av partiets karaktär, vilka man nu riktade sig emot. Och att avlägsna honom, Stalin, tänkte Lenin ännu inte på.

Hade Lenin 1921 vissa, låt vara ganska platoniska, önskingar om att få proletärdiktaturens fysionomi något upphyfsad, nödgades han året därpå ta ett steg, som tämligen grundligt gravlade alla strävanden i den riktningen. På partiets, kongress år 1922 gjorde partioppositionen en ännu kraftigare attack än förut mot det rådande systemet. Partiledningen anklagades för att ”våldföra demokratiens elementäraste regler”; ensamt Lenin hade, hette det, rätt att göra vad han ville, partimedlemmarna hotades med straff, om de sade, vad Lenin sagt i går; inom partiet härskade en våldsregim, som ingenting hade med verklig disciplin att göra — en av opponenterna framdrog hur man hotat att övertyga honom med kulspruta. Inför denna kritik, som t. o. m. närgånget riktade sig mot Lenins egen ställning i diktaturen, var det slut med den tolerans, som Lenin dittills visat oppositionens synpunkter; nu måste det slås ett slag för partiets idémässiga enhet.

Nedklubbandet av oppositionen på partikongressen skötte Lenin själv — det var nära nog att han lät utesluta opponenterna ur partiet. Men samtidigt var det nödvändigt att för framtiden sörja för att partiet kom under stramare behandling. Det skedde genom att Stalin nu utsågs till centralkommitténs sekreterare. På sekretariatet hade så småningom lagts den utomordentligt viktiga uppgiften att bland partikrafterna utvälja de lämpligaste kandidaterna för de olika partiuppdragen. Men de tre kamrater, som senast tillsammans haft detta sekretariat om hand, hade varit män utan egentlig auktoritet, och deras förslag hade ofta kasserats av centralkommittén. Nu lades ämbetet med ökade befogenheter i Stalins händer, alltså i händerna på en av de fem i politbyrå och den av dem, som redan förut såsom ledare av organisationsbyrå och som chef för arbetare- och bondeinspektionen haft närmaste beröring med den bolsjevikiska apparaten. Han fick rätten att utnämna och avskeda innehavarna av en rad partifunktioner, först och främst de lokala s. k. partisekreterarna, ledarna av partiorganen i landsorten. Genom att skjuta tillbaka de opålitliga och obstinata och dra fram de välartade och pålitliga skulle han sörja för partiets

välförhållande.

Att man vågade anförtro Stalin ett sådant maktmedel kan förvåna: hans kolleger i politbyrån borde, menar man, med sin kännedom om honom ha fruktat att han skulle komma att vända det vapen de gävo honom mot dem själva. Några egentliga betänkligheter tycks man emellertid inte ha haft — en så pass sekundär kraft ansågs Stalin alltså ännu vara, att man överhuvudtaget inte kunde tänka sig att han kunde bli farlig. Det synes ha varit Zinovjev, som tog initiativet till Stalins upphöjelse. Vad han därvid ville vinna var inte svårt att förstå: ökad makt åt Stalin skulle betyda stärkt ställning för den s. k. trojkan Kamenev—Zinovjev—Stalin gentemot Trotskij; att Stalin därvid skulle kunna bli något annat än vad Zinovjev alltid räknat honom för, en underordnad medhjälpare, vilken, om trion kom till makten, på sin höjd skulle kunna bli de bägge andras stabschef, det föll honom tydligen inte in. Lenin själv tycks visserligen till en början ha tvekat något; enligt den ofta återgivna versionen skulle han betänksamt ha sagt att partiet nu fick en kock, som skulle komma att laga till starkt kryddade saker. Men hans tvekan gällde uteslutande, huruvida inte Stalins utnämning till den nya posten skulle vara en kraftkur, som kunde vara för stark för de ryska patienterna. Lenin hade ju sedan en tid lutat åt den uppfattningen att vad proletärdiktaturen bjöd var litet svårsmält för den ryska magen, och han hade varit betänkt på att genom någon lindring av systemet sätta den på skondiet. Även om han nu ansåg sig tvungen att tvärtom tillgripa kraftmedel, kan man väl förstå att han tänkte sig något om, innan han ordinerade kaukasisk sjasjlyk från Stalins spett. Att Stalin skulle kunna tänka på att också laga till några små godbitar åt honom själv drömde Lenin säkert inte om.

Stalins utnämning till partisekreterare var vändpunkten i både hans och bolsjevismens historia. I och med att han genom denna utnämning fick möjlighet att utforma partiet sådant han ville ha det, började den utveckling, som skulle föra honom till diktaturen och samtidigt ge denna en ny karaktär, göra bolsjevismen till stalinism.

Åtskilliga försök att avbryta den utvecklingen gjordes visserligen. Det första — och för Stalin farligaste — kom snart nog från Lenin själv.

Några veckor efter Stalins utnämning träffades Lenin av ett första slaganfall. Hans tillstånd var ett ögonblick kritiskt; sedan repade han sig emellertid, och en lång rekonvalescenstid följde. Något politiskt arbete kunde han under denna tid inte tänka på; däremot kunde han snart nog som, uppmärksam iakttagare följa utvecklingen på avstånd. Från denna nya utsiktspunkt tog sig åtskilligt i proletärdiktaturen annorlunda ut än förr. Åsynen av hur en själlöst fungerande partibyråkrati av sällsynt okultiverad typ utövade en rå och otyglad despotism mot massorna verkade skrämmande på honom; det var ändå inte vad han egentligen tänkt sig. Och med denna nya insikt om att hans bolsjevism råkat på avvägar följde också en annan sak: en ny syn på Stalin och hans insatser i den bolsjevikiska verksamheten. Att det först och främst var en logisk följd av de principer, enligt vilka Lenin själv byggt upp sitt parti, då det nu utvecklats till vad det blivit, drog sig väl Lenin i det längsta för att erkänna för sig själv. Han lade i stället skulden på Stalin, som haft partiet under sitt speciella hägn. Vad som förstört hans verk var, menade Lenin, den Stalinanda, som tagit det i besittning. Skulle verket räddas, måste den andan vädras ut, Stalin måste trängas tillbaka. Helt undgå att inse att det inte var någon tillfällighet att denna Stalinanda fått ett sådant spelrum inom hans parti, utan att det varit hela dess konstruktion, som möjliggjort det, kunde väl Lenin i längden inte. Men detta var inte ägnat att mildra hans känslor mot Stalin eller ändra hans beslut att oskadliggöra honom. Ty då måste han ju också säga sig att han själv med sin önskan att se proletärdiktaturen utvecklad till något slags upplyst och mot de ryska massorna kamratligt välvillig despoti var i fara att makas undan av en medtävlare, som i mycket högre grad än han själv var kongenial med den av honom skapade bolsjevismens sanna väsen. Och då var en strid mot

Stalin nödvändig inte bara för bolsjevismens skull utan också för hans egen.

Sedan Lenin hösten 1922 återtagit ledningen, började han — samtidigt som han nu gång på gång i allt starkare ordalag brännmärkte den byråkratiska utvecklingen av proletärdiktaturen — söka medel att skjuta Stalin till sidan. Sådan ställningen inom partiledningen var, var det tydligt att målet lämpligast kunde nås i samarbete med Stalins antagonist, Trotskij. Nu närmade sig Lenin också allt mer denne. Trotskij själv berättar, hur Lenin i samtal med honom med någon försiktighet förde temat Stalin på tal; sedan han funnit, att Trotskij själv inte begärde bättre än att få delta i en kamp mot Stalin, föreslog Lenin honom att de tillsammans skulle bilda ett block. mot Stalin. Man diskuterade tanken att till byråkratiens bekämpande bilda en särskild kommission, i vilken de båda skulle sitta och som skulle rensa och omgruppera partiapparaten — ett direkt ingrepp alltså i Stalins domäner.

Tanken måste emellertid överges. Lenins arbetskraft var starkt reducerad och han kunde inte ta på sig några nya arbetsbördor. Den åtgärd, som han så småningom stannade vid, och som han ville låta den partikongress, som skulle sammanträda i början av året 1923 sanktionera, gick endast ut på att höja antalet medlemmar i partiets centralkommitté från femtio till hundra. Denna församling skulle därigenom enligt Lenins mening få ökad tyngd och bättre kunna hävda sig gentemot politbyrå; det inflytande som Stalin utövade som medlem av den skulle därigenom avsevärt neutraliseras. Sitt förslag formulerade Lenin i en skrivelse av den 25 december, vilken skulle framläggas för partikongressen, i vilken han, enligt vad han nu fruktade, inte skulle ha krafter att själv delta. Att åtgärdens spets var direkt vänd mot Stalin säger Lenin inte rent ut i skrivelsen — för att bemantera denna dess karaktär låter han den rikta sig också mot Trotskij. Det är, heter det, för att förebygga en schism mellan dessa bägge som en ökning av centralkommitténs makt och myndighet måste ske. Lenin skriver:

”Jag anser att den fundamentala faktorn i fråga om partiets stabilitet är sådana medlemmar som Stalin och Trotskij. I förhållandet mellan dessa bägge ligger enligt min mening mer än hälften av faran för schism, som kan undvikas, och vars undvikande enligt min mening kunde främjas genom att höja antalet medlemmar i centralkommittén från 50 till 100).

Kamrat Stalin har efter att ha blivit generalsekreterare fått en enorm makt koncentrerad i sin hand, och jag är inte säker på att han förstår att utnyttja denna makt med tillräcklig försiktighet. Å andra sidan utmärker sig kamrat Trotskij inte endast genom sin exceptionella skicklighet — personligen är han säkert den dugligaste mannen i centralkommittén — utan också genom långt gående självförtroende och en benägenhet att låta sig för mycket fångas av sakernas rent administrativa sida.

Dessa två egenskaper hos de båda skickligaste medlemmarna av centralkommittén kunna helt automatiskt leda till en schism. Om inte vårt parti vidtager åtgärder för att förebygga det, kan en schism oväntat inträda.”

Omedelbart sedan Lenin författat denna promemoria inträffade emellertid en händelse, som föranledde honom till en direktare offensiv mot Stalin. Med alldeles särskild oro hade Lenin länge nog följt Stalins verksamhet på vad som varit dennes specialgebit: politiken mot de icke-ryska nationaliteterna. Alltsedan 1921, då de kaukasiska staterna införlivats med Ryssland, hade Stalin gått utomordentligt hårdhänt fram mot sitt eget hemland, Georgien. Den bolsjevikiska ledning, som etablerats där, hade inte, enligt Stalins mening, utmärkt sig för tillräckligt hård framfart mot de icke-bolsjevikiska partierna. Vid ett besök därnere hade Stalin därför givit den georgiska parti-kommittén order att avsätta denna ledning och ersätta den med en ny. Men inte heller de nya männen med en av Stalins ungdomskamrater, Mdivani, i spetsen hade varit energiska nog; nu, i slutet av 1922, hade Stalin startat stor aktion emot dem. Till Kaukasien hade sänts tjekachefen själv,

Dzjerzjinskij. Tillsammans med Stalins gamle kamrat, Ordzjonikidze, som redan en tid drivit stalinsk politik nere i Kaukasien, hade denne hållit stor razzia med de georgiska politikerna, varvid Ordzjonikidze gått till energisk funktion med knytnävarna.

Underrättelsen om uppträdet försatte Lenin i ursinne. Till politbyrå sände han biljett efter biljett, den ena mera upprörd än den andra. ”Om Ordzjonikidze”, skrev han den 30 december, ”till den grad har förlorat självbehärskningen, att han brukat fysiskt våld, visar det i vilket moras vi sjunkit.” ”Det ryska statsmaskineriet är”, fortsätter han, ”lånat från tsarismen, och sovjetvärlden har endast obetydligt berört det. De främmande nationaliteternas rätt att lämna sovjetunionen, vilken rätt konstitutionen fastslår, har blivit en papperslapp, ur stånd att försvara Rysslands icke-ryska folk mot dessa sant ryska män, dessa storryska chauvinister, som i likhet med de typiska ryska byråkraterna till sitt väsen äro fega och grymma”. Och han tillägger: ”I detta fall har Stalins brådstörtade metoder och hans byråkratiska entusiasm spelat en ödesdiger roll.” ”Stalin och Dzjerzjinskij äro, ehuru endast adoptivryssar, representanter för storrysk nationalism och såsom sådana värre än de ryskfödda ryssarna själva.”

Ett par biljetter följande dag visa Lenin i än starkare uppror. ”Man måste”, skriver han, ”skilja mellan den otillständiga nationalismen hos ett land, som förtrycker andra nationaliteter, och den ursäktliga nationalismen hos ett förtryckt land.” ”Den som inte förstår denna distinktion, begriper ingenting av proletarietets förhållande till nationalitetsfrågan.” Med andra ord: allt det arbete Lenin haft med att lära Stalin riktig bolsjevikisk teori i nationalitetsfrågan har varit bortkastat — Stalin har i alla fall ingenting begripit. Och han tillägger: ”Den georgier, som förbiser denna sida av saken och anklagar andra för socialchauvinism (vilket Stalin anklagat de georgiska politikerna för), allt under det han själv inte bara är en verklig socialchauvinist utan en ociviliserad skurk i en stormakts tjänst, attackerar i själva verket den proletära klassens solidaritet.” Saken måste beivras, ”Ordzjonikidze måste få exemplarisk bestraffning”; ”Dzjerzjinskijs enorma massor orättvisa och partiska domslut måste revideras”. ”Stalin och Dzjerzjinskij måste hållas politiskt: ansvariga för denna nationalistiska, storryska kampanj.”

Samtidigt gick Lenin emellertid mycket längre. Den 4 januari gjorde han följande tillägg till sin promemoria:

”Stalin är för grov, och detta fel, som är fullt ursäktligt bland oss kommunister, blir omöjligt att tolerera på generalsekreterarplatsen. Därför föreslår jag kamraterna att finna en väg att avlägsna Stalin från denna post och att till den utnämna en annan man, som i alla avseenden skiljer sig från Stalin men endast genom att han är honom överlägsen: tåligare, lojalare, mera hyfsad och mera uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull etc. Denna sak kan tyckas vara en obetydlig småsak, men jag tror att, för att förhindra en schism och med hänsyn till förhållandet mellan Stalin och Trotskij, som jag ovan diskuterat, det inte är en småsak eller åtminstone att det är en sådan småsak, som kan få avgörande betydelse.”

Till detta direkta råd till partiet att skaka av sig Stalin, avsett att framföras vid den i mars sammanträdande kongressen, fogade Lenin nu också ett öppet angrepp på Stalin för hans verksamhet som folkkommissarie för arbetare- och bondeinspektionen. I ett par artiklar i Pravda vände sig Lenin med utomordentlig häftighet mot denna institution, som enligt honom grovt misskött sin uppgift att utöva tillsyn över statsapparatus rätta funktion.

I den första artikeln, offentliggjord i Pravda den 25 januari, 'Hur vi skola reorganisera arbetare- och bondeinspektionen', konstaterar Lenin, att ”vår statsapparat utgör i allra högsta grad en relik av det förflutna och har endast i allra obetydligaste mån undergått några allvarligare förändringar. Den har endast helt lätt färgats i sin topp men utgör i övriga avseenden ett stycke gammal tsaristisk statsapparat av det mest typiska slag.” Var

skulle hjälpen sökas? Lenin svarar: I en grundlig reorganisation av arbetar- och bondeinspektionen. Den måste för det första hårt beskäras, dess personal inskränkas från flera tusen till 300-400 man; men dessa måste till gengäld vara så mycket bättre kvalificerade: mera samvetsgranna, med bättre kunskap om statsapparaten, större kunnighet i organiserande av administrativt arbete. Och för det andra borde inspektionen sammankopplas med den s. k. centrala kontrollkommissionen, som dittills haft till uppgift att vara en högsta partidomstol, medan arbetare- och bondeinspektionen haft att kontrollera statsapparaten — två uppgifter, som i mycket hög grad flutit i varandra. Denna centrala kontrollkommission skulle för ändamålet utvidgas till 75-100 medlemmar, arbetare och bönder. Med andra ord: Stalin skulle inte direkt avsättas som folkkommissarie för arbetare- och bondeinspektionen — Lenin understryker direkt, att inspektionens folkkommissarie borde lämnas kvar på sin post — men hans makt skulle i hög grad begränsas. Hans egen stat skulle hårt reduceras och hans inflytande vid samarbetet med parallellinstitutionen minskas genom att denna tillfördes en kraftig dosis nytt blod.

I den andra artikeln, författad några dagar senare, 'Hellre mindre, men bättre', den sista Lenin överhuvud taget skrev, återvände han till temat. Artikeln utgör närmast ett förtvivlat klagorop. Den statsapparat, som man erhållit, då proletarietets elit, likmätigt bolsjevismens principer, fått statens styrelse i sina händer, hade blivit något helt annat än vad Lenin tänkt sig. "I fråga om vår statsapparat äro förhållandena till den grad sorgliga, för att inte säga avskräckande, att vi måste på allvar tänka på hur vi skola kunna kämpa mot dess brister." De proletärelement, av vilka apparaten byggts upp, vore visserligen entusiastiska för socialismens sak och besjälade av önskan att apparaten skulle bli god, men "de äro inte tillräckligt upplysta", "de ha inte arbetat sig upp till den utveckling, den kultur, som saken kräver" — och det är just kultur, som kräves. "Här kommer man ingen vart med våld och påpressning, käckhet och energi" — "vi äro ännu alltför benägna att ersätta kunnighet med brushuvudaktigt nit."

Brist på kultur och smak för gåpåartag utmärkte alltså de bolsjevikiska administratörerna. Och skulden för det lade Lenin på det organ, som skulle vara "ett instrument för förbättring av vår apparat", men som inte fyllt sin uppgift: arbetar- och bondeinspektionen. "Alla veta att någon sämre organiserad institution än inspektionen finnes inte och att man under nuvarande förhållanden ingenting kan begära av detta kommissariat." "Jag frågar vem som helst av dem, som skola leda inspektionen eller ha med den att göra: vilken nytta ha vi i praktiken av ett folkkommissariat sådant som arbetar- och bondeinspektionen?" För att kunna bygga upp en "verkligt ny apparat, som förtjänar namnet sovjetisk", måste denna institution göras om från grunden.

Två ting voro därvid nödvändiga. Institutionen måste för det första själv skaffa sig ökad kultur. Lenin talar vitt och brett om hur den bör bestå av upplyst folk med insikter och sakkunskap, "ett människomaterial av verkligt modern kvalitet, som inte står efter de bästa västeuropeiska mönster" — han föreslår bl. a. att sända en del pålitligt och samvetsgrant folk till Tyskland och England för att där lära sig administration. Och institutionen måste för det andra tillägna sig "principen att man måste ta mått sju gånger, innan man skär till", gå fram med "största försiktighet och eftertänksamhet". Han är, säger han, rädd att "praktikusarna" i arbetar- och bondeinspektionen komma att föraktfullt skratta åt hans synpunkter, men de borde ju själva kunna inse, att inspektionen, sådan den nu är, är "en hopplös sak".

Vilken praktikus Lenin här vill komma åt är ju fullständigt klart. Varje ord i kritiken av den stalinska institutionen är myntat på Stalin själv. Det är hans grova okultur och kulturförakt, hans bröstgängestaktik, som, enligt Lenin, blivit karakteristiska för denna Stalins speciella skapelse och som spritt sig till hela statsapparaten. Som rå friskus hade Stalin en gång fascinerat intelligenten Lenin — att falla i extas inför den primitiva ryska folksjälen

olika förträffligheter var nu en gång för alla den bildade ryska klassens lilla svaghet. Men inför dessa stalinar i tusental, som nu tagit hand om den bolsjevikiska statsmekanismen, tyckte sig Lenin ha fått litet för mycket av det goda.

Det var inte långt ifrån att denna Lenins sista artikel aldrig hade blivit publicerad. I politbyrån satte sig Stalin emot Lenins förslag till arbetar- och bondeinspektionens omorganisation och påyrkade att man skulle förbjuda att artikeln offentliggjordes. Då Lenin blev otålig, föreslog en av byråns suppleanter, Kujbysjev, Stalins man, att man ”för att lugna gubben” skulle trycka artikeln i ett enda, för Lenin avsett Pravda-exemplar. Man avstod emellertid från bedrägeriet, och artikeln publicerades den 4 mars. Den ingår också i det år 1930 utgivna bandet av Lenins skrifter, där man söker bagatellisera den genom att karakterisera den som ett inlägg i en stor partidebatt, där det gjordes ett tjugotal andra inlägg, vilka uppräknas.

Snart beslöt emellertid Lenin att i sin kamp mot Stalin gå ännu ett steg längre. Vad som upprörde honom var inte bara den kaukasiska affären i och för sig utan det intrigspel, som han förstod att Stalin drev emot honom i denna sak. Medan Lenin ännu var bunden vid sjukrummet och inte i detalj kunde följa vad som tilldrog sig utanför det, arbetade Stalin, allt under det han furnerade Lenin med falska uppgifter, ivrigt på att vinna centralkommitténs stöd för sin storryska, nationalistiska politik gentemot Georgien i avsikt att sedan få den i mars sammanträdande partikongressen att sanktionera den. Lenin förstod det. Enligt vad hans maka sedan meddelade Trotskij, klagade han för henne bittert över Stalins skumraskmanövrer. ”Stalin saknar”, förklarade han, ”den elementära ärligheten, förstår du, den enkla mänskliga ärligheten.”

Så beslöt då Lenin att på allvar slå till. Samtidigt som han uppdrog åt Trotskij att försöka stoppa Stalins verksamhet i centralkommittén och för det ändamålet försåg Trotskij med material i den kaukasiska affären, lät han genom sin sekreterare meddela honom att han själv tänkte uppträda på partikongressen för att definitivt göra upp saken. Han förberedde, sade han, en bomb för Stalin. Detta sitt beslut meddelade han också de georgiska politiker, som Stalin låtit trakassera och misshandla. ”Jag följer”, skrev han till dem, ”er sak med hela mitt hjärta, jag är upprörd över Ordzjonikidzes brutalitet och över det medhåll Stalin och Dzerzjinskij givit honom. Jag gör anteckningar och förbereder ett tal för er.” Trotskij föreslog att man skulle visa brevet för Kamenev, som just skulle resa ner till Kaukasien för att å centralkommitténs vägnar undersöka förhållandena där: fick denne vetskap om Lenins ståndpunkt och planer, kunde man ju räkna med att han skulle driva denna undersökning så, att Stalins intriger skulle stoppas. Och man kunde också vänta att han — och då naturligtvis också Zinovjev — inför den fara som hotade Stalin skulle skynda att vända honom ryggen: trojkan Kamenev—Zinovjev—Stalin skulle sprängas och Stalin stå där isolerad. Men Lenin avvisade tanken. Kamenev skulle bara underrätta Stalin, denne skulle bli skrämmd och före partikongressen sluta en ”rutten kompromiss” med georgierna. Stalin och hans gäng måste träffas av bomben så oförberedda som möjligt. Det var med exploderande bomber Stalin först och främst brutit sin politiska bana — nu skulle han själv träffas av en, som helt visst inte skulle bli mindre sprängkraftig än hans egna. Att Stalin skulle kunna överleva ett sådant attentat på själva partikongressen var ju inte troligt.

Bomben blev inte kastad. Lenins hälsa försämrades från dag till dag; snart förstod han att han inte skulle kunna uppträda på partikongressen. Aktionen fick därför läggas om. Först föll Lenin tillbaka på Trotskijs ovannämnda förslag: han gav order om att hans brev till de kaukasiska politikerna skulle visas för Kamenev. Även om Lenins där uttalade avsikt inte skulle förverkligas, kunde man ju i alla fall skrämma Kamenev och se till vad det skulle få för effekt på det stalinska lägret.

Strax därpå gick Lenin emellertid till direktare angrepp. I stället för den stora bomb, som

han nu inte längre hade krafter att kasta, slungade han en liten nätt men högexplosiv handgranat. För sin sekreterare dikterade han ett privatbrev till Stalin, vari han bröt alla förbindelser med honom. Vad som närmast givit anledning till brevet var en personlig konflikt mellan Stalin och Lenins hustru, fru Krupskaja: vid hennes försök att för sin sjuke man få fram informationer, som man velat undanhålla honom, hade Stalin grovt förolämpat henne. Men att det inte bara var som chevaleresk äkta man Lenin handlat, då han sagt upp bekantskapen med grobianen, var uppenbart. Brevet betydde ju helt simpelt att Stalin i ett slag avfördes ur det bolsjevikiska politiska livet — att en man, som bolsjevikpartiets chef uppsagt förbindelsen med, inte kunde fungera en dag vidare i partiet följde av sig självt. Ett steg av så stor politisk betydelse kunde Lenin naturligtvis inte ha tagit blott av privatskäl. Själva skandalen spelade tydligen ingen annan roll än att Lenin nu såg möjlighet att på ett bekvämt sätt bli kvitt en person, som han ansåg skadlig för bolsjevismen. Att föra den politiska kamp mot Stalin, som behövdes för att krossa honom, orkade Lenin inte med; här erbjöd sig ett tillfälle att ge honom respass utan vidare omständigheter.

Stalins fall syntes alltså oundvikligt. Närmaste effekten tycktes också bli att hans trojka-vänner förfärad lämnade den dödsdömde kumpanen i sticket. Bland de första, som erforo nyheten om Lenins brev, var Kamenev; det var fru Lenin som personligen gav Kamenev meddelande om saken och samtidigt för honom underströk sakens betydelse: ”Ni känner ju Iljitj, han skulle aldrig ha gått till brytning av de personliga förbindelserna, om han inte ansett det nödvändigt att krossa Stalin politiskt.”

I upplöst tillstånd ilade Kamenev till Trotskij. Sedan denne givit honom en liten efterbehandling genom att visa honom det material i den georgiska frågan, som han fått från Lenin, var Kamenev färdig att desertera ur förbundet med Stalin, vilket han nu tydligen ansåg inte bara värdelöst utan direkt farligt. Att den tredje mannen i laget, Zinovjev, bolsjevismens fegaste man, skulle följa exemplet var självklart. Trojkan höll alltså på att spricka, Stalin tycktes förlorad.

Proceduren avbröts emellertid. Först och främst trädde nu Trotskij medlande emellan. Förmodligen ansåg han att den direkta avpolletteringen av en man, som spelat en så framträdande roll i bolsjevikledningen som Stalin, måste undvikas såsom för partiet skadlig; förmodligen ansåg han också en sådan drastisk åtgärd onödig, då Stalin, efter vad som hänt, redan fått den tillstufning han behövde för att beskedligt hålla sig på mattan. Trotskij lovade alltså att hjälpa till med avveckling av affären och att själv vid den stundande kongressen inte göra något för Stalins likvidering, om Stalin ville acceptera det ultimatum, som han nu uppställde: Stalin skulle upphöra med förföljelserna mot sina georgiska motståndare och på kongressen gå med på att den av honom utarbetade resolutionen i nationalitetsfrågan utbyttes mot en annan, som ogillade stormaktsfasonerna mot de små nationaliteterna och över huvud ta-get tog avstånd från de administrativa övergreppen; han skulle också framföra sina ursäkter till fru Krupskaja för sin grovhet och för framtiden ändra sitt uppförande.

Trotskij's ultimatum framfördes av Kamenev till Stalin; denne accepterade villkoren, och ett ursäktsbrev till fru Lenin expedierades. Men då Kamenev meddelade Trotskij Stalins kapitulation, ”tyckte jag”, skriver Trotskij, ”att hans ton lät annorlunda än vid skilsmässan några timmar tidigare”. I själva verket hade situationen plötsligt förändrats: Lenins sjukdom hade förvärrats och därmed Stalins ställning förbättrats. Några timmar senare kom Lenins fullständiga sammanbrott, det andra slaganfallet, som definitivt satte honom ur det politiska spelet. Det betydde att den redan nästan sprängda trojkan i ett nu åter sammansvetsades och kunde fortsätta sina manövrar som om ingenting hänt.

Omedelbart bröts nu den med Trotskij slutna överenskommelsen. Kamenev, som på väg

ner till Kaukasien nåtts av underrättelsen om Lenins slaganfall, genomdrev på en konferens i Tiflis med partiet därefter Stalins linjer i stället för Lenins: de tvångsåtgärder, som Stalin och Ordzjonikidze genomfört och som upprört Lenin av hela hans själ, sanktionerades. Och när kongressen sedan sammanträdde, var varje kapitulationsstämning från Stalins och hans kumpaners sida som bortblåst: det var nu de, som behärskade situationen, och de lyckades också manövrera därefter att Stalin nästan utan en skräma kom ifrån en kongress som, om Lenin varit med, skulle blivit hans bane.

Först och främst klarade man den georgiska affären på för Stalin lyckosamt sätt. Stalin inledde en diskussion om nationalitetspolitiken och erhöll kongressens sanktion av de linjer, som följts — Ordzjonikidzes framfart avfärdades med några svala ord av ogillande. Lenins stora attack mot den stalinska arbetar- och bondeinspektionen kunde visserligen inte helt förbigås. Denna blev verkligen omdanad efter Lenins linjer. Att Stalin under sådana förhållanden skulle kunna kvarstå som ledare för den amputerade institutionen tillät hans anseende naturligtvis inte. Men hans sorti därifrån behövde inte fattas som något större nederlag, alldenstund det var lätt att peka på att sekretariatet helt lade beslag på sin innehavare; det blev så mycket mindre någon dekonfityr, som platsen besattes av Kujbysjev, en av Stalins trognaste drabanter, densamme som föreslagit det ovan nämnda bedrägeriet mot den sjuke Lenin. Vad slutligen beträffar Lenins promemoria till kongressen, där han givit den rådet att avlägsna Stalin från sekretariatet, fick kongressen helt enkelt inte del av den.

Varför lämnade då, kan man fråga, Trotskij på detta sätt sina motståndare fältet fritt? Då Stalin ju eklatant brutit de kapitulationsvillkor, med vilka Trotskij i det kritiska ögonblicket låtit honom komma undan, borde ju Trotskij nu haft fria händer att fullfölja den avbrutna leninska attacken. Vapen därtill hade han också. I den kaukasiska affären hade han ju av Lenin fått allt nödvändigt material. Han hade också kunnat, tycker man, fordra framläggandet av Lenins promemoria, som kongressen i så fall knappast kunnat negligera. Vartill kom att ett avslöjande av att Lenin brutit förbindelsen med Stalin skulle blivit av en för Stalin fruktansvärd verkan.

Att Trotskij teg om den sistnämnda saken är begripligt. Tystnaden berodde nog inte på att affären skulle varit ur världen i och med Stalins ursäkt och att Lenin förmåtts att återknyta de brutna förbindelserna med honom. Av allt att döma kom någon sådan försoning aldrig till stånd; brevet var det definitiva slutet på Lenins och Stalins enligt sovjetpressen stora historiska vänskap, en av världshistoriens största — de porträtt av den sjuke Lenin och Stalin, inbegripna i förtroligt samtal, vilka porträtt bolsjevikerna varit påfallande och överdrivet angelägna att presentera, härröra tydligt från tidigare datum. Vad som förseglade Trotskijns mun var nog att han ansåg hela saken alltför otrevlig: denna cause célèbre i Kreml utgjorde ett så genant vittnesbörd om takt och ton i bolsjeviksocietyten att det var mest tilltalande att lägga svampen på. Kanske var också Trotskij rädd att det trots allt skulle lyckas Stalin och hans vänner att få saken reducerad till en ren privataffär, som inte borde få någon politisk betydelse.

Svårare är att förstå att Trotskij stack även de andra vapnen i skidan. I sin självbiografi förklarar han på ett föga övertygande sätt den passivitet, som han visade både då och senare. Ännu vid denna tidpunkt skulle det, försäkrar han, varit en lätt sak för honom att även utan Lenins stöd ”erövra kommandopositionen” genom öppen offensiv mot ”statsapparatusens usurpatörer, oktoberrevolutionens illegala arvingar, bolsjevismens epigoner”. ”Men”, säger han, ”det främsta hindret var Lenins eget tillstånd. Man väntade att han ånyo skulle hämta sig liksom efter det första slaganfallet. Mitt uppträdande skulle kunna fattas, eller rättare framställas, som min personliga strävan efter Lenins plats i partiet och staten. Jag kunde inte utan inre rysning tänka på det. Jag ansåg att detta skulle kunna medföra en sådan demoralisering i våra led, att det skulle kunna hämna sig även i

händelse av seger. Tack vare den exklusiva plats Lenin intog i partiet, medförde den omständigheten att hans hälsotillstånd var oavgjort att läget inom hela partiet kom att förbli oavgjort. Provisoriet drog ut. Men denna tidsutdräkt blev uteslutande till gagn för epigonerna, alldenstund Stalin som generalsekreterare förvandlades till en major domus under hela interregnum.”

Man har litet svårt att tro på att Trotskij skulle låtit paralysera sig av en sådan fruktan för att bli misstänkt för aspirationer på Lenins plats. Alla visste ju mycket väl att han inte bara aspirerade på den utan ansåg sig självskriven till den, och om han under Lenins sjukdom försökt att gentemot trojkan hävda denna sin successionsrätt, skulle det knappast ha väckt någon allmännare anstöt; de flesta skulle funnit det som en naturlig sak. Närmare kommer man nog sanningen, om man förklarar Trotskij's överksamhet, som kom honom att försitta det ögonblick, då han ännu med lätthet hade kunnat krossa Stalin, som ett resultat av den uppfattning han en gång för alla fått av honom. Fortfarande hade det inte gått upp för Trotskij att Stalin, som han såg ned på med intelligensaristokratens förakt, skulle kunna bli en medtävlare om makten. Även om Stalin nu inte, som det ett slag sett ut, oskadliggjorts, så var han i alla fall inte farlig, en strid med honom var därför obehövlig. När Lenin dog, skulle makten automatiskt glida över i Trotskij's hand, och han kunde därför nu låta Stalin och trojkan hållas.

Man ser också tydligt, hur den sluge Stalin, allt under det han arbetade på att sätta sig fastare i sadeln, försökte invagga Trotskij i en sådan säkerhetskänsla. Trotskij var, det lät Stalin honom förstå, naturligtvis näst Lenin partiets främsta man, vars rangplats ingen kunde falla på idén att ifrågasätta. Trotskij berättar, hur efter Lenins slaganfall det i politbyrå blev fråga om, vem som skulle bli huvudtalare på kongressen eller, som det hette, avlägga den politiska rapporten. Naturligtvis Trotskij, föreslog Stalin. Trotskij gjorde invändningar. Någon huvudtalare skulle man alls inte ha utan blott diskussionsinledare i de olika frågorna; det fick inte se ut som om någon försökte att ersätta den sjuke Lenin. Stalin höll fast vid sitt förslag: som huvudtalare måste uppträda centralkommitténs näst Lenin inflytelserikaste och populäraste medlem, d. v. s. Trotskij. Partiet väntade inte något annat och skulle inte förstå något annat. ”I sina försök till falsk vänlighet syntes Stalin mig ännu mera frånstötande än i sina öppna fiendemanifestationer”, skriver Trotskij. Man kan tvivla på att Trotskij i Stalins förslag sett något utslag av falsk vänskap, mot vilket han reagerat. Förmodligen ansåg han det, trots sin klädsamma blygsamhet, fullt naturligt och reagerade säkert inte på annat sätt än att han konstaterade, att t. o. m. hans fiende erkände hans förstarangsplats.

*

Stalins och trojkans ställning, som ett ögonblick vacklat, var alltså nu åter stabiliserad. Med den makt sekretariatet gav honom och med det stöd han hade från sina allierade i politbyrå kunde Stalin fortsätta att konsolidera å ena sidan partiledningens diktatur över partiet och massorna, å andra sidan trojkans envælde inom partiledningen.

Ute bland massorna jäste det alltjämt. Deras ekonomiska läge var fortfarande bekymmersamt. Vintern 1921-22 framträdde resultatet av de första bolsjevikårens ekonomiska politik i sin hela vidd: nu genomlevde Ryssland den ohyggliga hungersnöd, vars like intet europeiskt land i modern tid kunnat uppvisa; miljoner dogo av svält, andra miljoner räddades från samma öde blott tack vare den kapitalistiska världen, som skyndade till den svältande bolsjevikstatens hjälp. Sedan neppolitiken börjat verka, förbättrades visserligen situationen. Men långsamt gick det. Industrien, av vilken staten ju alltjämt bibehållit största delen i sin hand, reste sig endast med stor svårighet. Med enorma tillverkningskostnader producerade den urusla varor, som den sålde med förlust till priser, tre gånger högre än förr — eller rättare sagt: den försökte sälja dem till en allmänhet, som i

stor utsträckning vägrade att köpa dem. Industriarbetarnas villkor voro jämmerliga: lönerna, som ofta utbetalades flera månader i efterskott, voro hälften av förkrigstidens svältlöner; en miljon arbetare voro arbetslösa. Bättre klarade sig jordbruket. Åter besådde bönderna, sedan de fått tillbaka dispositionsrätten över säden, ungefär lika stor areal som före kriget och skördade åtminstone bortåt hälften så mycket som då. Men ändå sutto de svårt i klämma. Den beskattning, som ersatt sädesrekvisitionerna, hade, också den, karaktär av utpressning. Och samtidigt barskrapades bondeklassen genom att staten tryckte ned sädesprisen, allt under det att, som sagt, industrivaruprisen trissades upp; de båda priskurvorna liknade, påpekade Trotskij, en sax med glupskt gapande skalmar — det var en sax, som klippte ullen in till bara skinnet.

Inför hela denna ekonomiska misär stodo bolsjevikerna ganska handfallna. Vad de egentligen skulle företaga sig för att hjälpa upp situationen hade de ännu mycket liten aning om; lösa idéer och uppslag i massa lanserades, avprovades och förkastades, s. k. energiska framstötter gjordes i olika riktningar med mycket klen resultat, allt var kaos och villervalla. Trotskij hade på den nyss skildrade kongressen föreslagit, att man skulle utarbeta en samlad generalplan för landets hela ekonomiska liv. Planen skulle genomföras under ledning av en enhetlig generalstab, och med denna skulle införlivas den s. k. statsplanekommissionen, som tillsatts ett par år tidigare men som hittills endast arbetat med planer för enskilda grenar av näringslivet. Uppslaget föll ju väl i tråd med den av socialismen alltid framförda kritiken av den s. k. kapitalistiska produktionsanarkien och var så mycket mera välbetänkt, som sovjetstaten för ögonblicket uppvisade en produktionsanarki, långt värre än någon kapitalistisk stat. Men inför detta tal om generalplan och generalstab drog trojkan örnen åt sig: säkert ville Trotskij själv bli generalen. Till någon praktisk åtgärd förde uppslaget inte, och lång tid framåt talade man försmädligt om Trotskij's vidskepliga tro på planhushållningens magiska kraft.

Vad de bolsjevikiska politikerna med så mycket större energi kastade sig över, var kvävande av det missnöje bland massorna, som deras ekonomiska nödläge alstrade och som kombinerades med deras missnöje över det rättslösa läge, vari de försatts. De öppna utslagen av denna stämning, bl. a. en rad strejker, som utbröto hösten 1923, slogos ned med hård hand. Men framför allt inriktade man sig med större konsekvens än förr på speciellt arbetarklassens systematiska disciplinering. Om partimedlemmarna under inbördeskriget i stor utsträckning måst ägna sig åt militära uppgifter, kunde de nu fullt och helt få vända sig till den inre fronten. Ännu konsekventare än hittills grep partidiktaturen de ryska massorna i sin järnnäve, kvävande varje spår av opposition, varje tendens till egensinnighet, krossande den sista resten av rörelsefrihet och tankefrihet.

Men också partiet självt togs nu under närmare behandling; partiledningens diktatur över det stramades ytterligare åt. Trots alla de åtgärder, som hittills vidtagits mot de oppositionella rörelserna inom partiet, visade dessa sig 1923 starkare än någonsin; nu hotade partiet helt enkelt att falla sönder. En rad oppositionella partigrupperingar framträdde och sjöngo öppet ut det missnöje, som samlat sig i de meniga partileden. Dels gjorde de sig till talrör för de förtryckta massorna utanför partiet, vilka, som det hette i ett flygblad från en av de oppositionella grupperna, voro ”berövade sina elementära politiska rättigheter”, ”under hot om repressalier och arbetslöshet fråntagna varje möjlighet att begagna sin rösträtt” och utsatta för obarmhärtig exploatering. Dels beklagade de sig också över partiets egen degradering, över den med allsköns ekonomiska förmåner gynnade partibourgeoisi, som alltmer utkristalliserade sig ur partiets högre lager, över ledningens envælde, som ”gjorde proletärdiktaturen till trojkans diktatur”.

Gentemot allt detta hotande missnöje måste trojkan tillgripa kraftåtgärder. Våldiga rensningar inom partiet anordnades. Delvis drabbade dessa visserligen folk, som längesedan bort utrensas eller rättare sagt aldrig bort vinna inträde i partiet, rent kriminella

element i stort antal. Men rensningen gällde också partiets bästa element, vilkas idealistiska uppfattning om partiets uppgift inte kunnat förlika sig med den roll de fått som osjälvständiga redskap för ett rått våldsregemente. Stora skaror av de verkliga idealisterna lämnade för övrigt självmant partiet, i vars politik de nu inte sågo något av den kamp för socialismen, som entusiasmerat dem under revolutionens s. k. heroiska tid. Samtidigt fullkomnade Stalin alltmer det system, som skulle trygga partimaskineriets friktionsfria drift i fortsättningen: allt fullständigare utbyggd och pålitligare inkörd blev den stora organisationen av Stalinkreatur på alla ledande poster inom partiet, främst på de lokala partisekreterarposterna. Där sutto nu nästan uteslutande Stalins egna förtroendemän, de högre direkt utvalda av honom själv, de lägre i sin tur tillsatta av dessa högre — folk, som med sin karriär och sin frihet svarade för absolut välförhållande och energisk funktion från de kamraters sida, som de kommenderade.

Under allt detta arbetade trojkan också ivrigt på att stärka sin ställning gentemot den fiende, som kanske skulle komma att göra den innehavet av diktaturen stridig: Trotskij. Denne skildrar i sin självbiografi den formliga sammansvärjning, som nu bildades emot honom. Med Kamenev och Zinovjev förenade sig nu de på partikongressen nyvalda medlemmarna i politbyrån, Kalinin, Tomskij och Rykov, varjämte den ovannämnde Kujbysjev också togs med i laget. ”Alla frågor” skriver Trotskij, ”avgjordes på förhand i detta hemliga centrum, vars medlemmar voro sinsemellan bundna av ömsesidig borgen. De hade förbundit sig att inte polemisera mot varandra och på samma gång att söka förevändningar att uppträda mot mig. I de ledande organisationerna funnos likadana hemliga centra, förbundna med den moskovska sjuannagruppern genom sträng disciplin. För kommunikationen mellan dem existerade särskilda chiffer. Det var en väluppbyggd illegal organisation inom partiet, riktad mot en man. Under det långa interregnum, som uppstått genom Lenins sjukdom, bedrevs detta arbete oförtrutet, men på samma gång försiktigt för att i händelse av Lenins tillfrisknande de minerade broarna skulle finnas i gott behåll. De sammansvurna rörde sig med antydningar. Av kandidaterna till den ena eller andra posten fordrades att de kunde gissa, vad man fordrade av dem. För dem, som gissade rätt, gick vägen uppåt. Så skapades ett särskilt slags strebertum, som sedan öppet fick namnet antitrotskism. Partimedlemmar, som höjde sin röst mot denna sammansvärjning, blevo offer för lömska attacker under fullkomligt ovidkommande, ofta fritt uppfunna förevändningar.”

Kanske överdriver Trotskij något aktionens konspirativa karaktär — han vill naturligtvis gärna bibringa läsaren den uppfattningen att hans motståndare inte vågade angripa honom öppet utan måste ta sin tillflykt till diverse utspekulerade smygvägar. Genom att starkt betona hela aktionens hemliga karaktär vill han väl också förklara, varför han inte i rätt tid upptäckte faran och gick till motaktion. Att det hela i alla fall var ett verkligt mönstergillt intrigs spel, iscensatt av en specialist i facket, kan man inte tvivla på. Under tiden var Stalin i sitt uppträdande mot Trotskij hjärtligheten själv. Till politbyråns sammanträden kom, berättar en av dess sekreterare, Trotskij vanligen först — trojkan hade ännu in i det sista överläggningar. Så inträdde Zinovjev, han gick utan hälsning förbi Trotskij, de voro luft för varandra. Näste man var Kamenev; han utbytte en flyktig hälsning med Trotskij. Sist kom Stalin; han lutade sig fram över det breda bordet och tryckte kordialt Trotskijs hand.

Först fram mot slutet av 1923 började Trotskij röra på sig. I ett konfidentiellt brev till centralkommittén kritiserade han skarpt trojkapolitiken, som å ena sidan negligerade de ekonomiska problemen och å andra sidan organiserade proletärdiktaturen på ett sätt, som betydde dess rena urartning. Centralkommittén tog denna attack inom fyra väggar mycket överlägset, och politbyrån avspisade honom med ett snävt svar, vari den erinrade honom om hans tidigare divergenser med Lenin och anklagade honom för att eftersträva diktaturen. Mera allvarligt måste politbyrån ta saken, då Trotskijs attack sekunderades av

en annan; den kom från 46 av partiets främsta män, däribland flera av Lenins nära medarbetare, som dittills lyckats undgå de stalinska razziorna. I det ytterst betydelsefulla dokument de inlämnade förklarade de rent ut, att den regim, som etablerats i partiet, var ”absolut outhärdlig” — den förstörde partiets initiativ i det den ”ersatte partiet med en utvald byråkratisk apparat”. De 46 föreslog inkallande av en konferens för behandling av hela frågan.

Trojkans situation var ett ögonblick rätt obehaglig. Brevskrivarnas anseende var så stort, att skrivelsen inte kunde negligeras. Dessutom hade partiet just genomlevat en av sina nästan årligen återkommande utrikespolitiska besvikelser, något som gjorde dess stämning rätt irritabel och tvang till försiktighet. Hoppet om tysk revolution hade hösten 1923 varit livligt. I politbyrån hade meningarna om hur de ryska bolsjevikerna skulle förhålla sig till de tyska kommunisterna varit delade; Trotskij hade påyrkat aktiv politik, Stalin hade hållit igen och givit luft åt sina tvivel om den tyska revolutionens chanser. Han hade också lagat att de tyska kommunisternas anhållan att få låna Trotskij som revolutionsexpert blivit avslagen. När den tyska revolutionen sedan gick i stöpet, fick Stalin uppbära förebråelser för att det ryska proletariatet lämnat det tyska i sticket.

Gentemot oppositionens angrepp använde Stalin sin karakteristiska försvarstaktik: den att helt enkelt lägga sig till med motståndarnas synpunkter och bara driva dessa mera energiskt än de. I början av december antog politbyrån en resolution, av vilken det framgick, att den befann sig i rörande enighet med Trotskij beträffande nödvändigheten av en generalplan för landets ekonomiska liv och en generalstab för planens genomförande. Likaså upprepade man och underströk starkt kritiken av urartningsfenomenen i partiet, ”den ofantliga ekonomiska olikställigheten partimedlemmarna emellan”, ”partimedlemmarnas byråkratisering” etc.; man lovade införa demokrati i partiet, rätt till kritik, partiutnämningar genom val etc.

Sedan det alltså klart visats att allt som oppositionen kämpat för redan stod på politbyråns eget program och att alltså oppositionen varit ute i ogjort väder, var tiden inne att slå ned på opponenterna. Först lockade man ut dem på arenan. I samband med revolutionens sexårsjubileum i november inviterade Zinovjev i en artikel i Pravda till fri partidiskussion om den politiska situationen. Det var länge nog ingen som vågade sig fram, det kunde ju bli farligt. Till slut togo några av oppositionsmännen mod till sig, och en del angrepp på trojkan publicerades. Sedan var det färdigt. Nu brast i ett slag den stora stormen mot oppositionen lös. Pravda serverade varje dag 20-30 spalter indignation mot den: insändare i oräkneligt tal, där oppositionens åsikter vantolkades och nedsablades och vari man gav uttryck åt partimedlemmarnas fulla och hela anslutning till partiledningen. Efter denna imponerande — och onekligen väl arrangerade — partiopinionsyttring måste ju varje tal om trojkans antidemokratiska regim förstummas. Partiet befann sig ju i bästa samförstånd med ledningen; att säga motsatsen betydde att försöka få till stånd schism mellan dem och att skada vad som framför allt var partiets styrka, dess s. k. monolit-enhet. Några förändringar i partiregimen voro alltså inte nödvändiga; folkets röst hade talat och funnit allt ganska gott.

Alldeles speciellt var det emellertid nödvändigt att, sedan man faktiskt givit Trotskij rätt i den nämnda resolutionen, neutralisera den prestigevinst, som han kanske i alla fall vunnit genom affären, och visa att de löften man givit (och som man inte tänkte hålla) inte betydde någon kapitulation för trotskismen. När Trotskij några dagar efter politbyråns resolution gjorde en del kommentarer till den s. k. nya linje, som partiledningen efter hans påtryckning ställt i utsikt, och därvid uttryckte sin tillfredsställelse över att numera ingen skulle terrorisera partiet, gav Stalin själv signalen till en stor stormlöpning mot honom. I spetsen gick han själv med massiv stridsklubba. I en Pravdaartikel, som egentligen ingenting innehöll i de politiska stridsfrågorna — begripligt nog, då han ju själv nyss

bekänt sig till Trotskij's åsikter — överföll han honom i klumpigt ironiska vändningar för att han, bolsjevismens gamla motståndare, nu ville lära bolsjevikerna vad riktig bolsjevism var; Trotskij borde hålla mun, ty hans tidigare antibolsjevism hade en gång för alla diskvalificerat honom. Efter Stalin ryckte hans garde fram. Överallt i landet genomdrev de stalinska partisekreterarna på partimöten av olika slag efter en och samma mall tillverkade resolutioner mot Trotskij och hans förvillelser och mot hela den s. k. trotskistiska oppositionen. En del resolutioner gingo visserligen i galen riktning — så stor var ännu Trotskij's popularitet, särskilt inom den yngre generationen av partiet, att Stalins hejdukar inte fingo bukt med den. Men det spelade dock ingen större roll: de resolutioner som inte voro sådana de skulle blevo före införandet i Pravda vederbörligen korrigerade. Valen till den partikonferens, som inkallades i början av 1923, klarades också av så, att oppositionen där var så gott som bortsopad.

Redan före Lenins död var alltså striden om arvet efter honom i full gång; den man, som enligt Lenin givit bolsjevidiktaturen en karaktär, som han själv under sina sista år alltmer reagerat emot, hade redan börjat konsekvent arbeta på att få för egen räkning lägga beslag på denna diktatur. Så länge Lenin levde, fanns emellertid ännu möjlighet för att denna utveckling skulle avbrytas. Naturligtvis är det ovisst, om det i längden skulle kunnat förhindras, att det hus Lenin byggt togs om hand av en man av Stalins typ, som, så som det huset var konstruerat och inrättat, var som klippt och skuren att styra och ställa där och som också från första stund känt sig hemmastadd i det. Lenins maka gav uttryck åt sina tvivel på det några år senare, då hon yttrade, att om Lenin då levat, skulle han suttit i ett stalinskt fängelse (yttrandet fälldes på en tid, då Stalin ännu inte börjat avrätta sina motståndare som förrädare — hur fru Lenin, sedan detta kommit på modet, tänkte sig att det skulle gått för hennes man, om han kommit på benen igen, är ju tämligen lätt att räkna ut). Men att Lenin ännu år 1923 relativt lätt skulle kunnat kasta sin vicevärd på porten är ganska säkert. Det var också många, inte bara Trotskij, som hoppades att Lenin skulle tillfriskna och göra det.

Men förhoppningen brast. Den 21 januari 1924 dog Lenin — det var väl i grund och botten lyckligast för honom.

XVI. Den stora maktstriden

”Lenin var död; med stålhand grep Stalin makten”, heter det i en av jubileumsartiklarna på Stalins 60-årsdag. Inga komplikationer med successionen! — allt var utan vidare klart enligt bästa mönster: konungen är död, leve konungen. ”Stalin — det är Lenin i dag”, lyder numera den åter och åter upprepade satsen; om det självklara i att han 1924 tog Lenins tomma plats i besittning får det i dag inte råda något tvivel.

Så enkel var saken i verkligheten inte. I grund och botten fanns det väl vid Lenins död knappast någon, med undantag av Stalin själv, som tänkte sig att han skulle bli efterträdaren. Inom bolsjevikhierarkien var han ännu endast en blygsam fyra; inte bara Trotskij utan också Zinovjev och Kamenev voro större pampar än han. Att kämpa sig fram till ledarplatsen var därför för Stalin inte lätt och det gick inte i en handvändning. Men han skötte striden med överlägsen manövreringsskicklighet. Det blev från den gamle konspiratörens sida ett mästerstycke av i detalj beräknat, uthålligt, listigt och fördomsfritt intrigspel.

Striden försiggick i flera etapper. I den första slogs den farligaste konkurrenten, Trotskij, ut; under denna etapp höll sig Stalin ännu själv tämligen försiktigt i bakgrunden och lät först och främst Zinovjev och Kamenev sköta offensiven, säker som han var på att, sedan Trotskij väl besegrats, kunna få bukt med dessa två. I stridens andra etapp vände han sig mot dem. Den kampen blev hårdare. Full triumf mot Trotskij hade Stalin inte vågat låta

Zinovjev och Kamenev vinna; Trotskij var därför inte värre åtgången än att han nu kunde deltaga i striden som bundsförvant till dem, som nyss traktat efter hans liv. Stalin fick så en samlad front Zinovjev—Kamenev—Trotskij emot sig, och hans seger vanns först efter hett vapenskipte och tämligen riskabla manövrer. Till dessa bägge stridsetapper kom sedan, innan Stalins personliga diktatur var fullt etablerad, en avslutande tredje. För att vinna sin seger hade Stalin nödgats associera sig med krafter, som, då striden var slut, voro honom till besvär och som han alltså för att få fullt fria händer måste skaka av sig.

Den första lilla stenen i den trappa, som förde Stalin upp till den bortgångne Lenins position, lade han genom att laga så att han vid de hejdundrande begravningshögtidligheter, som anordnades utan hänsyn till Lenins motvilja mot all yttre ceremoniel och under hans änkas energiska protester, fick spela första fiolen — uttrycket är lite oegentligt, i det att det instrument, som han vid det celebra tillfället trakterade, närmast var ett slags kyrkorgel. Det var ju fara värt, att om Trotskij fick assistera vid sorgfesten, han där skulle blivit en förgrundsfigur. Att hindra honom att ta ordet skulle varit svårt, och därvid skulle han då ha ställt de andra maktaspiranterna med deras ringare talgåvor, särskilt förstas Stalin, i skuggan — han skulle alltså i ett psykologiskt ytterst betydelsefullt ögonblick fäst det sörjande ryska folkets uppmärksamhet vid sin person på ett för Stalin mycket inopportunt sätt. Följaktligen måste han förhindras närvara.

Saken ordnades utan minsta svårighet. Trotskij befann sig, då Lenin dog, på rekreationsresa ned till den ryska södern, Suchum vid Svarta havet. För att han inte i tid skulle hinna avbryta resan och återvända till Moskva, hemlighölls först dödsfallet ett halvt dygn — hela Ryssland fick alltså av denna grund vänta på meddelandet. Och sedan, då nyheten släpptes ut och Trotskij, som under tiden hunnit till Tiflis, också fick del av den och ringde upp Kreml, gav man honom falsk uppgift om dagen för begravningen. Stalin sade honom att den skulle förrättas en dag tidigare än den var bestämd att äga rum; då Trotskij i alla fall inte kunde hinna till Moskva i tid, rådde Stalin honom att fortsätta och önskade honom lycklig resa och återvunnen hälsa. Trotskij tog uppgiften för god och avstod från den återfärd, som mycket väl kunnat medhinnas.

Platsen som huvudofficiant var ledig. Stalin skyndade sig att förekomma konkurrenterna genom att redan dagen före begravningen på den då samlade sovjetkongressen uppträda med den klagan vid båren — pritjitanije som det heter på ryska — som den ryska bondeklassens begravningsritual kräver av de närmast sörjande. Den kuriösa prestationen började med en liten hymn till Lenins stora skapelse, det kommunistiska partiet, vars talan Stalin förde och som han, det ville han tydligen understryka, hade bättre rätt än andra att företräda. ”Arbetarklassens söner, söner av armod och strid, söner av otroliga försakelser och heroiska ansträngningar — det är de män, som skola tillhöra detta parti”, (alltså inte medelklassintelligenter av typen Trotskij). Det hette sedan vidare:

”Lämnande oss, testamenterade Lenin till oss plikten att bära högt och hålla ren partimedlemmarnas upphöjda kallelse. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi med heder skola uppfylla detta ditt testamente.

Lämnande oss, testamenterade Lenin åt oss uppgiften att som vår ögonsten bevara partiets enhet. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi med heder komma att uppfylla även detta ditt testamente.

Lämnande oss, testamenterade Lenin åt oss uppgiften att bevara och stärka proletariats diktatur. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi inte komma att spara våra krafter för att med heder uppfylla även detta ditt testamente.

Lämnande oss, testamenterade Lenin åt oss uppgiften att med alla krafter förstärka förbundet mellan arbetare och bönder. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi med heder

komma att uppfylla även detta ditt testamente.

Kamrat Lenin talade oavlåtligt till oss om nödvändigheten av ett frivilligt förbund mellan vårt lands nationaliteter och nödvändigheten av dessas broderliga samverkan inom republikförbundets ramar. Lämnande oss, testamenterade oss Lenin uppgiften att stärka och vidga republikernas förbund. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi med heder komma att uppfylla även detta ditt testamente.

Lenin anvisade oss gång på gång att förstärkande av den röda armen och förbättring av dess kondition är en av vårt partis viktigaste uppgifter. Vi svära, kamrater, att vi ej skola spara våra krafter för att stärka vår röda arme, vår röda flotta.

Lämnande oss, testamenterade kamrat Lenin oss trohet mot den kommunistiska internationalens principer. Vi svära dig, kamrat Lenin, att vi inte skola skona våra liv för att stärka och vidga förbundet mellan arbetarna i hela världen, den kommunistiska internationalen.”

Inspirationskällan till den högstämda parentationen, vars innehåll ju onekligen kunnat uttryckas betydligt kortare, är klar: förutom de ovan nämnda folkloreprodukterna, från vilka han lånat bl. a. långsläpigheten och ordrikedomen, är det ju uppenbart den kyrkliga litanian, som är det litterära mönstret. Det fattas bara mellan satserna i mässan det obligata Gospodi pomiluj — Herre förbarma dig.

Lämnande bolsjevikerna, hade emellertid Lenin efterlämnat också ett annat testamente, som Stalin inte nämnde och som han kanske i det ögonblick han avgav sina Bragelöften inte kände till: det bestämda rådet till partiet att avlägsna Stalin från sekreterarposten. Skulle partiet lika hedersamt uppfylla även det testamentet? — på det hängde nu Stalins öde.

Ett par dagar innan partikongressen i maj 1924 sammanträdde, överlämnade Lenins änka till centralkommittén det fatala dokumentet, som Lenin författat ett år tidigare, men som av någon anledning inte, såsom Lenin egentligen avsett, framlagts på föregående års partikongress. På hennes bestämda yrkande upplästes det nu vid ett plenum i centralkommittén; försök hade visserligen gjorts att stoppa det redan innan det kom så långt, men hon hade varit obeveklig. Sedan Kamenev slutat föredragningen, blev det lång och pinsam tystnad. Framlades aktstycket för kongressen, var Stalins fall oundvikligt — och därmed var trojkan sprängd och Trotskij's seger säker. Det gällde alltså för trojkan att till varje pris spärra dokumentets väg till adressaten. Centralkommittén var visserligen villig att stå till tjänst — trojkan hade majoritet där — men för att kunna besluta att sätta sig över Lenins vilja måste den furneras med en något så när anständig förevändning.

Zinovjev fann den. Lenin hade ju som motiv för sitt yrkande angivit nödvändigheten av att förhindra den schism inom partiet, som motsatsförhållandet mellan Trotskij och Stalin hotade leda till. Nu hade det ju emellertid, förklarade Zinovjev, visat sig att ingen sådan schism var att befara. Lenins anvisning var avsedd för en situation, som alltså inte alls förelåg. Att partiet skulle vidtaga en åtgärd för att möta en icke existerande fara hade säkert inte varit Lenins mening, och då fanns heller ingen anledning att besvara kongressen med saken. Kamenev understödde Zinovjev, och kommittén fann argumenteringen övertygande — i själva verket visste de församlade mycket väl att motsättningen mellan Trotskij och Stalin ytterligare skärpts, sedan dokumentet författats. Man beslöt alltså att visserligen inte helt makulera det obehagliga papperet men endast privat ge utvalda kongressmedlemmar del av det.

Därmed var saken klarad. Stalin, som inför den av kongressen nyvalda centralkommittén för formens skull avsåg sig sekreterarskapet, fick sitt mandat förnyat. Det leninska testamentet blev alltså i stillhet mortifierat. Visserligen skulle det sedan spöka länge och

väl, men det var först då det kunde förevisas som en kuriös relik, som Stalin skulle komma att, för ett ögonblick, dra fram det ur den grav, där det eljest säkert vilar, hans eget hemliga skåp i sekretariatet i Kreml. Här har Stalin partimedlemmarnas antecedentia noggrant bokförda: alla mörka punkter i deras förflutna ha efterlysts med ljus och lykta, varvid särskilt ochranans arkiv varit en givande fyndkälla; här ligger för varje partimedlem det material parat, som Stalin kan ta fram och använda i det ögonblick han vill göra sig av med honom. Det vore ju inte underligt om Stalin ibland, då han öppnar skåpet för att ta fram det papper, som skall krossa en man, med bister tillfredsställelse sneglade åt det dokument, som obevekligt skulle ha gjort slut på han egen bana, om det kommit fram i det kritiska ögonblicket. Kanske småler han vid tanken på att de som förhindrade det och därmed räddade honom, voro två män, som han själv ett decennium senare lät avrätta som smutsiga förrädare mot revolutionen.

Trotskij, som återkommit från södern och som deltog i det centralkommittéplenium, där beslutet att negligera det leninska testamentet fattades, opponerade sig inte. Troligen förstod han, att det, sådan stämningen var inom denna församling, skulle varit hopplöst; dessutom fruktade han väl att en aktion för att med det leninska dokumentets hjälp lyfta Stalin ur sadeln skulle skada honom själv såsom ett allt för uppenbart försök från hans sida att själv rycka till sig makten. Av denna senare orsak var det väl också som han på själva partikongressen, där han eljest kunnat påräkna en helt annan resonans än inom centralkommittén — han hälsades där med demonstrativa ovationer — förhöll sig tämligen passiv. Visserligen kritiserade han även nu proletärdiktaturens tendens att utveckla sig till partiledningens diktatur över partiet, partiets över proletariatet; han begagnade sig av citat, hämtade från motståndarlägret, bl. a. från den unge bolsjevikteoretikern Bucharin, som nu en tid bortåt skulle komma att anlitas av Stalin för att bringa bolsjevikteorierna i samklang med Stalins intentioner men som ännu inte hunnit up to date med arbetet. Men samtidigt var Trotskij mycket angelägen att betona att han inte var någon splittringsman. Framgångsrikt konkurrerade han med Stalin i löften att troget bevara partiets enhet. ”Ingen av oss”, yttrade han, ”vill eller är i stånd att sätta sig emot partiets vilja. Det är klart att partiet alltid har rätt. Vi kunna endast ha rätt tillsammans med partiet, ty historien har visat oss, att det finns ingen annan väg att ha rätt. Engelsmännen säga: my country, right or wrong; vi ha mycket större orsak att säga: vare sig partiet har rätt eller fel i vissa konkreta fall, så är det mitt parti. Och om partiet fattar ett beslut, som en eller annan av oss anser oriktigt, så säger han: rätt eller orätt, det är mitt parti, och jag skall stödja konsekvenserna av beslutet till det yttersta.”

Om Trotskij alltså ännu dröjde att öppna den stora partistriden, så var däremot motsidan rastlöst verksam för att förbereda den. Redan omedelbart efter Lenins död hade trojkan tagit ett viktigt steg för att skaffa sig säkrare bas inom partiet, där sympatierna för Trotskij alltjämt voro starka och där speciellt de yngre elementen voro Trotskijvänliga. Man hade slagit upp de eljest strängt bevakade partidörrarna på vid gavel och släppt in i partiet, vars numerär vid årets början utgjorde blott 500,000 man, 250,000 nya medlemmar. Den nya ackquisitionen kallades Leninuppådet. Lenins död hade, hette det, gjort sådant intryck på massorna, att de liksom stormat partidörrarna, och man hade inför denna proletariatets rörande tillgivenhet för den döde inte haft hjärta att vägra dem tillträde — alltså ett vackert vittnesbörd om bolsjevismens demokratiska sinnelag. I själva verket var det en massa politiska analfabeter, som de lokala partisekreterarna, Stalins redskap, infångat i partiet med partimedlemskapets fördelar som lockbete. Deras uppgift var att bli en lättadresserad valboskap, en motvikt mot de mera kvalificerade partimedlemmar, som hittills visat tendens att vilja följa Trotskij.

Samtidigt hade trojkan nedlagt ett energiskt arbete på att beröva Trotskij det stöd han hade i den röda armen. Om man verkligen trodde på möjligheten att han med arméns hjälp

skulle göra en kupp — något som han helt visst, om han velat det, skulle kunnat göra — är ovisst. Säkert är att man ivrigt utmålade faran för en s. k. termidor efter napoleonskt mönster och vidtog omfattande åtgärder mot den — åtgärder, som tydligt vittnade om hur litet sanning det fanns i den numera ständigt upprepade versionen, att den militära ledningen redan under borgarkriget faktiskt övergått från Trotskij till Stalin, i vilket fall Trotskijs ställning inom armén nu inte skulle behövt bereda Stalin några bekymmer. Redan omedelbart efter Lenins död hade centralkommittén sänt ned till Trotskij i Suchum en delegation för att med honom komma överens om förändringar i röda arméns organisation. ”Det var”, skriver Trotskij, ”i verkligheten den renaste komedi. Förnyelsen av personalen i militärväsendet var redan i full gång bakom min rygg, och det gällde blott att iakttaga dekorum.” Snart dispenserade man sig från dylika formaliteter. Successivt rensades utan vidare omständigheter bort från militärledningen och över huvud taget från högre militära poster Trotskijs anhängare och gamla medarbetare och introducerades krafter, som trojkan kunde lita på; inom sin egen domän blev Trotskij mer och mer kringskuren kung.

Med lika stor energi arbetade Stalin på att isolera Trotskij inom partiet. Att oskadliggöra s. k. trotskister, folk med verkliga eller misstänkta Trotskijsympatier, var för Stalin en lätt sak: han hade ju som partisekreterare i sin hand att beröva dem deras partiposter och därmed inte blott att göra slut på deras politiska karriär och privilegierade ställning utan också att ta ifrån dem deras levebröd. Undan för undan tystnade nu också den tidigare oppositionen — några av dem, som komprometterat sig för starkt, begingo självmord. Ådagalagda Trotskijantipatier blevo villkoret för beklädande av posterna i statsapparaten, Trotskijfientlighet, helst demonstrerad så grovt som möjligt, säkraste vägen till partibefordran — för den strebertum, som redan förut varit stark inom den byråkratiska partimiljön, öppnades därmed nya och rikt utnyttjade möjligheter. Tjänstvilliga händer trädde överallt i funktion för att biträda med det detaljarbete, som behövdes för att bryta ned Trotskijs ännu starka position i folkopinionen. I tidningsartiklar och broschyrer grävdes åter och åter upp Trotskijs tidigare divergenser med Lenin och framhölls hans opposition som utslag av strävan att spränga partienheten; i tusentals offentliga lokaler plockades Trotskijporträttet ned från sin obligatoriska plats vid Lenins sida, i de 'ärespresidier', som valdes vid kongresser och möten och där Trotskij förr varit främsta namn efter Lenin, figurerade hans namn inte längre; de ovationer, som Trotskij dittills mottagit vid sina offentliga framträdanden, försvunno — då Trotskij verkligen fick en möteshyllning i Moskva, hamnade en av sekreterarna i partiets Moskvakommitté, som inte fyllt sin plikt att förhindra det, i Turkestan.

Men samtidigt gällde det för trojkan att till segerns säkerställande tygla missnöjesstämningarna ute bland de breda massorna, som Trotskij skulle kunna begagna sig av, om han på allvar gick till storms mot trojkan. Just under året 1924 voro dessa stämningar rätt oroande. Industrien hade börjat komma i gång, sedan statens extrema grepp om den något lättats, men kunde ännu inte ge arbetarna villkor, som något så när tillfredsställde dem. Något hade jordbruket repat sig, sedan staten inte längre tog nästan rubb och stubb ifrån bönderna och dessa därför åter fått intresse för jordens skötsel. Men en rätt svår missväxt 1924 gjorde de dryga skatter, som ersatt sädesrekvisitionerna, ytterst betungande; de höga priserna på de i otillräcklig mängd tillverkade industrivarorna retade alltmer upp bönderna, och mot de bolsjevikiska funktionärernas hårdhänthet, översitteri, besticklighet etc. reagerade arbetare och bönder allt starkare. Att stämningen både i arbetarklassen och framför allt i bondeklassen var klart bolsjevikfientlig var uppenbart; mord på bolsjevikiker ute i byarna hörde till ordningen för dagen, i vissa delar av landet, så i Georgien, var situationen direkt alarmerande. Så måste då partidiktaturen ytterligare stramas åt, G. P. U. arbetade med alltmer ökad energi — symtomatiskt för det allt mer

stärkta polis- och terrorväldet var att tjejkans ledande blodhund, Dzjerzjinskij, nu utnämndes till chef för högsta ekonomiska rådet. Ute i landet slogs missnöjet ned med våld; nere i Georgien statuerades ett exempel i det att G. P. U. själv tog hand om det allmänna missnöjet och genom hemliga agenter provocerade fram ett väpnat uppror, som man sedan slog till marken med barbarisk grymhet.

Att Trotskij, innan hans isolering inom armén och partiet gjorts fullständig och innan missnöjet i landet ännu kvävts, med framgång skulle kunnat göra en stor offensiv mot trojkan är tämligen klart. Han gjorde det inte. Eller rättare: han gjorde det, men med ett vapen, som gentemot allt det tunga artilleri och alla de giftgaser, som hans motståndare tagit i bruk, var fullständigt verkningslöst: ett bajonettanfall med pennan. Till bolsjevismens 7-årsdag hösten 1924 utgav han en samling av sina revolutionsåret 1917 publicerade artiklar, föregångna av en inledning: "Lärdomar av oktober." De angrepp, som ständigt riktades mot honom för tidigare politiska förvillelser, bemötte han här genom att erinra om trojkans egna, högst tvivelaktiga politiska antecedentia. Här påminde han om det grova kätteriet mot bolsjevismen, som Pravda under Stalins och Kamenevs ledning begått våren 1917; här erinrade han framför allt om hur Lenin hösten 1917 nödgats draga fram partiet vid håren för att få det att göra oktoberrevolutionen och hur Zinovjev och Kamenev därvid fronderat mot Lenin och handgripligt måst tuktas.

Att nu invitera partiet att draga lärdom av dessa episoder var ju ett ganska kraftigt slag mot trojkan; frågan är väl emellertid, om det inte varit klokare att dela litet på lektionerna. Alliansen mellan Zinovjev—Kamenev och Stalin började vid det laget knaka i fogarna; med litet diplomatisk skicklighet hade Trotskij nog kunnat få den att helt brista. Genom sitt frontalangrepp mot den samlade trojkan stärkte Trotskij sammanhållningen i den: de särskilt illa skamfilade Zinovjev och Kamenev drevos i sin lust att se Trotskijs blod ovillkorligen, om också blott för en tid, över i Stalins armar.

Värre var det emellertid att Trotskij drev sin pedagogik än vidare. Han påvisade, huru Lenin, då han 1917 satte kurs på den socialistiska revolutionen trots att den demokratiska revolutionen inte var förd till slut, därmed styrt in på Trotskijs egen linje, den s. k. permanenta revolutionen. Och likaså skildrade han, utan någon överdriven blygsamhet, sin egen insats i oktoberhändelserna på ett sätt, som inte bara lät det motspänstiga partiet spela en rätt ömklig roll utan också ställde Lenin själv i skuggan. Tydligt hade Trotskij, som hittills manövrerat med stor, kanske överdriven försiktighet, inte kunnat, då hans penna väl kommit i gång, styra det farliga vapnet. Även om hans framställning var fullständigt riktig, så var det naturligtvis direkt dumdrigt att under en tid, då Leninkulten drivits upp till fantastiska höjder, peta på Lenins storhet genom att påstå att han i sin politik låtit sig påverkas av andra och, än värre, att förneka att Lenin suveränt lett oktoberrevolutionen (att den suveräne ledaren i själva verket varit Stalin, den tanken, som numera blivit sakrosankt sovjetsanning, hade vid det laget ännu inte fallit någon människa in).

Men de av Trotskij serverade lärdomarna voro oförsiktiga även ur en annan synpunkt. Då Trotskij — fullt korrekt — påstod att Lenin i likhet med honom själv 1917 ansåg ett socialistiskt nybygge i Ryssland möjligt endast om man finge världsrevolutionens hjälp, och satte kurs på den socialistiska revolutionen endast därför, att han var förvissad om världsrevolutionens närhet, betydde ju det, så kunde det hävdas, att Trotskij tillskrev Lenin en så låg tanke om partiet, att han misstrodde dess förmåga att på egen hand bygga upp en rysk socialism. Det var ju att baktala Lenin, att utmana partiet och att försöka skapa misstro mot revolutionens segerchanser. Allt som allt: här fingo de i Trotskijs broschyr närmast brännmärkta rika tillfällen att rikta den allmänna uppmärksamheten från sig själva. Broschyren var inte en stridsskrift mot trojkan utan en pamflett mot Lenin och partiet!

Följden blev då också, att de lärdomar av oktober, som Trotskij velat inpränta i det allmänna medvetandet, lämnades fullständigt obeaktade och att han själv blev en i hast uppbådad, s. k. spontan opinions strykpojke. En kampanj utan like släpptes lös mot syndaren. Hans lilla broschyr försvann hastigt ur bokhandeln, medan strömmar av trycksvärta östes ut för att nedsvärta honom. En väldig artikel i Pravda, ”Hur man inte får skildra oktoberrevolutionen”, utgjorde inledningen; den följdes av inlägg från snart sagt varenda partimedlem, som hjälpligt kunde manövrera ett pennskaft: tidnings- och tidsskriftsartiklar i oräkneligt tal, där Trotskij och hans s. k. trotskism hackades sönder bit för bit. Tusen och åter tusen resolutioner regnade ner, enhälligt antagna på möten och sammankomster av folk, som inte sett Trotskijs skrift och inte hade en aning om vad saken gällde, men som hade mycket klart för sig att den permanenta revolutionen var en sak, som skarpt måste fördömas och vars uppfinnare måste bestraffas — detta ”permanent” lät ju också otäckt, något i stil med pervers och perfid, hur kunde han tillåta sig att använda så fula ord om den ärorika ryska revolutionen?

Den verkliga dirigenten av den mångtusenstämmiga kören var Stalin; med tillfredsställelse bör han ha konstaterat resultaten av det arbete han dittills nedlagt på att få partiet med på sina noter: inte ett missljud i den imponerande allsången. Men taktpinnen förde han från sin plats bakom kulisserna; som försångare släppte han i stället fram trojkans bägge andra medlemmar, Zinovjev och Kamenev. Föll det sig helt naturligt att de först och främst träffade skreko värst, så var det också från Stalins sida klok taktik att överlåta åt dem att med sina röstresurser, till vilkas effektivitet han hyste fullt förtroende, klara saken. Han visste ju mycket väl att i fortsättningen skulle striden komma att stå mellan honom och dem, och med den kännedom han hade om dem, förstod han helt visst, att de därvid inte skulle dra sig för att, såsom sedan också skedde, sluta förbund med Trotskij mot honom. Ju större roll de finge spela vid nedkämpandet av Trotskij och ju mer alltså förhållandet mellan dem och Trotskij nu förbittrades, desto svårare skulle det ju bli för de tre herrarna att finna varandra i en för Stalin kanske farlig allians.

Klok beräkning dikterade också Stalins taktik, då attacken mot Trotskij lett till att denne, åtminstone för ögonblicket, var utslagen. Hade Stalin förut undvikit att alltför öppet uppträda som Trotskijantagonist, gick han nu så långt att han ryckte till den svårt sårades understöd och förhindrade de andra att ta hans skalp. Enligt Stalins egen berättelse ett par år senare gick han därvid så långt i ädelmod, att han för att bispringa Trotskij inte drog sig för att råka i fiendskap med trojka-kamraterna — schismen mellan honom och dem började, förklarade han, med att han inte ville vara med om deras planer att politiskt döda Trotskij. Den av Zinovjev ledda Leningradgruppen av partiet begärde, berättar han, Trotskijs uteslutande ur partiet; Stalin förmådde gruppen att avstå från detta krav. Sedan, på ett sammanträde av centralkommittén, fordrade Leningradrepresentanterna med Zinovjev i spetsen, stödda av Kamenev, att Trotskij skulle uteslutas ur politbyrån, men Stalin välte förslaget. ”Vi nöjde oss med att avlägsna Trotskij från hans post som krigsfolkkommissarie”, skriver han. ”Vi kunde inte följa kamraterna Zinovjev och Kamenev, ty vi visste, att amputationspolitik skulle innebära stor fara för partiet. Amputationsmetoden, att utgjuta blod (ty det var blodsutgjutelse de önskade) är farlig och smittsam. I dag amputerar man en lem, i morgon en annan, i övermorgon en tredje — vad blir det kvar av partiet?” Att Stalin skulle haft en sådan principiell motvilja mot blodsutgjutelse lär ingen tro på; motivet för att han ännu inte önskade Trotskijs fullständiga slaktning var naturligtvis ett annat: tydligen räknade han med att en inte fullt krossad Trotskij, vars fiendskap med de båda andra han väl nu ansåg grundmurad, skulle kunna förmås att gå honom tillhanda i den strid mot dem, som förestod.

Det vari början av 1925 som Trotskij, såsom han själv uttrycker det, blev ”fritagen” från sin förtroendepost som krigsfolkkommissarie. För en tid blev det nu relativ stillhet kring

hans namn. Man gav honom några ekonomiska poster: chefskapet för den kommission, som skulle utdela koncessioner till hågade utländska kapitalister, ledningen av industriens elektrotekniska och vetenskapligt-tekniska styrelser. Om den första institutionen av naturliga skäl var tämligen arbetslös, så voro de båda andra viktiga nog. Frågor, som sammanhänge med Rysslands elektrifiering, började få allt centralare betydelse — en av Lenins många definitioner på socialismen lydde: socialism = sovjetmakt + elektrifiering. Och de vetenskapligt-tekniska institut, som nu sorterade under honom, hade en ytterst viktig uppgift att fylla vid arbetet på att nu åter få industrien i gång. Delvis var det väl också för att ge Trotskij sysselsättning med saker, som man förstod skulle intressera honom — han gick också med liv och lust upp i arbetet — och på detta sätt dra honom bort från det politiska livet, som Stalin givit honom dessa poster. Delvis var skälet ett annat. I dessa fackinstitutioner voro ännu borgerliga s. k. specialister det förhärskande elementet, och följaktligen voro de satta under myndigheternas, särskilt G. P. U:s alldeles speciella kontroll — man kunde alltså samtidigt hålla skarpt öga på Trotskijs alla mått och steg. Att han nu kom i intim kontakt med dessa borgerliga — och att han i koncessionskommissionen fick att göra med representanter för den utländska kapitalistiska världen — kunde också vara högst fördelaktigt: säkert skulle han i samarbetet med dem företa ett och annat, som vid behov kunde utnyttjas som bevis för trotskistiskt förräderi mot socialismen. Trotskij själv skildrar, hur man i hans arbete följde honom hack i häl: en övervakning, som han med den väl utvecklade känsla för den egna förtjänsten, som alltid utmärkt honom, förklarar med att de framgångar han hade på sitt nya verksamhetsområde och den uppmärksamhet han därigenom drog till sig, väckte Stalins oro. Så småningom gick det därhän, försäkrar han, att Stalin använde sin huvudsakliga tid till att organisera sabotage omkring honom — som Stalins speciella adjutant utpekar Trotskij Molotov, vilken unge framåtsträvande man från denna tid började tjänstgöra som en av Stalins allra värdefullaste lakejer. ”Att erhålla de nödvändiga medlen blev för de mig underordnade institutionerna en nästan omöjlig uppgift. De personer, som arbetade i dessa företag, fruktade för sitt öde eller åtminstone för sin karriär.” Efter en tid gav också Trotskij upp och lämnade ifrån sig alla sina poster utom ledarskapet av den sysslolösa koncessionskommissionen.

Att Stalin under året 1925 höll ett vaksamt öga på Trotskij är säkert riktigt, men det var inte alls, som Trotskij smickrar sig själv med att tro, hans huvudsakliga sysselsättning. Oskadliggörandet av Trotskij var en i det väsentliga redan undanstökad detalj i den större plan, vars verkliga art först nu mera fullt tydligt framträdde. Vad Stalin nu fullt öppet inriktade sig på var realiserande av den s. k. stalinismen, ett system som å ena sidan innebar hans personliga envælde — redan tog han energiskt fatt med dem som närmast spärrade honom vägen till den odelade makten —, å andra sidan ett envælde, som för sig satte avsevärt andra uppgifter än den leninska diktaturen gjort: koncentrerande av alla landets krafter — inte längre på realiserande av socialismen — utan i stället på ett, visserligen i socialismens namn bedrivet, med socialistiska skyltar prytt men i stor utsträckning med allt annat än socialistiska medel och principer bedrivet nationellt nybyggnadsarbete. Stalins arbete på de bägge målen: etablerande av den egna diktaturen och den ryska politikens inlänkande på en dylik ny linje flöt delvis samman i ett, alldenstund de, som stredo med honom om makten, i avsevärd mån gjorde det i form av kamp mot den nya politiska kurs, som han slog in på.

Som en inledning till den revision av bolsjevismen, som länkade in den på nationella linjer, kastade Stalin nu definitivt överbord den leninska sats som han alltid haft ett gott öga till: den att socialismen endast kunde nås i sällskap med övriga länder. Sedan ett år tillbaka hade han eljest avblåst sin tidigare strid mot den satsen. Läran om världsrevolutionen som enda säkra väg till socialismen intog ju också en så central del i Lenins system, att det under första tiden efter Lenins bortgång, då maktaspiranterna måste

försöka överbjuda varandra i trohet mot leninismen, inte dög att opponera mot den; dessutom var det ju svårt att så snart efter krigskommunismens fiasko driva satsen om Rysslands förmåga att på egen hand bygga upp socialism. Ett par månader efter Lenins död hade Stalin, som känt sin underlägsenhet under partikamraterna som partiteoretiker, utgivit en slags habilitationsskrift för ledarskapet, "Leninismens grundvalar", ett uppkok på Lenins skrifter, och där hade han ännu uppträtt som god leninist. "För socialismens definitiva seger, för organisering av socialistisk produktion är det", skrev han, "inte nog med ansträngningar av ett enda land, särskilt inte ett jordbruksland som Ryssland; det behövs ansträngningar av proletärer i flera avancerade länder." I en artikel i september 1924, "Om den internationella situationen", där han debuterade som utrikespolitisk författare, profeterade han t. o. m. i traditionell bolsjevikisk anda om världsrevolutionens närhet: "de europeiska arbetarna", heter det, "gå mot revolution och fordra revolutionära ledare" — han hänvisade till att de revolutionära flyglarna av kommunistpartierna i Tyskland och Frankrike vunnit "definitiv seger" och att vänsterflygeln i den engelska arbetarrörelsen visade ökad aktivitet.

Nu, ett år senare, kastade Stalin om. Under den stora kampen mot Trotskij hade det visat sig, att partiet redan var nog disciplinerat för att utan vidare gå till strid för vad man sade vara god leninism och inte hakade upp sig på några teoretiska petitesseer: säkert skulle det inte bereda några svårigheter att övertyga det om att läran om möjligheten att realisera socialismen i ett isolerat land var god leninism — helst som det var en lära som en gång för alla tilltalade bolsjevikkamraternas självkänsla.

Realiserande av socialismen i ett land som Ryssland självt, blev alltså nu Stalins öppet proklamerade program. Att han själv sommaren 1924 bland bolsjevismens grundvalar också medtagit läran om att något sådant var omöjligt och att socialismen kunde realiseras blott i världsformat generade honom tydligen inte nämnvärt — i de följande upplagorna av boken avlägsnades utan vidare den grundvalen. Värre var att det inte var lika lätt att lyfta ut den ur Lenins verk, där läsaren varje ögonblick snavar på den. Men även den saken klarades behändigt. För det första lyckades man vid studiet av Lenins skrifter finna några passus, där han, följande Marx, talade om att socialismens etablerande skulle komma att ske olikmässigt. Det innebar ju, påpekade man, att några eller något land skulle komma att gå i spetsen och de andra följa efter. Varför skulle då inte Ryssland, som börjat, också kunna behålla ledningen? — att Marx och Lenin tvärtom menat att de ekonomiskt utvecklade länderna skulle ta ledningen och de ekonomiskt mindre utvecklade, bland dem också Ryssland, skulle gå i deras spår, låtsades man inte förstå. För det andra hittade man på att ge de yttranden av Lenin, där han fastslagit omöjligheten att realisera socialismen i ett land, en finurlig tolkning: Vad Lenin menat var, hette det, bara att socialismens seger i ett land inte kunde anses fullständig och definitiv, så länge det ännu fanns kvar kapitalistiska stater som kunde anfalla det och krossa dess socialism. Med andra ord: Lenins uttalanden om omöjligheten att realisera socialismen i ett isolerat land baserade sig inte alls på någon speciell uppfattning av socialismens väsen utan avsågo endast att fastslå den sanningen att ett land kan råka ut för malören att bli besegrat av en fiendestat, som gör slut på dess bestående regim. Naturligtvis är det en ren förolämpning mot Lenins minne att tro att han slösat sin dialektiska kraft på att fastslå en så banal och självklar sak. Icke desto mindre och trots att Lenins sats, om man fattar den på det sättet, uttrycker en misstro mot den röda arméns förmåga att försvara sovjetstaten, som bolsjevikerna ju egentligen plikt-skyldigast skulle reagera emot, var det Lenins lära om socialismen, uppfattad på detta naiva och löjliga vis, som blev en av stalinismens grundvalar.

Vad den närmaste konsekvensen av den stalinska programförändringen skulle bli kunde synas självklart: det måste bli avskaffande av neppolitiken, som ju utgjorde en sådan jätterträtt hänemot kapitalismen. Så länge man ännu fasthöll att socialismen skulle

realiseras av världsproletariatet genom en världsrevolution, så länge kunde neppolitiken ur bolsjevikisk synpunkt ha sitt fulla berättigande. Det gällde ju då blott för bolsjevismen att hålla sig kvar tills det stora evenemanget inträffade i väster; om detta underlättades genom att man under tiden tog sig några kapitalistiska friheter, spelade det ingen roll. Skulle man däremot nu bygga upp socialismen på egen hand, förbjödo sig dessa friheter av sig själva.

Ett bromsande av neppolitiken kunde synas så mycket mer påkallat, som dess nu framträdande resultat måste slå varje rätt bolsjevik med förfäran. Visserligen började landets ekonomiska liv återvända i normala gängor — men uppblomstringen skedde nästan endast på de s. k. kapitalistiska sektorerna. Inom industrien satte den i privata händer överlämnade småindustrien rask fart — den av staten skötta storindustrien följde endast tungt och långsamt efter. På de varor staten tillverkade rådde brist, arbetarnas villkor i storindustrierna voro fruktansvärda. Inom jordbruket hade relativ återhämtning skett, men det var ur socialistisk synpunkt mycket litet glädje med den. Dels var det uppenbart att om jordbruket nu repade sig det berodde på att bönderna fått relativ dispens från socialismen, dels var det omöjligt att sluta ögonen för att en renodlad kapitalistisk utveckling nu gick fram med stormsteg i byarna, där driftiga och skötsamma bönder klarade sig bra på sina jordlappar, medan det på lika stor jord gick tillbaka för de slöa och lata och där följaktligen klassbildningen var i full gång med en i välmåga växande kulakklass och i armod alltmer sjunkande klasser av s. k. mellanbönder och fattiga bönder, som kulakklassen började exploatera och kommendera. Inte mycket mera uppbygglig var bilden av varuförmedlingen. Visserligen hade nu, sedan det privata initiativet släppts fram, varuomsättningen kommit i gång, men de privata affärsmän, som huvudsakligen togo den om hand och som totalt distanserade den statliga och kooperativa handeln, utvecklade sig i snabb fart till en klass, som i profitbegär och anstötligt överklassliv vida överträffade kapitalistiska länders gulaschbaroner.

Fast neppolitiken alltså kunde synas rätt oförenlig med det förverkligande av rysk socialism, som Stalin hade på sitt program, föll det honom emellertid inte in att avveckla den: det kom nu klart i dagen att han i sitt program inte bara utbytt det internationella socialistiska nybygget mot nationellt, utan också att han tog det andra adjektivet rätt överlägset. Neppolitiken hade nu i alla fall lett till en viss ekonomisk återhämtning, även om de socialistiska principerna fått sitta emellan — att riskera denna ekonomiska frammarsch till de socialistiska principernas fromma kunde inte få komma i fråga.

Men inte nog med det: eftersom neppolitiken visat sig så gagnelig för det ryska ekonomiska livet fick man, för att ytterligare befrämja den ekonomiska utvecklingen inte dra sig för att i nödfall ge neppolitiken ytterligare svängrum: om socialismen därvid fick maka åt sig en bit till, så fick det vara hänt. Sådana avsteg från socialismen kunde ju förresten med någon behändighet visas vara god socialism. Genom den ekonomiska återhämtningen, oavsett hur den vanns, stärktes ju bolsjevikernas makt, som hållit på att bryta samman som följd av den ekonomiska kollapsen — och att det parti, som tagit socialismen på entreprenad, satte sig allt fastare i sadeln måste ju betraktas som ett framsteg för socialismen. Och vidare: så länge ännu de s. k. ekonomiska höjderna voro i statens händer, var ju statens ekonomi till sin grundkaraktär socialistisk; om sedan denna stats ekonomiska styrka på en del punkter ökades genom kapitalistisk utveckling, kunde detta endast vara denna socialistiska stat och alltså socialismen till gagn. Allt som allt: neppolitiken var, även med sina små kapitalistiska ingredienser, god socialism — den var inte, som Lenin sagt vid dess införande, en reträtt utan en, visserligen försiktig, men dock målmedveten frammarsch mot socialismen.

I överensstämmelse med denna exeges angående det socialistiskt förmånliga i en kapitalistisk utveckling ansåg sig Stalin kunna ge sitt stöd åt den framväxande kapitalismen på det område, där den ekonomiska uppräckningen var viktigast: inom

jordbruket. Bönderna måste beredas tillfälle att under tryggare förhållanden idka sin privata näring och skaffa sig småkapitalistiskt välstånd, hela statens ekonomi fordrade det. Som Stalins språkrör utfärdade Bucharin till bondeklassen den för bolsjevikiska öron något skorrande uppmaningen: gör er rika! — då fru Lenin ville bemöta Bucharins appell, blev hennes artikel helt enkelt stoppad av Stalin. I en intervju med sovjetpressen lät Stalin till sig rikta frågan: Skulle det inte vara bra för jordbrukets intressen att för en tid av tio år garantera bönderna den jord, de odla? Stalins svar blev: Jo — t. o. m. för fyrtio år; först efter tre veckors tid, då det visade sig att detta nu i alla fall var en socialism, som bolsjevikopinionen hade litet svårt att förlika sig med, blev intervjun dementerad. Eftersom det var de rikare bönderna, kulakerna, som voro de egentliga sädesproducenterna, måste man hålla särskilt dem om ryggen. Kulakerna, vilkas stigande välmåga och betydelse i byarna bolsjevikerna nyss hade sett med verkliga fasa — en stor del av den så småningom framväxande bolsjevikiska skönlitteraturen levde på skildringen av dessa bylivets rysliga parasiter — blevo nu med ens riktigt aktade medlemmar av samhället, sovjetmaktens hopp och stöd på landsbygden; lugnt såg man på hur de kapade åt sig allt mera jord och gav dem, genom införda bestämmelser, möjlighet att använda lejd arbetskraft, d. v. s. legaliserade vad som eljest kallades människors exploatering av medmänniskor.

Den grundliga revision av bolsjevikpolitiken, som Stalin på detta sätt företog, kom att spela huvudrollen i det nya skede av maktkampen, som nu inträdde. Vad som hållit samman alliansen Stalin—Kamenev—Zinovjev hade varit nödvändigheten att förena krafterna för att kunna krossa den gemensamma konkurrenten Trotskij; när den uppgiften var löst, tog konkurrensen mellan segrarna genast vid. Den nyss nämnda konflikten mellan dem om hur långt man skulle gå vid Trotskijs krossande var endast en liten inledande skärmytsling, där parterna kände sig för, eller rättare där Stalin lät sina nya motståndare få en liten känning av, vem som nu behärskade situationen.

Det dröjde inte länge förrän de på ännu uttryckligare vis upplystes om saken. I den nya politbyrån, som framgått ur den på 1924 års partikongress valda centralkommittén, var deras ställning radikalt förändrad: hade Stalin i den förra politbyrån varit beroende av deras stöd, så hade han nu skaffat sig säkert stöd emot dem. Politbyrån bestod nu av sju medlemmar, den enväldiga kärnan däri utgjordes av Stalin med tre trogna drabanter, Bucharin, Rykov, efter Lenin ordförande i det till en slags expeditionsbyrå förvandlade folkkommissariernas råd, och Tomskij, de ryska fackföreningarnas ledare — de båda senare praktiska och dugliga karlar, för vilka allians med den rivande handlingsmänniskan Stalin fallit sig som en naturlig sak. Mot dessa fyra kunde ju Zinovjev och Kamenev inte komma långt — inte mycket längre än Trotskij, vilken som sjunde man i politbyrån endast var ett betydelselöst påhäng på den. Snart började också Stalin att, visserligen ännu blott i mindre ting, demonstrera sitt övertag över de tidigare bundsförvanterna. Deras artiklar för pressen stoppades eller censurerades; efter Trotskijanhängare blev det nu notoriska Zinovjev- och Kamenevanhängare, som började sitta allt lösare på sina partiposter.

Efter att en tid på detta sätt ha utmanats av Stalin, förklarade de båda herrarna fram mot årets slut krig mot honom. Dels gingo de nu fram på Trotskijs linje: sedan de själva avhysts från den partiledningsdiktatur, som Trotskij anfallit, proklamerade de nu kamp för partidemokratien. Men dels var det den stalinska revisionen av bolsjevismen, som de riktade sig emot. Att det var någon särskild nitälskan för Lenins rena lära, som drev dem, kan man i högsta grad betvivla: bland alla de ledande bolsjevikerna hade väl dessa två de mest kautschukartade politiska åsikterna. Men däremot trodde de tydligen att partiet bevarat så pass mycket principfasthet, att man med framgång kunde vädja till denna — kunde man inte förmå partiet att reagera mot vad Stalin kallade socialism, denna socialism som luktade kapitalism lång väg?

Striden öppnades av Zinovjev, som i en bok, 'Leninism', utgiven hösten 1925, angrep den stalinska läran om möjligheten att realisera socialismen i ett land och mot denna nya lära avfytrade en trumeld av Lenincitat. Samtidigt bekämpade han talet om neppolitiken som en väg fram mot socialismen. Även de förment socialistiska momenten i den voro, hette det, dålig socialism: statsindustrien, som tillverkade varor, vilka släpptes ut i privathandeln, och där arbetarna voro av staten exploaterade löneslavar, förtjänade inte kallas socialistisk. Och den nya ekonomiska politiken på landsbygden, där kulakerna tenderade att bli det rent av dominerande elementet, stod ju i uppenbar strid mot allt vad socialism hette; Zinovjev erinrade om hur Lenin i slutet av 1918 öppnat kamp mot kulakerna och betecknat denna kamp som socialistisk revolution på rysk landsbygd. Samma synpunkter framfördes av Kamenev; han pekade särskilt på att kulakerna, 14 % av bondeklassen, höllo i sina händer 6r % av sädesöverskottet; Stalins stöd åt dem betydde stöd åt bykapitalismen.

Det var emellertid först på den mot årets slut sammanträdande fjortonde partikongressen som det kom till huvudbatalj. Först avbröstade Stalin sitt tunga artilleri: för första gången framträdde han nu öppet som partiledare och levererade som centralkommitténs rapportör ett programtal av åtminstone kvantitativt verkligt imponerande mått: fem timmar varade den grovkalibriga kanonaden. Efter Stalin kom oppositionen till tals — de nutida redogörelserna för kongressen understryka, vilken skandal det var att den över huvud taget tog ordet, ett eklatant brott mot alla bolsjevikiska principer. Aktionen misslyckades komplett; Stalins av kongressmajoriteten stödda position var för välutbyggd. Kamenevs direkta angrepp på Stalin, varvid han betecknade det som onormalt att sekretariatet dirigerade partiets politik och bestred Stalins kapacitet som bolsjevikisk generalstabschef, drunknade i kongressmajoritetens vilda ovationer för Stalin; all annan kritik mot partiledningsdiktaturen föll också platt till marken — den avfärdades som försök att spränga partiets enhet. ”Partiet önskar enhet och skall realisera den, med Zinovjev och Kamenev, om de vilja det, utan dem, om de vägra”, konkluderade Stalin. Likaså avfärdades all kritik av den stalinska ekonomiska politiken: den var bara utslag av en ovärdig misstro till bolsjevismens förmåga att bygga upp socialism med egna krafter — de antagna resolutionerna brännmärkte skarpt dylik pessimism. Oppositionens kritik av den stalinska kulakpolitiken slog kongressen också lätt ned: naturligtvis voro kulakerna en fara, men partiet höll också, hette det, noggrann uppsikt på dem.

Stalins seger var alltså fullständig; den nya centralkommitténs val av politbyrå satte inseglet på den. Kamenev förlorade sin plats som ordinarie medlem i byrån och blev blott suppleant; Zinovjev lämnades kvar, men hade nu definitivt placerats nere i skamvrån vid sidan av Trotskij — denne, som förhållit sig passiv, tilläts också att stanna kvar därnere. Omvalda blevo de tre ovan omnämnda Bucharin, Rykov och Tomskij, och ytterligare tre Stalindrabanter ryckte in: Kalinin, den beskedlige bolsjevikveteranen och dekorationsfiguren, samt Stalins nära medarbetare Vorosjilov och Molotov. Den stalinska majoriteten i politbyrån var alltså nu bombsäker.

Efter att ha tjänstgjort som Stalins hantlangare vid Trotskijs utkastande från bolsjevikledningen hade alltså Zinovjev och Kamenev i realiteten förpassats ut samma väg — nu lågo de där alla tre illa åtgångna i mörkret utanför. Det var en situation, som ju inte inbjöd till inbördes gruff — nu gällde det att med förenade krafter gå lös mot utkastaren. Underhandlingar öppnades: det var Kamenev, som på egna och Zinovjevs vägnar nalkades Trotskij. Direkt uppfordrade han honom, enligt den skildring av mötet som Trotskij givit, att vara med om en kamp om makten. ”Vi ha”, yttrade han, ”en tid gjort oss frågan, huruvida Trotskij är trött och vill inskränka sig till skriftlig kritik utan att beträda makterövrings väg.” På den vägen vinkade emellertid en säker seger: ”så snart Ni visar Er på tribunen tillsammans med Zinovjev kommer partiet att säga: här är centralkommittén, här är regeringen”. Å andra sidan hade Trotskij, framhöll Kamenev,

ingenting att förlora. ”Stalin tänker”, försäkrade han, ”på hur han skall kunna förgöra Er. Först moraliskt, sedan fysiskt: baktala, organisera en provokation, iscensätta en fingerad militär sammansvärjning eller en terroristisk akt. Tro mig, det är ingen hypotes — inom trojkan var man ibland tvungen att vara öppenhjärtig emot varandra. Stalin för kampen på ett annat plan än Ni. Ni känner inte denne asiat.” Själv hade han, berättade han Trotskij, skrivit sitt testamente och rådde Trotskij att göra detsamma.

Inom Trotskijs läger synes man ha tvekat ett ögonblick. Trotskij själv skildrar hur man efter Kamenevs och Zinovjevs brytning med Stalin diskuterat frågan ”med vilken motståndare man skulle sluta ett block” — att man skulle sluta förbund med någon av sina dödsfiender ansågs alltså som en självklar sak, det var bara fråga om med vilken, och ingendera av dem var allt för aptitlig: Stalin kommer, försäkrade en av trotskisterna, att bedra och Zinovjev att löpa sin väg. Man stannade emellertid vid Zinovjev och Kamenev, kontakt slöts först mera oformellt, längre fram i mera bindande former.

Stalin skulle alltså störtas. Det program man därvid skulle proklamera gick till att börja med ut på brytande av partiledningens maktmonopol: alldenstund Zinovjev och Kamenev ivrigt försvarat detta monopol så länge de ännu haft en viss andel i det och hoppats vinna mer, måste de ju nu erkänna att de 1924 gjort ett misstag, då de bekämpade Trotskijs försök att bryta det — till gengäld erkände Trotskij ädelmodigt att hans angrepp på kumpanerna i 'Lärdomar av oktober' varit obefogade. Men ensamt på detta program kunde säkert ingen seger vinnas. Hur tilltalande lösen man än utfärdade: tryggande av partidemokratien, kamp mot byråkratismen etc., var det tämligen uteslutet att man med den kunde vinna ett parti, som redan fullständigt fallit till föga för Stalins diktatur och till stor del genom personliga fördelar profiterade av den. Detta så mycket mindre som folk nog kunde väntas förstå, att vad de tre ville mindre var brytande av partiledningsdiktaturen än den egna erövringen av den. Vad programmet först och främst måste rikta sig emot var partidiktaturens ekonomiska politik. Att man med framgång skulle kunna bekämpa Stalins kurs, då han proklamerat som sitt mål genomförande av socialismen i Ryssland självt men samtidigt gav en hotande kapitalistisk utveckling fritt lopp, och att man alltså på det sättet kunde komma Stalin till livs, tvivlade de tre sammansvurna alls inte på.

Utsikterna att lyckas voro så mycket mera lovande som utvecklingen i sovjetstaten för varje dag blev allt mera ägnad att stärka tvivlet på neppolitikens förmåga att föra fram till socialismen. De framsteg, som gjorts på det ekonomiska livets s. k. socialistiska sektorer, voro ytterst blygsamma. Framför allt gällde det framstegen inom den i ett socialistiskt samhälle grundläggande viktiga industrien. Visserligen skröt man vitt och brett med vad man kallade industriens stormande frammarsch och demonstrerade, hur industriens tillverkning sedan krigskommunismens år ökats med flera hundra procent. Men alldenstund industriens tillverkning den gången starkt närmat sig nollpunkten, betydde dessa hundraprocentiga stegringar i realiteten inte så mycket; den stormande frammarschen hade i själva verket inte fört längre, än att man nu börjat närma sig den ryska industriens jämmerligt låga förkrignivå, och den utförda prestationen bestod i realiteten i att man efter oändliga vedermodor åter lyckats få i gång den industriapparat, som man ärvt av tsarismen och som blott behövt någon liten reparation för att åter kunna tas i bruk. Det ryska folkets behov kunde denna industri alls inte tillfredsställa — på alla håll rådde skriande industrivarubrist. Inte heller kunde den ge det ryska arbetarproletariatet något så när drägliga villkor; lönerna voro miserabla och utbetalades med månaders försening. Och nu stod man på en kritisk punkt: hur skulle man komma vidare? Var skulle man få medel till alla de industriella nyanskaffningar, som behövdes, om inte stagnation skulle inträda?

Samtidigt blev det allt svårare att i den kapitalistiska utvecklingen i byarna se ett socialistiskt glädjämne. Skulle kulakerna, vilkas välmåga snabbt förkovrades, vilkas aptit

stadigt stegrades och vilkas tendenser att vilja topprida och exploatera de andra bönderna allt mera framträdde, verkligen, som man i det längsta försökte intala sig, 'växa in i det socialistiska samhället'? - det började bli litet svårt att tro på det. Och teorien att det var till socialismens fromma att jordbruket drev upp sin produktion, även om det skedde under kapitalistiska villkor, var inte lätt att vidhålla, då det småningom blev allt större risk för att denna produktion skulle gå den socialistiska statens näsa förbi. Med kulakerna i spetsen började bönderna att, som det hette, sabotera sädessäljningen. Sälja sin säd till staten för de lågt fixerade pris, som staten ville ge, voro de inte hågade för. Och att över huvud taget sälja säd tjänade bra litet till för dem, då de inte kunde få köpa industrivaror i stället.

För en kritik av den stalinska politiken fanns det alltså goda utgångspunkter. Man kunde till en början, med hänvisning till vart Stalins försök att realisera socialismen i ett land lett, hävda hopplosheten i ett sådant försök och följaktligen angripa honom för att han i strid mot den rätta leninska bolsjevismen vänt världsrevolutionen och arbetet för den ryggen. Oppositionen, som efter huvudmannen döptes till den trotskistiska, gjorde det också — det blev dess ena nummer i kampen mot Stalin. Någon större succé kunde man dock knappast vänta sig av det: utsikterna att vinna partiopinionen för världsrevolutionslinjen voro ganska små, helst konjunkturen för denna revolution för ögonblicket voro dåliga och man inte kunde peka på något medel att bättra upp dem. Vad man kunde göra var egentligen blott att kritisera Stalin för att han inte gav de riktiga kommunisterna i de kapitalistiska länderna tillräckligt stöd utan i stället gav sig in i en del opportunistiska förbindelser med icke-kommunistiska rörelser.

Med så mycket större energi riktade sig den trotskistiska oppositionen — det blev det andra och viktigaste numret på oppositionsprogrammet — mot själva det sätt, varpå Stalin velat realisera sin socialism. En politik, som negligerade den socialistiska sektorn i statens ekonomi, som lät industrien föra en bekymmersam tillvaro och lämnade den klass, vilken framför allt måste vara socialismens bärare, arbetarklassen, att leva i misär, allt under det att den höll sin skyddande hand över den kapitalistiska sektorn, uppmuntrade den kapitalistiska utvecklingen i byarna och tog bykapitalisterna, kulakerna, under sitt hägn, en sådan politik utgjorde ju, hette det, ett hån mot allt vad socialism hette; den förde ju käpprätt tillbaka till kapitalismen. Neppolitiken måste alltså läggas om. Vad som först och främst måste ske var igångsättande av en målmedveten industrialisering. Därmed skulle till att börja med den socialistiska sektorn ryckas upp, rimlig omsorg ägnas åt dem, som borde vara socialismens skötebarn, och alltså den socialistiska utvecklingen vederbörligen befrämjas; därmed skulle vidare den kapitalistiska utvecklingen i byarna bromsas — ty medlen till industrialiseringen måste tas av bondeklassen, närmast genom högre skatter på böndernas produktion och högre priser på de industrivaror, som de måste köpa: på det sättet skulle man komma bykapitalismen och dess representanter, kulakerna, till livs.

Onekligen stodo de båda huvudpunkterna i Trotskijs oppositionsprogram: bestridandet av möjligheten för Ryssland att på egen hand nå fram till socialism och yrkandena på en mer konsekvent socialistisk politik i Ryssland, i mycket dålig samklang med varandra. Kunde socialismen nås endast genom samfälliga ansträngningar av proletariaten i flera länder, var det ju tämligen likgiltigt, om Ryssland förde en mer eller mindre socialistisk politik under väntan på att Världsrevolutionen skulle komma och de andra proletariaten rycka upp vid det ryska proletariatets sida; vilka ansträngningar Ryssland än gjorde att på egen hand skapa socialism, gjorde det ju ändå enligt trotskismen varken från eller till.

Om det alltså var högst inkonsekvent av Trotskij att, med den åsikt han hade om omöjligheten att driva något isolerat ryskt socialistiskt nybyggnadsarbete, kritisera det sätt, varpå detta nybygge bedrevs, så hindrade det inte att denna hans kritik var farlig nog: att Ryssland under neppolitiken var på marsch inte mot socialism utan mot kapitalism kunde man ju se med förbundna ögon. Och det värsta var att Stalin inte hade möjlighet att med

någon större kraft bemöta Trotskijns kritik. Saken var nämligen den att de fenomen, som Trotskij kritiserade, så småningom måste väcka Stalins egna betänkligheter. Visserligen var det intet tvivel om att, om man lät den utveckling Ryssland nu var inne i fortsätta, rysk ekonomisk uppblomstring skulle komma till stånd och det var ju Stalins mål. Men det var som agrarstat Ryssland nu var på väg att blomstra upp — och en sådan skulle, det var inte svårt att förstå, ofelbart göra sig av med bolsjevismen; det priset för Rysslands nationella ekonomiska renässans ville Stalin inte betala. Skulle bolsjevismen kunna bevaras, måste man i stället söka landets ekonomiska rekonstruktion genom utveckling av den socialistiska industrien, som nu blivit fullständigt efter; den kapitalistiska utvecklingen på landsbygden måste avbrytas och jordbrukets ekonomiska resurser ställas till industriens förfogande.

Att Stalin snart skulle bli nödsakad att slå in på den inrikespolitik, som Trotskij förfäktade, stod alltså klart för honom själv. Det tvang honom å ena sidan att påskynda uppgörelsen med opponenter: skulle han bli tvungen att ta deras program, måste de själva först vara ur vägen. Men å andra sidan tvang det honom till försiktighet vid bekämpandet av dessa trotskistiska idéer, som snart skulle bli stalinistiska; alltför skarpt fick han inte motsätta sig Trotskijns krav på industrialisering och kulakkamp, två saker, som Stalin själv skulle komma att praktisera. Vad Stalin fick rikta sina hugg emot var de överdrifter, som Trotskij måste anklagas för att göra sig skyldig till. Trotskij ville, hette det, i stället för sund realpolitik driva äventyrspolitik, ”vulgärt revolutionärt spel”. Vad han föreslog vore inte industrialisering utan superindustrialisering. Som exempel på Trotskijns yverborna industrialiseringsidéer nämnde Stalin speciellt hans tanke att Ryssland skulle lägga sig till med stora elektriska kraftverk; det skulle, yttrade Stalin, vara lika dåraktigt som om en rysk bonde skaffade sig en grammofon i stället för en ko — ett celebret uttalande, som man förgäves söker bland de tänkvärda Stalinord, som den bolsjevikiska litteraturen åter och åter inpräntar i det ryska medvetandet som ett slags verbalinspirerade bibelord. På samma sätt gick, hette det, Trotskijns bondepolitik alltför långt; Stalin talade vid centralkommitténs plenum i april 1926 indignerade ord om dem, som ville behandla den arbetande bondeklassen som en främmande kropp, ett objekt att exploatera till industriens förmån, en av moderlandet utsugen koloni.

Trotskijns program var alltså för radikalt, däri bestod hans förvillelse. Sedan Stalin längre fram genomfört en industrialisering, som förhåller sig till den av Trotskij tänkta som en hel jazzorkester till den nyssnämnda grammofonen, och sedan han behandlat kulakklassen inte bara som en främmande kropp utan som en vidrig karbunkel, som man måste bortoperera har man nödgats modifiera anklagelsen: Trotskijns åsikter voro, heter det nu, farliga inte därför att de voro för radikala utan därför att de inte voro radikala nog. Det slag som Trotskij ville ge bondeklassen, var riskabelt, ty det skulle endast komma bondeklassen att skrika högt; skulle man slå bondeklassen, skulle det ske så rejält, att man tog vädret från den och berövade den förmågan att skrika. Vad Trotskijns politik gick ut på var endast, så har Stalin formulerat saken, att klösa till kulakerna; vad bolsjevikerna sedan gjorde var något helt annat: ”Att attackera kulakerna betyder att krossa kulakerna, likvidera dem som klass. Utan detta mål är en attack en deklamation, endast att klösa till, endast tomt buller, allt annat än en verklig bolsjevikisk attack. Ett slag, efter vilket kulakerna inte mer kunna repa sig — det är vad bolsjevikerna kalla en verklig attack.”

Det var fram på våren 1926 som striden gick in i sitt avgörande avskede. Stalinmotståndarna bildade nu ett formligt oppositionellt block (Trotskijns officiella anslutning till det skedde dock först något senare). Detta block utgjordes av en både kvantitativt och kvalitativt framstående samling krafter; förutom Kamenev, Zinovjev och Trotskij möttes här de allra flesta av Lenins närmaste män, desamma som några år senare skulle figurera i Moskvaprocesserna. Blocket gick nu också till aktion. Det var från början

klart att det var de stora, breda partilagren och i någon mån också proletariatet utanför partiet, som blocket måste försöka lägga an på. De ledande bolsjevikiska instanserna, politbyrån, centralkommittén etc., hade Stalin i sin hand, så också hela partiapparaten. Det var ju han, som fört bolsjevikerna i denna apparat till deras poster, och de vågade inte utsätta sig för hans onåd. Skulle oppositionen kunna vinna någon terräng, kunde detta ske blott bland de medlemmar av partiet, som ännu inte nått fram till köttgrytorna, och bland arbetarna vid maskinerna, vilka själva hade erfarenhet av hur litet neptiden givit arbetarklassen och därför kanske kunde lockas av en politik, som mera direkt inriktade sig på tillgodoseende av industrien och arbetarproletariatet.

Öppet kunde detta arbete inte bedrivas, det måste ske underjordiskt. Den gamla konspirationstekniken plockades åter fram: nu höllos hemliga möten, nu trycktes och spreds förbjuden litteratur, i april 1926 anordnades rent av ett slags mönstring av de oppositionella krafterna vid ett hemligt friluftsmöte i en skog utanför Moskva. Traditionerna från de tsaristiska konspirationsåren bevarades också såtillvida, som några av deltagarna i det konfidentiella mötet voro spioner och rapporterade allt för överheten, alltså Stalin.

Till försvar mot oppositionens verksamhet mobiliserade Stalin först och främst de högsta partiorganen. På centralkommitténs sammanträde i juni blev Zinovjev utstött ur politbyrån: genom att skapa oppositionella illegala grupper hade han, hette det, försökt spränga partiets enhet. Han ersattes av en lettisk arbetare, Rudzutak. Några stadiga stalinister — Stalins gamle kumpan Ordzjonikidze och en hel uppsättning nya män, som Stalin själv skapat och som så småningom skulle bli hans livgarde: Kirov, Andrejev och andra — sattes in som reserver i politbyrån i egenskap av suppleanter. Centralkommittén avfyrade också kraftiga salvor mot oppositionsmännen. Bl. a. stämplade Dzjerzjinskij deras ekonomiska program såsom ren demagogi, alldenstund partiet redan nedlagt ett enormt arbete på landets industrialisering. När Dzjerzjinskij omedelbart efter sitt anförande, där han hotat oppositionen med ”färskt krut”, fick slaganfall och dog, var det inte långt ifrån att dödsfallet förts på trotskismens syndaregister.

Samtidigt därmed togos också de breda partilagren och proletariatet i allmänhet under energisk behandling. Partisekreterare runt om i landet arbetade i sitt anletes svett med anti-trotskyistisk agitation på de bolsjevikiska mötena, de stora arbetarmassorna jagades ut till demonstration efter demonstration, där de trotskistiska irrlärorna utlades och enhälliga resolutioner antogos med krav på oppositionens stränga bestraffning. I tidningspress och broschyrer flödade en jämn ström av agitation mot Trotskij och avslöjanden av trotskisterna — Stalin bidrog med att ur sitt skåp plocka fram hemliga dokument, bl. a. hittills inte publicerade brev från Lenin, där han kallade Zinovjev och Kamenev förrädare (en hemställan till Stalin att han, medan han var i farten, också skulle publicera Lenins testamente, förblev däremot obesvarad). Samtidigt talade Stalin milt om nödvändigheten att lätta arbetarklassens ekonomiska betryck och strängt om en del byråkratiska partifunktionärers övergrepp.

Mot en så överlägset skött officiell opinionsbearbetning var den gamla underjordiska tekniken fullständigt ineffektiv. Men därtill kom att trotskisternas propaganda, i den mån den verkligen nådde proletariatet, ägde ganska ringa möjlighet att slå an. Att fria till de ryska massornas sympati med ett program, vilket bjöd på världsrevolution såsom piece de résistance, var en högst otacksam uppgift. Skulle Ryssland engagera sig för världsrevolution, betydde det ju ofelbart att det, för att hjälpa denna revolution på traven, fick ta risken att åter ge sig in i utländska förvecklingar och krig — och det beteckade sig massorna för. Rollen som pionjär för hela mänsklighetens stundande lycka hade det ryska proletariatet fått alldeles nog av; för den rollen ville man inte längre riskera att få rivet skinn, just som detta skinn hjälpligt började läkas. Och till den i utsikt ställda

industrialiseringen ställde sig arbetarklassen, när allt kom omkring, tämligen skeptisk: var det så säkert, att den skulle medföra vinster för proletariatet och inte i stället nya offer?

Hur fullständigt trotskisterna misslyckats i att neutralisera den stalinska massuggestionen visade sig också då de i oktober gjorde ett desperat försök att åtminstone komma till tals med de meniga partimedlemmarna. Öväntat infann sig Trotskij själv vid ett particell-sammanträde i en av Moskvas fabriker och tog till orda; hans anhängare försökte samtidigt på en rad andra håll att på samma sätt tilltvinga sig partimassornas uppmärksamhet. Det hela avlöpte ytterst snöpligt. Den bolsjevikiska partidisciplinen bestod provet och firade en av sina största triumfer: massorna själva vände sig med raseri mot de förmättna, som hade djärvheten att, såsom termen lydde, ”påtvunga dem en diskussion”. Så fort de trotskistiska talarna visade sig på tribunerna, bröt en orkan lös, deras första ord drunknade i infernaliskt larm: skrån och skratt, visslingar och tillmälen; fabrikspiporna stämde i, här och var vräktes talarna helt enkelt ned från talarstolarna. Det dresserade proletariatet hade under de gångna åren nödgats förhålla sig rätt tyst; nu ljöd, på en vink av dressören, dess röst stark, enstämmig och fulltonig i ett vilddjursvrål.

Oppositionen hade alltså lidit ett stort fiasko; nu kunde Stalin börja den långa, systematiska och raffinerade förintelseprocessen. Att genast gå till repressalier undvek han; dessförinnan skulle opponenterna förmås till en vanärande kapitulation — därmed skulle de förlora den aktning, som deras käckä offensiv kanske trots allt på en del håll förskaffat dem, och bli ännu ofarligare; dessutom skulle det ju för Stalin bli lättare att annektera de oppositionellas program, om han först förmått dem att själva avsvärja sig det. Man ställde alltså i utsikt för trotskisterna att de, om de visade sig medgörliga, skulle få absolution. Modfällna efter sitt nederlag inlämnade också oppositionens ledare en skrivelse, där de förklarade sig villiga att inställa fraktionsstriden. Eftergiften togs ad notam men förklarades otillräcklig. Fjorton dagar senare tog oppositionen nästa steg: den 16 oktober publicerade de medlemmar av centralkommittén, som tillhörde oppositionen, med Trotskij, Zinovjev och Kamenev i spetsen en deklARATION i Pravda, där de erkände det oriktiga i den fraktionsbildningstaktik de följt och utlovade att i fortsättningen reservationslöst underkasta sig partikongressens och centralkommitténs beslut. Även om de inte avsvurit sina åsikter i övrigt och även om de vidhöllo sin rätt att i former, som voro förenliga med partidisciplinen, verka för dem, var ju underkastelsen fruktansvärd och för oppositionens prestige ödeläggande.

Sedan de oppositionella på detta sätt förmått att förklara sig förtjäna riset, tog också Stalin fram det: nu lät han centralkommittén besluta att utstöta Trotskij och Kamenev ur politbyrån; Zinovjev, som redan förut exkluderats, berövades den plats som ledare av komintern, som han sedan dess bildande innehåft; en del andra oppositionsmedlemmar drabbades av diverse straff. Även om trion ännu fick behålla sina platser i centralkommittén, var den alltså fullkomligt skild ut ur partiledningen. På en strax därpå sammanträdande partikonferens — partikongressen började nu inkallas allt mer sällan, man nöjde sig med att samla en trängre krets partirepresentanter till s. k. rådgivande konferens — firade man också segern genom att åter hamra lös på det trotskistiska programmet och hylla den stalinska planen att bygga upp en isolerad rysk socialism.

Stalin passade vid detta tillfälle också på att demonstrativare än förr dekorera sitt bygge med den ryska nationalflaggan. Utförligt skildrade han, hur hela världsproletariatet med spänd väntan iakttog bolsjevismens arbete, hur ett oräkneligt antal arbetardelegationer från Västern kom för att studera varje bit av det ryska verket, hur världens alla arbetarklasser hoppades på framgång och seger för bolsjevismen. Om det var det ryska proletariatets plikt mot socialismen att se till att denna seger vanns, så var det tydligen enligt Stalin minst lika mycket en rysk nationell hederssak. Men samtidigt betonade han, att några riskabla trotskistiska konstruktioner i bygget ville han inte vara med om. ”Man kan inte”,

förklarade Stalin, ”befordra industriens framsteg genom att försumma jordbrukets intressen eller genom att brutalt våldföra dem.”

*

Vid utgången av 1926 var alltså oppositionen bragt på knä; i början av 1927 inträffade emellertid en händelse, som ett ögonblick syntes ge den möjlighet att resa sig. Om också det bolsjevikiska intresset för världsrevolutionen under den gångna tiden alltmer avsvannat, hade likväl den kinesiska bolsjevismens frammarsch dittills betraktats med vissa förhoppningar och utgjort en glädjekälla. Nu inträffade i mars 1927 dess stora débâcle. Den kommunistiska flygeln i det nationalist-kommunistiska partiet, det s. k. kuomintang, demolerades av Chiang Kai-shek; massor av kommunistiska arbetare mördades, de ryska agenter, som gått den kinesiska bolsjevismen till handa, nödgades fly, razzia verkställdes i den bolsjevikiska ambassaden i Peking. I och för sig var ju saken närmast endast ett nytt bevis för hur lönlöst det var för Ryssland att i sitt arbete för socialismen räkna på andra krafter än de egna ryska. Det hindrade emellertid inte att affären gjorde ett starkt intryck på den ryska opinionen. Det var ju inte bara ett bakslag för världsrevolutionen utan också för den ryska bolsjevismen, som under årtal haft den kinesiska bolsjevismen som sitt speciella skötebarn, uppfostrat den med goda råd och närt den med feta subsidier. Och samtidigt var det ett hårt slag för de ryska nationella känslorna: ett block av sovjetstater på 600 miljoner människor, dirigerat från Moskva — med dess realiserande skulle man ju kommit ett gott stycke på väg mot det ryska världsherraväldet!

Det hela var alltså inte långt ifrån en katastrof — en katastrof, för vilken Stalin onekligen i mycket hög grad bar skulden. Det var nämligen på hans order som de kinesiska kommunisterna idkat det samarbete med de borgerliga nationalisterna som nu fått ett så fatalt slut — till all lycka för Stalin hade ett tal, som han hållit ett par dagar före Chiang Kai-sheks kupp och vari han uttalat sitt fulla förtroende för denne, inte hunnit inflyta i Pravda utan kunnat lyftas ut ur tryckformarna.

Stalin var alltså svårt komprometterad och oppositionen som i övrigt bekämpat hans taktik hade fått en lysande chans, som det gällde att utnyttja till det yttersta. Den förstod att denna chans samtidigt var dess sista: kunde partiet ge den stalinska politiken absolution för ett fiasko, som ingen statsman i något annat land skulle kunnat överleva, då var Stalins position sådan, att det inte lönade att vidare gå till storms mot den. Stalin å sin sida kunde inte undgå att förstå, hur farlig situationen var för honom: nu måste faran från oppositionen likvideras en gång för alla och radikalt.

Oppositionen gick alltså nu med friskt mod till verket. På ett sammanträde i kominterns exekutivkommitté anklagade Trotskij Stalin för förräderi mot världsrevolutionen; andra oppositionsledare uppträdde också vid olika tillfällen — Zinovjev t. ex. vid firandet av tidningen Pravdas 15-årsdag — med skarpa anklagelser mot Stalin och centralkommittén. Framför allt sattes det underjordiska arbetet åter i gång med arrangerande av hemliga möten och sammankomster och hela den övriga repertoaren. Ett av huvudnumren i kampanjen var spridningen av en deklARATION, där 83 medlemmar av det gamla leninska gardet anklagade Stalin för att ha fört sovjetstatens både yttre och inre politik till bankrutten.

Stalin svarade — förutom med G. P. U.-angrepp mot den illegala verksamheten — med ett skickligt motdrag. Faran från Trotskijoppositionen låg ju först och främst däri, att den kunde vädja till de ryska nationella känslorna. Stalin mötte faran genom att i stället mobilisera samma känslor mot oppositionen själv. Samtidigt som Stalin energiskt försvarade sin kinesiska politik som den enda rätta och riktiga — en del fel vid utförandet av de stalinska intentionerna hade visserligen, det medgavs, begåtts av diverse

underordnade krafter — framställde han hela den kinesiska affären som ett utslag av att den kapitalistiska världen nu åter kände sig stark nog att gå till anfall mot sovjetstaten. Då England också bröt förbindelsen med Ryssland, kunde detta inregistreras som ett nytt förbud till det kapitalistiska överfallet på bolsjevikstaten; mordet på sovjetambassadören i Warszawa, Vojkov, gav ytterligare bekräftelse på saken. För att häva det sista tvivlet ”upptäckte” G. P. U., hurusom denna kapitalisms agenter försökt placera bomber i G. P. U:s huvudkvarter i Moskva, och avrättade i det sammanhanget 20 f. d. kapitalister och aristokrater. Det kapitalistiska kriget var alltså förestående, det socialistiska fosterlandet var i fara — och ett sådant ögonblick var det trotskismen valt att söka diskreditera statens ledning!

För oppositionen betydde detta schack och matt. Vederlägga dessa rövarhistorier om den kapitalistiska världens planer att anfälla Ryssland kunde den inte ge sig in på; för Trotskij, världsrevolutionens förkämpe, var ju den västerländska kapitalismen en ännu värre fiende än för stalinismen, och Trotskij hade alltså ännu större intresse än motståndaren att upprätthålla myten om att denna kapitalism umgicks med allehanda nattsvarta planer. Därmed hade då också Stalin fått övertaget över oppositionen: hotade verkligen kriget, var ju anfallet på den sittande ledningen i själva verket oförsvarligt.

På ett plenum i centralkommittén i juli 1927 fick också Stalin utan svårighet igenom en resolution, som uttalade ett skarpt förkastande av att oppositionen, i det farliga utrikespolitiska läge, som sovjetunionen råkat i, ”kommit med uttalanden, som voro ägnade att underminera partiets arbete på att mobilisera massorna för striden mot krigsfaran och för stärkande av sovjetstatens försvar”. Men då han också ville utnyttja situationen till att utesluta trotskisterna ur centralkommittén, mötte han ett visst motstånd. Det vapen han höjt mot oppositionen befanns i sista stund vara tveeggat: det visade sig, genant nog för Stalin, att församlingen inte var fullt lika övertygad som han om att man i händelse av krig kunde klara sig utan Trotskijs och de andra oppositionsmännens hjälp. Visserligen drev Stalin igenom beslutet, men som försiktig general avstod han, i känslan av församlingens stämning, från att begagna sig av det; det slutade med att man nöjde sig med att ge trotskisterna, som åter lovat förbättrat uppförande, en varning.

Med sitt falska kort hade alltså Stalin stuckit över oppositionens trumf; när oppositionen sedan åter spelade ut, utan att ha andra kort än sina gamla på hand, var utgången given. En del av opponenterna valde att ge upp och medan ännu tid var rädda sig genom frivillig underkastelse under Stalin.

Hösten 1927 öppnades slutspelet. Trotskij hade tydligen valt tidpunkten med bestämd beräkning. Tioårsdagen av bolsjevikrevolutionen var inne — det kunde ju inte vara möjligt att partiet redan bragts att glömma att han varit denna revolutions centralfigur. I början av september inlämnade oppositionen en promemoria till politbyrån: den presenterades som oppositionens ”plattform”, som förberetts till partikongressen, vilken skulle sammanträda i december. Det hela var ett generellt angrepp på stalinismen. Här karakteriserades i skarpa ord den stalinska diktaturen. Politbyrån hade underordnats under sekretariatet, sekretariatet under sekreteraren; partiet självt betydde intet. Stalin tillfrågade det inte ens om dess mening — det hade han inte gjort vare sig i den kinesiska frågan eller andra viktiga angelägenheter. Partimedlemmarna hade vid varje viktigt avgörande endast ett val: avstå från att ha någon som helst mening eller anklagas för att vilja splittra partiet — varje ord av kritik mot Stalin stämplades som strid mot partiet. Utrotandet av demokratien ur partiet ledde till utrotande av arbetardemokratien i allmänhet, i fackföreningar och andra massorganisationer. All politik, som denna diktatur bedrev, vore en sicksackpolitik med små rörelser åt vänster och stora och djupa åt höger, en politik, som var så mycket farligare, som den dolde avvikelserna från socialismen under en täckmantel av allehanda socialistiska ord och fraser.

Naturligtvis tillät politbyrån inte att denna oppositionens plattform presenterades för kongressen; den förklarades partifientlig och dess publicering förbjöds. Och då oppositionen illegalt lät trycka och sprida promemorian och publicera den i utlandet, slog Stalin till. G. P. U. ingrep med häktningar och förvisningar och förslaget att utesluta oppositionen togs fram igen. En del obeskrivliga skandalscener i centralkommittén följde. Under de församlades oljudsorgier — det var regin från fabriksmötena som oförändrad tillämpades i bolsjevikparlamentet — ansträngde Trotskij sig till det yttersta att få säga församlingen några sanningens ord, innan kritiken för alltid skulle tystna i den. Uteslutandet av oppositionen stod, förklarade han, i full överensstämmelse med den politik, som bedrevs av den härskande klicken, vilken ur partiet drev ut hundraden och tusenden av dess bästa medlemmar, höll sin plats på partiets topp genom våld och terroriserade det parti, som skulle vara organ för proletärdiktaturen. Men de församlade lyssnade inte, de ville inte eller de tordes inte: kanske hade oppositionen rätt, men den var nu i alla fall dömd, och bara att höra på den var ju komprometterande!

Stalin var osårbar — i triumfens ögonblick passade han på att demonstrera för opponenter, hur osårbar han var. 1 årtal hade de mot honom utnyttjat Lenins testamente, spritt det i hemlighet, uppfordrat Stalin att framlägga det och hånat honom för att han inte vågat. Nu var det han, som hånade dem: de trodde att de hade ett vapen emot honom, — nu ville han visa dem, hur verkningslöst det var. Lenins testamente! — oppositionen påstod, att centralkommittén fördolt det. Det var, försäkrade Stalin, fel; då kommittén beslutat att inte offentliggöra det, hade en av orsakerna varit den, att Lenin inte själv önskat det (en orsak som, inom parentes sagt, märkvärdigt nog alls inte anförts, då beslutet på sin tid fattades). Det sades att Lenin hade föreslagit kongressen att uppta frågan om att ersätta Stalin med en annan generalsekreterare. Det var fullkomligt riktigt; Stalin ville uppläsa denna passus, fastän församlingen redan hört den många gånger. Och Stalin läste de välkända orden: ”Stalin är för grov” o. s. v. ända till slutet.

Detta var alltså Lenins ord — vart ville, frågade Stalin, oppositionen nu komma med dem? Att Lenins råd inte följts, det var inte hans fel: han hade inte bara en utan flera gånger själv erbjudit sin abdikation, men partiet hade inte accepterat den, det hade bett honom stanna kvar. Vad skulle han då ha gjort? Skulle han ha övergivit sin post? — något sådant låg inte för hans natur. Och vad beträffade Lenins karakteristik av honom, hade Lenin haft fullkomligt rätt — men de egenskaper han framdragit voro ingenting att skämmas för, tvärtom; så som utvecklingen gestaltat sig, hade det visat sig, att de voro inte fel utan förtjänster.

”Ja, kamrater, jag är brutal mot dem, som krasst och förrädiskt bryta sitt ord, som splittra och förstöra partiet. Jag har aldrig dolt det och döljer det inte heller nu.”

Stalin dolde det inte; han dolde över huvud taget inte under sina uppträdanden vid den långa uppgörelsen inom centralkommittén, med vilka medel han alltjämt ville hävda partiets enhet, d. v. s. sin egen diktatur över partiet. Till förberedelserna för slutuppgörelsen med Trotskij hade hört, att G. P. U. låtit en av sina agenter, en f. d. officer i den vita generalen Wrangels armé, nästla sig in i oppositionens led för att där företa manipulationer, som skulle ge möjlighet till att anklaga trotskisterna för tsaristiska konspirationer. Numret hade inte gått: Trotskij hade inför centralkommittén avslöjat G. P. U:s machinationer. Utan att låta sig genera därav tog Stalin upp saken: den metod, som hade tillämpats, var all right, oppositionen hade ingen anledning att indigneras över den. ”Vem kan förmena sovjetregeringen rätt att använda f. d. officerare för att komma kontrarevolutionära organisationer på spåren?” Alla medel vore tillåtliga, då det gällde att bekämpa oppositionen. Repressalier? — ja, naturligtvis skulle man använda repressalier. ”I partiets historia hade aldrig repressalier betraktats såsom något exceptionellt.” ”Partiet tillämpar och kommer att tillämpa repressalier mot desorganisatörer och splittringsmän.”

”Man klagar över att skadegörare häktas, män, som uteslutits ur partiet och driva antisovjetintriger. Ja, vi ha häktat dem och komma att häkta dem, så länge de underminera partiet och sovjetmakten.”

Nu kunde då också Trotskij och Zinovjews utdrivning ur centralkommittén verkställas; beslut därom fattades under stor entusiasm (Kamenev hade för ögonblicket hållit sig i bakgrunden och fick tills vidare sitta kvar på sin plats). Men samtidigt fattade centralkommittén ett annat och högst intressant beslut, som utgjorde en förberedelse till den likplundring, som skulle ske, då oppositionen fått den definitiva dödsstöten. Den antog ett s. k. direktiv för utarbetande av en ekonomisk femårsplan: det var Trotskij programpunkt om den forcerade industrialiseringen, som man nu beredde sig att expropria, låt vara att man ännu alltjämt framhöll, att vad man önskade var inte superindustrialisering utan rätt och slätt industrialisering. Själva termen ”femårsplan” var Trotskij, lancerad av honom redan iglo. Inte ens det lilla knepet att maskera tillgreppet genom att i stället lägga sig ombord med t. ex. en fyraårsplan gjorde man sig besvär med. De ryska arbetarmassorna, som snart skulle möta upp på tioårsjubileet och kanske därvid skulle se sig om efter Trotskij, vars bild i knappast mindre grad än Lenins var förknippad med revolutionsminnet, kunde alltså ta det med ro. Trotskij själv skulle visserligen vara borta, men den trotskistiska idé, som eventuellt kunde intressera dem, skulle de inte behöva sakna: den fanns i gott förvar, den kunde de läsa på stalinsmens egna mötesdukar. Samtidigt gav man också arbetarklassen en liten försmak av allt det goda, som det bebådade nya stalinska industrialiseringsprojektet skulle komma att ge dem: man ställde i utsikt att så småningom — tidpunkten var något obestämd — införa sjutimmarsdagen.

Stalins fruktan för att trotskismen gjort ett visst intryck på massorna och hans försök att inför jubileumsdagen neutralisera det voro tydliga nog. Över huvud taget motsåg han uppenbarligen dagen med en viss nervositet: skulle Trotskij, när allt kom omkring, bli i stånd att slå mynt av oktoberminnet och massornas stämning inför det? Oppositionen å sin sida var optimistisk: vad som skett i centralkommittén var, menade den, intet uttryck för vad som rörde sig i partileden och än mindre för folkopinionen i dess helhet. Trotskij skildrar i sin självbiografi, hur partimedlemmarnas önskan att höra oppositionen yttrade sig allt starkare mitt under alla förföljelserna mot den och hur de illegala möten, som oppositionen ideligen anordnade, fingo anslutning av deltagare i tiotusental. Till slut kände sig oppositionen t. o. m. nog stark att anordna ett öppet möte i Tekniska högskolans lokal i Moskva; ett par tusen personer fyllde salen, massor av folk kommo inte in, administrationens försök att ingripa voro, säger Trotskij, fruktlösa.

Naturligtvis skulle det för administrationen varit en lätt sak att spränga mötet; när över huvud taget de stalinska myndigheterna under dagarna före jubileet gävo trotskisterna en viss frihet var det tydligen för att låta slutuppgörelsen med dem ske på verkningsfullare sätt. Det var de djupa folklagren själva, som skulle få fira revolutionens tioårsjubileum genom att spontant vända sig mot dessa förrädare och slå ned dem — ett tillmötesgående mot de demokratiska principerna, som proletariatet eljest inte sett mycket av men som det ju passade bra att lufta en smula vid festligheterna.

En viss besvikelse var det väl därvid för regien att oppositionen inte på den stora dagen gick till några ytterligheter, något som man genom den relativa passivitet man en tid visat velat animera den till och som man med utomordentliga åtgärder rustat sig emot. Den uppträdde i själva verket högst moderat. De oppositionella demonstranterna försökte blott att få ställa upp i de stora allmänna festprocessionerna med sina standar, som bu-ro skenbart högst oskyldiga och harmlösa inskrifter: ”Uppfyll Lenins testamente” — om därmed menades det testamente, som Stalin i sitt gravtal över Lenin lovat att hedersamt uppfylla eller det som låg i Stalins skåp specificerades visserligen inte. ”Låt oss rikta vår eld åt höger, mot kulaken, mot nepmannen, mot byråkraten” — goda leninska lösenord

alltså, om också ingen kunde missta sig på meningen.

Den stora pogromen mot trotskisterna var emellertid redan färdigarrangerad, och den bagatellen att trotskisterna inte gävo någon anledning till att sätta den i gång fick inte hindra dess exekverande. De representanter för den proletära folkviljan, som G. P. U. organiserat, togo oppositionen under behandling: standaren rycktes ur trotskisternas händer, de själva bombarderades enligt den officiella berättelsen om tilldragelsen med galoscher och rutten potatis. Massornas djupa indignation mot Trotskij och hans idéer kunde ju därmed anses vara bevisad: för att få ge luft åt den hade det ryska proletariet inte ens skytt att — ett rörande drag — i brist på andra projektiler dra av sig sina surt förvärvade galoscher och förrätta hyllningen åt oktoberminnet med blöta fötter — hur det kom sig att detta proletariat vid revolutionsfesten mött upp med fickorna fulla av rutten potatis blev visserligen inte fullt klart. Då Trotskij själv kom till synes i en bil, avlossades ett skott mot den, och röda arméns f. d. chef attackerades av en drucken brandsoldat, som hoppade upp på fotsteget och krossade bilens glasruta.

Sedan trotskisterna, som det heter hos en av de officiella partihistorikerna, ”bekämpat sovjetregeringen på gatorna och därmed slagit in på kontrarevolutionens väg” men nu själva blivit nedkämpade av proletariet, ”som demonstrerat sin orubbliga vilja att försvara oktoberrevolutionens vinster under ledning av kommunistpartiet och dess centralkommitté”, var deras öde beseglat. Redan några dagar senare uteslöts Trotskij och Zinovjev ur partiet, och centralkommittén rensades från de anhängare, som oppositionen fortfarande hade kvar där. Den i december sammanträdande partikongressen skulle sedan förrätta trotskismens slutliga likvidering.

Kongressen var väl kvalificerad för uppgiften. Valen till den hade dirigerats skickligt: av de över 700,000 röster, som avgivits, hade oppositionen fått 6,000, och bland de valda delegaterna fanns inte en enda trotskist. För de enstaka trotskister, som ännu innehade poster i partiet, vilka gävo dem säte och stämma på kongressen, var det alltså en hopplös sak att bemöta Stalins stora anklagasetal, där han med vanlig tungfotad utförlighet redovisade det oppositionella blockets förvillelser. Åter anklagades trotskisterna för sin opposition mot vad Stalin nu redan kallade Lenins lära om möjligheten att realisera socialismen i ett land. Rakt på sak uppbadade han den ryska nationalismen mot Trotskij, som, hette det, menade, att den ryska revolutionen inte kunde stå sig mot det konservativa Europa, om inte de västerländska arbetarna kommo den till hjälp.

I övrigt försiggick proceduren i redan hävdvunnen ordning: exekutionen skedde först sedan man lockat offren att hudstryka sig själva. Kongressen antog till att börja med en resolution, som förklarade att medlemskap av Trotskijoppositionen och propaganda för dess åsikter voro oförenliga med medlemskap i partiet — man inviterade alltså trotskisterna att avsvärja sitt kätteri för att få bli kvar i partiet. Invitationen följdes av en rad bland oppositionens medlemmar, som, i litet växlande ordalag, förklarade sig villiga till mer eller mindre fullständig självuppgivelse — i spetsen gick Kamenev, som utlovade att avstå från att över huvud taget, även i de former partistadgarna tilläto, göra några privatåsikter gällande. Sedan alltså på detta sätt åtminstone en del av oppositionen gjort skamlig kapitulation och blocket därmed sprängts, tog kongressen nästa steg: sjuttiofem ledande trotskister med Trotskij, Zinovjev och Kamenev i spetsen uteslöts ur partiet. En dagen därpå inlämnad ny, än ynkligare ångerskrivelse från Zinovjev, Kamenev och andra lämnades utan avseende; botgörarna uppmanades likväl att komma igen om ett halvt år — uppförde de sig väl under tiden, fanns det hopp för dem. Samtidigt beslöt kongressen, att centralkommittén skulle vidtaga alla åtgärder för att de meniga medlemmarna av Trotskijoppositionen skulle bli utsatta för vederbörligt ”ideologiskt inflytande” och att partiet skulle befrias från alla oförbätterliga trotskistiska element. I överensstämmelse därmed uteslöto de lokala kontrollorganen efter kongressen 1,500 mindre prominenta

oppositionsanhängare, massor tvungos att, för att få nåd, kläda sig i säck och aska.

Men till den likvidering av trotskismen, som kongressen hade att verkställa, hörde också en annan sak: det gällde att lägga beslag på de aktiva tillgångarna i likvidationsboet, d. v. s. de delar av trotskismens program, som Stalin redan länge haft begärelse till. Sedan Trotskijs obehagliga mun nu var tystad, kunde Stalin börja ta upp hans idéer som sina egna och proklamera dem som god bolsjevism.

Nu kunde han till att börja med fastslå, att det tempo man hittills hållit i industrialiseringen, då man på tio år nått den tsaristiska industriens nivå, inte alls var tillfyllest. Nu måste man, hette det, i fråga om industrien ta steget fullt ut. Man skulle, så formulerades Stalins lösen, i industriellt avseende hinna fatt och hinna förbi den kapitalistiska världen. Det var en lösen, med vilken man nu i ett enda sjumilasprång hann fatt och hann förbi Trotskij och hans s. k. superindustrialisering. Själva formuleringen hade Stalin hittat hos Lenin — vad kan man inte hitta hos honom? — varför det hela kunde presenteras som inte trotskism utan leninism. Lösen var så mycket finare, som den först och främst tryckte på att vad man nu startade var en nationell rysk kraftmätning med den övriga världen.

Nu kunde man, för det andra, förbereda annexionen av Trotskijs agrarprogram, som man dittills måst visa en dygdig avsky för. Den annexionen var också nödvändig, ty industrialiseringen var omöjlig om man inte, såsom Trotskij ville, lät bönderna bestå fiolerna. Att låta bönderna enligt Bucharin-Stalins recept utnyttja sina skördar till att göra sig själva rika och på detta något dubiösa sätt tjäna den socialistiska staten gick inte längre för sig; nu måste man, enligt Trotskijs recept, tvinga dem att finansiera det statliga industrialiseringsarbetet. I första hand måste man därvid klämma åt kulakerna, vilka från de aktningvärda medborgare, som man ett slag gjort dem till, åter måste degraderas till motbjudande exploatörer.

Då Stalin på detta sätt även i fråga om jordbruket slog in på de trotskistiska linjerna, gick han också här mycket längre än vad Trotskij tänkt. Om Trotskij velat genom höga skatter, höjda industrivarupriser etc. pressa ut av den småkapitalistiska byn vad industrien behövde och därmed brandskatta bykapitalismen så hårt, att dess ytterligare tillväxt stoppades, så kom nu Stalin fram med mycket radikalare planer. Skulle man bekämpa kapitalismen i byarna, borde man göra det med besked och direkt införa socialismen där. Jordbruket skulle kollektiviseras, bönderna skulle samlas i stora, socialistiska inrättningar, som man dittills endast i mycket liten skala vågat sig på att realisera. Fördelen därav var tydlig. Genom en dylik kollektivisering skulle ju staten först och främst få nyckeln till böndernas lador: ett relativt fåtal storbruk kunde man ju på ett helt annat sätt hålla sin hand över än 30 miljoner småbrukarhushåll. Men samtidigt skulle man så skaffa sig säkerhet för att man i dessa lador skulle finna vad man sökte i tillräckliga kvantiteter. Stordriften skulle ge möjlighet att organisera jordbruksarbetet på rationellt vis (bl. a. genom en lämplig portion tvång), i storbruken skulle modern sakkunskap, moderna metoder, moderna redskap etc. komma till användning. Tack vare dessa faktorer skulle skördarna kunna mångdubblas och jordbruket bli en tillräckligt givande exploateringskälla för staten, som skulle få medel att ösa i industrialiseringsarbetet.

Med ett ord: hade man nyss förebrått Trotskij, att han med sitt i grund och botten tämligen beskedliga agrarprogram ville förvandla landsbygden till en av staten exploaterad koloni, planerade man nu en exploatering av mycket mer systematisk och raffinerad art än vad kolonier i allmänhet äro utsatta för. Att detta sedan kunde kallas införande av socialism på rysk landsbygd var en extra förtjänst hos systemet, det hade ju ett ofantligt propagandavärde — men det var dock något högst sekundärt. Det var inte något plötsligt påkommet intresse för socialismens sak, vilken Stalin dittills behandlat en smula styv-

moderligt, som förde honom till kollektiviseringen. Huvudsaken för honom var, att detta nya system, vad man sedan kallade det, skulle effektivt tjäna det nationella ryska ekonomiska nybygget, sådant detta nybygge nu skulle bedrivas.

Det var denna nya politik, som på kongressen skisserades i Stalins tal och i de till kongressens godkännande framlagda resolutionerna; dock behandlades det hela ännu endast rent principiellt utan att man gav sig närmare in på hur det skulle ta sig ut i praktiken. Den femårsplan, där de nya linjerna i detalj skulle dras upp befann sig ännu i sitt första förberedelsestadium; de direktiv för dess utarbetande, som kongressen fick sanktionera, voro mycket oklara och upptogo en rad varianter. På den mest kritiska punkten, jordbrukets kollektivisering och den därmed sammanhängande kampen mot kulakerna, yttrade sig Stalin ännu med ganska stor försiktighet. De små individuella jordbruken skulle koncentreras till storbruk ”steg för steg, men oavslått, inte genom påtryckning, men genom anvisningar och övertalning”. ”De kamrater, som tänka göra slut på kulakerna genom administrativa åtgärder, genom G. P. U., ha orätt. Det är en lätt väg, men inte effektiv. Kulakerna måste behandlas med ekonomiska åtgärder på bas av revolutionär laglighet. Och revolutionär laglighet är ingen tom fras. Detta utesluter dock inte bruket av vissa administrativa åtgärder mot kulakerna.”

Vad kamraterna egentligen skulle tänka för att tänka rätt — om kulakerna skulle behandlas med administrativa medel eller inte — blev under sådana förhållanden något oklart; vad Stalins nya politik över huvud realiter skulle innebära, hade de flesta helt visst ännu ingen distinkt uppfattning om. Ett par små smakprov på den nya politiken gav emellertid Stalin snart nog efter kongressen. Att han nu tagit industrialiseringen under sitt speciella hägn, markerade han genom en större G. P. U.-razzia inom industrien — det var allt sedan borgarkriget hans sätt att hissa sitt befälstecken. Han lät alltså G. P. U. upptäcka en stor s. k. skadegörarorganisation av borgerliga specialister i Sjachtinskijräjongen i Donetsbäckens kolindustri. De beskyldes, dessa specialister, för att ha stått i förbindelse med kolgruvornas tidigare ägare, ryska och utländska kapitalister, och i komplot med dem bedrivit allehanda skadegörelse: lett arbetet oriktigt, fördärvat maskiner och ventilation, motarbetat förbättrandet av arbetarnas materiella läge etc., allt i avsikt att ”förhindra den socialistiska industriens växt och underlätta kapitalismens återinförande”.

Sådana voro anklagelserna; utförliga avslöjanden följde vid en anordnad rättegång, vid vilken man för första gången mötte det sedan vid sovjeträttegångar konstanta fenomenet: anklagade, som voro sina egna anklagare. Meningen med det hela var klar: det skulle ge dem, som ännu inte insett nödvändigheten av en förstärkt socialistisk kurs, en hälsosam tankeställare; här gick ju redan både den utländska och gamla inhemska kapitalismen till attack mot den socialistiska staten och man kunde då inte dröja med att själv öppna en ny socialistisk offensiv. Samtidigt ville man inför en sådan offensiv pigga upp hatet mot kapitalismen, speciellt, med hänsyn till den patriotiskt ryska karaktär offensiven skulle få, hatet mot den utländska kapitalismen. Och framför allt skulle affären utgöra ett givakt inför det stora arbetets start. Nu låg detta, det skulle alla se, i händerna på en man, som inte tänkte lägga fingrarna emellan och vilken man hade att rätta sig efter. Den omständigheten att Stalin av fruktan för Tyskland inte vågade avrätta de i historien inblandade tyska skadegörarna minskade visserligen något effekten av denna scen, där storbrottaren före kampen demonstrerade sina muskler.

Samtidigt därmed satte Stalin också dessa muskler i direkt funktion gentemot bondeklassen. Ute på landsbygden hade nu den kapitalistiska utvecklingen framskridit så långt att den började bli en fara för bolsjevismen. I samma mån kulakernas välmåga ökats, hade deras självkänsla alltmer stegrats — nu hade det kommit därefter att de började direkt rida spärr mot den bolsjevikiska staten. Om kulakerna redan förut visat ovilja att sälja sin säd till staten till de låga priser staten gav, gingo de nu, vintern 1927-28, till öppen

försäljningsstrejk. De andra bönderna följde villigt med; hade de inte gjort det, skulle kulakerna lätt kunnat tvinga dem, alldenstund de hade dem ekonomiskt i sina klor. Situationen blev ett slag verkligt obehaglig; varken de sädeskvantiteter, som skulle användas till export eller de, som man skulle mäta storstäderna med, fick staten ut av den tredskande bondeklassen. Så grep då Stalin in med vad som kallades offensiv mot kulakerna men som i själva verket var offensiv mot bondeklassen i dess helhet. Hela apparaten från krigskommunismens och sädesrekquisitionernas dagar sattes åter i gång. Böndernas spannmål konfiskerades med våld av utsända beväpnade arbetardetachement; de fattiga bönderna mutades att delta i utplundringen av de mera välmående genom att man gav dem 25 % av de med deras hjälp exproprierade spannmålskvantiteterna. Och bönderna besvarade kampen på samma sätt som under åren 1918-1920: dels med överfall och mord, här och var med öppen resning — man räknade under ett par månader ett par hundra bondeuppror — dels också med odlingsstrejk. Våren 1928 minskade bönderna precis som ett årtionde tidigare, sin sådd — att odla en säd, som var bestämd att falla i rövarhänder, var det ju ingen mening med.

På Stalin hade den våldsamma konflikten med bondeklassen endast en effekt. Om han redan längesedan insett, att den kapitalistiska utvecklingen i byarna var en fara och att Trotskij haft rätt, då han ideligen ropat i gevär mot den, korn han nu definitivt till insikt om, att faran var så allvarlig, att man inte längre fick dröja att slå ned den. Våren 1928, då striden med bönderna om föregående års skörd slutat med att bolsjevikerna i avsevärd mån fått ge tappt och för att mäta storstäderna måste importera säd från Canada, höll Stalin ett tal, där han bestämdare än förr urgerade nödvändigheten av att genast börja skapa ”sädesfabriker” på rysk landsbygd.

Innan detta kunde ske, måste emellertid först en sak undanstökas: uppgörelsen med den nya opposition, som nu framträdde. Knappt hade trotskisterna gjort sin sorti — i början av 1928 blevo de ledande trotskisterna sända i förvisning, Trotskij till Turkestan, de övriga, som blott skulle undergå en kortare karantän, till närmare belägna platser — förrän denna nya opposition gjorde sin entré. Tre av medlemmarna i den samlade front, som politbyrå under Stalins ledning bildat för kampen mot Trotskij, Bucharin, Rykov och Tomskij, bröto sig ut och intogo stridsställning mot Stalin; av de övriga medlemmarna i politbyrå kunde Stalin med full säkerhet räkna med endast en, Molotov; de övriga fyra, Vorosjilov, Kalinin, Rudzutak och Kujbysjev förhöllo sig tills vidare avvaktande.

Ett nytt skede av den stora striden inom den bolsjevikiska ledningen förestod alltså. Liksom förut var det delvis en strid om makten. Att en sådan skulle komma efter Trotskij's krossande var oundvikligt. För striden mot Trotskij hade Stalin behövt de andras hjälp; alldeles särskilt hade han behövt Bucharin, vars färdighet i att vända ut och in på bolsjevismens teoretiska mundering Stalin med sina betydligt valhäntare fingrar haft stort bruk för. Men inte ett ögonblick hade han tänkt dela makten med dem. Nu, när de gjort sin tjänst och inte längre behövdes, måste de sättas på plats. I annat fall kunde de bli farliga; de hörde dock till bolsjevismens allra främsta namn. Särskilt gällde det Bucharin, en visserligen feminint vek men lysande begåvad man, som Lenin satt mycket högt — om honom fanns det i Lenins skrifter uttalanden, som Stalin helst ville slippa tänka på; dessutom var han i hög grad tack vare sina personliga egenskaper hela partiets favorit. Klart var emellertid att de tre, efter den insats, som de gjort i striden mot Trotskij, inte ville låta sig trängas åt sidan utan vidare; de kände väl sin betydelse. Speciellt var Bucharin mycket medveten om sin överlägsenhet över Stalin som revolutionsteoretiker: män av Stalins obildade och okultiverade typ voro, brukade han säga, visserligen nödvändiga för revolutionen, men måste hjälpas av ”oss”, d. v. s. intelligenterna inom partiet.

Emellertid blev maktstriden, nu liksom tidigare, också en kamp mellan olika politiska meningar — officiellt var det naturligtvis uteslutande den politiska övertygelsen man stred

för. Vad Bucharin & Co. därvid förfäktade var de åsikter, som Stalin själv ända dittills proklamerat: nödvändigheten att gå försiktigt fram med industrialiseringen och hovsamt mot bönderna; något brådstörtat socialistiskt experiment var Ryssland inte moget för, och neppolitiken hade ännu inte spelat ut sin roll. Stalins manöver att låta den antitrotskistiska kampen utmynna i startandet av en supertrotskistisk politik föreföll dem inte bara anstötlig utan också vansinnigt för djärv. Vårens kamp mot bondeklassen hade stärkt dem i deras beslut att bekämpa den nya stalinska politiken. Denna bröstgängestaktik mot bondeklassen hade upprört dem; det svar bondeklassen givit på den, hade övertygat dem om hur farlig den var. Kollektiviseringen var en utopisk framtidsmusik; planen på en av bondeklassen finansierad industrialisering måste modifieras.

Redan fram mot sommaren 1928 var spänningen mellan Stalin och hans opponenter rätt stark. Ställningen inom politbyrån var ännu oavgjord: Vorosjilov och Kalinin, som opponenterna hoppats få över på sin sida, hade tydligen svikit deras förhoppningar, och Stalin förfogade alltså över fyra röster mot de tre opponenterna; Kujbysjev och Rudzutak, hade ännu inte fattat position. Båda parterna sökte förstärkningar: nu friade bägge till trotskisterna, som de nyss hjälpts åt att oskadliggöra! Visserligen inte till Trotskij — honom voro ännu bägge parter rädda att associera sig med. Men däremot till de andra, främst Zinovjev och Kamenev. Var trotskisternas plats i striden mellan Stalin och Bucharin & Co. politiskt sett egentligen skulle kunna anses vara, var något tvivelaktigt. Att Stalin lagt om kursen var å ena sidan en sak, som trotskisterna från sina skilda förvisningsorter sett med en viss tillfredsställelse, som dock förmodligen grumlades av att det var Stalin och inte de själva, som därvid hållit i rodret. Men å andra sidan hade ju Stalin gjort en så våldsam gir till vänster att det var fråga om, huruvida inte också trotskisterna måste anse hans navigation vådlig: svarade inte i grund och botten den bucharinska kursen bättre än den stalinska mot trotskisternas intentioner?

Vid ett hemligt samtal med Kamenev sökte också Bucharin övertyga honom om, att Stalin styrt in i ett farvatten, som trotskisterna i inte mindre grad än Bucharin själv måtte finna betänkligt. Stalins politik var, hette det, rent hasardmässig. Industrialiseringen, sådan Stalin tänkte sig den, måste oundvikligen leda till hungersnöd; hans politik gentemot bönderna betydde ren krigskommunism och skulle föra till sammanbrott — Stalin drev bönderna till uppror och skulle bli tvungen att kväva det i blod.

Men i än högre grad än Stalins politik var det, det framgick av samtalet, Stalin själv som ingivit Bucharin skräck och som han nu sökte sina förra fienders hjälp emot. Enligt Kamenevs skildring av samtalet var Bucharin fullständigt upplöst, hans läppar darrade, ivrigt besvor han Kamenev att inte nämna ett ord av samtalet till någon — han visste att G. P. U. var honom på spåren. Stalin var, försäkrade han, en principlös intrigör, som satte strävan efter makt över allt annat; när som helst var han färdig att ändra ståndpunkt, om det var någon han ville slå ned — föll han någon gång undan, var det blott för att få tillfälle att fatta ett så mycket fastare grepp om sin motståndares strupe. Nu komme han att strypa högern, antingen den satte sig emot hans politik eller inte. Stalin var en Djengis Khan, som i sin törst efter makt var färdig till allt. Bucharin skildrade några av Stalins metoder: hans fullständigt fördomsfria opålitlighet — Bucharin lämnade aldrig några som helst dokument i Stalins händer; han visste av erfarenhet att Stalin ofelbart missbrukade dem; hans primitiva inställsamhet — ”Du och jag”, hade han sagt till Bucharin, ”äro som toppar i Himalaja, de andra betyda ingenting”. Bucharin erinrade om hur Stalin några år tidigare i ett samtal kommit med en skön själs bekännelse: ”Att välja sitt offer”, så hade Stalin sagt, ”att minutiöst förbereda ett slag, att släcka sin brinnande hämndtörst och sedan gå och lägga sig — det är det angenämaste som finns här i världen.”

Denne man måste alltså, hävdade Bucharin, avlägsnas från makten. De psykologiska förutsättningarna för det höllo på att mogna. Inom politbyrån hade Vorosjilov och Kalinin

svikit i sista ögonblicket; Stalin hade något speciellt grepp över dem, som Bucharin inte kände till (man kan kanske förmoda, att Stalin i fråga om dessa bägge, som han redan under sin tid i Kaukasien synnerligen nära samarbetade med, har i förvar några lämpliga dokument i Kremiskåpet). Centralkommittén insåg inte ännu, hur farlig situationen var; de högre partifunktionärerna i Leningrad voro till största delen på oppositionens sida men blevo, hette det, förskräckta, när man talade med dem om att göra sig av med Stalin. Med ett ord: ställningen var oklar och förenade kraftansträngningar nödvändiga.

Alliansen Bucharinhögern-trotskistvänstern mot den stalinska ultravänstern kom inte till stånd: trotskisterna valde i stället att utnyttja Bucharins närmande på det sättet, att de inrapporterade saken till Stalin — det var väl närmast den av Kamenev genast underrättade Zinovjev, som från sin förvisningsort Voronesj skötte den saken — och på det sättet jämnade vägen för sin rentré i partiet. Men den energi, varmed oppositionen gått fram, hade tydligen i någon mån skrämt Stalin; inte heller han fann ställningen i politbyrån och centralkommittén mogen utan föredrog att bida sin tid och att för ögonblicket t. o. m. visa tendens till reträtt. I juli avsvor han sig varje plan att återinföra krigskommunismens livsmedelsrekvisitioner och uttalade sitt skarpa missnöje över att det under våren i byarna förekommit ”nödfallsåtgärder, administrativa godtyckligheter, våldförande av revolutionär lag, råder mot bondgårdar, illojal husundersökning” etc., som ofördelaktigt inverkat på den politiska situationen i landet och skadat förbundet mellan arbetare och bönder. ”Det finns”, yttrade Stalin, ”folk som menar att den individuella ekonomien givit allt vad den kan och därför inte förtjänar att bevaras. Det är ett misstag. Sådant folk har ingenting att göra med den politik, som vårt parti fullföljer.” Visserligen måste man, hette det något senare, ta avstånd från dem, som menade att ”individuell bondeproduktion är alfa och omega i jordbruket”, men lika skarpt måste man ogilla dem, som trodde att individuell produktion spelat ut sin roll och inte förtjänade stöd; man måste på en gång sträva att föra den individuella ekonomien över på kollektiviseringslinjerna och göra det bästa möjliga av den individuella bondeekonomien.

Ännu så sent som i oktober 1928 fick Bucharin ge ut en bok, ”En nationalekonoms iakttagelser”, vari han varnade för alltför stark industrialisering. Den variant av femårsplanen, som under sommaren godkänkts av en partikonferens och som nu började tillämpas från den 1 oktober — från detta datum var alltså det stora femårsplansverket igångsatt — var också rätt försiktig. Visserligen skisserades här en industrialisering av betydligt större mått än den, som Trotskij krävt och som, då han krävde den, betraktats som vansinnig, men om det jordskred i Rysslands ekonomiska politik, som Stalin förberedde, gav den ännu ingen aning.

Det var först med ingången av 1929 som Stalin åter släppte gå gasen. Situationen på landsbygden hade blivit värre och värre: hela hösten hade förflutit under en fåfång kamp med bönderna om den nya skörden, som bönderna grävt ned och vägrade att sälja; bolsjevikernas tvångsåtgärder möttes med våldshandlingar och mord. Tydligt var, att om man inte ville gå bönderna till mötes och låta dem använda sina skördar till att göra sig själva rika samt avstå från den stolta industrialisering, som de ensamma kunde betala — Bucharinoppositionen yrkade på det, men att det var en för bolsjevikerna farlig väg kunde det ju inte längre vara något tvivel om — så fanns nu intet annat att göra än att gå till radikalbehandling av dem. Nu hade tydligen också Stalins arbete med de ledande partiinstanserna fortskridit så långt att han kunnat isolera oppositionen och alltså frigöra sig från den black om foten som denna opposition hittills utgjort för honom.

Själva nyårsdagen 1929 gav Stalin signalen till att på fullt allvar starta femårsplanspolitiken. I ett cirkulär uppmanade centralkommittén partiorganen att förstärka den socialistiska sektorn i massornas ekonomi, att bygga upp kolchozer och sovchozer och gå till strid mot alla kapitalistiska element. Full fart framåt i det socialistiska arbetet! var

alltså lösen; den följdes strax därpå av en krigsförklaring mot dem som ville hålla igen. Då den bucharinska trion på centralkommitténs sammanträde i april protesterade mot att man övergav neppolitiken och speciellt att man gick till hårdhänt attack mot bondeklassen, betecknade Stalin deras ståndpunkt som en högeravvikelse, som partiet måste bekämpa om det inte ville förråda revolutionen. ”Om vi i våra led, i vårt eget parti, i proletarietets politiska generalstab tolererade, att representanter för en högeravvikelse fritt finge existera och fungera, om vi läte dem försöka demoralisera partiet, demoralisera arbetarklassen, vad skulle det innebära? Skulle det inte betyda, att vi bromsade upp revolutionen, demoraliserade vårt socialistiska nybygge, flydde från svårigheterna och överlämnade positionen till kapitalistiska element?”

En strax därpå sammanträdande partikonferens — partikongressen hade åter uppskjutits — antog nu också definitivt en femårsplan, där Stalins nya politik var översatt i svällande siffror. Av de olika femårsplansutkast, som utarbetats, antogs vad man kallade optimalvarianten. Inga halvmesyrer längre! — för full maskin skulle det bära i väg fram till det socialistiska samhället.

Bucharinoppositionen var alltså slagen; den var nu förpassad utanför den ryska politiken lika grundligt som trotskisterna. Nu återstod för Stalin bara att sätta sin häl på dess medlemmar. Sedan han på olika sätt oskadliggjort en del av de mera sekundära, nådde räfsten fram mot årets slut oppositionens centralfigur, Bucharin. Först underkastades han den vanliga pressavriktningen — den började i Pravda, vars huvudredaktör han själv var. Hans bok ”Kommunismens ABC”, en hel bolsjevikgenerations katekes, blev indragen, och slutligen — i november 1929 — uteslöts han ur politbyrå; Rykov och Tomskij fingo samtidigt en allvarlig varning. Varpå, efter redan hävdvunnen ritual, de tre opponenternas penitens, varigenom de moraliskt och politiskt avrättade sig själva, omedelbart följde.

Stalins politik var alltså nu fastlagd och samtidigt hans personliga diktatur säkerställd. Femårsplansperioden vidtog.

XVII. Den första femårsplanen

Den målmedvetna frammarschen mot det socialistiska samhället skulle alltså nu ta sin början. Femårsplanen utgjorde tidtabellen för färden.

Två stora processer voro de centrala delarna i femårsplansverket. Den ena var industrialiseringen. Efter de i planen utstakade linjerna skulle staten under loppet av några få år bygga upp en industri av jätteformat. Modern industriell utrustning skulle anskaffas över hela linjen, gamla industriella verksamheter skulle drivas upp och nya av mångfaldiga slag skulle startas, arbetarkadrerna skulle våldsamt utvidgas, arbetstakten pressas upp till ett oänt högt tempo, industriproduktionen mångdubblas. Ryssland skulle från efterblivet agrarland omdanas till modernt industriland. Den industrivarubrist, som man under hela bolsjeviktiden lidit av, skulle utbytas mot varurikedom; de knappa villkor arbetarklassen hittills haft mot välmåga. Ryssland skulle tack vare sin storartade industriella produktion bli ekonomiskt oberoende av utlandet; med sin mäktiga industri skulle det bli i stånd att bygga upp ett storartat militärförsvär. Den andra stora processen var jordbrukskollektiviseringen. Genom startande av storbruk — i någon utsträckning statens egna storbruk, s. k. sovchozer, men först och främst bondekollektivbruk, kolchozer — skulle staten dels få jordbruket under sin kontroll och kunna till statens gagn, först och främst för industrialiseringsverket, utnyttja dess produktion, dels också driva denna produktion i höjden: den odlade arealen skulle ökas, jordens produktivitet stegras och skörderesultaten fördubblas. Samtidigt skulle staten också på andra områden ta samhällsutvecklingen i sina händer; också för landets kulturella uppräckning voro linjerna utstakade i femårsplanen.

Allt detta skulle, det kunde ju synas tydligt, betyda att man slog ett stort slag för

socialismen. De sista resterna av kapitalism i sovjetstaten skulle nu försvinna. Om industrien redan förut i det väsentliga befann sig i statens hand, skulle den nu helt och hållet innehas och skötas av staten. Den småkapitalism, som hittills frodats friskt i jordbruket, skulle utrotas; jordbruket och böndernas liv skulle av staten ordnas i socialistiska former. I och med att den besittande klassen helt eliminerades och staten tog hela det ekonomiska livet och över huvud taget hela den samhällsliga ruljanssen om hand, skulle socialismen vara fix och färdig: människors exploatering av medmänniskor skulle ju nämligen därmed vara en definitivt likviderad sak. Ett annat krav, som Lenin i Marx' och Engels' spår ställt på socialismen, att staten under socialismen skulle dö bort, blev visserligen ouppfyllt. Men i själva begreppet bortdöende låg ju att den processen inte kunde ske i ett slag, med den kunde det alltså få anstå — tills vidare gav man staten en roll, som förutsatte att den var alldeles särskilt pigg och livskraftig.

Hundraprocentig socialism realiserad på en sjättedel av jordklotet — det var ju ett stort genombrott för socialismen. Men det var inte nog med det. Om Ryssland med så lysande resultat lyckades förverkliga socialismen, skulle det gett överväldigande bevis på socialismens prestationsförmåga och alltså höja dess aktier över hela världen. Ett par småsaker fick man visserligen därvid abstrahera ifrån. Å ena sidan gällde det ju att om det i Ryssland skedde en ekonomisk uppryckning, som världen inte sett maken till, så fanns det onekligen faktorer, som vid sidan av den socialistiska kunde komma i åtanke vid förklaringen av underverket. För jordbrukets uppryckning måste det spela en viss roll, att Ryssland ägde omätliga vidder jord av en kvalitet, som det knappt fanns motstycke till i Europa; för uppdrivandet av en förstklassig industri var det inte helt betydelselöst, att landet i outtömlig kvantitet ägde alla de råvaror, som industrien behövde. Det berättigade i att ge socialismen hela äran för de framgångar, som skulle vinnas, var alltså redan av den anledningen tämligen tvivelaktig. Med de utomordentliga förutsättningar för en ekonomisk uppblomstring av stora mått Ryssland äger fanns och finns det där möjligheter för vilken duglig och energisk regim som helst — alltså också exempelvis en kapitalistisk — att uträtta det otroliga. Å andra sidan måste det observeras att i den mån de glänsande framgångarna skulle vinnas tack vare den av bolsjevikerna tillämpade s. k. planhushållningen, kunde det med skäl ifrågasättas om de verkligen betydde en triumf för socialismen. Socialism och planhushållning äro ju dock inte precis samma sak; någon socialistisk uppfinning är som bekant planhushållning inte; den kan ju organiseras och med gott resultat tillämpas även i icke-socialistiska länder. Allt detta gick man dock förbi. Vad särskilt planhushållningen beträffar, lade man beslag på den som på en socialistisk specialitet och ansåg sig ha rätt att göra det inte bara därför att det var det socialistiska Ryssland, som var det första land som praktiserade den, utan också därför att man ansåg det självklart, att den med framgång kunde realiserats endast i och av en stat, som satt alla privata intressen ur spelet. Socialismen var alltså, det fastslog man och det försökte man suggerera utlandet att tro på, den väntade ryska ekonomiska frammarschens drivande kraft; blev det succé, skulle socialismens segermakt vara bevisad.

Men det glänsande resultat, som femårsplanens lyckade genomförande skulle ge, skulle också på andra sätt komma socialismen till godo. Att Ryssland genom femårsplansverket utvecklades till ett av jordens rikaste och mest blomstrande länder skulle inte bara bli ett bevis för vad socialismen förmådde uträtta, det skulle också i och för sig bli en vinst för socialismen. Ryssland var ju en gång för alla socialismens land; vad det vann i rikedom, i styrka, i anseende, vann också socialismen. Inte minst var det en vinst för den, att detta socialismens citadell blev militärt starkt — osårbart för den kapitalistiska världens enda anslag och i stånd att, när den stunden kom, ge världssocialismens sak ett militärt handtag.

Och än vidare: samtidigt som femårsplansverket skulle stärka Rysslands ställning, skulle det också stärka bolsjevismens — och eftersom bolsjevismen och socialismen voro ett,

skulle även det bli en vinst för socialismen. Därvid skulle då redan detta att bolsjevismen gick i land med genomförande av ett program, som när det framlades verkade rent utopiskt, öka dess prestige; den skicklighet, varmed bolsjevikerna omsatte de socialistiska principerna i praktiken, skulle ju väcka världens respekt och beundran för dem. Att Ryssland omdanades från tämligen exklusiv agrarstat till stark industristat skulle också stärka bolsjevismens position: arbetarklassens betydelse i samhället skulle därmed ökas på bondeklassens bekostnad — och det var ju arbetarklassen, som var bolsjevismens stöd, medan bondeklassens känslor för bolsjevismen voro ganska svala. När man sedan också, tack vare den ekonomiska uppblomstringen, bättre än förr skulle bli i stånd att se arbetarna tillgodo, skulle deras tillgivenhet för bolsjevismen ytterligare ökas; när man bättre än förr kunde sörja för bönderna, bl. a. genom att ge dem de industrivaror de behövde, skulle deras animositet mot bolsjevismen minskas. Den förstärkning av Rysslands ekonomiska och militära position, som femårsplanens realiserande skulle medföra, skulle också ge den bolsjevikiska regimen en fastare plats i sadeln. I första hand skulle förstås dessa vinster för bolsjevismen falla i Stalins turban. Såsom förment initiativtagare och genial ledare av femårsplanen skulle han skörda ära och berömmelse, hans motståndare skulle stå där med skammen, och som härskare över ett land, som tack vare femårsplanen distanserat den övriga världen, skulle det i denna värld icke finnas hans like. Och att bolsjevismen och bolsjevikchefen på detta sätt fingo ökad makt och prestige kom ju socialismen, vars monopoliserade representanter de voro, till godo.

Det var alltså inga småsaker, som Stalin genom femårsplanen ville göra för socialismen. Arbetet för världsrevolutionen hade han visserligen avskrivit. Men att han i alla fall hade socialismens bästa för ögonen kunde ju ingen, i betraktande av alla de vinster, som femårsplanen skulle bringa socialismen, tvivla på.

I själva verket togo sig emellertid de kalkyler, som lågo bakom femårsplanen, ut på ett något annat sätt. Vid uppställande av femårsplanens vinstkonto tog Stalin de ovan anförda posterna i något annan ordning. Den profit, som socialismen skulle skörda av det stora verket, intog i hans kalkyler ingalunda den första platsen. När han satte femårsplansarbetet i gång, var det inte som förvaltare åt socialismen eller till befrämjande av den huvudmannens intressen. Det var de vinster för Ryssland, för bolsjevismen och för honom själv, som ovan skisserats, som han i främsta rummet sökte uppnå. Det var Rysslands stormaktsställning, som skulle byggas ut och befästas, och det var bolsjevismens och hans egen position, som i och med detta skulle grundmuras och segerkrönas — det var huvudkalkylen. Det bolsjevikiska Ryssland skulle bringas till en inre utveckling, som skulle slå världen med häpnad; det skulle framför allt få en styrka utåt, som skulle sätta det i stånd att till en början trotsa de yttre fiender, som ännu hotade det, och sedan med tiden föra en aktiv utrikespolitik, som var en stormakt och Rysslands traditioner värdig. Det var detta, som var meningen med femårsplanen. Den var inte ett instrument för realiserande av socialism utan för främjande av nationella ryska intressen och i samband därmed och framför allt bolsjevismens och Stalins högst personligt egna intressen.

Sant är nu visserligen, att det var med socialismens hjälp Stalin ville realisera sina syften, varav då följde att socialismen skulle ha gagn av det, om han lyckades. Men även om man vid propagandan för femårsplanen fann det opportunt att trycka på den saken — mycket ofta lade man dock de rent nationella synpunkterna på den — så var i alla fall socialismens profit för Stalin något högst sekundärt. När han vid sitt stora verk tillämpade socialistiska principer och metoder, var det helt simpelt av praktiska skäl, därför att han ansåg, att han på det sättet lättast kunde mobilisera de resurser och krafter, som skulle krävas för verket. Intet patos för socialismen hade tidigare avskräckt honom från att vid det ryska återuppbyggnadsarbetet slå in på vägar, som minst av allt varit socialistiska; helt visst skulle han heller inte nu, då det stora nationella verket på allvar skulle forceras, tvekat att

ta sin tillflykt till andra principer och metoder än de socialistiska, om han ansett dem vara för det verket ändamålsenligare.

Allt som allt: det samhällsbygge, som Stalin nu satte i gång, var till sin karaktär någonting helt annat än det, som Lenin en gång planlagt. Vad Lenin satt som sin uppgift var att till mänsklighetens fromma uppföra ett socialistiskt storbygge, vid vilket Ryssland, sedan det framgångsrikt utfört det inledande sprängningsarbetet, skulle komma att spela en blygsam roll; dess intressen finge därvid gärna offras, och när bygget blev färdigt, skulle den ryska delen av komplexet bara utgöra en modest gårdsflygel. Stalins mål var att få till stånd ett nationellt ryskt praktbygge med hans eget namn stolt prunkande på fasaden. Vid dess uppförande hade han visserligen stannat vid socialistiska byggnadsritningar och socialistisk byggnadsteknik men han kände sig alls inte förpliktad att hålla sig uteslutande till dem, varav då följde att när bygget framskred det kom att uppvisa en tämligen blandad arkitektonisk stil och delvis utfördes med tekniska hjälpmedel, som ingenting hade med socialism att skaffa.

Naturligtvis kan det icke betvivlas att det i alla fall var den socialistiska karaktär, som verket skulle ha, som för Stalin framstod som en av huvudgarantierna för dess framgång. Åtskilligt kunde också synas tala för en sådan beräkning. Först och främst skulle planhushållningen, som han, som sagt, utan tvekan annekterade som ett socialistiskt patent, bli en effektiv hävstång vid nybyggnadsarbetet: att olika produktioner avpassades och avvägdes mot varandra skulle ju bli en mäktig faktor för den samlade produktionens rationella utveckling, en faktor som saknades under den s. k. kapitalistiska produktionsanarkien. Samtidigt öppnade den socialistiska ordningen lovande perspektiv för frammarschen på olika områden. Jordbrukets socialistiska organisering skulle möjliggöra det storartade industriella industriuppsvinget: tack vare den skulle staten kunna lyckas ordentligt ta ut böndernas produkter, vilka dels skulle ge staten huvudparten av de väldiga kapital, som behövdes för industrialiseringen, dels skulle gå direkt till industrien som råvaror. Omvänt skulle det vara den omständigheten, att staten höll industrien i sin hand, dirigerade dess produktion och disponerade över dess produkter, som skulle vara en av huvudfaktorerna vid jordbrukets väntade renässans: det var de moderna redskap, vilka staten skulle furnera bönderna med, som mer än annat skulle möjliggöra den.

Inte mindre betydelsefullt var det att när det stora nationella verket drevs i socialismens namn och på socialistiskt vis, arbetskraften skulle kunna mobiliseras på ett sätt, som man inte kände till i kapitalistiska länder. När industriarbetaren inte längre arbetade för en kapitalistisk utsugare utan för en stat, som var hans egen, d. v. s. för sig själv, när han inte drevs på av kapitalistiska påfösare utan själv fick organisera sitt arbete, ledd endast av kommunistiska partimedlemmar, som kamratligt skulle rycka massorna med sig i sitt osjälviska nit, skulle han ju i sitt arbete se inte en börda utan en lust. Automatiskt skulle han utveckla sina bästa sidor: en flit, en iver, en omsorgsfullhet, en disciplin, en initiativrikedom, som aldrig kunde finnas hos löneslavarna i kapitalistiska länder och som skulle resultera i rent förbluffande arbetsresultat. Och i byarna skulle det socialistiska arbetets införande helt enkelt betyda revolution. Ett samfällt, organiserat arbete, som gav möjlighet att utnyttja modern maskinteknik, skulle ju få en oändligt mycket större effektivitet än det gamla individualistiska småbruket med dess föråldrade redskap och urmodiga metoder.

Men också andra fördelar skulle verkets socialistiska karaktär skänka. Kände de ryska massorna att det var socialism de byggde upp, kunde man i socialismens namn begära även de tyngsta offer av dem; dessa massor, i vilkas hjärnor man under årens lopp stadigt inpräntat att det socialistiska samhället, när det en gång uppnåddes, skulle realisera även de djärvaste förhoppningar och drömmar, skulle för socialismens skull finna sig i upppoffringar och lidanden, som eljest skulle överskrida deras krafter. Och därtill kom, att

om ett arbete på att öka Rysslands styrka och prestige i och för sig ju knappast var ägnat att bli en hjärtesak för en icke rysk publik, så tillförsäkrade sig Stalin genom den socialistiska prägel han gav sitt verk att ganska vida lager i utlandet följde det med varm sympati och uppriktiga välgångsönsknningar. Det hade ju också sitt värde; det piggade bland annat upp den ryska entusiasmen för verket.

Redan från starten visade det sig i alla fall klart, att Stalins tro på socialismens förmåga att uträtta underverk inte var obegränsad. När han ville mobilisera sitt folks krafter till en jätteanstängning, var det inte bara genom att kalla det att utföra ett verk, som var socialistiskt. Vad han kallade det till var också ett verk, vars realiserande skulle bli en bedrift, ett rekord. Att femårsplanen kunde presenteras som ett instrument för realiserande av socialism var inte dess enda förtjänst; för den ryska publiken skulle verket ha sin kanske största attraktion helt enkelt som styrkemätare.

I första hand var det därvid det bolsjevikiska partiet och dess psykologi, som Stalin appellerade till. Den oförskräckta offensivanda, som utmärkte detta den resoluta, energiska handlingens parti, hade under revolutionsåren och borgarkrigen fått riklig utlösning och riklig näring. Dessa de väldiga uppgifternas år hade för de rätta bolsjevikerna varit en härlig tid, revolutionens s. k. heroiska. Så mycket mera påkostande hade neptiden varit för dem. Att socialismen då satt trångt var inte det värsta; det värsta var, att det inte längre var de stora gärningarnas tid: det grå rutinarbete, som den periodens försiktiga rekonstruktionsverksamhet bjöd på, var ingenting för dem. Stalin förstod det väl — han hade nog för egen räkning känt precis samma lust att få motionera sitt bolsjevikiska handlingsbegär, även om han i intrigkampen mot sina motståndare fått tillfredsställa en annan sida av sitt väsen. När han nu ställde sitt parti inför femårsplanens gigantiska krav, var han utan vidare säker på att möta resonans. Med full tillförsikt kunde han släppa partiets under neptiden uppmagasinerade dådlust lös på uppgiften. Han visste också, att partiets iver skulle spurras av en annan sak. För den starka streberanda, som fanns i partiet, öppnade sig här rika möjligheter, som de unga kommunisterna inte skulle försumma att utnyttja genom att göra sitt yttersta för planen.

Men också massorna utanför partiet skulle säkert låta sig ryckas med av den lockelse, som låg i att överhuvudtaget lösa en stor uppgift. I varje fall gällde det arbetarklassen. Också dess psykologi var lämpligt preparerad. I många år hade det ju inpräntats i de ryska proletärerna, vilka baddare de voro: de voro ju socialismens pionjärer här i världen, de hade genomfört världens ärorikaste revolution och hade kämpat mot och besekrat 12 kapitalistiska stater, alla vita generaler oberäknade, de hade stoiskt uthärdat de svåra årens övermänskliga lidanden, de hade under nästan hopplösa förhållanden satt i gång den ryska industrien och bragt till stånd den industriella s. k. stormande frammarsch, vilken redan fört till en industriell produktion, som med flera tusen procent överskred revolutionsårens. Till denna deras känsla av att de voro hjältar, som voro mäktiga stora bedrifter, ansåg sig Stalin med framgång kunna vädja. Blev de nu ställda inför ett beting, svårare än de förut lösta, skulle det, långt ifrån att förskräcka dem, smickra deras självkänsla. Leende skulle det ryska proletariatet stiga fram till kraftmätaren, spotta i nävarna och klämma till enbart för nöjet att se tyngden flyga i luften och höra klockan klinga, utan att i främsta rummet lockas av att denna klocka, enligt löfte, skulle ringa in det socialistiska samhället.

Men skulle detta styrkeprov bli tillräckligt eggande, var en sak önskelig: det borde ske i tävlingens form. Man lagade därför att det fick gå sport i femårsplanen; också folks sportinstinkter skulle sättas i funktion.

Redan i den ovan nämnda lösen, med vilken man först angav femårsplansverkets mening, tog man fasta på det momentet. Man skulle, så hette det, hinna fatt och hinna förbi den kapitalistiska världen. När det ryska proletariatet skulle animeras att spänna sina muskler

för femårsplanen, var det alltså inte mot det socialistiska målet, som man i första hand riktat dess blick. Vad man inviterade det till var en kapplöpning med den kapitalistiska världen. Det var dess försprång — försprång inte på vägen till socialismen, ty det var ju inte till den, som Västerlandet var på väg, utan försprång i industri, i jordbruk etc. — som det gällde att ta igen. Det var alltså en sportprestation, som skulle klaras. Den kapitalistiska världens rekord finge inte, som det heter i idrottsreferaten, lämna det ryska proletariatet någon ro. Upp för att bräcka Europa! löd hejaropet.

Men det var också en annan tävling, som utlystes: man skulle så att säga tävla med femårsplanen själv. Den skulle tjänstgöra som ett slags pacemaker, som man inte bara skulle följa i hälarna utan också försöka hinna förbi. Meningen med en sådan plan kunde eljest synas vara den, att den strikt borde följas. Här skulle för varje produktionsgren fastställas en takt, som stod i det rätta harmoniska förhållandet till takten i de andra. Den harmonien borde ju inte få brytas — och det skedde lika väl om en produktionsgren forcerade sin fart som om den saktade av den. De normer för produktionen, som nu framlades, hade emellertid ett helt annat syfte. De hade kommit till för att sporra tävlingslusten. I planens produktionskurvor såg man varje produktionsgren göra ett svindlande höjdhopp; frågan blev: skulle den också i verkligheten komma över ribban? Gick det, så var det bra, men helst borde hoppet bli mycket högre. Att var och en av de prestationer, som femårsplanen förutsatte, var ryskt rekord eller världsrekord gjorde försöken att överträffa dem extra spännande: det var ärofulla mästerskap saken gällde. För att tävlingshumöret inte skulle slappas i sådana fall, där den tävlande med glans klarade de första heaten och det alltså syntes klart, att han skulle vinna som han ville, lät man femårsplanen göra en del rush: i strid med all planmässighet höjde man gång på gång den redan fastlagda planens produktionssiffror. Det höll deltagarna varma.

Men det sportmässiga i femårsplansarbetet drevs ännu längre. Även varje företag för sig, varje arbetarlag och arbetare för sig inviterades till tävlan. Det hela ordnades som en sorts stora allryska spel, där olika slag av produktionsverksamhet voro idrottsgrenarna. Fabrik utmanade fabrik, arbetslag utmanade arbetslag, i tidningarna såg man fotografier av huru championerna undertecknade tävlingskontrakten, publiken tippade segraren. Så drabbade man samman. Det gällde vem som kunde utföra en bestämd arbetsprestation snabbast och bäst, med minsta skada på maskinerna, med lägsta procent kasserad tillverkning etc. Allt försiggick i största möjliga mån i god idrottsstil, man rörde sig med idrottspråkets terminologi och omgav det hela med idrottsmatchernas spänning. Det kallades socialistisk tävlan och betraktades som en socialistisk fitness, som man var inte litet stolt över. Uppslaget hade obestriddligen sina poänger. Att inrikta folks sportinstinkter på ett förnuftigt och produktivt ändamål var naturligtvis en god sak: världsrekord i betongblandning är bestämt lika bra som dito i 110 meter häck. Och så länge detta tävlingsväsen ägde nyhetens behag, verkade det säkert elektriserande på många. Men vari det socialistiska i dessa tävlingar skulle ligga är svårt att förstå. Skulle de kallas socialistiska därför att de förekommo i ett socialistiskt land och inom en socialistisk industri, så kan man lika gärna tala om kapitalistisk tävling, ifall några arbetare i ett kapitalistiskt land komma på den idén att mäta sina krafter genom att arbeta i kapp. Det var naturligtvis inte heller socialismen i den ryska arbetaren, som Stalin genom tävlingsappellerna ville sätta sporen i. Det var en skäligen primitiv sida i den allmänmänskliga naturen, som han med dem ville komma åt.

Men också en annan extra stimulans hade Stalin till hands, och den blev med tiden den i främsta rummet anlitade: tvånget och våldet. Redan från början var det klart förutsett, att sådant skulle behöva användas i stor utsträckning, när det gällde att få bukt både med böndernas smak för att få arbeta som egna herrar på egen torva och arbetarnas medfödda lättja och deras särskilt under revolutionsåren inrotade självsvald. Att det var en omild exercis Stalin tänkte driva med massorna framgick redan av att det var det bolsjevikiska

partiet, som skulle stå för deras s. k. handledning i femårsplansarbetet. Den hand, som kamraterna under de gångna åren sträckt ut till massorna, hade varit en hård, hotfullt hyttande och snabbt fallande knytnäve; nu, då alldeles särskilda krav ställdes på handledningens effektivitet, kunde de än mindre väntas ta fram silkesvantarna.

Om Stalin alltså inte hade några betänkligheter mot att traktera massorna med stimulerande medel, som voro kemiskt rena från socialism, bl. a. också, i enlighet med hans redan av Lenin konstaterade smak för starka saker, med remedier hämtade ur det gamla kapitalistiska giftskåpet, så generade han sig inte heller för att närmare inventera detta skåp och där söka fram också andra lämpliga stimulanser. Kapitalismen ägde ju åtskilliga, som under tidernas lopp visat sig rätt effektiva, bland annat också några, som smakade riktigt bra. Varför skulle man inte göra bruk av dessa beprövade medel? — för att inte väcka anstöt kunde man ju sätta socialistisk etikett på dem. I det skåpet gjorde Stalin snart nog allt tätare visiter. Där de socialistiska principerna och metoderna visade sig hindersamma eller olämpliga, föll han tillbaka på de kapitalistiska. Alla sätt voro bra, som kunde förhjälpa honom att föra verket igenom — också de kapitalistiska.

Det var, som nämnt, jordbrukskollektiviseringen, som i första hand skulle möjliggöra femårsplansverkets finansiering. Vid skildringen av verkets inledningsetapp kan det därför vara rimligt att först dröja vid kollektiviseringens start, detta så mycket hellre som denna blev särskilt sensationell.

Femårsprogrammet för kollektiviseringen var ursprungligen inte alltför radikalt: vid femårsperiodens slut skulle av landets cirka 25 miljoner bondehushåll 5 miljoner, alltså 20 procent, vara kollektiviserade. Vid första årets utgång befann sig en miljon hushåll i kollektivbruken; då emellertid 400,000 av dessa redan varit kollektiviserade vid periodens början, hade takten inte varit tillfredsställande. Då nu samtidigt bolsjevikerna under det första femårsplansåret grepos av en allt starkare ambition att nå längre än man först beräknat, var det tydligt att man skulle finna det nödvändigt att forcera kollektiviserings-tempot.

Efter en diskussion i partiet utfärdade också centralkommittén i december 1929 nya signaler. Det var, hette det, utan tvivel möjligt att under femårsplanstiden kollektivisera inte bara 20 procent utan den stora majoriteten av bondehushållen. Kollektiviseringen i de viktigare sädestrakterna skulle vara klar redan hösten 1930, i varje fall våren 1931, i de övriga delarna av landet hösten 1931 och i varje fall våren 1932.

Man skred ögonblickligen till verket. Det första som måste göras var att oskadliggöra kulakerna. De rika bönderna skulle naturligtvis motsätta sig skapandet av dessa storbruk, där de skulle bli ställda på lika fot med de hittills av dem exploaterade fattiglapparna. Och även om de böjde sig, skulle man inte våga ge dem plats i kollektivbruken: de skulle där bli en farlig missnöjessurdeg. Det fanns alltså intet val, de måste utrotas. Ryssland skulle, som det hette, avkulakiseras.

En instruktion från politbyrån till de lokala organen fastställde tillvägagångssättet. Kulaker, som gjorde aktivt motstånd mot kollektiviseringen eller voro kända som hemliga kontra-revolutionärer, skulle arresteras och skjutas utan dom och rannsakan. Kulaker, som använt lejd arbetskraft, skulle tillsammans med sina familjer deporteras till tvångsarbete — vägbyggnad, timmerfällning, gruvarbete etc. — i de norra guvernementen; allt vad de ägde och hade skulle överlämnas till kollektivbruken. Övriga kulaker skulle berövas sin egendom sånär som på en omgång kläder och utjagas ur byarna.

I snabb takt utfördes proceduren. Några tiotusental utkommenderade bolsjevik och komsomolister — medlemmar av de bolsjevikiska ungdomsföreningarna, komsomolerna — satte vederbörlig bolsjevikisk sprätt på verket. I by efter by skötes kulaker ner som

hundar, många drevos till självmord. Genom de ryska stadsgatorna rullade dag efter dag rader av foror, fullastade med kulaker och kulakfamiljer, som hopsamlats i byarna och som sedan i fullproppade godsfinckor fraktades norrut till döden av svält och köld i de nordliga ödemarkerna. På alla vägar drevo bortjagade kulaker eller skjutna kulakers familjer omkring som tiggare, innan de småningom svulto ihjäl. Det hela var en enda fruktansvärd tragedi, de ryska revolutionsårens allra hemskaste kapitel. År 1928 hade Molotov meddelat, att kulakernas antal var något över 5½ miljoner; vid första femårsplansperiodens slut beräknas att av dem funnos kvar ett par hundra tusen, som då levde här och var på folks barmhärtighet. En befolkning, inte mycket mindre än hela Sveriges, hade blivit avkulakiseringens offer. Det var kollektiveringsprocessens uvertyr.

Under tiden samlades de övriga bönderna in i de kollektiva fällorna. Det gick snabbt och perfekt. Från alla håll av landet kunde de utsända kommunisterna inrapportera, hur bönderna under deras kamratliga ledning enhälligt och entusiastiskt beslutat att överge den gamla individualistiska hushållningen, slå sina ägodelar samman och bilda ett kollektiv-hushåll, en kolchoz. Så stor var entusiasmen, att de inte velat nöja sig med de kolchoz-former, som på något sätt kompromissade med kapitalismen: allt skulle kollektiviseras — från boskap och redskap till nyfödda kycklingar. I tretton år hade bönderna förhärdat sina hjärtan mot socialismen; nu omvände de obotfärdiga sig plötsligt och på en gång — tiotals miljoner på ett par tre veckor. Det var ju en enastående triumf för socialismen.

Snart kommo emellertid också andra nyheter ute från byarna. Det befanns, att när bönderna nu gingo in i det nya livet, de först på ett ganska överraskande sätt sade farväl till det gamla. Som på given signal hade runt om i landet börjat ett vinterblot av sagolika dimensioner: medan bolsjevikerna slaktade kulaker, grepo sig bönderna an med storslakt av sina djur. När det gällt att till kolchozerna överlämna hästen eller kon, hade de nyvordna socialisterna trots allt fått ett litet individualistiskt recidiv. Varför skulle egentligen kolchozen ha deras djur? — kunde man inte lika gärna skaffa sig en liten privat förtjänst på dem eller åtminstone ett privat skrovsmål? Så satte man då kniven i djuren. Marknaden översvämmades plötsligt av kött på ett sätt, som man inte sett maken till i mannaminne; ute i byarna firades köttorgier utan motstycke i den ryska bondeklassens historia. Sjölochovs kända roman ”Nyplöjd jord”, som överhuvud vederhäftigt avspeglar kollektiveringsperioden, ger en interiör från de ryska byarna under de dagarna.

”Varje natt slaktade man boskap i byn. Så fort det blivit mörkt, hörde man genast, hur ett får bräkte till någonstans, halvkvävt och kort, hur ett svin genomskar tystnaden med ett dödstjut, hur en kalv råmade. Alla slaktade: de slaktade oxar, får, svin, kor, till och med avelsdjuren fingo stryka med. På två nätter minskades böndernas boskapsbestånd till hälften. Runt om i byn började hundarna komma dragande med tarmar och inälvor. Källare och visthus fylldes med kött. På två dagar såldes i konsumtionsföreningens butik 3,000 kilo salt, som legat på lagret halvtannat år. Slakta, nu är det inte vårt! Slakta, i kolchozen rekvirerar staten det! Slakta, i kolchozen blir det inte till att äta kött! så gick det mörka talet. Och man slaktade. Man åt, så att man kunde spricka. Alla hade ont i magen, stora och små. Vid middagstid höllo borden på att falla sönder och samman under allt det kokta och stekta köttet, efter middagen voro alla flottiga om munnen, rapade som på ett gravöl och allas ögon svullnade igen av rusig mättnad.” Under året oktober 1929—oktober 1930 minskades antalet nötkreatur i landet från 67 till 52 miljoner, svin från 20 till 13 miljoner, får från 133 till 200 miljoner. En del av minskningen berodde visserligen på att djur, som verkligen blevo kollektiviserade, dogo massvis av vanvård i kolchozerna; i det väsentliga tillkom den dock under dessa storslaktveckor.

Sådan var alltså början av den stora kollektiveringskampanjen. Resultatet var på ett sätt strålande. Redan efter ett par månader, den 1 mars, kunde man fastslå, att den ursprungliga planen vida överträffats: avkulakiseringen var i huvudsak undanstökad och i stället för de

20 % av bondehushållen, som planen velat kollektivisera, voro nu 55 % samlade i kolchozerna. Och dock var det fråga om huruvida bolsjevikerna hade anledning till något större segerjubel.

Vad först den framgångsrika offensiven mot kulakerna beträffar, kan det inte vara något tvivel om att den — oavsett allt annat som kan sägas om den — i själva verket var en jättedumhet. Även om många av dessa kulaker inte precis voro Guds bästa barn, så voro de dock otvivelaktigt den driftigaste och dugligaste delen av en klass, som eljest i enastående grad saknade duglighet och driftighet. Det var folk som, förresten med sovjetmaktens egen uppmuntran, under de gångna åren legat i och knogat, medan de andra gått och latat sig, och som Ryssland hade att tacka för det uppsving i jordbruket, som överhuvud taget ägt rum. Några kapitalistiska exploatörer voro de endast i mycket ringa grad — de möjligheter till sådan exploatering, som funnos och som sovjetmakten själv på sin tid givit dem, voro mycket begränsade. När de kommit i konflikt med bolsjevismen, var det därför att de å egna och de andra böndernas vägnar spjärnat emot den verkliga exploatering av bondeklassen, som bolsjevismen själv bedrev. Under en bolsjevikpolitik, som tagit rimlig hänsyn till böndernas berättigade intressen, kunde deras krafter ha utnyttjats utan minsta risk för bolsjevikmakten; att utrota dem i ett ögonblick, då man som aldrig förr hade behov av energi, strävsamhet och framåtanda, var i grund och botten ett härresande slöseri med de nationella tillgångarna.

Vad sedan angår de övriga böndernas immobilisering i kolchozerna, var den framgången i själva verket skäligen omtvistlig. Någon massomvändelse till socialismen och alltså en triumf för denna var det minst av allt tal om. När man ibland — dock mest på icke ryskt håll — förklarar kollektiviseringens snabba genomförande med en hänvisning till de socialistiska anlag, som enligt 1800-talets s. k. narodniker voro medfödda hos den ryska bondeklassen och fått sitt uttryck i den gamla ryska bykommunismen och stärkts av den, anlag som alltså nu skulle slagit ut i yppig blom, är det utomordentligt naivt. De anlagen voro i själva verket obefintliga. Bykommunismen utgjorde intet bevis för deras existens. Denna bykommunism, under vilken bönderna visserligen ägde jorden ihop men upprätthöllo den strängaste individualism i fråga om jordbruksdriften, var naturligtvis ingen socialism alls. Systemet var för övrigt ingen rysk specialitet utan har ju förekommit i de flesta länder; om det bevarades längre i Ryssland än på andra håll, berodde det minst av allt på någon böndernas smak för det utan på att först godsägarna, sedan staten ansåg det förmånligt för sig. Och långt ifrån att utveckla någon smak för socialism hos bönderna hade systemet, tack vare de eviga konflikter gemensamhetsbesittningen gav upphov till, stärkt deras individualistiska tendenser. När bönderna nu gingo in i kolchozerna, drevos de av motiv, som ingenting hade med någon socialistisk inställning att göra, motiv, som i själva verket voro ytterst litet lovande för kolchozhushållningens framtid.

Vad en del av bönderna beträffar, accepterade de utan tvivel glatt och gärna den kollektiva driftformen. Det var byarnas bottenskikt, fattigbönderna, desamma som redan på de s. k. fattigkommittéernas tid villigt ställt sig till socialismens disposition men redan då fått socialismens innebörd lite om bakfoten och också hastigt avkopplats från sin värdighet som socialismens bärare på rysk landsbygd. För dem betydde kollektiviseringen att de, efter att hittills ha varit utblottade på allt, skulle få vara med att äga alla de goda ting, boskap, redskap etc., som förut tillhört de rika. Den rikes tillhörigheter böra fördelas bland de fattiga — var det mottot socialistiskt, gick onekligen socialismen segermarsch på rysk landsbygd. Men den terräng för kollektiviseringen, som vanns på det sättet, utgjorde ju knappast någon landvinning för de socialistiska idéerna, och de bönder, som med sådan mentalitet gingo in i kolchozerna, ingen större ackquisition för dem. Det var inte precis det sinnelaget, som kunde väntas skapa goda kollektivbönder.

Vad sedan det stora flertalet, de s. k. mellanbönderna, beträffar, var deras motiv, då de läto

sig immobiliseras i kolchozerna, intet annat än ren och skär skrämsel. Med alla sina instinkter reagerade de mot saken, men opponera sig mot dessa kamrater, som kommo och kommenderade dem att bilda kolchozer, vågade på goda grunder ingen, som hade livhanken kär. En och annan bonde försökte det kanske till en början, men det slog mycket olyckligt ut: han var alltså, hette det, motståndare till sovjetmakten, han var kulak och fick dela kulakernas öde. Så lät man då bli att spjärna emot; för säkerhets skull lade man i stället i dagen största möjliga iver och entusiasm. Det värde, som framgången under sådana förhållanden ägde, var ju uppenbarligen rätt fiktivt. Vad kunde man vänta av dessa bönder, som gingo in i kolchozlivet med bestämd olust inför det och med förbittring mot dem, som tvungit dem in i det? Storslaktsskandalen, som inte bara tillfogade lanthushållningen en skada, som det skulle krävas år att reparera, utan också var ett fruktansvärt slag för folknäringen — köttet i den ryska kålsoppa var nu för åratals mer eller mindre likviderat — gav en nästan hemsk inblick i böndernas verkliga känslor inför kollektiviseringen. Den visade, hur fullständigt renons bönderna voro på den solidaritet, den omtanke om det gemensamma bästa etc., som det kollektiva livet och arbetet skulle baseras på.

Inom det bolsjevikiska partiet hade man också en ganska kraftig känsla av att den med sann bolsjevikisk brio utförda aktionen var en rätt betänklig historia. Redan framfarten mot kulakerna framstod för många såsom både onödigt grym och föga välbetänkt. Något tvivel om att detta överfall på en fredlig befolkning varit en god sak fick visserligen inte öppet komma fram, särskilt skulle det naturligtvis varit rent kontrarevolutionärt att ge uttryck för medlidande med de oskadliggjorda klassfienderna. Men massor av kommunister och komsomolister, som varit engagerade i kampanjen, hade fått nog och visade det genom att träda ut ur sina organisationer; speciellt var avfallet bland komsomolungdomen stort. Och mot processens fortsättning reagerade många i partiet förvånande starkt. Även rätt prominenta bolsjeviker sade frankt ifrån, att när en sådan akt genomförts med våld och mot bondemajoritetens vilja, det varit mycket oklokt och kunde komma att visa sig ödesdigert.

Var ansvaret låg kunde det inte vara något tvivel om. Men Stalin förstod att förhindra, att kritiken riktades mot honom. Han gjorde det genom att tillgripa sin vanliga taktik: genom att själv ta ledningen av kritiken. Partiet hade opponerat sig mot honom; han hämnades genom att lägga skulden för missgreppet på partiet.

I en uppseendeväckande artikel, "Framgång, som stigit åt huvudet", publicerad i Pravda den 2 mars, tog han på det skarpaste avstånd från kollektiviseringspolitiken, sådan den bedrivits de senaste veckorna. Naturligtvis hade, hette det, meningen varit att det hela skulle ske på frivillighetens väg; att göra kollektiviseringen med våld var dumt och reaktionärt. Det hade nu i stor utsträckning skett. Som exempel anförde Stalin vad som hänt borta i Turkestan: där hade man hotat bönder, som inte ville låta kollektivisera sig, både med militär och med avstängning från vatten och industrivaror — exemplet var ju valt med smak: hur det gick till borta i Turkestan var ju inte så lätt att hålla öga på från centrum. Felet var att de kamrater, som genomfört kollektiviseringen, låtit framgången stiga sig åt huvudet och därför förlorat klarsynthet och omdömesförmåga. Det var inte partiets politik de drivit utan en politik, värdig underofficer Prisjibejev, denne tjechovske novellfigur, som utgör prototypen för en stupid och bryskt kommenderande underhuggare. Samtidigt fördömde Stalin skarpt att dessa kamrater i sitt överdrivna och ovisa nit förmått bönderna att bilda kolchozer av en typ, som de ännu inte voro mogna för. Dessa "socialiserare", som han kallade dem, hade kollektiviserat boningshus, småboskap och fjäderfä, ett huvudlöst "arbete" — Stalin satte ordet inom citationstecken — varigenom de endast retat upp bönderna. Den riktiga kolchoztypen var den s. k. artellen, där arbetet, maskinerna och redskapen, arbetsdjuren och ekonomibyggnaderna voro kollektiviserade,

men däremot inte stugorna, trädgårdstjapporna, mjölkboskapen, småboskapen och fjäderfäet. Om vilket allt s. k. mönsterstadgar för kolchozerna, som han — onekligen något post festum — låtit utfärda samma dag, gåvo närmare besked.

Stalin blåste alltså till reträtt. Att han därvid gav sig sken av att endast kalla tillbaka dem, som på eget bevåg givit sig för långt ut, kunde inte förvälla någon. Det var sin egen politik han på detta inte vidare eleganta vis desavuerade. Naturligtvis hade de utkommenderade kommunisterna till punkt och pricka utfört hans intentioner. Talet om att det varit partiets, d. v. s. hans mening, att inträdet i kolchozerna skulle vara en frivillig sak, är rent nonsens. Den utdelade ordern, som kommunisterna hade att effektuera, gick ju, som nämnts, ut på att kollektivisering över hela linjen skulle vara genomförd till bestämt, mycket nära liggande datum — hur detta skulle gå till, om man respekterade den ryska bonde-majoritetens klara och bestämda vilja att slippa ifrån kollektiviseringen, är inte gott att säga. Lika omöjligt är det att tro, att de utsända partimedlemmarna handlat på eget bevåg, då de tvungit bönderna till en kollektiviseringsform, som Stalin nu förklarade alltför radikal. Att strikt efter bokstaven följa given order är en gång för alla en kommunistiska första plikt, och några tiotusental partimedlemmar kunna absolut inte tänkas självsvåldigt ha emanciperat sig ifrån den. Det var Stalins politik de fullföljt, och det var i hans stil de därvid gått fram. Den Prisjibejev-anda, som han talade om, var ackurat den anda, som han själv inblåst i partiet och som blivit dess mest karakteristiska drag.

Det blev alltså efter något modifierade linjer, som kollektiviseringen skulle drivas i fortsättningen. Vad till att börja med beträffar Stalins förklaring, att kollektiviseringen måste ske på frivillighetens väg, var det naturligtvis inte meningen att den skulle tas efter orden; det skulle betytt att hela kollektiviseringsverket rasat samman: om bönderna fått följa sin egen fria vilja, skulle praktiskt taget varenda s. k. mellanbonde ha tagit sitt pick och pack och sagt kolchozen farväl, lämnande åt fattigbönderna att med tomma händer fullfölja det socialistiska verket. Det var alls inte Stalins mening att låta det gå därhän.

Bönderna själva gjorde sig visserligen i stor utsträckning skyldiga till det missförståndet. Så fort Stalins ord hunnit bli bekanta, stormade kolchozbönderna som glada, lössläppta skolpojkar på kolchozernas dörrar, utan att deras kommunistiska vaktare, i vilkas av Stalin nämnda huvuden det nu först, begripligt nog, började gå verkligt runt, kommo sig för att förhindra det. Kolchoz efter kolchoz sprängdes; på ett par tre veckor hade hälften av de nyss bildade kolchozerna redan spårlöst försvunnit; hade det fått fortsätta, skulle snart ingenting ha återstått av det stora verket.

Det missförståndet skyndade sig Stalin att eftertryckligt korrigera. I början av april tog han ånyo till orda. Samtidigt som han försökte lugna de partikamrater, som enligt honom gripits av förtvivlan och panisk förskräckelse inför flykten från kolchozerna — det hela var, förklarade han, en fullt normal företeelse — tillkännagav han, att de bönder, som lämnade kolchozerna, begingo ett fel. Därmed hade böndernas kommunistiska handledare åter fått den stöt, som de behövde, för att återfå jämvikten och aktionslusten. Att bönderna skulle få begå ett fel kunde ju inte tillåtas utan måste förhindras, även om man för ögonblicket fick undvika de mest drastiska påverkningsmetoderna. Och på samma gång hade bönderna fått en varning, vars allvar underströks av att Stalin slog fast, att de som lämnade kolchozerna åtminstone delvis voro ”främmande och mot vår sak direkt fientliga element” — vad det betydde, var ju inte svårt att förstå. Varningen kompletterades med löften: de bönder, vilka, som det så vackert hette, förmådde behålla kollektiviseringsstolta fana i sina händer, skulle få diverse ekonomiska förmåner — skattelättnader, goda kreditvillkor etc., vilka förmåner inte skulle komma privatbönderna till del.

Försök att bibringa bönderna den uppfattningen att det var ekonomiskt fördelaktigare att befinna sig inom än utom kolchozerna blev också nu huvudmetoden vid deras bearbetning.

I realiteten uppnåddes den skillnad mellan kolchoz- och privatböndernas ekonomiska ställning, som skulle göra kolchozerna lockande för bönderna, mindre genom att kolchozbönderna fingo det utlovade ekonomiska stödet än genom att privatbönderna fruktansvärt klämdes åt. Deras ställning gjordes sådan, att de helt enkelt skulle tvingas att rädda sig in i storbruken. Bönderna skulle inte kommenderas in och skrämmas in utan i stället svältas in i kolchozerna.

Den andra ändring i kollektiviseringspolitiken, som Stalin signalerat i sin artikel, utgjorde en reellare eftergift: experimentet med de socialistiskt renodlade kolchozerna, där allt kollektiviserats, de s. k. kommunerna, upphörde för en tid. Det blev för ögonblicket arteller med deras kombination av socialistisk och privat hushållning, som man uteslutande inriktade sig på att trumfa igenom. Efter vad som förekommit var man alldeles särskilt angelägen att framhålla för bönderna, att ett visst mått av privathushållning var dem väl unnat. Särskilt betonade man — efter att nyss inte ha låtit bönderna behålla andra djur än dem de hade i pälsen — att sovjetmakten inte bara tillät utan också gärna såg att bönderna för egen räkning höllo det boskapsbestånd, som kolchozstadgarna medgåvo. Vad djuren betydde för bönderna, hade man ju nyss sett, och samtidigt var det angeläget att få luckorna i boskapsbeståndet fyllda. Sovjetmakten ville, hette det, att varje kolchozbonde skulle ha sin egen ko och sitt eget fjäderfä — man sade det med nästan samma ömhet i stämman som Henrik IV i världen, då han proklamerade sin önskan att varje fransk bonde skulle ha en höna i grytan på söndagen.

I sitt inlägg i april hade Stalin uttryckt den förvissningen, att när kollektiviseringen hann stabilisera sig efter den tillfälliga utvandringen ur kolchozerna, den fortfarande skulle omfatta 40 % av bondehushållen. Även om siffran sjönk från 60 till 40 % skulle det, fastslog han, vara en historisk framgång i sovjetunionens socialistiska utveckling. Beräkningen slog fel: då man fram på vårsidan lyckades hejda emigrationen och kunde övergå till att i ett försiktigare tempo åter bygga upp det raserade, voro blott 25 % av bondehushållen kvar i kolchozerna.

Till detta bakslag kom snart därpå ett annat. Förhållandena i de kolchozer, som funnos kvar, visade sig ganska oroande. Ett ögonblick på hösten 1930 hade man hängivit sig åt glada illusioner beträffande kolchozhushållningens utveckling. Det var då årets skörd befanns vara glänsande, sädesskörden utgjorde 83.6 miljoner ton — 12 miljoner mer än året förut, 3 miljoner mer än 1913, det ryska jordbrukets rekordår. Här såg man nu, hette det, vad kollektivdriften betydde, här hade man ju beviset för att man funnit den rätta vägen till det ryska jordbrukets uppräckning. Triumfen blev emellertid inte långvarig. Dels var det ju onekligen svårt att på allvar skriva det vackra resultatet på kollektiviseringens konto, då under jordbrukssäsongen endast en fjärdedel av bondehushållen varit kollektiviserade — kanske hade när allt kom omkring det enastående gynnsamma vädret betytt mer? Dels och framför allt kom det i dagen, att jordbruket i kolchozerna bedrivits på ett sådant sätt, att man i själva verket måste säga sig, att det vackra resultatet vunnits inte tack vare utan trots att en del av jorden varit kollektiviserad. Kolchozernas jordbruk hade, det kunde inte förnekas, varit en fullständig skandal; bonden hade klart visat, att hans intresse för jordens skötsel varit borta med vinden i samma ögonblick han kommit innanför kolchozen och inte längre hade sin egen jordbit att sköta. Nu kunde han, det hade tydligen varit hans resonemang, ta igen sig och låta de andra knoga; eftersom alla resonerat på samma sätt, hade det i kolchozerna rått en all-rysk lättja av grandiosa dimensioner.

De illustrationer av det nystartade socialistiska jordbruket, som gävos i pressen, vilken nu slog alarm, voro drastiska. Här skildrades, hur bönderna mitt under brådskande skördetid legat och dragit sig till långt fram på morgontimmarna, hur de sedan gått och småpysslat i sina privata trädgårdstäppor eller stått och hängt vid sin stugknut i samspråk med grannen. Först långt fram på förmiddagen hade de börjat samlas för gemensam avmarsch ut till

fälten. Innan man drog i väg, hade man slagit sig ned i gröngräset för att få en pratstund och röka en papyross; när man äntligen reste på sig för att bryta upp till arbetet, hade någon sett på klockan och det hade befunnits vara tid att gå hem för att äta middag. Betecknande siffror framlades: kolchozer, som räknade flera tusen medlemmar, hade inte kunnat få ut mer än några tjog till skörden, medan resten njutit privatlivets fred. Den socialistiska driftformen hade, det var solklart, stimulerat inte, såsom beräknat, arbetslusten utan i stället den individualistiska lättjan och självsvåldet.

Inför det nya jordbruksåret måste man då komplettera den socialistiska ordningen med ett par extradetaljer, som skulle föröka dess verkningskraft. Några bestämmelser, som utfärdades i början av 1931, introducerade dessa nyheter.

Nu uppdelades, till att börja med, kolchozernas medlemmar i mindre enheter, var och en på några dussin medlemmar. De kallades brigader; var och en av dem skulle ledas av en brigadör, som utnämndes av kolchozens styrelse. Därmed ville man först och främst sörja effektivt för arbetsdisciplinen: brigadören skulle vara en med vidsträckt befogenheter utrustad arbetsbas, som ordentligt skulle ta sin brigad i kragen. Men uträkningen var samtidigt också en annan. När arbetet i kolchozen delades upp på dessa brigader, kunde var och en av dem i rätt stor utsträckning få specialisera sig på arbete av visst bestämt slag — och om brigadmedlemmen alltså kom att sysselsättas med en och samma detalj i kolchozens drift, kunde han kanske förmås att betrakta denna detalj som så att säga sin tillhörighet och omfatta den med det intresse och den ansvarskänsla, som kolchozarbetet eljest jagat på flykten.

Men också på ett mera rakt på sak gående vis försökte man stimulera bondens intresse för arbetet. Hittills hade inom kolchozerna tillämpats den sant kommunistiska principen att vid fördelningen av det gemensamma arbetets produkter var och en av kolchozmedlemmarna skulle ha en andel, som svarade mot hans behov; då allas behov voro lika stora, skulle varje "ätare" ha samma utdelning som alla de andra. Över denna likställighet ströks nu ett brett streck. Utdelningen skulle rättas efter måttet och arten av det arbete, som var och en utfört. En bonde, som varit sysselsatt med arbete, som inte fordrade särskilda kunskaper eller särskilda ansträngningar, och därvid utfört vad de bästa arbetarna kunde prestera på xo timmar, ansågs ha arbetat en arbetsdag och fick av sin brigadör en anteckning om det i sin arbetsbok; var arbetet mera krävande annoterades 1.25 arbetsdag; vid alldeles särskilt kvalificerat arbete kunde dagsverket räknas som 2 dagar, det var maximum; vid lättare arbeten taxerades prestationen endast till bråkdelar av en arbetsdag. Efter antalet så inregistrerade arbetsdagar utmättes sedan utdelningen.

Sådana voro de nya principerna. Nyss hade man slagit ihjäl eller deporterat dem som, medan de andra lågo på latsidan, arbetat och fått vederbörlig vinst av sina arbetsdagar. Nu appellerade bolsjevismen själv till det privata förvärvsbegär, som den låtit kulakerna dyrt sota för. Möjligheten att genom duglighet och strävsamhet skaffa sig en lejonpart av den gemensamma kakan liksom risken att, om man misskötte sig, bli lämnad lottlös och få svälta ihjäl, det skulle bli den stimulans, som skulle sätta fart på det socialistiska arbetet. Man kan ju inte säga, att då bolsjevikerna hittade på att försöka den metoden, de därmed upptäckte något nytt Amerika.

Sedan man gjort dessa ur socialistisk synpunkt kanske inte vidare prydliga men, som man hoppades, ändamålsenliga arkitektoniska förändringar å kolchozbygget, inviterade man med ånyo ökad energi bondeklassen att stiga på. "Hädanefter har", fastslog sovjetkongressen i mars 1931, "den fattige bonden och mellanbonden endast ett val: för eller mot kolchozerna. Antingen inträda i kolchozen och vara med att aktivt och fast stödja sovjetregeringen på landsbygden eller förbli utanför och fortsätta kulakernas strid mot kollektiviseringen vid sidan av regeringens fiender." Att kollektiviseringen skulle baseras

på frivillighet hade ju Stalin försäkrat, och böndernas val mellan de bägge alternativen var alltså fritt. Men nog behövdes det en god portion kurage för att välja det senare av dem.

Medan kollektiviseringsarbetet fortgick på detta sätt, inte utan en del rätt obehagliga bakslag, drevs industrialiseringen för full maskin.

Med utomordentlig energi och hänsynslöshet skrapade man först och främst samman de nödvändiga ekonomiska resurserna. Den kolossala exploatering av jordbruket, som kollektiviseringen skulle möjliggöra och som i främsta rummet skulle ge de medel, som industribygget behövde, kunde naturligtvis inte ännu, innan kollektiviseringen var färdig, drivas i sin fulla vidd; inte desto mindre pressade staten redan, särskilt efter den goda skörden 1930, ut enorma kvantiteter produkter av bönderna, som i den skräckstämning de nu levde i inte längre kommo sig för med att göra motstånd. På de produkter, som staten sålunda praktiskt taget gratis tog ut av jordbruket, gjorde den sig sedan lysande förtjänst. För den egna befolkningen reserverades ett minimum, och detta såldes till ockrarpriser, Arbetarna fingo visserligen det allra oundgängligast nödvändiga till drägligare pris på kort, men ransonerna voro så små, att man antingen nödgades svälta eller också köpa till statens rövarpriser. Resten exporterades och gav utländsk valuta till industriköpen. ”Det gör detsamma om vi äta själva, men exportera måste vi”, yttrade en rysk finansminister på 1880-talet, Rysslands första industrialiseringsperiod, som i åtskilliga avseenden erbjuder en parallell till femårsplanstiden; samma princip proklamerades nu öppet.

Sädesexporten var emellertid inte ensam nog; den måste kompletteras med export av andra artiklar av skilda slag — från trä och olja till tavlor från museerna. Speciellt träexporten forcerades. Till skogshygge sändes massor av kulaker och arméer av fångar ur fångelserna och fånglägren men också ett stort antal industriarbetare; vägrade de, berövades de sina livsmedelskort och behandlades som arbetsdesertörer. Yxorna gingo obarmhärtigt fram. ”Vi är tvungna”, skrev statsplan-kommissionens tidning, ”att fälla inte bara de trån, som mogna varje år, utan många fler”; det var den rena rovdriften. Samtidigt ströps importen radikalt åt: importen av te reducerades till en fjärdedel mot hittills, importen av fett till tvåttillverkning stoppades fullständigt, likaså importen av ull och bomull och av många andra saker. Utan betänkanke satte bolsjevikerna Ryssland på svältkur. Socialismen krävde det, hette det.

Med de uppbringade ekonomiska resurserna i sin hand startade staten så det industriella nybyggnadsarbetet. Först och främst gällde det anskaffning av själva industriapparaten i stället för den uttjänta och otillräckliga gamla, speciellt den del därav, som skulle producera produktionsmedel. En våldsam köpoffensiv inleddes mot den kapitalistiska världen: det var i alla fall den, som ensam kunde leverera den ryska socialismen de erforderliga möjängerna. De modernaste alstren av västerlandets ingenjörskonst, mästerverken av nutida teknik, det sista nya i fråga om maskiner och specialredskap — allt måste upphandlas; industriell sakkunskap, teknisk och organisatorisk skicklighet måste köpas. Man skaffade allt utan att blinka inför kostnaderna. Aldrig har en kund uppträtt på den kapitalistiska marknaden med flottare grandseigneurlater än den ryska proletärstaten. Det bolsjevikiska gåpåarhumöret och den breda ryska naturen hade här ingått en syntes, som kom de västerländska säljarna att gapa av förvåning och samtidigt ingav dem en synnerlig högaktning för den ryska socialismen, som strödde guld omkring sig lika frikostigt som de legendariska ryska storfurstarna förr i världen.

I samma stora stil gick man sedan fram vid nyheternas transplantering i rysk mark. Samtidigt med att den gamla tsaristiska industrimunderingen skrotades ner och den moderna tekniska apparaten monterades i fabrikena, sköto nya jätteanläggningar, byggda med hjälp av de importerade specialisterna och utrustade med de nyinköpta rariteterna, upp som svampar ur jorden. Inte heller här fingo några futtiga ekonomiska hänsyn lägga band

på den bolsjevikiska kraftutvecklingen. Fabrikerna blevo inga vanliga fabriker — de blevo monstra. Om det i det glest befolkade landet var ekonomiskt och praktiskt med industrijättar, vilkas omsättningsområde blev abnormt stort, eller om det var praktiskt med anläggningar, där kommunikationen mellan de olika avdelningarna försvårades av att det var ett helt företag att bege sig från den ena till den andra, frågade man inte efter. Det hela tog sig charmant och imponant ut; det gällde ju att trumfa över den kapitalistiska världen. Med förkärlek vräkte man upp giganterna på jungfrulig jord ute i av kommunikationer intakta ödemarker. Det medförde onekligen vissa olägenheter, men det var effektfulla illustrationer till hur Ryssland vaknade ur sin törnrosasömn. Och de nya anläggningarna byggdes inte på vanligt vis, med allt det kalkylerande och alla de andra förberedelser, som vanligen föregå ett bygge, och inte i normal, rationell byggnadstakt. Man smällde upp dem hux flux, man byggde som om livet stått på spel. Varje dag, som sparades in vid ett fabriksbygge, ansågs vara en vinst, som man gärna betalade nästan hur dyrt som helst — även om man sedan, då fabriken stod klar, inte var färdig att börja tillverkningen. För de unga kommunister, som runt om i landet ledde verket, var det härliga dagar. Här fingo de löpa linan ut och ge prov på vad bolsjeviker kunna uträtta. Det hela tog fullständigt andan från de utländska specialisterna, som för dyra pengar förvärvats att biträda med sin sakkunskap. Deras försök att få saken lagd på rationellare bog viftades föraktfullt bort: hur futtig och steril var inte deras sakkunskap gentemot den bolsjevikiska energien och framåtandan! Men också arbetararméerna vid byggena rycktes med, även de voro fyr och flamma. Här utfördes bå de kollektiva och individuella prestationer, som voro beundransvärda.

Skapandet av den nya industriapparaten var ju emellertid bara början; nu måste man också göra tillbörligt bruk av den. Det var ett litet mindre eggande och inspirerande vardagsgöra. Men också härvidlag togo bolsjevikerna fatt med friska krafter och med resultat, som lovade gott; också här såg det ut som om arbetararméerna verkligen, enligt beräkning, skulle hugga i. Den av en utomordentlig propaganda bearbetade stämningen inom arbetarklassen var omisskännligt hög. Nu när man fått en tidtabell för frammarschen till det hundra procentiga socialistiska samhället tycktes ju målet, som hittills ständigt vikit undan, äntligen ligga inom räckhåll, och då kunde man ju också gärna spänna sina krafter för slutspurten. Det var intet tvivel om att den ryska arbetarklassen kände sina muskler svälla och sin självkänsla stegras och, åtminstone i viss grad, satte dessa muskler i funktion för att i handling visa deras prestationsförmåga.

Alltför stor tro vågade man i alla fall inte sätta till proletarietets frivilligt givna muskelkraft. Redan från början ansåg man nödvändigt att vidtaga extra åtgärder av de slag, som ovan varit på tal.

Å ena sidan gingo dessa åtgärder ut på att genom lämplig påpressning ta ut vad arbetarna inte frivilligt ville ge. En av de första var en åtstramning av arbetets organisering i fabriker. Genom en ukas i slutet av 1929, alltså omedelbart efter femårsplanens start, stipulerades att ledningen i varje industriellt företag skulle innehas av en enda man och utövas med diktatorisk makt. Egentligen skulle det ju eljest vara ett av det socialistiska arbetets främsta agremanger att någon egentlig arbetsledning inte skulle behövas: arbetarna skulle, drivna av entusiasm för sin uppgift, själva organisera sitt arbete på bästa sätt. Efter oktoberrevolutionen hade det också varit arbetarnas kanske allra mest uppskattade vinst att ledningen av företagen lagts i deras egna, d. v. s. deras fabrikskommittéers, händer. Den tid, då dessa kommittéers medlemmar i direktionsrummens skinnstolar studerade företagens av tjänstvilliga direktörer demonstrerade räkenskaper och utdelade sina direktiv, var visserligen redan längesedan förbi, men illusionen att kommittéerna voro med på ett hörn vid arbetets ledning och organisering hade i alla fall bevarats. Nu, då socialismen på fullt allvar skulle förverkligas, gjorde man resolut slut på

den. Fabrikskommittéerna — liksom också fackföreningarna — degraderades definitivt till att bli den diktatoriske chefens biträde vid framdrivandet av ordentlig arbetsintensitet och upprätthållande av rimlig disciplin vid företagen. Visserligen arbetade arbetarna för sig själva, visserligen voro produktionsmedlen deras, men bestämma något om sitt arbete fingo de inte, det gjorde direktören. Att arbetarna inte alls skulle vara herrar över sitt arbete, det upplyste sedan ett par bestämmelser från 1930 o ännu oceremoniösare om. Småningom hade det börjat bli allt vanligare, att trots det socialistiska arbetets alla behag arbetarna på många håll, först och främst i kolindustrien, utan vidare massdeserterat. Nu tillkännagavs att arbetare, som självsvåldigt lämnade sitt arbete, skulle betraktas som desorganisatörer av produktionen och behandlas därefter: de skulle utstötas ur fackföreningarna, berövas rätten att överhuvudtaget få något arbete etc. Samtidigt övergick staten till att helt enkelt kommendera arbetslösa till verksamheter, där arbetskraft behövdes, utan hänsyn till deras yrke och kvalifikationer.

Å andra sidan började man försöka pigga upp den socialistiska arbetsivern genom att kittla det personliga förvärvsbegäret. Vid det förut omnämnda socialistiska tävlingsväsendet belönades snart segrarna med så pass kraftigt tilltagna pris i materiella förmåner, att deras socialistiska amatörskap starkt verkade lumpen kapitalistisk professionalism. De s. k. stötbrigaderna, vilka bestodo av arbetare, som med särskild entusiasm gingo till offensiv för socialismens sak, belönades med krasst substantiella privilegier. De favoriserades vid fördelning av livsmedel och industrivaror, de fingo företrädesrätt till friplatser på sanatorier och vilohem etc.

Att femårsplansverket — efter en del experimenterande med de metoder, med vilka det skulle drivas — kommit på rätt bog och artade sig till en glänsande succé var på dess andra och tredje år en sak, som inte fick betvivlas. Här och var började visserligen en viss pessimism sticka fram. Att kollektiviseringen efter den stora blamen i början av 1930 nu bragts i riktiga gängor voro inte alla övertygade om; på sina håll påpekades också, att vid det storartade industriella nymunderingsarbetet begåtts oroväckande många missgrepp och dumheter; de allt talrikare haverierna och olyckorna vid de moderna anläggningarna syntes bekräfta det. Folknäringen kunde också ge anledning till en del bekymmer; särskilt var den efter böndernas storslakt aktuella bristen på animaliska livsmedel enerverande. Inom det bolsjevikiska partiet hördes åter oppositionella röster. De gamla oppositionsgrupperna voro visserligen paralyserade. Den sist likviderade, högeroppositionen, låg ännu flämtande på marken, mumlande trohetsbetygelser mot Stalin, som nu gav den några sista sparkar: Bucharin tvangs till nya, ännu mera förödmjukande avböner, Rykov, som innehaft ordförandeskapet både i den storryska republikens och sovjetunionens folkkommissarieråd och som 1929 förlorat den förra posten, avsattes nu också från den senare, på vilken han efterträddes av Molotov. Oppositionen kom nu från några av dem, som tidigare deltagit i striden mot Stalins motståndare: ledare av var sin lilla oppositionsgrupp voro Syrtsev och Lominadze, bägge medlemmar av den bolsjevikiska centralkommittén, den förre Rykovs efterträdare som ordförande för den storryska republikens folkkommissarieråd. De framträdde med skarp kritik av de använda metoderna och de uppnådda resultaten. De stolta rapporterna om vunna framgångar voro, förklarade Syrtsev, försök att slå blå dunster i folks ögon; i samband med det industriella nybygget talade han om Potemkinkulisser. Men oppositionen fann ingen resonans. Partiets indignation var enorm; kritikerna anklagades för att ha drivit illojal verksamhet och deras kritik betecknades som grovt förtal mot partiets ledande män; de utjagades ur centralkommittén och avsattes från sina poster. All annan pessimism tystades också ned; den var ovärdig och otillåtlig.

Att göra affär av de små skavanker i verket, som undan för undan framträdde, var också, hette det, orimligt med hänsyn till att dessa i grund och botten endast voro bevis för hur stor succén varit. De berodde nämligen på att socialismens och Rysslands fiender inför de

väldiga framgångarna inte kunnat hålla sig utan satt sig i rörelse för att vända verket över ända. På olika områden bedrev de sabotage och skadegörelse; om inte allt var riktigt som det borde, så var detta resultat av deras verksamhet. Så börjades då också räfst med dessa fientliga element: som ett fast inslag i femårsplansprogrammet infördes de berömda sovjeträttegångar, med vilka bolsjevikstaten på en punkt obestridligen uppnådde vad den så ivrigt strävade efter: att åstadkomma något som den övriga världen hade svårt att göra efter.

Under loppet av 1930 förekommo ett par tre av dessa tillställningar: dels mot ett s. k. industriparti, dels mot en del vetenskapsmän, agrartechnici och andra, som anklagades för att i konspiration med främmande makter ha satt i gång sabotage, dels också mot några mensjeviker — dessutom avrättades utan rättegång men med mycket ståhej 48 borgerliga specialister inom folkförsörjningsapparaten. Att de anklagade — av vilka en del bekände sig ha konspirerat med personer, som vid tiden för konspirationerna legat i graven i flera, år — ogillat det forcerade femårsplanstempot och försökt få det modererat är mycket möjligt, men längre gick förmodligen inte deras brottslighet. Genom att sprida den uppfattningen att det var fientliga element, som varit i farten, så snart något gick på sned vid femårsplansbygget, ville man emellertid förhindra, att det spred sig något missmod inför det stora verket. Avslöjandena av hur klassfiender, inländska och utländska, konspirerade mot arbetet på att föra det ryska proletariatet till det socialistiska samhällets välsignelser och Ryssland till makt och härlighet skulle dessutom komma det ryska proletariatets blod att sjuda och fördubbla dess arbetspatos. Varje rättegång utnyttjades också till att framkalla ett tacknämligt raseri bland massorna. Spontana jättedemonstrationer mot förrädarna anordnades överallt i landet, resolutioner med krav på dödsstraff åt dem fabricerades miljonvis, bland annat i skolorna. Maskineriet för opinionsbearbetning fungerade perfekt. Den maskintekniken behövde bolsjevikerna inte importera från västerlandet, i den hade de längesedan hunnit fatt och förbi det samtida Europa.

Säkert var bolsjevikernas segervisshet ärlig och uppriktig. De framgångar, som faktiskt vunnits, framför allt de mycket påtagliga resultaten av industriens ommundering, hade omåttligt stärkt deras redan förut väl utvecklade självförtroende och kommo dem att bagatellisera misslyckandena och underskatta de svårigheter, som väntade. Det bolsjevikiska humöret befann sig i en kurva, som steg djärvare i vädret än någon av femårsplanens. Fram mot slutet av 1930 hade det nått kulmen. Femårsplanen var, det var man bergsäker på, ett verk utan motstycke i världshistorien, en triumf utan like för socialismen, för Ryssland och först och främst för bolsjevikerna själva, naturligtvis i allra första hand för Stalin.

Men också utanför partiet, i den ryska allmänna folkopinionen, hade bolsjevikerna verkligen lyckats arbeta upp en formlig femårsplanspsykos. Med ständigt stegrad spänning följde publiken rapporterna om de gjorda framstegen, femårsplanen kom i centrum för allas uppmärksamhet och tankar. Produktionssiffrorna gingo folk på hjärnan, planen blev ett slags kollektiv hjärtesak — även om hos de enskilda individerna det glödande intresset inte alltid tog sig uttryck i energiskt arbete för planen. En rätt intressant avspegling av stämningen ger den ryska skönlitteraturen från denna tid. I oändlig rad producerades s. k. industriromaner — något annat producerades överhuvud taget inte — laddade av entusiasm och industriell sakkunskap. De handlande personerna levde och andades för femårsplanen, om den och endast om den rörde sig allt deras tal, om den kretsade deras tankar om dagen och drömmar om natten och till och med de älskandes kärleksbrev. Ryssland var gripet av en stor kollektiv monomani.

För denna entusiasm voro redan femårsplanens ramar alltför snäva. Förut har omtalats, hur man redan från början gång på gång ökade på de beting, som planen gav de olika produktionsgrenarna. Nu kom man till klarhet om att dessa över lag voro alltför knappt tillmätta,

beroende på att femårsplanens produktionssiffror satts ihop av folk, som, såsom det hette, velat bromsa den socialistiska utvecklingen — bland de anklagade i de nyss nämnda processerna voro just experter, som varit med om att utarbeta planen. Nu höjdes därför pensum över hela linjen. Stalin dekreterade att planen skulle vara genomförd redan vid utgången av 1932 i stället för den oktober 1933 (varvid samtidigt räkenskapsåret omlades, så att det i fortsättningen skulle sammanfalla med kalenderåret). Femårsplanen genomförd på fyra år (i själva verket fyra och ett kvarts år), det blev alltså lösen.

Men samtidigt vände man alltmer tankarna till den andra femårsplan, som sedan skulle vidta, och svävade därvid ut på ett sätt, som visade att femårsplansfebern nu fullständigt omtöcknat omdömesförmågan. Under den andra femårsplanens tid skulle, fastslog man i de preliminära utkastet, gjutjärnsproduktionen ökas med 1,200 %, kolbrytningen med 850 %, oljeproduktionen med 600 % etc. i den stilen. Inom jordbruksfolkkommissariatet planerade man att under denna nya femårsperiod fördubbla jordens avkastning, påskynda olika kulturers mognadstid, utexperimentera en del nya jordbruksväxter, bland annat frosthärdigt vete, och nya slags sockerbeter, flytta gränsen för den subtropiska floran längre mot norr och en del andra liknande småsaker.

*

”Tempot kan inte saktas. Tvärtom, det måste ökas så mycket våra krafter och möjligheter tillåta”, yttrade Stalin i ett tal i februari 1931. Full fart framåt! var alltså kommandot. Visserligen konstaterade han, att industriproduktionens tillväxt under 1930 inte varit fullt så stor som femårsplanen krävt, och visserligen pekade han på en del andra brister i femårsplansbygget. Men allt detta skulle, hoppades han, repareras under det nya året. Att femårsplanen skall realiseras på fyra år var, sade han, avgjort, och det behövde inte antas några nya resolutioner om den saken. Vad det gällde var att nu ta i med sådan kraft, att planen i de viktigaste industrigrenarna realiserades på tre år, d. v. s. till det nyss påbörjade årets slut.

Ett halvår senare höll Stalin ett nytt tal. Tonen var nu en annan. Industrien uppvisade, konstaterade han, i fråga om uppfyllande av planen en brokig bild. En del industrier föredde tillfredsställande produktionsökning, andra däremot en minimal, 6-10 % eller mindre. Utförligt diskuterade han orsakerna, satte fingret på en del sjuka punkter och fastslog vilka nya åtgärder som måste vidtagas till avhjälpande av felen.

Ytterligare ett halvår senare, i januari 1932, talade Stalin åter. ”Är det möjligt”, frågade han, ”att säga att vi under andra femårsplanen skola hålla samma accelererade tempo som under den första? Nej, det kan inte väntas”. ”Även om vi önskade det, skulle vi inte under andra femårsplanstiden, särskilt under dess första år, kunna driva samma forceringspolitik som under den första.” Farten har varit för våldsam, skruva åt bromsen! lydde alltså nu orden.

Sammanställningen av de tre talen visar, hur de första femårsplansårens rus följdes av en snabb tillnyktring. I början av år 1931 hade hurrastämningen nått sin höjdpunkt, vid slutet av samma år var stämningen redan ganska flau. Det hade visat sig omöjligt att i längden vidmakthålla illusionen att femårsplansframmarschen gick strålande; bristerna hade börjat framträda så tydligt, att bolsjevikerna hade måst besluta sig för att se dem och att från sina utflykter i det blå återvända till jorden.

Till att börja med kunde man nu inte längre sluta ögonen för att industrialiseringen stött på svårigheter, som man inte väntat. Ett par av de grundläggande kalkylerna för företaget hade, det började man inse, varit felaktiga och måste korrigeras.

Först och främst gällde det tesen, att man i det bolsjevikiska partiets ledarskap ägde en av de säkraste garantierna för processens framgång. Att de kommunistiska partimedlemmarna

i sin energi och sitt offensivhumör ägde de kvalifikationer som ensamma skulle uppväga allt vad som eljest felades dem, denna sats som Stalin varit den förste att driva, hade nu definitivt visat sig ohållbar. Dessa egenskaper hade räckt ett gott stycke på väg, särskilt så länge det gällt att driva på vid uppbyggandet av den nya industriapparaten — dock hade redan därvidlag framåtandan på ett rätt ödesdigert sätt varit kombinerad med brist på sakkunskap och brist på omdöme. Säkert var att då de unga kommunistherrarna satts att leda produktionen och därvid ställts inför massor komplicerade ekonomiska och tekniska problem, de befunnits hjälplöst för korta i rocken. De galenskaper de ställt till, då de med käckt offensivhumör men omdömeslöst och hänsynslöst försökt exekvera de order de fått, voro otaliga. Det ofruktbara skriveri, i vilket de hamnat så snart de inte längre haft order att gå efter, och då varken kunnat eller vågat handla på egen hand, hade svällt över alla bräddar. Redan i det första av de ovan omnämnda talen gav Stalin dem deras fiskar varma. De bolsjevikiska driftledarna voro, sade han, skamligt efter i tekniskt avseende. Att behärska tekniken, ekonomien, finanserna i en fabrik, en gruva etc., något som var nödvändigt för att kunna uträtta något, gick över deras förmåga, det hade de försummat att lära sig. De hade följt den stjedrinske romanhjältens råd: ”Bry inte er hjärna med vetenskapen, låt bli att syssla med den, er sak är att leda.” Stalins kritik var helt visst alldeles riktig. Man kan endast anmärka, att det råd de följt inte kom från den gamle ryske författaren Stjedrin, med vilken de unga kommunisterna knappast stiftat någon bekantskap, utan från en annan betydligt närmare och förnämligare auktoritet, som alltid hävdat nödvändigheten att gå på över stock och sten utan hänsyn till vetenskap och sakkunskap.

Men vidare och för det andra hade man missräknat sig, då man till stor del byggt sina förvisningar om femårsplanens succé på övertygelsen, att arbetarklassen skulle göra i den kapitalistiska världen okända prestationer. De stimulanser av skilda slag, med vilka man försökt pigga upp den, hade tydligen inte gjort vederbörlig verkan. I grund och botten hade det naturligtvis också varit ett a priori utsiktslöst företag att på några år vilja bygga upp en modern storindustri med den arbetarklass, som stod bolsjevismen till buds. Att den ryska arbetaren överhuvudtaget inte kan mäta sig med den västerländska är ett faktum, som inte kan bortresoneras. Därtill kom emellertid att den stamtrupp av något så när kvalificerade arbetare, som funnits, under årens lopp till ytterlighet smält samman, därför att så gott som alla framåtsträvande arbetare begagnat de möjligheter de under de första bolsjevikåren haft att lätt komma in i partiet och som partimedlemmar snart lämnat industrien och placerats på olika poster i statsmaskineriet. Industrien måste därför oavbrutet rekryteras med folk, som dittills endast förstått sig på att hantera skära och årder och knappast ens dem. Det var en arbetarklass, som inte i första bukten kunde hinna fatt och förbi arbetarklasserna i västerlandet, där yrkesskickligheten utbildats i generationer. Det hade också klart visat sig att för modern industridrift voro gårdagens ryska musjiker inte ännu mogna. Deras umgängelse med de moderna maskinvidundren var helt enkelt skandalös — till men för arbetet, för maskinerna och för deras egna liv och lemmar. ”Efter att ha besökt åtskilliga anläggningar förstår jag”, yttrade Vorosjilov, ”varför våra företag fungera så dåligt. Orsaken är, att de män, som kallats att hantera maskineriet, inte haft det minsta begrepp om någon maskin tills för en månad sedan eller två. De äro bönder. Nedsmorda med olja och smuts se de proletära nog ut, men i verkligheten sakna de all yrkesskicklighet.”

Inte heller hade det blivit något bevänt med den starka stegring av arbetslusten, som man väntat och ett ögonblick trott sig kunna konstatera. De tillhandahållna uppstrammingsmedlen, som till en början haft en viss effekt, hade i längden inte bitit på arbetarnas medfödda lättja och på deras under revolutionsåren inrotade uppfattning, att om revolutionen inte givit dem något annat, den dock givit dem rätten att avpassa sin arbetstakt efter vad de med sin slaviska indolens och arbetsovilja ansågo rimligt och skäligt. Enskilda framstående, t. o. m. lysande arbetsprestationer, utförda speciellt i

samband med det omtalade tävlingsväsendet, betydde i det hela rätt litet, då den stora massan alltjämt tog arbetet med ro och mak. Arbetsintensiteten, som enligt planen skulle mer än fördubblas, kröp uppåt endast ytterst sakta, med några få procent per år.

Härtill kom — det inte minst betänkliga — att arbetarna, långt ifrån att tillbörligen värdesätta de behag, som det socialistiska arbetet ägde, visade sig synnerligen missbelåtna med dem och ådagalade det på ett sätt, som höll på att fullständigt desorganisera industrien. Efter en kort tids arbete i en fabrik brukade de vända den och all dess förmenta socialistiska hem- . trevnad ryggen och söka sin lycka i en annan för att kort därpå fortsätta till en tredje; ibland sade de efter en kort gästroll i industrien hela det socialistiska industriarbetet farväl och återvände till byn, varifrån de kommit. Efter ett par fem-årsplansår hade denna företeelse blivit fullständigt epidemisk. I sitt ovan nämnda tal i januari 1932 dröjde Stalin utförligt vid denna arbetskraftens fluktuation. ”Den växer”, yttrade han, ”och blir allt starkare. I varje fall finns det inte många företag, där arbetarstammen under loppet av ett halvår eller t. o. m. ett kvartal inte förnyats med 30-40 procent.” Det var, fastslog han, ett produktionens gissel. Utan en fast arbetarstam, som kommit in i tekniken, var det omöjligt att uppfylla produktionsplanerna. Nu fick man ju ideligen lära upp nya arbetare och slösa hälften av tiden på deras utbildning i stället för att utnyttja den för produktionen.

Också andra fenomen började verka alarmerande. Att produktionen i fråga om kvantitet höll jämna steg med femårsplanens krav ansåg man sig kunna fastslå. Men det var tydligt nog, att detta resultat delvis uppnått på kvalitetens bekostnad. Och då arbetet var dåligt lett och organiserat och då industrien på grund av arbetskraftens svaghet och arbetarnas lättja var tvungen att använda och betala en massa arbetskraft, som rätteligen inte skulle behövts, hade följden blivit att man i stället för den sänkning av produktionskostnaderna, som planen föreskrev, snarast fått ökning. Av den besparing, som sänkningen beräknats skola ge, skulle staten ha tillgodogjort sig två tredjedelar, medan allmänheten skulle fått glädje av den sista tredjedelen genom reducering av industrivarornas pris; bägge blevo kuggade på vinsten.

Situationen var alltså sådan, att den egentligen mycket litet inviterade till att drömma yverborna segerdrömmar. Man måste övergå till en nyttigare sysselsättning: till revision av de principer, på vilka industrialiseringsverket vilade. I två avseenden undergingo dessa nu en hårdhänt bearbetning.

För det första gav Stalin signal till avveckling av de bolsjevikiska partimedlemmarnas självskrivna roll som ledare av industrien. ”Några kamrater tro, att man bara får befordra partikamrater till ledande poster i fabriker”, yttrade han i sitt tal i juli 1931. Mot denna tro, som var ganska begriplig, alldenstund partiets ledarskap på samhällslivets alla områden var en kärnpunkt i den bolsjevikiska tros läran, vände sig Stalin nu skarpt och ironiskt. Det fanns, förklarade han, bland de partilösa arbetarna många, som voro begåvade och initiativ-kraftiga, men dessa sköt man nu åt sidan för partimedlemmar, som voro mindre begåvade och saknade initiativkraft; ingenting kunde, tillade han, vara dummare och mera reaktionärt. Dessa initiativkraftiga partilösa arbetare skulle dristigare befordras till ledande poster och beredas möjlighet att utveckla sina organisatoriska talanger. Men också duktigt folk ur den gamla borgarklassen, den gamla intelligensen, måste släppas fram. Att betrakta nästan varje specialist och ingenjör av den gamla skolan som en ännu inte ertappad förbrytare var, hette det, dumt och brottsligt; ”specialistäteriet” var en skadlig och skamlig sysselsättning. Man måste dra de f. d. borgerliga in i arbetet och ägna dem uppmärksamhet och omsorg. Till de ledande posterna i industrien skulle alltså tas duktigt folk utan hänsyn till deras politiska åskådning — principen kunde synas ganska enkel och naturlig men dess proklamerande betydde ett ganska sensationellt attentat mot partiets monopolställning som massornas hegemon i allt och allom och

därmed mot en av bolsjevismens kardinalpunkter. Det var samtidigt en av de patenterade och omreklamerade byggnadsmetoderna vid det stalinska femårsbygget, som efter att ha visat sig opraktisk kasserades för att ersättas av en äldre metod, utexperimenterad i den kapitalistiska världen.

Den andra nyhet Stalin kom med var inte mindre uppseendeväckande. Någon nyhet var det egentligen inte, allra minst någon nyhet ur det socialistiska laboratoriet — det var i det kapitalistiska giftskåpet Stalin nu gjort en liten påhälsning. Ett stort fel med sovjetindustrien var, konstaterade Stalin i sitt julital, att den okvalificerade arbetaren i denna industri inte hade något intresse av att kvalificera sig, medan den kvalificerade arbetaren inte fann sitt arbete vederbörligen värdesatt. Det var det som förklarade arbetskraftens fluktuation: den okvalificerade arbetaren, som inte kände någon lockelse att försöka komma vidare i sitt yrke, kunde inte bli annat än en sommargäst i företagen och den kvalificerade, som inte fann nog uppskattning, var tvungen att gå från företag till företag för att försöka finna något, där han kände sig rätt upptaxerad. Att den okvalificerade arbetaren möjligtvis skulle kunna tänkas intressera sig för att skaffa sig ökad kvalifikation av den anledningen, att han så bättre kunde tjäna socialismen, och att den kvalificerade arbetaren skulle kunna känna sig tillfredsställd av medvetandet om det värde hans arbete hade för samma socialism utan att det behövde värdesättas av andra, förutsatte Stalin överhuvudtaget inte. Han behandlade det rent av som en naturlig sak att arbetets socialistiska karaktär inte bragte arbetaren att omfatta det med någon särskild tillgivenhet eller ansvarskänsla: enligt honom var arbetaren, som sagt, under nuvarande förhållanden ”tvungen” att nomadisera från arbetsplats till arbetsplats.

Hur skulle man då ge arbetaren det intresse för arbetet, som han nu inte kunde ha? Hur skulle man låta honom känna att hans arbete värdesattes? Stalins svar var enkelt: medlet hette pengar. Arbetarnas åstundan efter denna vara, som i sovjetstaten en gång ansågs som en smutsig kapitalistisk styggelse, skulle göra dem till goda socialistiska arbetare. Jämnsrukenheten i fråga om arbetslön måste bort — för att inte stöta folk, för vilka ordet jämlikhet hade affektionsvärde, undvek Stalin detta ord och använde ett pejorativ, som skulle uttrycka vederbörligt förakt för begreppet (det nyss använda ordet jämnsrukenhet återger endast bristfälligt dess valör). De gamla lönetarifferna, som endast gjorde obetydlig skillnad mellan det okvalificerade och det kvalificerade, det lätta och tunga arbetet, måste, förklarade Stalin, slås i stycken; ”det kan inte tolereras att en valsare i järnindustrien i lön jämställs med en rengöringsarbetare”. För att åt företagen trygga en sådan arbetarstam, som de behövde, måste man befordra de bäst kvalificerade genom att höja deras lönenivå, varigenom dessa då skall få sitt arbete värdesatt efter förtjänst och de okvalificerade få stimulans och perspektiv att komma framåt. ”Ju dristigare vi slå in på denna väg, desto bättre. Att vara återhållsam i detta avseende betyder att göra sig skyldig till ett brott, att gå stick i stäv mot vår socialistiska industris intressen.”

Det framgår av Stalins tal, att han var medveten om att hans ord skulle skorra svårt i arbetarnas öron; han talar, litet föraktligt, om ”förkämparna för jämnsrukenheten bland driftsledarna och fackföreningsfunktionärerna”. Det var väl av hänsyn till denna opinion, som han för ögonblicket nöjde sig med att fastslå själva principen utan att nämna att den skulle förverkligas i form av ackordavlöningssystem, en sak, för vilken de ryska arbetarna av ålder haft stor avsky såsom direkt liktydig med utsivning. Ett sådant system var det i alla fall, som strax därpå proklamerades och som under senare delen av 1931 i snabb takt introducerades, snart över hela linjen. Differentieringen i arbetarlönerna genomfördes radikalt, inte minst därigenom att systemet gjordes progressivt, med förhöjd styckebetalning för arbetare, som under en bestämd tid framställde varor i en kvantitet, som överskred normen. ”Ackordarbete är”, heter det i den stora sovjetencyklopedien, ”i kapitalistiska länder en metod att förstärka exploateringen och försämra arbetarnas läge”; i

Ryssland är det en ”stimulans som höjer arbetsproduktiviteten” — eftersom arbetarna där äro intresserade av att arbetsproduktiviteten höjs, är systemet där i överensstämmelse med arbetarnas intressen. Så är den saken klarad.

Strax efter att man på detta sätt kommit till klarhet om att industrialiseringen inte avancerade bättre, än att man var tvungen att ge den ett par resoluta knuffar för att bringa den framåt, fingo de överhettade hjärnorna en ny kalldusch. Hoppet att man fått rätsida på kollektiviseringen på landsbygden gäckades grymt vid det prov, som det reviderade kolchozsystemet sattes på under jordbrukssäsongen 1931.

Ännu i mitten av sommaren hade man varit optimistisk. Vid den bolsjevikiska centralkommitténs sammanträde i början av juli hade konstaterats att själva kollektiviseringsprocessen nu fortskred normalt: den 30 juni voro 53.6 % av bondehushållen kollektiviserade; kolchozjorden hade på ett år ökats från 26 till 44 miljoner hektar. För kolchozernas ekipering hade staten nu sörjt förträffligt: traktorerna hade ökats från 13,500 till 29,000, från 157,000 till 440,000 hästkrafter. Sedan alltså över hälften av jordbruket kollektiviserats och kolchozerna fått sin vederbörliga mekaniska utrustning, kunde man med tillförsikt motse årets jordbruksresultat, som skulle bli en verklig mätare av kollektiviseringens inflytande på det ryska jordbruket.

Skörden kom — det blev en hungerskörd. I det längsta försökte man på officiellt håll förhelliga saken. Till en början hette det, att skörden visserligen inte varit så lysande som året förut — vädret hade nämligen varit sämre — men dock en god medelskörd. Fram mot årets slut uppgavs spannmålsköörden ha varit 78 miljoner ton, d. v. s. 5 miljoner ton mindre än föregående år; sedan prutade man av miljon efter miljon, och ett stycke in på det nya året hade man kommit ned till 70 miljoner. Skörden var alltså minst 13 å 15 miljoner ton sämre än föregående år och några miljoner ton sämre än under åren före kollektiviseringen.

Det var ett hårt slag för bolsjevikerna redan såtillvida, som det ställde dem inför oövervinnliga folknäringsvårigheter. I och för sig var skörden otillräcklig; då dessutom femårsplanens finansiering krävde export av en del av den, var situationen förtvivlad. År 1913 hade befolkningen på det område, som nu tillhörde sovjetunionen, konsumerat, sedan en del av skörden exporterats, 72 miljoner ton säd; sedan dess hade denna befolkning ökats med 25 miljoner människor och skulle nu bespisas med 70 miljoner minus de miljoner staten exporterade — och detta på en tid, då till följd av den stora djurdöden tillgången på animaliska livsmedel var minimal. Hungersnöden var oundviklig och hungersnöden kom. Efter fjorton års bolsjevikvälde, då Ryssland tidtabellsenligt redan skulle närma sig det hundra procentiga socialistiska samhället med alla dess välsignelser, befann det sig plötsligt åter kastat ut i full misär; folk dog som flugor. Vad detta skulle betyda för femårsplanen var tydligt: nu måste det bli ännu svårare både att vidmakthålla proletariats redan svalnande entusiasm för lyckobringaren-femårsplanen och att förmå arbetarna, utmattade av hunger och umbäranden, till de önskade femårsplansprestationerna.

Det värsta med skördefiaskot var dock att det klart visade, att kollektiviseringens problem, som man trodde sig ha lyckligen klarat, voro lika olösta som förut. Att det var kollektiviseringen, som bar den direkta skulden, var nämligen ofrånkomligt. De små försöken att skylla på vädret uppgåvos snart såsom hopplösa. Alla vittnesbörd från byarna bekräftade, att kolchozböndernas lättja och likgiltighet för jordbruket hade varit om möjligt ännu större och tagit sig ännu mer häpnadsväckande utslag än året förut. Skogar av ogräs hade fått förkväva den goda säden; massor av säd, på sina håll upp mot 30-40 %, hade aldrig kommit under tak utan fått ruttna ute på fälten. Böndernas sätt att handskas med jordbruksmaskinerna hade varit en enda, ibland ofrivillig, ofta fullt medveten skade-

görelse: knappt hade traktorn kommit till byn, förrän den stod obrukbar vid vägkanten. Samtidigt hade den mekanisering av jordbruket, som mer än annat skulle bidra att göra kolchozdriften effektivare än den individuella driften, klickat på grund av att de levererade traktorerna dels varit av undermålig kvalitet, dels varit fullständigt otillräckliga: de traktorer, som byarna fått, gävo dem endast en bråkdel av de hästkrafter, som de förlorat genom hästarnas nedslaktning våren 1930.

Inte heller kollektiviseringens primära uppgift — den att förskaffa staten bekväm tillgång till böndernas produkter — var, det visade sig nu, tillfredsställande löst. Oavsett att det ju för staten var av tvivelaktigt värde att ha nyckeln till bondens lada i sin ficka, då denna lada tack vare statens ingripande i hans näring hotade att bli tom, så befanns ladudörren nu åter ha gått i baklås. År 1931 stretade, precis som tidigare, bondeklassen av alla sina krafter emot sädessleveranserna till staten; det motstånd, som förut rests av de enskilda bönderna, fortsattes nu på många håll av kolchozerna.

Det var tydligen ingen annan råd än att fortsätta revisionen av kolchozsystemet på samma linjer som man redan slagit in på. Å ena sidan fick man strama åt greppet om kolchozböndernas nacke för att tvinga dem till det arbete, som de inte godvilligt ville prestera. Å andra sidan fick man försöka ordna kollektivdriften så, att bondens individualistiska och småkapitalistiska tendenser ytterligare tillmötesgingos.

Nya steg togos i bägge riktningarna. De arbetskvanta som fordrades av bonden, fastställdes noggrannare, straffen för skadegörelse i arbetet skärptes. Böndernas indelning i brigader för olika arbeten genomfördes planmässigare än förr: brigaderna minskades i storlek och fingo sina speciella arbetsuppgifter strängare avgränsade. Till och med inom brigaderna fördelades arbetet i största möjliga utsträckning per individ, t. ex. så att inom brigaden för djurens skötsel varje bonde blev "specialist" för skötseln av vissa bestämda djur, vilka han alltså i viss mån kunde känna som sina. Ytterligare gradationer infördes i arbetsdagsberäkningen, varigenom det duktiga arbetet än mer premierades. Inom kolchozen skulle alltså varje bonde i viss utsträckning kunna känna sig som sin egen herre: arbeta på sin speciella uppgift och för sitt arbete med den få betalt efter förtjänst. Slutligen tillmötesgick man också böndernas sorgliga smak för en principiellt så vidrig sak som handel med säden. Sedan staten fått sin andel av skörden till de löjligt låga pris, som den själv fixerat, fick kolchozen sälja vad den önskade på den fria marknaden, där prisen bestämdes inte av staten utan av tillgång och efterfrågan och lågo många gånger högre. Även den enskilde bonden fick rätt att saluföra vad han önskade av den utdelning han fått. Den duktige bonden, som fått stor utdelning, kunde skaffa sig en god kontant inkomst för sin personliga räkning.

Under det att Stalin på detta sätt nödgades sätta lapp på lapp på femårsplanssystemet, kunde han inte undgå att inse att företaget skulle bli oändligt mycket svårare än han trott. Denna nyvunna insikt avspeglade sig i den grundliga revision av den andra femårsplanen, som han lät göra under den första femårsplanens sista år, 1932. Resolut strök man nu ned de siffror, som man laborerat med i de första utkasterna. Man hade i dem räknat med att till 1937 nå upp till en brytning av 450-550 miljoner ton kol. Nu prutade man genast av hälften: kvantiteten nedsattes till 250 miljoner ton. Man skulle enligt de nyss uppgjorda kalkylerna år 1937 vara uppe i en årlig produktion av 60 miljoner ton gjutjärn, nu sattes aspirationen ned till 22 miljoner ton. Och så över hela linjen: de industriella storhetsdrömmarna blevo hårdhänt vingklippta.

Under loppet av år 1932 fick man också andra bevis på att Stalin fått en högst nykter insikt om att han dragit för stora växlar på den folkliga entusiasmen för femårsplanen. Försöken att elda massorna genom att för dem utmåla de storvulna kraftprov, som man väntade av dem, upphörde; tvärtom försökte man nu lugna dem med att det värsta redan var över. Om

de nu bara benäget ville ta i för att klara den första femårsplanen, så skulle fortsättningen te sig helt annorlunda. Den skulle komma att karakteriseras av ”omsorg om människorna”. Under första femårsplanen hade man, det medgavs, tänkt litet för mycket på maskinerna och för litet på människorna. Men nu skulle man ta medborgarna om hand. Tack vare de offer, som de gjort under första femårsplanens tid, skulle staten nu bli i stånd att ge dem del av socialismens frukter.

Omtanke och omsorg om människorna! — dock med vissa begränsningar. I juli 1932 infördes genom en ukas dödsstraff för stöld av statens och kollektivernas egendom. Det var ett straff, som drabbade arbetaren, som snattade litet av de varor han tillverkade och som alltså på ett något primitivt sätt drog konsekvensen av den ständigt förkunnade satsen, att han nu arbetade för sig själv och inte för den kapitalistiska utsugaren (under vars tid, inom parentes sagt, den ryske arbetaren nästan ansett som sin oförytterliga rätt att stoppa litet av sin produktion i fickan). Och det drabbade bonden, som för egen räkning tillägnade sig något av kolchozernas egendom, om det så blott var några ax från åkern. Den korn, denna ukas, som ett slags den första femårsplanstidens slutackord. Den verkade ju knappast som någon mild musik från det socialistiska paradiset, som man nu enligt tidtabellen bort vara mycket nära.

Med utgången av 1932 var den första femårsplansperioden slut och rapporter om dess resultat kunde utsändas. Naturligt befanns det att det hela varit en jätteframgång. Något annat var heller inte att vänta. Femårsplansarbetet hade varit en enda stor offensiv, där det gällt seger eller nederlag; de rapporter som lämnades voro alltså krigsrapporter, och några nederlag för den egna sidan känna ju krigsrapporter inte. Inte minst lade man an på att i den utländska opinionen inskräpa vilken fenomenal seger som vunnits.

Var resultatet då verkligen en seger?

I ett avseende var det otvivelaktigt så. Den övriga världen hade från början varit mäktigt imponerad av det stora ryska verket, till vilket den genom att på förmånliga villkor få bestå utensilierna på sätt och vis själv stått fadder och tog nu försäkringarna om dess framgång för kontanta. Därmed var verkligen en del av vad man velat vinna vederbörligen vunnet: Rysslands och bolsjevismens prestige hade avsevärt höjts, socialismens anseende stärkts. Det hela tog sig också onekligen på avstånd ganska charmant ut. Det var verkligen ett argt förtal att i det sammanhanget rycka fram med Potemkin. I stället för målade träskärmar hade man ju presterat jätteanläggningar med all nutida teknik. Frågan blir emellertid vad som fanns bakom dessa solida kulisser?

Vad först kollektiviseringen beträffar, var den onekligen en succé såtillvida, att själva processen genomförts i snabbare takt och större omfattning än femårsplanen begärt. Vid slutet av 1932 voro 60 % av bondehushållen kollektiviserade, tre gånger så många som planen kalkylerat med. ”Partiet har”, yttrade Stalin i sin redogörelse för femårsplanens resultat i början av 1933, ”organiserat mer än 200,000 kolchozer och 5,000 sovchozer. Det innebär, att en fast ekonomisk bas, kollektivjordbrukets bas, etablerats för sovjetregimen på landsbygden. Partiet har lyckats förvandla S. S. S. R. från ett land med småbruksdrift till ett land, där jordbruket drives i större skala än annorstädes i världen.”

Så långt var allt gott och väl — men värdet av framgången minskades betydligt av att de vinster, som skulle uppnåts genom kollektiviseringen, antingen helt uteblivit eller voro högst dubiösa.

Till att börja med hade det klickat med den uppräckning av jordbruket, som programenligt skulle ha infunnit sig. När man i början av 1933 gjorde upp planens slutkonto, förelägo ännu inte definitiva siffror rörande 1932 års skörderesultat, femårsperiodens sista; i varje fall vågade man inte framlägga dem. I sin redogörelse förklarade Stalin energiskt, att

skörden varit bättre än det föregående årets, vilken, som nämnts, varit ur-eländig. Någon större tilltro mötte förklaringen knappast hos auditoriet, som väl visste att Ryssland för ögonblicket befann sig mitt uppe i en ohygglig nödvinter, värre än fjolårets; den officiella statistiken dementerade också sedan Stalins uppgift, i det den uppgav spannmålsskörden till samma magra siffra som 1931, 70 miljoner ton. Femårsplanen hade fastslagit, att under periodens sista år spannmålsproduktionen skulle ha stigit till 105 miljoner ton, man hade alltså skördat blott två tredjedelar av den kvantiteten. Trots att den odlade arealen ökats sedan åren före kollektiviseringen, var skörden mindre än då; avkastningen pr individ och pr hektar var den sämsta sedan 1924 och mycket sämre än före kriget. Också böndernas boskapskötsel hade gått starkt tillbaka. Det första kollektiviseringsårets oerhörda reducering av boskapsbeståndet hade fortsatt till följd av den vanvård djuren fått i kolchozerna; massor hade dött av svält under hungervintern 1931-1932. Planen hade räknat med en ökning av boskapsbeståndet på 60,000 djur — man hade fått en minskning på 150,000.

Var skulden till den starka tillbakagången i lantushållningen låg stack man inte under stol med. Felet låg i den rent brottsliga slöhet, som bönderna lagt i dagen, sedan de kollektiviserats — jordbruksfolkkommissarien Jakovlev erkände det öppet och oförbehållsamt. De exempel han anförde på hur det gick till i, som han uttryckte sig, ”många” kolchozer voro drastiska. I kolchozen ”Kubans glädje”, vilken enligt Jakovlev borde omdöpas till ”Lättingarnas paradiset”, hade av de fem fältbrigadernas 350 man 25 % överhuvud taget inte arbetat alls och nära 40 % varit ”regelbundet frånvarande”; resultatet hade blivit att sådden krävt cirka 60 dagar, skörden lika många. I kolchozen ”Röda armén” i Ukraina hade en undersökning gjorts, hur en fältbrigad tillbragt en dag under skördetiden. ”Skördarbetarna bröto upp från byn för att arbeta kl. 7.30 f. m. De använde 1 timme och 5 minuter på vägen från byn till fälten. När de kommit fram, slog de sig ned för att röka, och detta tog 1 timme 14 minuter. Sedan gingo de för att få tag i hästarna, det tog 20 minuter. Att spanna för hästarna tog 19 minuter, att köra till arbetsplatsen 27 minuter. När de kommo dit, var brigadören inte där, de väntade på honom 1 timme 31 minuter. Brigadören kom, man började smörja och göra i ordning skördemaskinerna, det arbetet tog 15 minuter. Sedan gick brigadören igen och man väntade på honom nya 40 minuter. Slutligen kom han, men ända till detta ögonblick hade hela brigaden, 27 man, inte gjort något arbete; den ende som arbetat var kocken, som lagat middagen. Sedan blev det regn i två timmar. Inalles arbetade man 55 minuter före middagen, sedan kom middagspausen. Tiden efter middagen användes så: mejning 1 timme 19 minuter, rökning 15 minuter, skördemaskinen stod 7 minuter, därför att klingan var i olag; att sadla hästarna och rida hem till byn tog 1 timme 36 minuter. Inalles mejade man under hela dagen 2 timmar 14 minuter och tre skördemaskiner avverkade inalles 2.5 hektar råg.” En rad undersökningar hade fastställt, i vilken utsträckning kolchozbönderna arbetade mindre än 50 dagar pr år. I kolchozen ”Komintern” hade 45 % av bönderna kommit under 50-dagarsstrecket, i kolchozen ”Kalinin” 55 %, i kolchozen ”Första maj” 48 % etc., etc. De hade, dessa bönder, konstaterade Jakovlev, firat söndag 6 dagar i veckan och arbetat en. Är det, frågade han, underligt att de inte fingo god skörd?

Partiet har lyckats skapa en situation, som gör det möjligt att i stället för 8-10 miljoner ton spannmål, vilket var den kvantitet, som sädesindrivningen gav före kollektiviseringen, erhålla 20-22 miljoner ton”, yttrade Stalin i sin femårsplansrapport. Om jordbruket var på regress och skördarna minskats i jämförelse med tiden före kollektiviseringen, så hade man åtminstone vunnit den framgången, att staten, för den skenbetalning den gav, fått ut av bönderna en dubbelt så stor kvantitet som förr. Där hade man alltså i alla fall en vinst, som Stalin — utan att nämna att det var av en minskad produktion den större kvantiteten uttagits — med tillfredsställelse annoterade: staten var på god väg att knäcka böndernas

motvilja mot att låta sig exploateras, och det var ju dit han ville komma. Om den vinsten verkligen var något att skryta med var emellertid rätt tvivelaktigt. Att röva från bönderna deras oundgängliga nödtröft kunde gå för sig ett år eller ett par — men skulle det kunna ske även i fortsättningen? Böndernas tålmod var visserligen stort men inte outtömligt — och mot en bondeklass, som på allvar satte sig på bakbenen, skulle bolsjevismen komma till korta, det hade året 1921 visat. Redan framträdde hotande symtom. När Stalin uppgav att man kommit därhän, att man av bönderna fick ut 20-22 miljoner ton spannmål, så var detta den kvantitet, som bönderna tvingats lämna ifrån sig av 1931 års skörd. Siffran för 1932, som framlades kort efter Stalins tal, blev i själva verket åtskilligt lägre — man fick ut 19 miljoner. Och dessa togos ut endast med yttersta kraftansträngning, genom en brutal framfart, som erinrade om sädesrekvisitionerna under bolsjevismens första år. Uppgiften att göra bondeklassen till femårsplansverkets fogligt betalande finansiär var i själva verket alls inte löst — också på den punkten hade kollektiviseringen, när allt kom omkring, misslyckats.

Så återstår frågan: i vilken utsträckning hade kollektiviseringen blivit en vinst för socialismen? — meningen var ju att även den skulle få vara med bland vinsttagarna.

”Femårsplanen har”, yttrade Stalin, ”upplöst och krossat kulakerna som klass. Den har befriat fattigbönderna och mer än hälften av mellanbönderna från kulakslaveriet och dragit in dem i kollektiva bruk och åt dem skapat en säker ställning. Den har därigenom avskaffat själva möjligheterna för böndernas differentiering i utsugande kulaker och utsugna fattigbönder. Den har likviderat den process, som ledde till böndernas ruiner och utarmning. Det är enorma vinster, som ingen borgerlig stat skulle kunna tänka på.”

Inför denna Stalins skildring av vad kollektiviseringen betytt i socialistiskt avseende kan för det första anmärkas att några strängare socialistiska krav fyllde kolchozerna, sådana de blivit, ingalunda. Sedan försöken att upprätta hundra procentigt socialistiska storbruk, kommuner, hastigt måst uppges, hade, såsom framgår av det föregående, kolchozernas socialistiska procenthalt sjunkit undan för undan genom att man, för att överhuvud taget kunna hålla ihop dem, måst ge böndernas individualistiska och småkapitalistiska tendenser allt större svängrum. En något egendomlig bismak fick också socialismen i kolchozerna genom allt det våld och tvång, som måst användas för att skapa och upprätthålla dem och för att, låt vara utan större resultat hittills, få till stånd ett disciplinerat arbete inom dem, metoder som onekligen mindre hörde hemma i de socialismens förgårdar, som de skulle vara, än i de kollektiva inrättningar, som kallas koncentrationsläger.

Men för det andra: var det en ur socialistisk synpunkt tacknämlig sak att differentieringen mellan kulaker och fattigbönder upphört, så skulle den socialistiska vinsten varit större, om differensen inte upphävts på det sättet att alla bönderna nivellerats ned till en misär, som under femårsplanens bägge sista år övergått till akut nöd och bragt massor av bönder till hungerdöden. Och på samma sätt var vinsten av att kulakernas utsugning av de övriga bönderna upphört — en utsugning, som i själva verket inte varit så svårartad — av rätt tvivelaktigt värde, då nu i stället staten sög ut bondeklassen över lag på det hänsynslösaste vis. En socialism, som förvärrar massornas läge, måste nog betraktas som en ganska dålig socialism.

Därtill kom emellertid, att även om man lyckats tvinga in bönderna i åtminstone delvis socialistiska institutioner, så hade man fullständigt gått bet på uppgiften att göra dem till socialister, bibringa dem litet av den socialistiska psykologien — något utan vilket deras enrollering i storbruken var ett tämligen klen plus för socialismen. Förmodligen hade Stalin hoppats att bönderna, även om de voro klara antisocialister, då de föstes in i storbruken, så småningom skulle fatta smak för det socialistiska livet och bli omvända från sin tidigare individualism. Detta hade nu befunnits vara en tom illusion; de socialistiska

idéerna hade inte vunnit en tumsbredd mark i byarna, det var den första femårsplansperiodens sorgliga resultat. För att konstatera det behövde man ju bara se på det sätt, varpå bönderna förhållit sig till sitt arbete, inför vilket de inte haft den ringaste socialistiska ansvarskänsla, inte minsta intresse för det gemensamma bästa, och på deras bestämda motvilja mot att tjäna socialismen genom att låta sig utplundras av den socialistiska staten.

Stalin erkände det öppet. ”Kollektivböndernas ställning är, yttrade han, förändrad; de äro inte längre privatarbetare utan kollektivister, men deras mentalitet är fortfarande de privata besittarnas.” En mentalitet som han, märkligt nog, fann helt naturlig. I stället för att spanna sina krafter för kollektivets bästa hade de lagt upp och blivit parasiter på sitt kollektiv — något annat hade, förklarade Stalin, inte varit att vänta. ”Förr hade”, heter det, ”den individuella jordbrukaren att själv dra försorg om sitt jordbruk, därför att han inte hade någon annan att kasta ansvaret på: hans jordbruk var hans eget, och han måste lita på sig själv. Förr hade den individuella jordbrukaren att själv sörja för sådd och skörd, överhuvud taget för alla jordbruksprocesser, om han inte ville bli utan bröd och svälta. När övergången till kollektivt jordbruk skedde, ändrades situationen i grunden. Nu kunde bonden kasta ansvaret på andra och lita på andra medlemmar av kollektivbruket; han visste att kollektivbruket inte kom att lämna honom utan bröd. Det är orsaken till att bönderna börjat bli mindre skötsamma, än när de hade sitt individuella jordbruk; omsorgen om och ansvaret för jordbruket delas av alla kollektivbrukarna.” Och vidare: i stället för att villigt fylla sina förpliktelser mot den socialistiska staten försökte de slingra sig från det allmännas krav för att göra lönande geschäft för egen räkning. Också det var, enligt Stalin, helt naturligt. Kolchozerna hade, påpekade han, fått rätt att föra ut sin säd på marknaden; ”det behöver inte bevisas att detta oundvikligen måste ha den effekten, att bönderna hålla tillbaka sina leveranser till staten.” ”Bönderna kalkylera på följande vis: kollektivbrukens handel med säden har förklarats tillåten; ute i marknaden kan jag få bättre betalt för en kvantitet säd, än jag kan få för samma kvantitet, om jag lämnar den till staten; följaktligen, om jag inte är en idiot, måste jag hålla tillbaka säden, leverera mindre till staten och reservera mera för försäljning i marknaden och på det sättet få mera för varje såld kvantitet. Det är den enklaste och naturligaste logik.” Man ser, hur fullständigt botad Stalin blivit från illusionen att bönderna, när de väl kommit in i kolchozerna, skulle lägga av sin gamla, småkapitalistiska människa. Att denna gamla människa överlevat klimatombudet och nu manifesterade sig som hon gjorde, finner han egentligen all right, det var tydligen inte bara bönderna utan också han själv som menade, att bönderna skulle vara idioter, om de reagerade annorlunda.

Uppenbarligen trodde han inte heller på att socialismen i fortsättningen skulle ta skruv ute i byarna. De medel, som han rekommenderade för att motarbeta den slöhet, som gripit bönderna, och den oinhet mot den socialistiska staten, som de alltjämt lade i dagen, var inte nya försök att bibringa dem socialistisk mentalitet. Inte ett ord sade han i den riktningen, han visste att det var hopplöst. Medlet var ännu kraftigare och resolutare ingrepp mot bönderna från partiets sida. Det var, det underströk han, partiet som skulle ta ansvaret för att arbetet bedrevs ordentligt i kolchozerna, det var partiet som skulle sörja för att bönderna inte undanhöllo staten säden och som därför skulle sätta bättre fart på sädesindrivningen. Han tvivlade inte heller på att detta skulle lyckas. Hittills hade det inte gjorts det; felet låg hos de partifunktionärer, som försummat sin plikt och skött sitt arbete dåligt. Men den saken fanns det bot för. ”Kunna felan rättas? Ja, säkert kunna de det. Kommer man att rätta dem i en nära framtid? Ja, det kommer man säkert att göra. Det kan inte vara det ringaste tvivel om den saken.”

Ingen pessimism alltså! Visserligen hade man inte lyckats göra bönderna till socialister och hade just inte några utsikter att kunna göra det, men det var nu heller inte nödvändigt.

Man hade lyckats organisera dem på sådant sätt, att partiet bekvämt kunde ta itu med dressyren av dem, en dressyr som i tidens fullbordan skulle bringa dem att fylla den uppgift, som var tillämnad dem i den stalinska staten, den att ordentligt sköta sin produktion och utan bråk ställa den till statens disposition. Därmed hade då kollektiviseringen fyllt sin mission och femårsplanens genomförande på landsbygden visserligen inte blivit en full seger men dock skapat förutsättningarna för en seger i framtiden.

Samma tema lät Stalin också andra talare på centralkommitténs sammanträde variera. Inte heller de försökte framställa bönderna som några socialistiska proselyter; tvärtom skildrade de i färger, som inte kunde vara kraftigare, bondeklassens förstockelse. Ovan ha givits några utdrag ur Jakovlevs skildring av hur kolchozerna blivit paradiset för lättingar; de resonerade, dessa lättingar, enligt honom på följande sätt: ”Alldenstund jag gått in i ett kollektivt bruk, måste jag arbeta så litet som möjligt, under det att min granne bör arbeta så mycket som möjligt. Jag måste ta ut så mycket jag kan, medan min granne bör få så litet som möjligt.” En rad bidrag till skildringen av kollektivböndernas individualistiska sätt att tänka och handla gavs av andra talare; bland annat konstaterades, att stöld av kolchoz-tillhörigheter numera i byarna rent av ansågs som en berömlig sak. Förr väckte, hette det, en anklagelse för stöld indignation i byarna; nu skrattade bönderna, när de ertappades som tjuvar. ”Kollektivbrukens egendom är för dem inte helig, är inte av Gud utan av djävulen” — en teologisk vändning som, inom parentes sagt, kom Stalin att lystra som en gammal stridshäst och föranledde honom till inpasset: ”detta är sant inte bara i fråga om bönderna utan också i fråga om många arbetare”.

Att bolsjevikerna ansågo kollektiviseringens resultat ganska gott, trots att det så uppenbart misslyckats på en punkt, som ju kan tyckas vara ganska väsentlig, och att de på ovan visat sätt, långt ifrån att försöka dölja böndernas oemottaglighet för socialistisk psykologi, så öppet medgävo den, var i själva verket högst intressant; det bekräftade bättre än något annat, att det socialistiska momentet i femårsplansverket för dem var något högst sekundärt. Sin särskilda uträkning med att poängtera böndernas omöjlighet hade de tydligen också; det gällde att bereda opinionen för de skarpa åtgärder emot dem, som femårsplans-bokslutet inom jordbruket, hur vackert det än påstods vara, ansågs göra nödvändiga.

*

”Vi hade ingen järnindustri, grundvalen för landets industrialisering. Nu ha vi en sådan industri.

Vi hade ingen traktorindustri. Det ha vi nu.

Vi hade ingen automobilindustri. Det ha vi nu.”

Med sju sådana ”vi hade inte — nu ha vi” inledde Stalin sin redovisning av industriens frammarsch under första femårsplansperioden. Medvetet eller omedvetet föll han vid skildringen av den ryska industriens nyskapelse in i tongångarna från Genesis: Gud sade, varde ljus och det vart ljus. Men vad han på detta sätt presenterade som pendang till föregångarens skapelseverk — han övergår sedan till en mindre lapidär stil — var inte sex skapelseakter utan, som sagt, sju. Stalin stack alltså över: han var inte den som vilade sig på sjunde dagen.

Verket befanns nu också, när Stalin skärskådade det, ganska gott. Industriens nyskapelse hade, hette det, skett ”efter en sådan måttstock och i en sådan omfattning, att den europeiska industriens måttstock och omfattning förbleknar inför dem”. Industriens produktion hade fördubblats på fem år, tredubblats i jämförelse med tiden före revolutionen. Därmed hade man uppfyllt 93.7 % av femårsplanens krav; det deficit, som förelåg och som helt föll på den lätta industrien — den tunga industrien, d. v. s. den, som

tillverkade produktionsmedel, hade fyllt planen till 108 % — hade vållats av att den osäkra utrikespolitiska situationen tvungit till omläggning av en del av industrien till krigstillverkning. Hade inte den saken kommit emellan, skulle femårsplanens pensum ha distanserats.

Framgången hade alltså, enligt Stalin, varit glänsande. Frågan är emellertid vad den i realiteten var värd. Vilken vinst innebar den för den ryska industriens utveckling? Och vad betydde den för socialismen?

Att tack vare femårsplansarbetet Rysslands förr omoderna och genom revolutionen halvt raserade industriapparat undergått en märkbar förnyelse och att därmed grunden lagts för en modern rysk industri är obestridligt. Man hade planerat att i industrien sätta in 19.1 miljarder (14.7 i den s. k. tunga industrien, 4.4 i den lätta); inalles hade man nått upp till 24.8 miljarder, d. v. s. vida överskridit det planerade. ”Våra anläggningar, våra fabriker, våra gruvor äro”, konstaterade folkkommissarien för den tunga industrien, Ordzjonikidze, ”nu försedda med en teknisk utrustning, som intet annat land kan uppvisa maken till. Vi ha köpt från Amerika, från Tyskland, från Frankrike, från England de mest fulländade maskiner, världsteknikens sista ord, och vi ha försett våra anläggningar med dem, under det att fabriker och gruvor utomlands äro försedda med maskiner, som datera sig från det nittonde eller början av det tjugonde seklet.” Allt detta var sant; dessa fabriker och kombinat voro utan tvivel storartade; många av dem hade säkert inte sin like i världen.

Utan sina avigsidor var den industriella nyekiperingen i alla fall inte. Något betänksam borde man väl, kan det tyckas, ha blivit redan vid hopsommerandet av de vansinniga kostnader som den, av orsaker som ovan visats, dragit. Men om man i ett kapitalistiskt land skulle skakat på huvudet åt en industri, som skaffade sig en utrustning, vars kostnader den aldrig kunde tänka sig att förränta — detta var här uteslutet — så togo bolsjevikerna den saken lätt. Anläggningskapitalet hade man ju fått till skänks — det var den ryska bondeklassen, som varit den visserligen något motvilliga huvudmecenaten.

Värre var att det blivit klart, att under inköps- och nybyggnadsraseriet begåtts de fatalaste fel. Många och mycket i munderingen hade redan befunnits opraktiskt och olämpligt, ägnat att försvåra och fördyra produktionen, annat direkt bristfälligt och undermåligt. Men dessutom var det obestridligt, att vad man anskaffat och nybyggt delvis alls inte var don efter person. Vad man lagt sig till med var en industriapparat, som man för lång tid framåt inte kunde tänka sig tillfredsställande manövrera, en apparat som under närmaste tiden i stor utsträckning skulle komma att användas av den ryska personalen till att göra lärospån på och som, då lärotiden var slut, förmodligen skulle vara förvandlad till skrot. Vid centralkommitténs sammanträde klagade man också bittert över det enorma slitaget, som industri-maskineriet var utsatt för, den brutala framfart arbetarna gävo de västerländska maskinvidundren. Maskinerna hanterades, sade Molotov, i många fabriker på ett dåligt och ibland t. o. m. kriminellt vårdslöst vis. En del av de dyrbara pjäserna hade visserligen räddats därigenom att man, när det kom till kritan, funnit att man inte hade något bruk för dem: Molotov nämnde att massor av maskiner aldrig satts i funktion eller t. o. m. aldrig uppmonterats. Att de så klarats undan förödelsen var ju glädjande, men vinsten av deras förvärv var därvid tämligen tvivelaktig.

Vad sedan beträffar själva den industriella produktionen under femårsperioden, var det naturligtvis obestridligt att kvantiteten tillverkade varor ökats enormt. Både sådana varor, som förut producerats i Ryssland, och sådana, som inte gjort det, hade sprutats fram i kolossal mängd. Om sedan tillverkningen, såsom Stalin påstod, utgjort 93.7 % av den i femårsplanen bestämda, kan ifrågasättas. Siffran verkar i hög grad ha tillkommit på fri hand. Det var en siffra, som å ena sidan kunde ge intryck av att planen hedersamt genomförts, å andra sidan kunde förklara, att förhållandena i landet inte voro sådana, som de efter planens lyckosamma genomförande bort vara: var man kunde ju förstå, att

femårsplanen inte genomförts i fråga om den lätta industrien, då det i stället för den uppsjö av bruksvaror, som programenligt skulle ha inträtt, rådde skriande varubrist. Genom själva det sätt, varpå man redovisade industriresultatet, hade man skaffat sig obegränsad möjlighet att fritt välja sina siffror. Vid jämförelse mellan femårsproduktionen nu och produktionen före femårsplanens tid angav man den förras värde i 1926-27 års priser. Årsproduktionen var, hette det, oktober 1926—september 1927, det sista räkenskapsåret före femårsplanen, värd 15.7 miljarder rubel. Produktionen under femårsplanens sista år skulle enligt planen ha ett värde av 36.6 miljarder i det nyssnämnda årets priser; värdet hade i själva verket varit 34.3 miljarder, alltså 93.7 % av det stipulerade. Då nu en god del av femårsperiodens produktion omfattade varor, som alls inte tillverkats 1926-1927, kunde ju dessa varors värde beräknas nästan efter behag och följaktligen 1932 års produktion redovisas till det värde, som ansågs lämpligt.

Men även om den verkliga produktionen helt visst var betydligt mindre än den uppgivna, kan det, som sagt, inte betvivlas, att den var högst aktningvärd. Ett par viktiga omständigheter voro emellertid ägnade att minska värdet av denna framgång.

För det första kan påpekas, att frammarschen varit högst ojämn, en naturlig konsekvens av att man, såsom visats, från första stund emanciperat sig från vad som skulle varit planushållningens idé. Delvis framgår detta redan av de siffror, som hittills anförts, i den mån man nu kan tro på dem: den tunga industrien hade, enligt dem, presterat betydligt mer än vad som begärts, medan däremot den lätta kommit på efterkälken. Detta kunde möjligen försvaras med att man under femårsperiodens lopp funnit det viktigast att forcera den industri, som producerade produktionsmedel; den lätta, som skulle förse allmänheten med nödvändighetsvaror, kunde, såsom mindre viktig, få eftersättas. Värre var att en hel del enskilda industrier, däribland ett par av de allra centralaste och viktigaste, sådana som för industriens frammarsch i det hela voro av vitalaste betydelse, kommit svårt efter. Si framförallt järn- och metallindustrien. Den hade 1932 nått endast till ungefär hälften av vad som begärts: 6.2 miljoner ton gjutjärn i stället för 10; 5.9 miljoner ton stål i stället för 10.4; 4.2 miljoner ton valsverksprodukter i stället för 8. Vid centralkommitténs sammanträde i januari 1933 betecknade Molotov detta missförhållande, som man redan under femårsperiodens lopp förgäves sökt avhjälpa, såsom absolut otillständigt. ”Hela vår ekonomis vidare utveckling hänger”, yttrade han, ”på att förbättring inträder härvidlag. I första hand beror maskinbyggnadsindustriens utveckling därpå; dess tillväxt förhindras nu av järn- och metallindustrien.” En annan svag punkt var bränsleindustrien. Kolproduktionen hade under planens sista år sackat bakut: i stället för 75 miljoner ton kol hade brutits endast 64. Det var ett deficit som allvarligt inverkade på industrien i dess helhet, bland annat just på järn- och metallindustrien.

För det andra är att märka, att om kvantiteten tillverkade varor i alla fall var något så när tillfredsställande, hade kvalitetsfrågan blivit alltmera bekymmersam. Varornas uselhet — den naturliga följderna av att arbetet hetsades fram i onormal takt, leddes av folk, som ofta hade mycket litet begrepp om industriell produktion och utfördes av en arbetarstam, som överhuvud taget var svagt kvalificerad, dåligt begrep sig på den moderna industriella attiraljen och dessutom ideligen förnyades — erkändes också helt öppet. Ofta har, yttrade Molotov, ytterst otillräcklig uppmärksamhet ägnats produktionens kvalitet. I fråga om produkternas kvalitet i en rad industrier, även de mest avancerade, kan, hette det, ”situationen icke betraktas som normal”.

Men därtill kom det allra värsta. Hela den masstillverkning man fått till stånd var som affär högst tvivelaktig. Trots att industrien befann sig i det avundsvärda läget att inte behöva tänka på förräntningen av sina anläggningskostnader, voro dess omkostnader abnormt höga. Att industriens självkostnader måste sänkas hade vid femårsplanens start betraktats som en självklar förutsättning för det industriella femårsplansverkets framgång:

man hade räknat med en sänkning på inte mindre än 35 %. ”Sänkningen av den industriella produktionens självkostnad är industriens centrala uppgift och alla andra uppgifter måste underordnas detta problem”, hette det i partikongressens beslut 1927. För detta ändamål hade man speciellt kalkylerat med höjning av arbetsproduktiviteten i fabrikerna — den skulle, beräknade man, höjas med 110 %.

Beräkningarna hade fullständigt slagit fel. Arbetsintensiteten hade ökats endast med 38 %, tredjedelen av vad man väntat sig. Det betydde ju att man för den produktion, som man nått upp till, måst anlita massor av arbetare, som inte skulle behövts, om arbetsintensiteten varit den beräknade, ett oerhört kostsamt slöseri med arbetskraft. Och då därtill kommo alla andra faktorer, som drivit tillverkningskostnaderna i vädret — enbart de eviga reparationskostnaderna på de slarvigt uppförda anläggningarna och de vårdslöst skötta maskinerna, och förlusterna på de massor varor som måst kasseras som odugliga stego till jättebelopp — så var det klart att de försök man gjort att sänka tillverkningskostnaderna blivit ett fullständigt fiasko. Under planens första bägge år hade man visserligen fått någon sänkning, ehuru mindre än man beräknat, inalles 11.5 % i stället för beräknade 18. Men under planens tredje år, då självkostnaden skulle sänkas med 10 %, hade man i stället fått en ökning på 6 %. Sänkningen det året skulle, enligt Ordzjonikidze, betytt en besparing på 1,590 miljoner rubel — industriens självkostnad år 1931 var alltså 2½ miljarder större än den skulle varit, om planen hållit streck. Även under det fjärde och sista året hade man tydligen fått ökning i självkostnaden i stället för minskning; någon bestämd siffra tycks inte ha lämnats, men på centralkommitténs möte yttrade Molotov om slutresultatet: ”Ifråga om reduktioner av kostnaderna för industriens produktion äro vi speciellt svaga. Trots att vi segerrikt genomfört första femårsplanen, ha vi inte gjort några framsteg i fråga om denna reduktion i det hela.”

Misslyckandet på den punkt av femårsplanen, som vid dess start framhållits som den centrala, var naturligtvis en ytterst allvarlig sak. Det betydde helt enkelt att industrien, i stället för att bli en inkomstkälla för staten, tvärtom blivit en börda för den. För att hålla industrien i gång fick staten, som betalat industriens mundering, också mata den med driftmedlen. I sitt centralkommittétal medgav Stalin själv att stora delar av industrien, med järn- och metallindustrien i spetsen, inte arbetade med vinst. Men det betydde, menade han, inte så mycket. Att avveckla de industrier, som inte buro sig, vilket skulle bli följden, om man toge hänsyn till vad som lönade sig eller inte lönade sig, och utveckla blott några få industrigrenar vore ett enormt brott mot landet och arbetarklassen. Man fick nämligen inte ”bedöma, om en sak lönade sig eller inte från krämsynpunkt. Vi måste bedöma om en sak lönar sig eller inte från nationalekonomisk synpunkt i det hela över en period av flera år”. Vad industrialiseringen hittills givit var alltså en industri, om vilken man visserligen hoppades, att den i en framtid skulle bära sig, men som för ögonblicket utgjorde en parasit på den ryska samhällskroppen.

Frågan blir därefter: vilken vinst hade socialismen gjort genom industrialiseringen? Att det perfekt genomförda utrotandet av resterna av gammal kapitalism i industrien var god socialism är obestridligt sant. Men i fortsättningen hade man vid industrialiseringsverket så pass kraftigt avvikit från de socialistiska linjerna, att det var fråga om huruvida inte den socialistiska utvecklingen i Ryssland rätt fatalt ursparat.

I ett tal en tid efter femårsplanens slut yttrade Stalin: ”Förgäves skulle vi 1917 ha störtat tsarismen, förgäves skulle vi ha ägnat långa år åt att bygga upp socialismen, om vi inte lyckats ge välstånd åt folket. Socialism betyder varken misär eller försakelse. Det skulle vara absurt att tro, att socialism kan byggas upp på misär och försakelse, på inskränkning av personliga behov, på sänkning av levnadsstandarden till fattigdomens nivå. Vem kan ha något bruk för en sådan karikatyr av socialism? Socialism kan byggas upp endast på basis av starkt uppsving för de produktiva krafterna, på en lätt existens för arbetarna, på rikedom

av produkter, på en mäktig stegring av den allmänna kulturen. Socialism betyder inte inskränkning i de personliga behoven utan deras mångdubbling och utveckling. Den betyder varken inskränkningar eller försakelser utan tvärtom fullt och helt tillfredsställande av en kulturellt utvecklade arbetande nations alla behov.”

Den socialism, som Stalin byggt upp, var just av den sort, som han själv här betecknar som en karikatyr av socialism. Misär och försakelse — det var just vad hans socialism givit arbetarna. Den omsorg om arbetarklassens ekonomiska intressen, som en hundraprocentig socialism kunnat väntas prestera, hade man inte sett många spår av. Dels därför att bolsjevismen principiellt ställt sig på den ståndpunkten, att hela den ryska befolkningen, alltså även arbetarklassen, hade att offra sig och sina intressen för det stora verket: om arbetarna voro uselt betalda, ledt hunger och umbäranden, så var det något som de hade att finna sig i med glädje för sakens skull. Dels också därför att staten saknade möjligheter att bereda arbetarna drägliga ekonomiska villkor. Så otillfredsställande som industrien gick, kunde lönerna inte nämnvärt höjas; så knapp som jordbruksproduktionen var, blev vad som återstod för arbetarna, sedan staten tagit undan en kraftig portion för export, alldeles otillräckligt.

I sin redogörelse för femårsplanens resultat kunde Stalin hänvisa endast till en enda punkt, på vilken arbetarnas läge under de gångna åren förbättrats: arbetslösheten hade försvunnit. Av denna vinst gjorde han i talet det mesta möjliga. Till auditoriets uppbyggelse gav han en lång och gripande skildring av hur arbetslösa leva i kapitalistiska länder. ”Under en tid”, hette det, ”då kolossala massor av produkter och varor förslösas för att tillfredsställa de av ödet gynnade kapitalist- och godsägarsönernas nycker, nekar man de arbetslösa mat, emedan de inte kunna betala för maten, man nekar dem tak över huvudet, emedan de inte kunna betala för sin bostad. Hur och var leva de då? De leva av torftiga allmosor, som falla från de rikas bord, de gräva i soplådorna för att finna ruttna matrester, de leva i storstädernas fattigkvarter och mest i kåkar utanför städerna, som de i hast fört upp av lådbräder och näverstycken.”

Naturligtvis kunde de ryska arbetarna gratuleras till att de befriats från arbetslösheten — en arbetslöshet som under hela tjugutalet härjat i Ryssland och som försatt miljoner ryska medborgare i en nöd, sådan som de arbetslösa i västerlandet aldrig känt, men som aldrig föranlett Stalin till några gråtmilda deklamationer. Man kan endast i förbigående anmärka, att arbetslöshetens upphörande strängt taget skett inte tack vare, utan trots femårsplanen: det berodde på att femårsplanens kalkyler om arbetsproduktivitets stegring inte hållit streck och att industrien därför nödgats sysselsätta massor av arbetare, som planmässigt skulle gått arbetslösa.

Vinsten var emellertid ett faktum — dock skulle den onekligen varit större, om inte de villkor, som industrien nu gav de till sista man sysselsatta arbetarna, i själva verket betydde en misär, större än de arbetslösas i åtminstone flera västerländska länder.

Arbetarnas genomsnittslön var på femårsplanens sista år I i S rubel i månaden. Den hade under femårsperioden stigit från 70 rubel i månaden, alltså ökats, såsom också Stalin konstaterade i sitt tal, med hälften. Ökningen var emellertid rent fiktiv, då levnadskostnaderna under tiden stigit ännu starkare. Vad en sådan avlöning betydde, framgår av några få siffror. Priserna på några av de viktigaste livsmedlen, som arbetarna fingo på ransoneringskort, voro 1932 i Moskva följande: oxkött 2.12 rubel per kilo, fläsk 3.03 rubel, mjölk 0.42 rubel per liter, smör 4.64 rubel per kilo, socker 0.95 rubel per kilo, ägg 0.90 rubel dussin, rågbröd 12 ½ och vitt bröd 17 ½ kopek kilot — priser som om man bortser från brödet, stodo i svårt missförhållande till arbetarlönen. Men därtill kom att de ransoner som arbetarna fingo till dessa s. k. normaliserade priser, voro små, så t. ex. 2 kilo kött per månad för arbetaren själv, 1 kilo för var och en av hans familjemedlemmar,

400 gram smör per månad och person etc. Vad arbetaren behövde utanför ransonerna — och på dem ensamma kunde han inte klara sig — fick han köpa för s. k. kommersiella priser, desamma som gällde för icke arbetare, och dessa voro mångdubbelt högre: kött 4-5 rubel pr kilo, mjölk 2 rubel litern, smör 16-18 rubel per kilo, bröd 50-70 kopek per kilo, ägg 6 rubel dussin. I sitt tal ondgjorde sig Stalin över att sovjetstatens fiender, bland dem västerländska tidningskorrespondenter i Moskva, inte kunde se, att arbetarnas villkor förbättrats från år till år. Det var, hette det med en av dessa stalinska kvickheter, som alltid göra pliktskyldig furor hos hans auditorium, folk som inte begrep sig mer på nationalekonomi och arbetarvillkor än den abessinske kejsaren begrep sig på högre matematik. I fråga om de ryska arbetarnas ekonomiska läge är det nog med de fyra enkla räknesätten för att på basis av de anförda siffrorna räkna ut att enbart arbetarfamiljens livsmedel, om den inte velat leva på bröd allena, slukat en orimlig stor del av lönen; att få den att räcka inte bara till föda utan också till andra övriga behov, måste ha varit ett stycke högre matematik, inför vilken arbetaren stått lika hjälplös som den abessinske kejsaren.

Att man under femårsperioden låtit arbetarna suga på ramarna värre än vad någon modern kapitalistisk stat skulle vågat var emellertid en försyndelse mot socialismen, som kunde ursäktas med att arbetarnas nöd under dessa år skulle möjliggöra ett så mycket rikligare tillfredsställande av deras behov i framtiden. Stalins tal visade ju, att man inte uppgivit avsikten att när man fick råd och lägenhet göra socialismens krav på denna punkt till fyllest. Värre voro de dispenser, som man på andra punkter tagit sig från de socialistiska principerna, dispenser, vilkas tillkomst undan för undan ovan skildrats och vilka sammanlagda betydde att den socialistiska ordningen i den ryska industrien redan befann sig i en betänklig likvidationsprocess, vars fortsättning var ganska klart indicerad. Här såg man en arbetarklass, som mer och mer gled tillbaka till förhållanden, som rådde eller rättare en gång i tiden rått i kapitalistiska länder, en arbetarklass, som tyglades med en stramhet, som man får gå långt tillbaka i kapitalismens historia för att finna motsvarigheten till: dödsstraff för snatteri i fabrikerna är ju tämligen främmande för modern västerländsk arbetarlagstiftning. En arbetarklass, som man, efter försök med andra medel, sporrade till ansträngningar på samma sätt som man alltid gjort det i den kapitalistiska världen: med utsikt till god arbetsförtjänst åt den duglige och flitige, med risk av obestånd för den late och oduglige. Om de förvärvsmöjligheter, som öppnades för den förstnämnde, voro magrare än i kapitalistiska länder, så var till gengäld den svält, som man hotade den senare med, så mycket rejälare.

XVIII. Nya signaler i femårsplansarbetet

Den andra femårsplansperioden hade alltså tagit sin början. Segerrapporterna efter den första skulle ju närmast givit rätt att förmoda att bolsjevikerna skulle gått till den nya offensiven med käckt mod för att fullfölja triumfen. Av något frejdigt offensivhumör märkte man emellertid mycket litet.

Redan förut har omtalats hur Stalin under första femårsplanens sista år bebådade att man nu måste sakta farten. Första femårsplanens resultat, hur lysande det än påstods vara, hade inte ändrat hans övertygelse om att det var omöjligt att fortsätta som hittills. I det tal, varmed han och hans män i början av 1933 firade den första planens genomförande, gav han bestämda bromsningssignaler. Den andra femårsplansperioden skulle, hette det, bli en tid, då man lärde sig behärska den nya tekniken — vilket man, det erkändes alltså, ännu inte lärt sig. Huvudvikten skulle läggas inte så mycket på att öka produktionen utan på förbättringar av kvaliteten, på ökning av arbetsproduktiviteten, på uppryckning av jordbruksarbetet — att det på alla dessa punkter inte stod väl till medgavs alltså. Samtidigt betonades också, att om man under första femårsperioden först och främst lagt an på att utvidga den tunga industrien, skulle man nu ägna så mycket större uppmärksamhet åt den

lätta, som tillverkade de bruksartiklar, som allmänheten led sådan brist på. Man skulle alltså nu börja tänka på befolkningens behov.

Hur långt man skulle gå i modererande av femårstakten, förblev visserligen rätt länge en hemlighet. Ovan har visats, hur ett utkast till den andra planen redan varit färdigt år 1931 och hur man 1932 skurit ned dess siffror till hälften eller mindre. Att planen även i detta beskurna tillstånd var alltför djärv var man i början av 1933 på det klara med, men vilken ytterligare amputation som skulle bli nödvändig lämnade man för ögonblicket öppet — man nöjde sig med att för 1933 fastställa en plan, som avsåg blott det året, och att för övrigt vänta och se.

Stalin hade också alla skäl att vid tiden för första femårsplanens start förhålla sig avvaktande. Hur långt han skulle kunna pressa det ryska proletariatet var vid den tidpunkten synnerligen tvivelaktigt.

Situationen var nämligen direkt kritisk. Sedan skörden hösten 1932 andra året i rad misslyckats, hade folkförsörjningsproblemet snabbt blivit förtvivlat. Redan vid ingången av det nya året, då första femårsplanens bokslut gjordes, hade hungersnöden i landet blivit akut; under första hälften av 1933 blev den ohygglig — Ryssland genomlevde åter några hungermånader, nästan lika svåra som 1922, denna gång utan den hjälp från den kapitalistiska världen, som då lindrat nöden. Under intryck härav började stämningen i landet bli hotfull. Missnöjet inom arbetarklassen var stort och allmänt. Och ute på landsbygden, där det var en fråga på liv och död för bönderna att få behålla den knappa skörden, kämpade bönderna en förtvivlad kamp mot statens sädesutpressning; det gick därvid så långt att de till byarna utsända partimedlemmarna av misskund mot bönderna inte kunde förmås att fylla sin plikt att skoningslöst utplundra dem.

Om Stalin under sådana förhållanden ansåg det klokast att dröja med fastställande av de nya femårsplansuppgifterna, så skyndade han däremot att genom en rad kraftåtgärder försöka trygga verkets fortsättning. De svårigheter han mött hade tydligen försatt honom i rent ursinne; för att övervinna dem tillgrep han nu en rad drastiska åtgärder.

Till att börja med grep han sig an med en stor uppröjning inom det bolsjevikiska partiet, vilket, som det hette, på senaste tiden fyllts av mindervärdiga element och därför inte skött sig som det skulle. I januari 1933 satte han i gång en stor partirensning, radikalare än någon tidigare; när partiet följande år möttes till kongress voro 16 % av dess medlemmar, inalles ungefär en tredjedels miljon man, bortstädade.

Samtidigt öppnade han mot arbetarklassen en sannskyldig trummeld av tvångsåtgärder, åtgärder som buro ett vältaligt vittnesbörd om hur stor hans desillusion var. Aktionen inleddes redan strax före femårsplanens start. I november 1932 stadgades att en dags förfallolös frånvaro från arbetet i fabriken skulle straffas med avsked, ett avsked, som åtföljdes av förlust av ransoneringskort och bostad. I december infördes obligatoriskt inrikespass för stadsbefolkningen: ingen kunde resa och stanna borta längre än 24 timmar utan G. P. U.-visum; deserteringen från fabriken skulle stoppas. I januari 1933 stadgades dödsstraff för överläggningar om arbetsvägran. I februari infördes obligatorisk arbetsbok, innehållande personalia om innehavaren och uppgifter om hans föregående anställningar, bestraffningar, tillrättavisningar etc. I mars vidgades fabriksdirektörernas diktatoriska myndighet och infördes nya repressalier mot arbetare, som gjorde sig skyldiga till skolkning, vårdslöshet, dryckenskap och lättja. I juni skärptes arbetarnas ansvarighet för skador på fabriksmaterielen och bemyndigades fabrikscheferna att förflytta teknici och specialutbildade arbetare från den ena platsen till den andra, oberoende av deras samtycke.

Men framför allt tog han bondeklassen hårdare än förr i nacken. För att bättre hålla bönderna i schack och ge ökad effektivitet åt sädesutpressningen, grep han nu till en

radikalåtgärd. Redan tidigare hade man inrättat s. k. traktorstationer, där bönderna fingo leja maskinkraft mot avlämnande av sin del av sin skörd — att direkt överlåta traktorerna till kolchozerna själva hade visat sig olämpligt med hänsyn till det sorgliga öde, som drabbade de dyrbara maskinerna i böndernas händer. Vid årsskiftet 1932-33 organiserade man nu i dessa traktorstationer s. k. politiska avdelningar, bestående av en ledare och några funktionärer, som skulle övervaka bönderna och deras arbete: kontrollera att plöjning, sådd, tröskning etc. skedde samvetsgrant, ingripa mot lättja, sabotage och skadegörelse, beivra stöld av säd, med ett ord vara ”partiets öga” i byarna. Vid motive- ringen för denna åtgärd uppgav man fullständigt försöken att upprätthålla fiktionen att utvecklingen på den kollektiverade landsorten fortskred gynnsamt. Att döma av de skildringar från kolchozerna, som gävos i centralkommittén i samband med reformens genomförande, voro förhållandena, efter tre års framgångsrik kollektivisering direkt anskrämliga. Sovjetmaktens fiender, vitgardister, kulaker och andra, hade på något märk- värdigt sätt stått upp ur graven och nästlat sig in i kolchozerna, där de nu ägnade sig åt skadegörarverksamhet av olika slag, fördärvade maskiner, stulo kolchozegendom, underminerade arbetsdisciplinen, undansnillade säden och gömde den i hemliga förrådsrum, förhindrade sädesleveranserna till staten och förmådde kolchozerna att upplösa sig. Till följd av böndernas bristande klassmedvetande fastnade de i klass- fiendernas garn och hjälpte dem, genom att skada traktorer, genom att bruka jorden dåligt, genom att sköta boskapen vårdslöst, att ”arbeta för återinförande av kulakernas och godsägarnas makt”. Mot allt detta hade bolsjevikerna i byarna inte visat nog vaksamhet, på sina håll hade de själva ”kommit under de fiendliga makternas inflytande”. På alla dessa hemska saker skulle nu de politiska avdelningarna, dessa landsbygdens G. P. U.- avdelningar, göra slut. ”Partiet avser tusenden av sina bästa arbetare till denna sak”, yttrade Molotov i februari 1933.

Sådan var alltså femårsplanens start — någon hurrastämning vittnade den inte om. Sedan skörden sommaren 1933 blivit dräglig, lugnade sig stämningen något och i början av 1934 vågade Stalin framlägga den andra femårsplanen. Det visade sig nu, att siffrorna ännu en gång kastrerats. Den årskvantitet kol, som man år 1937 ville nå upp till, en kvantitet, som från 1931 till 1932 minskats från 450-550 miljoner ton till 250, nedsattes nu till 152, kvantiteten tackjärn, som 1932 nedsatts från 60 miljoner ton till 22, reducerades nu till 16 miljoner ton. Kvantiteten koppar, som redan minskats från 847 tusen ton till 540 tusen, nedsattes nu till 135 tusen etc. Främst drabbade reduktionerna den tunga industrien, däremot planerades för den lätta industrien rätt stark frammarsch. Det var den förut nämnda ”omsorgen om människorna”, som nu skulle sättas på dagordningen.

Sina krav på det ryska folkets prestationsförmåga hade Stalin alltså kraftigt prutat ner; å andra sidan blev det nu för honom dubbelt viktigt att de begränsade uppgifterna verkligen löstes. En ny utrikespolitisk situation hade inträtt; under året 1934 blev, såsom sedan närmare skall visas, den fara från den kapitalistiska världens sida, vilken man under de gångna åren utan större grund ständigt sökt skrämja det ryska folket med, verkligen aktuell. Det var en situation, i vilken arbetet på stärkandet av Rysslands ekonomiska och militära ställning mer än någonsin blev nödvändigt och som därför gjorde det särskilt angeläget att finna effektivare medel än hittills att övervinna svårigheterna och sporra massorna att hugga i. Åtgärder i detta syfte av betydligt större räckvidd än förr följde också varandra i snabb takt: å ena sidan en specialbehandling av arbetare och bondeklass, å andra sidan — en nyhet för femårsplanen — generalbehandling av samhället i dess helhet.

Angelägnast var det att få bukt med bondeklassen. Enbart med tvångsåtgärder kom man, det förstod man, inte längre; sådana voro till och med i det nya läget direkt farliga. Även om oron på landsbygden något lugnat av, sedan nödåret 1933 var förbi, var situationen där

alltjämt alarmerande. Speciellt greps den ryska militärledningen av skräck inför de rent defaitistiska stämningar, som spred sig inom bondeklassen och som man hade tillfälle att studera på bondesoldaterna i armén. Värre än nu kunde bönderna inte få det. Hitler kunde gärna få komma och ta Ryssland, så lät det ute i byarna, det gävo breven till soldaterna besked om; här skrevo bönderna till och med och bådo soldaterna ta med sig sina vapen hem för bruk där hemma. Hur skulle det gå i krig om befolkningen hälsade en intågande fiende som befriare och om armén själv, smittad av stämningarna där hemma, inte var pålitlig? Från arméledningen kommo alltså bestämda krav på åtgärder, som kunde ställa bönderna tillfreds — det var krav, vilkas rimlighet Stalin måste inse och som han i varje fall måste böja sig för.

Vad som måste göras var klart: efter att hittills ha tagit en del förberedande steg mot tillfredsställandet av böndernas oförbättrliga smak för individualistisk hushållning, fick man radikalare än förr ta deras privatkapitalistiska tendenser under sina vingars skugga. Nu släppte också Stalin — visserligen i starkt begränsad skala — privat småbruk löst. Genom ett dekret i februari 1935 fick varje kolchozbonde rätt att inneha ett stycke jord, som han fick odla för egen räkning, i regel ett halvt hektar per hushåll, i vissa delar av landet ett hektar. Samtidigt bestämdes att bonden på detta sitt privata småbruk fick hålla en uppsättning djur som var så pass kraftigt tilltagen, att han, om han 1.930 haft endast hälften, obarmhärtigt skulle stämplats och behandlats som kulak: 1 ko, 2 kalvar, 1 so med grisar, 10 getter, 10-25 får och dessutom fjäderfä och kaniner efter behag. Avkastningen av småbruket fick bonden använda för sin egen konsumtion eller sälja i den nu frigivna torghandeln i städerna.

I ett tal på en kongress av ”stötbrigadarbetare” från kolchozerna — d. v. s. industriarbetare, som kommenderas ut i byarna för att sätta fart på bönderna — kommenterade Stalin på ett högst upplysande sätt dessa eftergifter. Öppet medgav han här att jordbrukets avkastning var långt ifrån tillfredsställande. ”Det är”, sade han till de församlade, ”intet produktionsöverflöd i edra kollektivbruk och ni kan inte ge kolchozbönderna och deras familjer vad de behöva.” Men om kolchozerna alltså inte kunde på en gång fylla de krav, som samhället i dess helhet ställde på dem, och tillgodose sina medlemmars personliga krav, så borde man öppet erkänna det och taga konsekvenserna av det. ”Det är bast att öppet och ärligt säga ifrån, att vid sidan av den kollektiva driften av kolchozerna varje hushåll måste äga en privat drift, liten men personlig. Det är bäst att utgå ifrån den synpunkten, att det finns en kollektiv och socialistisk jordbruksdrift, stor, betydande och avgörande, oundgänglig för samhällets gemensamma behov, och vid sidan härav en liten individuell jordbruksdrift, oundgänglig för tillfredsställande av kolchozhushållens privata behov.” ”Koordinationen av kolchoz-medlemmarnas personliga intressen med den tjänst, som kolchozerna äro kallade att göra samhället, kommer att konsolidera kolchozerna.” Man måste nämligen, det underströk Stalin starkt, tänka på bönderna; han förebrådde sina åhörare att de inte gjorde det. ”Några av er tänka, att en kolchozbonde inte kan tillåtas ha en ko, andra att han inte får ha ett svin. Ni vill göra ställningen svår för kolchozbonden — det är ett misstag.” ”SI länge bonden har familj och barn och personliga behov och personlig smak, får allt detta icke negligeras. Ni har ingen rätt att åsidosätta kolchozböndernas personliga, dagliga intressen.”

Att Stalin vid genomförandet av reformen skulle ge sig sken av att endast korrigera misstag, som hans redskap begått, hörde till ritualen. I själva verket var det hans egen agrarpolitik, sådan han under några år bedrivit den, som fick ett grundskott — han glömde inte heller sedan dem som tvingat honom till denna eftergift för bönderna. Och dock kan man betvivla att denna eftergift i och för sig betydde något särskilt svårt offer för honom. Naturligtvis skulle kapitulationen för böndernas smak för privat hushållning inneburit en katastrof för hans politik, om denna haft socialismens befrämjande till sitt ögonmärke.

Men då Stalins bondepolitik i realiteten bara gick ut på bondeklassens rationella exploatering till det nationella nybyggets förmån, kostade det honom säkert inte någon större självövervinnelse att ge bönderna partiell dispens från socialismen. Om åtgärden närmast var framkallad av nödvändigheten att göra något för att ställa bönderna till freds, så var den samtidigt en åtgärd, av vilken man kunde vänta att den skulle förmånligt inverka på jordbrukets produktionsförmåga och alltså göra jordbruket till en rikligare flödande och lättare exploaterad inkomstkälla för staten. På sin privata jord kunde bönderna väntas lägga ned ett intresserat arbete för att skaffa sig vad de själva behövde äta. Under sådana förhållanden skulle det för staten bli lättare att få ut resultaten av kollektivdriften — att det som staten skulle ha fortfarande skulle produceras på socialistiskt vis var givet, ty vad som producerades på småkapitalistiskt sätt hade visat sig ha en märkvärdig förmåga att glida undan statens gripningar. Men inte nog med det; fick bonden också för sin egen räkning ägna sig åt privat jordbruk, så skulle även det för statens räkning drivna kollektivjordbruket få gagn av det: bonden, som idogt skötte sin egen jord och ömt vårdade sina egna djur, skulle, det kunde man hoppas, komma att så att säga arbeta av farten, när han fick med kolchozens jord och djur att göra. Naturligtvis var det en smula försmädligt att sedan man i flera år förkunnat som en orubblig trossats att kollektivdriften var den allena saliggörande, man nu nödgades falla tillbaka på den föraktade, en gång ur landet bannlysta privatdriften och låta kollektivdriften så att säga åka snålskjuts på den — men att offra socialistiska principer till förmån för kapitalistiska, då de förra visat sig mindre ändamålsenliga, har aldrig generat Stalin. Det socialistiskt anstötliga i saken kunde man ju hjälpligt klara av med en liten deduktion, som räddade de socialistiska apparanserna. Det var i socialismens intresse, att den socialistiska staten fick lätt och riklig tillgång till böndernas säd; småkapitalistiskt småbruk underlättade statens åtkomst av denna säd; ergo var småkapitalistiskt jordbruk god socialism.

Men också i fråga om arbetarklassen måste en ny ordning träffas, som bättre än hittills utlöste dess produktiva krafter. Även därvidlag var det tydligt att det var de privatekonomiska intressena man måste appellera till. Man gjorde det på två olika vis.

Den första metoden bestod däri att man genomförde en generell försämring i arbetarnas ekonomiska läge. Redan från början av andra femårsplanen hade de s. k. normaliserade priser, för vilka arbetarna fingo köpa de ransonerade varorna, undan för undan kraftigt höjts, i en takt, som långt översteg arbetslönernas stigning. Under loppet av 2 år hade rågbröd i Moskva stigit från 12½ till 50 kopek per kilo, smör från 4,64 till 8 rubel per kilo, socker från 0.95 till 2 rubel kilot. Men fortfarande utgjorde systemet ett stort privilegium för arbetarklassen: de kommersiella priserna, som andra medborgare fingo betala, voro mångdubbelt högre; rågbrödet kostade 1934 1.50 rubel, smör 27 rubel, socker 10 rubel per kilo. År 1935 avskaffades ransoneringsystemet, först brödkorten, sedan övriga kort; de dubbla priserna slopades och enhetliga infördes. Dessa lågo ungefär mitt emellan de båda tidigare. Rågbrödets pris blev nu 85 kopek per kilo, socker kostade 4.20 rubel, arbetarna fingo betala ungefär dubbelt så mycket som förr, andra medborgare sluppo undan med hälften av det förra priset.

I någon mån var åtgärden avsedd att öka statens inkomster: den förtjänst staten gjorde på avskaffandet av de låga normaliserade priserna, till vilka den år 1934 sålt tre fjärdedelar av sina varor, övervägde vida den förlust den gjorde genom avskaffande av de höga kommersiella priserna. Men först och främst var det hela en åtgärd till stimulering av arbetsintensiteten — det skulle, såsom Molotov uttryckte det, bli ”en avgörande stimulans för arbetarna”. Visserligen ökades samtidigt arbetarnas löner något. Dessa hade, såsom ovan nämnts, under första femårsplanens sista år varit i medeltal 115 rubel i månaden; under de båda senaste åren hade de ökats till 147, en ökning, som endast bristfälligt rekompenserat den omtalade höjningen i de normaliserade priserna, som skett under dessa

år. Nu, 1935, höjdes lönen till 185 rubel. Denna ökning på 21 kunde på intet sätt ersätta arbetarna för den våldsamma stegring i deras levnadsomkostnader, som inträdde, då alla deras viktigaste livsförnödenheter ökades 100 % eller mera i pris. Det var nu heller inte meningen. Rekompensation skulle de skaffa sig själva genom ökad arbetsintensitet: införde den svält som hotade dem, om de inte skaffade sig ökade inkomster, skulle de finna med sina intressen förenligt att äntligen släppa till sin fulla arbetskraft.

Men denna åtgärd kompletterades med en annan. För de arbetare, som verkligen ville och kunde prestera ett framstående arbete, öppnade man möjlighet inte bara att skaffa sig ersättning för lönesänkningen, utan också att direkt förvärva litet privat välstånd. Om man med den ena handen tog från arbetarna en del av deras knappa ekonomiska förmån, gav man dem med den andra det s. k. Stachanovsystemet.

Den 30 augusti 1935 satte, så framställdes officiellt detta systems tillblivelse, en enkel partilös arbetare i Donetskolindustrien, Alexander Stachanov, rekord i kolbrytning. Under sitt skift bröt han i stället för 7 ton, som utgjorde den vanliga normen, 102. Strax därpå utfördes av diverse arbetare i andra industrier liknande bravader. Fabriksledningarna förhöllo sig, hette det, till en början avoga mot dessa individuella kraftprestationer. En av kraftkarlarna var, meddelade sedan Stalin i ett tal, nära att bli avskedad och räddades blott genom att den röde direktören i fabriken ställde sig mera förstående än den övriga arbetsledningen. Trots det motstånd, som initiativet sålunda mötte, visade det sig ha en sådan livskraft, att det snart helt slog igenom. I fabrik efter fabrik följde arbetarna Stachanovs och hans likars exempel. Snart fick också denna de enskilda arbetarnas rekordjakt, genom vilken det redan förut omhuldade tävlingsväsendet drevs till sin spets, uppmuntran från högsta ort. I oktober 1935 inviterades 3,000 utvalda Stachanovsarbetare till konferens med Stalin och de andra sovjetpamparna; centralkommitténs sammanträde i december var helt ägnat åt fenomenet. Från början av 1936 startades en energisk propaganda, varigenom arbetarna uppmanades att gå i Stachanovs fotspår.

Av den officiella framställningen att döma skulle den startade Stachanovrörelsen alltså bestått i att de ryska arbetarnas arbetsvilja, som hittills, trots alla stimulanser, inte kunnat väckas till liv, plötsligt kommit till häftig explosion. En explosion som inträffat alldeles av sig själv och som till en början väckt vissa betänkligheter från arbetsledningarnas sida, betänkligheter, som, det underförstods, bottnat i att det i ett socialistiskt land kunde verka något chockerande att enskilda arbetare genom individuella kraftprestationer skaffade sig arbetslöner som 10—20 gånger eller mer överskredo genomsnittsarbetarnas.

I verkligheten förhöll det sig helt annorlunda. Det hela var noga planerat och iscensatt från ledande håll. När man lät saken framträda såsom tillkommen på arbetarnas initiativ, och lade i dagen en viss tveksamhet gentemot den, var det därför att man ville låta arbetarna själva stå för det socialistiskt anstötliga i det system man uttänkt. Dessutom visste man så väl att om initiativet utgått från bolsjevikledningen det automatiskt skulle väckt motstånd från arbetarnas sida, ett intressant vittnesbörd om att bolsjevikerna voro medvetna om arbetarnas inställning mot dem. Det hela inskränkte sig heller ingalunda till att enskilda arbetare fingo rätt att släppa lös sin obändiga arbetsvilja: av Stachanovsystemets innebörd gav den officiella framställningen en fullkomligt oriktig uppfattning. Vid skildringen av hur arbetaren Stachanov utförde sin bedrift underlät man att omtala en inte oviktig detalj: det var inte han utan ett helt arbetslag under hans ledning som satt rekordet. Arbetsledningen, som långt ifrån att ställa sig avog mot saken, själv i detalj ordnat evenemanget och till yttermera visso inviterat pressen att bevista det, hade ställt en del hjälparbetare till Stachanovs disposition. Under det att en kolarbetare eljest inte bara skulle bryta kolet utan också stötta schaktet och lassa kolet på de vagnar, som forslade bort det, fick Stachanov gå lös enbart på brytningen, medan assistenterna utförde de andra arbetena. Även om Stachanov utan tvivel var en duktig kolhuggare och hans prestation säkert framstående,

var den alltså inte på långt när så lysande som den presenterades. Tack vare ett förnuftigt arrangemang hade denne prima arbetare fått fullt göra bruk av sina kvalifikationer, och resultatet hade blivit att laget i dess helhet utfört ett arbete, som vida översteg vad som skulle åstadkommit om var och en av dess medlemmar arbetat på gammalt vis — det var det hela.

De följande bravaderna voro av samma art. Vad systemet i själva verket gick ut på var för det första en rationell uppdelning av arbetsprocessen, sådan som varje modern industri sedan länge företagit och som naturligtvis på intet vis var socialistisk; att man vid skildringen av Stachanovbedrifterna inte lät den saken komma fram, berodde nog delvis på att man generade sig för att röja att den ryska industrien ännu inte genomfört en sådan ordning utan arbetade med antediluvianska metoder. För det andra innebar det, att man vid rationaliseringen av arbetet plockade ut de verkligt förstklassiga arbetarna, de allra bäst kvalificerade, de fysiskt och intellektuellt mest framstående och satte dem att utföra de mest maktpåliggande värven, också en sak som hör till en modern industris abc.

På dessa gamla nyheter satte man emellertid — det var det nya i saken — en speciell spets. Mellan dessa kvalificerade arbetare, som utsetts till huvudarbetare, och de andra mindre kvalificerade, hjälparbetarna, gjordes en skillnad, som var okänd i kapitalistiska länder. Det blev huvudarbetarna som helt fingo den ökade arbetsprestationen på sin meritlista. Det var de som fingo den ekonomiska vinsten av den, det var också de som fingo ära och berömmelse för bedriften. Allt sedan Stachanov själv vaknade en afton efter sitt nattskift och, säkert till sin egen förvåning, fann sig berömd, ha Stachanovarbetarna firats som "arbetets hjältar", som utom sina grova löner åtnjuta fördelar av alla upptänkliga slag. Förmåner av ekonomisk art: för dem reserveras platserna på vilohem och sanatorier, de ha frikort till teatrar och biografer, de få hjälp till att bygga eget hem. Men också förmåner av annan art: det är de som väljas in i arbetarnas representativa församlingar, de fylla sovjeterna; när det ryska parlamentet skapades, var det de som företrädde arbetarklassen. De få sina porträtt i tidningarna, de främsta Stachanovarbetarnas namn nämnas med fetstil i de historiska läroböckerna och barnen få plugga in dem vid sidan av namnen på ryska tsarer, statsmän och fältherrar. De få handtryckningar av Stalin. De göras till en arbetarearistokrati, ekonomiskt välställd och socialt ansedd; de omtalas som "znatnyje ludi" — honoratiores. De äro så fina, att de inte kunna äta ihop med vanliga arbetare: åtminstone i många fabriker finns det två matsalar, en för dessa honoratiores, en för plebsen. En plebs som alltså består av de andra arbetarna: dels arbetarna i gemen, dels också hjälparbetarna i Stachanovbrigaderna, om vilka ingen talar och som också sjunkit ned till att bli arbetarklassens allra lägsta, sämst betalade och obskyraste kast.

Detta var alltså det patent, genom vilket arbetarklassen äntligen skulle bli det instrument för femårsplansarbetet, som den var avsedd att utgöra. Först och främst skulle systemet därvid bli den verkligt effektiva hävstång för höjandet av arbetsintensiteten som var av nöden. Sedan alla andra medel slagit slint, lockade man nu öppet arbetare på samma sätt som man på 20-talet lockat bönderna med tillropet: "Gör er rika!" Och inte bara rika utan också socialt ansedda — det var en appell som måste låta så mycket mera frestande, sedan man försämrat arbetarklassens ställning i det hela. Lystrande till denna appell skulle först och främst de arbetsdugligaste elementen hugga i, inte för socialismen, men för sina egna personliga privata intressen, och deras kraftprestationer skola alltså bringa arbetsproduktiviteten ett stycke i vädret. Men samtidigt skulle arbetarna i gemen lägga manken till, eggade av utsikten att nå upp i samma favoriserade klass. Någon utsikt att lyckas hade de visserligen inte, ty förmånen var reserverad för själva eliten, folk med alldeles särskilda fysiska och intellektuella förutsättningar; att någon större procent av arbetarna skulle få tillträde till klassen var inte heller meningen, ty då skulle tillhörigheten till den upphöra att vara ett eftersträvat privilegium. Men under sina fåfänga ansträngningar att meritera sig för

medlemskapet kunde arbetarna väntas ge sitt allra bästa: arbetsintensiteten skall höjas över hela linjen. Som en extra vinst av systemet kom också att det skulle hjälpa till att förbilliga produktionen. När Stachanovarbetarna kommo med prestationer, som mångfaldigt överstego normen, skulle detta visa att normerna voro för små; man skulle få anledning att göra om ackordssatserna. Visserligen skyndade bolsjevikledningen att förklara, att man inte tänkte röra dessa ackordssatser. Men löftet gällde endast den närmaste tiden, snart nog kommo modifikationerna; genomsnittsarbetarnas ekonomiska ställning lyckades man så ytterligare försämma.

Men samtidigt hade systemet också en annan uppgift att fylla. Genom att på detta sätt ge arbetarna möjlighet att skaffa sig privat välstånd skulle man möta det missnöje som, om också i mindre grad än inom bondeklassen, jäste inom arbetarklassen. Visserligen inte de stora massornas missnöje: det var tvärtom att vänta att systemet skulle väcka ond blod bland det stora flertalet, som inte hade någon utsikt att komma upp i Stachanovklassen. Detta visade sig också från första stund bli fallet: mot Stachanovsystemet reste sig en rätt stark opposition från de menige arbetarnas sida, Stachanovarbetarna blevo föremål för intensivt hat från sina förra arbetskamrater och utsattes för allehanda förföljelser från dem. Men det spelade ingen roll: huvudsaken för Stalin var att systemet gav möjligheten att fästa de aktivaste och dugligaste elementen inom arbetarklassen vid regimen: genom att hålla dem om ryggen och fjäsa för dem kunde man förvandla dem till stalinismens stöd och för framtiden räkna på dem — det dova missnöjet bland de andra kunde man då ta med ro och kunde i fortsättningen gå ännu hårdare fram mot dem. Sedan man misslyckats med att ekonomiskt tillfredsställa arbetarklassen i dess helhet, sorterade man alltså nu ut ur den en liten del, den aktivaste och mest framåtsträvande, och associerade sig med den kontra den stora massan.

Vid sidan av de direkt i arbetarnas och böndernas förhållanden ingripande åtgärderna vidtog Stalin emellertid, som nämnt, också en del andra av mera allmän karaktär, ägnade att preparera det ryska samhället i dess helhet till att bättre än hittills gå i land med den stora nationella uppgiften.

Bland dessa åtgärder var det en som stod i en klass för sig: en målmedveten aktion för väckande av den s. k. sovjetpatriotismen. Förut hade visats, hur Stalin redan under första femårsplanen i utsträckt grad vädjat till de ryska nationella känslorna. Nu lades arbetet på att stimulera dessa känslor på en bredare bas; nu startades en storartad kampanj för att hos det ryska folket väcka till liv en våldsamt rysk patriotism. Blind tro på det egna landet och folket, övertygelsen om dess överlägsenhet över alla andra länder och folk, förakt för den övriga världen och misstro mot den, alla chauvinismens grundelement skulle nu på allvar inympas i de ryska själarna.

Hundra procentig rysk nationalism i stället för Lenins rena internationalism — det blev nu stalinismens öppet proklamerade lösen. Det var i grund och botten den världsbekanta, hundraåriga ryska striden mellan slavofiler och västerlänningar, som nu avgjordes med seger för den förra doktrinen. Skulle Ryssland — så ställdes frågan på 1840-talet, då striden först flammade upp — fylla sin mission i historien genom att under emancipation från västerlandet utveckla sin nationella egenart eller var den ryska utvecklingen hänvisad till att följa den västerländska i spåren? Leninismen var en modern utlöpare av västerländsk doktrinen. Kraftigare än någonsin de gamla västerlänningarna i förra seklets mitt hade Lenin understrukt den ryska efterblivenheten, som visserligen skulle medföra att den kapitalistiska samhällsordningen där lättare kunde slås i stycken än i andra länder, men som sedan gjorde Ryssland oförmöget att gå i spetsen för den socialistiska utvecklingen och dömde det att bli de västerländska folkens modesta efterföljare. Det var en nationell självuppgivelse, som t. o. m. avspeglade sig i det namn, Lenin gav det bolsjevikiska Ryssland. Det blev inte längre Ryssland utan S. S. S. R. — förbundet av

socialistiska sovjetrepubliker; det ryska namnet, bevarat blott för det storryska området, som blygsamt omdöptes till det ryska, ströks i fråga om det ryska imperiets övriga delar, vilka skulle ingå i den stora internationella sammanslutning, där andra länder, när de trätt in däri, skulle komma att spela huvudrollen.

Var Lenin den till ytterlighet gående västerlänningen, representerar stalinismen en lika utpräglad slavofilism, där tron på det ryska folkets kallelse att på egna vägar fylla sin mission i världshistorien slagit ut i full blom — varvid naturligtvis det ryska folket får tagas i vidsträckt betydelse: om en specifikt slavisk världsmission kan det ju inte bli tal så länge stalinismens ledande män inte äro slaver. Med egna krafter, tack vare alla sina rika förutsättningar, skall Ryssland realisera socialismen; av det försumpade västerlandet, för vilket ingen av de gamla slavofilerna kunde hysa större förakt än Stalin, är för ögonblicket ingenting att vänta, på sin höjd kan det tänkas att det, om Ryssland går före, följer med på sladden — det är själva den bärande grundsatsen i stalinismen. Det är slavofilism i en potens, som bör försätta de gamla slavofilerna i deras ryska himmel i extas — detta så mycket hellre, som de ju måste finna, att deras moderna efterföljare fullständigt delar deras uppfattning om vad som är den ryska egenartens finaste manifestation: ortodoxi och självhärskardöme.

En stark allrysk nationalism skulle väckas till liv; det var en sådan, som nu skulle utgöra motgift mot den defaitism, som hotade sprida sig bland det under femårsplansverkets bördor dignande ryska folket: det var den som skulle ge de ryska massorna den främsta impulsen till kraftansträngningar i det nationella arbetet. Att tåligt stå ut med alla offer och göra sitt yttersta för att realisera femårsplanen var inte bara en plikt mot socialismen; den plikt känslan hade tyvärr visat sig alltför svag. Utan det var en plikt mot fosterlandet eller, som det alltid hette, det socialistiska fosterlandet — försett med detta epitetorn kunde det förut förlöjligade ordet fosterland lättare slinka in i den bolsjevikiska terminologien. Övertygelsen om att Ryssland var landet över alla land, som förmådde uträtta, vad intet annat land förmådde, känslan av att ryssarna voro ena baddare, som inte ägde sin like i världen, skulle härda de ryska massorna mot det missmod, som började sprida sig ibland dem, och stimulera deras kraftutveckling; tilltron till att Ryssland, tack vare sina speciella kvalifikationer, skulle vara i stånd att föra i hamn ett verk, som, när det väl realiserats, skulle ge proletariatet allt vad dess hjärta begärde, skulle mer än något annat kunna försona detta proletariat med de torftiga villkor, som man gav det, och göra det villigt till nya offer och nya krafttag.

Så blev då från och med nu den bolsjevikiska propagandan allt starkare patriotiskt färgad. I politiska tal, i press, i radio predikades immerbadd det socialistiska fosterlandets förträfflighet och dess företräden framför de kapitalistiska länderna; konstanta inslag i denna propaganda blevo skildringar av huru dessa västerländska länder hätskt betraktade det ryska femårsplansarbetet — som i själva verket möjliggjorts blott tack vare dessa länders aktiva hjälp — och hur den kapitalistiska världen umgicks med lömska anfallsplaner mot det socialistiska fosterlandet.

Kärlek till och beundran för fosterlandet! blev lösen. Nationella värden, som alltsedan revolutionen inte längre varit gångbara, kommo nu åter plötsligen högt i kurs. En hel skattkammare sådana värden fann man i den ryska historien. För det gamla Ryssland fram till 1917 hade bolsjevismen nyss inte mycket till övers; Rysslands förflutna, sådant det framställes av sovjethistorikerna med den bekante Pokrovskij i spetsen, var en enda mörk skräckkällare, där en del inslag i den folkliga frihetskampen utgjorde de enda ljuspunkterna. Nu stämplades den tidigare bolsjevikiska historieskrivningen som ett ovärdigt försök att nedsvärta Rysslands ärorika förflutna, och de historici, som inte i hast sadlat om, som smutsiga skadegörare — Pokrovskij själv hann, till sin lycka, dö innan bannstrålen träffade honom. Nu började man i stället bygga om skräckkällaren till ett

nationellt Panteon. Historiska gestalter, för vilka bolsjevismen nyss — ofta inte utan skäl — uttryckte sin oförställda avsky, celebrerades nu för sina nationella insatser. De ryska medeltidsfurstarna, dessa onekligen i det stora hela högst skurkaktiga och ruskiga typer, började behandlas med all honnör som ”samlare av det ryska landet”, den stora oredans hjältar, slaktarmästaren Minin och adelsmannen Pozjarskij, nyss framställda som representanter för trånga klassintressen, kommo i åtnjutande av synnerlig egard som Rysslands befriare från utländska, polska och svenska, inkräktare, o. s. v.; att Peter den Store, för vilken bolsjevismen alltid haft en viss penchant, nu blev föremål för en verklig kult, behöver knappast nämnas.

Samma stora rehabiliteringsprocess, varvid sådant, som man nyss spottat på, fejades upp och förevisades som skatter, inför vilka varje ryss borde låta sitt hjärta svälla av stolthet, startades också beträffande den förrevolutionära ryska litteraturen. I fråga om den hade bolsjevismen en gång i tiden närmast velat göra sig urarva: den tidigare ryska litteraturen borde, så hette det 1917, kastas över bord från samtidens skepp. En del ryska författare hade visserligen räddats från detta öde genom att man lyckades klarlägga, att de, även om de varit klart kontrarevolutionära rätt besedda varit bolsjevismens föregångare. Nu slöt man även dem, som inte kunde på det sättet bolsjeviseras och som alltså varit satta på index, i sin varma famn: de hade i alla fall varit den ryska odlingens banbrytare och föregångare. De stora ryska klassikerna blevo helt enkelt tabu. Att kritisera dem blev nästan lika farligt som att kritisera Stalin.

Inplantandet av hälsosamma patriotiska tänkesätt utgjorde emellertid endast en del av den uppfostran, varmed Stalin ville skapa dugliga femårsplansmänniskor. Också på en rad andra punkter tog han itu med de ryska massornas behandling. Även därvidlag gick det i stor utsträckning hårt ut över de leninistiska principerna. Mycket av det revolutionärt nya, som på Lenins tid lanserades med buller och bång och firades som sant bolsjevikiska finesser, befanns nämligen nu på olika sätt vara till hinder för den stora nationella kraftutvecklingen och måste därför offras. I stället återgick man — med en ibland ganska förbluffande fördomsfrihet — till vad som ännu nyss betraktats som antikverat och utlevat och som alltså nu fick uppleva en renässans — helt visst till sorg för många moderna andar i Europa, som, oavsett sin inställning till bolsjevismen i övrigt, känt sig uppbyggda av de nya idéer, som bolsjevismen på olika samhällsområden gjort sig till målsman för.

Till vad som så vrakades hörde bland annat den berömda, av beundrande pedagoger världen över studerade och imiterade bolsjevikiska skolpedagogiken. Att ungdomen lämnade statens läroanstalter, högre och lägre, med en något så när tillfredsställande fond av kunskap och bildning och samtidigt med en viss disciplinär avhyvling var ju en inte oviktig förutsättning för femårsplansarbetets framgång. De pedagogiska principer, som bolsjevikerna vid sin start med sådan entusiasm proklamerat, hade visat sig ge rent skrämmande resultat: de fria skolformer, som man byggt upp enligt från alla världens hörn hopplockade idéer, hade låtit ungdomen gå ut i livet med solid okunnighet, med väl inarbetat självsvald och systematiskt uppamnad uppstudsighet. Så demolerades då nu fullständigt den s. k. arbetsskolan med alla dess delikatesser — man kan misstänka, att det beredde Stalin så mycket större glädje att få göra det, som denna skolas andliga moder varit hans gamla antagonist fru Krupskaja.

Nu betecknades de många moderna pedagogiska experimenten som en 'vänsteravvikelse' och man återvände till vad som nyss kallats borgerliga relikter. Nu blev det inte längre den amerikanska Dalton School utan den gamla tsaristiska skolan — t. ex. det teologiska seminariet i Tiflis — som blev prototypen för de bolsjevikiska läroanstalterna. Ämnen, som på arbetsskolans schema varit strukna såsom mindervärdiga, infördes nu åter: förutom den redan nämnda historien också geografi, grammatik etc. Andra ämnen, som på arbetsskolans schema intagit en framskjuten plats, utmönstrades, så framför allt det s. k.

inlärandet av arbetsprocesserna, vilket på sin tid ansetts som en av skolans huvuduppgifter — ett studium, som ofta gått till så, att ungdomarna förts till fabrikerna, där administrationen väl aktat sig för att släppa fram dem till maskinerna, men begagnat dem som gratis arbetskraft för städning och rengöring. Nu var det slut med all modernitet i fråga om undervisningsmetoderna. Den gamla apparaten med bestämda kurser, med läxplugg, examina och betyg (enligt den gamla tsaristiska betygsskalan), med medaljer och belöningar, infördes åter; till uppnående av större likhet med den tsaristiska skolan introducerades åter skoluniformerna. Först och sist restituerade man nu skoldisciplin av gammalt gott märke. Lärarna, som ett slag varit nätt och jämnt tolererade element i klassrummen, intogo åter sin plats i katedern och man fastslog deras s. k. ledande roll; lärjungarna, fördelade i klasser i stället för ”grupper” eller ”brigader”, fingo åter beskedligt slå sig ned på skolbänkarna, det hela mycket reaktionärt och mycket förnuftigt. Att det var ungdomens sak att koncentrera sig om sin utbildning och att i övrigt tåga stilla upplyste man den också eftertryckligt om. Komsomolerna, som i det längsta tillåtit att spela en politisk roll och ansett sig skyldiga att uttala sig i landets alla frågor, blevo på en gång resolut åthutade: ingen hade, hette det, bett att få höra deras mening. Till skolreformen hörde också en rätt uppseendeväckande nyhet. De restriktioner, som bommade till skoldörrarna för barn av den gamla bourgeoisie, avskaffades. Staten behövde bildade och duktiga krafter från vilket håll de än kommo.

Ordning och disciplin i de ryska leden! — från skolan vände sig Stalin till familjelivet. Även här hade leninismen skapat en upplösning, som stalinismen i sin strävan att sätta pli på det ryska folket gjorde slut på. Hade familjen nyss varit ett antikverat begrepp på avskrivning, slog man nu vakt om vad man kallade den sunda sovjetfamiljen; i ett samhälle, som av sina medborgare krävde gott skick och mönstergill tukt, måste också därvidlag råda rangerade förhållanden. Den radikalism, som han hittills släppt lös i dithörande frågor, utbyttes nu mot gammal god konservatism. Äktenskapslagstiftningen, som nyss till ytterlighet förenklats, stramades åt; skilsmässorna försvårades också därigenom, att man skapade opinion emot dem. Fosterfördrivningen, som länge betraktats som en fullt legitim hantering, reglerades med stränga restriktiva åtgärder, stora razzior mot ”abortmacherindustrien” anordnades, och man upparbetade en stark reaktion mot hela trafiken. Det fjärde budet kom åter till heders; om, såsom nyss nämndes, ungdomen hölls kort i skolorna, så betraktades nu också dess vörndnad för föräldrar och överhuvudtaget för äldre personer som god ton och predikades energiskt. Stalins plötsligt upptäckta sonliga pietet gentemot sin gamla mor, varom pressen meddelade rörande skildringar, framställdes därvid som ett efterföljansvärt exempel.

Till den preparering av det ryska samhället, som avsåg att göra det mera skickat för femårsplanarbetet, hörde emellertid också åtgärder av annat slag än de hittills anförda: en del mått och steg, genom vilka man ville bättra på dess hårt angripna humör. I främsta rummet kan därvid märkas den moderation i kampen mot religionen som nu vidtog. Ännu under den första femårsplanens tid hade den kampen förts med stor intensitet; religionen hade vid planens start proklamerats som en av de främsta fienderna till den socialistiska nydaningen och man hade till och med varit inne på tanken på ett ”ateismens femårsprogram”, enligt vilket begreppet Gud på fem år skulle utrotas och alla kyrkor på denna tid slutgiltigt likvideras. Nu gjorde man en tvär kullerbytta. Att genom fortsatta trosför-följelser underhålla irritation och bitterhet i vida folklager var föga opportunt i en tid, då man ville samla folket till en stor nationell kraftansträngning — för tillfället slog man till reträtt på den punkten. De administrativa antireligiösa ingreppen avblåstes, åtminstone i det väsentliga; kampen mot religionen skulle, hette det, uteslutande föras genom agitation och även denna mattades märkbart av. Gudlöshetspublikationerna började nedläggas, gudlöshetsutställningarna slogos igen, skolundervisningen i gudlöshet ställdes på

avskrivning; i press och politiska tal underströks att man visst inte fick betrakta religiöst troende såsom a priori motståndare mot sovjetmakten. Alltför markerad kunde man visserligen inte göra denna avvikelse från leninismen: det var ju en av de mest paranta fjädrarna i den bolsjevikiska hatten, som det här gällde; tendensen var i alla fall tydlig nog.

Men också på andra sätt än genom undvikande av onödiga irritationsmoment försökte man skapa en bättre stämning hos massorna. Hade man nyss bjudit det ryska folket att leva för femårsplanen och dess realiserande, fann man det nu klokt att också ge det litet annat bredvid. Lika energiskt som man nyss sökt samla folkets tankar kring femårsplansuppgifterna, lika målmedvetet sökte man nu distrahera det och visa det, att livet bjöd också på annat än tackjärn, elektrisk kraft och traktorer — med friskare krafter och bättre humör skulle det gå till arbetet, om det inte kände sig blott och bart som en arbetsmaskin. Roa er! blev lösen — man öppnade kaféer och restauranger, man frigav dansen, man uppmuntrade lite extravagans i klädedräkten och lyxvaror dök upp i affärerna. Inte hänga med huvudet, se glad ut, lydde ordern — ”livet har blivit muntrare, kamrater”, dekreterade Stalin. Sedan, som sagt, Stalin kommenderat ordning i leden, kommenderade han nu också ”lediga”.

Sovjetlivet hade blivit muntrare — snart nog upptog Stalin vid sin opinionsbearbetning på muntrationsprogrammet två stora extranummer, två verkliga pieces de résistance: den stora razzian och DEN STORA STALINSKA KONSTITUTIONEN.

XIX. Den stora stalinska razzian

De glada hammarslagen från femårsplansbygget överröstades i slutet av 1934 plötsligt av ett revolverskott. Bolsjevikchefen i Leningrad, Zinovjevs efterträdare som ordförande i Leningrads sovjet, Kirov, mördades den 4 december detta år av en ung leningrad-kommunist, Nikolajev. Det var ett skott, som signalerade inbrottet av en fyra år lång, av sensationer fylld revolutionsperiod.

Närmast efter attentatet var det ännu ingenting, som tydde på vilken roll det skulle komma att spela. Som något farligare anslag mot den stalinska regimen kunde mordet inte anses. Om också Kirov var en rätt bemärkt bolsjevik, var han inte en storhet av första ordningen; till Stalins närmaste man, bestämd att bli hans efterträdare, och till hela folkets favorit utnämndes han först sedan man beslutat sig för att göra mesta möjliga affär av mordet. Några särskilt uppseendeväckande moment tycktes till en början inte heller vara förknippade med affären. Allt tydde på att mördaren haft en rent privat affär att göra upp med den mördade. Visserligen skyndade myndigheterna att beteckna mordet som ett verk av klassfiender, iscensatt från utlandet, varifrån en del vitgardister skulle ha tagit sig över till Ryssland, och på stående fot lät man avrätta något över hundra i hast sammanrafsade personer. Men att man, då förevändning fanns, gjorde även rätt kraftiga inhugg mot resterna av den gamla bourgeoisien var allmänheten van vid och ägnade alltså inte saken större uppmärksamhet.

En mera sensationell vändning tog emellertid affären, då efter ett par veckor en officiell kommuniké meddelade, att det vid den för slutna dörrar hållna rättegången med Nikolajev och 13 hans medbrottslingar kommit i dagen, att de tillhörde Kamenevs och Zinovjevs opposition. Deras mål hade varit Stalins störtande; då de inte för sina planer kunnat vänta sig något stöd från massorna, hade de bildat en terroristisk grupp och verkställt mordet i förhoppning att det skulle leda till en stor explosion, varvid Stalin skulle sopas undan och makten övergå till ”ledarna av vår organisation, Kamenev och Zinovjev”, varefter en modifikation i den nu förda politiken skulle ske. Samtidigt upplystes, att dessa bägge herrar några dar tidigare vederbörligen häktats. Åter hade alltså den som man trodde definitivt avväpnade oppositionen varit ute på krigsstråten och det med skarpare vapen än

förr: nu hade de velat bekämpa stalinismen med den gamla ryska stridsmetoden, s. k. individuell terror.

Sedan rättegången mot Nikolajev och hans medbrottslingar hastigt avslutats med 14 ögonblickligen verkställda dödsdomar, ställdes också Kamenev och Zinovjev inför rätta. Anklagelsen mot dem befanns nu vara mer graverande än vad den förut nämnda kommunikén låtit ana. Mordet på Kirov, som de stått bakom, hade, hette det, varit första ledet i en planerad terroristisk kampanj, genom vilken de inte bara velat störta Stalin utan också retablera den kapitalistiska regimen. Att de verkligen önskat se kapitalismen återupprättad i Ryssland bekräftade de också; sin direkta andel i mordet förnekade de visserligen, men de medgåvo att de kunde ha utövat ett sådant inflytande på den leningradska ungdomen, att Nikolajev därav kunnat ha känt sig animerad till mordet, och att de alltså, som det hette, hade moraliskt ansvar för det. De dömdes till förvisning, och därmed fick affären för denna gång förfalla. En något mystisk omständighet hade varit förknippad med den. Redan före rättegången mot de bägge herrarna ställdes chefen för Leningrads G. P. U.-avdelning och några av dess tjänstemän inför rätta för att de, fast de haft reda på förberedelserna till attentatet, ingenting gjort för att förhindra det; de dömdes till några dock påfallande milda fängelsestraff.

Halvtannat år senare, i juli 1936, återupptogs saken; fortsatta undersökningar hade, meddelades det, givit ganska sensationella resultat: de misstankar, som man från början hyst, hade till övermått bekräftats. Nu kunde man ställa inför rätta en hel terroristliga, bestående förutom av Kamenev och Zinovjev av några andra medlemmar av den tidigare oppositionen och några hittills okända tämligen skumma figurer. Anklagelsen — vars riktighet de anklagade intygat — gick ut på att de inte bara arrangerat mordet på Kirov utan också planlagt mord på en hel rad av sovjetstatens ledande män med Stalin i spetsen. Deras motiv hade varit önskan att erövra makten, som de ledande bland dem ”en gång varit mycket nära”: att de velat återinföra kapitalismen, vilket Zinovjev och Kamenev förra gången bekänt, hörde man denna gång inte någonting om. Till gengäld tillkommo nu ett par andra moment, som i hög grad förvärrade brottet. För det första hade konspirationen till högste ledare haft den arge folkfienden Trotskij. Det var på hans order de anklagade, såsom de själva medgivit, handlat. En av dem, Goltzman, hade träffat Trotskij 1935 i Köpenhamn och av honom fått terroristiska instruktioner att överbringa till de sammansvurna i Ryssland; fyra andra, unga judar från rand-staterna, hade stått i personlig eller skriftlig förbindelse med Trotskij och av honom sänts till Ryssland för att utföra attentat (vilka dock torkat in). Men för det andra hade denna trotskistiska sammansvärjning gått fram hand i hand med den tyska Gestapo. Detta bestreds visserligen av flertalet anklagade men intygades av de nämnda randstatsjudarna; själva hade de, enligt vad de bekänt, fått sitt mandat för Rysslandsresan inte bara av Trotskij utan också av Gestapo, med vilken Trotskij samarbetade.

Rättegången, den första av de tre berömda Moskva-processerna, försiggick enligt redan hävdvunnen ritual: de anklagade bekräftade under alla slags invektiver mot sig själva och hyllningar till Stalin sina bekännelser. Sitt påstådda kompanjonskap med Gestapo fortsatte dock processens huvudpersoner att förneka. Samtliga dömdes till döden och avrättades omedelbart.

Hade det under Trotskijs ledning arrangerats en stor sammansvärjning i syfte att avvägabringa ett systemskifte, var det ju att vänta, att fortsättning skulle följa: genom avrättning av denna handfull män, inalles fjorton, kunde inte gärna rötterna till sammansvärjningen, om det var något bevänt med den, vara ryckta upp ur jorden. Ett nytt avsnitt av razziorna följde också snart: i februari 1937 kom Moskva-processen nummer två.

G. P. U. hade, det fick man nu veta, sedan sist upptäckt att vid sidan av det ”trotskistiskt-

zinovjevskas terroristcentret”, som man gjort upp räkningen med i den första Moskvaprocessen, stått ett s. k. parallellcentrum — de sammansvurna trotskisterna hade nämligen, hette det, delat upp sig i grupper för att, om den ena kom fast, den andra skulle kunna fortsätta verksamheten. Som medlemmar av detta nya centrum presenterades en ny uppsättning av Lenins närmaste män och den leninska bolsjevismens stödjepelare. Huvudaktörerna voro personer, som ingen väntat att få se figurera som antistalinister. De hade visserligen på tjugotalet tillhört den trotskistiska oppositionen, men troddes efter sin kapitulation ha lagt sina förvillelser åt sido; de syntes också, till skillnad från Kamenev och Zinovjev, ha vunnit Stalins fulla förtroende och hade på senare tid beklätt viktiga poster.

Den främste av dem var Pjatakov. Han tillhörde den lilla stamtrupp av intelligenter, som omgivit Lenin och som Stalin från första stund avskytt; han var en mångsidigt bildad man, speciellt skicklig nationalekonom. Lenin själv hade räknat honom till partieliten; han var en av de sex, som Lenin, visserligen med åtföljande kritik, omnämnt i sitt testamente. Under den trotskistiska oppositionens första tid hade han intagit en ledande ställning i den men snart dragit sig tillbaka och gått upp i ekonomisk femårsplansverksamhet. Senast hade han varit vice folkkommissarie för den tunga industrien och i mycket högre grad än sin formelle chef, Ordzjonikidze, varit dess faktiske ledare. Närmast honom i betydelse kom Radek, ett slags bolsjevistikkt faktotum och je sais tout, som med sin utomordentliga intellektuella smidighet, sin polyhistorbildning, speciellt sitt utrikespolitiska vetande, sin glänsande penna och sin obegränsade cynism varit bolsjevismen en utomordentlig hjälpreda vid uppdrag av de mest skilda slag, samtidigt som han fungerat som ett slags bolsjevistikkt hovnarr, vars giftiga tunga inte skonat någon. Under Lenins tid hade han varit bolsjevismens ledande journalist; på 20-talet hade han tillhört partiets vänster och en tid varit trotskist; nu hade han sedan många år svassat för Stalin och av honom utnyttjats bland annat för författande av en del utrikespolitiska artiklar, som fordrat en formuleringsskicklighet, som Stalin själv inte kunnat prestera; samtidigt härmed hade han excellerat i att bakom Stalins rygg säga mördande kvickheter om honom. Vidare följde Sokolnikov, en av Lenins närmaste medarbetare, som bland annat varit i hans sällskap vid hans återresa till Ryssland 1917 i den s. k. plomberade vagnen. Också han var en man med omfattande bildning och vida vyer. Sommaren 1917 hade han, som en av de ledande i tidningen Pravda, fört en energisk leninsk politik, medan ännu Stalin förhöll sig försiktigt avvaktande. Han hade sedan varit finansfolkkommissarie och som sådan haft huvudförtjänsten för rubelns stabilisering; en tid hade han varit sovjetsändebud i London. Han hade tillhört den trotskistiska oppositionen men inte spelat någon central roll i den; efter gjord kapitulation hade han blivit en betrodd man i den stalinska byråkratien. Nästa man var Serebrjakov, en av bolsjevikpartiets främsta veteraner, till skillnad från de tre andra utgången från arbetarklassen. Under en lång rad av år före revolutionen hade han varit med om att bygga upp partiet, under borgarkriget hade han, liksom Stalin, varit medlem av sydarméns krigsråd och då haft sina konflikter med Stalin; han var gammal medlem av centralkommittén och hade en tid varit dess sekreterare. I oppositionen mot Stalin hade han en tid deltagit rätt aktivt och bland annat verksamt bidragit vid bildandet av blocket Trotskij-Kamenev-Zinojev; efter att ha kapitulerat — i värdigare form än de andra — hade han fått en aktad position under den stalinska regimen och senast haft en viktig post inom järnvägsfolkkommissariatet. Ytterligare följde några gamla leninister med vackra partimeriter från borgarkrigets år. Och slutligen, såsom vid den förra rättegången, en del obskyra herrar, som presenterades som f. d. oppositionella men vilkas deltagande i oppositionen ingen hade något minne av.

Anklagelseprogrammet — vars riktighet de anklagade utan reservation bekräftat — var denna gång starkt påbättrat och utvidgat. Om man i den andra processen mot Kamenev

och Zinovjev släppt beskyllningen att de velat återinföra kapitalismen, så togs denna svåra anklagelse åter upp: just detta hade varit de anklagades mål. För dess uppnående hade också de tillgripit den terroristiska taktiken, haft delaktighet i Kirovs mord och umgåtts med planer på fortsatta attentat — allt detta framställdes dock endast som en detalj i deras verksamhet och sköts under rättegången starkt i skymundan. Större vikt lade man på att de för att störta stalinismen och återinföra kapitalismen velat anlita fientliga makters hjälp. Om det första centrum endast beskyllts för samarbete med utlandet såtillvida, att det skulle haft assistens av Gestapo vid sin terroristiska verksamhet, så anklagade man nu, i det man helt avförde Gestapo ur affären, dessa nya trotskistiska konspiratörer för att ha gjort upp med Tyskland och Japan om anfall mot Ryssland, varvid de samtidigt, för att bryta Rysslands militära motståndskraft vid den väntade interventionen, anordnat sabotage och skadegörelse i stor skala inom industri, kommunikationer etc. Med utländskt bistånd skulle Stalin störtas och de själva komma till makten; sedan skulle socialismens likvidering och kapitalismens retablering ske. Som tack för hjälpen skulle de anfallande makterna få stora ryska landområden och vidsträckta ekonomiska förmåner.

Rättegången förlöpte normalt. Något bevismateriel framlades inte. Endast ur minnet citerade de anklagade de brev och order de fått av Trotskij. De redogörelser, som de lämnade för sina mått och steg, utmärkte sig för brist på alla konkreta detaljer; bland annat skildrade Pjatakov, som bekände sig ha farit i tysk flygmaskin från Berlin, som han besökt i tjänsteärende, till Oslo för att sammanträffa med Trotskij, sin resa på ett sådant sätt, att det närmast utgjorde en dementi på satsen, att den som företar en resa har något att berätta. Att de voro skyldiga till alla de hemska brott, som de anklagades för, och alltså voro smutsiga förrädare mot det socialistiska fosterlandet, det höllo dramats personer energiskt fast vid och därmed ansågs saken klar. De flesta av dem dömdes till döden och avrättades. Radek och Sokolnikov dömdes till tio års fängelse.

Ett par månader förflöto och nu kom en ny sensation. Chefen för G. P. U., Jagoda, degraderades plötsligt till post-folkkommissarie och kastades sedan i fängelse, anklagad för besticklighet, utsvävningar, utpressning och allmän immoralitet. Strax därpå kom ett ännu celebrare evenemang. I maj 1937 blevo åtta av arméns chefer med marskalk Tuchatjevskij i spetsen avrättade som trotskistiska förrädare. De hade, meddelades det i pressen, regelbundet givit en främmande stats militära kretsar del av ryska militära hemligheter; de hade begått kriminella handlingar för att undergräva den röda arméns styrka och hade arbetat på att förbereda den röda arméns nederlag i händelse av militärt anfall på sovjetstaten. Deras syfte hade varit sovjetunionens sprängning och återställande av godsägarnas och kapitalisternas välde. Det upplystes att rättegång mot dem ägt rum och att de hade bekänt och arkebuserats.

En tredje och sista Moskvarättegång följde i början av nästa år, 1938. Tjugotvå nya trotskistiska förrädare ställdes nu inför sina domare. Sällskapet var denna gång i hög grad blandat. De anklagade presenterades såsom samtliga tillhörande ”högerbolsjevikernas och trotskisternas block”, ett nytt konspirations-centrum alltså, i vilket deltagit inte bara medlemmar av den trotskistiska vänsteroppositionen, utan också medlemmar av den efter trotskismens nederlag krossade högeroppositionen. De bägge oppositionsflyglarna hade, såsom förut nämnts, på sin tid tagit en del steg för bildande av en gemensam front mot Stalin; då blev det ingenting av planen men den skulle alltså sedan ha realiserats.

I spetsen för de anklagade stodo den nämnda högeroppositionens bägge ledare, Bucharin och Rykov, åter alltså två av de mest framstående och kända av Lenins män, bägge högt värderade av honom. Det trotskistiska elementet i blocket utgjordes främst av två av sovjetstatens ledande diplomater, Rakovskij, f. d. ambassadör i London och Paris, och Krestinskij, f. d. ambassadör i Berlin och vice folkkommissarie för utrikesärenden. Andra medlemmar av kretsen voro en del ansedda industriledare, om vilka ingen dittills anat att

de idkat vare sig vänster-eller högeropposition. Något förbryllande verkade det att som medlem av laget också finna den nyss som storskojare avslöjade Jagoda; huruvida han skulle anses höra till blockets höger- eller vänstersida var oklart, alldenstund han under lång tid som Stalins betrodda redskap lika energiskt förföljt förmenta höger- och vänsteropponenter. En specialgrupp bland de anklagade bildade några läkare med de högt ansedda vetenskapsmännen Pletnev och Levin, bolsjevikhierarkiens livmedici, i spetsen. Vid sidan av dessa kända och Jagodas ökända namn mötte några okända. Enligt egen bekännelse hade deras bärare börjat sin verksamhet som fula fiskar redan som medlemmar av den tsaristiska ochranan.

Blocket hade, enligt anklagelseakten och medlemmarnas bekännelser vid förundersökningen, bedrivit samma verksamhet som de förut avslöjade. Dock bjöds det denna gång också på en del uppseendeväckande nyheter. För det första fick man nu förklaring på varför den antistaliniska oppositionen arbetat för återinförande av kapitalismen i Ryssland. Dess medlemmar hade, befanns det, aldrig varit annat än agenter för kapitalismen, vilka blott anlagt socialistisk mask; närmast gällde detta de nu anklagade leninisterna och deras patron Trotskij, men det kunde ju då också antas ha varit fallet med de tidigare dömda. För det andra blev det nu klargjort, att terroristisk verksamhet i mycket högre grad ingått i oppositionens praktik än vad någon tidigare misstänkt. Dels hade de anklagade tillsammans med Trotskij efter freden i Brest-Litovsk planerat att mörda Lenin själv. Dels hade de nu under stalinismen arrangerat mord på en rad framstående män inom sovjetvärlden: proletärlitteraturens stolthet Maksim Gorkij, dennes son Maksim, G. P. U.-chefen Menzjinskij, Jagodas företrädare i ämbetet, och centralkommittémedlemmen Kujbysjev. Morden hade utförts av de åtalade läkarna, som gått sina medbrottslingar tillhanda genom att ge de nämnda herrarna en medicinsk behandling som framkallat deras död. Och för det tredje kom det nu i dagen, att oppositionens förrådiska förbindelser med Rysslands fiender voro av äldre datum än någon tidigare anat. Genom bekännelser av flera bland de anklagade hade det framgått, hur Trotskij och de alltifrån början av 20-talet stått i avlönad tjänst hos Rysslands fiender — även därvidlag kunde man sluta sig till att de redan avrättade förrädarna gjort detsamma.

Själva rättegången vevades av på redan gammalt och känt maner. I övliga former bekräftade de anklagade de bekännelser, som de avlagt inför G. P. U., och som fingo ersätta allt objektivt bevismaterial. Dock höll ruljansen denna gång, om också bara för ett ögonblick, på att haka upp sig. Den anklagade Krestinskij tog på ett av de första rättsmötena sin bekännelse tillbaka och förnekade att han var någon trotskistisk förrädare. Brottet mot sovjeträttegångarnas etikett var chockerande men slätades över: efter en hos G. P. U. tillbragt natt återvände Krestinskij som lika villig bekännare som alla de andra. Aderton av de anklagade dömdes till döden; Rakovskij, Pletnev och ännu en dömdes till 10 års straffarbete.

Detta var den del av Stalins stora kamp mot s. k. trotskistiska förrädare, som försiggick för öppen ridå och i mera ceremoniösa former. Samtidigt pågick emellertid en annan icke publik del, en massuppställning med trotskister runt om i samhället, verkställd enligt en i högsta grad summarisk procedur. Samtidigt som det vid rättegångarna visat sig, att de allra flesta av förgrundsfigurerna från Lenins tid varit förrädare, hade det så småningom kommit i dagen, att det trotskistiska förräderiet fått en verkligt ohygglig spridning i de mest skilda samhällskategorier; för vidräkningen med dessa massor måste apparaten förenklas och det kunde också utan olägenhet göras, då själva ledarnas skuld så omständligt blottades. I en alltmer stegrad takt bedrevs denna razzia mot trotskister, som utan vidare omständigheter helt enkelt slogos ner; mellan den andra och tredje moskvaprocessen, i slutet av 1937, nådde den sin kulmen. Till en början meddelade tidningarna åter och åter namn på farliga fiender till staten, som upptäckts och oskadliggjorts; snart skedde

oskadliggörandet utan notifikation. I ständigt ökat antal försvann folk en vacker dag utan spår, till döden eller koncentrationslägren.

Först och främst verkställdes så en väldig storstädning i det kommunistiska partiet, där trotskismen, att döma av razzians omfång, varit direkt epidemisk. I främsta rummet var det partiets äldre kadrer som drabbades. Men också mot färskare årgångar var framfarten hård. Det var en bister hemsökelsens tid för denna förr så gynnade och avundade klass. Det gick därhän, att kommunisten blev en misstänkt figur, som vanligt folk undvek att frotera sig med: kanske var han en trotskistisk förrädare, som G. P. U. hade ögonen på.

Enormt var också manfallet i den röda armen. Efter dess ledare befanns nu också en dryg del av dess officerskår vara trotskistiska fosterlandsförrädare. Av de 80,000 högre officerare armen haft voro vid razzians slut endast 60,000 kvar. Det var en åderlåtning, som ett stort krig knappast kunde gjort maken till.

Men också annat folk av de mest skilda slag sopades bort av den stora tornadon. Också partilösa administratörer och ämbetsmän, fabrikschefer, teknici etc., i väldiga massor hade, befanns det, råkat i Trotskijs garn och systematiskt bedrivit sabotage, spioneri, terroristisk skadegörelse på fabriker och kommunikationer, förgiftat barn, arbetare och bönder med mera sådant och undergingo sin vederbörliga likvidation.

Då Stalins föregångare Ivan den förskräcklige hållit sin stora uppgörelse med sina motståndare, lät han anordna själamässor över offren, ”vilkas namn”, hette det, ”du, o Gud, allena känner”. Stalin har säkert ännu mindre kunnat hålla reda på listan på sina offer — förmodligen generar det honom inte, att han är förhindrad att på samma sätt lägga den uppgiften i samma högre auktoritets händer. Ingen annan känner heller saken. Men offren räknas i hundratusental.

Sådant var förloppet av Stalins stora kampanj mot den ryska socialismens fiender, ett skräckvälde, som ställer inte bara alla västerländska utan också alla ryska precedentia i skuggan. Den övriga världen följde skådespelet med successivt stegrad, oförstående häpnad och fasa. Var det sant, att de män, som en gång utgjort partiets elit, verkligen voro fosterlandsförrädiska skurkar och att de fått med sig i sina smutsiga ränker och machinationer massor av folk ur alla samhällskategorier — eller var det hela blott ett infernaliskt arrangemang av Stalin, som velat stärka sin och sin regims position genom massmord på oskyldiga offer och som därvid på något sätt, det är svårt att förstå vilket, förmått dem att avlägga bekännelser av i rättsskipningens historia knappast känt slag. Båda alternativen voro ju ungefär lika hemska — och båda lika otroliga. Endast en sak var klar och oemotsäglich: antingen de anklagade voro skyldiga och bolsjevismen alltså under en följd av år, från Lenins tid och långt framåt, på en rad av sina ledande poster och på en massa underordnade haft folk, som från början varit smutsiga förrädare eller varit av sådan moralisk kaliber, att de kunnat sjunka ned till att bli det, eller de voro oskyldiga och bolsjevismen alltså nu som chef hade en man, som vadade i justitiemord, så var saken för bolsjevismens renommé fullständigt mördande.

Vilket var då det verkliga sammanhanget?

Att Stalin verkligen hade emot sig en stark opposition, av vilken han kände sig allvarligt hotad i sin ställning, kan inte betvivlas. Hade det inte varit fallet, hade det säkert inte fallit honom in att sätta stora blodsorgien i gång och att, trots att den kom att svälla ut till dimensioner, som han till en början nog inte kalkylerat med, föra den igenom.

Tydligt är ju nämligen, att hela denna affär medförde offret av värden, som för honom och bolsjevikstaten kunde synas omistliga och som han endast av verkligt nödtvång kunnat besluta sig för att ge till spillo. Att den glans, som bolsjevikerna alltid omgivit den s. k. ärorika novemberrevolutionen med, betänkligt måste blekna, när det blev klart, att nästan

alla de män, som vid Lenins sida förberedde och genomförde den, voro kriminella subjekt, kan Stalin visserligen förmodas ha tagit med ro: hans egen insats i denna revolution hade, trots de bolsjevikiska historieskrivarnas försök att förgylla upp den, inte varit sådan att han hade något emot en nedskrivning av den bolsjevikiska tillgång, som det stora minnet utgjorde. På samma sätt såg han väl antagligen inte ogärna den åverkan å det sakrosankta leninminnet, som skedde, då det visades, att Lenin ådagalagt en sådan häpnadsväckande brist på människokännedom och vaksamhet vid val av medarbetare. Men hur skamfilades inte Stalins egen prestige genom de avslöjanden som här gjordes! Också han hade ju i årtal samarbetat med dessa män utan att ana oråd; massor av dessa administratörer, industriledare etc., som befunnits vara föraktliga bovar, hade han själv skapat och satt på deras poster. Ända från första tiden efter revolutionen och alldeles särskilt från 1922, då han blev partiets sekreterare, hade han haft partiet under sin särskilda behandling — och nu kom det i dagen, att det till en avsevärd procent bestod av sannskyldigt avskum. Han hade manövrerat bort Trotskij från armén och rensat den från Trotskijs anhängare och allt Trotskijs väsen — och nu visade det sig, att den varit en central för trotskistiskt förräderi. Stalinismens älsklingsorgan med de många namnen — tjekan — G. P. U. — inrikesfolk-kommissariatet — hade från början åtnjutit Stalins speciella vård — nu hade det blottats inte bara att institutionen var strålande inkompetent, i det att den låtit överrumpla sig av en för den bestående regimen farlig konspiration, som den inte upptäckt förrän den nått förfärande dimensioner, utan också att dess chef, Stalins speciellt betrodde man, varit en av de svartaste förrädarna. Och samtidigt, hur svårt drabbade inte det hela den stalinska regimens anseende! Det var ju en fruktansvärd stöt för trossatsen om denna regims grundmurade fasthet, då det framgick att mot den rest sig en så allvarlig opposition, att den måst bekämpas med ett enastående blodbad. Och hur grymt korrigrades inte de stolta segerrapporterna om den oemotståndliga femårsplanmässiga frammarschen mot socialismen, då det nu avslöjades att massor av den stora offensivens ledande män inom och utom partiet i själva verket gjort allt för att hejda frammarschen och med diverse skurkaktiga medel försökt att få den utbytt mot reträtt till kapitalismen. Att till allmänt beskådande framställa bilden av hur bolsjevismen var stadd i en fullkomlig uppruttningsprocess, en bild som måste väcka alla bolsjevikfienders förtjusning, skulle inte ha fallit Stalin in om det inte legat en realitet bakom: en opposition måste ha funnits och det en opposition av så allvarlig beskaffenhet att Stalin var tvungen att krossa den, vad det sedan än kostade stalinismen.

Vad var det då för opposition, som Stalin på detta sätt ansåg sig nödsakad att bekämpa? Hade Stalin, det kan man till att börja med fråga, att göra med en opposition, som på samlad och organiserad front marscherade upp mot honom?

Det var detta som Stalin själv ville göra troligt. Vad som avslöjades i de tre Moskva-processerna och i processen mot arméledningen var, så framställdes saken, fyra förgreningar av en och samma väldiga sammansvärjning mot stalinismen, en sammansvärjning som bildats flera år tidigare och som enligt god konspirationsteknik delat upp sig i olika centra, vilka ordentligt döpts med passande om också litet långsläpiga namn. På vad sätt de otaliga element, som oskadliggjordes jämsides med processerna, varit organiserade har man inte givit sig närmare in på, men då de alla rubricerats med den gemensamma titeln trotskister, är det tydligen meningen att framställa dem som soldater i samma trotskistiska armé, lydande under samma kommando. Kanske vill man att åtminstone en del av dem skola anses ha tillhört de nämnda centra som, om de blott bestått av den handfull män som presenterades vid processerna, måste sägas ha varit rätt dåligt funtade för de stora uppgifter, som de bekände sig ha tagit på sig.

Det kan då utan vidare konstateras, att en sådan organisering av de oppositionella krafterna inte kan ha ägt rum. För det första därför att även om samtliga dessa s. k. trotskister varit

Stalins fiender och till närmaste önskemål haft stalinismens fall, de dock omöjligt kunnat tänkas ha i endräkt funnit varandra. Meningsskiljaktigheter av olika slag, både om vad som skulle följa efter Stalins fall och om den taktik, som borde tillämpas för att framkalla det, ömsesidig misstro och misstänksamhet måste ha förhindrat deras konsolidering. Även om man blott håller sig till de fem, sex tjog personer, som vid rättegångarna presenterades som medlemmar av den i fyra centra uppdelade sammansvärjningen, så är det omöjligt att tänka sig dem förenade i samma vapenbrödraskap. De s. k. vänster- och högeropponenterna ha visserligen kunnat räcka varandra handen. Men förbundet mellan dem och de militära cheferna är helt visst otänkbart: de hade säkert alltför skilda intentioner och litade alltför litet på varandra. Dessa centra, sådana de förevisades, voro ju också så brokigt sammansatta, att man utan vidare förstår att de voro G. P. U:s egen komposition. Hur skulle det egentligen varit möjligt, att de gamla leninisterna, om de nu verkligen givit sig in på att bygga upp en farlig konspirativ sammanslutning, skulle öppnat famnen för de misstänkta figurer, som vid processerna presenterades som deras handgångna män, eller att de i sin krets skulle ha välkomnat Jagoda, som ännu vid första rättegången skött förundersökningen mot centrum numro ett och exekverat dödsdomarna över dess medlemmar?

Men för det andra: en organisation av de oppositionella elementen var otänkbar av den grund, att varje försök i den riktningen omedelbart skulle ha upptäckts och stoppats. Av detta skäl hade naturligtvis först och främst en sammansvärjning, som omfattade större delen av dem som efter processerna expedierades som trotskistiska förrädare, omöjligt kunnat bildas: en sådan sammansvärjning skulle aldrig kunnat sättas i scen i ett land, där misstänksam övervakning av medborgarna var satt i det minutiösaste system. Men av samma grund kan inte heller den oppositionella organisation av blygsammare (och för sina påstådda syften fullständigt otillräckliga) dimensioner, som Stalin lät förete vid processerna, ha existerat. Trots att de personer, som skulle tillhört den, voro sådana som G. P. U. hade all anledning att hålla ett vaksamt öga på och också faktiskt övervakade vid rekryteringen skulle slagit upp dörren för folk av opålitligaste slag, skulle det hela ha pågått i fyra, fem års tid, innan G. P. U. fick nys om saken, och ytterligare halvtannat år, innan den klarat upp hela affären. Finns det någon möjlighet att tro, att G. P. U. varit så till den grad bakom flötet?

Alldeles speciellt orimligt blir emellertid talet om oppositionens organiserade sammansvärjning mot Stalin, när Trotskij framställes som konspirationens initiativtagare och ledare. Tanken att Trotskij skulle spelat den rollen är fullständigt absurd. Visserligen knappast av den orsak, som Trotskij i sina många försvarsskrifter särskilt tryckt på. Alltsedan hans kamp mot Stalin i slutet av 20-talet lett till nederlag och hans anhängare då nesligt kapitulerat, hade han och de, försäkrar Trotskij själv, varit oförsonliga fiender: han hade fått klart för sig vad de gingo för, och de hade under sin lakejtjänst för Stalin inte försummat något tillfälle att smutskasta honom. Det argumentet mot att de nu kunnat återfinna varandra har inte stor beviskraft. Att dödsfiender från i går blevo såta vänner för att bekämpa en gemensam fiende av i dag var en högst ordinär företeelse inom bolsjevikpartiet. Och att, om förbundet i detta fall slutits, trotskisterna i Ryssland fortsatt att smutskasta sin chef, skulle ju endast varit välbetänkt; hade de upphört, skulle det verkat misstänkt. På sin höjd kan man mena, att de bort ålägga sig en viss moderation: var det meningen att Trotskij så småningom skulle framträda som oppositionens kandidat till ledarposten, var det ju inte klokt att alltför kraftigt delta i nedrackningen av honom och att därmed hjälpa till att beröva honom den lilla prestige, som han ännu kanske ägde kvar.

Det är andra omständigheter, som äro absolut avgörande. Som oppositionsledare var Trotskij ur flera synpunkter så obrukbar, att de oppositionella i Ryssland, om de försökt samla och organisera sig, under inga förhållanden skulle reflekterat på att ställa sig under hans kommando. Till att börja med hade han skött sin tidigare kamp mot Stalin så illa och

hemburit ett så glänsande nederlag, att det redan därför inte kunde vara lockande att åter lägga kampledningen i hans händer. Därtill kom att den mångåriga antitrotskyistiska propagandan med sådan framgång undergrävt Trotskijs position i den ryska folkopinionen, att det för en oppositionell rörelse skulle varit direkt ofördelaktigt att ha honom till chef: vid sina försök att vinna massorna på sin sida skulle den, om den anlagt trotskistiska färger, varit direkt handikappad. Och slutligen och viktigast: även om Trotskij haft de yppersta förutsättningar för att ta om hand ett oppositionellt ledarskap, så skulle enbart det faktum, att han satt och sedan flera år suttit långt borta i främmande land omöjliggjort varje tanke på att anförtro det åt honom. Det skulle ju dock varit inte bara i högsta grad opraktiskt utan direkt dåraktigt att till överkonspiratör ha en man, som i årtal inte stått i personlig kontakt med utvecklingen därhemma, med vilken de sammansvurna endast på osäkra omvägar kunde komma i förbindelse och vars order och anvisningar endast sporadiskt och med försening kunde nå dem. De förment sammansvurna skulle så mycket mindre kunnat falla på en så absurd idé, som de säkert inte ansågo sig lida brist på ledarämnen: bland dem funnos flera, som räknade sig som mycket bättre taktiker än Trotskij.

Bevisföringen för att Trotskij lett den förmenta sammansvärjningen var också vid processerna speciellt svag. De bekännelser på denna punkt, som liksom på alla andra utgjorde det enda bevismaterialet, voro här alldeles särskilt suspekta. De brev från Trotskij, som de anklagade, som sagt, ur minnet citerade, verkade i högsta grad hemmagjorda: det är ytterst otroligt att Trotskij gentemot gamla medarbetare, om vilka han visste att de betraktade sig som minst lika goda kålsupare som han själv, skulle anslagit den ton av allom absolut bjudande auktoritet, som karakteriserar breven — det var brev som däremot i hög grad passade både G. P. U., som ville göra det mesta möjliga av Trotskijs påstådda ledarskap, och de anklagade själva, som hade intresse av att i största möjliga mån skjuta honom framför sig. Pjatakovs berättelse om den visit han per tysk flygmaskin avlagt hos Trotskij i Norge, ett av huvudbevisen för Trotskijs ledarroll i sammansvärjningen, har förut berörts; de tvivel på att resan någonsin företagits, som varje läsare av skildringen måste få, bekräftas av de norska myndigheternas undersökning, som visar, att i december 1935, då färden skulle företagits, intet utländskt flygplan landade på flygplatsen utanför Oslo. En ännu fatalare otur med sin bekännelse om sin förbindelse med Trotskij hade den i första Moskvaprocessen anklagade Goltzman. Han berättade, hur han i december 1935 träffat Trotskijs son Sedov på Hotell Bristol i Köpenhamn, i vilket hotell de avtalat möte, och hur Sedov därifrån fört honom till Trotskij, som då befann sig i den danska huvudstaden. Olyckan ville att det nämnda hotellet nedlades redan 1917! Tjänstvilligt folk försökte, då detta penibla faktum kom i dagen efter processen, hala i land affären genom att meddela, att det fanns ett konditori i Köpenhamn, som hette Bristol, vilket konditori hade lokal i samma hus som ett hotell. Säkert hade, hette det, mötet ägt rum på detta hotell och Goltzman hade trott, att det hade samma namn som konditoriet, som han i förbifarten sett. Räddningslinan håller inte att ta i. Om Goltzman gjort upp med Sedov om möte på Hotell Bristol i Köpenhamn, så måste han ju vid sin ankomst till staden ha funnit, att något sådant hotell inte fanns. Det är då tänkbart, att han vid gjorda efterforskningar fann, att det i stället existerade ett konditori med det namnet och kom på idén att i stället söka Sedov där; det är väl också möjligt, att Sedov kunnat räkna ut att Goltzman skulle komma på denna lyckade tanke och att sålunda de bägge herrarna verkligen kunnat finna varandra där över en kopp kaffe med smørkage. Men i så fall bör det lilla äventyret ha givit Goltzman en sådan kännedom om de lokala förhållandena, att han sedan omöjligen kunnat berätta att han mött Sedov på Hotell Bristol.

Någon stor enhetlig sammansvärjning mot Stalin har det alltså inte kunnat vara fråga om, allra minst en trotskistisk. De oppositionella som Stalin slog ned, gingo tydligen fram i

mycket spridd slagordning, utan egentlig kontakt med varandra. Vill man försöka skaffa sig en uppfattning av oppositionens karaktär får man i tur och ordning vända sig till de olika kategorierna oppositionella som tidigare nämnts och undersöka vad var och en av dem kunna antas ha velat och gjort.

En första huvudgrupp utgjordes av folk, som kunna kallas de gamla leninisterna, bolsjevikpartiets tidigare koryféer, Lenins närmaste medarbetare. Det var de, som voro de huvudanklagade vid de tre civila Moskvaprocesserna, där de emellertid kopplades ihop med en massa fullkomligt ovidkommande element. Vad var dessa leninisters program och vilka vapen hade de tillgripit för att realisera det?

Vid besvarandet av denna fråga kan man först utan minsta betänkande utsortera den anklagelse, som vid rättegångarna framfördes som den centrala: den att de arbetat för att återställa kapitalismen i Ryssland. Den anklagelsen var falsk.

Rent löjligt är därvid till att börja med påståendet, till vilket Stalin efter hand kom fram, att de i själva verket aldrig varit annat än simulanter, som nästlat sig in i det bolsjevikiska partiet för att där driva antisocialistisk verksamhet och som nu alltså funnit ögonblicket inne att öppet arbeta för sitt verkliga syfte. Det lönar knappt att spilla ord på den teorien. Det var folk som, under det att många av de nuvarande stalinisterna tidigare tillhört bolsjevismens motståndare, vunnit sina sporrar i bolsjevismens tjänst, som nedlagt ett energiskt arbete på att vid Lenins sida bygga upp partiet, som för socialismens skull utstått tsarismens förföljelser, fängelse och förvisning, som tagit aktiv del i revolutionen och med utmärkelse kämpat på den röda sidan i borgarkriget och sedan tjänat bolsjevismen på ansvarsfulla poster. Skulle de med sitt livslånga arbete för socialismen endast velat maskera att de i själva verket stodo i kapitalismens tjänst, så har sannerligen kapitalismen all anledning att be Gud bevara sig för agenter, som ta sin maskering så grundligt. Tror man att de gjort det, kan man, för att låna ett uttryck av Trotskij, lika gärna tro att för ärkebiskopen av Canterbury arbetet i kyrkans tjänst endast varit en mask för ateistisk verksamhet.

Granskar man hur teorien motiverades, häpnar man också över att Stalin vågade framställa den. Bakom deras socialistiska mask skulle, påstod han, deras fula kapitalistiska fysionomi ibland stuckit fram: de eller rättare några av dem avveko ibland från de leninska linjerna och fingo då kraftigt påskrivet av Lenin. Därvid är det först att märka, att det knappast fanns en enda av de mera framstående bolsjevikerna, som inte någon gång råkade komma på sidan av den ganska nyckfullt buktande leninska linjen — det var, som visats, upprepade gånger Stalins egen kasus. Men för det andra är att observera, att en del av de felsteg dessa leninister begått på Lenins tid minst av allt vittnade om någon kapitalistisk inställning. De bestodo i att de ville hålla en visserligen riskablare men socialistiskt renlärigare kurs än Lenin. Så t. ex. i frågan om fredsslutet med Tyskland; när de befunno sig i skarp opposition mot Lenin — att de då, såsom nu påstods, velat mörda honom är ett fantastiskt påhitt — berodde det på att de ansågo, att han förrått socialismen. Och om i en del andra fall en del av de anklagade, först och främst Kamenev och Zinovjev, gjorde sig skyldiga till s. k. högeravvikelser och önskade en försiktigare bolsjevikisk politik, så är det orimligt att däri se några försök att gå kapitalismens ärenden: deras divergens med Lenin rörde blott vilken takt man skulle våga sätta vid den socialistiska offensiven och vilka risker man därvid tordes taga. Den omständigheten, att Lenin varje gång mycket snart åter tog dem till nåder och i utsträckt grad anlidade deras krafter, visar ju också att han förstod, att de, trots att de kommit på efterkälken ett ögonblick, voro goda socialister. Att han därvid låtit dupera sig av sluga agenter för kapitalismen och att han överhuvud varit så löjligt godtrogen och så litet förstått sig på folk, att han i sitt arbete för socialismen råkat omge sig med medhjälpare, som till avsevärd procent voro socialismens fiender, lär Stalin få svårt att övertyga världen om.

Lika litet kan den position dessa leninister intogo sedan, under åren efter Lenins död, anses utgöra något bevis för att det varit något fel med deras socialistiska identitet. Vad vänsteropponenterna beträffar är det intet tvivel om att det vid deras strid med Stalin var de, som företrädde den renläriga socialismen. Och vad högeropponenterna angår var deras ståndpunkt länge nog Stalins egen. Gingo de därvid kapitalismens ärenden, gjorde Stalin det också.

Om det alltså är uteslutet, att dessa gamla leninister från början varit kapitalismens kreatur, så blir frågan: kan man tänka sig att de, sedan Stalin startat sin socialism, omvänt sig och övergått att tjäna kapitalismen? Det är omöjligt att tro det. Att folk byter politiskt läger är ju en vanlig företeelse, men att en hel falang av revolutionsveteraner, som ägnat hela sitt liv åt arbetet för socialismen i intimt samarbete med alla tiders främste socialistiske banerförare, i samlad trupp skulle övergått till det kapitalistiska fiendeläget, det är dock en fullständigt orimlig tanke. Detta så mycket mer som det är omöjligt att finna något rimligt motiv för det. Några beräkningar om att kapitalismens återinförande skulle föra dem till makten ha de inte kunnat ha. Möjligtvis kunde något sådant ifrågasättas i fråga om Trotskij, låt vara att han måste ha förstått, att en retablerad rysk kapitalism hastigt nog skulle göra sig av med hans ledarskap. Men han stod, såsom visats, otvivelaktigt utanför hela affären. De i första Moskvaprocessen anklagade hade, det är sant, en gång varit, som det hette i deras bekännelse, makten nära och skulle helt visst inte haft något emot att få den. De voro emellertid så genomkomprometterade genom alla sina kapitulationer och avböner, att de måst begripa, att de voro odugliga att bli maktägare, vilken regim som än kom i högsätet i Ryssland. Och vad alla de andra anklagade beträffar, hade de alla redan under stalinismen nått upp till så höga och betydelsefulla poster, som de över huvud taget kunde tänka sig få under någon som helst regim; de kunde ju också säga sig själva, att en återställd kapitalistisk regim, långt ifrån att bereda dem ökad makt, mycket snart skulle göra rent hus med dem. Inte heller kan man anta att de vid åsynen av den stalinska socialismen gripits av desillusion och misstro gentemot allt vad socialism heter och av den grund tagit sin tillflykt till kapitalismen. Även om denna stalinska socialism helt visst upprörde dem, kunde detta inte ramponera deras socialistiska ideal — och det av den enkla anledningen, att de överhuvud taget inte erkände Stalins socialism som riktig socialism.

Därmed är man också framme vid svaret på den nyss framställda frågan: vad var det som fört dem till opposition mot Stalin? Om det stalinska experimentet inte väckt någon längtan efter kapitalismen hos dem eller någon impuls att kämpa för dess återinförande, så hade det hos dem alstrat en helt annan sak: en allvarlig övertygelse att Stalin fört den socialistiska utvecklingen på villovägar och att stalinismen måste störtas för att denna utveckling skulle kunna föras in på den rätta vägen igen.

Det är naturligt att de kommit till en sådan uppfattning; det skulle i själva verket varit underligt, om de inte gjort det. Det innebar blott att de, långt ifrån att ha undergått någon mysteriös omvändelse, stodo fast vid och ytterligare stärkts i den uppfattning, som de förut förfäktat i strid mot Stalin. Hade vänsteroppositionen i många år bekämpat Stalin för det brott mot socialismen, som han begått, då han förgripit sig på axiomet att vägen till socialismen gick genom världsrevolution och velat avpassa den ryska politiken därefter, så hade de ju inte kunnat undgå att alltmer förskräckas, då de under dessa år sett, hur han inte lade två strån i kors för världsrevolutionens sak, medan chanserna för detta stora evenemang oavslåttligen försämrades i Europa. Och om de tidigare bekämpat hans inrepolitiska kurs, så hade de nu än större anledning att göra det. Med den demokrati inom partiet som de — väl mindre i demokratiens än i sitt eget intresse — kämpat för var det nu, under den stalinska diktaturen, ännu bedrövligare ställt än tidigare. Om de varit motståndare till det stalinska försöket att forcera fram en rysk socialistisk utveckling, vänsterbolsjeviker därför att de ansett försöket att bygga upp socialism utan

världsproletariatets hjälp utsiktslöst, högerbolsjevikerna därför att de fördömt de metoder, med vilka Stalin gick fram, så hade de endast kunnat stärkas i sin övertygelse under de gångna åren. På många punkter hade ju den stora socialistiska femårsplansoffensiven blivit ett rent fiasko; de framgångar, som verkligen vunnits i det ekonomiska nybygget, hade till stor del uppnåtts med medel, som luktade kapitalism lång väg eller voro alltför hasarderade och kunde visa sig farliga för sovjetmaktens fortsatta bestånd.

Vad som därvid alldeles särskilt upprört dem — i synnerhet högerbolsjevikerna — var den stora jordbrukskollektiviseringen, som dels genomförts med en barbarisk grymhet som var socialismen ovärdig, dels medförde stor risk för framtiden, i det den definitivt satt bondeklassen i harnesk mot bolsjevikmakten. När det under processerna lades dem till last, att de velat avveckling av kollektiviseringen, så var det säkert mer eller mindre sant: en viss, kanske radikal begränsning av den önskade de utan tvivel. Men då det framställdes — och också av dem själva erkändes — som ett utslag av deras påstådda önskan att återinföra kapitalismen, var det fullständigt oriktigt. Ville de på denna punkt göra en reträtt, var det inte för att de önskade återställd kapitalism utan därför att de ville rädda socialismen, som Stalin genom sin förhastade offensiv satt i fara. Var en sådan taktisk reträtt från en oförsiktigt intagen framskjuten position förräderi mot socialismen, så hade Lenin — och med honom Stalin — begått ett mycket värre förräderi 1921, då de från krigskommunismen föllo tillbaka på den nya ekonomiska politiken.

Frågan blir då: vilken taktik hade de nu slagit in på? Den anklagelse, som därvid till att börja med riktades mot dem för att sedan i processens fortsättning något skjutas tillbaka, gick ut på att de velat framkalla en regimförändring med terroristiska medel. Hade den anklagelsen något fog för sig?

Trotskij, som energiskt försvarar inte bara sig själv utan också, trots sin fiendskap mot dem, de påstådda trotskisterna, förklarar blankt, att anklagelsen måste vara falsk. Individuell terror hade, konstaterar han, alltid varit främmande för bolsjevismens program; själv hade han alltid, säger han, alltifrån sina tidigaste skrifter, bekämpat bruket av det stridsvapnet. Den som försöker komma ett politiskt system till livs genom attentat mot dess ledande män överskattar personernas betydelse, systemet kommer att finna nya män åt sig. Och att bekämpa en diktatur med terror är så mycket vansinnigare som det endast kan leda till att diktaturen går till repressalier som beröva oppositionen dess bästa krafter. Den ryska historien har också, menar Trotskij, visat metodens oduglighet.

Mordet på Kirov, den påstådda kampanjens inledning, kan därför, hävdar Trotskij, inte ha varit leninismens verk. Det var, säger han, en provokation, arrangerad av G. P. U., som velat inveckla honom, Trotskij, i en terroristisk akt och som för det ändamålet begagnat sig av en, kanske två, tre ungdomliga kommunister, som den snärjt i sina nät. En del gröna ungdomar kunde verkligen lockas in på den terroristiska vägen. Det var i så fall en svit av förarkulten: var, enligt denna, föraren utrustad med gudomliga egenskaper, kunde de frestas att tro att det var nog att avlägsna föraren för att ge historien ett annat lopp. Men erfarna och skolade revolutionärer kunde det inte. Rysk historia, marxistisk teori och politisk psykologi upplyste dem om motsatsen.

Den borgen, som Trotskij på detta sätt ger för de oppositionella, verkar inte vidare övertygande. Det är mycket möjligt, att han själv inte bara hyst utan också till sin död hyste dessa åsikter om den individuella terrorn. Men det bevisar mycket litet angående de s. k. trotskisternas förhållande till den, alldenstund han, såsom visat, varken utövade ledarskapet av dem eller utgjorde någon auktoritet för dem. Det är sant att dylik terror ogillades av det bolsjevikiska programmet, men det betydde mycket litet. Det har i alla tider varit karakteristiskt för bolsjevismen att den känt sig bunden av sina principer endast jämnt så länge, som man ansett dem ändamålsenliga. I samma ögonblick som de befunnits

vara till hindern, har man kastat dem överbord — man får, heter det, inte vara doktrinär. Och var inte just nu individuell terror opportunt? Var inte stalinismen i så hög grad Stalins personliga diktatur, uppriktigt stödd av så få och hjärtligt hatad av så många, att det fanns stora chanser för att undanröjande av den stalinska klicken med Stalin själv i spetsen skulle vara nog för att få regimen att vackla och falla? Man kan väl tänka sig, att inte bara naiva ynglingar utan också mogna och durkdrivna politici kunde ha den uppfattningen, och i så fall ha dessa helt visst inte hesiterat inför den terroristiska stridsmetoden enbart därför, att bolsjevismen en gång i tiden, i insikt om att tsarismen inte kunde bringas till fall genom terroristiska attentat, fördömt den.

Inte desto mindre kan man bestämt betvivla, att leninisterna verkligen gjort något för att omsätta den tanken i praktiken. Att de livligt önskat Stalins och stalinisternas död kan det inte vara tvivel om; att de med största nöje skulle sett ett fysiskt ingrepp av ovan omtalat slag, kan man också gott tro, och möjligt är det också, att G. P. U., när det gällde att få fram bekännelser av dem, kunnat konfrontera dem med yttranden, som de fällt och i vilka de givit luft åt önsknings i den vägen. Men själva sätta i gång en terrorkampanj ha de inte kunnat och de ha heller inte kunnat reflektera på det. För en sådan kampanj krävdes, även om antalet av de stalinister, som skulle röjas ur vägen, inte var stort, förutsättningar, som de inte ägde och inte kunde skaffa sig. Bakom en sådan kampanj måste ju stå en verklig reguljär organisation, och en sådan hade de, såsom visats, inte och voro förhindrade att bygga upp den. Det krävdes vidare omfattande och farliga förberedelser av olika slag: mördare, villiga att offra sig själva, måste uppletas, nödiga mojänger anskaffas etc., och ett sådant förarbete hade inte de ringaste chanser att undgå G. P. U:s vakande öga. Hur starkt Stalins fiender än kunna ha önskat att se hans och hans närmastes hjärteblod, ha de likväl, i insikt om att det inte fanns ringaste möjlighet att iscensätta blodbadet, nödgats stanna vid den fromma önsknings.

Men, säger man då, voro inte de attentat, som framdrogos vid processerna, bevis för att de i alla fall varit inne på den terroristiska vägen? Hade man inte här led i en, visserligen misslyckad, attentatskampanj i stort? Helt visst inte. Ty de påstådda terroristdåd, som det här rörde sig om, voro sådana, att en opposition, som velat bekämpa stalinismen med terror, inte skulle kunnat falla på idén att begå dem. Det gäller till att börja med Kirovmordet. Nyss återgavs Trotskijs förmodan, att mordet i stället var ett verk av G. P. U., som därvid naturligtvis handlat på högsta order. Versionen har varit mycket spridd, varvid visserligen, på goda grunder, Trotskijs tro på att avsikten varit att kompromettera honom själv inte vunnit något beaktande. Motivet skulle, uppges det, i stället ha varit Stalins önskan att bli av med en man, som ådragit sig hans misshag. Kirov skulle, heter det, vid olika tillfällen gått emot Stalin, bland annat skulle han år 1931, då Stalin vid den tidigare nämnda uppgörelsen med en oppositionell grupp inom partiet velat tillämpa dödsstraff mot opponenter, uppträtt till förmån för den sedan Lenins tid inom partiet gällande oskrivna lagen, att det bolsjevikiska partiet, vilka konflikter som än uppstodo där, inte fick följa franska revolutionens exempel och låta revolutionärer utrota varandra. Kirov hade, berättas det, därvid besegrat Stalin och därmed meriterat sig till att, då Stalin nu i alla fall beslutat bekämpa sina fiender med terror, själv komma i åtanke som första offer. Man pekar i det sammanhanget på den roll, som G. P. U. faktiskt spelade vid mordet: då den, som nämnt, kände förberedelserna till det men underlät att ingripa, skulle det berott på att attentatören i själva verket handlade på dess order; man hänvisar också till den hemlighetsfullhet, varmed rättegången mot Nikolajev omgavs, vidare det egendomliga i att Stalin omedelbart efter processen ilade till Leningrad och själv deltog i förhören med Nikolajev och slutligen den omständigheten, att de skyldiga G. P. U.-tjänstemännen ådömdes straff som voro misstänkt lindriga och som för resten, påstås det, aldrig utkrävdes.

Vidare trovärdig verkar versionen att stalinismen själv arrangerat Kirovmordet inte. Att Nikolajev utförde dådet på eget privat initiativ förefaller rätt plausibelt: han tycks ha varit en ung obalanserad herre, knappast fullt tillräknelig. Att G. P. U. dröjde att ingripa, fast den kände till hans förehavanden, kan blott ha berott på att man velat spara ingripandet till sista stund, sedan attentatören hunnit kompromettera sig så grundligt, att man sedan kunde göra en ur politisk synpunkt tacknämlig affär av saken. Det var ju tsarismens gamla metod, som man, till påverkande av folkopinionen, mycket väl kan tänkas ha upptagit. Att G. P. U. sedan råkade komma för sent och att mordet i själva verket utfördes, det var en fatalitet av precis samma slag, som inträffade titt och tätt på tsarismens tid, då en rad av dess främsta män röjdes undan genom attentat, som ochranan velat låta mogna, innan de ingrepo, men kom för sent för att hindra.

Antingen den ena eller den andra teorien är riktig står emellertid ett fast: leninisterna kunna inte ha haft något med mordet att göra. Det avgörande därvidlag är att attentatet skulle ha varit en jättedumhet från deras sida. Även om det inte är sant att Kirov stått i opposition mot Stalin, i vilket fall de skulle haft allt intresse av att intet ont vederfors honom, hade de all anledning att akta sig för att röra Kirov. Denne var ju tydligen ingen för stalinismen omistlig person: om stalinismen inte själv röjde honom ur vägen, tillät den i varje fall det riskabla spel om hans liv, som polisens överksamhet utgjorde, något som naturligtvis aldrig skulle ha förekommit, om han verkligen ansetts tillhöra systemets stödjepelare. Men om alltså Kirovs död inte hade någon större betydelse för stalinismen, så hade dess fiender ingenting att vinna genom att mörda honom. De hade däremot mycket att förlora: genom attentatet måste ju stalinismens vaksamhet skärpas och försöken att komma åt de personer, vilkas undanröjande hade någon betydelse, ytterligare försvåras. Hade de oppositionella verkligen haft den desperata avsikten att gå i de gamla nihilisternas spår, skulle de naturligtvis, liksom de, slagit sig på vad som på sin tid kallades central terror: inriktat sina terroristiska ansträngningar inte mot ett av Stalins underordnade redskap utan mot statsöverhuvudet självt.

De övriga poster, som fördes upp på leninisternas terroristiska konto äro ännu orimligare. Om de verkligen, såsom det påstods i tredje Moskvaprocessen, arrangerat lönnmord med den medicinska sakkunskapens hjälp, skulle de ohjälpligt ha syndat mot den terroristiska kampmetodens idé: skiljes offret hädan på sådant sätt, att det ser ut som om det dött en naturlig död, förfelar ju mordet den psykologiska effekt, som ett terroristdåd är avsett att framkalla. Men därtill kommer, att alla de påstådda attentaten gällde personer, som oppositionen, även om den varit besjälad av stor terroristisk offensivanda, aldrig skulle ha rört. Offret numro ett skulle ha varit Maxim Gorkijs son, en förrucklad deki figur, som aldrig haft något med politik att göra. Det är fullständigt outgrundligt vad oppositionen skulle kunnat ha för intresse av denne unge herres död; den kom i själva verket utan varje medverkan av den medicinska vetenskapen fullt naturligt efter hans sejour i rännstenen en kall vinternatt. Numro två skulle varit Gorkij själv. Hade det varit sant, skulle Stalins fiender råkat ut för malören att med sitt attentat göra Stalin en direkt tjänst. Mellan Stalin och Gorkij hade förhållandet småningom blivit alltmer spänt. Gorkij vantrivdes i det stalinska Ryssland och hade alltmer energiskt yrkat på att få fara tillbaka till utlandet; Stalin, som fruktade vad Gorkij skulle komma att säga om honom och hans regemente, när han väl kom på fri fot, hade hittills vägrat att låta honom resa men förstod, att han i längden inte skulle kunna förhindra det. Nu hade också tillkommit, att Gorkij tagit skarpt avstånd från den påbörjade blodiga uppgörelsen; så stor var Gorkijs auktoritet, att Stalin måste tveka att fullfölja den, så länge Gorkij fanns i livet. För Stalin kom alltså Gorkijs död synnerligen lägligt; för oppositionen precis tvärtom. Och dock skulle oppositionen ha arrangerat dödsfallet — finns det någon möjlighet att tro det? Vad offren numro tre och fyra beträffar, Menzjinskij och Kujbysjev, voro de män av samma typ som Kirov,

underordnade stalinska funktionärer, vilkas undanröjande lämnade stalinismen fullständigt oberörd och som alltså de, som skulle velat genom terrordåd skaka stalinismen, inte hade minsta anledning att röra.

De övriga utslag av oppositionens påstådda terroristiska verksamhet, som omförmäldes under processerna, förtjäna knappast att nämnas: det var av de anklagade själva avslöjade förberedelser till attentat, som inte kommit till utförande, och planer till attentat, som man inte ens börjat förbereda, allt fullständigt odokumenterat. En av Trotskij påpekad omständighet må dock framdras. Listan på de stalinister, som oppositionen redan från början utsett som sina blivande offer, uppträder i deras bekännelser i två intressanta varianter. Sådan den lämnades av de anklagade i den första processen, upptog den alla de ledande bolsjevikerna med ett undantag: Molotovs namn saknades. De följande processernas anklagade gåvo samma namn men upptogo också Molotov på hans tillbörliga plats strax efter Stalin. Den nonchalans, som det första terroristcentrum alltså visade Stalins speciella förtrogne, sammanfaller på ett rätt intressant sätt med att sovjetpressen samtidigt nästan syntes ha glömt av Molotovs existens. Hans närvaro vid möten, demonstrationer etc. förbigicks med tystnad, hans porträtt figurerade inte längre i spalterna. Förklaringen på de bägge fenomenen är uppenbart en och samma: Molotov var en tid på väg att falla i onåd, en sak som också envisa rykten berättade åtskilligt om; Stalin hade på båda de nämnda sätten velat ge honom en prickning och en varning. Hur det förhåller sig med de anklagades bekännelser om tilltänkta attentat får man här en liten intressant inblick i: vilka liv de traktat efter finga de veta först vid förundersökningen.

Hade alltså leninisterna inte befattat sig med terroristiska planer, förfaller också tanken att de i terroristiskt syfte samarbetat med Gestapo. Anklagelsen led också, såsom visats, redan från början ett rätt sorgligt skeppsbrott. De enda, som kunde förmås att intyga dess riktighet, voro de nämnda fyra unga judar, som enligt egen uppgift av Trotskij och Gestapo i kompani sänts till Ryssland för att begå attentat — och att judar uppträdde som Gestapoagenter verkade onekligen föga övertygande. Vid de följande rättegångarna lät man också den fantastiska anklagelsen falla. Att förmå publiken att tro, att Gestapo haft ett gott öga till Gorkijs söndersupne son ansågs tydligen utsiktslöst.

Nästa fråga blir: hur förhöll det sig med den andra huvud-anklagelse, som riktades mot de s. k. trotskisterna och som, sedan den först lanserats vid den andra Moskvaprocessen, blev den dominerande: anklagelsen för att de velat störta landet i krig och att de i det syftet fört landsförrädiska underhandlingar med främmande makter, animerat dem till anfall på Ryssland och själva med olika medel försökt säkerställa det ryska nederlaget? Förut har visats, att det motiv, som därvid skulle ha drivit dem, önskan att med Rysslands fienders hjälp återupprätta kapitalismen i Ryssland, utan minsta tvivel varit dem fullständigt främmande. Följer då också därav, att anklagelsen i sin helhet var falsk?

Utan vidare kan man inte dra en sådan slutsats. Det finns onekligen den möjligheten, att de slagit in på den taktiken i ett helt annat syfte, nämligen för att främja den socialistiska utvecklingen, som Stalin enligt dem fört på villovägar.

Att vägen till den av Stalin förrådade socialismens räddning gick genom ett nytt krig var i själva verket en tanke, som måste ha legat de gamla leninisterna mycket nära. För att man överhuvudtaget skulle komma ut ur ögonblickets situation, då världssocialismens sak, som bolsjevismen under Stalin vänt ryggen till, stod sämre än någonsin och då den socialism, som Stalin påstod sig bygga upp i Ryssland självt, var en karikatyr av allt vad verklig socialism hette, fordrades rysk regimförändring. Men hur skulle en sådan gå till? På partiuppror mot Stalin kunde man inte hoppas: sådant partiet nu var, sedan Stalin i årtal fått utmodellera det, var dess majoritet hans lydiga redskap. Inte heller kunde man räkna med någon massornas resning mot systemet: diktatorn höll dem alltför stadigt i tygeln och

varje möjlighet att påverka dem var utesluten. Och att störta stalinismen med den individuella terrorns hjälp var, som visats, otänkbart. Invecklades Ryssland i ett allvarligt krig, var däremot — så kunde saken te sig för dem — Stalins fall så gott som säkert; nederlagen voro ju säkra och också deras följd: massorna skulle resa sig och göra slut på stalinismen.

Men skulle då, blir frågan, Stalins störtande på dylikt vis kunna bli till något gagn för socialismen? Skulle inte tvärtom en sådan fientlig aktion mot Ryssland leda till konsekvenser, som voro katastrofala för socialismen: i ett av bolsjevismens fiender besegrat Ryssland skulle naturligtvis ingen socialism få existera och de antibolsjevikiska krafterna skulle stärkas i sin position världen över. Svaret blev, att i sista hand skulle det dock bli socialismen som segrade. Kanske hastigt nog: andra makter skulle inte kunna passivt se på hur de totalitära staterna lade Ryssland under sig, det hela skulle utveckla sig till ett nytt världskrig — och att ett sådant skulle medföra utomordentliga chanser för bolsjevismen, behövde man med förra världskriget i minnet inte tvivla på. Men även om kriget verkligen slutade med att de anfallande kapitalistiska staterna triumferade och att Ryssland — vilket då var oundvikligt — politiskt och ekonomiskt kom i beroende av dem, så skulle detta endast kunna bli en kort övergång. Ett sådant främmande välde över det ryska folket var ohållbart, det ryska folket skulle mobilisera hela sin berömda passiva motståndskraft emot det och till sist oemotståndligt resa sig och göra slut på det. Och det skulle inte resa sig ensamt: om det ryska proletariet kom under samma ok som proletariet i fiendestaten, skulle de finna varandra och med gemensamma krafter skudda av sig oket. Världsrevolutionen, den äkta bolsjevismens stora dröm, skulle så sent omsider bli en realitet. Allt detta var följdriktig leninsk bolsjevism, i fullständig harmoni med Lenins åter och åter förkunnade sats, att Rysslands intressen måste inte bara stå tillbaka utan också direkt offras för socialismens och i full samklang med hans egen taktik under världskriget. Att önska Ryssland krig, att göra vad man kunde för att påskynda dess utbrott och medverka till fosterlandets nederlag var, när det gällde att främja socialismens seger, inte att fläcka det leninska baneret, det var att hålla det baneret högt. De som vägra tro, att leninisterna i Ryssland varit i stånd att begå ett så nesligt brott som fosterlandsförräderi, äga bristfällig förståelse av bolsjevikisk teori och psykologi, en brist som åsynen av hur bolsjeviker i andra länder på senare tid förhålla sig till begreppet fosterland bör ha varit ägnad att reparera.

När Trotskij energiskt försöker bevisa att de anklagade omöjligen kunna ha varit inne på dessa linjer, utfaller också hans defensorat misstänkt svagt. I hundratals arbeten och tusentals brev har han, säger han, klarlagt att S. S. S. R:s nederlag skulle betyda omedelbar restauration av kapitalismen i Ryssland och det i halvkolonial form under en fascistisk regim. Själv har han också, heter det, även under stalinismen varit starkt försvarsvänlig. Och att de s. k. trotskisterna i Ryssland intagit en annan ståndpunkt och velat, som han uttrycker det, förråda arbetarklassen i den personliga maktens namn är omöjligt, då de ju måste ha förstått, att en angripare, som de samarbetat med, skulle bortkasta dem som urkramade citroner, sedan de gjort sin tjänst. Man märker, hur Trotskij, naturligtvis avsiktligt, förbigår vad som kunnat göra spekulationer i krig och nederlag lockande för riktiga Leninefterföljare. Han låtsas anse, att det efter de hundratals arbetena och de tusentals breven är en gång för alla fastslaget att ett ryskt nederlag vid ett fientligt anfall på Ryssland måste följas av slutgiltig triumf för kapitalismen. Den möjligheten att ett sådant anfallskrig, som visserligen skulle inledas med ryskt nederlag, i fortsättningen skulle utveckla sig till en världsbrand, vilken skulle utmynna i seger för socialismen, nämner han inte — och det var dock en möjlighet, som just måste ha varit en av huvudpunkterna i leninisternas kalkyler, om de slagit in på den defaitistiska linjen. Och inte heller nämner han den möjligheten att etablerande av en fascistisk halvkolonial regim i Ryssland

småningom skulle ge impulsen till en ny mäktigare socialistisk offensiv — det andra av de perspektiv, som kunnat göra en sådan linje frestande för dem, som alltid hävdade att förutsättningen för socialismens seger är kapitalismens fulla utveckling och samtidigt betecknat fascismen som kapitalismens högsta utvecklingsstadium.

Medan Trotskij alltså inte kunnat upptäcka eller låtsas sig inte ha upptäckt de motiv, som kunnat föra Stalins fiender till att spekulera i krig och ryskt nederlag, anför han ett fullkomligt värdelöst argument emot att de gjort det. Det är naturligtvis alldeles riktigt, att de måst förstå att de snart skulle få respass av en angripare, som de givit sig i lag med, och alltså att de skulle aktat sig för den defaitistiska taktiken, om de med den velat uppnå personlig vinst. Men att förutsätta att deras val av taktik endast kunde bestämmas av egoistiska motiv är dock en smula hårt. Ha de överhuvudtaget accepterat den sagda taktiken, har det naturligtvis varit inte för den personliga fördelens skull utan med avsikt att befördra socialismen. Att anta att Stalins fiender kunnat låta sig ledas av ett så pass upphöjt motiv är väl, när det gäller gamla leninister, inte alltför orimligt djävt.

I strid med dessa Trotskijs försäkringar att Stalins fiender inte kunnat vara defaitister står i grund och botten de upplysningar han själv ger. Redan hans tal om de tusen brev han skrivit för att bevisa de ödesdigra följderna av ett ryskt nederlag tyder ju på att frågan om hur ett nederlag skulle verka varit under livlig debatt i de kretsar han hade beröring med; om Trotskij själv, som han försäkrar, därvid hävdade att ett nederlag var av ondo, så ha tydligen andra haft annan åsikt — ty hade de delat Trotskijs åsikt, hade dessa floder av bläck varit bortslösade i onödan. Han medger det också öppet. ”Många av mina tidigare politiska vänner i skilda länder ha”, skriver han, ”upprörda över den stalinska byråkratins politik, kommit till den slutsatsen, att vi inte kunna ta på oss plikten av S. S. S. R:s obetingade försvar”; han har, säger han, för den sakens skull brutit med dussintals gamla och hundratals nya vänner. Uttrycket är visserligen något försiktigt, men ha Trotskijs vänner inte velat vara med att försvara Ryssland, måste det ju ha berott på att de ansågo dess nederlag vara, för att använda Lenins uttryck, det minst onda, d. v. s. i realiteten önskat det. Men om Trotskij mött denna leninska tanke i de kretsar, som han stod i beröring med, hur kan han då garantera att den inte omfattats även av de gamla leninisterna i Ryssland?

Allt som allt: det finns ingen grund att betvivla att när Stalin anklagade sina fiender för att de önskat fientligt anfall mot Ryssland och ryskt nederlag, denna anklagelse i fråga om de gamla leninisterna var befogad och deras bekännelser riktiga. De ha velat det — visserligen med en helt annan beräkning än den som tillskrevs dem. Och under sådana förhållanden kunna de knappast heller ha haft några principiella betänkligheter att på de sätt, som angavos i anklagelsen, medverka till att kriget kom i gång och ledde till önskat resultat, i första hand det ryska nederlag, som skulle medföra stalinismens fall.

En helt annan sak är emellertid, hur långt de därvid gått i praktiken. Och här börjar ens skepsis gentemot anklagelsernas riktighet. Det är fråga om huruvida de gått längre än till att diskutera och formulera sina idéer och under hand försöka vinna för dem mottagliga objekt — här liksom i fråga om terroranklagelserna har nog G. P. U. kunnat vid undersökningen presentera för dem förgripliga yttranden, som de fällt. De grövre gärningar, som deras defaitistiska program skulle ha fört dem till, ha de däremot knappast begått.

Vad först de anklagades förrädiska förbindelse med främmande makter beträffar, så framgår redan av vad som förut sagts, att om någonting i den vägen förekommit, det i varje fall inte haft den karaktär, som man angav vid processerna: ett formligt och högtidligt paktum turpe mellan den trotskistiska organisationen å ena sidan, Tyskland och Japan å den andra. Någon sådan organisation fanns nämligen, såsom visats, inte; följaktligen inte heller några befullmäktigade, som å de andra oppositionellas vägnar kunnat

föra de kriminella underhandlingarna, tillförsäkra de främmande makterna oppositionens stöd och träffa avtal om villkoren — allra minst kunde Trotskij, som varken hade de oppositionellas fullmakt eller förtroende, ha spelat den rollen. Vad som möjligen eller skall man säga troligen kan ha förekommit, är att enskilda av de s. k. trotskisterna, som haft möjlighet att komma i kontakt med representanter för främmande makter — man tänker närmast på de i processerna figurerande diplomaterna — låtit dessa förstå att en fiende som angrep Ryssland kunde räkna med hjälp av inre ryska krafter. Att något avseende skulle kunnat fästas vid dylika hänvändelser från personer, som kommo utan uppdrag från något bestämt håll och alltså blott representerade sig själva, och att några som helst avtal kunnat slutas med dem är naturligtvis uteslutet.

Detta är vad man kan tänka sig verkligen ha legat under förräderianklagelserna mot de gamla leninisterna. Kanske gäller det sagda i alla fall inte alla; i fråga om enskilda av dem kan saken ha legat annorlunda. Nedan skall visas att då samma anklagelse riktades mot, armécheferna, underlaget för anklagelsen helt visst var att de voro emot den officiella ryska utrikespolitikens nu inledda närmanden till de västeuropeiska demokratierna och för sin del fortsatt de goda och intima förbindelser med Tyskland, som de underhållit det senaste decenniet. Det är möjligt att enskilda av leninisterna varit av samma uppfattning som armécheferna och haft kontakt med dem. Deras högförräderi, liksom armébefällets, som senare kommer på tal, skulle alltså bestått i att de med ogillande av den linje, som den ryska utrikespolitiken för ögonblicket slagit in på, arbetat för att den skulle fasthålla den linje den följt allt sedan Rapallofördraget och att de därvid eventuellt vågat sig litet för långt ut. Det kan tilläggas, att när under processernas lopp förräderi-anklagelsen utvidgades därefter, att en del av trotskisterna (liksom också Trotskij själv) beskyldes för att ha stått i maskopi med främmande makter redan under tidigare perioder, det just var det arbete de på 20-talet utfört i Rapallopolitikens tjänst, de underhandlingar de å bolsjevikstatens vägnar fört med tyska instanser före och efter Rapallofördraget, som nu stämplades som förrädiska mellanhavanden med en fiendestat!

Vad slutligen angår den sabotage- och skadegörarverksamhet, som de gamla leninisterna skulle ha bedrivit för att bryta Rysslands militära motståndskraft inför det stundande anfallet, så kan det inte betvivlas, att för de leninister, som ville kurerat den tynande socialismen med en sådan kraftkur som ett nytt världskrig, sabotage och skadegörelse i stor skala framstått som ett synnerligen önskvärt tillskott till kuren — det var ju en ren pendang till det arbete på den ryska arméns upplösning, som Lenin lät de sina bedriva under världskriget. Men också härvidlag torde deras insats ha stannat vid fromma önsknings. Skulle en dylik verksamhet verkligen förringa den ryska försvarskraften, var det ju nödvändigt att den drevs planmässigt och i stor skala; någon möjlighet att sätta i gång en sådan hade de, det förstodo de själva, inte. Den ofantliga organisation, som därvidlag skulle behövts, kunde, då all oppositionell organisationsverksamhet av avsevärda mått var utesluten, inte skapas. De sabotageakter, som vid processerna lades leninisterna till last, voro de alltså säkert oskyldiga till: man hade bland handlingar av detta slag, som begåtts från annat håll (eller bland de rena olyckor som inträffat), plockat ut en del som förekommit under omständigheter, som tilläto att deras namn kopplades ihop med dem.

Någon egentlig aktiv kamp mot Stalin hade alltså de gamla leninska partikoryféerna inte öppnat; på sin höjd hade de känt sig litet för beträffande möjligheterna att göra det. Och dock kan man förstå att Stalin ansåg sig nödsakad att på allvar ingripa mot dem. Man förstår att han fruktade dem. Han hade, kan det tyckas, så grundligt som möjligt slagit dem till marken; på partikongresserna hade han besegrat dem och tvungit dem att uppträda med ömklig jämmer över sina förvillelser och hylla diktatorn: triumfatorn och de fångna kungarna framför triumfvagnen. Men att de — sedan de efter triumfakten villkorligt frigivits

och satts att fylla någon post i segrarens tjänst — verkligen fallit till föga, hade Stalin inte kunnat föreställa sig. Han förstod att ju mer han avlägsnade sig från Lenin, desto fördärvligare skulle hans politik tyckas dem; han förstod också att ju nesligare han behandlade dem, desto mer glödande skulle deras hat mot honom bli. Och han visste att även om han så grundligt som möjligt avväpnat dem, ägde de i alla fall det vapen, som bestod i att det var de som företrädde Lenins idéer; kring dem skulle, i kraft därav, det allmänna missnöje, som jäste i landet, lätt kunna samla sig. Han kunde därför inte utan skräck se tecken till att de åter började röra på sig, speciellt att de började bilda enhetlig front emot honom — när han tidigare lyckades besegra dem, hade det ju varit tack vare att han kunnat spela ut dem mot varandra. Det var alltså en opposition, som måste en gång för alla utrotas — utrotas inte så mycket för vad den gjort men för den fara den skulle kunna bli. Innan det skett, störde onda drömmar den nattro Stalin berett sig på, då han gått till sängs efter utkrävd hämnd på dem.

Men det var inte bara mot de forna partiledarna, som Stalin riktade sig — han lät som nämnt sin razzia i mycket hög grad gå ut över det bolsjevikiska partiets underbefäl och manskap. Han hade sina skäl till det, även här fann diktatorn en opposition, farlig för honom själv och hans system.

Att det gamla bolsjevikiska gardet, folk som varit med i partiet redan på Lenins tid, voro hans motståndare visste han väl. Av flera skäl hade dessa element kommit på kant med honom. Delvis redan därför att de personligen kände sig åsidosatta. Själva gjorde de anspråk på en särskild egard i egenskap av revolutionsveteraner; särskilt de, som varit med i det revolutionära arbetet på tsarismens tid, ansågo sig däri ha ett adelsmärke. Stalin erkände det inte. Tydligt sköt han dem åt sidan till förmån för de krafter han själv förde in i partiet. Viktigare var att de leninska bolsjevikerna hade allt svårare att fördrå den förändring i partiets ställning, som inträtt i och med att Stalin övertagit diktaturen. Om Lenin, såsom förut visats, undvikit att med maktspråk driva sin vilja igenom gentemot partiets och föredragit att övervinna det motstånd, som ibland mötte honom, med lämpor, hade Stalin, sedan han fått makten, framträtt som despoten, som fordrade att partiet obetingat skulle underkasta sig hans härskarvilja. Att använda den leninska metoden låg inte för honom; han ville det inte och han kunde det inte heller. Den överlägsna auktoritet, som Lenin ägde och som ingen på allvar kunde spjärna emot, ägde Stalin inte. Att övervinna motstånd med argument var för honom både motbudande och hopplöst; hans styrka låg i knytnäven. I allt större utsträckning övergick han till att helt enkelt upphöra att låta partiet göra sin röst hörd. Partiets representationsorgan, partikongressen, vars regelbundna inkallande Lenin varit mycket noga med, inkallades allt mera sällan; den partidiskussion i pressen och på möten, som på sin tid varit tillåten, innan partibesluten fattades, blev allt radikalare avlyst, partimedlemmarna sattes alltså att exekvera en politik, om vilken de inte ens pro forma hörts. För dem, som varit med på Lenins tid och hade traditionerna från den i blodet, blev detta så småningom allt hårdsmältare.

Men därtill kom att det för de äldre bolsjevikerna med tiden blivit allt svårare att förlika sig med Stalins kurs. Skillnaden mellan de bolsjevikiska ideal, som de under partiets svåra år kämpat och blött för, och den hundra procentiga stalinska socialismen var alltför uppenbar; var och en, som ännu hade en smula socialistisk idealism kvar — och det hade givet många av dessa, som gått in i partiet på en tid, då det ännu inte bjöd på alla slags privilegier utan i stället på offer och risker — måste ju finna, hur litet Stalins ryska tvångssocialism hade gemensamt med den världssocialism, som Lenin entusiasmerat dem för. I den mån det stalinska systemet utvecklade sig, skärptes alltså deras ovilja mot det och mot diktatorn. Det är intet tvivel om att de önskade hans fall. Inte därför att de ville återställa kapitalismen; tanken att denna bolsjevikiska kärntrupp, som slagits för socialismen, medan Stalins män antingen ännu inte tillhörde bolsjevikiska partiet eller — i

stor utsträckning — varit dess motståndare, massvis deserterat till det kapitalistiska fiendeläget, stupar hjälplöst på sin egen orimlighet; utan därför att de ansågo Stalins fall nödvändigt för socialismens räddning.

Vad hade de då gjort för att nå sina syften? Säkerligen alls ingenting. Hade en oppositionell organisering kunnat äga rum, skulle de visst deltagit i den, men sådan var ju så gott som omöjlig. Med de i processerna dömda hade de säkerligen inte stått i någon förbindelse — däremot kan man förutsätta att de med vissa förhoppningar blickade hän till dem, liksom också att Stalins framfart emot dem grep dem djupt och satte dem i ytterligare harnesk mot honom. Vad som kom Stalin att göra sitt väldiga svep ibland dem var heller inte, att han kunde rikta några bestämda anklagelser mot dem. Något besvär med att försöka påvisa någon brottslighet från deras sida gjorde sig Stalin heller inte, de sopades helt enkelt bort. De hade varit med på Lenins tid och det var för Stalin nog. Han kände att de, även om de ingenting sade och ingenting gjorde, i sin egenskap av Lenins män voro hans motståndare, och därför måste de likvideras. Han hade börjat likvideringen redan vid ingången av 1933, då han, såsom visats, satte en stor partirensning i gång; vid partikongressen 1934, då, som nämnts, redan över 300,000 partimedlemmar utrensats, de flesta just av de leninska årgångarna, hade all opposition varit tyst och allt varit devot underkastelse, men Stalin hade förstått att opposition fanns kvar under ytan och att han inte obetingat hade partiet i sin hand; han vågade därför heller inte då fylla partiets centralkommitté med enbart sina servila redskap utan gav också plats åt en del leninistiskt folk. Nu ville han definitivt och med radikalare medel än förr göra slut på detta latent motstånd, som eljest en vacker dag kunde framträda i ljuset.

Men också en partiopposition av annan karaktär, rekryterad ur Stalins egna årgångar ansåg sig Stalin tvungen att göra upp med. Förut har omtalats hur Stalin efter den första omdömeslösa kollektiviseringskampanjen för att klara sig själv sköt skulden på de uppbåd kommunister, som utfört hans order — det är ju självklart att han därmed skaffade sig tusentals fiender för livet. Likaså har omtalats hur Stalin, ju mer femårsplansarbetet fortskred, allt kraftigare avbasade partiet för dess oduglighet att handha ledningen och också sköt partimedlemmarna tillbaka från denna ledning till förmån för partilösa; vilken animositet mot Stalin, som detta givit upphov till, är lätt att förstå. Allt flera hade under årens lopp de unga kommunister blivit, vilkas hopp om lysande karriär Stalin krossat — ett för dessa streberaktiga ungdomar oerhört bittert öde; det var en väldig massa rödglödgat hat, som diktatorn på detta sätt uppmagasinerat mot sig. Det var också ett hat, som vederbörande inte generade sig för att ge utlopp åt. Att dessa unga kommunister därvid skulle i sitt vredesmod ha vänt sitt hjärta till kapitalismen och deltagit i några stämplingar för dess återinförande kan naturligtvis inte förutsättas. Men däremot är det intet tvivel om att de givit sina känslor luft i diverse sabotage. Det var från dem som flertalet av de sabotagedåd kommo, som verkligen begingos (den stora massan av s. k. sabotagedåd hade i verkligheten ingenting med sabotage att göra, varje komplikation vid femårsplansarbetet betecknades utan vidare som resultat av sabotage). Det var dåd, som passade de unga kommunisterna väl: behövde man inte längre deras tjänster vid femårsplansbygget, så ville de, som den resoluta handlingens män de voro, i stället sticka en käpp i hjulet. Som försök att nedbryta Rysslands militära motståndskraft, så ville man ju ha dem betraktade, voro dessa sabotagedåd meningslösa: inte ens de skyldiga manipulanterna själva kunde ju inbilla sig att ett par månaders försening med fullbordandet av en textilvarufabrik borta vid Volga, förolyckandet av en träbearbetningsmaskin i någon sibirisk fabrik eller ens en tågurspåring i Donområdet kunde göra försvarsberedskapen något avbräck. Men som visserligen tämligen naiva hämnandeakter av folk, som kände sig vara illa behandlade, voro de i högsta grad begripliga. Helst i ett land där alla slags moraliska hämningar för länge sedan voro bortlagda och av

element som systematiskt uppfostrats till att lägga bort dem.

Slutligen fanns det i partiet en tredje kategori folk, som Stalin ansåg farlig för sig och alltså betraktade som sina fiender men som egentligen inte kunde kallas oppositionella: folk som inte stodo Stalin emot men stodo honom i vägen. Det var de, som han själv i ett tal kallade magnater och om vilka han sade att de blivit för självmedvetna och inbillade sig att de betydde något, folk som voro för dugliga och tack vare sin duglighet nått en position och ett anseende, som Stalin ansåg oförenlig med vad som var rimligt under diktaturen. Det var inte i främsta rummet de politiska pamparna; dem höll Stalin så kraftigt nere att de inte kunde skjuta upp mot himlen — dock fanns det också bland dem de, som Stalin såg på med onda ögon. Kirov var nog, trots sin relativa obetydlighet, en av dem. Utan det var nog först och främst folk, som tämligen grundligt lagt politiken på hyllan och gått upp i sina speciella uppgifter i det stora ryska nybygget och som där kommit att intaga nyckelpositioner så höga att de störde Stalins fria sikt över ett eljest tillplattat folk. De måste bort — det hör ju en gång, alltsedan den kretensiske tyrannens tid, till diktatorers sed att kapa av ax på åkern, som resa sig för högt över de andra.

*

I mycket hög grad gick Stalins razzia, förutom mot partimedlemmarna också ut över de partilösa, i första hand samma folk i femårsplansapparaten. Den utgjorde på den punkten en fortsättning av de s. k. industriprocesserna, som tidigt tagit sin början och där icke-bolsjevikiska element, främst de borgerliga specialister, vilkas krafter tagits i anspråk, anklagades för att, ofta i kontakt med socialismens fiender i den kapitalistiska världen utanför Ryssland, ha velat det stora socialistiska verket till livs. I vad mån hade Stalin nu med en verklig opposition från sådant håll att göra?

I det stora hela voro anklagelserna mot förrädarna i femårsplansarbetet fullständigt obefogade. Nu liksom tidigare måste man ha syndabockar för vad som gick på sned i femårsplansarbetet; det låg nära till hands att låta de borgerliga specialisterna spela den rollen. Det motstånd de i rätt stor utsträckning rest mot det vansinniga tempot under femårsplanens första år kunde tas som intäkt för deras fiendskap mot det stora verket och andra kapitalistiska engagemang. Dock kan det inte betvivlas att det bland den stora massan komplett oskyldiga som i det sammanhanget fingo stryka med också fanns en del verkliga fiender till Stalin, fiender inte på grund av någon kapitalistisk inställning men av rent personliga grunder. Det var ingenjörer, teknici, arbetsledare och andra, som inte kunnat honorera de överdrivna krav som under hetstakten ställts på dem och som prickats därför — det är lätt att förstå att Stalin även bland dem fått många vedersakare, det är också möjligt att de tagit hämnd genom att delta i sabotageverksamheten. De hade fått lida för att de icke kunnat hålla den hetblåsande takt som begärts; nu ville de hämnas genom att med handgripliga medel en smula bromsa farten.

En alldeles särskild kategori bland de borgerliga specialister, som Stalin gjorde av med, utgjordes av de i tredje processen officierande läkarna. Aktiva oppositionsmän voro de naturligtvis inte; med sina medanklagade, leninisterna, hade de säkert inte haft något att skaffa och det hade inte fallit dem in att ställa sin medicinska vetenskap till förfogande i och för politiska mord. Å andra sidan voro de säkert inte några hängivna beundrare av bolsjevismen och förmodligen hade de i vardagslag sagt rysliga saker om den — men det kan inte ha varit detta som kom Stalin att slå ned dem. Att de främsta ryska vetenskapsmännen brukade ful mun om bolsjevismen hade man nämligen sedan länge vant sig vid; ur många olika synpunkter behövde man dem och var rädd för att röra dem. Man lät dem därför ha denna frihet i en i själva verket förbluffande utsträckning — vad t. ex. den ryska vetenskapens stolthet nobelpristagaren Pavlov ostraffat tillät sig i fråga om okvädande av sovjetmakten är fullkomligt otroligt. Vad som blev de ifrågavarande lä-

karnas olycka var tydligen en alldeles speciell sak: som bolsjeviksocietetens livmedici och alltså habituéer i Kreml hade de råkat få veta litet för mycket av sådant, som inte fick vetas beträffande både livet och dödsfallen i de högsta bolsjevikkretsarna. Att låta dem gå omkring med detta vetande var inopportunt; när det nu erbjöd sig ett gynnsamt tillfälle att tysta munnen på 'dem, gjorde man det — kanske med den biavsikten att ge folk av deras slag en liten varning att bättre än hittills lägga band på sina känslor för bolsjevismen.

Till de kategorier oppositionella, som hittills nämnts, kommer till sist den inte minst viktiga: armébefälhavarna. Vad var deras program och vad hade de gjort för att realisera det?

Så mycket är från början klart, att Stalins uppgörelser med arméledningen delvis var, på samma sätt som uppgörelsen med leninisterna, avslutningen på en konflikt, som sträckte sig mycket långt tillbaka i tiden.

Mellan Stalin och den militära oppositionens huvudman, Tuchatjevskij, rådde gammal solid fiendskap. Den motsättning som uppstod mellan dem under borgarkriget, en motsättning som på ett för bolsjevismen så fatalt vis kulminerade under det polska kriget, har förut omtalats. Sedan Tuchatjevskij i en del militära föredrag öppet stämplat Stalins insubordination 1920 som rent förräderi, var tydligen förhållandet mellan de bägge männen irreparabelt.

Ytterligare hade detta förhållande skärpts, då de på 20-talet företrätt diametralt motsatta ståndpunkter i fråga om den röda arméns fortsatta utbyggande. Stalins och hans förtrogne man Vorosjilov hade segt vidhållit sin redan under borgarkriget förfäktade mening om den reguljära militärvetenskapens mindervärdighet och obrukbarhet för den röda armén. Mot Tuchatjevskijs krav på den röda arméns tekniska modernisering, speciellt dess mekanisering, hade de rest bestämt motstånd. Den röda armén kan inte, så uttryckte Vorosjilov som Stalins språkrör saken, sätta som sin uppgift att höja sig till samma tekniska standard som de imperialistiska staternas arméer; den måste vinna sina segrar genom sin entusiasm. Tuchatjevskij hade svarat med att beteckna den Stalin-Vorosjilovska teorien som ”dåraktigt prat, som hjälper kontrarevolutionen”. En tid hade Stalin lyckats få Tuchatjevskij avlägsnad från den ledande ställning han intagit i den röda armén; då emellertid, särskilt efter händelserna borta i Kina, nödvändigheten av stärkandet av Rysslands militära ställning blev uppenbar, hade han nödgats bita i det sura äpplet och åter insätta honom i ledarskapet. Och därvid hade han nödgats inte bara gå med på att Tuchatjevskij fick fria händer för den tekniska nydaning i armén, som denne yrkat på, utan också tillåta att det igångsattes en stor kampanj för att göra Tuchatjevskijs namn känt och populärt. Tuchatjevskij, överbefälhavaren i ett eventuellt krig, gjordes till s. k. folkälskling; i stället för Vorosjilov blev det nu han, som vid högtidliga tillfällen framträdde som arméns främste representant. Det var inte lätt att smälta.

Men också den högsta arméledningen i allmänhet hade Stalin ett gott öga till. Kring Tuchatjevskij grupperade sig de andra marskalkarna och generalerna, somliga av samma förhatliga borgerliga börd som han, andra åter av proletärt ursprung — alla tydligen besjälade av önskan att värja arméns självständighet gentemot diktatorn. Stalins eget redskap, Vorosjilov, trängdes allt fullständigare i bakgrunden; armén gled undan från Stalins inflytande. Under en tid, då Stalin eljest stramade åt sin diktatur, hade arméns uppenbara ovilja mot att låta sig förvandlas till ett pretoriangarde åt diktatorn alltmer uppretat Stalin; det var för honom ett utslag av oppositionell anda, som han förr eller senare måste få bukt med.

Därtill kom att en del politiska motsättningar börjat utveckla sig mellan Stalin och armépetsarna. Då Stalin sedan, efter deras avrättning, lät meddela att de bekant att de i likhet med de övriga trotskisterna velat återinföra kapitalismen i Ryssland, var det

visserligen rent nonsens. Väl kan man förmoda, att åtminstone de f. d. borgerliga bland dem inte hade något mera glödande patos för socialismen. Vad särskilt beträffar Tjuchatjevskij påstås han först under det polska fälttåget ha gjort bekantskap med Marx' Kapital, som ju inte ingick i tsarofficerarnas utbildning, en bekantskap som säkerligen inte kunde bli vidare grundlig; hans relationer till Stalin hade nog i fortsättningen knappast varit ägnade att befördra någon större sympati för i varje fall den stalinska socialismen. Och man kan väl också förutsätta, att om militärerna fått sin vilja fram, det skulle kommit till en regim, där socialismen fått sitta ganska trångt: militärdiktaturen. Men att kapitalismens återställande inte varit det syftemål, som dessa militärer fullföljde, är ganska tydligt. För dem spelade uppenbarligen frågan om socialism eller kapitalism ingen roll. Vad som för dem var avgörande var rent militära och nationella synpunkter. Deras förhållande till Stalins politik bestämdes av deras åsikter om i vad mån den tjänade Rysslands nationella intressen och befrämjade den roll, som den röda armén i dessa intressens tjänst hade att lösa.

Ur den synpunkten hade de säkerligen kommit i principiell motsättning mot Stalin redan på grund av hans förhållande till tanken på världsrevolution. Att föra de bolsjevikiska fanorna ut över Europa var för dem såsom militärer en lockande tanke, inte därför att dessa fanor voro bolsjevikiska men därför att de voro ryska. Tjuchatjevskij hade ju under det polska fälttåget varit på god väg att göra det — man kan vara tämligen säker på, att han under detta fälttåg mindre kände sig som apostel åt Marx, även om denne lag på hans nattduksbord, än som representant för den gamla ryska imperialism, som han insupit i den tsaristiska krigsskolan. Att nu få göra en ny lyckad framstöt mot den kapitalistiska världen lekte säkert både honom och de andra arméspetsarna i hågen. Att detta skulle kallas att slå ett slag för världsrevolutionen gingo de för sin del gärna med på; de voro också färdiga att utnyttja de möjligheter som kunde följa av att det hela betraktades så — man kan observera att en av de nyheter Tjuchatjevskij införde i armén, taktiken med bakom fiendens front nedsända fallskärmstrupper, just baserade sig på förutsättningen att dessa där skulle möta en befolkning, som mottog de neddimpande som ombud för världsrevolutionen. Stalins avskrivning av världsrevolutionsdrömmarna voro de alltså förmodligen rätt besvikna över; på den punkten voro de utan tvivel s. k. trotskister.

Fram på 30-talet hade emellertid de världsrevolutionära perspektiven måst skjutas undan; efter nazismens seger blev i stället risken för ett tyskt anfall på Ryssland småningom aktuell. Även i denna nya situation var Stalins politik ägnad att uppkalla arméledningen till opposition. Till Stalins inre reformarbete hade de till en början förhållit sig sympatiskt: industrialiseringen skulle ju komma den ryska upprustningen till godo; den halvt militära disciplinen i kolchozerna kunde ju hjälpa till att sätta pli på bönderna. Men snart började betänksamheten inställa sig. Det var tydligt att femårsarbetet alstrade en stämning bland de ryska massorna, som kunde bli farlig för den ryska militära kraftutvecklingen — hur de ingrepp och tvungo Stalin till modifiering i agrarpolitiken har förut visats.

Det var emellertid inte bara Stalins inrikespolitik som oroade militärcheferna, en oro, som den nämnda reformen inte kunde lugna; även Stalins utrikespolitik väckte deras missnöje. Det är intet tvivel om att de bestämt påyrkade resoluta steg för utjämning med Tyskland. De visste bättre än någon, hur oförberett Ryssland var, inte minst under den rådande inre oron, att möta ett tyskt angrepp, och sago i etablerandet av vänskap med Tyskland enda vägen att undvika det. Deras önskan om tysk vänskap var f. ö. så mycket begripligare, som de hela tiden efter Rapallo underhållit goda förbindelser med det tyska riksvärnet och såsom militärer hade en naturlig beundran för tysk militär teknik och disciplin. I grund och botten befunno de sig väl därutinnan på samma linje som Stalin, som säkert — såsom sedan närmare skall behandlas — hade samma intentioner i fråga om förhållandet till Tyskland. Men att inviga dem i sina planer föll naturligtvis inte Stalin in och officiellt

följde den ryska utrikespolitiken sedan mitten av 1930-talet helt andra signaler, arbetade ivrigt på att tillsammans med västmakterna bygga upp den s. k. fredsfronten mot Tyskland. Även i detta avseende ansågo de honom alltså vara en fara för Rysslands intressen, sådana de fattade dem.

Att sålunda arméledningen kommit i opposition mot Stalin är ganska säkert — och det var en opposition som i mycket högre grad än de gamla leninisternas var aktivt verksam. Vad beträffar det fosterlandsförrådiska samspel med Tyskland, som de anklagades för, är tanken på att de på något sätt sålt Ryssland och dess intressen till Tyskland barock. Men däremot är det ganska klart, att de, av patriotiska skäl, för att rädda fosterlandet från den katastrof, som de väntade att ett tyskt anfall skulle bli, arbetade för fred och vänskap med Tyskland, varvid de först och främst fortsatte att odla de vänskapliga relationer till det tyska riksvärnet; de drevo, med andra ord, litet privat utrikespolitik på tvärs mot den officiella stalinska. Men samtidigt beredde de sig utan tvivel för resolut handling. Var leninisternas sammansvärjning mot Stalin en myt, så var den militära konspirationen mot honom ett faktum. Om de förras planer att med terroristiska medel undanröja honom aldrig kommo längre än till platoniska önskningar, så voro militärernas planer i den riktningen en realitet. Var Stalin en fara för Ryssland, så måste han för fosterlandets skull mördas — det var en utväg som låg nära för det militära psyket. De principiella betänkligheter, som kunnat följa av att det bolsjevikiska programmet tog avstånd från individuell terror, lära inte heller ha generat dem, då de säkerligen inte hade någon större veneration för detta program. Och om det för den övriga oppositionen fanns det tämligen avgörande argumentet mot tanken att bekämpa stalinismen med terrorvapnet, att man saknade de praktiska möjligheterna att göra det, så gällde det inte generalerna. Resurserna för en mordkupp hade de ju, och en viss rörelsefrihet för dess iscensättande ägde de också: armén utgjorde åtminstone i viss grad en värld för sig, där G. P. U:s uppsikt inte var lika effektiv som i samhället i övrigt. Det finns alltså alls ingen anledning att tvivla på att anklagelsen mot militärerna för förberedelser till en blodig omvälvning är riktig. Hur långt dessa förberedelser avancerat, blir ju en annan fråga. Omöjligt är det inte, att de, som det påstås, avancerat ganska långt och att allt var klart för Kremles militära besättande, Stalins mord och militärdiktaturens proklamerande, då Stalin i sista stund ingrep och genom avrättningen av konspiratörerna slog ned denna militära opposition, den farligaste av de oppositionella grupperna.

Helt oskadliggjord var oppositionen i armén därmed inte. Förmodligen jugerade Stalin ganska riktigt, då han för att definitivt krossa den gjorde jättstädning inom officerskåren. Man kan förutsätta, att dessa officerares inställning till den stalinska politiken var densamma som de högsta chefernas; många av dem voro förmodligen också inblandade i själva konspirationen. Det är också tydligt, att Stalins ingrepp mot cheferna till det yttersta ökade spänningen mellan officerskåren och Stalin inte minst som ett utslag av att Stalin nu ville pressa in armén under sin lydnad.

I nära samband med uppgörelsen med armén stod Stalins ingripande mot G. P. U.-chefen Jagoda plus delar av hans G. P. U.

Sammanhanget mellan dessa affärer sökte man visserligen väl dölja. När han — efter att tidigare ha häktats helt simpelt som storskojare — lades in i tredje Moskvaprocessen var det ju som kompanjon till de där framförda gamla leninisterna. Med dem hade han emellertid säkert ingenting haft att göra. Hans brott var, av allt att döma, att han haft reda på militärernas sammansvärjning men inte röjt den. Ännu vid den första Moskvavarättegången hade han och hans G. P. U. fungerat tillfredsställelse — de anklagade i denna process hade han utan betänkande hjälpt till att slå ned. Men då G. P. U. fått nys om vad som försiggick i armén, hade han hesiterat. Här gällde det krafter, för vilkas handlingsförmåga han hade större respekt än för leninisternas och som, det ansåg han

tydligt, hade vissa utsikter att lyckas. Hellre än att ingripa mot dem, vilket kanske skulle misslyckas, valde han att hålla sig överksam; fingo de övertaget skulle han ha sitt på det torra. Han och hans medarbetare i G. P. U., som i viss utsträckning varit med om saken vid hans sida, buro alltså skulden för att militärkomplotten varit nära att förbli oupptäckt, tills det blev för sent. Det var begripligt att Stalin hårt ingrep mot honom och över huvud taget mot den av honom dirigerade G. P. U.

Sådana voro de i verkligheten högst heterogena grupper s. k. oppositionella, som Stalin buntade samman under den gemensamma benämningen trotskister och likviderade som sådana. Men bland dem stoppade han också in en del folk, som inte kunde föras till någon av de nämnda kategorierna och som till skillnad från de anförda fördes dit utan något plausibelt skäl, massor av fullständigt ovidkommande personer, vilka varken i ord eller handling låtit något komma sig till last eller på annat sätt förtjänat Stalins misshag och som alltså helt oförskyllt, särskilt i samband med det under de blodiga åren yppigt florerande angiveriet, råkade dras in i virveln. Sådant hör dylika skräckperioder till och spelar, också det, en viss roll för uppnående av den avsedda effekten: att oskyldiga drabbas och att ingen alltså kan känna sig säker bidrar till att framkalla den panik, som skall lamslå alla oppositionella tendenser.

Oppositionen måste alltså tillintetgöras — och det måste ske utan dröjsmål. Även om dess utslag hittills voro harmlösa nog — om den farligaste av dem, militäroppositionen, och dess mått och steg visste Stalin, då razzian började, intet — så utgjorde de i alla fall en hotande fara. Detta speciellt därför att stämningen i landet var sådan att den erbjöd resonans för en oppositionsrörelse av väldigare mått. Stalin visste ju väl att det rådde ett kompakt missnöje med hans regim ute bland de breda massorna, först och främst bondemassorna. Det var en stämning, som redan exploderade i oroligheter här och var: de kulakuppror, som leninisterna vid processerna beskylldes för att som ett led i skadegörarverksamheten ha arrangerat, voro fullkomligt spontana, låt vara hittills obetydliga, utslag av den irriterade bondestämningen. Också arbetarnas irritation var oroande, kan ske voro en del av sabotagedåden deras svar på den stalinska arbetarpolitiken. Att Stalin spänt massornas tålmod och offervilja för hårt förstod han själv: därom vittnade den moderation han efter 1932 slagit in på, de eftergifter han gjort, hans försök att genom Stachanovrörelsen ställa en del av arbetarklassen till freds och engagera den som stöd för sig, hans ansträngda försök att distrahera massorna och muntra upp dem.

Skyndsamt var alltså av nöden. Men också en annan sak var nödvändig. Gällde det att inte bara oskadliggöra systemets fiender för vad de gjort utan förebygga den fara, som folkets eventuella samling om dem kunde utgöra, så måste proceduren ske på speciellt vis. Man fick akta sig för att själv sprida den smitta, som kunde utgå från dem, till de för denna smitta mottagliga massorna, och i stället sörja för att massorna fingo motgift mot denna samma smitta. Man måste, med andra ord, laga att oppositionen mot Stalin framstod som en så smutsig och vidrig sak som möjligt; så skulle folkopinionen bringas att ta avstånd från den och sluta upp kring Stalin.

Det var också den insikten som präglade det sätt, på vilket man grep sig saken an. Att början skulle ske med de gamla leninisterna var klart. Det var de, som för ögonblicket tedde sig som de i sig själva farligaste, det var också de, som hade förutsättning att i främsta rummet tilldra sig de missnöjdas blickar och förhoppningar. De måste alltså först oskadliggöras — och oskadliggöras på sådant sätt att det kunde utöva en nyttig effekt på folkopinionen.

Att basera aktionen mot leninisterna på vad de verkligen för-brutit dög därvid inte. Detta kunde visserligen hjälpligt räcka till för att motivera att man oskadliggjorde dem och till och med att man fysiskt likviderade de förnämsta ibland dem. Men hur skulle en sådan

uppgörelse med dem verka på folkopinionen? Leninisterna voro skarpa motståndare till Stalin och hans socialism och önskade den stalinska regimens fall — det var alltsammans ytterligt graverande, men det var ingenting som kunde tänkas väcka någon folklig indignation, det skulle tvärtom på ett för stalinismen föga opportunt sätt möta stark resonans bland folkets majoritet. De hade, det kunde man helt visst styrka, kommit med yttranden angående det önskliga i att Stalin och de andra bolsjevikpamparna röjdes ur vägen — det var i högsta grad förgripligt men alls inte något som kunde chockera massorna: skulle inte dessa i stället spetsa öronen och med glädje instämma? De hade hoppats på krig som ett medel att åter bringa den urspårade socialistiska utvecklingen på riktig räls — det var ett horribelt brott mot stalinismen, men oavsett att det för Lenins arvtagare föll sig svårt att öppet kriminalisera ett stycke så god leninism, kunde det inte väntas väcka sådan reaktion från massornas sida, att det kunde vara lockande att göra stor affär av det. Visserligen är det sant, att en sådan spekulation i krig inte alls kunde väcka någon anklang hos det ryska folket, som tvärtom hyste panisk förskräckelse för krig. Men detta att oppositionen fann ställningen för socialismen så förtvivlad, att den inte ryggade tillbaka ens för en sådan ytterlighetsresurs, kunde dock ge det ryska proletariatet något att tänka på som inte alls var nyttigt för det. Att det var något på tok med den ryska socialismen, det kände det ryska proletariatet dagligen tillräckligt på sin egen rygg — det var alls inte önskligt att det styrktes i den uppfattningen.

Det var dessa synpunkter, som blevo bestämmande för det sätt varpå man satte ihop det stora dramat. I början av detta kapitel har dramat refererats, sådant det tedde sig från åskådarbänkarna; sedan nu det material granskats som iscensättarna hade att röra sig med, kan det vara skäl att något studera iscensättningsarbetet. Sett på litet närmare håll, tog sig det hela ut på ungefär följande vis.

Det var när G. P. U. i slutet av 1934 uppdagat, att några leningradska bolsjeviker förberedde attentat mot Kirov, som Stalin ansåg sig ha funnit den lämpliga utgångspunkt för en större aktion mot sina motståndare, vilken han förmodligen redan en tid sökt (den förut diskuterade teorien, att G. P. U. själv arrangerat mordet, lämnas här ur räkningen). Det var som idkare av terroristisk verksamhet de skulle slås ned. Det kunde ju i och för sig verka rätt antagligt, att Stalins fiender, sedan alla andra stridsmedel visat sig odugliga, gått till detta yttersta medel. Bland annat kunde det utan svårighet gå i den västerländska publiken, i vars föreställning nu en gång för alla varje rysk revolutionär av naturen är terrorist — och att denna västerländska publik skulle få den uppfattningen att allt gick rätt till vid Stalins kamp mot oppositionen var Stalin påfallande angelägen om. En del material, som visade att man i oppositionella kretsar konversationsvis umgåtts litet oförsiktigt med tanken på Stalins död och begreppet terror, hade man nog också på lager och färdigt att tas i bruk. När nu terroristiska stämplingar verkligen kunde visas förekomma, beslöt man alltså, i den säkra förhoppningen att bli trodd, att tillskriva några av de oppositionella skulden för dem, varvid de stämplingar, som upptäckts, naturligtvis måste, för att saken skulle få ordentliga proportioner, framställas som led i en större aktion riktad mot stalinismens alla främsta män. Att föremålet för stämplingarna just var Kirov kunde därvid vara mycket lämpligt. Han var ju Zinovjevs efterträdare som bolsjevikchef i Leningrad; det föreföll då rätt plausibelt, att Zinovjev och hans komplement Kamenev, de bägge män, vilka Stalin i första hand ville komma åt, särskilt haft honom i åtanke. Det kunde också hjälpa till att förklara, varför de vid en terroristisk kampanj mot stalinismen till första offer valt en så pass obetydlig underhuggare som Kirov.

Skulle man utnyttja attentatet mot oppositionen, var det emellertid av vikt att förberedelserna fingo framskrida så långt, att hela saken fick något så när ansenliga dimensioner — därav alltså G. P. U:s underlåtenhet att inskrida. Såsom förut framhållits var det förmodligen meningen, att ett ingripande i alla fall, i elfte timmen, skulle ske; när

man nu kom för sent, så motvägdes den — tämligen lindriga — förlust, som stalinismen genom mordet led, av att ett lyckat attentat naturligtvis var bättre för det syfte man nu fullföljde än ett i sista stund stoppat.

Att anklaga de oppositionsmän, som man nu närmast ställde inför rätta, enbart för terroristisk verksamhet var det emellertid inte mycket glädje med. Det kunde inte alls ha den önskade effekten på folkopinionen: Kirovs mord var en sak som denna folkopinion tog med fullständig ro, och de oppositionellas påstådda planer att låta hela bolsjeviksocieteten få göra honom sällskap voro närmast ägnade att väcka dess sympati. För att brottet skulle väcka den tillbörliga avskyn, måste det framstå såsom riktat mot det ryska proletarietets egna intressen. De anklagades avsikt, det tillade man alltså, var att med sin terroristiska verksamhet bana väg för återinförande av kapitalismen. Trodde proletariatet att meningen var att ge fabriker till kapitalisterna och jorden till godsägarna, skulle det reagera som det borde. För att redan från början ställa attentatet i denna belysning arrangerade man genast massavrättningen av de hundra påstådda kapitalistagenterna; det var samtidigt en akt, varmed man underströk att saken hade kolossala dimensioner.

Vid sakens fortsatta utveckling blev det emellertid en del streck i beräkningarna. Det första var tydligen att attentatsmännen själva inte kunde förmås att stå till tjänst med lämpliga bekännelser. Det skulle naturligtvis varit önskligt, att de själva utpekade Kamenev och Zinovjev och några andra kända oppositionsmän som sina uppdragsgivare; därmed skulle man ju fått en glänsande utgångspunkt för aktionen mot dem. De gjorde det tydligen inte; hade de, som man påstod, gjort det, skulle förstås rättegången emot dem hållits för vidöppna dörrar. Under sådana förhållanden voro de obrukbara för den stundande rättegången mot Kamenev och Zinovjev; man tog i en hast och avrättade dem.

Sedan de väl voro ur vägen, började omedelbart denna senare rättegång. Den gav klen resultat. Man hade ju kunnat vänta, att Kamenev och Zinovjev, för vilka det blivit ett slags hygienisk vana att med korta mellanrum genomgå botgöringsprocess, också nu skulle avlägga önskad bekännelse, varefter det skulle bli lönlöst för de andra anklagade att neka. Det måste för rättegångens arrangörer ha varit en ganska stor besvikelse att man inte fick dem längre än till att påta sig det s. k. moraliska ansvaret för mordet. Denna bekännelse, som de väl inte kunnat undkomma, då man för dem framlade referat av yttranden, som de själva fällt, var ett dåligt surrogat för den bekännelse man väntat. Och deras medgivande av att de haft kapitalismens återinförande på sitt program var ju inte mycket värt, då det inte kunde visas att de bedrivit någon verksamhet, som stod i rimligt förhållande till det påstådda syftet. Den omständigheten att det tydligen blivit bekant, att G. P. U. inte haft riktigt rena händer i mordaffären och att man därför nödgades att anordna rättegång mot de leningradiska G. P. U.-männen för att få G. P. U:s skuld reducerad till några underordnade funktionärens slöhet, bättrade inte upp facit av aktionen. Då alla måste förstå, att dessa funktionärer aldrig skulle riskerat att visa denna slöhet, om de inte fått order från högsta håll, var det lite tvivelaktigt, vems moraliska anseende som gått mest skamfilat ut ur affären.

Försöket att få de oppositionella brännmärkta som för socialismen farliga terroristiska våldsverkare hade alltså i första omgången närmast misslyckats. Att nu släppa saken skulle varit ett alltför genant erkännande av fiaskot; det var därför givet att saken skulle återupptas. Närmast gällde det att åter få Kamenev och Zinovjev i bekännartagen. Det gick långsamt. Först sommaren 1936 var deras motstånd brutet; i juli detta år kunde man gå till uppgörelsen med dem, den första Moskvaprocessen.

Nu kunde man alltså under högtidliga former framföra på scenen dessa bägge oppositionella förgrundsfigurer med lämpligt följe som terroristiska förbrytare, vilka

bekänt att de arrangerat Kirovs mord och planerat dess fortsättning. Men den roll man lät dem spela var ändå inte riktigt densamma som man ursprungligen tillämnat dem. Tydligt hade man funnit, att då man några månader tidigare anklagat dem för att ha velat återinföra kapitalismen och förmått dem att bekänna det, det inte verkat riktigt övertygande på opinionen. Fastän de anklagade en gång intygat riktigheten av denna anklagelse, lät man den därför falla och lät dem kraftigt understryka och som speciellt graverande framhålla, att det enda motiv de haft var önskan att själva erövra makten. Därmed var ju den poäng förlorad, som skulle göra brottet avskräckande i det ryska proletariats ögon: alldenstund en regim Zinovjev—Kamenev säkert inte kunde bli värre än Stalins regim, kunde proletariats i deras maktsträvanden inte finna något som hotat dess egna intressen. Därav följde då att man i stället måste finna andra förvärrande omständigheter. Man presterade två.

Trotskij introducerade i affären som dess ledare och chef var den ena. Trotskij själv levde till sin död i den tron att hela Stalins stora aktion iscensatts för hans skull. Trotskij var nämligen, skrev han själv, en fruktansvärd fara för stalinismen, han var dess fiende nummer ett. Inte som ledare av någon rysk s. k. trotskism, vilken överhuvud taget inte existerade, utan genom den strid han i sina skrifter förde mot stalinismen, som han obarmhärtigt avslöjade, och först och främst som stiftare och ledare av den s. k. fjärde internationals, som just begynt sitt segertåg genom världen. Det var denna fara Stalin velat möta genom att anordna dessa rättegångar, där oskyldiga personer tvungos att bekänna fruktansvärda brott. Trotskij skulle framstå som förövarnas inspiratör och onde ande. Att Trotskij borta i sin landsflykt försökte hålla modet uppe genom att på detta sätt smickra sig själv, kan ju vara rätt begripligt, men tas på allvar kan teorien inte. Tanken på Trotskij har alldeles säkert aldrig stört Stalins nattro, sedan han efter Trotskij's definitiva krossande första gången gick till ljuvlig vila efter utkrävd hämnd. Trotskij var redan så grundligt likviderad• som gärna var möjligt; på honom, hans skrifter och hans permanenta revolution hade världen tröttnat, och hans fjärde international var alltför uppenbart dödfödd. När Stalin lät koppla ihop Trotskij med oppositionen därhemma, var det inte för att få Trotskij komprometterad såsom primus motor till de brott oppositionen beskyldes för att ha begått — det var för att få oppositionen komprometterad såsom stående under en så okänd herres ledarskap och omöjliggöra för den ryska folkopinionen att hysa någon sympati för den. Fick det ryska proletariats klart för sig, att oppositionen givit sig i lag med denne notoriske folk-fiende, så skulle det vara immunt mot varje påverkan av oppositionens idéer, då skulle det se på den med samma avsky som man lärt det att betrakta Trotskij med.

För den händelse att i alla fall bilden av Trotskij i bakgrunden inte skulle verka skrämmande nog, lät man honom gå fram arm i arm med en kompanjon: Gestapo. Det var en sak som inte borde kunna förfela sin effekt på den ryska folkopinionen. En opposition, som associerat sig med Gestapo för mordet av ryska män — hur upprörande! Helst som man ju redan hade G. P. U., som gjorde den saken så förträffligt.

Inte heller denna process blev någon riktig succé. Intrycket skämdes redan av en del förargliga regifel, som hastigt blottades. Att man råkat förlägga en trotskistisk överläggning till ett icke existerande hotell Bristol i Köpenhamn — förmodligen var det Stalin själv som med Stockholmshotellet Bristol i dunkelt minne proponerat namnet — och att man i fatal glömska av att det var en fnurra på tråden mellan nazismen och judarna presenterade några judar som Gestapos emissarier väckte, åtminstone i utlandet, en för arrangörerna något penibel munterhet. Värre var att de anklagade — de förmenta Gestapo-agenterna förstås frånräknade — inte kunde förmås att stå till tjänst med bekännelser om sitt samarbete med Gestapo. Då hela processen var lagd så, att det var de anklagades bekännelser som skulle bevisa deras skuld och något annat bevismaterial inte fanns, var ju

detta högst obehagligt, helst denna anklagelsepunkt i sig själv ställde publikens godtrogenhet på ett nästan orimligt hårt prov. Den omständigheten att vid den fortsatta razzian Gestapo aldrig vidare nämndes, visar också att man förstod att numret inte gått. Men inte heller i övrigt gav processen, det är tydligt nog, den behållning som man väntat. Hela den demonstrerade tavlan av en trotskistisk mördarligen, som velat komma Stalin och hans män till livs för att själv erövra makten, hade uppenbarligen inte gjort den hälsosamt skrämmande effekt på folkopinionen som man beräknat — antingen det nu berodde på att folk inte tagit den på allvar eller därför att ett sådant anslag mot stalinismen förefallit folk som en likgiltig eller till och med sympatisk sak. Att Stalin verkligen kommit till en sådan insikt om att anklagelserna mot oppositionen för terroristiska planer var ett tämligen inefektivt vapen framgår av att det vapnet nu fördes tillbaka till andra linjen och att han för stridens fortsättning lät köra fram artilleri med grövre kaliber och anbragt i omsorgsfullare förberedda positioner.

Nu blev det oppositionens förhoppningar att ett nytt krig, inlett med fientligt anfall på Ryssland och ryskt nederlag, skulle rädda världssocialismen, som lades till grund för ett helt komplex av anklagelser, vilka framställde de s. k. trotskisterna mindre som fiender till Stalin och hans närmaste än som fiender till det ryska proletariatet och dess livsintressen. Det behövdes därvid bara ett par enkla grepp för att förvandla dem från goda leninister, som intagit en rent leninsk position, till skändliga förbrytare mot det ryska folket.

För det första gjorde man en — inte alldeles oväsentlig — revision av leninisternas program. Att de i det av dem önskade kriget och ryska nederlaget sett ett medel att få den socialistiska utvecklingen bragt på rätt bog igen gick man i anklagelserna mycket noga förbi; när de velat krig, var det, hette det, med den beräkningen att genom de anfallande makternas försorg kapitalismen skulle restitueras i Ryssland. I detta reviderade skick kunde programmet synnerligen väl brukas för att mobilisera de ryska massornas indignation mot oppositionen. Nu kunde man vädja till det ryska proletariatets fruktan för kapitalismens återinförande med betydligt större hopp om framgång än när man försökt skrämma proletariatet med det arbete för kapitalismen, som Kamenev och Zinovjev skulle ha utfört genom att moraliskt påverka den leningradska ungdomen till attentat: samarbetade oppositionen med utländska makter för denna uppgift var det hela ju en fara att räkna med. Och nu kunde man också fritt släppa lös den folkliga indignationen emot dessa förrädare, som velat föra landet till krig och nederlag. Det var ju en utmaning mot både massornas fredskärlek och fosterlandskärlek. Den förra, vars styrka var känd, kunde i varje fall väntas reagera kraftigt. Om också den senare skulle ge några utslag, var mera tvivelaktigt, alldenstund det var tämligen oklart, om Stalins arbete på att lära det ryska folket patriotism hunnit bära vederbörlig frukt.

Men för att trotskisterna skulle framstå som tillräckligt nattsvarta bovar fordrades också en sak numro två: de måste anklagas för och bringas att bekänna att de ur sitt teoretiska program dragit praktiska konsekvenser. De hade ansett ett krig önskligt och hoppats på det — så anklagades de då också, vilket föll sig rätt naturligt, för att ha tagit mått och steg för att få kriget i gång: de hade, hette det ju, fört förhandlingar med främmande makter för att animera dem till anfall på Ryssland och därmed begått fruktansvärt högförräderi. De hade önskat ryskt nederlag — det låg ju då i själva verket rätt nära att anklaga dem för att ha försökt förbereda nederlaget genom sabotage och skadegörelse i stor skala. Det var ju ett brott, som massorna i sin förmenta entusiasm för det stora femårsplansverket kunde väntas särskilt kraftigt reagera emot; samtidigt befriade sig stalinismen själv från ansvaret för åtminstone en del av dessa ledsamma kalamiteter, som det eljest låg så nära till hands att förklara som naturliga följder av det sätt, varpå femårsplans-arbetet bedrevs. Ännu en finess var det för resten med dessa sabotageanklagelser. Att få folk att tro på trotskisternas brottslighet, när man kunde peka på konkreta saker och ting som betecknades som resultat

av deras verksamhet, var naturligtvis lättare än när man eljest måste invitera allmänheten att tro, att de begått brott som inte lämnat några spår efter sig. Och trodde folk det ena, kunde det lättare tro också det andra.

Då man vid uppbyggandet av anklagelseakten till den andra processen alltså visserligen konstruerade ganska fritt men dock lät det hela vila på en bas av sanning, fick man denna gång ihop något som verkade något så när presentabelt; det fanns åtminstone ett visst sammanhang och system i konstruktionen. Själva processen gick också mycket glattare än den första. Regien var nu betydligt bättre. De anklagade bekände fermt vad de skulle bekänna utan att denna gång komma med sådant, som direkt kunde visas vara falskfabrikat — ett undantag utgjorde dock Pjatakovs berättelse om hans resa till Norge. I det hela kunde man vara belåten.

Nu följde emellertid ett extra intermezzo, som man från början inte räknat med, men som skickligt inkomponerades i helheten. Under förundersökningen till den just avslutade processen hade den anklagade Radek räddat sitt liv genom att ge Stalin en del tips angående den under förberedelse varande militärsammansvärjningen. Armécheferna och leninisterna hade naturligtvis eljest inga barn ihop: även om de voro av samma mening angående stalinismens fördärlighet hade de alltför olika åsikter om vad som borde avlösa den. Men att generalerna i någon mån konsulterat Radek är begripligt. Radek hade uppträtt i pressen med en del artiklar, som under det att Litvinov var ivrigt sysselsatt med sitt arbete på att orientera Ryssland mot västmakterna tämligen genomskinligt pläderade för vänskap med Tyskland. Det låg nära till hands för militärerna att i någon mån söka kontakt med honom; hans notoriska opålitlighet och lösmynthet hade de väl inte riktig kunskap om, och att Radeks artiklar tillkommit på Stalins beställning kunde de inte veta.

Radeks avslöjanden kommo tydligen för Stalin som en bomb. Om han också förut haft klart för sig att han förr eller senare måste ta itu med den militära oppositionen, måste han nu sätta denna sak före alla andra på dagordningen. Därvid måste emellertid den handläggas med viss försiktighet; uppgörelse med dessa mäktiga herrar var inte ofarlig. Vad som komplicerade saken var att G. P. U. tydligen inte var pålitlig: att Jagoda och hans män inte kunnat undgå få reda på militärstämplingen var givet, men detta vetande hade de behållit för sig själva. Innan Stalin vände sig mot militärerna måste alltså G. P. U. rensas. Även detta var riskabelt: gick han bröstgänges till väga mot G. P. U., kunde den mäktiga institutionen göra gemensam sak med arméledningen och då var stalinismen tillspillogiven. G. P. U.-chefen Jagoda blev alltså nu högst försiktigt avlägsnad, i det att han först sändes över till postverket — visserligen en degradering men av inte alltför uppseendeväckande slag — för att sedan därifrån vidarebefordras till fängelse som vanlig kriminell bandit: då hela Ryssland visste att han i själva verket var en sådan, kunde det hela ske utan att den verkliga anledningen till hans fall misstänktes. Samtidigt rensades också andra misstänkta G. P. U.-män försiktigt ut och institutionen fick en ny chef, Stalins speciellt förtrogne, Jezjov, som redan förut arbetat åt Stalin i delikatare uppdrag vid sidan av G. P. U. Ivriga ansträngningar gjordes under tiden att invagga militärerna i säkerhet, så att de inte skulle påskynda sin kupp; bl. a. hedrades Tuchtjevskij med stort och smickrande förtroendeuppdrag: han utsågs att bli sovjetstatens representant vid kröningen i England; ingen var, hette det, mera värdig än han för detta uppdrag.

Sedan förberedelserna voro klara, slog Stalin till. I stället för att resa till England fick Tuchtjevskij vandra i fängelse och avrättades tydligen där omedelbart; de andra generalerna och marskalkarna infångades också och expedierades lika snabbt; en av dem, Gamarnik, begick självmord innan man hann gripa honom. Sedan meddelades officiellt, att rättegången ägt rum och att de avrättade bekant sig ha drivit förrådiska stämplingar med främmande makter; då de voro kända som tyskvänner lät det icke absolut otroligt. Om deras huvudsakliga och faktiska brott, förberedelserna till militärkupp, nämndes inte

ett ord. Det var också begripligt. Om den övriga oppositionens påstådda terroristiska verksamhet hade man fritt kunnat utbreda sig; vad man därvid serverade: mord på några sekundära statister, misslyckade mordförsök på några litet mer betydande män och lösa planer att mörda även de mest betydande, kunde endast illustrera hur lönlöst det var att vilja bekämpa stalinismen med terror. Att ge allmänheten detaljer om det militära anslaget mot Stalin var däremot farligt, ty fick folk den uppfattningen, att attentatsmännen varit nära att lyckas och att attentatsverksamhet alltså hade chanser att kunna bedrivas med framgång, kunde det stimulera andra att göra om försöket.

När man efter denna mellanrätt, som man antog att publiken slukat med god smak, övergick till nästa utspisning med antioppositionsdiät och den trotskistiska anrättningen vid tredje Moskvaprocessen åter värmdes upp, hade man inte fullt samma tillit till att den utan vidare skulle gå ned; nu ansåg man det nödvändigt att tillsätta några extra kryddor. För att möta det tydligen ännu inte helt övervunna tvivlet på att Lenins män verkligen kunnat bli förrädare mot socialismen lät man tredje processens anklagade bekänna, att de — vilket då också kunde antas gälla de tidigare anklagade och dömda — redan på Lenins tid varit endast camouflerade socialister, som arbetat för kapitalismen och stått i kapitalistiska staters sold. Lyckat var greppet knappast. Visserligen slapp folk på det sättet att tro på att socialistiska veteraner undergått en mirakulös omvändelse till kapitalismen — men frågan var om det var lättare att tro, att Lenin omgivit sig med förrädare. Som stöd för att de verkligen spelat en sådan dubbelroll sökte man styrka att de överhuvud taget voro mindervärdiga subjekt; det skedde genom att vid denna rättegång i större utsträckning än vid de föregående koppla ihop de anklagade med personer som otvivelaktigt voro det och vilkas tillhörighet till två illa kända institutioner utgjorde en borgen för det: dels några agenter från den tsaristiska ochranan, dels den fallne G. P. U.-chefen Jagoda. Hade leninisterna kunnat ge sig in med dessa fula fiskar, vore de själva förstås inte vackrare.

Samtidigt härmed ansåg man det välbetänkt att nu friska upp anklagelsen mot trotskisterna för terroristisk verksamhet. Tydligen hade man förstått, att det inte såg riktigt bra ut att man satt den verksamheten i skymundan efter att en gång, vid den första Moskvaprocessen, gjort den till oppositionens centrala. Några nya trotskistiska attentat behövde demonstreras, och så introducerade man då de tre läkarna, som man av helt annan orsak ville komma åt men som med fördel kunde presenteras som trotskismens redskap för exekverande av dess mordgärningar. Till yttermera visso ådagalade man att trotskisterna tidigt givit prov på terroristiska anlag och böjelser: de hade nämligen, hette det, på sin tid planerat mord på Lenin, som alltså haft en fatal otur vid val av sitt närmaste umgänge, i det han omgivit sig med folk som inte bara varit svurna fiender till hans idéer utan också traktat efter hans liv.

Att de nya stöttor, som Stalin på detta sätt försett sin onekligen skickligt hopkomna men dock ganska bräckliga konstruktion med, inte riktigt gjorde sig och att det hela nu inte verkade mer solitt än förr utan snarare tvärtom, kunde Stalin väl knappast dölja för sig. Det tillbud till ras, som inträffade vid processen, kunde väl inte heller annat än förskräcka honom. Vilka slutsatser publiken måste dra av att en av de anklagade inte stod fast vid de bekännelser som han avgivit inför G. P. U. — och för resten av att han efter en natt hos G. P. U. återkom som foglig bekännare — kunde han ju inte göra sig några illusioner om. Han måste också ha förstått att det system, som han infört i den ryska rättsskipningen, detta system enligt vilket anklagaren komponerade brotten och de anklagade blott hade att med ruelle bekänna dem, inte längre var hållbart — han hade spänt bågen så hårt, att den nu visade tendenser att brista. Det var tydligen tid att sätta punkt.

Han kunde göra det utan olägenhet. Processerna hade fyllt sin uppgift. De hade för det första givit honom möjlighet att göra sig av med de farligaste oppositionsmännen. De hade för det andra, om också kanske icke fullt övertygat folkopinionen om trotskisternas

nattsvarta bovaktighet, i alla fall preparerat denna opinion så pass att Stalin vid sidan av den mera europeiska del av razzian, som pågått i rättssalen, kunnat driva den rent asiatiska del, varigenom han runt om i samhället slagit ned alla element, som ur någon synpunkt varit honom obekväma. Sedan det av processerna framgått vilken vidd de trotskistiska stämplingarna haft och vilka smutsiga hundar trotskisterna varit, hade det ju kunnat verka naturligt att G. P. U. fann trotskister vid varje steg och rimligt att trotskisterna utan vidare expedierades, varhelst de påträffades.

Så slöt då Stalin nu, i början av 1938, fred med det ryska samhället. Och inte nog med det. I känsla av att razzian när allt kom omkring gått folk litet för hårt på nerverna sökte han något släta över det intryck den gjort, nu upptäcktes det att man gått litet för hårt fram; en del oskyldiga hade tyvärr råkat komma med i det stora svepet. Åter var det Stalins redskap, de olycksfågarna, som missförstått hans intentioner och varit framme med sitt överdrivna och omdömeslösa nit. Jagodas efterträdare, Jezjov, hörde till dem; han avpolletterades, efterträdd av kaukasiern Berija; andra alltför energiska oppositionsbekämpare fingo följa honom. För en tid upplätos tidningsspalterna för avslöjanden om vilka hårresande missgrepp som begåtts. En del folk returnerades från koncentrationslägren; en del ur partiet uteslutna togos tillbaka igen. I fråga om de oskyldigt avrättade var ju ingenting att göra men frid över deras minne)

En fråga återstår emellertid att besvara. Om de anklagelser, som Stalin lät rikta mot sina offer, på ovan visat sätt till mycket stor procent voro falska, hur skall man då förklara bekännelserna? Hur kunde man förmå de anklagade att genom dessa bekännelser själva ge sovjeträttvisan det material, på vilket de kunde dömas till döden? I och med bekännelserna ansågs ju nämligen saken, trots att intet bevismaterial framlades, klar, något som även framstående västerländska rättslärda förklarar vara juridiskt oangripligt — för vanligt förstånd förefaller det visserligen något svårt att förlika att man å ena sidan framställde de anklagade som ett mänskligt avskum, i stånd att begå de värsta brott, å andra sidan som sanningsvittnen, vilkas uttalanden inför rätta man måste hysa obetingad tilltro till.

Bekännelsernas gåta har inte litet brytt Västerlandet och kan också synas svårlöst. Om de anklagade vid förundersökningarna hos G. P. U. bragts att tillstå brott, som de aldrig begått, är detta visserligen inte så underligt: G. P. U:s konst att med väl-utexperimenterade medel frampressa lämpliga bekännelser var utan tvivel bragt till hög fullkomning. Men vad som onekligen förefaller svårt att förstå är för det första, att de inte — med ett undantag — vid rättegångarna togo de falska bekännelserna tillbaka. I rättssalen gick det ju dock något så när europeiskt till; de anklagade hade här möjlighet att tala till hela världsoptionen och Stalin själv hade liksom tagit denna opinion till vittne på att allt gick rätt till. Hade de där ropat ut sin oskuld och röjt det sätt, varpå G. P. U. pressat fram bekännelserna av dem, skulle ju världen utan vidare ha trott dem; Stalin skulle inte haft någon möjlighet att vederlägga dem och då inte heller, av hänsyn till samma världsoption, vågat röra dem. De skulle ha räddat sina liv och samtidigt tillfogat Stalin ett fruktansvärt nederlag. Svårbegripligt är för det andra, att de långt ifrån att vid rättegångarna ta bekännelserna tillbaka, gjorde de mest energiska ansträngningar att övertyga auditoriet om sin skuld, formligen frossade i självanklagelser, överbjödo anklagarmakten i understrykande av brottens gräslighet, med ett ord villigt och aktivt bidrogo att tillrättalägga allt för dödsdomarna. Hur förklara detta deras uppträdande i rättsalen?

En sak må redan från början påpekas: om man inför svårigheten att förklara hur oskyldiga kunnat fås att avlägga dylika bekännelser antar att de anklagade bekände därför att de verkligen voro skyldiga, gör man endast bekännelserna dubbelt gåtfulla. Voro de anklagade folk med sådant samvete och sådana nerver, att de kunnat begå de ohyggligaste brott utan att besväras av moraliska betänkligheter eller rygga tillbaka för den enorma risk de löpte, så är det omöjligt att förstå, hur de kunnat sjunka samman till ynkliga ångerfulla

botgörare. Redan frampressandet av bekännelserna vid förundersökningen bör då ha varit svårt för G. P. U., då objekten i detta fall måste förutsättas ha varit alldeles särskilt hårdfjällade. Och att de inte begagnade de chanser som den offentliga rättegången gav dem utan tvärtom beredvilligt själva assisterade vid laddandet av avrättningsvapnet, är absolut oförklarligt. Det kunde inte ha varit bevismaterialets tyngd som tvungit dem. När, som sagt, intet sådant framlades vid processerna, så berodde det naturligtvis på att det intet fanns att framlägga; även om man föregav, att de anklagades brottslighet inte behövde styrkas ytterligare, sedan de bekänt, så är det ju uppenbart att om objektiva bevis funnits, skulle man inte nekat sig att presentera dem. Men hade de alltså skött sig så fint, att de inte kunnat konfronteras med fällande bevis, så skulle det ju varit rent idiotiskt av dem att inte kämpa för sitt liv vid rättegången. Förlora något på att göra det kunde de ju inte, men däremot hade de goda chanser till vinst. Genom att som nu konsekvent vidhålla och insistera på sin skuld, kunde de endast vara fullständigt säkra på att förlora sina liv.

Det gäller alltså att försöka finna det medel som kunnat förmå dem att fast de voro oskyldiga till de brott som förevidades dem ta dem på sig. Ett medel som måste ha varit så effektivt att Stalin kunnat vara säker på att de skulle uppträda som de gjorde. Hade det funnits någon risk -för att de, efter att visserligen ha varit medgörliga under förundersökningen, skulle ställa till skandal vid rättegångstillfället, då de inte längre stodo under G. P. U:s omedelbara press, skulle det naturligtvis inte ha blivit någon offentlig rättegång alls. D. v. s. de skulle ha behandlats på samma sätt som armécheferna, om vilka blott meddelades, att de vid slutna rättegång bekänt — i deras fall förekommo, det kan man vara övertygad om, inga bekännelser och förmodligen heller inte någon rättegång. På vilket sätt hade man lyckats få till stånd det formliga avtal med de anklagade, som tydligen förelåg, och hur kunde Stalin vara säker på, att det avtalet skulle hållas?

Åtskilliga teorier ha framställts. Bland dem må redan från början utsorteras en, som folk, som tror sig förstå bolsjevikisk psykologi, på senare tid synes ha stannat vid såsom den enda plausibla. Stalin skulle ha lyckats — bl. a. genom personlig övertalning av de främsta anklagade — övertyga dem om att bolsjevismen behövde detta offer av dem. De voro hans motståndare, men över dem och deras inbördes strid stod den stora gemensamma saken, bolsjevismen, som de bägge tjänade, låt vara att de hade lite olika uppfattningar om hur den skulle praktiseras. Att arbeta för bolsjevismen på de linjer de velat följa, voro de ju nu för alltid avskurna från; så borde de nu göra bolsjevismen, sådan han representerade den, en sista tjänst — och det kunde de göra genom att spela den roll han pålade dem. Den saken skulle de ha gått med på; känslan för partiet och partidisciplinen skulle ha förmått dem till det.

Teorien är fantastisk. Utan tvivel voro de goda bolsjeviker med stark känsla för sina bolsjevikiska förpliktelser — men detta kunde inte föra dem till någon villighet att offra sig för Stalin utan precis tvärtom: alldenstund Stalin enligt dem var förrädare mot bolsjevismen, skulle de genom att gå honom till handa göra sig delaktiga i hans förräderi, d. v. s. göra raka motsatsen till vad deras plikt mot bolsjevismen krävde. Teorien förutsätter ju, att Stalins fiender, när de inte själva kommit i tillfälle att störta honom, hellre sago att han satt kvar än att han störtades av tredje man: hellre en bolsjevikisk regim med Stalin än en icke bolsjevikisk, d. v. s. då förmodligen en kapitalistisk. Denna förutsättning håller inte streck: Stalins regim framstod för dem som den skadligaste tänkbara: i valet mellan den och en kapitalistisk föredrogo de utan minsta tvivel den senare. Stalins regim komprometterade socialismen och spärrade vägen för etablerande av riktig socialism; kapitalismens återinförande skulle på mycket kort tid öppna vägen för den riktiga socialismen. Detta hade varit deras åsikt hela tiden; det finns ingenting som motiverar att de i fängelset kommit till en sådan ändrad uppfattning om stalinismens skadlighet, att de nu efter många års strid mot den velat hellre såsom lik tjäna denna urartade bolsjevism än

försöka rädda sina liv för att såsom levande fortsätta att tjäna den äkta bolsjevismen.

Teorien löser alltså inte gåtan. Det kan påpekas att den synes emanera från emigrantryskt håll, där man velat mildra det vidriga intrycket av detta skådespel, där Stalins offer pryglade sig själva. Det hela blir på detta sätt från de anklagades sida högt hjältomod, en offervillighet för den revolutionära saken i stil med och överträffande den ryska revolutionshistoriens mest upplyftande exempel. Över sina revolutionärer och deras upphöjda heroism har den ryska offentliga meningen alltid varit stolt, även där den inte sympatiserat med deras idéer; det är i alla fall, menar man, något stiligt över dem. Västerlandet har inte maken till det. Det är tydligen denna lilla nationella fåfänga som kommit teoriens upphovsmän att lansera den: ter sig saken mystisk ur västerländsk synpunkt, beror det på att Västerlandet inte förstår det förnämliga i det ryska revolutionära psyket.

Ett stycke längre — men också blott ett stycke — kommer man med mindre sinnrika men närmare till hands liggande och också redan från början framförda teorier. Den närmaste, som väl alla till en början tänkt på, är att offren varit föremål för tortyr. Att sådan verkligen applicerats på offren vid förundersökningarna kan det nog inte vara något tvivel om. De primitivaste påverkningsmetoderna av det slaget kunde man visserligen inte använda: man visste ju att när de anklagade framställdes inför rätta, många misstänksamma ögon skulle spana efter om de buro spår av att ha undergått kroppslig tortyr. Men tredje gradens förhör kunna ju ske även utan glödande järn och tumskruvar; bland annat är det väl knappast någon gräns för vart man kan få en anklagad genom dygnslånga förhör vecka ut och vecka in; sådana ha tydligen här praktiserats nästan obegränsat. Men om detta väl kan förklara, att de kollapsat inför undersökningledarna, förklarar det inte varför de vidhöllo bekännelserna inför rätta och där voro angelägna att själva understryka vidden av sina brott. Teorien kan då utbyggas med att man hotat dem med fortsatt tortyr, nu också av grävsta fysiska slag, om de misskötte sig under rättegången. Uppförde de sig väl, skulle de visserligen dö men dö en human död, få en kula i nacken; vägrade de, skulle de så småningom torteras ihjäl — de skulle dö ”den andra döden”. Att man verkligen brukat det medlet är uppenbart. Då vid tredje rättegången Rykov och Bucharin gjorde några små ansatser att försvara sig, kom åklagaren med några ord, i vilka det inte är svårt att upptäcka en erinran om vad som väntade dem, om de spolierade programmet. ”Ni tar alltså”, hette det hotfullt, ”avstånd från de bekännelser, som ni själva frivilligt avgivit”. Med andra ord: Ni vill bryta avtalet, kom ihåg, att vi då inte heller känna oss bundna av det — en tämligen genomskinlig erinran om ”den andra döden”, som ögonblickligen kom de anklagade att falla undan.

Medlet kunde tyckas rätt probat — och dock: var det fullt effektivt? Kunde Stalin fullt lita på det? Skulle inte i alla fall, det måste han fråga sig, de anklagade göra försöket att rädda sig genom att tala ut vid rättegångarna, i förvisning om att de skulle komma att stå under världsoptionens skydd och att Stalin inte skulle våga överlämna dem i G. P. U:s händer för vidare behandling.

Nästa teori, också närliggande, är att de anklagade lockats att ingå den sagda pakten med Stalin genom löften om benådning. Den metoden bör ju, tycker man, med framgång ha kunnat tillämpas i varje fall vid den första rättegången. Tanken att Stalin verkligen skulle gå till avrättning av några av Lenins närmaste män, som dessutom under en följd av år varit hans egna intima medarbetare, föreföll då ännu så fantastisk, att det är fullt begripligt att offren verkligen kunnat tro på löften om benådning; Zinovjev och Kamenev kunde med så mycket större skäl göra det som de ju många gånger fått förlåtelse efter avlagda bekännelser. Den oberörda ro, varmed de mottogo dödsdomarna, tyder också på att de verkligen fått löften och litade på dem. Får man tro den efter avrättningen allmänt spridda uppgiften — det är naturligtvis ovisst om man kan göra det — skulle åtminstone Zinovjev

varit så viss på benådningen, att han blev fullständigt från sina sinnen, då sanningen i sista ögonblicket gick upp för honom; han vrålade, påstås det, som ett vilt djur.

Sedan den första Moskvaprocessens offer avrättats, var däremot medlet föga användbart — låt vara att man vid den andra rättegången i alla fall skonade ett par av de anklagade, förmodligen bl. a. för att medlet inte skulle bli helt obrukbart vid nästa process. Att de anklagade, med den kännedom de hade om Stalin och med det öde som drabbat den första processens offer för ögonen, skulle kunnat sätta någon egentlig tro till nådelöften var ju så gott som omöjligt. De måste ju misstänka, att dylika löften utgjorde en krigslist av Stalin: när de av detta lockbete förmåtts att offentligen bekänna, skulle han nog göra bruk av bekännelsen. Det hela skulle ju betyda, att de satte i hans, hand ett vapen, som han inte skulle försumma att använda. Åtminstone måste Stalin, som inte hade minsta tanke på att skona deras liv, ha stark förmodan att de anklagade skulle resonera på det sättet: slöt han ett sådant avtal med dem, garanterade det honom inte emot att de vid rättegången skulle bereda honom en obehaglig överraskning. Dylik ömsesidig mistro hindrade också ett avtal om att Stalin, ifall de fogade sig i hans regi för rättegången, skulle skona deras familjer och närstående, vilka han hotade att eljest förgöra. De anklagade kunde inte lita på att han, när de väl bekänt och avrättats, skulle hålla sitt löfte, och Stalin kunde inte vara säker på att de togo hans löften för kontanta och avhöllo sig från att vid rättegången ställa till tråkigheter.

Tydligt är alltså att Stalin måste ha haft något i bakfickan, som gav honom säkerhet för att det hela skulle gå programmässigt. Man kan också i själva verket förstå vad det var. Vad som gjort att de anklagades beteende förefallit så gåtfullt har varit att de i regeln ansetts som helt oskyldiga — det antar t. ex. Trotskij. Om de verkligen varit det och vetat, att Stalin inte alls hade något material till hands, på vilket de kunnat fällas, då skulle de naturligtvis ha kämpat för sina liv. Men några sådana snövita oskuldsänglar voro de, såsom förut visats, nättopp inte. Vad man måste ha i minnet är att deras syndaregister, även om man stryker de extraposter Stalin fört in i det, tvärtom var långt och rikhaltigt. De voro, trots sin oskuld till det mesta och värsta som Stalin anklagade dem för, så skuldbetungade, att det var lönlöst för dem att försöka försvara sig.

Att de gamla leninisterna — för att först vända sig till dem — befunno sig i en situation, där de voro avskurna från möjligheten att med framgång hävda sin oskuld, framgår klart av vad som tidigare sagts. De stodo i skarp och oförsonlig motsats mot Stalin och hans politik, på vars framgång de tvivlade, vars redan uppnådda resultat de underskattade och vars socialistiska karaktär de förnekade, det hela så mycket mer graverande som de flesta av dem till och med i flera olika repriser avsvurit sina förvillelser och förbundit sig att uppge sin opposition. Nu hade de gått så långt, att de hyst den uppfattningen att revolutionen och socialismen kunde räddas endast genom en regimförändring, varigenom Stalin störtades; de skulle med glädje sett att han röktes ur vägen och hade, i samma mån som den internationella situationen komplicerades, satt sitt hopp till att ett nytt världskrig, i vars första akt Rysslands nederlag var givet, skulle öppna nya perspektiv för socialismen både i Ryssland och världen i övrigt. Det var, allt detta, ju inga småsaker. Det var helt enkelt förbrytelser, som — det kunde de säga sig själva och man försummade heller inte att säga dem det — i och för sig voro nog för att Stalin utan förbarmande kunde slå dem ned. Även om de försökte fritaga sig från de tillägg man gjort i anklagelseakterna, skulle det alltså inte tjänat något till: vad de faktiskt låtit komma sig till last och som inte var svårt att bevisa var nog för att rendera dem döden.

Och vidare: skulle ett försök att klara sig undan de extra anklagelserna över huvud taget kunna lyckas för dem? Skulle någon tro dem, om de vid rättegångarna bedyrade, att de visserligen gärna skulle sett att Stalin och hans stalinister mördades men själva ingenting gjort för att få önskemålet förverkligat — skulle inte den av stalinismen suggererade ryska

publiken mottaga en dylik försäkring med hån och skulle inte den utländska, som nu en gång för alla, som sagt, är benägen att sätta likhetstecken mellan rysk revolutionär och terrorist, möta försäkringen med skepsis? Skulle någon fästa avseende vid en försäkran om att de visserligen hoppats på fientliga maktens anfall på Ryssland men överksamt suttit och väntat på det evenemanget? Folk, som vidginge en så odiös sak som önskan att se fosterlandet anfallet och besegrat, kunde knappast tänkas ha hesiterat inför försök att hjälpa ett sådant anfall på traven och inför åtgärder för att befordra nederlaget: de voro ju alla kända som handlingens män, som rimligtvis inte suttit med armarna i kors.

Även om de mera sekundära personerna i processerna gäller det, att de hade så pass mycket på sitt samvete att de måste, förstått att försök att försvara sig mot de falska anklagelserna inte det ringaste skulle hjälpa dem. Så var fallet med Jagoda. Det är inte minsta tvivel om att han var en i allra högsta grad kvalificerad brottsling, som under sin ämbetsutövning tillåtit sig de mest oerhörda saker och ting — det var ju också för ett litet urval av dem han först häktades. När han sedan i tredje rättegången befordrades till trotskist, var det inte den ringaste idé för honom att bestrida de anklagelser, som riktades mot honom i den egenskapen. Vad han verkligen förbrutit var nog för att han skulle kunna dömas till döden några gånger om. Det var i hans situation en ren heder för honom, att han i stället för att bli avrättad som en vanlig bov — de ursprungliga anklagelserna mot honom nämndes inte ens vid rättegången — fick lida döden som trotskist.

Inte heller för läkarna var det någon uträkning att försöka försvara sig. Också de måste ju ha förstått, att deras sak stod fruktansvärt illa. De hade i sin egenskap av framstående vetenskapsmän och kanske alldeles särskilt i sin egenskap av bolsjevikledningens livläkare trott sig vara tabu och därför rikligt utnyttjat det privilegium de trott sig ha att av hjärtans lust smäda bolsjevismen. När de nu, till sin egen överraskning, häktades och, till sin ännu större överraskning, ålades att spela trotskister eller i varje fall trotskismens hjälpare, gick det nog tämligen lätt att övertyga dem om att de ingenting kunde vinna genom att vägra. Vad de i verkligheten låtit komma sig till last genom att i årtal öppet ge uttryck åt sina klart kontrarevolutionära sympatier var nog för att räddningslöst utlämna dem åt Stalins nåd eller onåd.

Men inte nog härmed: i reserv hade Stalin säkert åtskilliga koffertar smutsigt linne, som han samlat ihop i de anklagades garderober och som de för intet pris ville ha demonstrerat i rättegångssalen. I årtal hade de gamla leninisternas liv och leverne i och utanför deras tjänst noga bevakats, deras post öppnats, deras förflugna ord och misstänkta handlingar bokförts. — det var säkert imponerande dossierer ur Stalins skåp, som förelagts dem vid förundersökningarna. Att de höga bolsjevikfunktionärerna grundligt missbrukat sin maktställning, om också kanske inte lika svårt som Jagoda, kan man taga för givet; sådana saker togos i allmänhet inte så noga men skulle nu kunnat göras affär av. Likaså är det klart, att de anklagade gjort och sagt mycket, som, om det också egentligen var rätt harmlöst, dock kunnat framställas i kriminell dager. Några renlevnadsmän i sin personliga vandel voro de naturligtvis inte heller och åtskilligt skulle kunnat framdragas som de — inte minst med hänsyn till sina efterlevande — måste frukta att få utbasunat. I läkarnas fall nekade man sig förresten inte att låta detta dolda vapen framskynta: man plattade vid rättegången till en av dem genom att erinra honom om en liten sedlighetsaffär, som han hade på sitt samvete.

I medvetande om att vad de bevisligen låtit komma sig till last eller i varje fall inte hade den ringaste utsikt att kunna frita sig från var så graverande, att en vägran att avlägga bekännelser om vad de inte gjort inte kunde rädda dem utan blott skulle leda till att de fingo lämna livet ännu värre komprometterade föllo de alltså till föga. De voro fast och hade ingenting annat att göra än att foga sig i regien. De medel som ovan nämnts kunde i denna situation ha ytterligare stimulerande inverkan på deras villighet att göra allt vad man

begärde av dem. Hotelser, som om de haft någon utsikt att klara sig vid rättegången säkert skulle varit verkningslösa, blevo av fruktansvärd verkan: livet var under alla förhållanden förverkat, följaktligen stod nu valet endast mellan en smärtfri död och ”den andra döden”. Och utsikten till benådning, som de säkert inte skulle spekulerat i, om de sett en utväg till att kunna fria sig, kunde, i den situation de befunno sig i, bli ett halmstrå, vid vilket de klamrade sig fast.

Men ännu en sak kunde förmå dem att åtaga sig den begärda rollen. Voro de förlorade, kunde det när allt kom omkring ha sin fördel för dem att göra sin sorti ur livet med dessa bekännelser på sina läppar. Bekännelserna kunde i själva verket gagna deras eftermäle. Visserligen kunde de — som säkert med vämjelse avgåvo sina ångerfulla deklamationer — inte inbilla sig, att de därmed kunde väcka publikens vekare känslor och förmå en opinion, som de själva skulle bibringa den övertygelsen, att de levat som förbrytare, att skänka dem sin aktning därför att de i alla fall förstått att dö som goda revolutionärer. Att detta välförhållande på slutet skulle ha en sådan effekt — det är möjligt att Stalin försökt inbilla dem det — trodde de säkert inte på, och utsikten att bli tagna för ett slags moderna rövare på korset och att på deras maner reparera sitt renommé tilltalade dem säkerligen inte — det smakade dem helt visst alltför mycket Tiflis' teologiska seminarium.

Men däremot förefaller det sannolikt att de räknat med att de genom den botgöring Stalin inviterade dem till kunde gagna sitt eftermäle på ett sätt, som Stalin inte tänkt på. Dessa ynkliga syndabekännelser skulle visserligen, det måste de ha förstått, verka vidriga på dem som togo dem på allvar. Men skulle de kunna tas så? Skulle inte i varje fall den mera reflekterande delen av publiken förstå, att det inte var ett dugg mening med dem? Skulle den inte förstå, att då de på detta onaturliga sätt förnedrade sig, det var därför att de spelade en roll som var dem påtvungen — att de måste ljuga och att deras bekännelser alltså voro noll och ingenting värda. Det är möjligt att Stalin med välbehag bevittnade hur de tumlade om i självförebärrelser och självförakt, hur de ansträngde sig att utmåla de brott som de bekände som så himmelskriande som möjligt, hur de vältrade sig i stoffet för honom och hans socialism. Men det var i alla fall ett svårt regifel att man inte modererade dessa botgöringargier, som de anklagade tydligen med flit gjorde så över all måtta extravaganta. Här hade de i själva verket funnit ett sätt att trots allt, samtidigt som de avlade bekännelserna, ta dem tillbaka, med andra ord att överlista Stalin. Att detta för ögonblicket gick den ryska publiken förbi är väl sant; den västerländska har däremot, kan man säga, förstått det. Det är utan tvivel först och främst bekännelsernas art som gjort, att denna publik genomskådat Moskvaprocessernas svindel.

XX. Den stora stalinska konstitutionen

Samtidigt med att Stalin ägnade sig åt sin terrorkampanj mot verkliga eller påstådda fiender, hade han också ett annat järn i elden: förberedande och genomförande av den s. k. Stora Stalinska Konstitutionen. De båda verken hörde i realiteten intimt samman: det var järn, som, om också det ena utformades efter asiatisk, det andra efter modern europeisk modell, voro två lika viktiga och nödvändiga, varandra kompletterande bitar i Stalins stora smidesstycke; bägge buro de också märken av samma mästaress typiska handlag.

De olika faserna i den stora razzian och i arbetet på konstitutionen voro från första stund klart samordnade. I december 1934 hade mordet på Kirov ägt rum; i januari 1935 följde den serie rättegångar, som gav ett för stalinismen så klen och delvis så komprometterande resultat. I det ögonblicket var det som Stalin fann det opportunt att påkalla den allmänna uppmärksamheten för en sensationell nyhet: en ny rysk konstitution var att förvänta, varvid en omläggning av regimen i demokratisk riktning skulle ske. Nyheten kom för alla som en fullständig överraskning. Att den proletariats diktatur, som ägde bestånd i Ryssland, utgjorde den högsta tänkbara form av demokrati hade dittills varit en trossats,

som inte fått betvivlas. Inte minst bör nyheten ha kommit som en överraskning för den institution, som en förändring i statens konstitution i första hand berörde, nämligen den nominellt högsta maktägaren i landet, sovjet-kongressen, som nu skulle få lämna makten åt ett annat organ, tillkommet enligt helt andra principer än de, ur vilka den själv framgick. Själva proceduren var emellertid fullt i sin ordning. Beslutet hade fattats av den verkliga maktägaren. Partiets centralkommitté hade, meddelade tidningarna, uppdragit åt folk-kommissariernas råds ordförande, Molotov, att vända sig till sovjetkongressen angående nödvändigheten att företa vissa ändringar i sovjetkonstitutionen, bl. a. nödvändigheten av ytterligare demokratisering av valsystemet, varvid lika, direkt och hemlig rösträtt skulle införas. Och vem som dikterat centralkommitténs beslut upplystes i detta fall öppet: när Molotov fullgjorde sitt uppdrag inför sovjetkongressen, meddelade han att uppslaget utgick från Stalin själv.

Sovjetkongressen instämde naturligtvis — utan ett ords debatt och enhälligt — i den av Stalin påpekade nödvändigheten att den själv i sin nuvarande form likviderades; en kommitté utsågs, som skulle utarbeta förslag till en ny konstitution. Ordförande i kommittén blev Stalin själv; valet av de övriga trettio medlemmarna utföll inte fullt lika lyckligt, i det att nästan hälften blev folk, som sedan befunnos vara socialistiska förrädare; bland dem voro framför allt Radek och Bucharin, vilka båda blevo den nya grundlagens egentliga författare. Bilden av dessa bägge herrar, som mitt uppe i sitt arbete på att bringa det socialistiska fosterlandet i fördärv ägnade sina lediga stunder åt att skriva grundlag åt det, saknar ju inte sina poänger.

Samtidigt med att dyningarna omkring Kirovmordet lade sig och razzian mot stalinismens fiender uppskötts i avvaktan på att Zinovjev och Kamenev skulle komma att bekänna, inträdde också tystnad omkring konstitutionen och arbetet på den. Efter något mer än ett år, sommaren 1936, blevo emellertid båda sakerna aktuella. I augusti hölls sluträttegången mot Zinovjev och Kamenev, vilkas bekännelser nu äntligen förelågo; strax innan denna process sattes i gång, gjorde man åter konstitutionen till dagens stora centraltema. I juni godkände partiets centralkommitté i princip det nu utarbetade konstitutionsförslaget och beslöt att en extra sovjetkongress skulle inkallas för att anta det. Sovjetkongressens verkställande utskott fick effektuera partibeslutet och utlyste sovjetkongressammanträde till december. Under tiden skulle, beslöts det, konstitutionsförslaget sändas ut till, som det hette, folkets granskning. En väldig folklig debatt vidtog: överallt i fabriker och kolchozer, i kaserner och bildningsanstalter av alla slag ända ner till barnkrubborna diskuterades konstitutionsförslaget, antogos resolutioner med tacksamhetsbetygelser till den store Stalin och ställdes diverse ändringsförslag. Inalles deltog, beräknades det, 25 miljoner människor i granskningsarbetet. Det var en lyftande och inspirerande sysselsättning: Stalin samlade, det kände man, det ryska folket kring sig för gemensamt arbete på ett verk, varigenom man åter skulle distansera den övriga världen. Att han under tiden genom dödsdomarna i Moskva undanröjde statens fiender kunde endast föranleda ett extra tack till honom i de antagna resolutionerna.

I december 1936 sammanträdde sovjetkongressen. Under höstens lopp hade, enligt sovjetstatistikens upplysningar, inkommit 95,000 förslag till ändringar i konstitutionsförslaget; de hade granskats av redaktionskommittén, som alltså hunnit avverka i medeltal 500 per dag. Det var ett gott arbete, inte minst med hänsyn till att kommittén under tiden hunnit starkt decimeras genom att den ena efter den andra av dess medlemmar häktats som statsförbrytare; möjligtvis kan man säga att den snabba expeditionen av ändringsförslagen knappast vittnade om fullt tillbörlig respekt för den folkliga insatsen i lagstiftningsarbetet. Av de 95,000 förslagen hade, meddelade Stalin på sovjetkongressen, 43 befunnits beaktansvärda och föranlett ändringar i konstitutionens text; av dem voro, tillade han, 6 eller 7 något så när väsentliga. Någon annan debatt än diverse lovprisning av

konstitutionsförslaget, sådant det nu förelåg, förekom inte; på de 94,957 kasserade proposerna spilldes inte ett ord. Enhälligt och entusiastiskt antog den höga församlingen den konstitution, varigenom den avskaffade sig själv och uppdrog åt sin exekutivkommitté att, innan också den försvann, utarbete och fastställa den nya vallag, som skulle tillämpas vid de förestående valen till det sovjetparlament, högsta rådet, som nu skulle bli statens översta myndighet. Världens mest demokratiska konstitution var därmed färdig; verket kröntes med att den fria sovjetstaten genom den strax därpå följande andra Moskva-processen gjorde sig av med en ny grupp fiender, däribland en av de förnämsta grundlagsfädren, den till mångårigt straffarbete dömd Radek.

Nu återstod blott, innan verket var fullt klart, skapandet av sovjetparlamentet. Den tillsatta kommittén förhastade sig inte. Det var först sedan i maj 1937 den uppseendeväckande dekapiteringen av den röda armén ägt rum, som kommittén helt plötsligt fick liv i sig och genom framläggande av den nu fullbordade demokratiska vallagen åter, i juni, inriktade folkets uppmärksamhet på Stalins demokratiska intentioner. Hösten förflöt under förberedelser till valet; i december ägde detta rum, och i januari 1938 sammanträdde för första gången parlamentet — stora händelser alltså, som fullständigt ställde i skuggan förberedelserna till den tredje Moskva-processen, vilken ägde rum strax efter parlamentets första session.

Vad Stalin först och främst åsyftade, då han på detta sätt mitt under razzian lät utarbete och avprova konstitutionen, är utan vidare klart: det gällde att servera något lämpligt tilltugg till skräckväldets skarpa anrättningar. Det var nödvändigt, till att börja med, med hänsyn till den kapitalistiska världen, som alltsedan femårsplansarbetet kommit i gång börjat se på den bolsjevikiska kokkonsten med en aktning, som bolsjevikerna hade all anledning att försöka vidmakthålla och stärka; nu kunde dess smaknerver förmodas reagera starkt mot vad som bjöds vid Moskva-processerna och man måste alltså övertyga den om att man vid sidan av ryska nationalrätter också förstod sig på finare europeisk matlagning. Men först och främst behövdes det för den ryska publiken. Att enbart mätta den med terror dög inte. Sådan var visserligen hälsosam och nödvändig, men måste kompletteras med någonting mera välsmakande. Det räckte inte med att slå ned stalinismens motståndare, Stalin måste också vinna massorna över på sin sida, och för att göra det måste han visa dem, att han också hade goda och lockande saker att komma med.

Vad Stalin därvid dukade upp tycktes ju också vara en hel del delikatesser. Till att börja med demokratiska reformer — det var ju, såsom visats, först och främst sådana han vinkade med, då arbetet på den nya konstitutionen sattes i gång. Det var framför allt de som skulle göra gott intryck i Västerlandet, d. v. s. den del därav, som Stalin, såsom sedan närmare skall omtalas, för ögonblicket med stor energi sökte kontakt med. Och i Ryssland självt voro löften om demokratiska reformer högst opportuna. Att det bolsjevikiska systemet var allt för litet demokratiskt hade varit de oppositionella rörelsernas stående klagomål; en opposition bekämpas, enligt Stalin, bäst genom att man tar ifrån den dess program.

De demokratiska reformer, som konstitutionen bjöd på, voro också, kunde det tyckas, rundligt tilltagna. Dels en omläggning av valsystemet efter bästa demokratiska mönster. Om böndernas röster hittills vägt endast fjärdedelen av arbetarnas och den s. k. icke arbetande delen av befolkningen inte fått rösta alls, infördes nu allmän och lika valrätt. Om förut de högre representationsorganen valts av de lägre och om det högsta statsorganet, sovjetkongressen, framgått ur val i flera olika etapper, skulle nu alla organ, inklusive det högsta, det s. k. högsta rådet, som skulle ta sovjetkongressens plats, väljas direkt. Och den hittills använda öppna omröstningen, som i praktiken gått till så, att man vid valhandlingarna efterhört, om någon opponerade sig mot de kandidater, som den kommunistiska ledningen föreslog, ersattes nu med slutet. Dels utsträcktes de allmänt

medborgerliga rättigheter, som enligt den tidigare konstitutionen blott tillkommit arbetare och bönder, till alla medborgare, och tillförsäkrade dem i mera kategorisk och bindande form än förr: yttrandefrihet, tryckfrihet, mötes- och församlingsfrihet, frihet till gatudemonstrationer etc. Dels fastslogs, förutom dessa rättigheter, också en del andra: alla medborgares rätt till arbete, rätt till vila, rätt till försörjning på ålderdomen, rätt till bildning etc.

Detta var nyheterna. Samtidigt sanktionerade konstitutionen en del redan skedda modifikationer i bolsjeviksystemet, vilka, även de, kunde tilltala både den utländska och inländska opinionen. Först och främst gav den, åtminstone indirekt, officiell stadfästelse på den omläggning av bolsjevikpolitiken, som Stalin gjort, då han från spekulationer i världsrevolution inriktat den på uppbyggande av socialism i Ryssland självt. I den staliniska konstitutionen var allt, som hänförde sig till bolsjevismens ursprungliga internationella mission, samvetsgrant bortrensad. Den leninska konstitutionens karakteristik av sovjetunionen som en stat, genom vars bildande tagits "ett avgörande steg till sammanlutning av alla arbetare i alla länder i en världsomspännande republik", hade helt strukits och i samband därmed också bestämmelsen att tillträdet till sovjetunionen stod öppet för alla sovjetrepubliker, som skulle komma att bildas (möjligheten att sådana efter särskild ansökan skulle kunna vinna inträde i unionen lämnades dock öppen). Likaså hade man borttagit bestämmelsen att samma rättigheter, som S. S. S. R:s medborgare ägde, skulle tillkomma arbetare från de kapitalistiska länderna, som tagit sin tillflykt till Ryssland. Till och med den principiella karakteristiken av det kapitalistiska systemet i jämförelse med det sovjetryska hade tagits bort — skildringen av hur i de kapitalistiska länderna till skillnad från i Ryssland rådde "social olikhet, chauvinism, grymhet" etc., verkade ju inte heller för ögonblicket fullt övertygande. Hela denna vapennedläggning gentemot den kapitalistiska världen var ägnad att göra gott intryck utanför Ryssland: var det verkligen Stalins mening att lämna den i fred, så hade man ju strängt taget ingen anledning att fästa sig vid hur han for fram i sitt eget land. Och samtidigt kunde det ha en hälsosam effekt också på den ryska opinionen. Att, just som oppositionens spekulationer i krig kommo i dagen, låta folket förstå att Stalin inte tänkte på att för socialismens skull kasta sig in i några utländska äventyrligheter måste ju väcka det ryska folkets tillfredsställelse.

Även en del modifikationer i den hundra procentiga socialismen, vilka Stalin under den gångna tiden nödgats göra, inregistrerades i konstitutionen. Här fastslogs de icke kollektiviserade böndernas rätt att existera och driva sin privata näring: någon tvångskollektivisering av de bönder, som absolut inte ville gå in i kolchozerna, skulle alltså inte förekomma. Likaså grundlagsfästes kolchozböndernas rätt att vid sidan av kollektivdriften inneha ett privat småbruk, vars avkastning, boskap och inventarier skulle utgöra bondens personliga egendom. Slutligen konstaterades också medborgarnas privata äganderätt till arbetsinkomster och besparingar, till hus och husgeråd och personliga tillhörigheter, liksom också arvsrätten i fråga om medborgarnas personliga egendom. Allt detta kunde tänkas väcka sympatisk resonans i den övriga världen; bolsjevikerna hade ju tydligen stängt de värsta hornen av sig, och snart kunde man kanske ha dem i hus. Och för de ryska medborgarna var det värdefullt att få dessa småningom tillkämpade rättigheter bekräftade, till den verkan det nu hava kunde.

Sådant tog sig alltså det dukade bordet ut. Det presenterade sig charmant och gjorde också vederbörlig effekt, inte minst i utlandet. Vad hade anrättningarna för näringsvärde?

Först och främst kan det fastslås, att när Stalin genom skapande av ett efter oklanderliga demokratiska principer sammansatt parlament ville framkalla intrycket av att folkviljan nu skulle få göra sig gällande i Ryssland, var det rena spegelfäkteriet. Att röra vid den bolsjevikiska grundprincipen att det var det bolsjevikiska partiet, d. v. s. i realiteten detta partis ledare, som hade makten föll naturligtvis inte Stalin in. Det sades under

förberedelserna för konstitutionen tydligt ifrån och det antydde också av konstitutionen själv: om Lenins konstitution inte nämnt partiet med ett ord, blev det nu av Stalin vederbörligen introducerat i konstitutionen, presenterat med en något kuriös bild som ”den ledande kärnan i alla proletariats organisationer”. Det var alltså a priori tydligt att den nya folkrepresentationen inte skulle komma att spela någon annan roll än den gamla, sovjetkongressen, d. v. s. ha till uppgift att utan vidare sanktionera partiets av partiledaren dikterade beslut. Och därvid skulle i grund och botten det högsta rådet få spela en ömkligare roll än vad sovjetkongressen gjort. I fråga om denna senare hade i alla fall, såsom förut påpekats, kunnat upprätthållas den fiktionen att den ägde någon politisk betydelse. Om den inte särskilt hävdade sin makt gentemot partiets, hade det kunnat förklaras med att den saknat all anledning att göra det: inskränkte den sig till att sanktionera de partibeslut, som lades framför den, berodde det bara på att det bolsjevikiska partiet, som hade arbetarnas och böndernas intresse på entreprenad, avpassade sina beslut så, att sovjetkongressen, arbetarnas och böndernas organ, endast kunde med tillfredsställelse konstatera att dess egna intentioner till punkt och pricka uppfyllts. Att på samma sätt påstå att de partibeslut, som framlades till godkännande för högsta rådet, endast utgjorde en formulering av vad dess väljarmassor, alltså inte bara arbetare och bönder utan medborgarna i allmänhet, ville och önskade var ju omöjligt, alldenstund medborgarna i allmänhet inte kunde tänkas vara en vilja och en själ med ensartade intentioner och sammanfallande intressen. När man av denna församling krävde samma utan blinkning givna sanktion av de beslut man ville ha fattade, sade man i realiteten öppet ifrån att folkviljan inte betydde något i Rysslands politiska liv. Vad man skapade var ett parlament, i fråga om vilket det var omöjligt att upprätthålla ens skenet att det hade något att säga till om.

Hela den till synes så demokratiska valordningen var också anlagd på att garantera att parlamentet blev sammansatt så, att det utan gensaga fyllde den rent dekorativa uppgift som det hade att spela i sovjetstaten. Rätten att uppställa kandidater hade enligt konstitutionen de arbetandes samhälleliga organisationer och föreningar: de kommunistiska partiorganisationerna, fackföreningarna, kooperativerna, ungdomsorganisationerna, de kulturella föreningarna. Då alltså vid sidan av det kommunistiska partiet också icke politiska föreningar och sammanslutningar skulle få uppställa kandidater, fanns, kunde det tyckas, den möjligheten att de kommunistiska kandidaterna skulle kunna slås ut av opolitiska kandidater, vilka såsom ledamöter av parlamentet kunde tänkas komma att visa någon självständighet gentemot partiets överkommando. Mot den fataliteten skyddade emellertid säkra garantier. Även över de opolitiska sammanslutningarnas kandidatnominering hade partiet full kontroll: då, såsom nyss nämndes, den s. k. ledande kärnan i alla proletariats organisationer skulle utgöras av partimedlemmar, så hade ju dessa också deras kandidatnominering om hand och kunde sörja för att till kandidater utsågos antingen kommunister eller fullt harmlösa partilösa — de förra var ju i och för sig närmast indicerade, alldenstund partiet i konstitutionen presenterades som en sammanslutning av de mest aktiva och medvetna medborgarna — det var ju rimligt att det var sådana medborgare, som skulle sändas till parlamentet. Att det skulle bli partiet, som skulle bestämma, vilka det med lika, allmän och hemlig rösträtt utrustade folket skulle få rösta på och att parlamentet skulle bli sådant att det ställde sig till partiets disposition var alltså tydligt.

En liten poäng kan i det sammanhanget påpekats. Till den ena av de bägge kamrar, av vilka högsta rådet skulle bestå, nationalitetsrådet, sände var och en av de i S. S. S. R. ingående republikerna ett lika antal medlemmar: 25 stycken. Det innebar att t. ex. den kirgisiska republiken, som räknade en miljon medborgare, sände lika många representanter dit som den storryska med dess 100 miljoner medborgare — ett eklatant avsteg alltså från den

proklamerade likheten i rösträtten, i det att alltså kirgisens röstsedel skulle väga hundra gånger mer än storryssens. Avsikten var tydlig: i de minsta sovjetrepublikerna med deras primitiva befolkning var naturligtvis partikommandot fullständigt obegränsat och minsta tendens till opposition mot den kommunistiska handledningen utesluten; i sovjetparlamentet voro därför representanter för dessa republiker särskilt välkomna.

Vad sedan beträffar de demokratiska fri- och rättigheter, som tillförsäkrades medborgarna, hade man sört för att förse dem med sådana begränsningar, som gjorde dem rent parodiska. När medborgarna garanterades yttrande-, tryck-, församlings- och demonstrationsfrihet, skedde det, hette det, ”i överensstämmelse med de arbetandes intressen och för att styrka det socialistiska systemet”. Med andra ord, yttrandefriheten etc. existerade blott i den mån den användes för att stärka detta socialistiska system; sedan vidtog förbud: förbud mot sådan förkunnelse i tal och skrift och sådana möten och demonstrationer, som inte tjänade till att stärka det socialistiska systemet. ”Den som vill störta sovjetregimen”, så kommenterade Pravda paragrafen om dessa medborgerliga rättigheter, ”är en folkets fiende. Han kommer inte att få ett blad papper, kommer inte att släppas över tröskeln i ett tryckeri, om han försöker främja sina eländiga syften. Han kommer inte att finna en sal eller ett rum eller ens en vrå, i vilken han muntligen kan sprida sitt gift.” Medborgarna garanterades rätten att sluta sig samman i medborgerliga organisationer. Men bland de sammanslutningar, som därvid uppräknades som tillåtna, fanns endast en politisk: det kommunistiska partiet; några andra tillätos inte. Stalin underströk det också i sitt tal på den kongress, som antog konstitutionen. ”I S. S. S. R. finnes”, yttrade han, ”ingen bas för existensen av olika partier och följaktligen inte någon frihet för partier. I S. S. S. R. finnes endast bas för det kommunistiska partiet.” Om icke-politiska sammanslutningar — fackföreningar, kooperativer, sportföreningar, kulturella, tekniska föreningar etc. — tillätos, så skedde det på det villkor, som ovan nämnts: partimedlemmar skulle vara organisationernas ledande kärna. Att sedan sovjetstaten inskränkte den personliga friheten på sådant sätt, som ingen annan stat i världen, allra minst någon demokratisk, kände till, t. ex. genom det redan ovan nämnda förbudet för medborgare att lämna sitt hem för mer än 24 timmar utan särskilt passvisum, nämndes naturligtvis inte i konstitutionen.

När konstitutionen sedan som tillskott till de fullkomligt urvattnade demokratiska rättigheterna garanterade medborgarna en rad sociala förmåner, så var det endast ett billigt reklamnummer. ”Rätten till arbete, rätten till uppfostran, rätten till ferier, den stora majoriteten av människor här i världen uttalar dessa ord för att uttrycka omhuldade drömmar, som hittills aldrig blivit realiserade, men för S. S. S. R:s medborgare ha de blivit naturliga, självklara rättigheter” — så kommenterade Pravda de hithörande paragraferna i konstitutionen. Härtill kan sägas att om de ryska medborgarna fingo det privilegiet framför medborgare i andra länder att deras sociala förmåner fastslogos i grundlagen, minskades det privilegiets värde av att de flesta av dessa rättigheter i praktiken i mycket rikare mån tillkomma medborgare i andra länder, där de blott gjorts till föremål för vanlig enkel lagstiftning. Och ingick också i Sovjetstaten bland dessa förmåner rätten till arbete, en rätt som andra länder ju inte kunnat ge sina medborgare, så minskades värdet därav av den omständigheten att den ryske medborgaren inte hade någon säkerhet för att det privilegiet verkligen under alla förhållanden skulle upprätthållas. För ögonblicket fanns det visserligen gott om arbete i femårsplanernas Ryssland, men om det skulle kunna bli fallet även i fortsättningen hängde på en så osäker faktor som bondeklassens vilja att alltjämt finansiera femårsplansverket. Och att över huvud taget den bolsjevikiska staten så skulle behärska det ekonomiska livet att varje möjlighet till arbetslöshetskris skulle vara borteliminerad kunde det inte vara tal om. Skulle en sådan kris komma, hjälpte det inte mycket att konstitutionen fastslagit arbetslöshet såsom grundlagsstridig.

När Stalin mitt under skräckväldet ansåg klokt och nödvändigt att uppträda som generös

wohltäter och lyckliggöra sitt folk med presenter i form av demokratiska reformer och sociala förmåner, så klarade han alltså i själva verket av saken till billigast möjliga pris. Det var presenter, som när de exponerades i det skyltfönster, som vette mot Europa, onekligen togo sig rätt prydliga ut, helst som de föreföllo vara av gott västerländskt märke, och som också verkligen kommo en del gott folk i Europa att se bort ifrån vad som försiggick bakom utställningsfönstret. Det var presenter, som det ryska folket självt, inte minst imponerat av den fina västerländska förpackningen, mottog med en delvis fullt uppriktig tacksamhet och stolthet. Åter hade man från Europa fått något som i sin sovjetryska förädling blivit en finess, som Europa självt inte hade maken till — och som alltså kunde utgöra en sinneskrydda i en tid, vilken eljest, trots Stalins försäkringar, inte var rik på glädjeämnen. Men samtidigt var det presenter, som inte kostat Stalin det ringaste offer, inte den minsta modifikation i sin diktatur hade han behövt göra. Det var grannlätsvaror, som i realiteten voro fullständigt värdelösa.

Men inte bara värdelösa. En del av det ryska samhället gjorde helt enkelt genom konstitutionen en direkt förlust. Under sken av att ge samhället i dess helhet goda gåvor tog Stalin i verkligheten från den ryska arbetare- och bondeklassen en sak, som för den hade en viss betydelse, nämligen varken mer eller mindre än förstfödsrätten i sovjetstaten. Det var presenternas avigsida.

I grund och botten var det på denna punkt konstitutionen hade sin egentliga betydelse. Att valrätten till de samhälleliga organen av alla slag, inklusive högsta rådet, utsträcktes till alla medborgare var för dessa medborgare en värdelös vinst — men att därigenom rätten att ensamma välja sovjeter och vara med i dem fråntogs arbetare och bönder, det var för dem en given förlust. Någon makt förlorade de visserligen inte därmed men att de degraderades i social position var otvivelaktigt. På samma sätt var det klart att när de övriga rättigheter och förmåner, som arbetare- och bondeklass förr ensamma ägt, nu tilldelades alla över lag, var de övriga medborgarnas vinst ingenting värd, men arbetarnas och böndernas förlust kännbar: nu var det slut med illusionen att arbetare och bönder voro speciellt privilegierade element i sovjetsamhället.

Samma tendens att tränga tillbaka arbetare- och bondeklass från den honnörsplats de en gång intagit i sovjetstaten karakteriserade hela konstitutionen. Endast i själva inledningsparagrafen kvarstod från gammal tid karakteristiken av sovjetstaten som en arbetarnas och böndernas republik — i fortsättningen utbyttes ordet arbetare mot uttrycket ”de arbetande”, vilket, då arbete var varje rysk medborgares plikt, betydde medborgare överhuvud taget. Intet företrädde för arbetare och bönder! — inte heller vid rekryteringen av det bolsjevikiska partiet, som hittills direkt betecknats som proletariats elit. Nu karakteriserades det i stället som ”de arbetandes avantgarde” och skulle, fastslogs det, bestå av ”de mest aktiva och mest medvetna ur arbetarklassens led och ur övriga lager av arbetande”; de restriktioner, som gjort tillträdet till partiet för andra klasser mycket svårt, avskaffades. Endast en sorglig relik från den tid, då arbetarna hade monopol på partimedlemskapet, kvarstod: konstitutionens karakteristik av partimedlemmarna såsom speciellt ”medvetna”. Det betydde, så länge partiet ännu skulle bestå av arbetare, klassmedvetna; nu, sedan partiets portar öppnats för alla klasser, kunde ju därmed endast förstås vakna och utvecklade medborgare överhuvud taget. Konstitutionen förberedde därmed den ändring i sovjetstatens struktur som snart skulle radikalt genomföras och längre fram utförligt kommer att beröras: den ändring som bestod i att arbetare- och bondeklass, som redan i konstitutionen makades åt sidan, ännu mera avgjort fingo stryka på foten för en klass, som i högre grad kunde fylla anspråket på att i den betydelsen vara ”medveten”.

*

Att den stalinska konstitutionen i själva verket inte alls betydde någon demokratisk

modifikation i det stalinska systemet utan tillkommit i helt andra syften borde, tycker man, redan vid dess framläggande inte bort vara svårt att förstå. Bekräftelse fick man från första stund den togs i bruk — då, såsom ovan nämndes, valen till parlamentet ägde rum i slutet av 1937 och parlamentet i början av 1938 höll sin första session.

Till en början såg det ännu ut som om medborgarna, även om de skulle tvingas att rösta på kandidater, som Stalin låtit det kommunistiska partiet utse åt dem, dock skulle få tillfälle att därvid avge en viss opinionsyttring. ”Kandidatlistorna”, yttrade Stalin våren 1937 till en utländsk tidningsman, ”komma att uppgöras inte bara av det kommunistiska partiet utan också av alla slags proletära samhälleliga organisationer. Och sådana ha vi i hundratal. Vårt nya valsysteem kommer att sätta fart på alla våra institutioner och våra organisationer och kommer att tvinga dem att förbättra sitt arbete. De lika och allmänna valen med direkt och slutna rösträtt komma att i befolkningens hand bli liksom en piska, som den betjänar sig av mot maktorgan, som arbeta dåligt.” Med andra ord: de kandidater, som valmännen skulle få välja emellan, skulle komma att tas ur institutioner och organisationer av olika slag, alltså vara bolsjevikiska funktionärer — att även de opolitiska sammanslutningar, som skulle få uppställa kandidater, skulle komma att stanna för dylika namn visste Stalin alltså på förhand — och mellan dem skulle valmännen sedan träffa sitt val, varvid de skulle få tillfälle att brännmärka sådana funktionärer, som de voro missnöjda med. Om de alltså fingo utse åt sig representanter, som de hade förtroende för, skulle de i alla fall få flera myndighetspersoner att välja emellan och få säga ifrån, vilka av dem de tyckte sämst om. Det var ju alltid något — att få behandla en del av sina kommunistiska handledare med den piska, som Stalin talade om, skulle i brist på effektivare vapen helt visst berett det ryska folket en viss förnöjelse.

När det kom till kritan, vågade man emellertid inte sätta det instrumentet i befolkningens händer. Att föra piskan var nu i alla fall en sak, som Stalin reserverade för sig. Lät man valmännen kassera kandidater, kunde det avlöpa fatalt; det kunde ju falla dem in att kassera några av systemets främsta män, och då var skandalen färdig. Det partidirektiv, som utfärdades, gick därför ut på att i varje valkrets skulle uppställas endast en kandidat. ”Det är”, heter det i Pravdas instruktioner för partimedlemmarna, ”viktigt att inte isolera sig från de element, som stå utanför partiet, utan att komma överens med dem om att gemensamt utse kandidater.” Överenskommelserna skulle träffas på möten, i vilka representanter för de partilösa organisationer, som hade nomineringsrätt, skulle delta.

Särskilt tillsatta valkommissioner ordnade saken. På möten lanserades de kandidater, som partiet utsett — ofta lät man därvid någon icke partimedlem framföra kandidaturen; sedan det konstaterats att ingen opponerade sig mot förslaget — alla visste ju varifrån det kom och kände risken av att opponera sig — korades den föreslagne till kandidat genom acklamation. Sådant var receptet. För säkerhets skull hade valkommissionerna i uppdrag att, om nu i alla fall olämplig kandidat utsetts, vägra att godkänna honom — en bestämmelse som emellertid i intet fall behövde tillämpas. Överallt kom det alltså till vad man kallade ”partiets och de partilösa block”. En sista retuscherung undergingo sedan kandidatlistorna strax före valen, i det att sådana kandidater, som hunnit falla i onåd under kandidatnomineringen, inalles ett 40-tal, på order av centralmyndigheterna hastiligen utbyttes mot andra.

”Vi böra förrätta dessa val så, att vårt parti och kamrat Stalin säger: gott!”, förklarade Molotov i sitt valtal. Resultatet blev också verkligen ganska gott. Inte blott gott utan lysande blev resultatet såtillvida, att blockets kandidater valdes utan att en enda röst avgavs emot dem — så sensationell var nu visserligen inte saken, alldenstund endast de röster som avgavs på dem ansågos giltiga. Men också de röstetal, med vilka blockets kandidater valdes, voro tillfredsställande. Av 94,138,159 röstberättigade röstade 91,113,153, alltså 96.7 %. Av de avgivna rösterna tillföll 89,934,271 d. v. s. 98.6 %

blocket.

Sådana voro de officiella siffrorna. Det är möjligt att de voro litet uppputsade: att inrapportera ett dåligt valresultat skulle ingen valkommission ha vågat. Det skulle ovillkorligen renderat den anklagelsen att ha som trotskistiska förrädare misskött valrörelsen. Men i och för sig voro siffrorna plausibla. Att medborgarna så pass mangrant deltog i valet var inte förvånande: vid röstningen stämplades passet och att sakna stämpeln var, det förstod man, en farlig sak. Snarare var det uppseendeväckande att trots allt tre miljoner medborgare strejkade vid valet; största delen av dem var säkert oppositionella, som togo risken av att på det sättet demonstrera. Typiskt är, att valstrejken var särskilt stor i Leningrad, som alltid varit ett oppositionellt centrum; under det att i Moskva något över 99 % av de röstberättigade deltog i valet, var siffran för Leningrad endast något över 96 %. Likaså förstår man väl att av dem som röstade så många avgåvo sina röster på blocket. Att ta sig några friheter vid röstningen var farligt, det begrep man väl: valhemligheten kunde man naturligtvis inte lita på och i varje fall kunde man räkna ut att repressalier voro att vänta på sådana platser, där något större antal demonstrationer med valedeln förekommo. Det var därför ganska anmärkningsvärt att inte mindre än över ½ miljon röstade blankt, d. v. s. strukit kandidatens namn, och ½ miljon (636,808) avgav kasserade sedlar, i regel sedlar som innehöllo annat namn än det officiella.

I januari 1938 samlades det högsta rådet till sin första session — en session vid vilken Stalin en gång för alla lät sätta den ryska folkrepresentationen på den plats, som den för framtiden skulle inta i landets politiska liv.

För ett organ, som uppbar den högsta statsmakten i landet, borde det ju, kan det tyckas, varit åtskilligt att göra, då det sammanträdde tre år efter det dess närmaste föregångare, sovjetkongressen, avslutat sitt arbete (den extraordinära sovjetkongress som sammanträtt i dec. 1936 hade inte sysslat med de löpande ärendena utan blott antagit konstitutionen). Rådet skulle till att börja med säkert varit intresserat av att höra, vad sig i riket tilldragit under den senaste tiden, bl. a. att erfara något om femårsplansarbetets framåtskridande och om den kamp mot oppositionen, som ju i ökad grad sysselsatt alla sinnen, och som då parlamentet sammanträdde, ännu inte avslutats. Kanske också något om det utrikespolitiska läget, som nu började bli allt mer spänt. Någon sådan exposé, som brukat ges åt högsta rådets företrädare, sovjetkongressen, förekom nu inte. Parlamentet hade också en viss rätt att vänta att få en del saker förelagda, vilka de enligt konstitutionen ensamma ägde rätt att besluta om: budgeten och fastställande av de ekonomiska planerna för det just påbörjade året. Parlamentet fick inte ens röra vid de frågorna. De hade behandlats eller behandlades samtidigt av det i konstitutionen icke förekommande organ, som hette det bolsjevikiska partiets centralkommitté.

En enda sak av skenbar betydelse fick högsta rådet sig verkligen förelagd: val av regering, folkkommissariernas råd. Under de gångna månaderna hade Stalin låtit sin piska vira över det av 1935 års sovjetkongress valda folkkommissarierrådet: av dessa voro nu endast 6 kvar; de andra hade utrensats och ersatts ned nya. Som en liten uppmärksamhet mot folkrepresentationen överlämnade Stalin nu piskan åt den och anvisade den 3 offer till vederbörlig behandling

Proceduren försiggick efter bästa parlamentariska ritual. Folkkommissarierrådets ordförande Molotov uppvaktade högsta rådet med en skrivelse, vari han förklarade att han ansåg sitt uppdrag slutfört och lade frågan om det nya kabinettet i rådets händer. En diskussion följde, varvid de tre till offer bestämda kommissarierna utsattes för skarp kritik; den kom inte från rådets meniga medlemmar, som föredrogo att tåga, utan från några av de högsta stalinska dignitärerna, som alltså å Stalins vägnar gåvo församlingen fullmakt att företa exekutionen. Därpå beslöt man att uttrycka sitt förtroende för Molotov och uppdrog

åt honom att för rådet framlägga förslag till den nya regeringens sammansättning. Han borde därvid, hette det, ta hänsyn till den kritik, som framförts av deputerade under debatten.

Sedan Molotov slutfört arbetet med den nya ministerlistan, presenterade han den för högsta rådet. Det befanns därvid att hantagit den begärda hänsynen: de tre folkkommissarierna vore strukna, i övrigt skulle de tidigare kommissarierna kvarstå. Listan godkändes — man hade fått leka parlamentarism. Något skämdes den illusion, som den lilla komedien skulle ge, av att Molotov, som nu alltså satt som chef för en regering, vilken ägde parlamentets förtroende, skyndade att betona, att denna regering i första hand ville åtnjuta förtroende och ta instruktioner från en utomparlamentarisk instans: från Stalin. ”Vi vilja”, heter det, ”vara trogna medhjälpare till vår lärare, folkens ledare, den store Stalin. I alla viktiga frågor skola vi, folkkommissariernas råd, först och främst vända oss till kamrat Stalin för att få råd och anvisningar.”

Ett annat val, som högsta rådet också hade att företa, var val av presidium — denna av 31 personer bestående församling skulle enligt konstitutionen under tiden mellan rådets sammanträden vara landets högsta maktägande. Man hade halvt om halvt väntat att Stalin själv skulle låta välja sig till presidiets ordförande, d. v. s. till statschef. Men Stalin betackade sig: hade han tagit den posten, skulle det åt hela parlamentsinstitutionen givits en betydelse, som det alls inte var meningen att den skulle få: parlamentet och följaktligen även dess presidium skulle vara blott en tom dekoration. I stället utsågs till posten gamle Kalinin, som förut varit ordförande i sovjetkongressens verkställande utskott, och som alltså fick behålla sin post som statens nominellt främste man — effektivare än genom valet av denne gamle beskedlige julnisse till statens högsta ämbete kunde dess betydelselöshet inte markeras. Till vicepresidenter valdes representanter för var och en av de 13 sovjetrepublikerna: en pittoresk samling av kirgiser, uzbekar etc. De meniga medlemmarna blevo en del sovjetdignitärer. Som en av dem ingick också Stalin i presidiet.

I övrigt upptogs rådets tid av betydelselösa frågor. Vad man därvid kunde hitta på att sysselsätta parlamentet med upptog 6 dagar; ytterligare 2 dagar användes till att visa de deputerade Moskväs sevärdheter; efter inalles 8 dagars session var hela komedien avslutad.

Sessionen hade förflutit utan minsta missljud. t, t00 människor hade varit en tanke och en själ, alla beslut hade fattats enhälligt och entusiastiskt. Allra mest entusiasm hade man nedlagt på hyllningarna för Stalin, vilka upptogo en stor del av programmet.

Stalin hade verkligen all anledning att säga sitt: Gott!

XXI. Från femårsplan till femtonårsplan

Den 31 december 1937 utlöpte den andra femårsplansperioden. Hur långt hade Stalins stora verk under denna period avancerat? Och vad tänkte man sig uppnå under den nya period, som nu började, den tredje femårsplanens?

Att verket efter alla de vedermödor som mött, de misstag som begåtts, de bakslag som inträffat, de hinder som måst forceras, det experimenterande som bedrivits verkligen kommit i gång var det intet tvivel om. Tio års forcerat nybyggnadsarbete, bedrivet i ett land med outtömliga resurser, lett av en man, vars styrka var att driva på, som inte ryggade tillbaka för några svårigheter, som hänsynslöst slog ned varje motstånd, som inte skydde några medel och metoder, utfört av ett folk, som visserligen — bortsett från korta perioder, då det kunde eldas upp till en hastigt svalnande entusiasm — var svårt att få i farten men å andra sidan med ett outtömligt tålamod lät sig pådrivas och tvingas till alla slags offer, ett sådant arbete måste ju ge resultat, något annat var inte möjligt. Det var också obestriddligt

att Stalins storbygge inte bara reste sig stolt i höjden utan också, även om mycket bara var dekoration, mycket var bräckligt och mycken tomhet dolde sig bakom fasaden, dock börjat vinna i soliditet. Abstraherade man från de orimliga kostnader i materiella och immateriella värden som krävts, och såg man över huvud taget bort från hela den föga lysande byggnadshistorien, kunde man, om man ville, beundra verket — på samma sätt som man beundrar ett annat storbygge, med vilket Stalins var närmast i släkt: de egyptiska despoternas pyramider.

En sak var emellertid klar: något av världens underverk var det stalinska praktbygget inte. Det var det som ursprungligen var meningen: det var i övertygelsen om att han satt inne med de patent, som skulle göra det möjligt att uträtta det otroliga, låta Ryssland slå alla tidigare utvecklingsrekord, som Stalin startat sitt verk. Att därvid socialismen skulle göra't, den uppfattningen hade Stalin snart nog fått kasta överbord — han hade säkert gjort det utan större saknad, alldenstund han aldrig hyst någon bergfast tro på socialismens förmåga. Men också sin tro på att han och hans bolsjevism, för vilken, som det hette, ingenting var omöjligt över huvud taget, hade den specifika förmågan att med medel av skiftande slag få Rysslands latent jättekraft mobiliserad hade blivit svårt rubbad: att väcka den kraften och ta den i bruk hade endast delvis lyckats. Om det som uträttats var aktningvärt, så var det likväl inte sådant att inte vilken annan energisk rysk regim som helst förmodligen skulle kunnat göra det lika bra eller bättre — med mindre hejdlöst slöseri av ryska resurser och ryska liv. Och att slå den kapitalistiska världen hade alls inte gått: målet, som man för tio år sedan trott sig kunna nå i en handvändning, låg alltjämt långt borta. För att komma dit skulle man ännu länge och väl vara tvungen att sätta det ryska folket under ständigt skärpt press och begära ökade offer av det.

*

Det var detta Stalin gav det ryska folket tämligen klart besked om, då han i början av 1939 lät framlägga resultatet av den andra femårsplanen och skissera den tredje.

Han hade dröjt med det i det längsta. Såsom ovan nämndes, yttrades vid det nyskapade parlamentets session i januari 1938 inte ett ord om den då just avslutade andra femårsplanens resultat. Att detta skulle berott på att man då ännu inte hade någon klarhet om saken kan man ju knappast förutsätta; åtminstone i stora drag var säkert detta resultat bekant, det skulle varit illa eljest. Delvis berodde väl tystnaden på att man ville markera, att saken över huvud taget inte angick folkrepresentationen. Men den viktigaste orsaken var nog den, att resultatet var sådant, att man inte ansåg ögonblicket opportunt att framlägga det och att på bas av det uppdra linjerna för nästa femårsplan. Ännu var oppositionen inte nedkämpad; det var tydligt att man fruktade att om den andra femårsplanens bokslut och den nya femårsplanen framlades nu, oppositionen skulle få glädje av det.

I början av 1939, då den stora razzian fullbordats och samhället definitivt pacificerats, ansågs äntligen tiden inne att komma med redovisningen, som man nu haft ett år på sig att hjälpligt frisera. Det skedde inte inför parlamentet utan inför en instans, vars välförhållande var, om möjligt, ännu bättre säkerställt: inför det i mars 1939 till kongress samlade kommunistiska partiet.

Naturligtvis var det att vänta att även andra femårsplanen skulle förklaras ha blivit en succé. I ännu högre grad än efter första femårsplanen måste skenet nu upprätthållas, inte minst med hänsyn till utlandet, som måste övertygas om att Ryssland, trots de senare årens små komplikationer, aldrig befunnit sig i bättre kondition eller haft bättre prestationsförmåga. Varje produktionsgren för sig, varje fabrik hade också denna gång ett alldeles särskilt intresse av att framlägga prydliga siffror: att erkänna att det klickat skulle ju för de ansvariga ha varit detsamma som att ange sig själva som trotskistiska sabotörer

och måste undvikas, även om det betydde att man, såsom Molotov också sedermera öppet anklagade de industriella företagen för, falskdeklarerade sina produktionsresultat.

Var det alltså givet att man skulle göra det bästa möjliga av resultatet, framgick det dock redan av det sätt, varpå rapporten gavs, att allt inte var riktigt väl beställt. Något egendomligt verkade det redan att Stalin, som på sin tid redogjort för första femårsplanens resultat i ett av dessa flertimmarstal, som den ryska pressen alltid betecknar som epokgörande i världshistorien, nu överlämnade åt Molotov att avge rapporten och själv endast berörde resultaten i ett stort tal om den politiska situationen. Molotovs försök att övertyga auditoriet om att planen lyckats briljant hade heller inte den rätta övertygande kraften. Redovisningen gavs endast som en inledning till de ”teser”, i vilka han redogjorde för nästa femårsplan, den tredje; det var alltså först och främst på de uppgifter som förestodo han ville rikta publikens blick. Siffrorna rörande andra femårsplanen framlades alltså endast mera i förbigående och voro påfallande summariska, några klumpsummor utan närmare specifikation.

Hur såg då resultatet ut? Industriproduktionen hade, så löd Molotovs redogörelse i vad den rörde industrien, från 1932 till 1937 stigit med 120 procent, medan planen blott räknat med en stigning på 114 procent; den årliga produktionsstegringen hade, tillade han, utgjort 17.1 procent i stället för planens 16.3 procent. Ett par siffror om ökad arbetsproduktivitet och ökade löner följde. Det var vad kongressen behövde veta.

I fråga om industrien hade alltså planen inte bara fyllts utan också överträffats. Den samlade industriproduktionen hade 1932 haft ett upptaxerat värde av 43.3 miljarder, och planen hade förutsatt att man 1937 skulle nå upp till en produktion av 92.7 miljarders värde; d. v. s. en stegring av 114 procent. Nu hade man i stället nått en stegring av 120 procent, d. v. s. producerat för ett värde av 95.5 miljarder — planen hade alltså uppfyllts till 203 procent. Stort var ju överskottet inte — redovisningen tog sig onekligen bättre ut uppställd så, som Molotov gjort det. Men redan det att planen fyllts kunde ju anses som en imponerande bedrift.

Siffrorna tåla emellertid att granskas något närmare. Material för en sådan granskning ger i själva verket Molotovs eget tal. Om han vid redovisningen av andra femårsplanen inte lämnade någon närmare specifikation av olika industrigrenars resultat, så meddelade han på tal om tredje femårsplanen en del produktionssiffror, som olika industrier förväntades uppnå 1942 och angav därvid vilken procentuell ökning från 1937 som därmed skulle nås. Därvid får man alltså en hel del siffror från 1937, vilka kunna jämföras med dem, som ingingo i planen, och som alltså göra det möjligt att få en mera nyanserad bild av hur denna andra plan realiserats. Och det är en bild, som man förstår att Molotov inte hade något särskilt intresse av att framställa till kongressens beskådande.

Först och främst visade det sig, att om femårsplanen i sin helhet genomförts till 103 procent, så var frammarschen ytterligt ojämn: av industriens båda huvudgrupper: den tunga, som tillverkar produktionsmedel, och den lätta, som tillverkar förbrukningsartiklar, hade den senare kommit svårt på efterkälken. Enligt andra femårsplanen skulle dess produktion år 1937 nå upp till ett värde av 47.2 miljarder; den siffra, som man på ovan visat sätt fick fram ur Molotovs tal, var 40.3 miljarder: planen hade alltså enligt honom fyllts endast till 85.4 procent. Vad de enskilda grenarna av denna industri beträffar, kunde man på bas av Molotovs siffror räkna ut att ett par skött sig ganska bra: sockerindustriens plan hade fyllts till 96 procent, skoindustriens till 91.2 procent. Inom andra lätta industrier var resultatet sämre. Av papper hade producerats endast 83.2 procent av den beräknade kvantiteten; av bomullsvoror 65.5 procent, av yllevoror 47.8 procent, av konserver 47.3 procent.

Vid studiet av dessa siffror lägger man till en början märke till den motsats, som råder

mellan klumpsiffran, enligt vilken planen i fråga om den lätta industrien skulle fyllts till 85.4 procent, och detaljsiffrorna, som med undantag för ett par ligga betydligt lägre. Då man ju tämligen säkert kan utgå ifrån att de industrigrenar, som Molotov plockat ut, voro de som uppvisade de bästa resultaten och ytterligare med rätt stor trygghet kan förutsätta att de voro betydligt uppblåsta, kan man nog utan tvekan beteckna det angivna totalresultatet, planens realiserande till 85.4 procent, som mycket för kraftigt tilltaget.

Men även om i realiteten planen inom den lätta industrien skulle fyllts till inemot de 85.4 procenten, så betydde det ett deficit, som var allvarligt nog. Det var ju här fråga om industrier, som man vid andra femårsplanens start speciellt föresatt sig att driva upp. Genom att särskilt ta hand om de industrigrenar, som tillfredsställde medborgarnas dagliga behov, skulle man, det hade man lovat, förverkliga den ”omsorg om människorna”, som under första planens tid fått sitta emellan. Det hade blivit klen med den omsorgen. Man hade utfäst sig att driva upp skoindustrien därhän att den årligen kunde tillverka 180 miljoner skor per år, alltså ett par skor per medborgare — men 20 miljoner medborgare hade blivit utan. Man hade föresatt sig att ge medborgaren 1.5 meter ylletyg per år (inalles 220 miljoner meter) men han hade fått nöja sig med $\frac{3}{4}$ meter (inalles 105 miljoner), d. v. s. ungefär ett halvt byxtyg.

Vänder man sig sedan till den tunga industrigruppen, skulle, enligt de siffror man får fram ur Molotovs teser, bilden ha varit så mycket fördelaktigare: om planen förutsatt en produktion värd 45.5 miljarder rubel, hade man presterat en produktion värd 55.2 miljarder. Planen hade fyllts till 121.2 procent. Siffran fordrar någon granskning.

Av den nämnda, till 55.2 miljarder upptaxerade produktionen kom, framgår det av Molotovs siffror, ungefär hälften, 27.5 miljarder, på metallbearbetnings- och maskinindustrien och 5.9 miljarder på den kemiska industrien; på övriga tunga industrier 21.8 miljarder. För samtliga dessa senare hade femårsplanen beräknat en produktion värd 20.5 miljarder, planen skulle alltså här ha fyllts till 106 procent. Åter möter emellertid samma misstänkta förhållande som nyss: då Molotov samtidigt lämnade material för uträkning av hur stor produktionen varit i hithörande enskilda industrigrenar, befanns det att produktionen i alla de industrigrenar han medtog varit mycket lägre. Stålproduktionen uppvisade ännu en så pass god siffra som 104 procent av den i planen beräknade. Men av elektrisk energi hade producerats endast 95.8 procent av de kilowattimmar planen stipulerat, av torv 95.2 procent, av tackjärn 90.6 procent, av stenkol 83.5 procent, av cement 73.3 procent, av nafta 65.2 procent av de beräknade kvantiteterna. Om verkligen hithörande industrier, tagna som ett, fyllt planen, såsom Molotovs siffror ville göra troligt, till rob procent, så hade han ju en gemen otur, då han vid sin redovisning råkade få med uteslutande sådana industrier, där produktionen låg långt under den angivna procentsatsen.

Liknande var förhållandet i fråga om de bägge grupper av den tunga industrien, för vilka, såsom ovan nämndes, speciella siffror förelågo. För den kemiska industrien, som enligt Molotovs siffror presterat en produktion värd 5.9 miljarder, hade planen förutsatt en tillverkning av 5.5 miljarders värde: planen skulle ha uppfyllts till 107.3 procent. En del specialsiffror till denna industribransch lämnades, som komplement till Molotovs tal, av tidningen Planovoje Choziajstvo: det visade sig att programmet för sodatillverkningen fyllts endast till 75.6 procent, för superfosfattillverkningen till 47.7 procent. Vilka kemiska industrier, som arbetat så framgångsrikt att deras överskott höjt den samlade procentsiffran upp så högt som nyss angavs, fick man inte veta.

Intressantare är emellertid den ovan givna siffran för metallbearbetnings- och maskinindustrien. Femårsplanen hade här räknat med en tillverkning värd 19.5 miljarder; enligt Molotovs siffror hade man nått ett värde av 27.5 miljarder. Det skulle alltså varit här den verkligt stora frammarsch skett, som räddat femårsplanens slutresultat: det deficit, som

uppstått genom att den lätta industriens produktionsvärde varit 7 miljarder för lågt, hade mer än neutraliserats av att man här fått ett överskott på inte mindre än 8 miljarder; här hade planen fyllts med inte mindre än 141 procent. Åter mötte emellertid samma obehagliga hake: de siffror, som Molotovs teser tillhandahöllo angående tillverkningen i olika branscher av denna industri företedde inte överskott utan stort deficit (med undantag av automobilindustrien som fyllt planen till jämnt 100 %). I fråga om metallbearbetningsmaskiner hade produktionen fyllts till 90 procent, i fråga om lokomotiv 56 procent, godsvagnar 49.7 procent. Den nämnda tidskriften tillade siffror för två andra industrier: ångpannor 44.2 procent, stickmaskiner 10.1 procent.

Hur då förklara att, fastän de siffror man gav för de olika grenarna av metallbearbetnings- och maskinindustrien voro jämmerliga, denna industri i dess helhet angavs ha givit ett lysande resultat? Var det senare helt och hållet en fantasiprodukt?

Förmodligen inte. Det anförda totalresultatet hade tydligen uppnåtts delvis tack vare att det verkligen funnits ett slags maskintillverkning, inom vilken en högst betydande produktion förekommit, men en produktion, som man inte särskilt ville redovisa — en produktion, vars värde i 1926-27 års priser kunnat upptaxeras till vilket värde man önskat, alldenstund de ifrågavarande maskinerna till stor del voro okända den gången. Det var krigsmaskiner av olika slag. (Även om den vackra slutsiffran inom den kemiska industrien gäller det förmodligen att i den ingick en del krigstillverkning.) Det var denna bransch av produktionsmedelsindustrien — sköna produktionsmedel! — som fått rädda femårsplansstatistiken. Den framgången i femårsplansarbetet hade man haft att krigsproduktionen drivits i höjden; då femårsplanen i mycket stor utsträckning avsåg att stärka Rysslands militära kraft, var detta naturligtvis en god sak. Men på alla övriga punkter hade, delvis naturligtvis till följd av att krigstillverkningen forcerats men också endast delvis av den grunden, den industriella planens genomförande misslyckats.

Vad sedan beträffar femårsplanens genomförande inom jordbruket, gav Molotov visserligen en del uppgifter om jordbrukets ställning vid andra femårsplanens slut, avsedda att illustrera de lysande framgångar som vunnits; han undvek emellertid konsekvent att jämföra dessa siffror med femårsplanens. Detsamma gällde Stalin, som i sitt tal tillfogade några uppgifter rörande framgångarna under det år, som förflutit efter andra femårsplanens slut. Tystnaden var begriplig. På ingen enda punkt (utom i fråga om antalet till bönderna levererade traktorer) hade femårsplanens siffror nåtts.

Till att börja med skulle enligt planen vid 1937 års slut kollektiviseringen vara restlöst genomförd; enligt Stalin utgjorde vid 1938 års slut privatbönderna ännu 6.5 procent av bondehushållen — såsom förut nämnts hade konstitutionen givit dem nådigt tillstånd att existera vidare. Sädesarealen skulle enligt planen 1937 ha ökats från 99.7 till 104.8 miljoner hektar; enligt Stalin utgjorde den 1938 102.4 miljoner hektar. Värre var att jordbruksproduktionen varit otillfredsställande. Planen hade räknat med att under femårsperioden driva upp årskvantiteten säd till 104 miljoner ton. Själva slutåret 1937 hade visserligen skörden varit inte mindre än 120 miljoner, men alla de tidigare åren under andra femårsplanen hade den legat långt under den beräknade — medeltalet för hela perioden hade enligt Molotov varit 5.5 miljarder pud, d. v. s. 88 miljoner ton. Och år 1938, året efter femårsplanens slut, hade man nått 95 miljoner ton, alltså 9 miljoner under den nivå, som man velat uppnå under femårsperioden. Sådana voro siffrorna. I själva verket lågo de helt visst betydligt lägre: upptaxeringen av skörden hade skett medan säden stod på rot utan hänsyn till de förluster, som uppkommo vid bärgningen. I fråga om andra kulturer var resultatet med undantag för bomull, där planen fyllts med något överskott, än sämre. Så t. ex. sockerbetor: planen hade beräknat en skörd av 27.6 miljoner ton, 1937 hade man fått 21.8 och 1938 16.7 miljoner ton.

Rent bedrövligt var resultatet i fråga om boskapskötseln. Den ökning av det under första femårsplanen starkt reducerade boskapsbeståndet, som femårsplanen räknat med, hade inte ens tillnärmelsevis uppnåtts. Man hade 1937 16.7 miljoner hästar i stället för i planen beräknade 21.8, 57 miljoner nötkreatur i stället för 65.5, 22.8 miljoner svin i stället för 43.4, 81.3 miljoner får i stället för 96.0. Det var ett djurbestånd, som var mycket lägre än 1916 och lägre än 1928, före femårsplanens start. Det penibla i att kollektivhushållningen på denna punkt låg efter privathushållningen både under tsartiden och neptiden förvärrades av att den blygsamma ökning av boskapsbeståndet, som verkligen skett sedan 1932 tillkommit som en följd av att bönderna tillåtits att hålla privata djur. Trivdes, som det påstods, människorna storartat i kolchozerna, så gjorde djuren det i varje fall inte.

Sökte man vid framläggande av själva redovisningen skyla över misslyckandet genom att undvika att jämföra de uppnådda resultaten med de i femårsplanen stipulerade, så talade Stalin i de reflexioner han gjorde om situationen tämligen rent ut. Bygget var, det medgav han, svårare än man trott och någon taklagsfest under den närmaste tiden var inte att vänta.

På två punkter hade visserligen, betonade Stalin, avancemanget varit tillfredsställande. Man hade kommit förbi Europa ifråga om industriell teknik och ifråga om det tempo, vari industrien utvecklades. Men detta var, konstaterade han, inte så mycket — och däri hade han naturligtvis alldeles rätt, helst som den förra prestationen nåtts på det relativt enkla sättet att man från den kapitalistiska världen inköpt det bästa den haft i tekniskt avseende och den andra hade sin naturliga förklaring i att en industri, vars tillverkning legat nere i närheten av nollpunkten, har betydligt lättare att fördubbla och mångdubbla sina produktionssiffror än en industri, vars produktion är högt utvecklad — på samma sätt som ett spädbarn lättare fördubblar sin vikt än en vuxen man.

Själva den centrala uppgiften, den att distansera de västerländska länderna i ekonomiskt avseende, var, underströk Stalin, ännu olöst. Man borde nämligen inte inbilla sig att Ryssland, som 1938 producerade 15 miljoner ton tackjärn, därmed överträffat England, som producerade 7. Med en omständlighet, som visade att han inte tänkte högt om sina åhörarens intelligens, utvecklade Stalin att dessa siffror i och för sig inte sade mycket om de båda ländernas industriella nivå. Man måste också taga hänsyn till de bägge ländernas invånareantal och alltså fästa sig vid produktionen per invånare. Eftersom Ryssland hade 170 miljoner människor och England 46, skulle Ryssland, för att hinna fatt England, behöva producera inte 5 utan 25 miljoner ton tackjärn; för att distansera Tyskland måste det producera 40-45 miljoner ton och för att distansera Amerika 50-60 miljoner ton. Vad som gällde tackjärnet gällde också en rad andra varor. Ryssland var ännu långt, mycket långt på efterkälken.

En smula obehagligt bör det ju ha varit för Stalin att slå ned de förhoppningar, som han själv varit den förste att väcka, då femårsplanerna tio år tidigare sattes i gång. Att tvivla på att Ryssland i några jättesprång skulle kunna hinna fatt den kapitalistiska världen hade då på hans order betraktats som ett förgripligt underskattande av bolsjevismens och Rysslands prestationsförmåga; att yrka på moderation av den rasande fart, med vilken man då ville spurta sig fram till målet, hade behandlats som högmålsbrott. Men att Stalin nu skulle erkänna att han hängivit sig åt en falsk optimism och gjort det till en plikt för den ryske medborgaren att dela den var inte att vänta. Trogen sin vanliga taktik valde han i stället att själv vara den första att attackera dem som med honom delat den oriktiga uppfattningen. Naturligtvis var det, det tyckte han att alla bort kunna förstå, omöjligt att nå fatt den kapitalistiska världen i en handvändning; de som hävdade att detta var möjligt hade varit antingen enfaldiga eller illasinnade. Särskilt pekade han därvid på det preliminära utkast till andra femårsplanen, i vilket femårsplansoptimismen kulminerat. Utkastet har ovan varit på tal; det hade utarbetats i statsplanekommisionen, där dödsskrämda specialister tvungits att framlägga ett program, varigenom Europa skulle vara distanserat

vid andra femårsplanens slut; sådan var ordern — tveka att lyda den skulle varit sabotage. Nu befanns det att denna deras (sedan kasserade) plan varit ett högst suspekt dokument. Några medlemmar av statsplanekommisionen i dess gamla sammansättning föreslog, yttrade Stalin, vid utarbetande av andra femårsplanen att fixera tackjärnsproduktionen vid andra femårsplanens slut till 60 miljoner ton. Det betydde att de räknade med en stegring på 10 miljoner ton per år. Det var naturligtvis fantasi om inte något värre — som något värre hade nu Stalin också låtit behandla det, i det att de allra flesta av dem, som varit med om att utarbeta andra femårsplanen, redan före dess slut voro vederbörligen likviderade.

*

Hur ställde sig då nu perspektivet för det fortsatta femårsplansarbetet? Hur lång tid behövde man då för att distansera Västerlandet? Stalin fortsatte att kalkylera med tackjärnet. Om man, sade han, utmönstrade fantasierna och ställde sig på realitetens grund, kunde man möjligtvis kalkylera med en stegring per år inte av 10 men 2½ miljoner ton; ”de främsta kapitalistiska ländernas historia liksom även vårt eget lands historia visar att den normen för årlig tillväxt kräver anspänning men är fullt uppnåelig”. Lyckades man hålla denna i den kapitalistiska världen uppnådda takt (i Ryssland hade man under andra femårsplanen inte ens nått en stegring av 2 miljoner ton per år) kunde så Ryssland — det var en uträkning som Stalin lämnade åt auditoriet självt att verkställa — komma upp till en årskvantitet av 60 miljoner ton och därmed distansera Amerika efter ytterligare 14-17 år — under förutsättning visserligen att Amerikas produktion under den tiden inte ökades. Hinna fatt och hinna förbi den kapitalistiska världen kunde man, det blev Stalins resultat, på 10-15 år: cirka 25 år efter femårsplanernas start skulle man alltså nå fram till det mål, som man vid starten redan räckt ut handen för att nå. Detta blev sålunda nu programmet.

Det steg mot målet, som därvid skulle tas under de närmaste fem åren och som var utmätt i den nu framlagda tredje femårsplanen, var också relativt blygsamt. Det var endast en rätt obetydlig del av den kapitalistiska världens försprång man räknade med att kunna ta igen.

I fråga om den tunga industrien kalkylerade man visserligen alltjämt med rask fram-marsch: en stegring med 103 % (mot en stegring av 97.2 % enligt andra femårsplanen). Men vad betydde detta i kapplöpningen med den övriga världen. För att ta det exempel som Stalin anförde, tackjärnsproduktionen, så skulle ju enligt honom den kapitalistiska världen vara distanserad först när man nått en årlig produktion av 60 miljoner ton; tredje femårsplanen förutsatte en stegring från 14 miljoner till 22 — man skulle alltså fortfarande ha en bra bit kvar. Inte mera uppmuntrande var situationen i fråga om andra varor. För att slå England måste S. S. S. R. under hänsyn till de bägge ländernas invånarantal producera nära 70 miljoner ton stål — femårsplanen räknade med 27.5 miljoner. För att nå förbi England i fråga om produktion av elektrisk kraft skulle man behöva producera 10 miljarder kilowattimmar — tredje femårsplanen planerade en produktion av 75 miljarder.

Vad den lätta industrien beträffar var programmet ännu blygsammare. Talet om den nödvändiga ”omsorgen om människorna” hade nu tystnat. Om man i andra femårsplanen räknat med en ökning av lättindustriens produktion av 133 procent, vågade man nu inte räkna med större stegring än 69 procent. Det innebar att man på en rad punkter inte vågade lova medborgarna så mycket varor år 1942, som man en gång ställt i utsikt att de skulle få 1937. Om man enligt andra femårsplanen tänkt sig att 1937 tillverka 220 miljoner meter ylletyg, föresatte man sig nu att 1942 nå upp till 175 miljoner meter — sedan man misslyckats med att ge medborgarna 1½ meter ylletyg per person och år såsom andra femårsplanen lovat dem, lovade man dem nu en meter. Även i fråga om bomullsindustrien vågade man inte nu ge konsumenterna samma löften som 1932: om man enligt andra femårsplanen skulle år 1937 nått upp till en tillverkning av 5,100 miljoner meter, vågade man inte räkna med att 1942 nå högre än till 4,900 miljoner meter. 1932 hade man lovat

konsumenterna att 1937 ge dem 2,000 miljoner burkar konserver; nu lovade man dem att 1942 ge dem 1,800 miljoner.

Blygsamt var också programmet för jordbruksproduktionen. Man hade, såsom visats, räknat med att under den andra femårsplanen nå upp till en produktion av 104 miljoner ton spannmål per år och nått i medeltal 90 miljoner ton; nu kalkylerade man med 112 miljoner ton (7 miljarder pud) — i sitt tal höjde Stalin den önskade kvantiteten till 8 miljarder pud. Långt på vägen till distanserandet av den kapitalistiska världen skulle man därmed inte hinna. Det skulle inte ens betyda att man distanserade det gamla kapitalistiska Ryssland. År 1913 producerade det ryska lantbruket på de områden, som 1937 tillhörde sovjetstaten, 89.8 miljoner ton säd. Områdets innevånarantal var 140 miljoner människor; produktionen gav alltså 640 kilo spannmål per person. Om statens folkmängd 1942 liksom 1937 utgjorde 175 miljoner, skulle de i planen förutsatta 112 miljonerna ton spannmål betyda ett nästan på pricken lika stort kvantum spannmål per huvud; då befolkningen naturligtvis under dessa fem år skulle förökas, skulle kvantum per person bli mindre. Och hur hjälplöst bakom den övriga världens prestationsförmåga Ryssland skulle stå, framgår av en enda siffra. 1937 var, som sagt, den ryska sädesarealen litet över 100 miljoner hektar. En produktion av 112 miljoner ton säd skulle alltså om arealen inte ökades betyda en genomsnittlig hektarskörd av 1,120 kilo; efter som man beräknade att den odlade arealen avsevärt skulle ökas, kalkylerade man i verkligheten med en betydligt mindre skörd per hektar. Det dåliga jordbruksåret 1940 hade Sverige en genomsnittlig hektarskörd av 1,600 kilo, andra år bruka ge en skörd av 2,000 kilo eller mer. Som mål för tredje femårsplanen satte man en hektarskörd, som inte ens utgjorde $\frac{3}{4}$ av den som uppnås i Sverige under ett missväxtår!

Något sprinterlopp vid distanserandet av världen i övrigt skulle det alltså inte bli tal om. Men därav följde då en annan sak. För 10 år sedan hade det varit den s. k. 100-procentiga socialismen, som skulle tillfredsställa massornas alla behov och som de därför borde sätta in all sin kraft på att söka få realiserad. Allteftersom femårsplanen framskridit, hade man börjat erinra massorna om att socialismen inte alls betydde att var och en skulle få del av samhällets goda i mån av sitt behov utan blott i proportion till sin förtjänst — vad det innebar hade de erfarit, då Stachanovsystemet infördes: drägliga villkor för en liten elit, brist och umbäranden för det stora flertalet. Tillfredsställandet av allas behov kunde väntas först när man kunde övergå från det första stadiet, det socialistiska, till det andra, det kommunistiska. När skulle då denna övergång ske? ”Endast i det fall att vi kunna hinna förbi de förnämsta kapitalistiska länderna kunna vi”, sade nu Stalin, ”räkna med att vårt land skall bli fullt försett med bruksartiklar, att vi skola ha överflöd på produkter och att vi skola få möjlighet att övergå från det första stadiet av socialism till det andra.” Och eftersom det nu skulle dröja 10-15 år, innan den kapitalistiska världen blivit distanserad — att döma av tredje femårsplanens siffror skulle det dröja mycket längre — skulle det ryska proletariet inte innan dess vänta sig några sötebrödsdagar.

Vad Stalin nu närmast ställde i utsikt var något annat: ”Vad fordras?” frågade han, ”för att ekonomiskt kunna distansera de främsta kapitalistiska länderna? För det fordras först och främst en uppriktig och obetvinglig önskan att gå framåt och viljan att göra offer, att gå till allvarliga kapitalinvesteringar för utveckling av vår socialistiska industri.” Under tredje femårsplanen skulle 180 miljarder investeras i det ekonomiska nybygget mot 115 miljarder under andra femårsplanen. Vad detta betydde var klart. Då femårsplanens finansiär först och främst var bondeklassen, innebar det i första rummet att denna skulle bli föremål för en ännu hårdare utpressning. Då medlen för det andra måste utvinnas genom att medborgarna inskränkte sina behov och gävo staten oblyg vinst på de förnödenheter den tillhandahöll, innebar det också skärpt utsugning av alla samhällsklasser. Då ytterligare medel måste uppbringas genom att försöka göra industrien

inkomstbringande, betydde det skärpt press på arbetarklassen för att förmå den att höja sin arbetsproduktivitet: den skulle, fastslogs det, stegras med 65 procent, medan arbetarnas löner endast skulle stegras med 35 procent.

Detta var alltså efter 10 års femårsplansarbete det nya programmet — väntans och offrens femtonårsplan.

XXII. Diktaturen, proletariatet och intelligensen: stalinismen möblerar om

Startsignalen till den tredje femårsplansstegen var alltså given; som någon glad fanfar hade den denna gång minst av allt verkat. Frammarschen skulle, det visste Stalin, komma att bli svårare än förr; han inrättade sig också därefter. Nu knöt han hårdare än förr handen om kommandostaven; nu gjorde han också en omgruppering i de ryska leden. På ett par punkter gav han sin stalinism en ytterligare utformning, visserligen redan tidigare förberedd, en utformning efter vilken den kunde anses vara fullt fix och färdig.

Ett ytterligare förstärkande av enväldsmakten, det var den ena nyheten. Vidare genomgripande var den inte: sedan genom razzior all opposition kvavts var diktaturen en gång för alla grundmurad och bombsäker. Vad som ytterligare kunde göras var bara en liten avslutande avputsning.

Att den inskränkning i diktaturen, som skulle ligga i att proletariatets stora massor själva genom sina valda organ skulle få vara med om maktutövningen, från början endast bestått i att man ingivit dessa massor en viss känsla av att deras organ ägde en viss betydelse, har förut visats. Inte ens denna fiktion hade Stalin låtit dem ha kvar. Vid den ovan givna redogörelsen för konstitutionen har visats, hur han gått till väga: sovjetkongressen hade ersatts av ett parlament, vars maktlöshet var ännu mera evident än den tidigare sovjetkongressens.

Även den länge nog vidmakthållna fiktionen att det bolsjevikiska partiet hade någon andel i diktaturen hade Stalin redan i det väsentliga likviderat. Undan för undan hade han gjort slut på det dekorum i förhållandet till bolsjevikpartiet, som Lenin strängt iakttog och som kunnat ge partimedlemmarna en föreställning att de ägde någon politisk betydelse och kanske också en del aspirationer på att få spela en politisk roll. Redan tidigt övergick Stalin till att inkalla partiet till kongress blott vart tredje år i stället för två gånger om året, som Lenin gjort, något som ju för ett parti, som påstods regera landet, måste sägas vara tilltaget i underkant. Vid den stora razzian hade han sedan grundligt lärt partiet att det inte var makt, som medlemskapet av partiet gav, däremot daglig och stundlig risk för livet. Under razzians år hade också Stalin helt enkelt satt partiet som maktägare ur funktion. Partiet skulle, efter utlöppt treårsfrist, ha hållit kongress 1937, men Stalin lät både 1937 och 1938 förflyta utan att göra en min av att låta det samlas. Och det mellan kongresserna fungerande partiorganet, centralkommittén, hade han utan vidare kastrerat: 55 av dess 71 medlemmar hade han avlägsnat från församlingen för att sedan låta en del av dem dyka upp på de anklagades bänk i Moskvaprocesserna.

Emellertid återstod ännu för honom att sätta inseglet på partiets avhysning ur det politiska livet. Naturligtvis hade han kunnat göra det genom att också i fortsättningen låta bli att inkalla partiet till kongress. Han valde dock ett annat, ännu effekfullare sätt: när razzian väl var slut, lät han sammankalla partiet och anordnade en stor offentlig exposition av den förnedring, i vilken han nu försatt det.

Det var i mars 1939, som alltså det ryska bolsjevikiska partiet sammanträdde för att återuppta sitt fem år tidigare avbrutna arbete på att bestämma den ryska politiken. Den vid kongressens början givna redogörelsen för hur partiet nu var sammansatt visade, hur Stalin

gått fram emot det. Hur många av de gamla medlemmarna, som utgallrats, meddelades inte direkt; då Stalin under det sista året fyllt luckorna med nya medlemmar i massa, hade partiet nu en numerär, 1,600,000 medlemmar, som endast med 300,000 understeg den vid tiden för föregående kongress. Men det framgick av de lämnade uppgifterna att av de nuvarande medlemmarna endast 0.3 % vunnit inträde i partiet före 1917, 1 % under 1917; följaktligen voro endast något över 20,000 kvar av de 270,000 medlemmar partiet 1917 haft. Då dessa senare i regeln varit mycket ungdomligt folk kunde på sin höjd några tiotusental tänkas ha gått hädan på naturligt vis, ännu ett par tiotusental hade väl utrensats på tjugotalet; resten, minst 150,000 hade Stalin gjort av med vid razzian. Av partiets nuvarande medlemmar hade 8.3 %, alltså 130,000, kommit in i partiet före 1920, partiet hade 1920 730,000 medlemmar — de 600,000 voro borta. I stället hade de stalinska årgångarna, särskilt årgångarna efter 1929, våldsamt svällt ut: av partiets medlemmar hade 70 %, över en miljon, vunnit inträde i partiet efter det året. På kongressen var det också de yngre elementen som dominerade: av de 1,574 delegaterna voro hälften under 35 år, d. v. s. hade vid revolutionen varit 14 år eller yngre, ytterligare 32 % voro 35-40 år, d. v. s. hade vid revolutionen varit 14-19 år. Efter att alltsedan början av 20-talet systematiskt ha arbetat på att sätta sin prägel på Lenins parti hade Stalin nu tagit steget fullt ut och skapat sitt eget.

Med den så reglerade partirepresentationen höll Stalin nu på kongressen några dagars paradexercis. Allt gick som smort. Oklanderligt fullgjordes dessa nu fullt standardiserade ceremonier, varmed man praktiskt taget på orientaliskt sätt kastade sig i gruset för despoten: alla dessa ovationer för Stalins person, dessa applådåskor vid sådana passus i hans tal, som borde applåderas, detta jubel vid andra punkter, där man förstod att det borde skrattas, dessa svassande komplimanger åt Stalin, vilka obligatoriskt avslutade varje talares anförande och som de församlade stående avhörde. Andäktigt och utan kommentar avlyssnade man redogörelsen för andra femårsperiodens resultat. Det föll ingen av de 1,574 in att göra ens en nyfiken fråga angående det myckna, som man därvid inte fick veta. Enhälligt och entusiastiskt godkändes den tredje femårsplanen, d. v. s. det korta utdrag, som framlades för kongressen: om den andra femårsplanen på sin tid framlagts för den förra kongressen i tre tjocka band, fick denna kongress nöja sig med en P. M. på ett par sidor och vara lika glad och tacksam ändå. Beredvilligt stod man till tjänst med att, sedan Stalin, som sagt, av egen maktfullkomlighet rensat bort 55 medlemmar ur den centralkommitté, som den föregående kongressen valt, fylla luckan med lika många namn efter Stalins anvisning: dels gamla beprövade stalinister, dels helt färska krafter, om vilka kongressen själv ingenting visste.

Men Stalin nöjde sig inte med att partirepresentationen på detta sätt visade sin redobogenhet att utplåna sig själv. Han krävde också garantier för att hans diktatur inte heller i framtiden skulle möta något motstånd från partiets sida. Han lät till kongressens godkännande framlägga nya stadgar för partiet, genom vilka det självt överräckte i hans hand en del ris, varmed han, om det behövdes, ytterligare kunde tukta det.

Ett av dem tog sig mycket prydligt ut och kunde rent av vid första påseende tas för ett skott av den demokratiska flora, som man smickrade sig med att framgångsrikt odla i sovjetlandet. Partimedlemmarna skulle hädanefter, bestämdes det, ha rätt att på partisammanskomster kritisera vilka partifunktionärer som helst; de skulle också ha rätt att i vilken fråga som helst direkt rikta hänvändelse till vilken partiinstans som helst, inklusive partiets centralkommitté. Den verkliga meningen med detta skenbart sympatiska stadgande var tydligt. Det gav partimedlemmarna impuls att strängare än förr passa på varandra; särskilt skulle de underordnade ha rätt att utan att vara bundna av partidisciplinen hålla ett vaksamt öga på de överordnade och, om de spårade något misstänkt, anförda klagomål emot dem inför partiledningen; de skulle alltså gå denna partiledning tillhanda med

angivelser. Det spioneri- och angivarsystem, som försett Stalin med ständigt nya offer under razzian, skulle alltså ytterligare utvecklas. Begynnande opposition skulle kunna kvävas från första stund, uppkomsten av några nya s. k. magnater skulle förhindras.

Även en annan bestämmelse kunde vid första påseende verka högst tilltalande. Massrensningar inom partiet skulle upphöra, de behövdes, hette det, inte mer. Den fruktansvärda mångåriga pers, som partiet nu senast genomgått och vid vilken, det förklarade Stalin, många fel begåtts, skulle alltså inte återupprepas. Det lät ju mycket lugnande och lovande. En liten begränsning hade emellertid löftet. Partiet kan, hette det, i vanlig ordning rensa sina led från folk, som bryta mot partiets program och stadgar. I vanlig ordning — det betydde att den ordning, som tillämpats under razzian, då man i stor utsträckning överlät åt de lokala partiinstanserna att var i sin stad verkställa proceduren, nu skulle upphöra och att rensningen, som alltså visst inte skulle upphöra, skulle företas av partiledningen. Att låta de lokala partiinstanserna ha några prerogativ, som på minsta vis inkräktade på partiledningens diktatur, fick nämligen inte förekomma. När man i detta sammanhang talade om de misstag, som begåtts, var det opportunt — felet hade alltså inte varit ledningens utan de lägre organens.

Ännu en nyhet, avsedd att stärka diktaturens ställning gentemot partiet, infördes i de nya partistadgarna. Med hänsyn till att så lång tid förflöt mellan partikongresserna — tre år, vilka nu senast av Stalin i praktiken förlängts till fem — skulle, fastslogs det, varje år inkallas en s. k. partikonferens. Att Stalin oftare än förr ville konferera med representanter för partiets stora massor var ju glädjande — skillnaden mellan partikongresserna och partikonferenserna var emellertid den, att under det att partikongresserna valdes av partimedlemmarna under former, som gällde för att vara demokratiska, skulle partikonferenserna utgöras av "representanter för partiorganisationerna", d. v. s. partifunktionärer, vilka ju samtliga tillsatts av Stalin och vilka han fullständigt höll i sin hand. Om det ännu var teoretiskt tänkbart att den av partiet valda partikongressen kunde opponera sig mot Stalin, var varje sådan risk utesluten i fråga om en församling, som bestod av Stalins rena kreatur: sitt samarbete med partiet hade Stalin alltså låtit partikongressen ordna på ett för honom ytterst praktiskt och behagligt sätt. Och denna nyskapade församling tillerkändes nu också en viktig rätt; den kunde avlägsna ur centralkommittén intill en femtedel av dess medlemmar. Partikongressen skulle välja den centralkommitté, som mellan kongresserna skulle representera det härskande partiet; av Stalin själv utnämnda funktionärer skulle sedan ha rätt att utmönstra de valda! Visserligen hade Stalin visat, att han kunde göra av med centralkommittémedlemmar utan hjälp av partiet, men att låta partikongressen, som valde dessa medlemmar, själv skapa det organ, som på Stalins order skulle kunna avlägsna dem, kunde ju inte skada. Det markerade på ett tilltalande sätt partirepresentationens förnedring.

*

Men ännu ett beslut fick partiet fatta: det fick för sin del antaga den utan partiets hörande i konstitutionen införda bestämmelsen att tillträde till partiet skulle stå öppet för alla medborgare. Därmed är man inne på den andra revision i det stalinska systemet, som Stalin företog, då det nu gällde att göra det skickat till nya kraftansträngningar. Det var en reform, som gick ut på att — sedan han berövat proletariet det sken av makt, som det dittills haft — över huvud taget skjuta det åt sidan från dess hittills innehavda plats som bolsjevismens stöd och redskap i samhället och i stället skjuta fram en ny klass, den s. k. intelligensen.

Att det var proletariet, närmare bestämt arbetarproletariatet, som skulle vara det bolsjevikiska systemets bas hade alltid varit bolsjevismens fundamentala grundsats. Detta gällde till att börja med de stora arbetarmassorna. Även om de skulle vara reellt uteslutna

från politiskt inflytande, hade man räknat med att de i två avseenden skulle gå bolsjevismen tillhanda. De skulle för det första ställa sig bakom bolsjevikregimen, omfatta den med sin sympati och sina förhoppningar och därmed så att säga ge bolsjevismen den nödvändiga fullmakten för utövande av diktaturen. De skulle för det andra ställa sig till bolsjevismens disposition genom att villigt sätta in sina krafter i det startade ekonomiska nydaningsarbetet. Till gengäld för det stöd och den medverkan, som arbetarklassen så förutsattes skola ge, hade den också fått — förutom de nämnda illusionerna om makt — en ansedd social position och diverse materiella privilegier. Men det gällde också proletariats elit, det bolsjevikiska partiet, som visserligen inte heller det skulle ha annat än en illusorisk politisk makt men som skulle vara bolsjevikpolitikens privilegierade exekutor. Allt detta hade så småningom visat sig ohållbart — nu måste det träffas en annan ordning.

Vad först de stora arbetarmassorna beträffar, hade de under bolsjevismens första decennium något så när infriat de förväntningar bolsjevismen ställt på dem. Så länge hoppet om att relativt snabbt nå fram till det socialistiska samhället kunde upprätthållas, hade det ju för arbetarklassen varit naturligt att sluta upp kring en regim, som lovade att föra landet dit, helst som denna regim, sedan man övergivit krigskommunismen, vilken hårt frestat arbetarnas lojalitet, drevs med så pass stor försiktighet att den inte allt för hårt trampade arbetarklassen på tårna. Med arbetarmassornas väntade aktiva deltagande i det ekonomiska nybygget hade det visserligen knipit; så länge detta nybygge försiggick med ganska moderat fart, framträdde emellertid arbetarklassens ovilja mot att med någon större kraftanstängning engagera sig för det inte så starkt att det i någon högre grad störde harmonien mellan bolsjevikerna och den. Uppfattningen av arbetarklassen som bolsjevismens handgångna klass hade alltså kunnat upprätthållas och arbetarna hade åtnjutit de förmåner, som följde därav; i ekonomiskt avseende hade de fram mot tiden för första femårsplanens start nått en ekonomisk ställning, som, om den också mätt med västerländska mått var dålig, likväl var den bästa de någonsin haft.

Under femårsplansarbetets tid hade situationen förändrats. Dels hade det nu blivit ganska klart att arbetarklassen, i stället för att som hittills med tro och hopp omfatta bolsjevikpolitiken, började bli högst kallsinnig emot den. Dels hade det än tydligare framgått att arbetarklassen för sin del inte alls var villig och heller inte kompetent att fylla den roll i det ekonomiska nybygget, som man tilldelat den. Tanken att arbetarna själva skulle kunna i vidsträckt mån organisera sitt arbete fick från början uppges — inte ens den väntade arbetsintensiteten presterade de. I stället för att bli en drivande kraft i det stora verket visade sig arbetarklassen i allra högsta grad behöva pådrivas.

I ännu mer ökad utsträckning kunde dessa förhållanden väntas göra sig gällande under den tid, som förestod. Nu hade man ju förstått, att den period, då den ryska socialismen skulle komma att bära nästan uteslutande bittra frukter för de ryska medborgarna, skulle bli mycket längre än man trott. Det var alltså att vänta att arbetarklassens solidaritet mot bolsjevismen allt mer skulle minska och att dess välförhållande inte alls var säkrat i högre grad än andra klassers; den känsla av egen betydelse, som arbetarklassen hittills haft, kunde kanske fresta den att ge starkare uttryck åt sitt missnöje än vad andra, redan kuschade klasser skulle våga göra. Samtidigt hade det blivit uppenbart att om femårsplansarbetet skulle kunna föras igenom, en effektivare kraftinsats än hittills var nödvändig från arbetarklassens sida; i ännu mindre grad än förr skulle man kunna räkna med att dess förmåga frivilligt skulle släppas till, den skulle komma att tas ut under motstånd.

Men därmed hade då också förutsättningarna bortfallit för den privilegierade ställning, som givits arbetarklassen: dess rätt till social rangposition framför andra samhällsklasser och rätten att på de andra klassernas bekostnad bli ekonomiskt tagen under armarna. De

mest energiska och framåtsträvande elementen kunde man visserligen locka inte med de avlägsna socialistiska perspektiven utan med möjligheten att omedelbart förvärva ett småkapitalistiskt välstånd; de kunde alltså förmås att fortfarande ställa sig till bolsjevismens disposition och kunde alltjämt intaga platsen som privilegierat stånd. Men med arbetarklassen i dess helhet var det kontrakt, som försäkrade bolsjevismen om proletariats stöd och hjälp och garanterade arbetarklassen vederbörliga förmåner i utbyte, i realiteten annullerat; bolsjevismen fick se sig om efter en annan kontrahent.

Också proletariats elit hade emellertid för bolsjevikerna blivit en desillusion. Förut har visats hur redan Lenin greps av skräck, vid åsynen av det maktinstrument som bolsjevismen fått i det bolsjevikiska partiet, då detta direkt, frisch vom Fass, fyllts med ojäst avtappning ur proletariats. Men just sådant partiet blivit, hade det i det längsta varit i Stalins smak, och han hade ytterligare bidragit att utveckla dess specifika karaktär, då han för att få pålitliga anhängare, inmönstrade i leden hela uppbåd av de gråaste arbetarlagren och kohorter av gröna ungdomar, som inte bara saknade varje bildning och kultur utan också, då denna avsaknad inte låg dem i fatet vid deras partikarriär, lade sig till med kraftigt förakt för dylika överflödiga och onyttiga varor.

Femårsplanens tid hade emellertid ställt det proletära partiet på ett prov, som det inte bestått.

För det första hade det visat sig, att det höga nit för socialismen, som från början ansetts utgöra det proletära avantgardets främsta styrka, inte alls medfört den absoluta pålitlighet och lojalitet mot den stalinska bolsjevismen, som nu varit nödvändigare än någonsin. Det rakt motsatta hade varit fallet. Just de lager av partiet, som representerade den renaste socialistiska idealismen, hade rest sig mot Stalin, och han hade ansett det nödvändigt att slå ned dem nästan till sista man. Det hade varit en varning, som det gällde att ta ad notam. Tillgivenhet för socialismen var bra — men det kunde bli för mycket av den, speciellt i en tid, då det inte dög att ta vid sig för hårt, om socialismen blev litet för hårdhänt renoverad. De som skulle gå bolsjevismen till handa borde alltså bestå sig med endast moderat socialistiskt patos, de borde över huvud taget inte ha för starka politiska intressen. Vad bolsjevismen, som själv bestämde sin politik, behövde var folk, som lojalt ville realisera dess politik utan att fråga efter dess högre eller lägre socialistiska procenthalt; för att kunna fullgöra den tjänsten var det lämpligast att vederbörande själv inte ägde någon utpräglad politisk åskådning, som kunde komma i kollision med ämbetsplikten.

Men för det andra hade det definitivt klarnat, att de kvalifikationer, som de proletära partimedlemmarna ägde och som skulle göra dem särskilt dugliga till handräckningstjänsten åt bolsjevismen, inte voro tillfyllest vid lösningen av de väldiga uppgifter, som femårsplanen lade på dem. Nu hade de unga halvanalfabeterens brist på förstånd på vad de skulle sköta framträtt med förfärande tydlighet; utan begrepp om vad som var möjligt och omöjligt, hade de rusat iväg med ovist nit, som hotat bli direkt ödesdigert, och tumlat om i en gigantomani, som blivit direkt komisk. Och nu hade det också visat sig att den ökade makt över massorna, som följt med ledningen av femårsplansarbetet, definitivt demoraliserat massor av proletära handledare — vad de till byarna utkommenderade ungdomarna tillåtit sig gentemot bönderna saknade motstycke i bolsjevismens på hänsynslös despotism mot massorna rika historia.

Det var alltså uppenbart att de redskap, som bolsjevismen behövde, måste vara på helt annat sätt beskaffade. Det behövdes folk med den bildning och de kunskaper, särskilt den specialbildning och den sakkunskap, som proletärelementen i partiet aldrig hunnit och aldrig ansett nödvändigt att skaffa sig. Det behövdes folk, som i stället för dessa kamraters naiva entusiasm, som fört dem till vad Stalin hänfullt kallade fantasteri, ägde förmåga av kritik och verklighetssinne. Själv hade bolsjevikledningen varit rätt svårt angripen av

fantasterier men tillfrisknat och hade nu behov av hantlangare med nyktra hjärnor i stället för de proletära partimedlemmarnas överhettade. Och den behövde folk, som i sitt arbete gick fram med lugn, besinning och omtanke i stället för i den stora bravurstil, som hittills ansetts vara den enda saliggörande bolsjevikiska. Sedan man insett att hela takten i femårsplansarbetet måste sättas ned, hade man nu bruk för mindre eldiga, mera balanserade och solidare dragare än de ystra sprakfålar, som rusat fram över stock och sten och som, om de finge hålla på, skulle välta hela lasset. Det behövdes också folk, som i sitt förhållande till massorna kunde hålla sig på mattan bättre än detta bortskämda proletära pretoriangarde.

Proletariatet, såväl dess breda massor som dess elit i det bolsjevikiska partiet, måste alltså skjutas tillbaka från den ställning det hittills intagit. Proceduren hade redan pågått en tid och har i det föregående delvis berörts. Allt oceremoniösare hade bolsjevismens umgänge med arbetarklassen blivit, allt hårdare det tvång, som applicerats på den, allt knappare de ekonomiska förmåner, som man givit den. Stachanovsystemet hade betytt ett stort steg hän mot arbetarklassens degradering: den undantagsställning, som denna klass i dess helhet dittills innehaft, hade nu reserverats för endast en mindre del av den. Och konstitutionen hade sedan ytterligare fullföljt processen: vad den betydde i fråga om arbetarklassens detronisering har ovan skildrats. Samtidigt hade proletariateliten i partiet börjat hanteras allt omildare, allt oftare hade den fått höra förebråelser för sin oduglighet; den stora razzian hade sedan inte bara, som förut visats, gjort slut på dess eventuella maktdrömmar utan också upplyst partimedlemmarna om att i deras förmåner inte ens ingick förmånen att vara något så när säkra på att få behålla livet.

Samtidigt härmed hade också pågått en annan process: i proletariatets ställe hade man skjutit fram en annan klass, hos vilken man väntade att finna å ena sidan den lojalitet mot bolsjevismen och den vilja att tjäna den, som man fordrat av arbetarna, men som de inte gett, å andra sidan den pålitlighet, duglighet och skicklighet såsom redskap för bolsjevismen, som proletariatets elit inte presterat. Det var den klass man döpte med det gamla namnet intelligensen.

Denna klass hade under de gångna åren så småningom vuxit fram; den utgjordes helt enkelt av de partilösa i statsapparaten. Om det ursprungligen varit det ur proletariatet rekryterade partiet, som betrotts med statsapparatsens manövrering och haft kommandoposterna i den, så hade partimedlemmarna likväl så småningom där blivit endast en liten minoritet. På en del områden hade den bolsjevikiska staten från första stund fått hålla till godo med att använda partilösa ämbetsmän och funktionärer; ju mer statens ingripande i samhällslivets olika grenar ökats, desto starkare hade funktionärskadrenna vuxit ut och måst fyllas med folk utanför partiet; under femårsplanen, då dessa kadrer fått fullständigt fantastiska dimensioner, hade antalet partilösa element i dem tillvuxit i ännu starkare proportion. Inalles utgjorde nu statens funktionärer, högre och lägre, inom administration, industri, handel, jordbruk, undervisningsväsen etc. cirka 10 miljoner människor; bland dem voro inte ens 2 miljoner partimedlemmar. Och det var de över 8 miljonerna partilösa, som nu skulle inta proletariatets plats som bolsjevismens stöd och redskap.

Till proletariatet hörde denna nya klass alls inte. Till en viss procent hade den inte ens proletärt ursprung. Det var element från den gamla bourgeoisie, först och främst från den gamla intelligensen. Dess kompetens hade bolsjevismen aldrig kunnat helt undvara. ”Det finnes”, så hade Lenin från första stund förklarat, ”för oss ingen grund att vraka de för oss nyttiga specialisterna. Men vi måste hålla dem inom bestämda ramar, så att proletariatet får möjlighet att kontrollera dem. Man skall ge dem arbete men samtidigt vaksamt följa dem, i det att man placerar kommunister över dem och korsar deras kontrarevolutionära planer. Inte minsta eftergift åt dessa herrar, men utnyttjande av deras arbete var helst detta

är möjligt.” I enlighet härmed hade man redan vid bolsjevismens start inviterat intelligensen i t. o. m. mycket trängande ordalag att samarbeta med bolsjevismen; i viss utsträckning hade den också accepterat inviten. Dess tjänstgöring under bolsjevismen hade emellertid varit ett enda långt martyrium: övermodiga partikamrater hade suttit på de borgerliga specialisternas nacke, massorna hade mött dem med s. k. specialistäteri, som bolsjevikedningen öppet uppmuntrat. För Stalin hade i ännu mycket högre grad än för Lenin den gamla intelligensens hjälp framstått som ett ont, som visserligen en tid bortåt var nödvändigt, men som man så fort som möjligt måste komma ifrån; hans fientliga inställning mot den bildade klassen hade, i den mån stalinismen stabiliserats, allt mer influerat på den behandling, som kommit de gamla intelligenselementen till del.

Femårsplanens start hade medfört ökat behov att anlita intelligensens sakkunskap, särskilt inom industrien. Men dess ställning hade inte förbättrats. Tvärtom. Då den med sin fackkunskap insåg det vansinniga i den hetstakt, varmed industrialiseringen bedrevs, och försökte få denna takt modifierad, fattades det som obstruktion och sabotage; snart figurerade dessa specialister i allt större utsträckning i sovjeträttegångar som brottsliga kontrarevolutionärer, vilka försökte stjälpa femårsplanen.

Nu, på sistone, hade hastigt nog bolsjevismens förhållande till de borgerliga specialisterna förändrats. Man hade insett att det inte var de utan deras kommunistiska pådrivare, som bragt femårsplansverket i fara; man hade förstått att det var deras sakkunskap och kompetens, som måste få komma till sin rätt utan ingrepp från den hittills kommenderande kommunistiska okunnigheten. Några underverk vid realiserandet av femårsplanen kunde man visserligen inte vänta av dem, såsom man en gång väntat det av partimedlemmarna. Men det var inte heller underverk man önskade — tron på dem hade man uppgivit. Vad de borgerliga specialisterna i stället voro i stånd att prestera var ett gott, solitt, sakkunnigt och omdömesgillt arbete vid verkets ledning. Något lågande nit för socialismen ägde de inte, deras sympatier för socialismen voro helt visst mycket svala eller helt obefintliga; men det var intet fel utan tvärt om — socialistiska idealister hade man haft nog ay. För sina arbetsuppgifter kunde de däremot väntas ha tillbörligt intresse, dock utan att låta det övergå till hysteri. Och någon brist på lojalitet behövde man inte frukta. Man visste ju väl att det, åtminstone beträffande allra största delen av dem, aldrig varit något fel med den saken; i varje fall kunde man räkna med att de nu, så kuschade och knäckta som de under de gångna åren blivit, skulle troget tjäna sovjetmakten utan lömska baktankar, fyllda med glädje och tacksamhet över att ha fått mänskliga arbetsförhållanden.

I övrigt kommo de partilösa i statsapparaten från arbetare- och bondeklass och voro alltså delvis av proletärt ursprung. Men för det första hörde de inte till proletariatets elit, ty till den räknades ju som sagt de socialistiskt livaktigaste elementen, som sökt och vunnit insteg i partiet. Dessa partilösa voro i stället folk med svagare politiska intressen eller utan sådana, folk som i stället begagnat sig av de bildningsmöjligheter, som sovjetstaten bjöd; en stor del av dem hade gått igenom de s. k. vuzerna, de högre läroanstalterna, som proletariateliten i regel inte frekventerat (endast i en viss utsträckning hade man, då man börjat finna de unga kommunisterna alltför stötande rudis, tvångskommenderat dem dit). För det andra kommo de, i den mån de utgingo från arbetare- och bondeklass, från sådana lager inom dessa klasser, som själva mer eller mindre kommit sig upp över den grå massan: det var kulakerna, så länge den klassen existerade, och sedan stachanovarbetare inom industri och jordbruk, kolchozledare och dylika, med ett ord arbetare- och bondearistokratien, som i främsta rummet ägt den ambition, som förmått dem att låta sina barn skaffa sig utbildning. Det var också de, som ägt de materiella resurserna — även om utbildning i vuzerna var kostnadsfri, krävde den dock i praktiken en viss ekonomisk ryggrad. Att de unga män, som kommo från sådana hem, knappast efter avslutad utbildning kunde känna sig som tvättakta proletärer är givet.

Men även sådana element, som direkt från det reguljära proletariatet kommit in i läroanstalterna och genomgått utbildning där hade i själva verket grundligt avproletariserats. Att den ur ett arbetarhem utgångne ryske ämbetsmannen eller ingenjören sina utbildningsår igenom i högre grad skulle bevara samhörigheten med arbetarklassen än vad hans kollega i andra länder gör, att han mer skulle känna sig solidarisk med den klass han lämnat och i högre grad hänga fast vid dess psykologi kan det inte bli tal om. Förhållandet är naturligtvis det rakt motsatta. I ett land som Ryssland, där de stora massorna i bästa fall hunnit något över analfabetstrecket, blir självklart avståndet mellan dem och de bildade större än i länder med hög kulturnivå: de element ur proletariatet, som förvärva bildning i Ryssland, glida där radikalare bort från sin förra klass, bli mera främmande för den, få lättare att lägga sig till med överklasskomplex.

Hittills hade de partilösa av mer eller mindre proletär härkomst intagit en mycket tillbakaskjutet ställning. Såsom icke partimedlemmar hade de setts över axeln och misstrotts. I jämförelse med partimedlemmarna, som kommenderade dem, ansågos de som visserligen nyttiga men sekundära krafter i maskineriet; de lägre funktionärerna, t. ex. lärarkåren, hade också ekonomiskt varit på det fruktansvärdaste vanlottade och ojämförligt mycket sämre ställda än arbetarna. Också massorna, över vilka de genom sin bildning höjde sig, hade — i fullt riktig känsla av att de skilt sig ut ifrån arbetare- och bondeklassen — varit hätskt inställda mot dem; någon principiell skillnad mellan de borgerliga och de ur proletariatet utgångna specialisterna hade de i sitt specialistäteri inte gjort. Nu hade emellertid bolsjevismen insett att man i dessa element hade en tillgång, som man på allvar borde ta vara på. Här hade man krafter av det slag, som man hade behov av: vederbörligen utbildade för de uppgifter, stora och små, som de skulle sköta, inställda på att intresserat och samvetsgrant sköta dem, men utan utpräglade politiska intressen och utan politiska ambitioner, beprövade i fråga om sin lojalitet mot sovjetmakten, som de tjänat troget redan under de svåra förhållanden, vilka hittills varit deras lott, och som de kunde väntas tjäna ännu pålitligare, om de finge en favoriserad ställning i samhället. De hade ju också suttit så trångt att man kunde lita på, att om man nu släppte fram dem, de åtminstone tills vidare skulle hålla sig på mattan.

Stommen till den klass, som i stället för proletariatet kunde bli den, som bolsjevismen associerade sig med och utnyttjade, var alltså redan färdig. Det gällde nu för bolsjevismen att närmare fästa dessa element vid sig: att släppa fram dem från deras hittills undanskjutna ställning och ge dem en ekonomisk och social position, som svarade mot det gagn man hade av dem. Därmed skulle man också sörja för klassens rekrytering: om det förut för framåtsträvande ungdomar varit klart att de, om de ville göra karriär i samhället, måste slå sig på politik och genom socialistiskt nit meritera sig för inträde i partiet; skulle de nu i stället förstå, att vägen till framgång gick genom att lägga politiken på hyllan och ägna sig åt inhämtande av bildning och fackkunskaper; de skulle sträva efter att bli inte medlemmar av partiet utan av intelligensen.

Intelligensen — det var alltså det namn man gav den nya klassen. Om också bolsjevismen i 20 års tid skymfat den för-revolutionära intelligensen såsom kapitalismens lakej, hade denna kulturellt högtstående, av ärligt socialt patos fyllda, låt vara allt för litet handlingskraftiga klass dock lämnat ett sådant minne efter sig att bolsjevismen nu fann det lämpligt att annektera dess namn, när det gällde att finna en lämplig beteckning för den härskara av statsfunktionärer, stora och små, som nu skulle inträda som en särskild klass i samhället, nominellt placerad vid sidan av arbetare- och bondeklasserna, i själva verket anbragt på deras skuldror. Egentligen skulle man, om man nu velat ta ett namn ur det förflutna, kunnat finna ett mera adekvat: det var i själva verket en vältränad och väldresserad kår av tjinovniker, endast tio- eller tjugufalt större än på tsarens tid, som bolsjevismen nu gjorde till en hörnsten för sin politik. Men namnet tjinovnik gav

obehagliga associationer — man föredrog det andra; det lät också, oavsett den sympatiska klang, som dess förra bärare givit det, vackert och var ägnat att avvärja kritiken mot den nya klassens upphöjelse: betydde det att man i sovjetsamhället gav kultur och bildning en mera framskjuten plats än förr, kunde ju ingen opponera sig emot det.

Redan tidigare har visats hur nådens sol så småningom börjat skina över denna intelligens, bl. a. hur Stalin redan 1935 i ett tal hyllat vad han då kallade bolsjevikerna utanför partiet — namnet intelligens hade då ännu inte lanserats; att de partilösa hedrades med den bolsjevikiska adelstiteln var den gången något sensationellt, och partitidningen Pravda hade inte helt kunnat dölja sina sura miner. Så småningom hade också partilösa börjat befordras i allt större utsträckning till allt mera ansvarsfulla poster, som förut innehafts av partimedlemmar. Konstitutionen hade sedan fullföljt processen, då den gjorde slut på den pariasställning, som icke-proletärerna dittills intagit och gav ”de arbetande”, till vilka också intelligensen hörde, samma rättigheter som förut tillkommit endast arbetare och bönder — att intelligensen skulle komma att inta en ställning över arbetare- och bondeklass framgick inte där, men ett förberedande steg till intelligensens upphöjelse var i alla fall därmed taget.

I den etapp i bolsjevismens utveckling, som vidtog med razziornas avslutning och tredje femårsplanens start, tog Stalin det steget fullt ut. Hösten 1938 uppträdde en rad av de ledande bolsjevikerna med tal, i vilka de, i nästan likalydande ordalag, fastslog att ingen stat kan existera utan att den äger sin egen intelligens. Samtidigt började plötsligt de bolsjevikiska tidningarna utveckla vilken kolossal betydelse intelligensen ägde för sovjetstaten. Tidningen Pravda gick i en lång artikelserie igenom de olika kategorierna intelligenter och skildrade den utomordentligt viktiga roll, som var och en av dem var kallad att spela. Här fick man nu också en närmare definition på vad man menade med intelligensen, varvid det bekräftades att det just var funktionärerna i sovjetapparaten, stora och små, inklusive de, som beredde sig att bli det, den studerande ungdomen, som avsågs. Gränserna voro liberalt dragna: det befanns att till intelligensen räknades också de lägsta statsfunktionärerna i handelsapparaten, d. v. s. bodbetjänarna i de statliga och kooperativa affärerna. Dit hörde också befälet i armen; å andra sidan hörde, visade det sig, inte prästerna dit: bildade voro de kanske, men de voro ju inte statsfunktionärer. Däremot räknades författare, konstnärer, skådespelare och andra fria yrkens utövare med, trots att de inte voro statstjänstemän i vanlig mening: kuggar i statsmaskineriet voro de i alla fall, och det t. o. m. mycket viktiga sådana, i det att de i sin av staten strängt kontrollerade och ledda yrkesutövning ju gjorde statstjänst genom bearbetning av folkopinionen.

Efter dessa uvertyrer kom — i samband med utgivandet av en officiell lärobok i partiets historia, om vilken strax skall talas — ett stort principuttalande av den bolsjevikiska centralkommittén, ett dokument, varigenom intelligensen fick sin vederbörliga utnämning till ledande klass i sovjetstaten. Här upprepas konstaterandet av att ingen stat kunnat eller kan undvara sin egen intelligens; än mindre kan, heter det, den socialistiska staten vara utan en sådan. Sovjetstaten ägde också, fastslås det, en ”ofantlig intelligensarmé”, den utgjordes av ”kadreerna i statsapparaten”. Då staten ledde alla grenar av ekonomin och kulturen, däribland också jordbrukshushållningen, hade denna intelligens en alldeles särskild betydelse: utan den kunde staten inte med framgång leda landet.

Utän omsvep konstitueras alltså här intelligensen som det element, som skall inneha den första plats i samhället, vilken förut innehafts av proletariatet. I överensstämmelse härmed påbjöds också vederbörlig aktning för denna klass. Ända hittills har, heter det, den sidovörnad, som visats intelligensen trots dess viktiga roll i sovjetstaten, inte övervunnits. Ett sådant förhållande till intelligensen, som yttrade sig i att intelligenten ansågs som en sekunda sorts människa, var emellertid, heter det, antibolsjevikiskt, det var — det fastslås två gånger i deklARATIONEN — värdigt vildar och huliganer och farligt för sovjetstaten,

varför det måste fördömas. Centralkommittén pålägger därför ”partiorganisationerna att etablera ett riktigt bolsjevikiskt förhållande till intelligensen” — proletariatet i partiet får alltså inte låta sitt misshumor över att ha blivit degraderat gå ut över den föredragne konkurrenten.

Respekt för den nya ledande klassen! — i ytterst skärpt form utdelade Stalin den lösen på själva den ovan behandlade partikongressen. Det huliganartade förhållandet till intelligensen hade trots allt inte upphört, och Stalin gav nu partiet en del varma fiskar. Partidirektivet var, sade han, fullständigt klart, och trots detta var fientligt förhållande till intelligensen allmänt i partiet. Trots att den gamla teorien, som föreskrev misstro mot intelligensen och strid med den, utbyts mot en ny, som inskräpte nödvändigheten av vänskaplig inställning till den, omsorg om den, aktning för den och samarbete med den, fanns det inom partiet — det var, sade Stalin, förvånande och underligt — människor, som fasthöllo den gamla teorien. ”Dessa människor” — en något oceremoniös benämning på partikamraterna — ”ha den uppfattningen att arbetare och bönder, som nyss arbetat på stachanovvis i fabriker och kolchozer och som sedan kommenderats till vuzer för förvärvande av bildning, därmed upphört att vara verkligt folk, blivit folk av sekunda sort. Bildning skulle sålunda vara en skadlig och farlig sak.” ”Det är inte uteslutet att dessa underliga kamrater med tiden komma att trilla ned till förhållande av efterblivenhet, förvildning, andligt mörker och vidskepelse. Det vore begripligt: teoretiska urspårningar ha aldrig fört och kunna aldrig föra till något gott.”

Stenogrammet från kongressen upplyser, att partiet, pliktskyldigt, hälsade Stalins förlöjligande av partipsykologien med ”allmänt skratt”. Till höjande av denna munterhet lät Stalin också kongressen fatta det ovan nämnda beslutet att i partistadgarna uppta den utan partiets hörande i konstitutionen införda bestämmelsen, att tillträde till partiet hädanefter skulle stå öppet för intelligensen i lika mån som för proletariatet — intelligensen skulle alltså inte bara överta den i partiet organiserade proletärelitens roll som ledare av samhällsarbetet; partiet självt skulle upphöra att vara en proletär organisation i det att proletärerna där skulle få göra åt sig för dessa inkräktare. När intelligensen skulle släppas fram, var det nämligen inte meningen att därför göra slut på partiet. Även om partiet skulle avkopplas från en stor del av de hittills fyllda funktionerna, skulle det naturligtvis alltjämt bevaras för det rent politiska arbetet. Men därvid skulle det proletära elementet trängas åt sidan. Sin proletära prägel skulle partiet förlora.

När Stalin på detta sätt lät samla in intelligensen och anvisade den den hittills av proletariatet upptagna platsen uppe vid den finare bordsändan, var det emellertid en formalitet, som inte fick underlåtas: för anständighetens skull måste den förses med vederbörliga bröllopskläder, d. v. s. socialistisk uniform. Vad som fördelaktigt skulle skilja intelligensen som bolsjevikiskt avantgarde från partiproletärerna var visserligen, som sagt, att den inte skulle komma att försöka spela någon politisk roll eller bära på någon utpräglad politisk övertygelse, som kunde komma i kollision med dess uppgift att vara redskap för bolsjevikpolitiken. Men en viss socialistisk anstrykning måste den naturligtvis för apparansernas skull ha, det fick den finna sig i. Den detaljen i den process, varigenom intelligensen konstituerades som bolsjevismens privilegierade ämbetsadel, blev nu också undanstökad.

Hösten 1938 utgavs ett officiellt arbete ”Kort kurs i det kommunistiska partiets historia”. Boken, vars publicering partiets centralkommitté i en lång deklARATION förklarade vara ”en händelse av kolossal betydelse i det bolsjevikiska partiets liv”, var enligt samma auktoritet ”en encyklopedi i fråga om grundläggande kunskaper på marxismen-leninismens område”. Mer eller mindre officiella partihistorier hade tidigare gång på gång publicerats men hastigt åter måst kasseras såsom vilseledande; i samma mån som leninismen steg för steg utbyts mot stalinism måste framställningen av partiets förflutna, av idékampen inom det

och värderingen av händelser och personer immer badd förändras: vad som nyss varit bästa bolsjevikiska sanning, blev hastigt nog vidrig villfarelse, bolsjevismens heroer från i går blevo i dag smutsiga hundar. Nu, sedan stalinismen stabiliserats, var tiden inne att ge, som det hette i centralkommitténs deklARATION, ”en officiell, av partiets centralkommitté kontrollerad exposé av partihistorien och marxismens-leninismens grundfrågor, en framställning, som inte medger några godtyckliga uttolkningar”. En sådan utgjorde det nu publicerade arbetet, som partiet låtit sina främsta teoretici utarbeta; den ende namngivne författaren var Stalin själv, som bidragit med en skäligen enkel, stilistiskt oerhört tungrodd framställning av den dialektiska materialismen. Med dess utgivande gjordes det, hette det, ”slut på kaos i utläggningen av partiets historia, överflödet på olika synpunkter och godtyckliga uttolkningar av de viktigaste fakta rörande partiteorien och partiets historia, vilka förefunnits i en rad tidigare läroböcker i ämnet”. Att de synpunkter, som skulle ersätta alla tidigare, inte fullt sammanföll med leninismens, antyddes diskret; om den marxistisk-leninska teorien heter det att den, ”som varje vetenskap oavbrutet utvecklas och fullkomnas och inte fruktar att ersätta enskilda föråldrade satser och slutledningar med nya, som svara mot de nya historiska förhållandena”. En utveckling och fullkomning, som alltså nu var lyckligen slutförd: de enda riktiga synpunkterna på teorien voro funna och fastslagna.

Detta arbete var, det upprepas i deklARATIONEN gång på gång, i främsta rummet avsett för ”kadrerna i statsapparaten”, dessa kadrer som, heter det, ”utgöra sovjetintelligensens ofantliga armé”. Boken skulle tjäna till intelligensens marxistisk-leninistiska uppfostran och därför inläras av dem, som pretenderade på att få tillhöra intelligensen. Därvid skulle de studerande indelas i tre kategorier: intelligensens lägsta, mellersta och högsta ”länk”. Den första skulle inlära kursen i förkortat skick, den andra, huvudmassan av intelligensen, skulle plugga in den i dess helhet, den högsta länken, folk, som strävade att komma upp till de verkligt ledande posterna, skulle utvidga kursen genom att också studera de i litteraturanvisningarna efter varje kapitel angivna arbetena. Centralkommittén gav också anvisning på hur studiet skulle ske. Det skulle helst ske i enrum, endast i mindre utsträckning i studiecirkel. Det hittills bedrivna arbetet i studiecirkel hade nämligen visat sig mindre lämpligt. Tack vare mängden av sådana kretsar hade partiorganisationerna förlorat möjligheten att kontrollera deras arbete; studiekretsarna hade ”förvandlats till autonoma och okontrollerade organisationer, som drivit arbetet på egen risk”. I den mån studiekretsar i reducerat antal alltjämt skulle förekomma, skulle de organiseras mera rationellt, ställas under ledning av erfarna propagandister, som skulle ”ge kretsarnas medlemmar förklaringar i frågor, som intresserade dem”; man skulle också sörja för att de ”inte drogo ut över för lång tidsperiod”.

Sådan var alltså den socialistiska uppfostran, som intelligensen skulle undergå. Av det gamla bolsjevikiska avantgardet ha de krävts att det omfattade socialismen med glödande tro; det hade också krävts en under en lång prövotid ådagalagd förmåga att omsätta denna tro i gärningar. Av det nya avantgardet fordrades inlärandet av ett kunskapspensum, utmätt på ett sätt, som om det gällt fixerandet av kursen för någon enklare preliminärexamen, en prilla eller skola vi kanske hellre säga en teologifil: för normalbetyg inlärande av en bok, som med någon fattningsförmåga och flit borde vara inpluggad från pärm till pärm på 14 dagar, för högre betyg lite litteraturläsning utöver kollegieboken, för slätt approbatur reducerad normalkurs. En kunskapskurs, som intelligensen ombads inhämta på det mest intelligensfria sätt: något kritiskt studium av ämnet skulle inte få förekomma, reflexioner över det lästa skulle undvikas. Vad som stod skrivet stod skrivet, och sådant det stod skrivet skulle det inläras: framställningen ”gav inte rum för godtyckliga uttolkningar”, alla ”synpunkter” på ämnet undanbådos. Meningsutbyte med andra borde också i största möjliga mån undvikas, det behövdes ju inte, ty textens mening var klar, och det var

ingenting att resonera om. Därför helst plugg på egen hand, på sin höjd korvstoppling i största hast under erfarna manufakturörer.

Enligt centralkommitténs tydligen av Stalin skrivna deklARATION skulle den uppfostran, som intelligensen på detta sätt skulle undergå, utöva en mirakulös effekt på den.

Först och främst skulle detta studium, som ålades den, ”likvidera kadrernas teoretiska efterblivenhet” och göra dem till teoretiskt fullfjädrade marxister. I denna lärobok på 3 00 sidor skulle de inhämta ”lagarna för samhällets utveckling, lagarna för arbetarrörelsens utveckling, för proletärrevolutionens utveckling, för utvecklingen av det socialistiska nybygget”. Vilket allt de, om de hade tillräcklig ”vilja, energi och karaktärsfasthet”, med lätthet kunde lära sig: ”Om intelligensen med framgång kan behärska sådana vetenskaper som fysik, kemi och biologi finns det ingen anledning att tvivla på att den också kan lära sig att behärska den marxistisk-leninistiska vetenskapen”.

Men för det andra skulle intelligenterna också på detta sätt läras upp att bli mogna marxistiska praktici. Visserligen nämndes inte ett ord om att den också skulle omvändas till levande tro på marxismen. Men den skulle vid studiet av hur det bolsjevikiska partiet, trots alla försök från Stalins fiender att förfuska de marxistiska lagarna, under Stalins ledning kommit fram till korrekt tillämpning av de marxistiska teorierna, själv lära sig konsten att plåta sig handledas av denna teori vid avgörandet av de frågor, som resa sig under dess praktiska verksamhet”, något som var nödvändigt ”för den rätta handledningen av det socialistiska nybyggets alla grenar”.

I verkligheten kunde naturligtvis inte Stalin själv inbilla sig att studiet av den lilla läroboken skulle utöva en sådan undergörande verkan. Det var ju dock inte möjligt att tro att en snabbkurs på ett par tre veckor i marxistisk teori, studerad på ett sätt, som utgjorde ett hån mot allt vad vetenskapliga studier heter — utan användande av egen tankeförmåga, endast med anlitande av ”vilja, energi och karaktärsstyrka”, tre goda ting, som dock vid vetenskapligt studium inte äro de främst påkallade — skulle kunna bringa upp folk, vilkas teoretiska efterblivenhet man helt visst med full rätt konstaterat, till höjden av marxistisk vetenskaplig bildning. Och lika litet kunde han på allvar föreställa sig att personer, vilka i själva verket förhöllo sig ganska likgiltigt, i många fall tämligen fientligt mot marxismen, skulle kunna genom några veckors pluggläsning bibringas viljan och förmågan att omsätta de marxistiska teorierna i handling, göra dem till rättesnöre för sin verksamhet, helst det ju gällde folk som, om det skulle vara någon mening med det namn, intelligensen, som man gav dem, måste förutsättas gärna vilja bevara sin fria provningsrätt ifråga om vad de skulle tänka och tro.

Det var i själva verket inte heller de syftena som intelligensens studium av den utgivna boken skulle tjäna. Någon avsikt att med dess hjälp göra intelligensen till mogna marxister hade man alls inte. Folk av det slaget hade man haft nog av, de ställde bara till trassel. Det fina med det nya avantgardet skulle just vara det, att det inte lade sig ombord med marxistisk ideologi och försökte praktisera den, allt sådant skulle det tvärt om hålla sig ifrån och överlämna i Stalins händer. Den uppgift, som inlärandet av läroboken skulle fylla, var att ge intelligensen en marxistisk ytbehandling, förläna den en viss marxistisk fernissa. Den socialistiska statens betrodda tjänare borde ju känna till och ackommodera sig efter det sätt, varpå denna stat var inrättad och organiserad, vartill då också hörde statens ideologi, statsreligionen. Tro på den behövde de inte, men vara orienterade i den måste de vara — på samma sätt som de kände till sitt tjänstgöringsreglemente, vid vars tillägnelse någon självständig tankeverksamhet heller inte vare sig erfordrades eller kunde tillåtas. Och acceptera den såtillvida, att de i sin ämbetsutövning inte kommo i kollision med den, måste de naturligtvis också.

Läs läxan, hette det alltså — det är visserligen för er en obehaglig pers, det förstår vi, men

ni, som är så duktiga på andra områden, kan nog klara den; sedan ni, helst så hastigt som möjligt, fått den saken överstökad, får ni och skall ni lägga marxism och politik på hyllan. Politiserande funktionärer vill vi inte ha, vi vill ha ett opolitiskt avantgarde.

*

Att bolsjevismen på detta sätt övergick till att som hörnsten för sin regim ha en klass, för vilken socialismen endast var och skulle vara en inlärd läxa, betydde ju i och för sig en radikal förändring i sovjetstatens karaktär. Men metamorfosen var inte slut därmed. Det hela betydde också att en officiellt sanktionerad överklass nu gjorde sin entré i det så kallade klasslösa socialistiska samhället.

Naturligtvis råder det intet tvivel om att en överklass redan förut existerat där: det bolsjevikiska partiet. Då detta parti officiellt förklarades vara proletariats elit och sattes att vara massornas befälhavare, visserligen endast som verkställare av ledningens order, hade det ju fått en särställning, höjd över dem det skulle kommendera, en ställning, som tillät dess medlemmar att lägga sig till med utpräglade, till följd av deras låga kulturnivå speciellt stötande överklassstater gentemot medborgarna i övrigt; den oblyghet, varmed de bolsjevikiska partikamraterna satte sig tillrätta på det övriga samhällets nacke, hade alltid varit ett av det bolsjevikiska systemets mest typiska drag. Av massorna hade de också betraktats som överklassare: å ena sidan hade de åtnjutit en speciell, med fruktan blandad egard, å andra sidan varit föremål för det hat, som reguljärt tillkommer en överklass och som inte blev mindre, därför att det inte fick visas. Samtidigt hade de också åtnjutit allehanda överklassprivilegier, däribland ekonomiska förmåner, visserligen något bemantlade, men därför inte mindre faktiska.

Emellertid hade bolsjevismen aldrig velat erkänna denna partiets karaktär av överklass. I den mån symtomen voro allt för ovedersägliga hade man förklarat dem som begripliga ofullkomligheter i det nystartade systemet, vilka med tiden skulle övervinnas; ibland hände det också att man tog någon allt för expansiv kommunistöverklassare i örat. Det fanns onekligen också en del omständigheter, som något minskade den anomali, som utkristalliseringen av en aristokrati i det socialistiska samhället utgjorde. Någon slutna klass utgjorde partiet inte: för den enkla arbetaren vid maskinen var det, förutsatt att han hade den rätta tillgivenheten för socialismen eller, senare, den rätta viljan att tjäna stalinismen, inte svårt att komma in i de privilegierades krets; inte minst under Stalins tid hade massor av reguljära proletärer direkt immobiliserats i partiet. Att överklassen och proletariatet stodo på samma låga kulturnivå minskade ju också avståndet mellan dem; litet överlägsenhet också på den punkten hör ju eljest i regeln till begreppet överklass och utgör väl för den s. k. underklassen det som den har svårast att smälta. En viss illusion av att partimedlemmarna bevarade en intim kontakt med det proletariat, varifrån de utgätt, upprätthölls också; partimedlemmarna voro ju officiellt endast de andras kamrater; när de kommenderade dem, hette det att de handledde dem o. s. v. En viss etikett, enligt vilken partimedlemmarna i uppträdande, i klädsel etc. undveko att för starkt differentiera sig från proletariatet iaktogs också; njöto partimedlemmarna också i rik måtto av överklasslivets agremanger, hörde det i alla fall till god ton att det inte skedde allt för öppet och utmanande.

Med den nya överklassen, intelligensen, förhöll det sig annorlunda. Visserligen försökte man hävda att inte heller den var något annat än ett annex till proletariatet; sovjetintelligensen är, hette det i centralkommitténs ovan behandlade deklaration, med alla sina rötter förbunden med arbetarklass och bondeklass. Men det var, som ovan visats, inte sant, i det att en del av intelligensen över huvud taget inte hade proletärt ursprung och de som hade det mer eller mindre avproletariserats. Denna avproletarisering skulle naturligtvis i framtiden, sedan intelligensen satts i högsätet, än mer påskyndas. Ju mer

intelligensens betydelse för samhället underströks, dess mer inviterade man den till bildningshögfärd och känsla av egen upphöjdhet över den mörka miljö den lämnat. Och vidare: om i andra länder förvärvande av bildning ju inte alls utgör någon garanti för privilegierad social ställning och om de, som gå studievägen, alltså inte kunna ha någon starkare frestelse att lägga sig till med överklasskomplex, så hade den ryske proletärstuderanden visshet om att han efter avslutad utbildning skulle komma att tillhöra gräddan av samhället; det var ju i högsta grad ägnat att komma honom att på allvar kasta loss från sin egen samhällsklass. De ryska vuzerna blevo helt enkelt utklädningsanstalter för överklassare; en rad vittnesbörd intyga också samstämmigt vilken stark överklassanda, som karakteriserade dem.

En ny överklass — och en överklass, som i mycket högre grad än den förra, partiet, krävde och skulle komma att kräva att också få njuta av överklasslivets behag. Dels det sociala anseendet: med Stalin i spetsen sökte också sovjetledningen inpränta i det ryska medvetandet klassens förnämlighet; det klart motvilliga proletariatet skall tvingas att i intelligensen se sovjetsamhällets stolthet och prydnad. Men också de ekonomiska förmånerna. Om det, som sagt, i fråga om partimedlemmarna var möjligt att åtminstone principiellt hävda att de, såsom socialistiska idealister, borde vara likgiltiga för snöd vinning och i socialismens framgångar finna belöning nog och om man alltså i någon mån kunde försöka stävja deras friska aptit på denna världens goda, var detta omöjligt i fråga om intelligensen. Räkna med att den skulle tjäna bolsjevismen enbart för de bolsjevikiska idéernas skull kunde man ju inte. Inte heller kunde man räkna med att den skulle känna sig tillräckligt rekompenserad med den sociala upphöjelsen; den var för en klass, som väl kände sin egen betydelse och som dagligen upplystes om sin oumbärlighet, inte ensam nog. Att i ett slag bereda den stora massan av intelligensen-tjänstadeln några lysande ekonomiska villkor kunde naturligtvis inte komma på fråga, det tillät inte statens ekonomi och var knappast inte heller behövligt: så ekonomiskt vanlottade, som den bolsjevikiska statens icke-kommunistiska funktionärer dittills varit, kunde man ännu en tid tillfredsställa dem med en ersättning, som i andra länder skulle ansetts som miserabel. Men principen att intelligensen skulle ekonomiskt tillgodose efter förtjänst var accepterad. Det var f. ö. en naturlig konsekvens av att man, med övergivande av den likställighetsprincip, som tillämpats på Lenins tid, proklamerat att kvalificerade arbetare skulle betalas bättre än de okvalificerade: då intelligensens arbete i alla tonarter prisades såsom särskilt värdefullt för staten, var det också självklart att det kunde göra anspråk på motsvarande betalning. I praktiken tillämpades också den nya principen i allt större utsträckning i fråga om den s. k. högsta länken, de högsta administratörerna och arbetsledarna, för att inte tala om de högsta opinionsmakarna, författarna. För de materiella förmåner dessa högsta länkar kunde uppnå fanns inga gränser: fullständigt öppet kunde de också leva ett överklassliv, som skulle väckt anstöt i andra länder.

*

Den stalinska statens struktur var nu definitivt färdig. ”Överst 'folkets fader' själv med en despotmakt, i jämförelse med vilken de gamla ryska självhärskarnas makt bleknade. Runt om honom en liten krets, som han med åren gjort allt trängre, av hans satelliter: medlemmar av hans politbyrå, organisationsbyrå och sekretariat, vilka bildade hans regering, män utan egen politisk fysiologi och utan egna idéer men med obegränsad redobogenhet att med sin ofta stora personliga duglighet tjäna Stalins, furstligt belönade för sina tjänster i dag men kanske på en vink av diktatorn likviderade i morgon.” Några av dem voro ännu av äldre årgång: Molotov, Vorosjilov, Kalinin, vilka endast tack vare sin totala betydelselöshet och med knapp nöd räddats från att komma med i den stora razzian; de flesta voro helt unga krafter, som Stalin själv skapat, män om vilka man inte kände mer än namnet och vilkas namn förresten knappast förtjänar att läggas på minnet: Andrejev,

Zjdanov, Malenkov, Sivernik, Stjebakov och några andra. Och så, på långt avstånd, samhället i övrigt, ett typiskt klassamhälle med en tjänstadel, intelligensen, tillsvidare tre rangklasser och en arbetararistokrati, stachanovarbetarna, klasser, som med diverse förmåner engagerats att utgöra systemets stöttor och hantlangare. Och under dem de stora massorna, politiskt omyndiggjorda, socialt degraderade, hårt exploaterade, visserligen inte av privata exploatörer, men av en exploatör av mycket mäktigare mått, den s. k. hundra procentigt socialistiska staten själv.

XXIII. Åren före kriget

Sin fortsatta färd skulle alltså det bolsjevikiska lasset göra med traditionell rysk förspänning, ett trespann. Det tvåspann, med vilket man hittills velat i några få skjutshåll nå det socialistiska samhället, hade, sedan vägen visat sig vara backigare än man trott, utökats med en extra dragare: intelligensen.

Den skulle nu bli stånghäst i trojkan och främst svara för farten; man hade också sört för att den skulle utfodras på ett sätt, som motsvarade de strapatser man begärde av den. Frågan blir då: hur gick det med de andra dragarna i spannet, som nu blevo rätt och slätt hjälphästar: arbetarklassen och bondeklassen? Hurudan blev den bolsjevikiska körseln under tredje femårsplanens tid?

*

Förut har visats hur arbetarklass och bondeklass, som under bolsjevismens första tid fingo ganska fria tyglar, undan för undan blevo utsatta för allt hårdhäntare dressyr. Det var den dressyren som alltjämt konsekvent fortsattes och i ständigt ökad grad gjorde dem till bolsjevismens misshandlade arbetsök.

Vad då till att börja med arbetarklassens dressyr beträffar, har den princip, som man så småningom kom fram till, påvisats i det föregående. Efter vissa regler knöt man till och öppnade på havresäcken: relativt rikliga ransoner åt en liten, verkligt arbetsduglig och arbetsvillig minoritet, svält för de stora massorna. Det var denna princip, som under den tredje femårsplanens tid alltjämt tillämpades och ytterligare utvecklades.

Hurudan var då den ryska arbetarklassens ekonomiska läge vid denna femårsplans start? De uppgifter, som efter hand framkommit, göra det nu möjligt att bilda sig en ganska exakt uppfattning om saken.

Inledningsvis kan då påpekas, att bolsjevismen nedlagt stor möda på att upprätthålla den uppfattningen, att den under femårsplanernas tid framgångsrikt befordrat arbetarnas ekonomiska intressen. Det var vad man ville få de ryska arbetarna själva att tro. Vissa svårigheter vållade det säkert, men förmodligen lyckades man övertyga dem om att de, även om de inte hade det för fett, likväl hade det bättre ställt än de stackars västerländska proletärer, om vilkas läge de bibragts en grotesk uppfattning. Men framför allt ha bolsjevikerna och deras agenter i västerlandet lagt an på att fastslå trossatsen om det ryska proletariatets ekonomiskt gynnade ställning i det internationella proletariatets medvetande: det var ju först och främst på det sättet, som bolsjevismen ville vinna detta proletariats bevägenhet. Och därvid hade man onekligen en viss framgång. Om arbetarna i kapitalistiska länder väl inte precis trodde, att de ryska arbetarna hade det bättre än de själva, så tvivlade de — i likhet med den västerländska opinionen i allmänhet — knappast på två saker: dels att den ryske proletären även om det knep med hans välstånd, i alla fall hade det ojämförligt mycket drägligare än på tsarismens tid, dels att hans ekonomiska ställning stadigt och säkert förbättrades. För många västerländska arbetare utgjorde väl denna uppfattning det förnämsta stödet för deras tro på den ryska socialismen: här såg man nu i alla fall att det ryska socialistiska experimentet var framgångsrikt. Resonemanget är ju

något naivt och vittnar om en tämligen primitiv uppfattning om vad som är det centrala i socialismen. Endast så mycket kan man naturligtvis säga, att om bolsjevismen på 20 års tid inte lyckades åstadkomma en förbättring av arbetarnas ekonomi, så var den socialism som den realiserat inte mycket att hurra för.

Att arbetarna vid tredje femårsplanens början kommit ett gott stycke uppåt i den ekonomiska uppförbacken och att de under den tredje skulle nå än högre betonades också kraftigt vid framläggandet av den andra femårsplanens resultat. Under åren 1913-37 hade, försäkrade Molotov, arbetarnas lön mer än fördubblats, närmare bestämt stigit med 113.5 %; under den tredje femårsplanen skulle den stiga med ytterligare 35 %. Saken kunde alltså synas klar; arbetarna voro på god väg att komma på grön kvist.

Sanningen var en annan: femårsplanernas tid hade för arbetarna betytt en oavbruten regress. Dittills, alltså till 1928, hade det verkligen gått framåt. Efter att under den första bolsjevik-tiden ha lidit en sådan nöd, att tsarismens sista år för dem måste ha framstått som direkta välmaktsdagar, hade arbetarna under tjugotalet sakta men säkert fått sin ställning förbättrad och framåt mitten av tjugotalet passerat förkrignivån. Arbetarnas genomsnittslön var 1913 25 rubel per månad, vilket såväl nominellt som reellt ganska exakt svarade mot 50 svenska kronor; efter tolv års bolsjevikregim, år 1929, utgjorde den 75 rubel. Omsatt i livsmedel var denna lön åtskilligt högre än förkrigslönen. Den kvantitet rågbröd, som motsvarade lönen, var 76 % större än före kriget, kvantiteten vitt bröd 26 % större, kvantiteten smör 6 % större, kvantiteten socker ungefär lika stor (99 %), kvantiteten kött något mindre (86 %). En betydligt mindre del av lönen än 1913 åtgick till arbetarens visserligen nu starkt försämrade bostad. Diverse förmåner, bl. a. en del nöjen, hade arbetaren nu gratis. Till gengäld var stegringen i industrivarupriserna mycket större än ökningen av lönen. Trots detta kan man nog säga att arbetarnas ekonomiska ställning blivit något förbättrad. Med första femårsplanens början kom emellertid försämringen. Att själva lönebeloppet nu tämligen hastigt steg betydde inte så mycket, då levnadsomkostnaderna stego mycket hastigare. När den andra femårsplanen var slut, hade inte bara de vinster som gjorts gått förlorade, utan arbetarnas reallön sjunkit ned djupt under förkrignivån.

Vilken var då arbetarlönen 1937? Betecknande nog upphörde sovjetpressen på senare tid att ge några bestämda siffror om arbetarklassens ekonomiska förhållanden. Vad man gav var industriens samlade avlöningskonto: det utgjorde år 1937 82.2 miljarder rubel. Likaså fick man veta antalet i industrien anställda: de utgjorde 1937 27 miljoner personer. Medellönen för de industrianställda var alltså detta år 3,000 rubel per år, 250 per månad. Men till de industrianställda hörde ju också den tekniska personalen, som 1937 räknade 9 miljoner människor, medan arbetarna voro 18 miljoner; i klumpsumman, 82 miljarder, ingår såväl de röda direktörernas som renhållningsgummornas löner. Hur stor del av de 82 miljarderna som kommo på de 18 miljonerna arbetare, fick man inte veta. Så mycket är emellertid klart att den tekniska personalens löner i genomsnitt lågo betydligt över arbetarnas; även om en del av denna personal år 1937 ännu var ganska dåligt avlönad, hade redan då massor av högre funktionärer grova löner. Tydligt är alltså att arbetarnas genomsnittslön måste ha legat åtskilligt, förmodligen ganska betydligt under 250-rubelstreck. För säkerhets skull må i alla fall i fortsättningen räknas med de 250. Vad betydde den lönen? Beloppet var tio gånger högre än före kriget. Men vad hade det för köpkraft?

Gör man då om samma beräkning som nyss, blir resultatet ett helt annat. Omräknar man till att börja med de 250 rublerna i livsmedel, visar det sig att de varukvantiteter, som motsvarade arbetarens lön, inte alls, såsom 1927, voro större än 1913 utan tvärt om mindre. Den brödkvantitet, som 1937 kunde köpas för 250 rubel, utgjorde endast tre fjärdedelar av den som 1913 kunde köpas för 25 rubel; de kvantiteter kött, smör, mjölk, socker, som nu motsvarade arbetarlönen, voro endast resp. 73, 68, 54, 46 % av de kvantiteter, som

motsvarade arbetarlönen 1913. Antar man att arbetaren 1913 använde hela sin lön, 25 rubel, till att inköpa några av de vanligaste livsmedlen och därvid lät de olika varorna ingå i sortimentet i den proportion, som var den vanliga i ett arbetarhushåll, och antar man att han 1937 gjort om transaktionen med sina 250 rubel, så visar det sig att han nu endast fick tre femtedelar av 1913 års kvantiteter (vartill sedan kom att kvaliteten denna gång var ojämförligt mycket sämre). Arbetarens lön 1917, omräknad i livsmedel, hade alltså sjunkit från 25 till 15 förkrigsrubler i månaden. Gör man samma beräkning i fråga om industrivaror, blir resultatet för 1937 års arbetare ännu ogynnsammare: av det sortiment kläder, skodon, fotogen, tvål etc., som 1913 kunde inköpas för 25 rubel, kunde 1937 för 250 rubel blott inköpas 55 %; mätt i dessa varor, hade lönen alltså sjunkit från 25 förkrigsrubel till r; eller i själva verket, om man tar hänsyn till alla varors starkt försämrade kvalitet, än lägre. Den förmånen att arbetaren för sin bostad betalade mindre procent av lönen än förr, hade han kvar, men om bostaden redan 1928 var sämre än 1913, var den nu ännu eländigare: 1928 hade bostadsutrymmet per stadsinvånare varit i medeltal 5.9 kvm., nu, 1937, var det 4.2 kvm. (2 × 2 m.!). Att arbetaren sedan hade en del förmåner gratis, som han saknat 1913, vägde i jämförelse med allt det andra fjäderlätt.

Vad en lön, vars realvärde på sin höjd var $\frac{2}{3}$ av förkrigslönen, betydde, faller av sig självt, då man vet att förkrigslönen låg långt under den västerländska arbetarlönen och hänvisade den ryske arbetaren till ett liv långt under svältgränsen. Bland de kalkyler, som sätta den ryska arbetarlönen 1937 i relation till den västerländske arbetarens, kunna ett par förtjäna anföras. Ser man till hur lång tid den ryske arbetaren med sin timlön, som då han arbetade 260 dagar à 7 timmar för 3,000 rubel, blev 1.65 rubel, behövde arbeta för att skaffa sig 1 kilo av de fyra viktigaste livsmedlen och jämför man därmed den tid en västerländsk arbetare behövde använda (uppgifterna om de västerländska arbetarna äro tagna från internationella arbetsbyråns i Paris årsbok), blir resultatet följande (siffrorna betyda minuter):

	Vetemjöl	Oxkött	Smör	Socker
SSSR	106	277	600	206
Sverige	22	94	158	21
Danmark	17	89	134	22
England	21	103	160	25
U.S.A.	10	59	85	11

För att kunna köpa ett kilo av var och en av dessa varor måste alltså en rysk arbetare arbeta 1,189, en svensk 295, en amerikansk 165 minuter, den ryske alltså nära 20 timmar (nästan tre dagar!), den svenske ej fullt 5, den amerikanske inte ens 3. Hade man gjort samma beräkning i fråga om de nödvändiga industrivarorna, skulle skillnaden till Rysslands nackdel blivit än större.

En annan kalkyl! Man kan ta den kvantitet bröd, potatis, kött, fisk, smör, mjölk, ägg, matolja och socker, som enligt den ryska statistiken för år 1929 (det sista år, för vilket denna statistik över huvud taget lämnat några uppgifter om arbetarnas budget) konsumerades per månad i en medelstor arbetarfamilj. Denna kvantitet livsmedel kostade 1937 i dåtida ryska priser 223 rubel — d. v. s. nästan en hel arbetarlön, om den nu räknas ha varit 250 rubel (den var, som sagt, mycket mindre). Samma kvantitet varor (av naturligtvis mycket bättre kvalitet) kostade samtidigt i Paris 497 francs. Den franske arbetarens genomsnittslön var det året cirka 12,000 francs — d. v. s. han hade, sedan han köpt sitt månadsbehov av livsmedel, över halva lönen kvar.

Hittills har emellertid räknats med arbetarnas genomsnittslöner; för att få en riktig uppfattning av deras villkor måste man ta hänsyn till att sovjetstaten fördelade de ekonomiska förmånerna utomordentligt ojämnt. Principen var som nämnts, att ett litet fåtal

skulle gynnas omåttligt på det stora flertalets bekostnad. Hur ställde sig saken då för de olika kategorierna, den favoriserade Stachanovarbetarkategorien och den övriga plebsen?

Vad tjänade stachanovarbetaren? Sovjetpressen gav ibland siffror. Arbetaren i träbearbetningsindustrin Besedin tjänade, meddelades det, i medeltal 3,549 rubel i månaden, kolarbetaren Novikov 2,474 rubel i månaden etc. — dylika exempel på löner på 2,000-3,000 rubel i månaden duggade rätt tätt. Så högt nådde emellertid naturligtvis inte Stachanovarbetarna i gemen, det var säkert blott rekordlöner, som på det sättet redovisades. Av allt att döma låg Stachanovarbetarens lön år 1937 omkring 1,000 rubel i månaden. Lägre var den inte; gjorde arbetaren inte prestationer, som voro fyra gånger större än de normala, var han ingen Stachanovarbetare. Det var alltså en lön, som fyrdubbelt översteg genomsnittsarbetarens och säkert gav löntagaren något så när drägliga existensvillkor — vartill ju kom att denna arbetarkategori, förutom lönen, åtnjöt en rad extra förmåner, de flesta kanske av immateriellt slag men några också med reellt penningvärde.

Hur stor del av arbetarklassen hade då kommit i detta gynnade läge? Och hur ställde sig de övrigas ekonomi? Därvid gäller det ju, att ju större del Stachanovarbetarna togo av arbetarnas samlade lönesumma, S4 miljarder, desto mindre fingo de andra arbetarna. Det var därför en ganska tvivelaktig reklam för sovjetstatens omsorg om arbetarklassen, när bolsjeviktidningarna gjorde allt för att utmåla Stachanovarbetarnas feta löner och stora antal. Enligt uppgifter i sovjetpressen skulle redan 1936 19 % av textilarbetarna, 21 % av järnarbetarna, 41 % av skoindustriarbetarna ha varit Stachanovarbetare. Bortåt en fjärdedel av arbetarna skulle alltså, av dessa siffror att döma, verkligen fått sitt på det torra. 4½ miljoner arbetare skulle ha erhållit människovärdiga existensförhållanden — var det inte, frågas det, ett fint resultat? Utan tvivel! Men vad innebar det i fråga om de andra? Det innebar, att sedan Stachanovarbetarna lyft sin lön, 54 miljarder rubel, det inte blev en röd kopek över till de andra! Fullt så galet var det naturligtvis inte — man nödgas alltså räkna med att antalet Stachanovarbetare och därmed antalet av dem, som sovjetstaten verkligen givit drägliga levnadsförhållanden, varit mycket lägre. Antar man, såsom förefaller rätt troligt, att de voro cirka 1 miljon, betydde det för det första att de voro så få, att deras välstånd knappast spelade någon roll för helhetsomdömet om den ryska arbetarklassens ekonomiska läge. Men det betydde för det andra, att de i så fall ändå togo 12 av arbetarnas S4 miljarder och att de övrigas genomsnittslön inte var de 250 rubel, som ovan angivits, utan 205 — endast 4/5 av en lön som i och för sig betydde svart misär! Om antalet Stachanovarbetare var större, var denna nöd än ohyggligare, voro de färre, så betydde deras välmåga än mindre för arbetarklassens ekonomiska välstånd i det hela.

Sådan var ställningen, då den tredje femårsplanen startades. Hur förändrades den i fortsättningen?

Lönen skulle, utlovade man, under perioden 1938-42 höjas med 35 %. D. v. s. ökningen skulle gälla industriens samlade lönekonto; alljämt skilde man inte på arbetarnas och den i industrien anställda personalens lön. Tempot i den nominella lörens stigning skulle alltså vara endast tredjedelen så starkt som under andra femårsplanen, då löneökningen utgjorde 113 %. Då denna senare stegring i själva verket betydde en reducering i reallönen och man knappast kunde vänta att den pågående stigningen i levnadskostnaderna nu plötsligt skulle stoppas, betydde den utlovade siffran närmast fortsatt lönereducering. Något snabbare nödgades man i själva verket öka lönestigningen. På den bolsjevikiska partikonferensen i februari 1941 meddelades, att industriens lönekonto, som 1937 varit 82.2 miljarder, år 1939 ökats till 116.5 miljarder och 1940 till 123.7 miljarder rubel; då antalet industrianställda 1940 uppgick till 30.4 miljoner personer, hade alltså industripersonalens genomsnittliga lön ökats till litet över 4,000 rubel per år, 340 rubel per månad, d. v. s. man hade redan nu nått en siffra, som skulle varit uppnådd först vid femårsperiodens slut.

Vad betydde då denna siffra, jämförd med de 250 rublerna år 1937? Exakt ange hur den förhöll sig till den ryska prisnivån under tiden närmast före Rysslands inträde i kriget, kan man inte. De uppgifter om den ryska prisnivån som sporadiskt — och på senare tid alltmera sällan — kommo fram i den ryska pressen kunna inte för 1940 och än mindre för början av 1941 samlas till en helhetsbild. Så mycket är emellertid klart, att prisstegringarna voro mycket stora. En del åtgärder mot bönderna, som vidtogos sommaren 1939 och som sedan skola närmare omtalas, medförde plötsligt livsmedelsknapphet, bl. a. brist på kött; finska kriget, som bl. a. derangerade de ryska kommunikationerna, ökade livsmedelssvårigheterna. I början av 1940 höjdes alla priser på livsmedel, utom på bröd, med 35-100 %. I oktober 1940 höjdes brödpriserna med 15 %. Det är tämligen säkert att den genomsnittliga månadslönens ökning från 250 rubel till 340 endast rätt bristfälligt täckte prisstegringarna.

Därtill kommer emellertid att denna löneförhöjning blott i mycket ringa utsträckning, kanske inte alls, kom arbetarklassens stora massa tillgodo. Till att börja med var efter den vid tiden för tredje femårsplanens start slutna, förut skildrade pakten med intelligensen en kraftig ökning av dess löner över hela linjen oundviklig. Det var, såsom förut framhållits, först och främst förbättrade ekonomiska villkor, som denna klass spekulerade på. Att därvid avspisa den i industrien anställda intelligensen, den tekniska personalen, med en löneförhöjning på futtiga 35 % skulle ha varit ett rent hån emot den; här gällde det löneförbättringar i en helt annan skala. Och då nu samtidigt den tekniska personalen utökades långt mer än arbetarklassen, så är det inte något tvivel om att en lejonpart av de So miljarder, varmed industriens lönekonto ökades, hamnade i intelligensens fickor.

Men vidare: efter denna tekniska personal kommo också Stachanovarbetarna och togo sin dryga del av dessa miljarder. Med ökad iver pågick fram till krigsutbrottet arbetet på att skapa Stachanovarbetare; enligt bolsjevikernas försäkringar hade man därvid lysande framgång. Om man nu betänker, att varje miljon Stachanovarbetare lade beslag på minst 12 miljarder av de 123, som industrien fick, så är det rätt lätt att förstå att den ökning av den vanliga arbetarens nominella lön, som kunde ske, måste ha varit minimal, om ens någon. Den stora arbetarmassans reallön minskades undan för undan, det kan det inte vara det ringaste tvivel om. Och detta skedde fullkomligt programenligt. ”Vår uppgift är”, hette det i en ledare i Pravda, ”att uppmuntra dem som arbeta bra och definitivt likvidera jämlikhetens ruttna politik.” Att tillgodose arbetarklassen överlag ingick inte alls i programmet. Tvärtom: de duktigaste skulle gynnas, resten skulle klämmas åt; ju större differensen dem emellan blev, desto bättre. Massorna skulle svältas, tills man svält ut lättjan ur kroppen på dem.

*

Men för att få arbetarproletariatet att dra lasset sedigt och jämnt använde den stalinska staten alltjämt, i kanske ännu större utsträckning än tidigare, sin andra huvudmetod: piskan. De gångna årens erfarenheter borde, tycker man, ha ingivit Stalin vissa tvivel om medlets effektivitet. Men i den nya skjutsetappen mötte han upp med några nya lädersnärtar på det gamla ryska instrumentet.

Det synes ha varit ingenting mindre än en del obehagliga strejkförsök nere i södra Ryssland — något för sovjetstaten fullständigt sensationellt — som närmast kom honom att ta fram den. Eftersom intermezzona därnere inte fingo nämnas i pressen — tidningarna gävo endast några antydningar om dem — kunde Stalin inte ge den disciplinära behandlingen karaktären av direkta repressalier. Det ordnades på ett annat vis.

En av de sista dagarna 1938 framförde Pravda en arbetare från Ural, alltså långt bort från orosområdet, som i en insändare bittert klagade över sina medarbetares lättja och ansvarslöshet i arbetet. Det var signalen. Omedelbart härpå satte en fulltonig pressorkester in:

Stachanovarbetare, arbetsledare och förmån, röda direktörer och t. o. m. medlemmar av fabrikskommittéerna fyllde tidningarnas insändaravdelningar med bittra klagomål över arbetarnas enastående demoralisering. Främmande iakttagare, som konstaterat att de ryska arbetarna under bolsjevismen lagt sig till med allehanda oarter, ha som bekant alltid betecknats som skändliga bakdantare; här öste nu bolsjeviktidningarna själva ut siar av ovet mot arbetarklassens brottsligt nonchalanta förhållande till arbetet. Massor av arbetare voro enligt den bild, som nu gavs, samvetslösa drönare, dagdrivare, skolkare, firare, parasiter, flanörer, "flygare" (platsbytare), det var ingen ända på invektiven, de flesta oöversättligen. Deras strävan gick, hette det, ut på att "göra sovjetrubeln lång", skaffa sig största möjliga inkomst för minsta möjliga arbete, leva på statens, på folkets räkning; genom olika knep, ibland rent kanaljeri, klarade de sig undan sina arbetsplikter. Arbetare skaffade sig två betalda semestrar per år genom att arbeta först några månader i en fabrik, ta semester där och sedan göra om samma sak i nästa. Arbetarkvinnor, som kommit i grossess, skyndade att taga plats i en fabrik för att efter några månader få 16 veckors betald ferie för barnsängen, efter vilken ledighet de sedan inte återkommo förrän på sin höjd då en ny glädjande tilldragelse väntades.

Samtidigt kritiserades också den gällande arbetarlagstiftningen såsom ägnad att uppmuntra dagdriveriet. De förmåner arbetarna åtnjöto lade endast hyende under deras motvilja mot arbetet. En rad kvinnliga insändare intygade att 16 veckors ledighet var alldeles för mycket för barnsängskvinnorna och yrkade på att denna tid, till motarbetande av lättjan, skulle förkortas.

Efter denna artilleriförberedelse kom attacken. Arbetarlagstiftningen var av Den Stora Stalinska Konstitutionen absolut förbehållen parlamentet, högsta sovjeten; men att vänta till dess nästa sammanträde ett par månader senare kunde det inte bli tal om, sedan de ansvarskännande arbetarnas vilja så tydligt framlagts i dessa tidningsinsändare. Arbetarklassen själv hade framfört sitt krav på bestraffning; det var för sovjetledningen ingenting annat att göra än att villfara dess begäran och genast ta fram avstraffningsinstrument.

I en rad ukaser ingrep man mot de missförhållanden, som blottats. Här fastslogs nu att klagomålen voro fullständigt berättigade. Många arbetare inskränkte, hette det, sitt arbete till 4-5 timmar per dag genom att komma för sent till arbetets början och lämna platsen före arbetets slut, genom att förlänga matraster eller genom att spatsera omkring i fabriker under arbetet. Många arbetare tillnarrade sig genom olika knep extra semestrar och andra ledigheter, många derangerade arbetsprocessen genom att ideligen byta arbetsplats etc. Med ett ord: inom arbetarklassen rådde en upplösning, som vållade staten miljardförluster. Egentligen var ju det vitsord man på det sättet gav arbetarklassen ohyggligast för stalinismen själv: den nya socialistiska människan, som den 100-procentiga stalinska socialismen skapat, var ju enligt de skildringar som gavs inte för prydlig att skåda. Man sökte också mildra domen genom att understryka, att den gällde endast en del, t. o. m. en mindre del, av arbetarklassen. Detta motsades emellertid dels av att, som sagt, de förluster, som vållats staten genom arbetarnas oeffterrettighet, angavs stiga till miljarder, en förlust som ju tydligen krävt förenade ansträngningar av en ganska stor del av arbetarklassen, dels och framför allt av den karaktär, som man gav de åtgärder vilka nu vidtogos och vilka utgjorde ett fruktansvärt slag mot arbetarklassen i dess helhet.

Åtgärderna voro av två slag. Till att börja med en rad mått och steg mot allsköns skolkning i arbetet. Varje bortslarvande av arbetstid skulle beivras. För försyndelser i den vägen fastställdes stränga straff i en skala, som mycket hastigt steg till maximum: ögonblicklig utkastning från fabriken och vräkning inom 10 dagar från innehavd bostad. Detta maximum drabbade arbetaren redan första gången han kom 20 minuter för sent till arbetsplatsen. Med avskedet från fabriken följde anteckning om avskedet i arbetarens

arbetsbok, den senare en nyhet, som den socialistiska staten kopierat efter Napoleon III:s Frankrike, där den på sin tid ådrog sig arbetarnas speciella hat. Det var en anteckning, som brännmärkte arbetaren för livet och omöjliggjorde hans anställning på annat håll och som alltså dömde honom till konstant arbetslöshet, denna arbetslöshet som den ryska konstitutionen förklarar grundlagsstridig. Ingen barmhärtighet mot arbetsdesertörer! — inte heller barnsängskvinnorna fingo desertera och genom dagdriveri stjåla statens tid under sitt privata intermezzo. De i pressen framförda kraven uppfylldes, i det att deras ferier reducerades från 16 till 9 veckor, 5 före och 4 veckor efter förlossningen. I pressen hade också yrkats på att man skulle garantera sig mot att barnsängsferie gavs åt kvinnor, som efter iråkad grossess skyndade sig att ta plats på fabrik, genom att stadga att sådan ferie blott skulle ges åt dem, som arbetat i fabriken 1 år och 9 månader, en garanti som ju onekligen måste anses ha varit fullt betryggande; staten nöjde sig dock med att stipulera sju månader.

Vidare ingrep Stalin också med hård hand mot arbetarklassens s. k. nomadisering, arbetarnas ovana att titt och tätt byta arbetsplats. Delvis inskränktes arbetarnas rörelsefrihet redan genom den nyss nämnda arbetsboken. Den skulle befinna sig i arbetsledningens händer, och för att kunna få någon ny anställning måste arbetaren först ha den tillbaka. Helt enkelt smita från sin plats kunde han alltså nu inte längre, om han i fortsättningen ville ha industrianställning. Men inte heller kunde han mot fabriksledningens önskan bli löst från sin anställning i vederbörlig ordning: direktören kunde vägra att utlämna boken — något straff för en arbetsledare som tjuvhöll dokumentet var betecknande nog inte stadgat — eller också ge honom arbetsboken med en sådan anteckning om avskedet, som omöjliggjorde all vidare anställning. Fabriksledningen kunde alltså med arbetsbokens hjälp helt enkelt ta arbetaren till fånga — en metod, som inte mycket skilde sig från den som praktiserats av den ryska kapitalismen på 80-talet, då arbetsgivarna ibland höllo sina arbetare bakom lås och bom.

Men framför allt kedjades arbetarna fast vid företagen genom en del förändringar i den berömda ryska sociallagstiftningen. Lyckades arbetaren verkligen få tillstånd att byta arbetsplats, straffades han i alla fall genom att i större eller mindre utsträckning berövas de understöd, som denna lagstiftning tillförsäkrat honom. Under sex månader efter platsbytet fick arbetaren vid sjukdomsfall intet understöd alls, efter den tidens förlopp fick han en del av den stipulerade sjukhjälp, men först efter 6 års arbete på en och samma plats erhöll han fulla beloppet. Rätten till sanatorie- och vilohemsvistelse — en för den stora delen av arbetarklassen visserligen illusorisk rätt, som i praktiken åtnjöts endast av Stachanov-arbetare eller den tekniska personalen vid fabriker — tillkom endast arbetare som arbetat i flera år på samma ställe. Med andra ord: medan bolsjevismen försökte inbilla världen, att de förmåner, som sociallagstiftningen gav arbetarna i Ryssland, på ett helt annat sätt än i kapitalistiska länder betraktades som arbetarnas naturliga och självklara rättigheter, togs i själva verket denna lagstiftning i bruk som ett medel för arbetarklassens dressyr. Gick arbetarklassen sedigt i selen, värkte förmånerna ut, eljest inte.

Sådana voro bestämmelserna. Ansvar för att de strängt respekterades lades på arbetsledningarna; sago de igenom fingrarna med överträdelse av dem, gjorde de sig skyldiga till brottslig handling. Så vidtog då nu genast avskedande av arbetare i massa. För att sätta fart i processen ingrep man också i stor utsträckning mot arbetsledare, som tagit hänsyn till förmildrande omständigheter och som alltså, som det hette, gjort gemensam sak med produktionsdesorganisatörer. Långa rader av röda direktörer sattes fast eller avskedades: arbetsledningarna terroriserades för att tvingas terrorisera arbetarna. Och inte bara arbetsledningarna. Fabriksläkarna utsatte sig för misstanken att befodra simulering, om de förklarade en arbetare sjuk, och vågade därför endast med yttersta försiktighet göra det; arbetarna visste det och vågade inför faran att bli förklarade för simulanter och ådraga sig

straff därför endast i yttersta nödfall vända sig till läkaren. Med tillfredsställelse annoterade sovjetpressen att sjukligheten bland arbetarna på många håll reducerades till en tredjedel mot förr. Hade två tredjedelar av de sjuka förr simulerat eller tvingades nu massor av arbetare, som i själva verket voro sjuka, att i alla fall ställa upp vid maskinerna? Det kan vara svårt att svara på frågan — bägge alternativen voro ungefär lika litet smickrande för förhållandena i sovjetstaten.

Hur reagerade då arbetarklassen mot slagen? Inte en antydning till protest förnams. Sovjetpressen försäkrade att arbetarna enhälligt prisade åtgärderna såsom kloka och välbetänkta, och samhället i övrigt instämde. I sovjettidningarna, som spalt efter spalt, i insändare efter insändare berättat om arbetarklassens demoralisering och påyrkat repressalier emot den, höjdes inte en röst till dess försvar och till bevakande av dess kränkta rättigheter. I parlamentet, det högsta rådet, vars i konstitutionen fastslagna rätt att ha hand om arbetarlagstiftningen på det eklatantaste sätt våldförts, restes på den session, som hölls ett par månader efter de nämnda ukaserna, inte den svagaste protest mot det attentat mot rådet självt och mot arbetarklassen som begåtts. Och det mest motbjudande av allt: fackföreningarna gjorde, i stället för att ta sig an arbetarnas intressen, gemensam sak med staten emot dem. Strax i början, då massavskedandena satte in, kom verkligen här och var från fackföreningshåll ett försök att lägga in ett ord till förmån för enskilda arbetare. Men försöken togo hastigt slut: att ta parti för produktionens delorganisatörer var, hette det, ett utslag av en trade unionism, som man inte ville veta av. Fackföreningsfunktionärer, som gjort det, hade, fastslogs det, förbrutit sig mot fackföreningarnas höga kallelse; några blevo för detta ”olagliga beteende” ställda inför rätta. Fackföreningarna måste, betonades det, gå hand i hand med staten för att tvinga arbetarna till disciplin.

Den allmänna tillfredsställelsen över dessa åtgärder till främjande av det socialistiska arbetet blev emellertid kort. Mycket snart var sorgen ny. Arbetarklassen befanns vara lika oeffterrättlig som förut! Avskedandena och avskedshotet hade inte skrämt. För skapande av effektiva, stående arbetarkadrer hade de använda medlen visat sig odugliga. Att binda arbetarna vid fabrikena med hot om förlust av de sociala förmånerna hade varit fåfängt: så dubiösa som dessa förmåner voro, hade det tydligen varit arbetarna tämligen likgiltigt, om de hade eller miste dem. Och att söka förhindra arbetarna att ta sig friheter i arbetet genom att hota med avsked hade tydligen inte varit rätta sättet: då arbetarna avhysts från fabrikena, hade de uppenbarligen med tämligen lätt hjärta sagt industrien farväl och återvänt till sina hembyar; sämre än i fabrikena kunde de i alla fall inte få det. Arbetsdeserteringarna och skolkningarna fortsatte i samma skala som förut och genom de många avskedandena reducerade man endast arbetarkadrerna. Fortsatte man med det, skulle man snart inte ha några arbetarkadrer kvar. Situationen blev allvarlig; in på året 1940 blev den direkt kritisk. Sedan bristerna i den ryska krigsberedskapen kommit i dagen genom det finska kriget, krävdes kraftansträngningar av industrin av alldeles särskilda mått. Åter måste man ta ett nappatag med arbetarklassen.

Den 26 juni 1940 utfärdades en ukas med nya modifikationer i arbetarlagstiftningen — naturligtvis hade man inte heller denna gång besvärat högsta rådet. Nu löstes frågan om industriens arbetskraft precis på samma sätt som tsarismen på sin tid löst det ryska jordbrukets: liksom bonden i gamla tider varit livegen under godsherrn, blev nu arbetaren livegen under staten. Arbetarna fastkedjades vid fabrikena lika säkert, som bönderna förr varit fastkedjade vid torvan, eller rättare än fastare: den livegne bonden kunde i alla fall permitteras av sin godsherre för arbete utanför godset, men där arbetaren en gång ställts, där skulle han bli stående livet ut. Arbetaren hade blivit fast, oåterkalleligen och definitivt. Byta anställning och arbetsplats, säga upp sig och övergå till ny verksamhet, t. ex. återvända till jordbruket, kunde han inte. Arbetsledningen hade endast i två fall rätt att släppa honom: dels då han av staten kommenderades till någon undervisningsanstalt för

fortsatt utbildning, dels när han tjänat ut, d. v. s. antingen efter uppnådd åldersgräns pensionerades eller av fabriken medicinska råd fått intyg om att han av sjukdom eller invaliditet var oduglig till fortsatt arbete — i senare fallet fick han dock sitt avsked endast om arbetsledningen inte kunde finna på ett annat lämpligt arbete åt honom inom fabriken. Tog sig arbetaren för att rymma, efterspanades han och infångades och inburades sedan på två, tre månaders tid, varefter han med förmodligen stärkt arbetshåg returnerades till fabriken.

Samtidigt utfärdades också nya regler för behandling av arbetsförsummelse. Så skulle 20 minuters för sen ankomst till arbetet straffas inte med avsked utan tvärtom med arbete under skärpta villkor: arbetaren skulle sättas till ”förbättringsarbete” på fabriken intill 6 månader med reduktion av intill 25 % av lönen.

Med dessa nya bestämmelser som redskap skulle nu, fastslog man, de röda direktörerna upprätthålla järndisciplin i fabriken. Eftertryckligt erinrade man dem om att det nu blev deras sak att se till att en sådan disciplin verkligen blev etablerad. ”Ingenstädes, i intet land, har en direktör så gynnsamma villkor för sitt arbete, ett sådant auktoritativt mandat som hos oss”, skrev Pravda — direktören är, heter det, ”företagets enväldige ledare, svarar för arbetets gång och för disciplinen vid produktionen, om så behövs med repressalier.” ”Enväldig ledare” — visserligen själv satt under auktoritativ ledning från partiets sida men med oinskränkt makt över arbetarna, större än vad någon kapitalistisk arbetsledare någonsin haft. Man hade onekligen kommit ett gott stycke väg från fabrikskommittéernas dagar.

Men i ukasen av den 26 juni 1940 ingick ännu en bestämmelse. Hade man nu arbetarna fastlåsta vid fabriken, behövde man inte dra sig för att samtidigt lägga på dem lite ökat arbete: arbetsdagen ökades från 7 timmar till 8, arbetsveckan från 6 dagar till 7. ”Endast i Ryssland har arbetarklassen den kortaste arbetstiden i världen”, heter det, ordagrant översatt, i den bolsjevikiska skolläroboken i historia; i årtal hade man firat denna starka begränsning av arbetstiden som en av den ryska socialismens allra största finesser. Nu gjorde Stalin med ett penndrag slut på den. Men behövde då arbetarna inte i själva verket denna ökning i arbetstiden för att få sina usla löner höjda? Säkerligen — det var bara den lilla haken med de nya reglerna, att om arbetstiden ökades, detta inte alls betydde ökad avlöning. För det extra arbetet fick arbetaren inte en kopek extra betalt. Eller rättare: om arbetaren förr i regel arbetat på övertid för att skaffa sig ökad arbetsförtjänst, så togs nu betalningen för detta övertidsarbete bort. Ackordlönesatserna skulle, hette det, nedskäras och reduktionen skulle ske i proportion till förhöjningen av arbetstiden. Tanken att ökad arbetstid skulle medföra ökad lön var, fastslog bolsjevikpressen, absurd; ty i så fall gjorde arbetarna inga offer. Att arbetarna under socialismen skulle göra offer betraktades såsom en fullt naturlig sak. Av socialismen väntar man ju eljest snarast att den skall bereda arbetarklassen vinster. Den stalinska socialismen hade en annan uppfattning.

Att offerlammet skulle göra vederbörliga glädjekrumsprång var utan vidare klart. Redan samma kväll arbetarna fingo del av den glada nyheten, skyndade de, berättade Pravda, att hålla möten, diskutera de nya bestämmelserna och uttala sitt fulla gillande av dem såsom ”uttryck för arbetarklassens vilja”. Deras första tanke hade, försäkrades det, varit att räkna ut, inte vad de själva förlorat, utan vad staten skulle vinna på saken. Hur många procent skulle nu, sedan staten tillmötesgått deras önskan om bättre disciplin i företagen och förlängd arbetstid, produktionen ökas?

Vid sin oavlåtligt pågående åtstramning av greppet om arbetarklassen hade Stalin alltså nu kommit därhän, att han tillgripit tvångsåtgärder, som intet kapitalistiskt land äger motstycke till, och till och med förmått arbetarklassen att ta emot dem som en stor och glädjande tilldragelse i Rysslands historia. Sant är att det denna gång kunde anföras

alldeles särskilda motiv för tvångsåtgärderna. Man kunde ju peka på nödvändigheten av att arbetarna i den osäkra utrikespolitiska situationen offrade sina intressen för det socialistiska fosterlandets; i en viss utsträckning kunde Stalin räkna med att arbetarna, inte minst efter alla de målmedvetna ansträngningar man nedlagt på att väcka deras sovjetpatriotism, skulle vara mottagliga för det argumentet. Situationen var också för ögonblicket sådan att man med fog kunde hänvisa till att det socialistiska fosterlandet bjöd på förmåner som den kapitalistiska världen saknade: i jämförelse med de västerländska proletariatet, som just nu förblödde på slagfälten, hade det ryska förmånen att få sitta i fred, — det kunde då gott finna sig i litet stramare disciplin än förr. Det samtidigt utförda skådespelet, då man tvang de baltiska staternas proletariat att begära förening med det socialistiska fosterlandet, för vilket de, enligt den ryska pressen, hade ”en ousäglig kärlek”, var ju också ägnat att visa att det ryska proletariatet, även om man handskades litet hårt med det, i alla fall befann sig i ett av de andra proletariatet avundat, lyckligt läge.

Trots allt kunde det i alla fall synas djärvt att Stalin i ett ögonblick, då det ryska proletariatet kanske snart nog skulle sättas på det hårdast tänkbara prov, drog så stora växlar på dess

tålamod; ukasen verkade ju också mycket litet invit till arbetarna att frivilligt ställa sina krafter till disposition för fosterlandet utan i stället ett rått piskrapp i ansiktet på dem. Att Stalin ansåg sig kunna göra det, berodde naturligtvis först och främst på, att han visste att det ryska proletariatets förmåga av underkastelse kunde utsättas för hur hård belastning som helst. Att förmå det att sätta in sina krafter i det nationella storverket hade han endast delvis lyckats, de medel han tillgripit därvidlag hade inte haft den fulla åsyftade verkan. Men dess berömda förmåga att passivt foga sig i allt hade bestått provet. Med obegränsad tillit till det ryska folkets sedan århundraden inrotade slavkänslor och slavmoral hade han under årens lopp låtit slagen hagla över proletariatet och det hade tåligt och tyst tagit emot. Och mot ett eventuellt slavuppror hade han, vad arbetarklassen beträffar, fullt effektivt garanterat sig. Alla sådana element som kunde bli en jäsande surdeg inom proletariatet, hade genom Stachanovsystemet utsorterats ur det. Någon oppositionell påverkan kunde proletariatet inte längre bli utsatt för, sedan all opposition tystats. Den enda påverkan som nådde arbetarna, var den dag in och dag ut pågående agitation, som övertygade dem om, att de vore världens lyckligaste proletariat; någon möjlighet att få reda på att detta inte var sant hade de inte. Stalin hade, det visste han, det ryska proletariatet i sin hand: varför skulle han då det nu gällde att ytterligare driva det framåt, göra några ceremonier med det?

Vid tillämpningen av de nya bestämmelserna gjordes heller inte några ceremonier. Massor av arbetare förpassades in i fängelserna för arbetsdesertering och befordrades till förbättringsarbete för skolkning. Domstolarna arbetade för högtryck. Varje anklagelse skulle enligt lagen vara avklarad på fem dagar; prövningsfrist och appellationsrätt voro okända, förmildrande omständigheter gällde inte; var förseelsen konstaterad, skulle straffet följa. Under den första tiden skildrades också vitt och brett vilken storartad effekt som följt: disciplinen började nu bli mönstergill, produktionstakten hade fenomenalt ökats.

Emellertid visade det sig så småningom symtom på att Stalin trots allt stött på ett motstånd, starkare än han väntat i det nutida Ryssland. Till att börja med från arbetsledningarna, som uppenbart funno bestämmelserna för drakoniska. Åter och åter klagade sovjetpressen över att de röda direktörerna inte ingrepp nog energiskt, inte befordrade syndare till näpst, ansågo kampanjen mot arbetarna blott vara en tillfällig åtgärd, som man så småningom kunde mildra etc. En massa direktörer burades själva in; dagligen utpekades i tidningarna andra, som enligt vad tjänstvilliga angivare upplyst, voro för släpphänta. Motstånd kom också från domstolarna: åter och åter fingo de skopor av ovet i pressen för att de visat sig för ”liberala” mot produktionsdesorganisatörer. Men motståndet kom också från de breda arbetarlagren själva. Försäkringarna att allt gick lysande började att bli allt

tunnsåddare; tvärtom hette det nu att skolkningarna och arbetsdeserteringarna alltjämt voro sorgligt talrika och att produktionstakten visst inte var tillfredsställande — då och då sipprade en siffra fram, som visade att arbetstakten här och var sjunkit på ett sätt, som tydde på direkt sabotage från arbetarnas sida. Åtskilligt tycktes ge vid handen att Stalin denna gång spänt bågen för hårt.

Då man kom in på året 1941 kunde man också märka att Stalin ansåg det nödvändigt att slappa av den. Skallet mot arbetarklassen tystnade plötsligt nästan fullständigt. Ett nyutkommet arbete av en bolsjevikisk nationalekonom, som klagade över den ryske arbetarens dåliga arbetsintensitet, endast hälften eller tredjedelen av den amerikanske, lyses i bann, det var ett skadligt och kontrarevolutionärt arbete: Sovjetstaten kunde inte ta exempel av den kapitalistiska industrien, som utsvevade sina arbetare. Inte minst betecknande var det att då det bolsjevikiska partiet i februari 1941 höll konferens och genomdebatterade landets ekonomiska läge vid ingången av tredje femårsplanens fjärde år, det förr stående temat, arbetarklassens oeffter rättighet, nästan fullkomligt förbigicks. Konferensen hade eljest karaktär av stort räfst- och rättarting. Trots alla de fraser om femårsplansverkets framgång och de hyllningar åt verkets geniale ledare, som naturligtvis tillhörde repertoaren, försiggick kongressen, såsom Pravda uttrycker sig, under tecknet av bister bolsjevikisk självkritik. Det framgick med all önskvärd tydlighet att man på de allra flesta punkter, framför allt i alla de viktigaste industrigrenarna, inte hade den avlägsnaste utsikt att på de två år som återstodo, nå upp till den i tredje femårsplanen stipulerade produktionen; man beslöt också att för 1941 kraftigt reducera de siffror som femårsplanen fastställt för det året. Ansvaret fördelades på många olika håll: inte minst kritiserades de centrala organens oduglighet, svagheten i handledningen av verket, varvid åter underströks nödvändigheten att släppa fram duktigt opolitiskt folk; drastiska exempel framdrogos på missförhållanden av olika slag inom de byråkratiska system som hade verket om hand. Kritik riktades också mot själva planhushållningssystemet med dess centralisering, som allt för starkt kvävde lokala initiativ — det var tydligt att man började anfäktas av svårt tvivel på själva planhushållningsidén. Det var bara en sak som inte eller nästan inte berördes: svårigheten att sätta fart och liv på arbetarklassen. På den punkten ansåg man det klokast att tuga.

Övergår man från redogörelsen för bolsjevikernas arbetarpolitik under tredje femårsplansperioden till bondepolitiken, kan det först vara skäl att försöka ge en samlad bild av bondens läge vid denna femårsplans start. Rationell exploatering av bondeklassen var, såsom i det föregående utvecklats, den stalinska agrarpolitikens främsta mål. Hur långt hade man, efter diverse experimenterande under de bägge första femårsplanerna, i början av 1938 nått i det avseendet?

Systemet hade nu hunnit bli ganska väl utvecklat. Böndernas organisering i kolchozerna, denna organisering som skulle möjliggöra åtkomsten av deras produkter, var, såsom visats, segerrikt bragt till den punkt, där man för ögonblicket beslutat göra halt. Och kolchozernas brandskattning skedde på sex olika vis.

Den första och viktigaste metoden bestod däri, att kolchozerna hade såsom s. k. helig plikt att direkt leverera en dryg del av sin produktion till staten. Av deras spannmålsskörd tog staten upp till 35 %, av sockerbetor och bomull 100 %, av lin 94 %, av mjölk 52 %, av smör 50 % etc. Alldeles gratis behövde visserligen bönderna inte lämna dessa produkter ifrån sig. De fingo t. o. m. priser, som överstego förkrigstidens; för vete och sockerbetor betalade staten ungefär dubbelt, för råg icke fullt dubbelt, för lin och andra specialodlingar 5-6, någon gång 7-8 gånger så mycket som 1913 års marknadspriser. Och dock voro dessa priser ett rent hån mot leverantörerna. För de varor, som de i sin tur måste köpa av staten, tog staten fullständigt oblygt betalt. Bomullstyg, som förr kostat 18 kopek metern, kostade nu 3.70 rubel, ylletyg hade stigit från 3-4 rubel till 60 rubel metern, skodon från 5-6 till 90

rubel paret, socker från 38 kopek kilot till 4.9° rubel, te från 2½ rubel till 80 rubel kilot etc. Ett sortiment nödvändighetsvaror av en sammansättning, som ungefär motsvarade en bondefamiljs månadsbehov, kostade nu cirka 45 rubel — 1913 hade samma sortiment (i bättre varor) kunnat köpas för 2 rubel. När staten för den säd, som den uttog av bonden, gav honom dubbelt så högt pris som förr, men lät honom betala 20 gånger så mycket som förr för de varor den sålde till honom, var det ju en regelrätt utpressning. För staten var transaktionen inte oäven. Sedan staten 1937 betalat bönderna c:a 8 miljarder för deras produktion, sålde man den med en liten vinst på 24 miljarder.

En munsbit nummer två av böndernas produkter tog staten på något finare vis. Den inviterade kolchozerna till en för dem förment förmånlig affär: den erbjöd sig att köpa säd för s. k. fasta statspriser, varvid försäljaren dels fick närmare en halv gång till så mycket betalt som vid de ovan nämnda rekvisitionerna, dels fick rätten att för varje vid försäljningen erhållen rubel erhålla för 3 rubel varor ur en särskild s. k. varufond. Om de i varufonden ingående varorna varit sådana, som bönderna haft behov av, hade det hela någorlunda gått an, låt vara att bonden inte heller på detta sätt skulle fått tillbörlig ersättning för sina produkter. Nu försålde emellertid fonden uteslutande saker och ting, som bönderna i vanliga fall inte skulle drömt om att lägga sig till med: musikinstrument, elektriska strykjärn, cyklar, grammofoner, rakmaskiner, tandborstar etc. Då nu dessutom staten fastställde sådana pris på dessa artiklar, att de gävo vinst även när de såldes för tredjedelen av normalt pris, stannade fördelen helt på statens sida. Vartill kom, att när bönderna inte vågade tillbakavisa statens anbud — att det inte var så generöst förstodo de nog, men de fruktade att, om de inte ginge med på affären, staten skulle ta ut deras produkter utan att ge någonting alls, inte ens tandborstar, i utbyte — så kunde ju förekomsten i byarna av dessa sistnämnda s. k. överklassens njutningsmedel eller av de andra rariteterna ha ett för staten förmånligt reklamvärde. Mat och kläder hade bonden visserligen ont om, men på lediga stunder avlyssnade han Stalins tal på skivorna till sin innehavda grammofon — kunde man sedan tvivla på att kulturen gick segertåg i de ryska byarna under bolsjevismen?

Ett tredje medel att mjölka ut kolchozens produkter hade staten i de förut nämnda traktorstationerna. Det var ju de som tillhandahöllo kolchozerna maskinkraften för jordbruket — själva fingo bönderna inte röra traktorerna — och den servisen måste betalas dyrt. Under år 1917 levererade kolchozerna till traktorstationerna en betalning på 10 miljoner ton säd, vartill sedan kom särskild betalning till traktorstationernas personal i pengar och produkter. Spannmålsskördens var då, enligt den helt visst kraftigt överdrivna redovisningen, 120 miljoner ton, således tog staten på detta sätt ut nästan en tiondel av kolchozernas spannmålsskörd. Hur pass stor ren vinst den gjorde på den transaktionen är visserligen omöjligt att säga, men obetydlig var den säkert inte. Och man kan vara övertygad om att kolchozbonden, som för sig och sin familj det året fick, såsom sedan skall visas, i genomsnitt 1,700 kilo spannmål, kände sig ganska brandskattad, då hans andel i likviden till traktorstationen utgjorde något mer än 500 kilo.

En fjärde tribut uttog staten av kolchozerna, visserligen inte direkt för egen räkning men till förmån för andra klasser, i samband med kolchozernas försäljning av varor i den s. k. fria marknaden. Som en särskild grace mot bönderna hade, såsom förut visats, staten tillåtit kolchozerna att, sedan de fullgjort sina leveranser till staten, driva sådan handel. I själva verket hade den beviljade förmånen sin lilla avigsida: friheten inskränktes av att man lät de lokala myndigheterna bestämma de priser, som kolchozerna fingo ta för varorna. Med andra ord: även här nödgade staten kolchozerna att sälja sina produkter till underpris.

Sin femte åderlåtning av kolchozerna verkställde staten på direktare vis. Sedan den på förut skildrade sätt tappat dem på deras produkter, kom den också och begärde reda pengar

av dem. Att kolchozernas kontantinkomster inte voro stora framgår av vad som ovan sagts; enligt vad Stalin meddelade på partikongressen voro de år 1937 14.1 miljarder, en blygsam summa i anseende till att kolchozerna räknade 18.5 miljoner hushåll på i medeltal $4\frac{1}{2}$ medlemmar, alltså upp mot 85 miljoner personer. Litet mer än hälften av denna inkomst utgjordes av statens ersättning för sädesleveranserna, cirka 30 % av försäljningen av säd i den s. k. fria marknaden. Resten av inkomsterna fingo kolchozerna på ett originellt vis: de bönder, som tillåtits lämna sin by för arbete på annat håll, för skogsarbete, kanalgrävning o. d., fingo inte tillgodogöra sig sina inkomster utan måste låta en del av dem gå till kolchozkassan — ett system direkt lånat från livegenskapstiden, då en bonde, som godsägaren permitterat, fick lämna en del av sin inkomst till honom. Av de inkomster kolchozerna så fingo ihop tog staten genom skatter och obligatoriska avgifter 1937 10 %. Sedan staten, såsom visats, betalat bönderna för deras säd endast tiondelen av dess värde, tog den sedan av denna tiondel en tiondel i skatt.

Som en sjätte metod att utsuga kolchozerna kan man slutligen anse själva det sätt, varpå staten organiserat dessa inrättningar. I dessa kolchozer, sådana staten ordnat dem, hade man det traditionella bolsjevikiska organisationsschemat med massor av funktionärer, som gingo i vägen för varandra och vilkas löner kommo administrationskostnaderna att springa upp till det otroliga: gång på gång meddelade pressen uppgifter om kolchozer, i vilka administrationskostnaderna utgjorde 20-30 % av den samlade inkomsten. Delvis sammanhänge detta bara med bolsjevikiska organisationsprinciper, som fordra att vid all administration massor av funktionärer skola hålla ögonen på och kontrollera varandra. Men delvis utgjorde det hela ett led i exploateringssystemet: staten måste fylla kolchozerna med agenter, som sago till att bönderna gjorde sitt och gävo staten vad staten skulle ha, en övervakning som kolchozerna själva fingo betala. Samtidigt fick också staten på detta sätt utan utgift för sig en del av sina redskap förmånligt placerade.

Frågan blir då: hur ställde sig efter denna sexfaldiga avtappning kolchozernas ekonomi? Vad blev över till bönderna?

Vad kunde, till att börja med, kolchozerna ge sina medlemmar i reda pengar? Av vad som blev över sedan kolchozens utgifter, däribland de dryga administrationskostnaderna, bestridits och staten fått sitt, måste bönderna först fondera en viss procent — bönderna betraktade detta som en sjunde art av brandskattning från statens sida, alldenstund de icke kände sig säkra på att någonsin få återse de fonderade medlen. Sedan delades resten ut till kolchozernas medlemmar, varvid var och en fick den proportionella andel, som hans bokförda arbetsdagar berättigade honom till. År 1937, då kolchozernas kontanta inkomster, som sagt, voro 14.1 miljarder rubel, utdelades till bönderna 47.9 %, d. v. s. 6.7 miljarder rubel. Då antalet bondehushåll i kolchozerna utgjorde 18.5 miljoner, betydde detta i medeltal 365 rubel per hushåll. Man får dock inte tro, att denna summa, som, då hushållet i medeltal bestod av 4.5 medlemmar, nästan men inte fullt räckte till ett par skor per man, verkligen var bondens. Nu kom åter staten! Efter att sex-falt ha utplundrat kolchozen, stack den nu handen ned i varje enskild bondes ficka och utkrävde också av honom skatter och avgifter, dels obligatoriska, dels s. k. frivilliga, bl. a. teckningar till statslån. År 1937 tog staten, enligt för en stor del av landet lämnade uppgifter, på detta sätt ut av varje hushåll i medeltal 102 rubel 54 kopek. Kvar blev alltså för bondehushållet en kontantinkomst av 263 rubel eller $58\frac{1}{2}$ rubel pr familjemedlem. Då i medeltal på ett bondehushåll kom 438 arbetsdagar, betydde det en kontantersättning per arbetsdag av 60 kopek; när nu allt som bonden behövde köpa i medeltal var 20 gånger dyrare än förr, hade denna summa ett värde av 3 förkrigskopek, 6 svenska öre! Det hände ibland att sovjetpressen, omväxlande med skildringar av hur kolchozböndernas ekonomiska ställning förbättrades år från år, medgav, att kontantinkomsterna voro litet svaga. Men den tillhandahöll också den rätta förklaringen. ”Sänkningen i kontantersättningen per arbetsdag

är”, skrev tidningen 'Planhushållningen', ”i avsevärd grad resultatet av den lömska verksamhet, som bedrivs av folkets fiender, vilka innästlat sig i jordbruksorganen.” Att en folkfiende lade sig i bondehushållningen var förmodligen också böndernas mening.

Det enskilda bondehushållets andra inkomstkälla var varor in natura: vad som efter de förut skildrade transaktionerna med produkterna blev kvar av kolchozens skörd utdelades på samma sätt bland kolchozmedlemmarna. Här fick bonden nu de nödvändigaste livsmedlen men endast i rätt begränsade kvantiteter. Av de viktigaste bland dem, spannmål av olika slag, erhöll han 1937, då skörden varit en rekordskörd, i medeltal $1\frac{3}{4}$ ton. Kvantiteten kan synas rätt riklig, men det är att märka att bröd i Ryssland alltid spelat en helt annan roll i folknäringen än i andra länder. Speciellt hade nu, då de animala livsmedlen till det yttersta reducerats, bröd blivit böndernas huvudsakliga kost. Redan i det gamla Ryssland räknades 245 kilo pr person som ett oundgängligt årsminimum. Räkna man nu med samma kvantitet — i själva verket behövdes en större — åtgingo alltså för hushållets $4\frac{1}{2}$ medlemmar litet över ett ton. Vad som sedan blev kvar var väl inte mycket mer än vad husdjuren behövde. Vad bönderna fingo av andra produkter finnes inte specificerat. Rikligare kvantiteter fingo de helt visst inte, då staten av andra produkter tog ut ännu större kvantiteter än av spannmål. Men även om bonden, allt som allt, skulle av kolchosen fått livsmedelskvantiteter, som nödortfigt räckt till för konsumtionen, så var ju i alla fall hans ekonomiska ställning, om han skulle leva på vad kolchozen gav honom, förtvivlad. Den kontanta allmosa, som nyss nämndes, förslog ju inte till inköp av mer än en bråkdel av de industri- och andra varor, som bonden måste ha vid sidan av de nämnda livsmedlen. För att få det allra mest oundgängliga måste han avyttra stora delar av de naturprodukter han erhöll och alltså sätta sig själv på svältkur.

Vad kolchozhushållningen betydde för bönderna, sedan staten tagit det mesta av dess avkastning, var alltså rena misären. Och därvid är ytterligare att ta hänsyn till att de siffror, som hittills givits, endast varit genomsnittssiffror. För det stora flertalet kolchozbönder voro siffrorna betydligt lägre.

För det första rådde en enorm skillnad olika kolchozer emellan. Det fanns 1937 500 kolchozer, vilkas kontantinkomster gingo över miljonen rubel, och ytterligare 2,000, vilkas inkomst låg mellan 1 och $\frac{2}{3}$ miljoner; det fanns samtidigt 5,000 kolchozer, där utdelningen in natura var $2\frac{1}{2}$ -5 gånger så hög som genomsnittskvantiteten. Att bönderna i sådana kolchozer klarade sig väl, delvis lysande, är tydligt. Sovjetpressen nämnde ibland exempel på deras välmåga. I en kolchoz i Centralasien tjänade bonden Ismail Rusakov 35,000, brigadören Abdugani Dzjalilov 42,000 rubel per år — gång på gång gåvos exempel på huru i dylika kolchozer bondehushåll kunde få en årlig utdelning från 20 till 25 ton spannmål (i stället för medelkvantiteten $1\frac{3}{4}$). Men då kolchozernas antal var 244,000, voro dessa lyckligt lottade en försvinnande bråkdel av den stora massan. I inte mindre än 75 % av kolchozerna var kontantutdelningen och i 60 % naturutdelningen lägre än de anförda genomsnitten. I 6.4 % av kolchozerna låg årsinkomsten 1936 mellan 1,000 och 5,000 rubel. Det betydde att cirka $1\frac{1}{4}$ milj. kolchozhushåll, nära sex miljoner människor, i medeltal fingo 13-65 rubel i kontant årsinkomst, d. v. s. pr person 3-15 rubel, motsvarande 15-90 förkrigskopek, d. v. s. vad tiggaren på tsarismens tid kunde få en söndag utanför kyrkodörren. Som varning för andra framdrog Pravda en kolchoz, där sädesutdelningen varit 100 gram spannmål per arbetsdag, vilket, då en kolchozfamilj i medeltal hade 438 arbetsdagar, betydde ett årskvantum av 44 kilo för $4\frac{1}{2}$ personer, d. v. s. en kanariefågels-portion på 26 gram per dag och person.

Att bönderna skulle kunna existera på vad kolchozhushållningen gav dem var alltså omöjligt — och det var heller inte meningen. För böndernas existens hade den stalinska socialismen sört på annat sätt: genom att bevilja dem nådig dispens från socialismen. Alltsedan Stalins bondeexploatering i mitten av 30-talet varit nära att leda till katastrof,

hade bonden, såsom förut visats, fått lov att föra en dubbeltillvaro, dels som medlem av en kolchoz, dels som privat småbrukare, vilken fått odla en liten jordlott för egen räkning vid sidan av den gemensamma jorden. Och denne senare Floridor, som tillåtits att göra en egentligen högst frivol och beklaglig eskapad in i den s. k. privatkapitalistiska sektorn, hade sedan dess fått livnära den socialistiske Celestin, vilken eljest skulle ömkligen omkommit under den askettillvaro, som staten anvisade honom.

Vad bonden därvid presterade som småbrukare visade sig tidigt vara ett rent konststycke. Hans privata jordbruk var ju minimalt, $\frac{1}{2}$ à 1 hektar pr hushåll, och hans djurbestand var ytterligt begränsat. Men den skötsel, som han gav denna sin lilla privathushållning, var mönstergill. Åt odlingen av den lilla privata täppan och vården av de privata djuren ägnade han allt sitt intresse och all sin energi, av vilka han inte gav kolchozdriften en smula. Om kolchozjordbruket trots alla de moderna redskap och metoder, som förts in i det, i alla fall förblev högst extensivt, drev bonden sitt privata jordbruk till ytterlighet intensivt, såsom ryskt jordbruk aldrig någonsin tidigare bedrivits. Hur oansenligt det än var, gav det honom därför först och främst så mycket produkter, att han nödtorftigt kunde mätta sig och sin familj; det gav honom också ett visst överskott, som han kunde saluföra på kolchoztorget i staden. Han förstod därvid genast att han för dylik försäljning först och främst borde slå sig på sådan produktion, vars alster han kunde försälja utan konkurrens från statens sida. Han odlade och salubjöd inte det slags varor, som staten rekvirerade från byn och sedan sålde — i så fall skulle han fått nöja sig med samma avans som staten fick och om den också var oblyg, så tillfredsställde den honom inte. Han kom med andra varor och revanscherade sig vid deras försäljning grundligt för de underpris, för vilka kolchozen nödgats avyttra sina varor till staten. Sovjetpressen gav ibland — med dygdig förfäran — exempel på böndernas glupskhet. Äpplen, som före kriget såldes för några kopek per kilo, såldes 1937 på kolchoztorg i Moskva för 5-8 rubel kilo: vindruvor såldes samma år på platser nere i södra Ryssland, där de före kriget kostat på sin höjd ro kopek kilot, för 2.75 rubel. Jordgubbar, som före kriget kostat c:a 15 kopek per kilo, såldes i Kiev för 3.50 rubel — man jämföre med detta pris för 1 kilo jordgubbar det pris staten betalade kolchozen för 100 kilo sockerbeter: 2 rubel, 60 kopek. Naturligtvis voro de kvantiteter av dylika varor, som bönderna kunde salubjudas, rätt små, men inte desto mindre gjorde de sig på det sättet inte helt föraktliga inkomster. Enligt officiella uppgifter var kollektivbondens årsinkomst 1937 i en del av Ryssland 1,806 rubel; från kolchozen fick han, såsom förut visats, 365 rubel, alltså endast en femtedel av summan, de fyra femtedelarna fick han genom sin privathushållning.

*

Sådan var bondeekonomin 1937. Egentligen skulle det ju kunnat tyckas, som om bondefrågan därmed nått en för staten passabel lösning. Som socialister arbetade bönderna praktiskt taget uteslutande för den socialistiska staten. Genom privathushållning fingo de tillfredsställa sina egna privata behov. Det kunde ju förefalla vara en rationell ordning.

Dittills hade också bolsjevikledningen tydligen varit belåten med den. För staten var det vitala intresset att mjölkkon bondeklassen hade sin fulla kapacitet: måste man för att hålla den vid skapligt hull och drägligt humör släppa ut den på litet små-kapitalistiskt grönbete, så fick man för den goda sakens skull inte genera sig för det. Gång på gång gav sovjetpressen bönderna några små vänskapliga och uppmuntrande klappar på axeln för att de förstodo att skaffa sig litet privat välmåga; som efterföljansvärda exempel framdrogos enskilda bönder, som gjort särskilt vackra framsteg.

Emellertid började just vid tredje femårsperiodens ingång en del obehagliga fenomen framträda, som spolierade den bolsjevikiska belåtenheten över att ha funnit en tilltalande modus vivendi med bondeklassen. Det visade sig att bönderna otacksamt nog inte kände

sig tillräckligt tillfredsställda av förmånen att partiellt ha blivit dispenserade från den stalinska socialismen; deras strävan gick tydligen ut på att helt bli den kvitt. I allt större utsträckning övergingo de till att i det privata småbruket, som egentligen blott skulle få vara ett litet appendix till deras huvudsakliga uppgift, se sin centrala hantering och att i kolchozarbetet, som gav dem endast en parodisk ersättning för deras mödor, se ett besvärligt onus, som de i största möjliga utsträckning ville klara sig ifrån. Massor av bönder inskränkte sitt arbete i kolchozerna till ett fåtal dagar om året, så att deras medlemskap i kolchozerna egentligen endast blev en formalitet utan annan realitet än den, att de så befriades från en del av de extrabördor, som skulle vilat på dem, om de förblivit privatbönder. Och i sin privata småbruksdrift nöjde de sig inte längre med de ramar, som uppdragits för dem. Bestämmelserna att bönderna för privat bruk fingo disponera blott en halv till en hektar kringgicks på olika vis och med hjälp av diverse knep, t. ex. genom att ett hushåll på flera medlemmar lät inregistrera sig som fyra, fem hushåll och därmed fick rätt att hålla lika många privata jordlotter. Djurbesättningarna ökades över det tillåtna: bonden lade sig till med häst, trots att innehavet av häst såsom utgörande en kapitalistisk styggelse var honom förmenat. I stället för att nöja sig med den med den stalinska socialismen förenliga enda kon skaffade sig bonden flera; de övertaliga rubricerades som kalvar — kom han fast, kunde han ju ursäktas sig med att han råkat försumma att sticka kniven i djuret, innan det från det lagliga kalvstadiet övergått till det kriminella kostadiet. Det var klart, att sedan bonden använt ett par tre år för att göra det småbruk, som staten låtit honom driva, så effektivt som möjligt och därvid nått så långt, som det var möjligt att nå, han nu oemotståndligt drevs att kräva större svängrum.

När dessa tendenser nu alltmer framträdde, började bolsjevikerna bli betänksamma. Åter rullades den gamla frågan upp, hur långt man skulle våga ge efter för böndernas privat-ekonomiska tendenser. Helt strypa dem kunde man ju inte.

Själva villkoret för att exploateringen av kolchozerna skulle kunna bedrivas som hittills var ju den, att bönderna genom sin privathushållning livnärde sig själva. Men skulle man våga låta bönderna ytterligare vidga denna privathushållning? Å ena sidan var det visserligen tydligt att ökad privathushållning skulle betyda förbättrad ekonomi för bönderna, och förbättrad bondeekonomi skulle göra dem till bättre exploateringsobjekt. Men å andra sidan: skulle bönderna, om de tack vare privathushållning ytterligare lade på hullet, fortfarande kunna förmås att underkasta sig exploateringen?

Vilket svar Stalin skulle ge var självklart. Så pass stort välstånd att bönderna kunde ge staten vad staten behövde måste de tillåtas få, och till en viss grad måste de alltså få privathushålla. Men höja sig över en viss ekonomisk standard fingo de inte, och därför måste privathushållningen hållas inom snäva gränser.

För att passa in i den bolsjevikiska staten måste den ryske bonden vara fattig, det var den gamla bolsjevikiska uppfattningen, som Stalin nu åter sanktionerade. Helt ny för Ryssland var, det kan i förbigående påpekas, uppfattningen om bondefattigdomens nytta och nödvändighet inte. Så länge har i själva verket fattigdomen följt den ryska bondeklassen, att den så småningom, långt före bolsjevikernas tid, rent av kom att betraktas som en konstitutiv egenskap för denna klass — en välmående bondeklass blev i Ryssland en anomali, en bonde, som kom på grön kvist, framstod som något onaturligt och misstänkt. Man ser det i den förrevolutionära skönlitteraturen. I långa tider drev den en fullkomlig kult av bondeklassen. Men det var den fattige bonden kulten gällde; det var hos den på allt utblottade musjiken, som man fann den rikedom av ädel mänsklighet, som påstods utmärka den ryska bondeklassen. Mot bonden, som försökte komma sig upp, var tonen snäv, och mot den rike bonden hyste man klar antipati. Man tänke på Tolstojs bönder; hade Platon Karatajev haft sparbanksbok med några tusen rubel i, skulle han ha förverkat all rätt till värdigheten av mänskligt ideal.

Bolsjevikerna hade redan från början samma inställning — delvis togo de väl den i arv från den äldre ryska psykologien. Mot ingen annan kapitalistisk kategori hade Lenin ett så glödande hat som mot den välmående bonden, kulaken. För samhällets storkapitalister hyste han, trots allt, en viss beundran och manade ideligen de sina att lära av dem. Men kulakerna voro enligt honom ”blodsugare, vampyrer, rövare, de mest djuriska, grövsta och vildaste bland exploatörer”. ”Striden mot kulakerna anse vi som den sista, den avgörande striden, död åt dem.” För den fattige bonden åter öppnade bolsjevismen från första stund sin varma famn. Visserligen av andra skäl än dem, som varit bestämmande för den nämnda bondelitteraturen. Det var inte de ädla känslorna under fårskinnspälsarna, som bolsjevikerna ville låta få en chans, utan det var alla de känslor av hat, avund, hämndlystnad, ägolystnad, förstörelsemani, vilka de visste i själva verket dominerade i de förment barnsligt rena själarna, som man ville utnyttja för den demolering av det gamla samhället, vilken närmast stod på programmet. När bolsjevikerna sedan, då återuppbyggnadsarbetet tog vid, kastade fattigbönderna över bord och i stället betygade sin vänskap för de s. k. mellanbönderna, vilka till skillnad från fattigbönderna frambragte varor, som bolsjevikerna gärna ville komma åt, betydde det ingalunda att de sökte kontakt med en bondekategori, som höjde sig över den misär, i vilken bondeklassen rätteligen borde leva. Även mellanböndernas ekonomiska läge tillfredsställde alla anspråk på den för bondeklassen passande fattigdomen, och bolsjevikerna själva sörjde genom sin utsugningspolitik för att de inte kommo ur den. Enda undantaget från den traditionella bolsjevikiska bondepolitiken, som vilade på övertygelsen om att bondevälmåga var en styggelse, hade skett då Stalin i mitten av 20-talet kastade förälskade blickar på kulakerna. Men hans försök att, enligt skriftens ord, göra sig till vän med orättfärdighetens mammon hade slagit illa ut. De gunstbevis, som han överhopade kulakerna med, läto dessa sig väl smaka, men deras portmonnä kommo bolsjevikerna inte åt. Därmed var den bolsjevikiska uppfattningen om välståndets skadlighet och fattigdomens hälsosamhet för den ryska bondeklassen ändgiltigt fastlagd; Stalin reparerade sin ”högerförevillelse” genom att över lag utrota dessa kulaker, som han ett ögonblick kurtiserat.

Inte underligt alltså, att han nu var på sin vakt, då bönderna tydligen gripits av stark lust att spränga de ramar för deras privata förvärvsbegär, som staten ordnat med. Han visste ju att om bonden fick utvidga sin privata hushållning och därmed skaffa sig bättre existensvillkor, skulle han komma att få ökad självkänsla och stärkt motståndslust och motståndskraft mot bolsjevismens utsugningspolitik och mot bolsjevikpolitiken i dess helhet. Blevo bönderna småkulaker lite till mans, satt bolsjevismen löst inte bara ekonomiskt utan också politiskt.

Följaktligen ingrep Stalin, omedelbart efter att han slutfört 1938 års attack mot arbetarklassen, också mot bondeklassen. Inledningen var också här en presskampanj. I den ena tidningsartikeln efter den andra framdrogs hur kolchozbönderna, gripna av småkapitalistiska tendenser, brottsligt bojkottade kolchozarbetet. Enligt tidningen Pravda uppgick antalet kolchozbönder, som 1937 inte arbetat en enda dag i sin kolchoz, till 4.6 miljoner, de som arbetat 1-50 dagar till 8.5 miljoner. Att bönderna genom att gå in i kolchozerna skaffade sig delaktighet i dessas förmåner, d. v. s. befrielse från de förföljelser och trakasserier, som privatbönderna voro utsatta för, men undandrog sig de förpliktelser, som följde därmed, d. v. s. plikten att praktiskt taget gratis arbeta åt staten, betydde ett ”elakartat bedrägeri” mot den; kolchozernas intressen blevo på detta sätt offrade ”till förmån för rovgiriga element, som utnyttjade kolchozen till att skaffa sig egen vinning”.

Samtidigt skildrades hur bönderna i enorm utsträckning trotsade de bestämmelser, som begränsade omfånget av deras egen hushållning, än med anlitan av mer eller mindre finurliga knep, än fullständigt öppet under medverkan av dem, som skulle övervaka att bestämmelserna respekterades: det fanns kolchozer, där, medan de lokala myndigheterna

välvilligt vände ryggen till, bönderna efter alla konstens regler delat upp jorden mellan sig, varvid bönderna i kolchozledningen tagit de bästa bitarna. Naturligtvis hade, hette det, bönderna inte kunnat komma på dessa idéer utan tillskyndan utifrån: det var tydligen bolsjevismens fiender som voro i farten: trotskismens agenter, rester av den likviderade kulakklassen etc. Här gällde det att inte dröja utan slå till.

Efter dessa förberedelser i pressen kommo också sovjetregeringens ingripanden. Genom utfärdad ukas bestämdes först och främst det antal arbetsdagar, som varje bonde var skyldig att prestera i kolchozen: 100 dagar om året i de centrala jordbruksråjongerna, 60-80 på en del andra håll. Bönder, som inte uppnådde detta minimum, skulle utstötas ur kolchozerna — alldenstund dessa åtnjöto en nominell självständighet, inskränkte sig visserligen sovjetregeringen till att ”rekommendera” kolchozerna att företaga en sådan utkastning, men vad den rekommendationen betydde, fanns det ju intet tvivel om. Vidare rekommenderade man kolchozerna att ta itu med kolchozbönder, som ”blåst upp” sin privata hushållning genom att skaffa sig för mycket privat jord och för många s. k. personliga djur — det var, hette det, utslag av bourgeoisitendenser, som på grund av alltjämt existerande kulakelement fått vidsträckt spridning i byarna. En revision av den privata jordbesittningen skulle ske, varvid de arealer, som bönderna tillskansat sig över normen, skulle fråntas dem. För framtiden skulle varje försök från en bonde att skaffa sig mer jord än vad som var tillåtet betraktas som kriminell handling; de skyldiga skulle uteslutas ur kolchozerna, berövas all jord och ställas inför domstol. Speciellt brännmärkte man den ”brottsligt välvilliga” hållning, som en del myndigheter intagit till böndernas småkapitalistiska smak; sådana partifunktionärer, som sett mellan fingrarna med den, skulle uteslutas ur partiet och behandlas som lagbrytare. Över huvud taget måste de lokala myndigheterna hålla bättre uppsikt på kolchozerna och se till, att de blevo dessa förment självständiga organisationers ”verkliga ledare”.

Dessa åtgärder för stoppande av småkapitalismens utveckling i byarna måste emellertid kompletteras med andra. Närmaste frågan blev: hur skulle man möta den situation, som skapades i byarna genom böndernas tvångskommendering till arbete i kolchozerna? Tydligt var nämligen att kolchozerna tack vare den skulle få en uppsjö av arbetskraft, som de alls inte behövde. Vad skulle de nu göra med dessa massor av nya arbetsarmar? Och hur skulle det gå med de redan förut magra utdelningarna, när ett starkt ökat antal bönder skulle ha del av dem?

Svaret hade man redan från början till hands. Att åtgärderna skulle ge kolchozerna en massa övertalig arbetskraft var nämligen inte bara förutsett, utan direkt åsyftat. Önskan att framkalla ett sådant resultat hade nättopp varit ett bidragande motiv till aktionen mot böndernas privatdrift. Meningen var alls inte att kolchozerna verkligen skulle bereda plats för alla de bönder, vilkas arbetskraft de nu fingo tillgång till. Meningen var tvärtom, att kolchozerna skulle göra sig av med en del av denna arbetskraft och ställa den till statens disposition för andra ändamål.

Först och främst ville man på detta sätt skaffa arbetskraft åt industrien. Då ukasen utfärdades, var arbetarnas flykt från industrien i full gång; efter de i början av 1938 utfärdade bestämmelser, som straffade försumliga arbetare med avsked, började fabrikena i allt mer oroväckande grad tömmas på arbetare. Det gällde att fylla luckorna och samtidigt att för industriarbetarna stänga vägen tillbaka till byarna. Nu skulle kolchozer, som inte kunde och inte ville ge sysselsättning och utdelning åt de medlemmar, som staten tvang att anmäla sig till tjänstgöring i dem, antingen under någon förevändning helt enkelt utesluta dem, varvid de utstötta kunde väntas ta sin tillflykt till industrien, eller också detachera dem till industritjänstgöring — en för kolchozerna ganska fördelaktig åtgärd, alldenstund, som nämnt, den till industrien kommenderade kolchozmedlemmens lön delvis tillföll kolchozen. Å andra sidan skulle industriarbetarna, i vetskap om att de inte blevo

mottagna i sina hembyars kolchozer, vara tacksamma att få stanna kvar i industrien och där sköta sig så, att de inte blevo utkastade.

Men också på andra håll fanns det behov av arbetskraft, som måste tillfredsställas. Massor av armar behövdes för militära arbeten; massor också för skogshygge, för kanalarbeten etc.: bönder, vilkas arbetskraft inte var nödvändig i kolchozerna, kunde lämpligen sändas till dessa arbeten vid sidan av de ur fångelserna och koncentrationslägren utkommen-derade, som eljest hade dem på sitt beting. Men bönderna kunde också med fördel mobiliseras till jordbruksarbete i sådana glest befolkade trakter, där mycket jord ännu inte var lagd under plogen. Den utfärdade ukasen framhöll direkt nödvändigheten av att kolchozbönder, för vilka arbete i kolchozerna inte räckte till, bosatte sig i jordrika trakter. Som exempel nämndes bl. a. Omskräjongen. De skulle med andra ord deporteras till Sibirien.

Tvångsexpropriation av den privata jord, som överskred normen, tvångsnedslaktning eller tvångsförsäljning av övertaliga privata djur, tvångskommendering till arbete i kolchozerna, tvångsmobilisering till industrien, tvångsdeportation till Sibirien — det var alltså vad Stalin på ett bräde bjöd de ryska bönderna. Under senare delen av 1939 pågingo alla dessa processer i rask fart: åter genomlevde byarna en av sina under bolsjevismen regelbundet återkommande hemsökelsestider.

Helt genomförde man inte denna gång kampanjen. Det blev förhinder. Kriget mot Finland kom — och i en handvändning avblåstes aktionen mot bönderna. Ovettet mot bönderna-bedragarna i press och tal upphörde plötsligt. Revisionen av deras privata jordinnehav, en process, som skulle varit slutförd med utgången av 1939, ställdes på framtiden ”på grund av skilda tekniska svårigheter”. Den kampanj, som förberetts för att tvinga musjikerna att utlämna sina övertaliga husdjur åt kolchozerna inhiberades — den kom, hette det, i kollision med ”reglerna för stöd åt de mobiliserades familjer och hjälp åt dessa familjer”. I stället utfärdades hasteligen några bestämmelser av annat slag. Plötsligt fann man att det hittills följda systemet, enligt vilket kolchozerna fått föreskrifter om vad, hur mycket, hur och när de skulle så, var ”föråldrat och ägnat att förhindra utvecklingen av kolchoz-böndernas skapande initiativ och deras intresse för ökning av skörden”. Nu överlämnade man åt kolchozerna själva att besluta om dessa frågor. Om de blott gävo staten vad staten skulle ha, fingo de själva avgöra hur de ville producera det. Och inte mindre viktigt: hädanefter skulle staten inte ta ut en viss procent av böndernas skörd utan vissa på förhand bestämda kvanta, beräknade efter den areal de hade: för 1940 års skörd bestämdes kvantiteterna redan i slutet av 1939. Fingo kolchozerna särskilt god skörd skulle de alltså själva få glädje av den. Det var en hel rad små kärlekspresenter, som Stalin nu räckte bönderna med tydligt darrande hand — ty hur bondemassorna skulle reagera inför kriget var mycket tvivelaktigt. Krig — det ingick inte i den pakt, som bondeklassen stillatigande slutit med Stalin, då den hittills funnit sig i allt i den förvissningen att han åtminstone skulle ge dem freden; det framträdde också tydliga symtom på att den ansåg sig bedragen. Vad var då bondeklassens pris för att nu gå med på kontraktsbrottet? — Stalin hade redan plånboken framme. Innan några större sedlar hunnit betalas ut, kunde han emellertid stoppa den i fickan igen. Freden med Finland hade — i ett för Stalin högst behagligt ögonblick — blivit slutet.

Att återupptaga offensiven mot bönderna vågade han emellertid icke: böndernas hållning under krigsmånaderna hade visat att de när allt kom omkring inte fått sina ben så fullständigt krossade som Stalin ett ögonblick trott.

På ett par punkter fortsatte han visserligen sin tidigare bondepolitik. Så i fråga om massdeportationerna till Sibirien; de fortgingo även i fortsättningen programenligt. I och för sig var processen ytterst brutal; någon frivillig emigration var det minst av allt tal om. Det

skymtade också rätt tydligt fram att det hela sköttes rent skandalöst: med tomma händer sattes bondefamiljer i tusental ut i ödemarkerna. Men hur hård pärsen än var för delinkventerna, var saken knappt ägnad att väcka någon allmänare opposition inom bondeklassen i dess helhet. Tvärtom. Kolchozerna själva stodo gärna till tjänst med att leverera förvisningsobjekt — så blev man av med dem och deras anspråk på att få vara med om utdelningarna.

Likaså fortsattes kolchozernas leverans av arbetskraft till industrien. Här hade man emellertid nu funnit en form, som inte verkade alltför rå och som samtidigt erbjöd staten praktiska fördelar. Det var inte längre arbetsföra bönder, som en vacker dag expedierades i väg till fabrikena och för livstid placerades vid maskinerna. Man exporterade i stället ungdomen. Det var unga pojkar, som ännu inte börjat få några arbetsdagar att tala om i kolchozerna och vilka alltså endast tärde på familjernas utdelning, som kolchozerna nu sände i väg — till lättnad för deras familjer och till fördel för kolchozen själv, som inte behövde tänka på att om ett par år ge dem arbete. Ungdomen ”mobiliserades” till fabriksarbete — just det var uttrycket. Närmast kasernerades den för att undergå några månaders yrkesutbildning. Yrket fingo ungdomarna inte själva välja, det gjorde staten åt dem under hänsyn till stundens behov av arbetskraft. Till deras egna önsknings tog inte någon hänsyn. Några ynglingar som satts in i en kurs för utbildande iv flottningsarbetare, begärde, berättar Pravda, att få annan utbildning; tydligen hade de i sin hemtrakt aldrig sett större vattendrag än en bäck. ”Men”, heter det, ”det behövdes bara, att man förklarade för dessa unga det oriktiga i deras bön för att läget i skolan radikalt skulle förändras. I dagarna har från dem ingått ett brev, i vilket eleverna skriva: 'Vi sände en skrivelse angående överflyttning till en annan skola, men då hade vi ännu inte ett begrepp om flottningsarbetarnas yrke. Nu ha vi lärt känna och fattat kärlek för det yrket. Vi lova att lära oss det på bästa sätt och bli goda flottningsarbetare.'” I en annan skola framställde en del ungdomar, som satts till muraryrket, en liknande bön. Man sände till dem, heter det, ”den berömde muraren, medlemmen av Högsta Rådet, Orlov”, och sedan ”ändrade eleverna sitt uppförande”.

Hela apparaten med dessa yrkesskolor var i början av 1941 tämligen ny, men utvecklades dag från dag. På Stalins initiativ hade, skrev Pravda, inrättats ett nät av dessa arbetsanstalter. Under januari—oktober skulle där utbildas 394,000 nya arbetare, som skulle ”dirigeras” till olika verksamhet, 40,000 till metallindustrien, a ,000 till oljeindustrien etc. I maj utsläpptes ur skolorna 250,000 ungdomar, i juni 1941 ”inkallades” ytterligare 400,000, som skulle ha slutfört sin utbildning i december. Ännu fattades åtskilligt, meddelades det på vårsidan, i skolornas utrustning, men det skulle avhjälpas, särskilt som, försäkrades det, kamrat Stalin omfattade arbetet i dem med särskild uppmärksamhet. Det viktigaste villkoret för framgång i denna ungdomens utbildning var, betonade man, stärkandet av disciplinen. Och så naturligtvis den politiska uppfostran — i yrkesskolornas ledning satt, uppgavs det, folk ”med stor erfarenhet i partipolitiskt arbete”.

Om Stalin ifråga om utnyttjandet av bondeklassens arbetskrafter fullföljde sina tidigare planer, så visade han däremot på den för bönderna centrala punkten en tydlig undfallenhet. Det stora socialistiska fälttåget mot bönderna — inhugget mot deras privata trädgårdstäppor och bajonettchockerna mot deras övertaliga kokalvar, vilka aktioner hela året 1939 försatt sovjetpressen i glatt stridshumör — hörde man inte mer talas om, saken fick helt enkelt bero. Men inte nog med det: vid årsskiftet 1940-41 tog Stalin ett direkt steg för att, samtidigt som han ytterligare ville sporra jordbruksproduktionen, stilla böndernas missnöje: man öppnade i större utsträckning än förr utsikt för dem till privat vinning

Möjlighet att förtjäna pengar och pengars värde och tjäna detta i större mått än grannen, det var det enda som kunde sätta fart i den ryske bonden och ställa honom till freds — sådan var efter 10 års socialistiskt arbete i byarna den krassa sanning, som man nu

bestämde sig för att öppet erkänna. Man hade experimenterat hit och hän för att inom den socialistiska hushållningens ram ge bonden tillfälle att tillfredsställa detta sitt hjärtebegär, men trots redliga försök hade man ändå inte lyckats tillräckligt kittla det privata förvärvs-begäret. Tvinga bonden till ett visst antal dagsverken i kolchozerna, det kunde man, man kunde till och med locka honom att göra många dagsverken för att få många arbetsdags-gottgörelser. Men förmå honom att också arbeta väl, det hade man inte kunnat. Om bonden, för att använda Stalins uttryck, inte var en idiot, så begrep han ju, att han inte hade någon fördel av det: antingen han arbetade väl eller dåligt, var betalningen för dagsverket en och densamma. Ty den ökning i kolchozavkastningen, som hans energiska arbete kunde ge, var ju så obetydlig, att när den delades upp i hundratals utdelningsportioner, han själv endast fick en minimalt ökad vinst. Och för resten: ökades också, tack vare hans arbete, den samlade avkastningen en liten smula, så skulle ju alla de andra ha samma fördel därav som han själv — och varför skulle han egentligen arbeta för andra? Det var alltså bättre att ta arbetet med ro: att visserligen skaffa sig många arbetsdagar i arbetsboken, men göra dagsverken så slött som möjligt. Då hade han åtminstone sina krafter i behåll. Så hade bonden resonerat och samtidigt hade han fyllts av allt större bitterhet mot ett system, som hindrade honom att bruka sina krafter till den egna personliga ekonomiens förkovran.

Skulle man alltså få fason på arbetet i kolchozerna och skapa en bättre stämning i byarna var det nödvändigt att ordna det så, att den enskilde bonden fick möjlighet att göra kraftinsatser som kommo honom personligen, men också endast honom, tillgodo i form av påtagliga materiella förmåner, pengar i portmonnän och varor i skafferiet. I en den 30 december 1940 undertecknad ukas jämkade man nu också kolchozsocialismen ett stycke på väg i den riktningen.

Här stadgades nu att kolchozbrigader och kolchozmedlemmar, vilkas arbete gav resultat, som överträffade det normala, skulle, förutom vanlig utdelning för gjorda arbetsdagar, i pengar eller varor, särskilt ersättas för den del av deras produktion, som överskred normen. Enligt normen skulle spannmålsskörden utgöra 1.4 ton per hektar; en brigad, vars fält gävo mer, skulle få $\frac{1}{4}$ av överskottet. Av sockerbetor skulle, enligt normen, skördas 20.2 ton per hektar; skördade en brigad mer på sina fält, skulle den få hälften av vad staten betalade för den överskridande kvantiteten. Mjölkkvantiteten per ko skulle enligt normen vara 1,530 liter; gav den mer, skulle kosköterskan-mjölkerskan få 15 % och vallpojken eller vallgubben 5 % av den överskjutande mjölkkvantiteten. Varje sugga skulle, enligt normen, leverera 13 griskultingar per år; presterade den flera, skulle svinskötaren få var femte av grisfamiljens överskottsmedlemmar. Och så vidare — ukasen fyllde två sidor i Pravda.

Sådana voro de nya bestämmelserna. De gällde, då de utfärdades, endast Ukraina; det var dess jordbruksproduktion, som först och främst borde stimuleras, och dess bönder, som framför allt skulle bringas på bättre humör. Genom att ge endast en del av landet denna grace och skildra den förtjusning, varmed bönderna där mottogo presenten, ville man väl också väcka de andra landsdelarnas avund och göra presenten dubbelt välkommen, då man småningom gav den också till dem, vilket undan för undan skedde.

Reformen hälsades i politiska tal och press såsom direkt epokgörande. Beslutet om den var, skrev Pravda, ”ett märkligt beslut, ett stort beslut, ett stalinskt beslut”; det var genomandat av ”kärlek till den ryska bondeklassen”, ett utslag av Stalins omsorg om människorna. I lyriska toner erinrade Pravda i sin ledare om den ovan omtalade nyårsvakan i Batum, då Stalin vid dagningen fällde de tänkvärda orden: ”nu går solen upp, den solen kommer att lysa för oss” — nu hade han genom sin nyårspresent låtit en ny dag inbryta för bondeklassen. En ny dag — upplyst alltså dels av Stalins av välvilja och kärlek mot bondeklassen strålande ansikte, dels av den milda glansen av blanka silverrubler, inkasserade av varje bonde för egen räkning till de andras avund. Vilken mäktig socialistisk stimulans det skulle bli utmålades i tal och skrift vitt och brett.

Tidningarna öppnade sina spalter för insändare i massa, som skildrade den upprörande orättvisa, som dittills bestått i kolchozerna och som berövat bonden varje arbetslust. Först och främst kommo insändarna från de delar av landet, som till en början inte fått del av reformen och som nu krävde att också bli lyckliggjorda. ”Vi i vår brigad hade”, hette det i insändare efter insändare, ”förra året en skörd som var så och så mycket större än brigaden den och den men fingo inte en smula mer i ersättning, därför att våra arbetsdagar voro lika många; kosköterskan Akulina mjölkade i fjol 200 liter mjölk mer av sina kor än kosköterskan Matriona, som är slö och lat, men fick därför inte en droppe mer för egen räkning; finns det någon levande rättvisa i en sådan ordning?” Långa rader insändare skildrade vilken våldsamt glädje reformen väckt i byarna, hur nyheten om att kosköterskan Akulina nu skulle få 30 liter mjölk extra ”gick som en blixtnedslag genom kolchozerna”, hur bönderna nu fått feber i kroppen, hur ”kampen” mellan bönderna nu börjat.

I tidningarna utvecklades också, hur naturligt det var att bönderna hittills icke kunnat ha det rätta intresset för sitt arbete och hur perfekt det nya systemet kunde väntas verka. Hittills hade, framhölls det, en duktig bonde, som överträffat sina lata grannar endast fått hedern och äran (någonting om att han också fått den tillfredsställelse, som kunnat följa av medvetandet om att han bättre än de andra tjänat den socialistiska staten och socialismen, nämdes över huvud icke). Men nu skulle han få sina materiella behov tillfredsställda bättre än de andra; hedern och äran kunde vara bra, men ett 10-tal griskultingar extra var bättre. Nu skulle den late bonden inte längre bli liggande på sofflocket: ”kanske skulle han för sin del gärna vill bli liggande, men hans barn komma inte att ge honom någon ro, de skola säga till honom: vad är det för en inkomst du har, vår granne förtjänar ju mer.”

Också i teoretiska utredningar klarlades det att sedan man nu satt i gång dansen kring den gyllene kalven — eller i varje fall de extra griskultingarna — i byarna, man nått fram till den riktiga tillämpningen av socialismens principer. ”Lenin och Stalin lära” — så heter det i en stor förpropagandiserad avsedd instruktionsartikel i Pravda: 'Villkoren för den socialistiska ekonomins uppblomstring', ”att den viktigaste grundvalen för det samhällseliga arbetets socialistiska organisering är att arbetaren är materiellt intresserad av sitt arbetes resultat. De som arbeta mer och bättre skola ha mera betalt, det är socialismens orubbliga princip, människan gör framsteg och förbättrar sitt arbete, om hon ser att det ger henne ökad inkomst. Därför är det en av socialismens viktigaste uppgifter att taga fasta på detta arbetarnas intresse, att till folkets gagn använda denna mäktiga stimulans.” Gör man det, kommer det att visa sig att ”arbetet, befriat från exploateringsbojor, är i stånd att utträtta underverk och att arbetarna, då man först får till stånd ett riktigt socialistiskt förhållande till arbetet, komma att, drivna av de högsta och ädlaste känslor av självuppoftande kärlek till det socialistiska fosterlandet, verkligen utträtta underverk”.

Vilka underverk de av utsikten till privat vinning stimulerade höga känslorna för det socialistiska fosterlandet skulle ha gjort i det ryska jordbruket år 1941 fick man aldrig se. Men att reformen hade en god effekt på den punkt, som för ögonblicket var ännu viktigare än sporrandet av jordbruksproduktionen, är nog tydligt: den gjorde sin tjänst vid den avspänning mellan Stalin och bönderna, som Stalin alltsedan det finska kriget tydligt strävat efter. I och för sig var ju den present han gav inte så väldig: något större privat utbyte kunde det ju inte bli tal om, när bonden för personlig räkning fick tillgodogöra sig inte en viss procent av sin produktion men en viss procent av den del av produktionen som överskred normen — en del som staten kunde göra hur liten som helst genom att höja normerna; redan nu voro normerna så höga att det skulle bli mycket svårt att komma över dem. Men så hopplöst mörk som böndernas situation varit, då Stalin velat strypa åt även deras mödosamt tillkämpade rätt att idka privat dvärgbruk vid sidan av kollektivdriften, var själva det faktum att Stalin nu, i stället för att fullfölja den avsikten, visade dem ett om också ringa tillmötesgående, visserligen icke någon strålande soluppgång, men dock en

ljusning. Och att staten nu så öppet medgav att det var en naturlig och rimlig sak att kollektivbonden i första rummet tänkte inte på kollektivet utan på sig själv och sina egoistiska intressen, att det betonades att det var omöjligt att begära något nit och intresse för kollektivarbetet så länge det inte gagnade bondens privata ekonomi, allt detta måste för bönderna vara en söt lukt; den öppet uttalade kritiken av hur man hittills låtit böndernas privata intressen sitta emellan kom ur hela bondeklassens hjärta. Och var också den praktiska tillämpning Stalin nu gjorde av den nya principen att varje kolchozbonde hade rätt att vara sig själv närmast inte mycket värd, hade bönderna vant sig att vara tacksamma även för små eftergifter. År 1935 hade det lilla tillmötesgående, Stalin då visat dem genom att ge dem deras minimala småbruk, nästan i ett slag stillat jäsningen ibland dem och bönderna hade då för några år slagit sig till ro, medan de togo reformen i bruk och gjorde det mesta möjliga av den; nu kunde de åter någon tid ge sig till tåls — i hopp om fortsättning längre fram.

Den ryske bonden korsar sig inte förrän åskan går, lyder ett ryskt ordspråk. Stalin, mera hemma i nådens ordning, hade varit snabbare i vändningen och innan det stora ovädet bröt löst skyndat sig att låta de ryska bönderna få bevis för sitt botfärdiga sinnelag.

XXIV. Pacifism och imperialism; Stalins utrikespolitik

Realiserande av socialism i Ryssland självt var, såsom visats, Stalins program då han tog makten. Vi ha sett vad detta program betydde för Rysslands inre utveckling. Vad har det inneburit i fråga om Rysslands utrikespolitik?

Under neptiden hade, såsom förut påvisats, den ryska utrikespolitiken laborerat på två skilda linjer. För det syfte som bolsjevismen efter 1921 års kapitulation fullföljde, konsoliderande av bolsjevismens ställning och i samband därmed återuppbyggnad av den ryska ekonomi, vars kollaps varit nära att också bli bolsjevismens, gällde det först och främst att få till stånd ett så friktionsfritt samarbete som möjligt med den kapitalistiska världen. De kapitalistiska staternas misstankar mot bolsjevismen som den store världsomstörtaren måste stillas och därmed deras farliga fiendskap mot bolsjevikstaten mildras; de skulle alltså förmås att erkänna sovjetstaten och upptaga den i det fredliga umgänget staterna emellan. Och de skulle förmås att träda i ordnade handelsförbindelser med Sovjetryssland, varigenom man skulle få den hjälp i det ekonomiska nybygget som behövdes. Sovjetpolitiken måste därför verka respektabel och förtroendeingivande; Europa måste bibringas den övertygelsen att om bolsjevismen också bibehöll sina excentriska idéer, den i alla fall stångat de värsta hornen av sig och att den, om den nu kom under förädlade västerländskt inflytande, ytterligare skulle kunna bringas att lägga bort sina vilda seder.

Samtidigt inriktade den bolsjevikiska utrikespolitiken sig på en annan uppgift, som inte var alldeles lätt att förena med den förra: att hålla den europeiska oron vid liv och efter bästa förmåga söka förhindra etablerande av lugn och ordning i världen. Det kunde tyckas, som om bolsjevikerna därvid fullföljde sina tidigare traditioner, arbetade för den världsrevolution, som från början varit deras mål. Det var emellertid i mycket ringa mån fallet: även denna bransch av den ryska utrikespolitiken hade i huvudsak samma syfte, som nyss nämnts: konsolidering av bolsjevismens ställning; det hela var inte en offensiv mot den kapitalistiska världen, utan en sovjetstatens defensiv. Detta arbete hade två olika grenar. För det första gällde det att göra allt för att skärpa motsättningen de kapitalistiska staterna emellan; kommo de till samförstånd, skulle det, ansåg man, ske på sovjetstatens bekostnad: då skulle det kapitalistiska korståg mot bolsjevismen komma till stånd, som ovillkorligen skulle bli dess bane. Gång på gång hade Lenin uttryckt sin förvåning över att den kapitalistiska världen inte kunnat samla sig till en sådan förenad attack på bolsjevismen; det var, det hade han åter och åter understrukit, denna dess oförmåga som

räddat den bolsjevikiska regimen. Alltjämt var det för bolsjevikerna ett primärt intresse att göra allt vad de kunde för att förhindra etablerande av en dylik samlad kapitalistisk front. Men för det andra gällde det också att underblåsa den sociala oron i de kapitalistiska länderna vart och ett för sig, att stödja de samhällsomstörtande tendenserna, varhelst de manifesterade sig. Vad som under det ryska borgarkriget förhindrat ententestaterna att göra sin intervention i Ryssland effektiv hade i främsta rummet varit det stöd och den sympati, som bolsjevikerna fått från ententeländernas proletariat: det var fruktan för de inhemska bolsjevikvänliga krafterna, som då bundit ententeländernas händer. Det var en dylik garanti mot de kapitalistiska staternas onda anslag mot bolsjevikstaten, som man fortfarande och i så ökad utsträckning som möjligt måste skaffa sig. Ju större inre oro man kunde skapa i dessa länder, desto säkrare kunde den ryska bolsjevismen känna sig.

Arbetet på dessa tämligen heterogena, men mot samma mål syftande linjer bedrevs i början av 1920-talet med obestridd framgång. Den övriga världen begärde inte bättre än att få hälsa den förlorade bolsjevikiske sonen välkommen tillbaka till det internationella fadershemmet; erkännanden av sovjetstaten de facto och de jure duggade tätt. Och i fråga om knytande av handelsförbindelser med sovjetstaten startade de kapitalistiska länderna en formlig kapplöpning. Först kom Tyskland, som 1922 genom fördraget i Rapallo trädde i intima handelsförbindelser med Ryssland. Efter följde de andra staterna, alla ivriga att med den förlorade sonen få slå sig ned vid gödkalvsteken, som denne son själv skulle få betala.

Också arbetet på att förhindra bildande av en samlad kapitalistisk front mot Ryssland bedrevs med stor framgång. Sin största succé vann Ryssland därvidlag genom det nyss nämnda Rapallofördraget — däri låg det fördragets främsta betydelse. Vad Ryssland först och främst måste inrikta sig på, var nämligen att förhindra och förebygga att det kom till någon verklig utjämning mellan de segrande västmakterna och det besegrade Tyskland: motsättningarna mellan dem måste, det var ett ryskt intresse av första ordningen, hållas vid liv. Och samtidigt måste, om Tyskland skulle kunna utgöra en effektiv motvikt mot bolsjevismens farligaste fiende, England, dess kraft och makt, både dess ekonomiska och militära, stärkas. Dessa uppgifter fyllde Rapallofördraget: det motverkade tyska tendenser att söka kontakt västerut, det var i hög grad gynnsamt för dess ekonomiska tillfrisknande och gav det möjlighet till att på rysk botten börja sin militära upprustning.

Också mullvadsarbetet i de kapitalistiska länderna bedrevs energiskt och med goda resultat. Det var komintern som stod för den detaljen; dess förmåga att stimulera oron i Europa och stödja de samhällsomstörtande tendenser som yppade sig firade särskilt vissa ögonblick verkliga triumfer.

Att harmoniskt avväga de olika verksamhetsgrenar, som den bolsjevikiska utrikespolitiken drev, visade sig emellertid i längden svårt. Den sist berörda branschen började småningom, då den gav framgångar, större än man väntat, allt mer fångla bolsjevismens uppmärksamhet, och därvid kom dess primära syfte, det att neutralisera kapitaliststaternas lömska avsikter mot Ryssland, att flyttas i bakgrunden — det kunde ske så mycket hellre som det blev tydligt att med några ondskefulla planer mot sovjetstaten umgicks den kapitalistiska världen alls inte. I stället började man alltmer fråga sig om inte världsrevolutionens förlossningstimma, när allt kom omkring, låg närmare än man trott och om det inte skulle löna sig att sätta litet fart på födelsehjälpen.

Det hela slutade emellertid ganska olyckligt. De världsrevolutionsförhoppningar, för vilka man i rätt stor utsträckning började ge det goda förhållandet till den kapitalistiska världen till spillo, brusto definitivt. Från mitten av 20-talet voro de ett ögonblick rätt lovande utsikterna till tysk revolution definitivt avvecklade och 1927 kom den förut skildrade kraschen för den länge nog med mycket stora förhoppningar följda revolutionära utvecklingen i Kina. Och där stod man nu med sitt ramponerade anseende i den

kapitalistiska världen. Då i samband med den kinesiska bolsjevismens katastrof sovjetambassaden i Peking gjorts till föremål för husundersökning, hade världen fått svart och vitt på vad sovjetstaten alltid om också med tämligen ringa framgång förnekat, nämligen att komintern varit bolsjevismens redskap. Bolsjevismens försök att spela oskuld hade definitivt strandat och faran för en allmän kapitalistisk samling mot den, vilken fara bolsjevismens utrikespolitik under dessa år egentligen skulle haft som sitt huvudmål att besvärja, reste sig nu på fullt allvar.

Sådan var situationen våren 1927. Förut har skildrats vilken betydelse den kinesiska bolsjevismens krossande och den i samband därmed inträdande försämringen i Rysslands internationella läge hade för Stalins kamp mot oppositionen. Även om Stalin själv varit djupt engagerad i den kinesiska politiken, som fört till det bolsjevikiska sammanbrottet därborta, utgjorde dess nederlag ett argument för den principiella stalinska ståndpunkten att spekulationer i världsrevolution voro lönlösa och riskabla. Den hotande krigsfara, som ett ögonblick försatte bolsjevikstaten i panik, bidrog mer än annat att ge seger åt de stalinska yrkandena på att sovjetstaten skulle, med undvikande av farliga utländska experiment, inrikta sig på sina egna angelägenheter, uppbyggande av socialismen i Ryssland självt. För den ryska folkopinionen kom Stalin att framstå som räddaren ur den situation, som uppstått genom att man givit sig för långt ut i arbetet för socialismens spridning utanför Ryssland.

Från detta ögonblick var det alltså som Rysslands utrikespolitik kom att dirigeras efter stalinska signaler. Uppbyggande av en stark rysk stormaktsställning under Stalins personliga diktatur, det var, såsom visats, hans verkliga program, det var vad som kallades realiserande av socialismen i ett land. Det var efter den uppgiften utrikespolitiken måste avpassas.

Vad den närmaste lösen därvid måste bli gav sig av sig självt: freden måste till varje pris tryggas. Att det i programmet för den ryska stormaktsställningens återupprättande också ingick att Ryssland, när den tiden var inne, skulle komma att föra en politik som var en stormakt värdig, d. v. s. inrikta sig på erövringar och expansion — inte alls för att därmed sprida socialismens idéer, utan för att tillfredsställa den ryska kosackimperialism för vilken Stalin var en fullblodsrepresentant — behöver man visserligen inte tvivla på, men för ögonblicket var detta inte aktuellt. Även om den väldiga upprustningen, som ingick i femårsplanen, inte bara tog sikte på Rysslands försvar, var dess stärkande den uppgift som nu närmast skulle lösas; även om det ständiga utbasunandet av de kapitalistiska staternas onda avsikter med Ryssland, vilket utgjorde det stående ackompanjemanget till femårsplansarbetet, och litet längre fram det målmedvetna strävandet att väcka det ryska folkets nationalistiska känslor, dess hat till och förakt för den västerländska världen inte bara avsåg att sporra det i det arbete, som skulle sätta det i stånd att skydda sig mot denna västerländska värld, utan också avsåg att bereda det för den dag, då det skulle vända sig emot den, så var det ännu så länge det förra syftet som främst måste fullföljas. Fred var av nöden: ett krig skulle inte bara avbryta det nystartade verket, utan också, innan detta verk blev färdigt, bli en katastrof för landet och för bolsjevismen. Men det var inte bara fred som behövdes utan också så vitt möjligt normala förbindelser med den kapitalistiska världen. För det stora femårsplansverket var Ryssland beroende av den kapitalistiska världens hjälp. Det var genom handelsförbindelser med den man skulle skaffa sig medel till industrialiseringen, det var den som skulle tillhandahålla sovjetstaten den industriella utrustningen, det var den som skulle furnera den industriella sakkunskapen etc.

Taktiken måste därvid bli delvis densamma som under nep-tiden, dock med de modifierationer som betingades av att man nu inte fick offra något på världsrevolutionsutopien. Först och främst måste man nu försöka vinna de kapitalistiska staternas förtroende och bibringa dem övertygelsen om att sovjet var en stat som upphört att vara en fara för den

övriga världen och som denna värld inte bara utan fara för sig själv, men också till fördel för sig själv, kunde samarbeta med; i den mån det för fredens bevarande inte räckte med att sätta upp ett dylikt oskuldsfullt ansikte, hade man ingen annan råd än att falla undan och räcka fram kindbenet. För det andra gällde det att noga passa på att det i den kapitalistiska världen inte blev någon blockbildning mot sovjetstaten och till det ändamålet försöka vidmakthålla tvedräkten mellan bolsjevismens antagonister. För det tredje måste man också underblåsa den sociala oron i de kapitalistiska länderna. Inre oro i den kapitalistiska världen var ju mer än något annat ett medel att avhålla den från anfallsplaner på bolsjevikstaten. Dessutom måste man ju upprätthålla förbindelserna med det internationella proletariet och ge det rysk hjälp: i dess sympati hade man ett värdefullt stöd mot de kapitalistiska staternas aggressiva planer, och när den stund kom, då sovjetstaten själv skulle kunna slå in på aggressiv erövringspolitik, skulle man också ha behov av det. Säkert skulle man därvid kunna övertyga det om att det var socialismens intressen man därvid befördade och förmå det i dess enfald att tjäna den ryska imperialistiska politiken. Å andra sidan fick undermineringsarbetet i den övriga världen inte bedrivas för energiskt: alltför ivriga machinationer från bolsjevismens sida skulle ju mer än något annat vara ägnade att sätta de västerländska staterna i harnesk mot bolsjevismen och voro alltså skadliga för de mål, som man främst ställt för sig. Det gällde alltså att vid användandet av denna taktik inte våga sig för långt ut.

Arbetet på att reparera bolsjevismens kantstötta renommé igångsattes omedelbart. Det var, som sagt, i april 1927, som skrällen i Kina inträffade; en månad senare, i maj, infunno sig vid den stora ekonomiska konferens, som då sammanträdde i Genève för att planlägga Europas ekonomiska återuppbyggande, ett par i allra högsta grad respektabla och förtroendeingivande bolsjevikiska herrar, främst den framstående finansexperten och diplomaten Sokolnikov, för att vid de kapitalistiska delegaternas sida delta i det viktiga arbetet. Ingenting hos dessa herrar var ägnat att påminna om att de kommo från ett land, som haft på sitt program att vända upp och ned på världen. Tvärtom: de voro synbarligen besjälade av det allvarligaste intresse att lämna positiva bidrag till världens ekonomiska stabilisering. De hade också praktiska uppslag att komma med: de kommo för att ställa Rysslands outtömliga materiella resurser till världsekonomiens förfogande. Litet hjälp från den övriga världen i och för resande av den ryska produktionen skulle, läto de förstå, göra underverk för det europeiska ekonomiska tillfrisknandet. All bolsjevikisk propaganda hade de lämnat hemma, det var praktiska och drivna affärsmän, som konferensen förstod sig på. Deras lösen var, hette det på kongressen, tala är silver men kredit är guld. De gjorde med ett ord det allra bästa intryck på församlingen.

Men detta var bara början. För att avvärja den kapitalistiska aggressiviteten mot Ryssland var det opportunt att Ryssland självt slog ett stort slag för freden: inte bara betygade för världen sin egen orubbliga fredsvilja, utan också så kraftigt engagerade sig för fredens sak, att ingen skulle nännas röra denna välmenande fredsapostel.

Efter att hittills konsekvent ha vägrat att delta i de förberedande avrustningskonferenserna i Geneve — en invit som Ryssland åren 1925 och 1926, då den kinesiska affären ännu tett sig lovande, fått hade hänfullt avvisats — anmälde sovjetstaten nu att det hinder, som hittills rått mot att Ryssland representerades vid dem — den konflikt med Schweiz som följt av att den ryske ministern där, Vorovskij, fallit offer för ett attentat — nu, efter denna konflikts likvidering, bortfallit, och i oktober 1927 följde också en ny inbjudan till Ryssland att delta i konferensarbetet. I november uppenbarade sig också på den då sammanträdande konferensen en man, som för en tid framåt skulle spela rollen av Stalins fredsduva, den s. k. pappa Litvinov. I hans fryntliga och toujoura person satte nu den sovjetryska politiken upp ett nytt ansikte mot världen. Hade det kring den dystre och misantropiske utrikesministern Tjitjerin, där han suttit i sin håla i Moskva, stått en

atmosfär av rysk revolution, av förakt för och hat mot den kapitalistiska världen, sken Litvinov av gemytlig och solid borgerlighet: redan genom sin person var han så god som ett helt ryskt avvärpningsprogram. Det olivblad denna fredsduva medförde från Kreml var också ett alster av den bolsjevikiska örtagården, som man knappast väntat från det hållet, där man enligt den hittills gängse uppfattningen i stället ägnat sig åt odlingen av farliga giftväxter. Det befanns att sovjetstaten, vars intresse hittills ansetts vara att stifta ofred i världen, i stället var en ivrare för freden i en potens, som ingen kapitalistisk stat kunnat drömma om. Sovjetstatens avsikt, då den accepterade inbjudningen, hade, förklarade Litvinov, varit dubbel: dels att för hela världen visa sin vilja att etablera fred mellan folken, dels att för världen demonstrera ”de andra regeringarnas verkliga intentioner i avrustningsfrågan”, d. v. s. deras hyckleri. Konferensernas arbete hittills hade endast haft dekorativt syfte; avrustningsfrågan skulle, det var nu Rysslands förslag, lösas på bolsjevikiskt sätt, genom fullständigt undanröjande av alla väpnade styrkor till lands, till sjöss och i luften, indragning av krigsbudgeterna, avskaffande av ungdomens militära uppfostran etc., allt formulerat i 14 punkter.

Som praktiskt bidrag till avrustningssträvandena var ju uppslaget värdelöst. Men som en aktion för vinnande av den övriga världens förtroende, en deklaration av Rysslands egen avsikt och önskan att i lugn och ro, utan att vilja den övriga världen något ont, få odla sina privata intressen, var ju saken inte så oäven — låt vara att aktionen på ett något misstänkt vis föll i tråd med det leninska programmet om bolsjevismens uppgift att ”avväpna bourgeoisien och beväpna proletariatet”. Någon större säkerhet hade man inte för att pacifismen, som Lenin förklarat vara en list av bourgeoisien, nu, då Litvinov lade sig ombord med den, inte i stället var en list av proletärdiktaturen. Men vidare: den nimbus av fredsängel, varmed Ryssland nu omgav sig, kunde ju vara ett värdefullt skydd mot den förmodade kapitalistiska aggressiviteten; i det europeiska proletariatets ögon skulle nog denna nimbus framstå som äkta vara, och de kapitalistiska staterna skulle komma att dra sig för ett angrepp mot en stat, i vilken de stora proletärmassorna skulle se världsfredens främsta målsman i världen.

Den i Genève hösten 1927 startade ryska aktionen fullföljdes under den följande tiden konsekvent. Redan året därpå mötte Litvinov upp med splitter ny fredsutrustning. Förutom sitt tidigare omtalade förslag framlade han nu subsidiärt ett stort förslag i 63 punkter, som gick ut på en successiv, under loppet av två år genomförd minskning av rustningarna. Något tvivel om Rysslands nitälskan för freden borde alltså inte kunna göra sig gällande. Något minskades effekten därigenom, att Rysslands freds- och avrustningsiver befanns ha en inte oväsentlig begränsning. På kongressen riktades en direkt fråga till Litvinov hur Ryssland, som så starkt intresserade sig för bourgeoisiens avrustning, förhöll sig till den senare delen av det leninska programmet: proletariatets beväpning. Var Ryssland också på den punkten för avvärpning? Litvinov vägrade att svara: det föll inte Ryssland in att diskutera klasskampen med de kapitalistiska staterna; frågan om den sociala freden finge de på konferensen representerade regeringarna klara, hette det, utan ryskt deltagande. Om Litvinov under sådana förhållanden inte kunde undgå att känna kongressens tvivel på ärligheten i den ryska pacifismen, så nekade han sig inte att meddela konferensen att den europeiska opinionen tagit denna pacifism på fullt allvar. Rysslands hållning hade, hette det, mottagits med entusiasm av de breda massorna på bägge halvkloten och av alla element i det mänskliga samhället, som voro vänner av framtida fred. Med andra ord, de kapitalistiska staterna borde akta sig för att inta en aggressiv hållning mot sovjetstaten, ty denna hade massornas sympati på sin sida.

Nästa tillfälle att demonstrera sin freds vilja fick Ryssland strax därpå, då Kelloggspakten blev aktuell. På alla sätt visade Ryssland sitt livliga intresse för det amerikanska förslaget att fördöma krig som medel för en nationell politik; bl. a. utvecklade det stor energi för att

få bli en av de stater, som inbjödos att i augusti 1928 underteckna paktens i Paris. Det möttes därvid av ett förargligt bakslag. Kelloggspaktens drivande krafter önskade att akten förrättades utan interfoliering av Litvinovs deklamationer och undanbådo sig Rysslands närvaro. Men Ryssland lät sig icke bekomma: förolämpningen avkyldes inte, det visade man, dess intresse för den goda saken. Ryssland startade en självständig aktion i Kelloggspaktens anda: det öppnade underhandlingar med Polen, Rumänien och de tre randstaterna och uppnådde att dessa i februari 1929 i Moskva undertecknade det s. k. Litvinovprotokollet, varigenom Kelloggspakten, innan den trädde i kraft för de ursprungliga kontrahenterna, blev gällande för dessa stater. Speciellt uppseendeväckande var det att Ryssland därmed markerade att det önskade sin konflikt med Rumänien — alltsedan Rumänien under de första bolsjevikåren annekterat Bessarabien, hade Ryssland vägrat att träda i någon förbindelse med denna stat — löst med fredliga medel.

Till någon avspänning mellan Ryssland och de demokratiska västmakterna kom det emellertid icke; dessa voro föga upplagda för uppgörelse och mycket litet tillmöteskommande. Och Ryssland självt var ännu inte allt för ivrigt. Någon fruktan för överfall från deras sida ansåg man sig nu inte ha; under sådana förhållanden var en verklig avspänning med dem knappast opportun. Möjligheten att framställa dem som Rysslands fiender, som lågo på lur emot det, spelade en alltför stor roll vid försöken att få de ryska massorna att spänna sina krafter för femårsplanen för att man skulle kunna önska en uppgörelse, som gjorde den stimulansen verkningslös.

Vad förhållandet till Frankrike angår, avvecklades visserligen lyckligt en tråkig affär, som ytterligare illustrerat nödvändigheten av att stoppa i säcken agitationen för världsrevolutionen. Den ryska ambassadören i Frankrike, Rakovskij, var trotskist och passade sommaren 1927 vid feriebesök i Ryssland på att delta i trotskismens stora kamp mot Stalin. Såsom förut nämnts, fann sig den trotskistiska oppositionen föranlåten att i den hotande utrikespolitiska situation, som inträtt efter kraschen i Kina och efter Englands avbrytande av de diplomatiska förbindelserna med Ryssland, tillförsäkra Stalin sitt stöd i händelse av krig. Rakovskij (och Kamenev, nu ambassadör i Rom) beledsagade sin förklaring med en försäkran att de, om det blev krig, skulle anse det som sin plikt att uppmåna proletariatet i de länder, där de voro ackrediterade, till kamp mot sina regeringar. Indignationen i Frankrike blev oerhörd, öppet krävdes brytande av förbindelserna med Ryssland; Stalins arbete på att lugna de västerländska nerverna hade fått ett allvarligt slag. Saken ordnade sig emellertid: den franska regeringens krav på Rakovskijs återkallande tillmötesgicks, och den nye ambassadören, Dovgalevskij, fick försöka så gott det gick att utplåna spåren av den trotskistiska förvillelsen. Men kordialt blev förhållandet mellan Ryssland och Frankrike icke; de en tid avbrutna underhandlingarna om erkännandet av Rysslands skulder återupptogs visserligen men gjorde inga framsteg.

Inte heller förbättrades förhållandet till England nämnvärt. Litvinovs försök på avrustningskonferensen 1927 att komma till förståelse med Chamberlain misslyckades totalt. År 1929, då Macdonald åter bildade regering, hade en avspänning väntats, han hade under valkampanjen ställt en sådan i utsikt. Men någon större iver att få saken till stånd visade han inte: bolsjevismen i England hade under de förflutna åren gått starkt tillbaka. Efter några månaders förlopp blevo de diplomatiska förbindelserna verkligen återupptagna men det spända förhållandet fortfor, vartill bl. a. bidrog att bolsjevikerna genast bröto sina vid uppgörelsen gjorda utfästelser att inställa den bolsjevikiska propagandan i England, en utfästelse som också sovjetpressen försökte bortförklara. Därtill kom nu också ett nytt irritationsmoment. För att skaffa medel till industrialiseringen startade Ryssland en stor utförsäljning av vad det kunde skrapa ihop av varor av olika slag, som bortslumpades till underpris på den västerländska marknaden. Denna s. k. sovjetryska dumping väckte stark indignation i de kapitalistiska länderna, som inte förstodo den ryska realisationens

karaktär, utan trodde att femårsplansarbetet satt Ryssland i stånd att framgångsrikt konkurrera på världsmarknaden; i England var stämningen stark för att stänga dörren för de ryska varorna. Ytterligare började man i England — liksom också i Frankrike — irriteras av de i Ryssland numera allt vanligare sabotageprocesserna, där de anklagade beskylldes för förrådiska komplotter med dessa makter, som umginges med allehanda lömska anslag mot sovjetstaten.

Fram mot slutet av 1930 och början av 1931 började en rad nytillkomna faktorer utöva sitt inflytande på den ryska utrikespolitiken.

Först och främst blev det nu klart, att första femårsplanen artade sig att bli en besvikelse. Varken den förstärkning av Rysslands militära kraft eller av dess ekonomiska ställning i allmänhet, varpå ju en militär kraftutveckling i så hög grad berodde, hade kunnat genomföras efter beräkning. Den direkta hungersnöd, som inträffade efter år 1931 års missväxt, förringade också i enorm grad Rysslands möjligheter att militärt hävda sig. Ock än värre: det allmänt jäsande missnöjet inom bondeklassen, som kollektiviseringen medfört, och den dova misstämning, som rådde inom arbetarklassen till följd av livsmedelsknappheten, hade skapat en situation, då en militär konflikt skulle blivit en ren katastrof och då ökade ansträngningar att undvika en sådan måste utvecklas.

Samtidigt reste sig också en yttre fara. Hösten 1931 började Japan sin framryckning i Manchukuo: det var att befara att det inte skulle stanna vid gränsen till Ryssland utan också hade frisk aptit på ryska landsdelar. Samtidigt som Ryssland genom yttersta undfallenhet gent emot Japan sökte besvärja denna fara i fjärran östern, måste det inrikta sig på att förbättra sin internationella ställning i väster; skulle kriget bli oundvikligt, måste det ju ha säkerhet på den kanten.

Möjlighet till en sådan förbättring var nu också given, i varje fall möjlighet för ett närmande till Frankrike. I Tyskland gjorde nazismen dag från dag häpnadsväckande framsteg; i Frankrike spred sig en allt starkare nervositet. Vilken väg Frankrike skulle gå för att möta faran var det ännu inte fullt på det klara med. Ett ögonblick var tanken på franskt-tyskt närmande uppe: i augusti 1931 avlade rikskansler Brüning och utrikesminister Curtius besök i Paris, i september kommo Briand och Laval till Berlin. Men en uppgörelse med Tyskland på de villkor som Tyskland bjöd ansåg man i Frankrike omöjlig. Och så började man då i stället att vända sina blickar mot Ryssland. Då framåt slutet av 1931 den tyska regeringen, under intryck av Hitlers framgångar, alltmer skärpte tonen och visade tendenser att frigöra sig från Versaillesvillkoren, fick Frankrike en ytterligare impuls i denna riktning.

Under sådana förhållanden började Ryssland och Frankrike närma sig varandra. Redan hösten 1931 meddelades det i franska pressen att Berthelot och Dovgalevskij gjort upp ett utkast till ett franskt-ryskt nonaggressionsfördrag. Visserligen reagerade den franska opinionen så starkt, att det hela måste förklaras vara endast ett förslag, som ej band den franska regeringen. Men utvecklingen fortsattes. På franskt initiativ kom det till underhandling mellan Ryssland och dess grannstater i väster, och under loppet av 1932 undertecknades en rad nonaggressionsfördrag mellan Ryssland och dem, varpå slutligen det rysk-franska fördraget undertecknades i november. Vad Rysslands relationer till England däremot beträffar, förblevo dessa alltjämt spända. Sedan i augusti 1931 den engelska arbetarregeringen fallit, blev förhållandet alltmera ansträngt, såväl dumpingen som den fortsatta bolsjevikiska propagandan väckte alltmer ökat missnöje, och i oktober uppsade England det engelsk-ryska handelsavtalet.

Att det var den japanska faran, som i främsta rummet förmått Ryssland att närma sig Frankrike och dess förbundna, var klart. Visserligen minskades denna fara tillfälligt våren 1932, på grund av att ockupationen av Manchukuo visat sig vara en långt besvärligare

affär än vad japanerna räknat med, och att de därför för tillfället uppgåvo planerna mot Ryssland och sände Moskva lugnande försäkringar. Men detta kunde inte i nämnvärd mån inge Ryssland någon säkerhetskänsla. Frågan blir: spelade också för Ryssland faran från Tyskland en bestämmande roll; såg Stalin i den nazistiska frammarschen i Tyskland ett hot mot Ryssland, som han måste gardera sig emot?

Helt visst inte. Det är ganska tydligt att den nazistiska frammarschen, som väckte sådan ängslan i Frankrike, inte alls i samma mån skrämde Stalin, utan i själva verket av honom åsågs med stor tillfredsställelse. Den taktik han följde visade det.

För den övriga världen kunde det förefalla rätt klart att det skulle legat i Stalins intresse att göra vad han kunde för att motarbeta nazismen. Till att börja med av hänsyn till vad nazismen bar i skölden gent emot Ryssland, om vilket Hitlers Mein Kampf gav klart besked. För det andra med hänsyn till de utsikter för bolsjevismen, som nazismens tillbakaträngande skulle öppna. I Tyskland höll ju i början av 1930-talet nazism och bolsjevism nästan jämna steg: det kunde synas klart att om nazismen icke segrade, bolsjevismen i stället skulle göra det. Under sådana förhållanden kunde bolsjevismens taktik synas rätt klart indicerad. Bildade de tyska bolsjevikerna gemensam front med den bestående demokratiska regimen i Tyskland, var det stor utsikt för att nazismen skulle kunna slås tillbaka; sedan det skett, skulle de tyska bolsjevikerna förmodligen rätt lätt kunnat skjuta undan den tyska demokratin och taga makten. Att ge de tyska bolsjevikerna, som ju stodo under Moskvans kommando, en order i den riktningen borde, kunde det synas, ha för Stalin varit naturligt.

Han gjorde det inte. Då han tvärtom avstyrde sådan frontbildning, kunde det kanske delvis bero på tvivel om att en dylik taktik, även om den av allt att döma ledde till nazismens nederlag, skulle föra till bolsjevismens seger. Med det förakt för västerländska kommunister som utmärker Stalin, räknade han kanske med att den tyska bolsjevismen inte skulle kunna sköta sitt spel och att resultatet då i stället skulle bli att den tyska demokratiens position stärktes. Och det var ett resultat som han i hög grad fruktade. Den tyska demokratin skulle, menade han, förr eller senare hamna i den västeuropeiska demokratiens armar; den försoning mellan Tyskland och västmakterna, som var bolsjevismens stora spöke, skulle så realiseras. Under hela 20 år hade den ryska utrikespolitiken haft all möda med att förhindra den utvecklingen; i längden skulle det inte lyckas. Redan visade sig ju oroväckande tendenser, de tyska och franska statsmännens ovan nämnda besök hos varandra visade att det var ugglor i mossen.

Det avgörande skälet var emellertid ett annat: om nu i alla fall, som troligt var, nazismens besegrande skulle leda till bolsjevismens seger, så var denna utgång och den framgång för världssocialismen som därmed skulle vara vunnen för Stalin alls icke önskelig. Kom det till realiserande av världssocialism kunde — det hade ju redan Lenin understrukt — Ryssland icke längre tänkas behålla ledarrollen; den skulle övergå till de västeuropeiska länderna, och Ryssland skulle sjunka ned till den blygsamma roll av sekundär socialistrepublik, som Lenin tillämnat det. Redan den ryska ekonomiska efterblivenheten efter de europeiska länderna, en efterblivenhet som Stalin visserligen satt som sitt mål att avhjälpa, men som utan minsta tvivel länge skulle komma att bestå, skulle göra det omöjligt för Ryssland att, trots det försteg i socialistisk utveckling, som det för ögonblicket hade, i längden gå i spetsen för denna utveckling, och att de västerländska bolsjevikerna med deras högre kulturnivå skulle komma att gå i ledband från Moskva var, det förstod Stalin, en orimlig tanke. I den västerländska bolsjevismen skulle den förhatliga västerländska mentaliteten komma att göra sig gällande; världsbolsjevismen skulle förr eller senare frigöra sig från den asiatiska prägeln, som var honom kär, den skulle bli något helt annat än vad han mer än någon annan bidragit att göra den ryska bolsjevismen till, och han själv skulle därvid ofelbart skjutas tillbaka från sin dominerande ställning. Redan de västerländskt präglade

elementen inom den ryska bolsjevismen hade ju varit svåra nog att krossa; de västerländska kommunisterna i kornintern hade han haft allt besvär med att disciplinera — att disciplinera en västerländsk bolsjevism skulle bli fullständigt omöjligt.

Ansåg sig alltså Stalin ha tungt vägande skäl för att avstyra vad som kunde leda till nazismens nederlag, så hade han inte heller någonting emot att få se dess seger. Att nazismen skulle bli en fara för Ryssland trodde han inte på; han litade speciellt på de goda, delvis intima förbindelserna mellan Ryssland och de tyska militära och industriella kretsar, som under en nazistisk regim kunde väntas spela en långt centralare roll än hittills. Men inte nog med det: i Hitlers uppstigande till makten såg han framför allt resultatet av reaktionen mot Versailles; segrade nazismen, skulle fiendskapen England—Tyskland, detta bolsjevismens stora intresse, vara säkerställd, och Ryssland skulle ha garanti för att få sitta i lugn och ro.

Önskade alltså Stalin nazismens seger, måste han emellertid sköta sitt spel så, att hans politik inte fick sken av att förråda socialismens intressen. Att världsproletariatet bevarade illusionen av att det var socialismens sak han hade på hjärtat, var en alltför värdefull tillgång för att få prisgivas. Den saken var emellertid lätt klarad. Då han gav de tyska kommunisterna order att, i stället för att bilda antinazistisk front med den tyska demokratien, fortsätta och skärpa sin kamp mot de tyska socialdemokraterna, dessa fascistvargar i marxistisk förklädning som det hette, tvingade han dem visserligen till en taktik, som direkt underlättade nazismens seger, men den såg ju i allra högsta grad bolsjeviskt renhårig ut. Ledde, som man kunde räkna ut, denna taktik till krasch både för den tyska socialdemokratien och den tyska bolsjevismen, hade Stalin också sitt försvar i ordning. För det första kunde han ju välta skulden på de tyska kommunisterna själva: hur skulle det varit möjligt att veta att dessa storordiga herrar i själva verket voro så svaga, att de inte kunnat på egen hand stå nazismen emot? Men vidare och viktigare: var det inte i grund och botten ur socialistisk synpunkt förmånligare att nazismen fick makten i Tyskland? Marxismen lärde ju att kapitalismens fulla utveckling var nödvändig för socialismens seger; nazismen utgjorde ju kapitalismens högsta utvecklingsstadium; följaktligen var det i själva verket ett socialistiskt intresse att man först passerade det stadiet. Nazismens välde kunde ju förresten inte bli långvarigt: sedan den haft makten en kort period, skulle bolsjevismens seger bli så mycket säkrare. Det var vad han bjöd proletariatet att tro på.

När Stalin närmade sig Frankrike och dess bundsförvanter, var det alltså visst inte faran för Tyskland, som förmådde honom till det. Endast så till vida spelade helt visst hänsynen till Tyskland in därvidlag, som han, såsom nämnts, fått en chock genom de nämnda tysk-franska ministervisiterna. Här gällde det tydligen att förekomma för att inte bli förekommen. Genom att nalkas Frankrike ville han närmast ge Tyskland en liten hälsosam skrämsel: ville Tyskland bevara vänskapen med Ryssland, skulle det också ärligen hålla fast vid den. Skelade Tyskland efter annan partner, så kunde det hända att det i stället blev Ryssland som knep den partnern mitt för Tysklands näsa och lät Tyskland sitta där allena. Det lilla försöket att skrämma Tyskland hade sitt intresse som en första tillämpning av en taktik, som han sedan skulle använda i större skala. Att det förresten inte var så allvarligt med det rysk-franska närmandet skyndade sig Stalin samtidigt att understryka för Tyskland. Izvestija förklarade omedelbart efter ratificeringen av pakten med Polen och strax före undertecknandet av pakten med Frankrike, att man mycket misstog sig, om man trodde att dessa pakter betydde en vändning i Sovjetrysslands utrikespolitik. Och i januari 1933 avgav Molotov i den bolsjevistikiska centralkommittén rent av en liten kärleksförklaring till Tyskland. ”I sovjetstatens system av utländska relationer intar Tyskland”, yttrade han, ”en särställning”. ”Det är inte en slump att de ekonomiska relationerna till Tyskland äro särskilt solida, utan en följd av att de båda länderna ha gemensamma

intressen.” Meningen var klar: sitt goda samarbete med Tyskland ville sovjetstaten fortsätta. Endast om Tyskland självt ville bryta det samarbetet och vända sig åt annat håll, skulle Ryssland göra sammaledes och därvid slå Tyskland ur brädet.

När bolsjevikerna efter Hitlers utnämning till tysk rikskansler i början av 1933 satte upp ett glatt ansikte, var det helt visst ärligt och uppriktigt. Att det var en framgång för socialismen var ju svårt att hävda; dock gjorde man ett heroiskt försök i den riktningen: kominterns presidium förklarade något senare att nazismens seger genom att göra slut på massornas demokratiska illusioner och befria dem från socialdemokraternas inflytande påskyndade takten i Tysklands utveckling hän emot proletärdiktaturen. Den tesen torde nog ha varit en smula hårdsmält även för starka bolsjevikiska magar. Men att Stalin verkligen av ovan anförda skäl ansåg händelsen som en framgång för sin politik behövde man inte tvivla på.

Att Stalin, som man ibland gör gällande, skulle gripits av någon panik inför Rysslands försämrade politiska läge, är alltså säkert oriktigt. När Litvinov några dagar senare, den 6 februari, i ett stort tal vid nedrustningskonferensen i Genève lämnade, som han själv uttryckte det, ett nytt och positivt bidrag till planerna för fredens bevarande och framlade en utförlig definition av begreppet angripare, en definition så detaljerad, att ingen angripare skulle kunna undgå att bli vederbörligen brännmärkt med den etiketten, var det ingalunda ett symptom på att Ryssland plötsligt ansåg sig stå inför ett nytt angriparhot.aktionen var bara en konsekvent fortsättning av Rysslands ansträngningar att övertyga världen om dess eget brinnande intresse för fredens sak.

Någon anledning för Ryssland att nu känna sig hotat från tysk sida fanns heller inte under närmaste tiden. De tysk-ryska relationerna tycktes till en början fortsättas normalt. I den deklaration Hitler avgav, då han övertog makten, nämndes över huvud taget inte sovjetstaten. En av Hitlers första åtgärder, i mars 1933, var att bevilja Ryssland en kredit på zoo miljoner mark, som räddade bolsjevismen ur en av de svåraste penningknipor den någonsin befunnit sig i. Och i sitt tal i riksdagen den 21 mars förklarade han direkt, att han gentemot Ryssland ville upprätthålla vänliga och för bägge parter förmånliga relationer — striden mot de tyska marxisterna var en inre fråga, som icke kom landets utrikespolitik vid. Visserligen kom det en del fnurror på den rysk-tyska tråden just i samband med uppgörelsen med kommunismen i Tyskland självt, så t. ex. då den ryska pressen förvägrades tillträde till Leipzigprocessen eller då i samband med razziorna mot de tyska kommunisterna också en del ryssar häktades. Men de jämnades ut. Speciellt viktigt var att det rysk-tyska fördraget av 1926, vars förnyade ratifikation skulle skett 1931 men då uppskjutits, nu, den 6 maj 1933, blev vederbörligen ratificerat i en för Ryssland ännu förmånligare form än förr.

Under sådana förhållanden tillmätte bolsjevikerna en tid framåt de sovjetfientliga tendenser, som framkommo från tysk sida, ingen större betydelse. Man inskränkte sig till, samtidigt med att man åter och åter betonade sin önskan att bevara de goda förbindelserna med Tyskland, att ge det små admonitioner: man erinrade Tyskland om betydelsen av den ryska vänskapen och varnade det för att ge denna vänskap till spillo. Den 6 maj, samma dag fördraget med Tyskland ratificerades, underströk Izvestija det ryska folkets vilja att — trots sin aversion mot fascismen (den i Ryssland gängse beteckningen på nationalsocialismen) — leva i fred med Tyskland och poängterade att utvecklingen av de kommersiella förbindelserna motsvarade bägge parternas intresse. Tyvärr hade, tillades det, på senare tid framträtt tyska tendenser att avlägsna sig från Rapallo; från tysk sida hade man t. o. m. försökt att komma till något slags uppgörelse mot Ryssland, än med Frankrike, än med England. Men tanken på en tysk-fransk allians mot Ryssland hade inte vunnit någon sympati hos de franska statsmännen, tvärtom hade relationerna mellan Ryssland och Frankrike alltmer förbättrats: Tysklands mot Ryssland riktade

ansträngningar hade bara lett till det resultatet, att Tyskland blivit mer isolerat än någonsin. En direkt vädjan alltså till den nya tyska regimen att inte slå in på samma väg, som den gamla under sin sista tid spekulerat på: med tydlig skadeglädje över att Brünings försök att få till stånd tysk-fransk utjämning misslyckats lät man Tyskland veta att om det gjorde några nya försök i den riktningen, komme också de att lika försmädligt misslyckas. Resultatet skulle bara bli, framhöll man, att Tyskland bleve helt isolerat: skulle det bli fråga om ett närmande till Frankrike, hade Sovjetunionen, vars förbindelser med Frankrike förbättrats, möjlighet att komma Tyskland i förväg.

Att Ryssland i början av 1933 alls inte var i någon panikstämning såsom inför en stundande fara, framgår också av dess förhållande till England under de månaderna. Rysslands uppträdande var nu spotskare än någonsin. I mars arresterade G. P. U. 19 engelska ingenjörer, anställda i det stora bolaget Metropolitan-Wickers, som sedan många år tillbaka gjort affärer med Sovjetryssland i elektricitetsbranschen, och anklagade dem för sovjetfientliga konspirationer. Den engelske ministerns inblandning i saken avvisades stramt, och då han ett par dagar senare demonstrativt lämnade Ryssland för att inte vidare återkomma, syntes det inte bekomma sovjetstaten det ringaste. I England gingo indignationsvågorna skyhöga och engelska regeringen tillgrip repressalier: slopade den ryska handelsdelegationens diplomatiska rättigheter, lade beslag på sovjetryska varor etc. Spänningen var den starkaste som förekommit på årtal. Hade Ryssland haft den uppfattningen att dess utrikespolitiska situation försämrats genom Hitlers tillträde till makten, hade det naturligtvis inte låtit det gå därhän.

Längre fram på året undergick bilden en viss förändring. De tyska ovänligheterna blevo allt talrikare, vinden började att vända sig. Speciellt uppseendeväckande voro en del uttalanden, som den kände tyske bolsjevikdödaren Rosenberg fällde i London och en del yttranden i ett memorandum av minister Hugenberg; de väckte stark misstämning och framkallade protester i Ryssland. Samtidigt började bolsjevikstaten utveckla en stark aktivitet för att förbättra sitt internationella läge. Nu gjordes affären med England hastigt upp: det var Litvinov själv, som vid besök på en ekonomisk konferens i London fick saken klarad — de dömda engelska ingenjörerna blevo nu frigivna och repressaliekriget stoppat. På samma gång passade Litvinov på att i London sluta nya nonaggressionsavtal med de närvarande representanterna för Rysslands grannstater, varvid hans nya definition på begreppet angripare infogades i texterna; dessa pakter följdes sedan av en rad andra, knutna till höger och vänster — Ryssland hade, hette det, gripits av ”paktomani”. Från London fortsatte han till Paris och öppnade där med de franska statsmännen underhandlingar om nonaggressionspaktens ersättning med intimare förbindelser; när sedan Herriot på Sovjetunionens inbjudan besökt Ryssland och där fått ett storartat mottagande, var han vunnit för tanken på reguljär rysk-fransk allians och började arbeta för den. I november vann Litvinov en ännu mer sensationell framgång. Han besökte då Amerika och kunde hemföra Förenta Staternas erkännande av sovjetstaten; i sin iver att få den amerikanska uppgörelsen till stånd, hade Litvinov inte dragit sig för att utlova inhiberande av den direkta och indirekta, genom komintern drivna bolsjevikpropagandan i Amerika — ett nytt offer av de bolsjevikiska intressena till förmån för de nationellt ryska.

Emellertid kan man betvivla att Ryssland vid det laget gripits av någon starkare fruktan för nazistisk aggressivitet. Även om bolsjevikerna måste säga sig att de i det läge vari Ryssland befann sig, med ännu fullständigt otillräcklig militär beredskap, med jäsande oro i alla klasser och med en på andra året rasande hungersnöd, skulle bli ett nästan värnlöst offer för en tysk aktion, räknade de ännu inte på allvar med den möjligheten. Att Tyskland skulle finna det förenligt med sina intressen att stå fast vid vänskapen med Ryssland tvivlade Stalin nog ännu inte på. I någon högre grad inspirerade av fruktan för tyskt anf all voro de ovan nämnda aktionerna därför knappast. Främst voro de nog framkallade av

krigsrisken borta i fjärran östern, där Japans hållning återigen hade blivit ytterst hotfull. Om man skulle lyckas undgå kriget genom undfallenhet — bl. a. erbjöd man Japan att köpa den ostkinesiska järnvägen — var denna gång osäkert. Inför den japanska faran var det angeläget att genom uppgörelsen med England trygga freden på det hållet och ännu angelägnare att mot Japan spela ut Amerika, något som underlättades av att också Amerika med oro såg den japanska aktiviteten. I den mån de vidtagna åtgärderna hade sin spets riktad också mot Tyskland voro de mindre inledningen till en ny rysk utrikespolitik, avsedd att genom orientering mot väster gardera bolsjevikstaten emot tysk aggressivitet, än nya admonitioner till Tyskland att stå fast vid den rysk-tyska vänskapen, speciellt avsedda att liva de kretsar i Tyskland som man visste ivrade för den. Tyskland skulle bli angeläget att hålla vännen kvar, om denne själv gjorde min av att vilja bryta upp.

Till yttermera visso betydde de ryska statsmännen gång på gång att deras kurtis med Frankrike inte var så farlig: ville Tyskland fortsätta kompaniskapet, skulle Ryssland inte bli den kontrahent som sprang ifrån. På sovjetkongressen i december 1933 talade Litvinov rent av rörande om den nu under 10 års tid prövade rysk-tyska gemenskapen, som varit till gagn för bägge staterna — i synnerhet för Tyskland, inpassade Kalinin — och efterlyste en tysk försäkran att liksom Ryssland inte hade några aggressiva planer mot Tyskland, Tyskland inte heller hade några planer mot Ryssland. Och en månad senare kom Stalin själv med en kategorisk förklaring. Naturligtvis äro vi, hette det, långt ifrån entusiastiska för fascismen i Tyskland. Men här är det inte fråga om fascismen. Den omständigheten att det råder fascism i Italien har inte hindrat oss att etablera gott förhållande till detta land.

Det var tydligen först under loppet av 1934, som Stalin allvarligt började räkna med en tysk fara. De ryska avanserna förblevo obesvarade från tysk sida, symtomen på att Tyskland började rikta sina blickar mot öster blevo allt flera; samtidigt fortsatte den tyska upprustningen på ett sätt, som blev alltmera skräckinjagande. Inte minst oroande var det att Tyskland svarade direkt avböjande på en rysk propos att det skulle deklarerera sina fredliga avsikter gent emot sovjetstaten: det avböjde ett ryskt förslag att Ryssland och Tyskland skulle underteckna ett protokoll, som skulle garantera oberoende och integritet åt de baltiska staterna. Och samtidigt kunde Stalin inte utan oro lägga märke till en annan hotande tendens. Det var intet tvivel om att de sovjetfientliga toner, som kommo från Tyskland, väckte stark resonans på många håll i Europa, framför allt hos den gamla ryska fienden England, där uppfattningen om Tyskland som ett nyttigt bålverk mot bolsjevismen i rätt stor utsträckning började göra sig gällande. Perspektivet av en antibolsjevikisk front i Europa öppnade sig åter. Under intryck av allt detta började nu den ryska politiken alltmer svänga om. Nu vidtog det skede i den bolsjevikiska utrikespolitiken, då den, snart i allt mer forcerad fart, inriktade sig på att söka kontakt med Tysklands motståndare för att, som det hette, bygga upp en fredsfront mot den befarade angriparen.

Var då, blir frågan, denna politik verkligen allvarligt menad? Var inte Stalins orientering mot de demokratiska västmakterna samma sak som hans närmanden till dem hittills utan tvivel varit: försök att förmå Tyskland att återvända i Rysslands armar? Många mena, att detta var den ryska utrikespolitikens verkliga syfte. Mest kategoriskt har den åsikten framförts av en herre vid namn Krivitskij, som en följd av år varit chef för bolsjevismens militära spionage i utlandet och som efter brytning med Stalin i ett arbete ”Jag var Stalins agent” givit en del, delvis tämligen fantastiska avslöjanden rörande den stalinska politiken. Enligt honom skulle varje tanke på en verklig omläggning av den ryska utrikespolitiken varit Stalin fullständigt främmande; hans bestämda mål var att komma till en uppgörelse med Hitler, en uppgörelse som han, allt under det den officiella ryska politiken knöt allt närmare förbindelser med västmakterna, under hand, genom på bakvägar opererande agenter, sökte uppnå. Alla underhandlingar med Tysklands fiender voro, enligt Krivitskij, bara ett diplomatiskt spel, avsett att förskaffa honom den vinst han från början inriktat sig

på: vänskap med Tyskland.

Fullt så enkel är väl inte saken. Visserligen kan man inte tvivla på att det var den tyska vänskapen Stalin i främsta rummet eftersträvade; det är också givet att han under hela tiden gjorde försök att uppnå den och aktade sig för allt som skulle kunna definitivt omöjliggöra den. Men någon obetingad övertygelse att det skulle lyckas kunde han ju inte ha. Med den allt mer antibolsjevikiska prägel, som den tyska politiken antog, fanns naturligtvis möjligheten att en sådan tysk-rysk uppgörelse inte skulle kunna komma till stånd, utan att Tyskland verkligen skulle slå in på de i "Mein Kampf" skisserade linjerna. Naturligtvis räknade Stalin, som den kloka general han är, även mycket allvarligt med den möjligheten och avpassade sin politik därefter. Hans arbete på uppbyggande av den s. k. fredsfronten var inte bara skenmanövrer, utan på allvar avsett att skapa möjligheten för honom att i ett kritiskt ögonblick välja den sida som för Ryssland var mest fördelaktig.

Sitt första rätt sensationella steg i den nya riktningen tog Ryssland, när det nu började närma sig Nationernas förbund. En liten antydning om att en invit till sovjetstaten att där fylla Tysklands tomma plats icke vore ovälkommen hade Litvinov gjort redan 1933, då han förklarat att sovjetregeringen inte ställde sig avvisande gent emot internationella sammanslutningar för fredens bevarande. I början av 1934 tog Barthou, som i februari blivit fransk utrikesminister, ivrigt upp arbetet med saken; i maj sammanträffade han i Genève med Litvinov för underhandlingar i ärendet. Strax därpå började sovjetpressen preparera den ryska publiken på möjligheten av att Ryssland skulle göra sin entré i vad som hittills kallats den internationella rövarligan. Krafter i Europa voro, heter det, i rörelse för att värva Ryssland som medlem. En artikelserie i Pravda diskuterade sedan frågan vidare. Det ryska ståndpunktstagandet var en delikat sak. Att en rysk beblandelse med den hittills avhånade och nedrackade institutionen skulle verka chockerande på den ryska opinionen beredde säkert inte Stalin några större bekymmer; den opinionen satte han sig suveränt över. Men det gällde att få Tyskland att lägga den rätta synpunkten på saken. En varning, allvarligare än de tidigare, till den tyska politiken skulle steget vara, men samtidigt måste Tyskland förstå, att sovjetstaten därmed inte dragit sin till Tyskland utsträckta hand tillbaka. Det gällde alltså att hålla tungan rätt i munnen eller rättare att tala med två tungor. Uppgiften anförtroddes åt en i konsten förfaren man, den smidige Radek. Skickligt utvecklade han den för den ryska publiken tämligen nya uppfattningen om nödvändigheten att söka kontakt med den västeuropeiska demokratien till skydd mot den tyska aggressiviteten; speciellt underströk han betydelsen av vänskapen med Frankrike. Men samtidigt betonade han att den ryska dörren inte var stängd för Tyskland. Det finns, hette det, ingen giltig grund, varför det nazistiska Tyskland och Sovjetunionen inte skulle finna en förhandlingsbasis på samma sätt som Sovjetunionen och det fascistiska Italien voro vänner.

Varningen till Tyskland gjorde ingen verkan, och så gick då Ryssland vidare: det svarade benäget ja på den vädjan att inträda i Folkförbundet som det fick mottaga av 30 av förbundets stater, och den 18 september 1934 gjorde Ryssland sin effektfulla entré i församlingen.

Under den följande tiden syntes Rysslands och Tysklands vägar alltmer skilja sig. I maj 1935 tog Ryssland nästa steg fram mot kompaniskapet med Tysklands motståndare: då undertecknades det formliga fransk-ryska alliansfördraget; snart följt av ett rysk-tjeckiskt. Samma år besökte engelske utrikesministern Eden Moskva; även om intet omedelbart resultat nåddes, fingo de ryska statsmännen därvid tillfälle att understryka sin villighet att vara med om att bygga upp ett system av kollektiv säkerhet i Europa — om nödvändigheten av detta hade man, meddelades det i den om mötet utsända kommunikon, varit ense. Å andra sidan fortsatte Tyskland allt mer konsekvent sin väg bort från Sovjetunionen. Allt intensivare blev den tyska propagandan mot bolsjevismen som den

stora världsfaran, en propaganda, som fortfarande fann en oroväckande god resonans i England. Och med speciell ängslan måste Ryssland se Tysklands närmande till Japan: de underhandlingar om tysk-japansk front mot sovjetmakten, om vilkas förlopp Ryssland, enligt Krivitskij, på hemliga vägar skaffade sig detaljerade upp-

lysningar och som utmynnade i den i slutet av 1936 avslutade antikominternpakten. Samtidigt framträdde nu axeln Berlin—Rom i färdigsmitt skick; Rysslands vänskap till Italien, som varit hjärtlig och bl. a. manifesterat sig i ryska oljeleveranser till Italien under det abessinska kriget, avbröts.

Får man tro Krivitskij, skulle allt detta inte ett ögonblick kommit Stalin att släppa sina förhoppningar att förr eller senare komma på god fot med Tyskland Alliansen med Frankrike skulle blott ha varit ytterligare ett nytt försök att förmå Tyskland att besinna sig och fatta att dess intressen krävde samgående med Ryssland. Och Tysklands mått och steg skulle blott föranlett honom att sätta ytterligare fart på de avanser han på diverse genvägar vid sidan av den officiella utrikespolitiken gjorde i Berlin. Enligt Krivitskij skulle dessa också varit på god väg att lyckas: i början av 1937 hade en av Stalins huvudagenter i Berlin, Kandelaki, kommit till Moskva med ett utkast till tysk-rysk uppgörelse på fickan.

Vad som därvid är uppenbart är, att Stalin noga aktade sig för att uppriva bryggorna till Tyskland. Sommaren 1936 utbröt det spanska inbördeskriget. En bolsjevism av Lenins snitt skulle hälsat evenemanget med extas. Att med alla medel bistå de röda i Spanien skulle enligt bolsjevismens ursprungliga principer varit Rysslands självklara plikt. Den omständigheten att det fanns goda förutsättningar för att den spanska konflikten kunde utvecklas till en världsbrand, borde ytterligare animerat bolsjevismen till aktivt ingripande i konflikten. Helt undandra sig biståndet till de röda kunde Stalin inte; för en teori att socialismen bäst tjänades genom Francos seger var världsproletariatet inte moget. Men den hjälp, som Ryssland gav, var, som alla veta, parodisk — och sedan Italien och Tyskland energiskt ingripit på Francos sida, drog sig Stalin praktiskt taget ur spelet. För Rysslands nationella intressen var ett nederlag för Spaniens röda en mer än likgiltig sak. Och något världskrig, utvecklat ur den spanska affären, önskade Stalin minst av allt. Han skulle inte kunnat undgå att delta i det på den antityska sidan, något som han absolut inte ville riskera. När det japansk-kinesiska kriget började 1937, visade Stalin en liknande försiktighet. Visserligen hjälpte han kineserna med vapen och ammunition, men endast i rätt försiktig grad. Komma i konflikt med antikominternpaktens makter ville han till intet pris.

Vad åter beträffar versionen om att Stalin så tidigt som år 1937 skulle varit på god väg att nå en uppgörelse med Tyskland, får den nog tas med stor skepsis. Krivitskij anför ingenting som kan styrka påståendet. Det enda indicium han meddelar är att Stalin våren 1937 företog den ovanbehandlade rensningen av den röda armén: han var, menar Krivitskij, nu säker på att ingen fara från Tyskland hotade och kunde därför utan risk gå till den amputation av den röda arméns ledning, som han länge önskat få göra. Teorien är högst uppseendeväckande. En sak kan betraktas som viss: de avrättade armécheferna voro tyskvänliga och hade i långa tider upprätthållit vänskapliga förbindelser med tyska militära kretsar; förmodligen hade de, såsom förut framhållits, gjort det även sedan den officiella ryska politiken i stället orienterat sig mot västmakterna. Att avrätta dem i ett ögonblick, då den tyskryska uppgörelsen praktiskt taget gått i lås, skulle väl ändå ha varit ett alltför originellt sätt att inleda den nya vänskapen.

Som tecken på att Stalin var nära att komma till samförstånd med Hitler kan ingreppet mot den röda armén alltså knappast tolkas. Tvärtom gäller det helt visst att både denna episod och Stalins razzior i deras helhet liksom hela den ryska inrikespolitiken under dessa år stod i god harmoni med det spel med västmakterna, som Stalin då bedrev. Att razziorna först och främst hade en inrikespolitisk bakgrund är visserligen klart; dock skulle det

naturligtvis varit mycket olikt Stalin om han inte avstämt offrens bekännelser så, att de harmonierade med hans utrikespolitiska intentioner. För den antityska frontbildningen tillsammans med västmakterna, som Ryssland måste lita till, om Tyskland verkligen gick till anfall mot sovjetstaten, var det först och främst av nöden att övervinna den antipati och fruktan, som särskilt England hade mot bolsjevismen som sådan. Vad som kunde göras för att bibringa de kapitalistiska staterna i väster uppfattningen att bolsjevismen uppgivit världsrevolutionsplanerna var ur den synpunkten opportunt. Något kraftigare bevis för det kunde man inte ge än genom att utrota det gamla leninska gardet, de notoriska bärarna av idén om världsrevolution, denna idé som Stalin samtidigt förklarade för en europeisk tidningsman från början ha varit ett tragikomiskt missförstånd. Men det gällde också att möta den misstro till sovjetpolitikens ärliga avsikter i förhållande till västmakterna, som helt naturligt gjorde sig gällande inför det förhållandet att den röda arméns chefer voro utpräglade tyskbeundrare med goda tyska förbindelser — från franskt håll hade man låtit Ryssland direkt förstå att man inte ansåg marskalk Tuchtjevskij fullt pålitlig. Genom att avliva dessa arméchefer mötte man ju på ett synnerligen effektivt sätt de misstankarna. Men å andra sidan: var huvudsyftet med Rysslands närmanden till västmakterna att ge Tysklands villighet att göra upp med Ryssland en sporre, så måste ju Tyskland bringas att tro på att Ryssland verkligen var färdigt att, om Tyskland förhärdade sitt hjärta, på allvar kasta sig i västmakternas famn; kanske tog Tyskland inte det hotet allvarligt så länge det visste att den röda arméns spetsar voro ivriga motståndare mot en rysk orientering mot väster. När nu avrättningen kom, var det en passande varning åt Tyskland. Och ytterligare: om Tyskland verkligen tänkte angripa Ryssland, så var det direkt farligt att på chefsposterna i armén ha folk med tyska sympatier. Även ur den synpunkten var det fördelaktigt att låta dem försvinna.

Också den s. k. demokratisering av det ryska samhället, som bedrevs samtidigt, hade utan tvivel sin utrikespolitiska uppgift att fylla: den skulle bidra att undanröja de västerländska antipatierna mot det bolsjevikiska systemet, antipatier som försvårade den förbrödring emellan Ryssland och västmakterna Litvinov arbetade på att iscensätta. Det kunde tyckas vara rätt naivt av Stalin att tro, att han med sin s. k. demokratiska konstitution kunde vinna västerländska demokratiska sympatier; faktum var i alla fall att han i ganska avsevärd grad vann dem.

Året 1938 gick in, året för Österrikes Anschluss och den sudettyska krisen med dess avslutning i München. Man brukar framställa den storpolitiska utvecklingen detta år som en stor motgång för den ryska utrikespolitiken. Det arbete Litvinov nedlagt på att bygga upp en europeisk fredsfront visade sig vara bortkastat: i stället för att bilda gemensam front med Ryssland kapitulerade nu England och Frankrike för Tyskland. Och värst av allt: under hela krisen behandlade de Ryssland, till vars militära kraft de efter röda arméns rensning tydligen hyste stor misstro, som en quantite negligeable. Att konsultera Ryssland föll dem inte in; till Münchenkonferensen blev Ryssland inte inviterat. Det var, menar man, inte så underligt att Rysslands intresse för den västeuropeiska orienteringen efter denna pärs avkyldes och att det tog upp sin utrikespolitik till revision.

Därvid är till att börja med att märka att om Ryssland under denna kritiska tid kom att stå utanför det storpolitiska spelet, detta naturligtvis inte ensamt berodde på att England och Frankrike underlåto att invitera Ryssland att ta del i det. Det berodde också på att Ryssland inte visade minsta tendens att vilja vara med. Hade verkligen Litvinov velat spela en roll i 1938 års tilldragelser, hade det naturligtvis stått honom fullständigt fritt. Någon blyg mimosa, som inte själv vågade påminna om sin existens, var Litvinov inte; den köld, som i regel mötte honom, brukade inte avskräcka honom från att hålla sig framme. Ingenting hade ju kunnat hindra honom, om han velat, från att fortsätta att slå effektfulla slag för fredsfrontspolitiken — nu tystnade emellertid hans fredsfronts-deklamationer fullständigt.

Ryssland hade, om det önskat det, självt kunnat inta en fast ståndpunkt gentemot Tyskland för att därmed animera Englands och Frankrikes sviktande motståndsvilja — i själva verket försvann Ryssland från första stund från scenen, blev, för att använda det ryska uttrycket, lägre än gräset och tystare än vattnet. Att Litvinov slutligen avgav en förklaring att Ryssland var berett att enligt sin förbundsplikt med Frankrike ingripa om Frankrike ingrep, betydde intet, alldenstund denna förklaring avgavs först i ett ögonblick, då det var fullständigt klart att Frankrike inte hade en tanke på att ingripa.

När Ryssland på detta sätt med händerna i kors lät händelserna ha sin gång, låg också helt visst förklaringen därtill i att denna utveckling, långt ifrån att gå emot de ryska intressena, fullt ut överensstämde med dem. För den ryska utrikespolitiken var det inte något nederlag att det inte kom till bildande av någon fredsfront mot Tyskland, alldenstund den situation, i vilken Ryssland skulle önskat en sådan fredsfront realiserad, alls inte förelåg. Ett samgående med västmakterna var, såsom förut framhållits, för den ryska politiken blott en nödfallsresurs, som skulle tillgripas för den händelse att hoppet om att komma till uppgörelse med Tyskland definitivt brast och om det då gällde att värna Ryssland mot tysk aggressivitet. Så länge hoppet att komma till tals med Tyskland ännu fanns kvar, ingick det i programmet att strängt undvika allt, som kunde riva upp bryggorna mellan Ryssland och Tyskland, och att idka intimitet med västmakterna blott som ett medel att göra Tyskland villigare att ta emot den ryska handen. Sådan situationen var sommaren 1938, saknade Ryssland varje anledning att göra allvar av fredsfrontsiden. Någon omedelbar fara för Ryssland, som kunde animera det att gardera sig genom uppgörelse med västmakterna, förelåg inte; tvärt om höll denna fara på att minskas i samma mån som spänningen mellan Tyskland och västmakterna nu skärptes; denna ökade spänning öppnade samtidigt utsikter till att Tyskland så småningom skulle lyssna till det ryska frieriet. Men inte nog med det. Gjorde man nu gemensam front med Frankrike—England mot Tyskland, skulle Ryssland direkt kasta sig ut i den fara, som det var den ryska utrikespolitikens främsta strävan att skydda Ryssland mot. Att Tyskland med sin starkt ökade militära makt, som Stalin inte utan skräck kunde se på, skulle falla undan för en fredsfront, trodde Stalin säkert inte på: associerade han sig med England—Frankrike skulle alltså följderna bli det krig med Tyskland, som han framför allt annat ville undvika, ett krig, där Tyskland i första hand skulle komma att vända sig just mot honom och där den hjälp från England—Frankrike, som han skulle kunna få, säkerligen inte skulle bli mycket värd — detta så mycket mindre som han kunde misstänka att England i grund och botten med stor tillfredsställelse skulle se Tyskland vända sina vapen mot öster och inte ha något emot bolsjevismens krossande med tyska vapen. Och även om Tyskland verkligen gav vika, så skulle Ryssland, sedan det genom gemensamt uppträdande med västmakterna ohjälpligt fördärvat sitt förhållande till Tyskland, komma att sväva i ständig fara för tysk aggressivitet i fortsättningen. Det var under sådana förhållanden så långt ifrån att Ryssland skulle önskat att vid Englands och Frankrikes sida sätta hårt mot hårt mot Tyskland, att det tvärt om, om något sådant proponerats, helt visst skulle svarat bestämt nej.

Men under sådana förhållanden var det för Stalin direkt angenämt att någon dylik propos inte på allvar framställdes. Att själv hux flux springa ifrån den fredsfrontspolitik, som han låtit Litvinov så energiskt engagera Ryssland för, skulle för Stalin varit en tämligen halsbrytande manöver, som knappt kunnat verkställas med bibehållen värdighet; skulle något sådant ske, måste det först omsorgsfullt förberedas. Och dessutom: skulle Ryssland definitivt bryta med västmakterna, måste det dessförinnan ha saken klar med Tyskland, eljest skulle Ryssland stå där isolerat. När England och Frankrike nu på egen hand föll undan för Tyskland, besparades alltså Stalin att komma i en situation, som hade kunnat bli högst penibel. Och vidare: tack vare att han inte behövde avböja ett fredsfrontsförslag och därmed säga västmakterna farväl, fick han möjlighet att också i fortsättningen försöka

mjuka upp det tyska motståndet mot uppgörelse med Ryssland med hot om ryskt samförstånd med demokratierna.

Hade alltså 1938 års kris förlupit ganska gynnsamt för Ryssland, så dök dock en fara upp i samband med dess avveckling: möjligheten att uppgörelsen i München träffats på Rysslands bekostnad. Vad var det egentligen som skett i München: hade västmakterna där givit Hitler fria händer mot Ryssland? — det påfallande intresse Tyskland började ägna åt Karpatoukraina kunde ge stöd åt den misstanken. Den ryska pressen slog alarm: den rasade — inte mot den eventuella angriparen, men mot England och Frankrike, som efter att fejt ha fallit undan för Tyskland nu hetsade det mot Ryssland. Det var temperamentsutbrott, som, samtidigt med att de gåvo uttryck åt stark rysk nervositet, uppenbarligen också hade andra syften. Här skulle Tyskland kunna övertyga sig om att Ryssland ingenting hade till övers för de fega demokratierna och blivit ganska desillusionerat på samarbetet med dem: var det inte naturligt att Tyskland och Ryssland funno varandra? Här skulle också England och Frankrike, samtidigt som de varnades för att driva intrigspel mot Ryssland, stramas upp till en resolutare politik gentemot Tyskland — det var det Ryssland krävde som villkor för fortsatt samverkan.

Skräcken för ett tyskt-engelskt samförstånd på Rysslands bekostnad blev emellertid kort. Redan efter några veckor skärptes förhållandet mellan Tyskland och England åter; vintern förflöt under stadigt stegrad spänning dem emellan. Samtidigt kunde Stalin konstatera hur det tyska intresset för den ukrainska staten i Karpaterna fullständigt upphörde. Stalins taktik under dessa för Ryssland ljusnande konjunkture gav sig av sig själv. Å ena sidan gällde det att i möjligaste mån befordra den lovande utvecklingen i väster. Om det från början varit en av den bolsjevikiska utrikespolitikens kardinaltrossatser att ett samförstånd mellan de kapitalistiska stormakterna betydde bolsjevismens undergång, så var det uppenbart att om spänningen dem emellan ledde till direkt krig, detta betydde högsta möjliga säkerhet för sovjetstaten. Därmed var inte bara faran för att de skulle förena sina krafter mot bolsjevismen undanröjd, utan därmed skulle också deras krafter minskas — speciellt viktigt var det att den stat, som under senare tid utgjort den största faran för Ryssland, Tyskland, fick sin kraft reducerad. Å andra sidan gällde det att förbereda den position, som Ryssland självt skulle komma att inta i det stundande kriget, en position om vilken det nu inte längre kunde vara något tvivel: att preparera och verkställa den brytning med västmakterna och få till stånd den uppgörelse med Tyskland, som skulle garantera att Ryssland under ett europeiskt krig självt skulle få sitta i lugn och ro och inkassera vinster för egen räkning.

Vägen för uppnående av dessa syften var också klar: det gällde att fortsätta samma dubbelspel, som hittills bedrivits. Litvinovpolitiken med Frankrike och England fick inte avbrytas. England—Frankrike måste fortfarande leva i den tro, som Litvinovs verksamhet ganska grundligt bibragt dem, nämligen att kompaniskap med Ryssland kontra Tyskland vilket ögonblick som helst skulle kunna etableras: tvivlade de på den saken, kunde det hända att de i stället för att fullfölja den resoluta politik, som de nu visade tendenser att slå in på, föllo undan och att kriget torkade in. Och samtidigt måste Tyskland alltjämt känna sig stå inför risken att Ryssland verkligen skulle göra upp med västmakterna; det var den stora stimulans, som skulle locka Tyskland att — på de villkor, som Stalin skulle framställa — försäkra sig om rysk vänskap. Å andra sidan måste man också fortsätta sina försök att komma till tals med Tyskland: även om Stalin var tämligen övertygad om att, sådant läget nu var, Tyskland skulle övervinna sin motvilja mot ett engagemang med Sovjetstaten, skadade det inte att animera det genom att visa den ryska redobogenheten. Det var också av vikt att Tyskland kände sig stärkt i sin övertygelse att ett avtal med Ryssland i varje ögonblick var möjligt; detta skulle mer än annat uppmuntra Tyskland att gå sin väg rakt fram, varmed fredsmöjligheterna skulle avklippas.

Under de förhållanden, som rådde våren 1939, var det tydligen först och främst inviterna till Tyskland, som ansågos angelägna — så hårt som Litvinov engagerat Ryssland för fredsfrontpolitiken, ansåg Stalin tydligen, och det med rätta, Englands och Frankrikes övertygelse om Rysslands beredvillighet till samarbete grundmurad och Tysklands nervositet inför en sådan uppgörelse tillräckligt uppjagad. Delvis skedde väl de ryska avanserna till Tyskland på samma mera privata vägar som hittills; rätt öppet och obemantlat gjordes de i den stora redogörelse för sovjetunionens utrikespolitik, som Stalin avgav den 11 mars 1939 inför den då samlade partikongressen. Visserligen talade han där en del i litvinovsk stil om aggressörer och angav som ett av sovjetpolitikens mål att hjälpa de folk, som blivit offer för dem och som kämpade för sin frihet. Men först och främst riktade han sig mot de icke-aggressiva staterna. De hade, för det första, under brytande av alla utfästelser låtit aggressörerna hållas; av talet att döma föll ansvaret för den senare tidens aggressiva akter egentligen inte på aggressörerna själva utan på dem, som inte hindrat dem. Men för det andra hade de icke-aggressiva staterna också direkt hetsat aggressörerna att fortsätta. Utförligt dröjde Stalin vid hur de försökt förmå Tyskland att vända sig mot öster under löften om lättvunnet byte: ”börja bara krig mot bolsjevikerna, och allt går förträffligt”. Han talade om ”det misstänkta buller”, som England och Frankrike gjort om Karpatoukraina. Det var, yttrade han, som om man ”satt som sin uppgift att väcka sovjetstatens vrede mot Tyskland, förgifta atmosfären mellan Ryssland och Tyskland och framprovocera en konflikt dem emellan utan synbar orsak”. I skadeglada toner konstaterade han att dessa försök att fördärva det goda förhållandet mellan Tyskland och Ryssland misslyckats. Nu hade, hette det, en del politici i väster förlorat tålmodet i väntan på det tyska angreppet på Sovjetunionen och skrevo rent ut att Tyskland desillusionerat dem. ”Det ser ut som om man givit Tyskland delar av Tjeckoslovakiet som pris för ett löfte att börja krig mot Sovjetunionen och Tyskland nu vägrar att betala växeln och ber vederbörande dra så långt vägen räcker.” Att på tal om den engelsk-franska politiken anställa några moraliska betraktelser, tala om bedrägeri och förräderi hade Stalin, sade han, ingen lust till; ”det är naivt att hålla föreläsningar om moral för folk, som inte erkänner mänsklig moral).

Om Stalin redan med dessa angrepp mot England och Frankrike — angrepp som, det räknade han nog med, i dessa länder blott skulle fattas som det för den bolsjevikiska talar-konsten obligatoriska okvädandet av den kapitalistiska världen eller på sin höjd som uppmaningar till en mera beslutsam och mindre tvetydig politik — räckte ut sin hand mot Tyskland, så gick han sedan ännu ett steg vidare. Ryssland var, hette det, beslutet att inte låta sig indras i konflikter av ”dem som äro vana att raka ut bränder ur elden med andras händer”. Att ställa sig till västmakternas disposition i den konflikt, vari de råkat med Tyskland, tänkte Ryssland alltså inte på. Ryssland var, fortsatte Stalin, beslutet för fred och befastande av sakliga relationer med alla länder, och det ville stå på den ståndpunkten, så länge dessa länder själva upprätthöllo sådana förbindelser med sovjetstaten och så länge de inte försökte kränka Rysslands intressen. Med andra ord: ville Tyskland, som ju tydligen nu uppgivit sina spekulationer i den ukrainska frågan, en sak, som Stalin med tillfredsställelse tog ad notam, också i fortsättningen lämna Ryssland i fred, kunde Tyskland vara förvissat om att Ryssland inte hade någon högre önskan än att självt leva i fred med det.

Det var, som sagt, den 11 mars Stalin höll sitt tal; den 1 s mars skedde den tyska annexionen av Tjeckoslovakiet. Sovjetstaten avgav naturligtvis protest; förmodligen väckte saken Rysslands stora tillfredsställelse, den medförde ju en högst tacknämlig skärpning av motsättningen mellan de båda lägren i Europa. Och ännu större rysk tillfredsställelse väckte det helt visst, då England inför Tysklands nu framställda krav mot Polen garanterade Polen engelsk hjälp i händelse av anfall. Utsikten till fredlig lösning av

den europeiska krisen hade blivit minimal.

Länge dröjde det heller inte innan Stalin hade tillfredsställelsen att se sig eftersökt från bägge sidor. England och Frankrike satte sig nu i rörelse för att få den fredsfront bildad, som de året förut inte reflekterat på. Att Ryssland var villigt att tillträda den ansågo de uppenbarligen som en given sak; det gällde enligt deras mening endast att träffa överenskommelse om villkoren. Från och med maj voro officiella underhandlingar i gång. Men också Tyskland lät nu sitt motstånd mot en uppgörelse med Ryssland falla. Nya signaler i fråga om Tysklands förhållande till Ryssland gavs av Hitler i hans riksdagstal den 28 april. Ryssland och bolsjevismen nämndes där endast en passant; det var en tystnad om ett eljest i hans anföranden centralt tema, som var i högsta grad talande. Förmodligen lät han också mera privat Stalin förstå att Tyskland var villigt att underhandla.

Stalins svar kom omgående. Han presenterade Hitler ett stort och präktigt huvud på ett fat: den tredje maj avskedades Litvinov. Effektfullare kunde Stalin inte markera att han var färdig att överge den västmaktsorientering, som den ryska politiken under de senare åren bedrivit; då Litvinov var jude, var dessutom hans avlägsnande från den ryska utrikesledningen i ett ögonblick, då tysk-ryska förhandlingar skulle öppnas, en liten fin extra uppmärksamhet mot kontrahenten. Förhandlingar, till skillnad från de rysk-engelska av icke officiell karaktär, voro också snart i gång. Det har framställts den förmodan att de bägge parterna bevarade sådan sekretess om dessa förhandlingar att England—Frankrike inte fingo reda på dem, varför det skulle komma som en fullständig överraskning för dem, då de så småningom utmynnade i tysk-ryskt avtal. Uppgiften är tydligen oriktig. Något intresse av att göra hemlighet av saken hade varken Tyskland eller Ryssland, utan precis tvärt om. På tysk sida kunde man hysa den förhoppningen att utsikten till en tysk-rysk överenskommelse skulle dämpa Englands och Frankrikes villighet att oreserverat stödja det polska motståndet mot de tyska kraven — franske ministern i Berlin kunde också redan i början av maj inberätta att han från välunderrettat tyskt håll fått påpekad för sig att ”etwas im Osten los ist”: en ny polsk delning mellan Tyskland och Ryssland låg inom synhåll. Och än mindre hade Ryssland skäl att hemlighålla för England att det hade anbud också från annat håll: vetskaper därom skulle göra England och Frankrike villiga att höja sina bud vid auktionen.

En auktion, där Stalin utbjöd uppgörelse med Ryssland åt den högstbjudande och där det gällde att pressa buden i vädret, var nämligen hela den procedur, som nu inleddes. Att hammaren i sinom tid skulle komma att falla för Tyskland var visserligen från början givet, men innan det kom därhän måste Tyskland förmås att betala det pris, som Stalin begärde. Vad Tyskland fick betala när uppgörelsen till sist skedde, är ju känt: det var offrandet av hela den tyska positionen i öster. Det var ju från början klart att Tyskland inte skulle vara vidare hågat att gå med på en sådan transaktion; underhandlingarna med västmakterna skulle nu ge möjlighet att mjuka upp det tyska motståndet. Vad Ryssland fordrade av England och Frankrike som villkor för en överenskommelse var praktiskt taget att de för sin del skulle ge Ryssland fria händer gentemot dess grannstater i väster; att sedan kraven, vilkas närmare omfattning och detaljer inte äro kända, kläddes i en mera anständig form — hjälp åt dessa stater, given av röda armén, gentemot anfall västerifrån, fransk-engelsk-rysk garanti för deras oberoende etc. — betydde i sak intet. Det var risken för att England och Frankrike skulle kunna förmås att acceptera dessa krav och att Ryssland alltså, om inte Tyskland gick med på framflyttandet av de ryska positionerna västerut, skulle söka i förbund med England och Frankrike få sina önskemål realiserade, som skulle göra Tyskland villigt att gå med på affären.

Stalin hade säkert inte väntat att England och Frankrike blankt skulle acceptera de ryska uppgörelsevillkoren, och det var heller inte meningen att de skulle göra det. En snabb och fullständig accept hade alls inte varit förmånlig. Att Tyskland i så fall skulle vara hågat att

genast bjuda över var alls inte säkert, och själv skulle Stalin komma i en rätt penibel situation. Någon tanke på att verkligen på denna bas träffa avtal med västmakterna hade Stalin inte. Men att dra sig ur spelet på honnert vis skulle inte vara lätt: det hade ju kunnat ske genom att i sista stund skruva upp kraven till det oantagliga, men efter de lektioner i moral, som han nyss givit västmakterna, hade det inte varit riktigt sympatiskt. Och dessutom: hade England och Frankrike utan vidare gått honom till mötes, skulle Stalin förlorat den möjlighet att framställa dem som oersonliga kontrahenter, vilken han hade stort behov av för att inför den ryska folkopinionen motivera den utrikespolitiska omsädling han förberedde: det var, så skulle det heta, västmakternas omedgörlighet inför berättigade ryska krav, som kastat Ryssland i Tysklands armar.

Det var därför inte för Stalin någon obehaglig överraskning, då England och Frankrike från början gjorde stora svårigheter. Han försökte inte heller göra någon hemlighet av det. Det meddelades öppet att förhandlingarna, under framställande av förslag och motförslag, avancerade långt ifrån tillfredsställande. Den ryska pressen släpptes lös för att ge uttryck åt den ryska besvikelsen. Rysslands ärliga vilja att göra upp fann inte tillräckligt gensvar från demokratiernas sida, tydligen önskade de inte en överenskommelse, som tog rimliga hänsyn till Rysslands intressen; de ville en överenskommelse, som gav dem själva alla fördelar och Ryssland alla risker. Om parterna under sådana förhållanden verkligen skulle kunna finna varandra stod i vida fältet, det var det intryck man tydligt strävade att framkalla.

Saken skulle hållas svävande — bägge parter skulle förstå att det stod och vägde, det var på det sättet Stalin ville nå sina syften. Det var till att börja med nödvändigt av hänsyn till England och Frankrike. Tron på att Ryssland verkligen önskade en uppgörelse och att man trots alla svårigheter skulle lyckas nå ett positivt resultat fick inte tas ifrån dem, ty fingo de klart för sig att förhandlingarna voro hopplösa, skulle de kanske falla undan för Tyskland och förmå Polen att vika, varvid de lovande krigsutsikterna skulle gå till spillo. Å andra sidan fingo de inte göra sig för säkra: de skulle känna att det fanns risk för att Ryssland skulle bryta förhandlingarna och de skulle därigenom tvingas att göra eftergifter — de eftergifter, som skulle användas som påtryckningsmedel på Tyskland. Taktiken var för det andra nödvändig med hänsyn till Tyskland. Det måste å ena sidan hållas varmt med utsikten att, om det betänkte sig för länge, det skulle försitta sina chanser; det måste å andra sidan ha klart för sig, att, om det skyndade på, det hade möjlighet att komma England och Frankrike i förköpet. Men taktiken var för det tredje nödvändig med hänsyn till den ryska opinionen. Att utan vidare överraska den med den utrikespolitiska kullerbytta, som planerades, och därtill med en så pass impopulär sak som en vänskapsförbindelse med Tyskland, det var, hur litet hänsyn man än i regel tog till den ryska folkmeningen, för vågat: det skadade inte att ge folkopinionen det intrycket att Ryssland hade redliga intentioner att fortsätta den utrikespolitiska kurs det hittills följt, men att det därvid stött på hinder, som tvingade det att ta denna kurs under omprövning: alltjämt hade man att göra med folk som, såsom Stalin redan förut inskräp hos sin publik, ville raka ut bränder ur elden med andras händer.

Så gick vecka efter vecka; någon riktig fart på auktionsbuden blev det inte. Englands motstånd var tydligen hårdare än man väntat; rätt snart, i början av juni, låstes den engelska ståndpunkten tämligen fast av Chamberlain, som i parlamentet meddelade att Finland, Estland och Lettland avböjt den engelsk-fransk-ryska garantien, och att det var omöjligt att ge garanti åt folk, som inte önskade sådan. Den ryska pressen reagerade våldsamt, men något tal om att avbryta förhandlingarna blev det inte — utsikten att uppgörelse ändå kunde ske måste, så länge Tyskland inte givit vika, hållas öppen. Men också Tyskland dröjde — så länge England intog denna hållning, fanns det ingen anledning att slå till. Ett försök att liva bägge parterna gjorde Stalin i slutet av juni. En av

hans närmaste män, Zjdanov, på senare tid ansedd som hans specielle förtrogne, uppträdde då i Pravda med en artikel, där han gav den sensationella upplysningen att det rådde meningsskiljaktighet inom den bolsjevikiska ledningen. Själv trodde han, upplyste han, inte på möjligheten av en överenskommelse med England och Frankrike; tills vidare stod han tämligen ensam om sin åsikt, men han hade i alla fall mod att deklarerat den, och han trodde att den så småningom skulle segra. Någon schism inom den ledande kretsen rådde naturligtvis alls inte; sedan Stalin redan för länge sedan beslutat sig för den tyska linjen, var varje tanke på att någon i bolsjevikledningen skulle kunnat tillåta sig att ha en annan åsikt fullständigt utesluten. Men talet om åsiktsbrytningen var ju i hög grad ägnat att inge såväl Tyskland som England—Frankrike både förhoppningar och farhågor: nu var situationen spännande, nu kunde avgörandet falla i vilken riktning som helst, nu gällde det att göra sitt yttersta för att få det att falla i den rätta riktningen.

Verkan av den så givna impulsen blev tydligen inte den väntade. Större delen av juli förflöt utan att man kom ett steg vidare. Först de sista dagarna i månaden kom man över den döda punkten. England, Frankrike och Ryssland beslöt då att, fastän de politiska förhandlingarna inte lett till något positivt resultat, övergå till direkta militära överläggningar. Om detta beslut föregåtts av att England ställt i utsikt några eftergifter, som medförde att en överenskommelse kunde synas ligga inom räckhåll, är ovisst; säkert är att det hela måste framkalla intrycket att bägge parter ansågo överenskommelsen säkerställd — i annat fall skulle ju de militära förhandlingarna inte bara varit meningslösa utan också riskabla. Sedan de engelska och franska militärkommissionerna den 1 i augusti anlät till Moskva, utsändes den ena bulletinen efter den andra om den forcerade fart, varmed förhandlingarna drevos. Inom 24 timmar efter förhandlarnas ankomst var, meddelades det, arbetet i gång och fortsattes under dagslånga sammanträden; Vorosjilov hade, enligt telegrammen från Moskva, efter bästa engelskt mönster inhiberat sin weekend för att helt ägna sig åt det. Den 14 augusti behandlade Pravda Rysslands deltagande i krig mot Tyskland som en nära nog avgjord sak: sovjetstatens krig mot fascismen kommer, heter det, att bli det rättfärdigaste av alla krig.

Detta hotfulla sabelskrammel, igångsatt i ett ögonblick då Rysslands sabel låg lugnare i skidan än någonsin, gjorde slag i saken. En vecka senare var allt klart: den 19 augusti avslöts i Berlin ett tyskt-ryskt handelsavtal, ett par dagar därefter flög Ribbentrop till Moskva, och den 23 augusti undertecknades av Ribbentrop och Molotov i Stalins närvaro tysk-rysk icke-angreppspakt. Auktionen var slut. Tysklands bud hade till slut kommit upp till en punkt, vid vilken Stalin ansett sig böra låta klubban falla.

Huruvida detta bud låg under det av Ryssland från början begärda priset vet man inte — omöjligt är det inte att Stalin, då affären visat sig vara segslitnare än han väntat, något modererat sina fordringar. Inte heller känner man detaljerna i det köpekontrakt, som nu gjordes upp i Moskva och varigenom Stalin — för ögonblicket — lät Tyskland komma i åtnjutande av rysk vänskap. Rikskansler Hitlers proklamation vid krigsutbrottet 1941 meddelar, att Ribbentrop i Moskva först och främst avgav en högtidlig försäkran att de baltiska staterna — med undantag av Litauen —, Finland och Bessarabien ”överhuvud taget intet politiskt intresse hade för Tyskland”; det tyska utrikesdepartementets not vid samma tillfälle understryker särskilt att Litauen enligt denna överenskommelse fastslogs vara tyskt intresseområde — man kan misstänka att Ryssland på den punkten prutat på sitt ursprungliga krav. Att Tyskland därmed samtyckt till att Ryssland i stället tillvaratog sina intressen i de nämnda staterna är klart; dock förefaller det osannolikt att Tyskland därmed givit Ryssland fullt fria händer. I det möte mellan Ribbentrop och Molotov, vilket, såsom nedan närmare skall omtalas, ägde rum en månad senare, avgav Ryssland löfte om att icke bolsjevisera dessa stater; förmodligen ingick samma överenskommelse även i det första avtalet. Vidare träffades, enligt Hitlers proklamation, vid Ribbentrops besök i Moskva ”en

särskild överenskommelse för den händelse att det skulle lyckas England att hetsa Polen till krig mot Tyskland”, alltså tydligen en preliminär delning av Polen mellan Tyskland och Ryssland. I vad mån den gräns, som därvid drogs, överensstämde med den, som bestämdes en månad senare, är ovisst. I den nämnda noten säges att vid det första avtalet Tyskland gick med på ”en begränsning av de tyska kraven, som inte stod i något rimligt förhållande till våra vapens prestationer”; då vid det sagda tillfället några sådana prestationer ännu inte förelågo, måste tydligen denna begränsning ha skett vid det avtal, som träffades vid det polska fälttågets slut. Uttrycket är inte fullt klart, det kan innebära att Tyskland vid den slutliga gränsdragningen nöjde sig med den preliminärt överenskomna gränsen, trots att de tyska vapnens framgångar kunnat berättiga det att få den modifierad till sin förmån; det kan också betyda att Tyskland, trots de militära framgångarna, gick med på att begränsa sina krav i förhållande till den första överenskommelsen, d. v. s. att det i augusti träffade avtalet endast gav Ryssland en del av vad det sedan tilltvingade sig. Förmodligen avses det senare. Vad överenskommelsen eventuellt innehöll om andra länder är inte känt.

Även om Stalin kanske inte vid den tysk-ryska vänskapsaktens avslutande fick alla framställda krav igenom, var den framgång han vunnit storartad. D. v. s. fullständig var framgången ännu inte innan det europeiska kriget verkligen brutit ut; det fanns ju den risken att efter den rysk-tyska pakten Tysklands fiender skulle falla undan och att kriget sålunda inte skulle bli av, en eventualitet, som Tyskland för sin del helt visst hade räknat med. Risken drog emellertid förbi, och kriget bröt ut, ett krigsutbrott, som Stalin, det kunde han med tillfredsställelse säga sig, verksamt bidragit att framkalla genom att en följd av år och in i det sista låta båda parter känna sig säkra på att de kunde göra upp med honom. Och därmed hade hans och Rysslands situation i ett slag blivit helt enkelt lysande.

Först och främst voro de faror, som dittills hotat sovjetstaten, med ens bortblåsta. Risken för att de kapitalistiska staterna skulle sluta sig samman för att förgöra bolsjevismen var borta: nu skulle de för obestämd tid framåt ägna sig åt att förgöra varandra. Och av den på senare år farligaste fienden var tills vidare ingenting att frukta: Tyskland hade nu fått händerna fulla. Men samtidigt med att den ryska utrikespolitiken, som hittills fått begränsa sig till att försöka gardera Rysslands trygghet, nu kunde låta det bekymret fara, kunde den inrikta sig på en annan uppgift: nu befann sig Ryssland i ett läge, då det, under de bästa tänkbara konjunkturen, kunde börja genom aktiv utrikespolitik tillgodose ryska imperialistiska intressen. En utomordentlig början var redan gjord: Tysklands reträtt från sin position i väster och dess samtycke till att Ryssland i stället där utbyggde sin var ju en framgång för dessa intressen av kolossala mått. Men detta var bara en inledning. Här öppnade sig nya, lysande perspektiv. I samma mån som Tyskland blev allt djupare engagerat i kriget, skulle ju värdet av den ryska vänskapen stegas. Följaktligen skulle det nödgas finna sig i att Ryssland skruvade upp priset. Ryska aspirationer, som mer eller mindre kolliderade med Tysklands och som Tyskland nyss obarmhärtigt skulle stoppat och Stalin därför hittills inte kunnat umgås med annat än i sina lönligaste drömmar, kunde nu tas fram och realiseras inte bara utan tyskt motstånd utan med Tysklands välvilligt givna sanktion: Tyskland skulle bli tvunget att ge den inför risken att Ryssland skulle uppsäga vänskapen. Politik är affär, det var den stalinska grundsats, med vilken han, som förut nämnts, redan tidigt chockerat en del mera idealistiskt lagda personer i sin omgivning. Här hade Stalin gjort sin hittills mest lyckade affärstransaktion. För dyrt pris hade Tyskland fått köpa den ryska vänskapen vid själva krigsutbrottet; att Tyskland skulle behöva nya leveranser av samma vara var klart, och därvid skulle Stalin då vid varje ny leverans kunna utpressa allt grövre pris. Sådan var uppenbarligen uträkningen.

Det var bara en liten avigsida med affären: det fanns onekligen risk för att det skulle komma en dag, då kunden var i stånd att kräva att den gick tillbaka. Hur skulle det bli om

Tyskland segrade? Att ett segrande Tyskland skulle bli en fara för Ryssland och en fara större än förr måste ha förefallit Stalin sannolikt; så mycket mer måste han då säga sig att ju längre han gick i att avpressa Tyskland eftergifter, som voro emot de tyska intressena, desto säkrare skulle efterräkningen komma. Att ge vika i nödens stund och sedan, under förbättrade konjunkturer, återta gjorda eftergifter ingick som ett så väsentligt moment i bolsjevismens egen taktik att det måste ha framstått för Stalin såsom en fullständigt självklar sak att också Tyskland skulle tillämpa den taktiken. Skulle han då inför detta perspektiv lägga band på sig, akta sig för att komma i kollision med tyska intressen och skydda sig mot eventuell tysk aggressivitet genom att försöka komma i ett gott förhållande till Tyskland?

Stalin reflekterade inte på den metoden. Tydligen utgick han från att även om han modererade sin aptit aldrig så mycket, Tyskland i alla fall efter en seger skulle komma att vända sig mot honom. Att ett tyskt nedkämpande av Frankrike och England skulle stävja den tyska Drang nach Osten, som Hitler i så hög grad gjort sig till målsman för, trodde han säkert inte på; redan de eftergifter Tyskland vid uppgörelsen i Moskva gått med på voro förresten sådana att Tyskland, när det fått händerna fria, kunde väntas vilja ta dem tillbaka — kanske misstänkte Stalin att Tyskland aldrig skulle varit villigt till dem, om det inte räknat med att de endast skulle bli temporära. Men under sådana förhållanden gällde det, i stället för att ålägga sig moderation, tvärt om att ge sin aptit fritt lopp. Det tvångsläge, vari Tyskland befann sig, borde utnyttjas till det yttersta till att i forcerad fart bygga upp en rysk maktställning så stark, att Tyskland i fortsättningen skulle dra sig för att angripa den och att Ryssland skulle ha de bästa möjligheter att framgångsrikt motstå tysk offensiv om den i alla fall kom. Exploatering av den tysk-ryska vänskapen så långt och så länge som det gick, det blev alltså programmet. Naturligtvis fick man emellertid inte gå så långt att man utsatte sig för att få avslag på krav, som man inte var beredd att i nödfall med makt driva igenom. Att riktigt jugera hur hårt man vågade spänna bågen utan att den brast, det blev alltså uppgiften.

Men även en annan sak måste ingå i den ryska taktiken. Eftersom Tysklands seger skulle göra slut på de förmånliga konjunkturer, som för ögonblicket rådde och låta den tyska faran uppstå i farligare form än någonsin förr, blev det för ögonblicket Stalins intresse att efter måttet av sina krafter förebygga en tysk seger i det pågående kriget. Därav följde då först och främst att Ryssland självt inte fick medverka till Tysklands seger, bl. a. måste man ge Tyskland så litet som möjligt av de varor av olika slag, som det bespetsat sig på. Men det gällde också att direkt motarbeta Tyskland: att på olika sätt intrigera mot det, att inta en så tvetydig hållning att stora tyska stridskrafter bundos i öster etc. Att visa sig som en dålig och opålitlig vän var förmånligt även ur en annan synpunkt. För att få sin vilja fram gentemot Tyskland måste man hela tiden låta det känna att den ryska vänskapen inte var allt för mycket att lita på: den fruktan att Ryssland skulle vända sig till Tysklands fiender, vilken förmått Tyskland till den dyrbara uppgörelsen i Moskva, måste alltså hållas vid liv. Naturligtvis fick man inte heller därvidlag gå för långt. Det fick inte komma därhän att Tyskland skulle anse det förmånligare att ha Ryssland som öppen fiende än som oärlig vän. Att visa sig så pass opålitlig att det skrämde Tyskland till att göra sitt yttersta för att hålla Ryssland kvar, men däremot inte reta det att slå upp förbindelsen, det blev alltså här uppgiften. Ty en brytning med Tyskland, varvid de förmånliga chanser Ryssland nu ägde skulle gå tillspillo och Ryssland åter skulle komma i det farliga läge, varifrån det nyss räddats, det ville man inte.

*

Den första frukten av överenskommelsen med Tyskland var nästan omedelbart mogen: redan i mitten av september kunde Ryssland sätta sig i besittning av sin del av Polen. Sedan tyskarna brutit det polska motståndet, ryckte den röda armén den 17 september över

gränsen. Vid motiveringen för anfallet på en stat, med vilken man slutit både icke-angreppspakt och andra överenskommelser, klarade man sig behändigt undan kollision med Litvinovs berömda definition på angripare, en definition, som gjorde anspråk på att ha förutsett varje tänkbar form av angrepp. Den polska staten hade, hette det, upphört att existera; existerade inte den angripna staten, så existerade naturligtvis inte heller angreppet. Nu hade Polen blivit, fortsatte man, ett spelrum för allehanda tillfälliga och oberäknliga tilldragelser, som kunde hota sovjetstaten; nu hade också de ukrainska och vitryska bröderna prisgivits åt slumpens vilja, och sovjetstaten kände det alltså som sin heliga plikt att räcka dem en hjälpande hand. I detta syfte sände man nu in i Polen den röda armén, vilken, som det ordagrant heter i Molotovs radiotal den 17 september, skulle ”med heder fylla sin hedersamma uppgift” och ”hölja sig med nya bedrifter, heroism och ära” — i samma andetag lugnade han den ryska befolkningen med att det inte alls var tal om något krig, livsmedelslagring var obehövlig, några ransoneringar förbereddes inte etc. Bland de oberäknliga tilldragelser, som Molotov först och främst var nervös för, var uppenbarligen för stark tysk framryckning österut; för att förebygga sådan ryckte ryssarna själva kraftigt fram, förmodligen ett gott stycke över den överenskomna tysk-ryska gränsen, långt väster om de områden, som beboddes av de ukrainska och vitryska bröder de ville skydda. Med alldeles särskild tillfredsställelse bör Stalin ha mottagit budskapet om att den röda armén besatt Lemberg; nu hade han fått revansch för det obehagliga året 1920.

”Sedan delar av den röda armén ryckt in på den förra polska statens territorium, uppstodo allvarliga frågor om begränsningen av S. S. S. R:s och Tysklands statsintressen”, yttrade Molotov i sitt tal inför det högsta rådet den 3i oktober. För reglerandet av dessa frågor avlade Ribbentrop i slutet av september nytt besök i Moskva. I vad mån det allvar, som Molotov talade om, sammanhänge med att de ryska och tyska intressena skuro sig vid fördelningen av det polska territoriet är ovisst; såsom redan nämnts resulterade enligt tyska utrikesdepartementets redogörelse förhandlingarna på denna punkt däri att Tyskland nödgades begränsa sina krav. Allvarligare var emellertid tydligen en annan fråga, som också, såsom Molotov uttrycker sig, ”uppkom”. ”Redan under vår framryckning i Polen gjorde”, heter det i Hitlers proklamation i juni 1941, ”de ryska maktägarna plötsligt i strid med kontraktet anspråk på Litauen”. Att Ryssland redan efter 14 dagar var färdigt att försöka tilltvinga sig ett medgivande, som Tyskland nyss sagt nej till, måste ju väcka stark tysk reaktion, men Tyskland gav vika. ”Efter sovjetstatens önskan avstod jag”, konstaterar proklamationen, ”om också med tungt hjärta från allt intresse i den övervägande delen av Litauen till förmån för sovjetstaten och för fredens skull, medan blott en liten remsa av detta område förblev inom den tyska intressesfären.” Talet om att det skedde för fredens skull ger en antydning om vad det var Ryssland lät Tyskland köpa för det nämnda priset: det var tydligen Rysslands deltagande i den fredsaktion, som efter Polens krossande igångsattes från tyskt håll. Fastän Stalin minst av allt önskade någon europeisk fred, gav han säkert utan större självövertvinnelse sin medverkan, då han väl förstod att aktionen inte hade den ringaste utsikt att lyckas. Till vad som diskuterades på sammankomsten hörde också frågan om hur långt Ryssland skulle komma att gå vid bevakandet av sina intressen i de länder, som Tyskland samtyckt att förklara som ryskt intresseområde. Man kan i ljuset av vad som sedan skedde misstänka att Ryssland inte utan en viss svårighet förmåddes att på den punkten moderera sina krav och att, såsom det konstateras i tyska utrikesdepartementets not, lova att inte ”besätta, bolsjevisera eller annektera” de stater, som lågo inom dess intressesfär, de polska områdena undantagna. Sedan alla frågor lösts — enligt Molotov reglerades de snabbt genom ömsesidigt samtycke — slöts den 28 september en s. k. gräns- och vänskapsöverenskommelse mellan de båda staterna.

I snabb takt började Ryssland nu inkassera de vinster, som överenskommelsen med Tyskland givit det tillgång till. Det hade som sagt måst lova att inte direkt uppsluka de

baltiska staterna; det löftet ansåg man sig tydligen ännu inte kunna bryta och fick därför för ögonblicket nöja sig med att spetsa dem på gaffeln. I tur och ordning kallades de baltiska staternas utrikesministrar till Moskva och fingo sig förelagda projekt till s. k. vänskaps- och alliansfördrag med Ryssland. Sovjetstaten och de baltiska staterna skulle ge varandra militär hjälp i händelse av anfall på någon av parterna; för att kunna leverera de baltiska staterna sådan hjälp skulle Ryssland få rätt till flyg- och marinbaser och truppförläggningar på deras områden. Något besättande av länderna var det alltså inte tal om; de trupper, som förlades dit, skulle blott hjälpa dem i händelse av fientligt anfall. Det var heller ingen annexion, i det att överenskommelsen fastslog oantastligheten av staternas suveränitet, och heller ingen bolsjevisering, i det att de fördragsslutande förbundo sig att inte inblanda sig i varandras angelägenheter. ”Pakten uppbäres av respekt för motpartens statliga, sociala och ekonomiska struktur; allt prat om de baltiska staterna sovjetisering är bara till gagn för våra fiender”, konstaterade Molotov. Om Ryssland således lät sig angeläget vara att inte bryta mot den tysk-ryska överenskommelsens bokstav, skedde det hela dock i mot Tyskland rätt utmanande former. Överenskommelsens syfte var, det underströk man ganska demonstrativt, att trygga både de baltiska staterna och Ryssland självt mot fientligt anfall; de åtgärder, som vidtagits, voro, heter det i Molotovs tal, ett säkert värn för både de baltiska staterna och för Rysslands eget försvar, och pakten hade därför, tillade han, en kolossal politisk betydelse. Fullständigt öppet medgav han alltså att det var sovjetstatens militära ställning gentemot Tyskland man velat förstärka och nekade sig inte ett litet triumfrop över att detta nu definitivt skett — ty något annat anfall mot Ryssland via de baltiska staterna än från Tyskland kunde det ju aldrig bli tal om. Aktionens mot Tyskland utmanande karaktär framhålles också i rikskansler Hitlers proklamation i juni 1941. På tal om det, som det heter, ”lika löjliga som lögnaktiga” påståendet att de baltiska länderna behövde skyddas mot fientliga anfall säger Hitler: ”härmed menades blott Tyskland; någon annan makt kunde överhuvud taget inte tränga in i Östersjöområdet, än mindre föra krig där”. Men att Tyskland skulle hålla god min i elakt spel kunde ju Stalin räkna ut. ”Jag måste tåga stilla”, heter det i Hitlers proklamation.

Nästa nummer på Stalins program var Finland. Även i fråga om detta land gjorde Ryssland till en början ett försök att tillämpa samma recept som i fråga om de baltiska staterna; knappt var avtalet med dem bragt i hamn, förrän en analog framställning riktades till Finland. Något tvivel om att förloppet skulle bli detsamma hade Stalin tydligen inte — klart är att han var så oförberedd på finskt avslag att han, när det kom, stod ganska villrådig om vad han skulle göra. Frågans fortsatta utveckling vittnar om det. Då Finland sade nej, föll Ryssland undan och tog förslaget om vänskapspakt tillbaka; i stället framförde det sina kända krav på gränsreglering på Karelska näset, rysk arrendering av Hangö o. s. v. Om dessa krav utvecklade sig de segslitna underhandlingar, som pågingo hela slutet av oktober och början av november 1939; då dessa förhandlingar brutits, tog sig Ryssland ytterligare 14 dagars betänketid, innan det utfärdade sitt ultimatum och gick till anfall. Att Stalin lät det hela dra ut på tiden på ett sätt, som stod i skarp kontrast mot den diplomatiska blixtoffensiven mot de baltiska staterna, hade väl flera orsaker. Dels var Ryssland, så säkert på Finlands kapitulation som det varit, oförberett att militärt ingripa — den omständigheten att när kriget väl brutit ut, man till en början endast kunde föra i fält diverse sammanrafsat militärt avskrap, visar att kriget var mer eller mindre improviserat. Dels var det tydligen Tysklands ställning, som först måste ordentligt sonderas. Att den baltiska aktionen satt de tyska nerverna på ganska hårt prov, förstod man — hur skulle Tyskland ta ett direkt krig mot en stat, som det visserligen samtyckt att förklara som ryskt intresseområde, men vars krossande dock obestriddligen i allra högsta grad var emot de tyska intressena? — innan definitiv klarhet vunnits på den punkten kunde företaget inte sättas i gång. Men dels — och säkert inte minst — måste hänsyn tas till den ryska falkopinionen. I så hög grad vilade Stalins ställning på att han av massorna betraktades

som garant för Rysslands fred, att ett krigsäventyr under alla förhållanden var en allvarlig sak; det var särskilt allvarligt i ett ögonblick, då Stalin just inkasserat det ryska folkets tacksamhet för att han genom sin skickliga fredspolitik lyckats hålla Ryssland utanför världskriget och då man nyss, i samband med den röda arméns inmarsch i Polen, med påfallande iver givit folket lugnande försäkringar om att något krig inte förestod. Det är begripligt att innan Stalin vågade ett avgörande steg, han ansåg sig behöva preparera folkopinionen. Det skedde också med utomordentligt stor energi. Medan man på ledande håll iakttog en betecknande försiktighet, släppte man lös pressen med Pravda i spetsen; i ledande artiklar och inte minst i massor av insändare upparbetades där sovjetpatriotismen mot denna lilleputtstat, som — sådant var ledmotivet — med oresonligt trots vågade utmana den mäktiga sovjetstaten. Taktiken var den av bolsjevismen ofta använda: gäller det ett beslut, inför vilket folkopinionens reagens är oviss, måste man framkalla det intrycket att sovjetregeringen trots sina egna betänkligheter ser sig nödsakad att effektuera folkets klart uttryckta vilja. Den 30 november slog Stalin slutligen till. Nödtorftiga förberedelser voro träffade; sonderingen av Tysklands ställning hade tydligen givit tillfredsställande resultat, och folkopinionen ansågs tillräckligt preparerad för det lilla korta krig, som man räknade med. Dock synes Stalin ha varit tveksam in i det sista och tillåtit meningarna inom den ledande bolsjevikkretsen fritt bryta sig mot varandra; det påstås och förefaller inte osannolikt att i hans politbyrå rösterna för och emot ett krig med Finland vid avgörandet stått lika. Spelöppningen arrangerades med vederbörligt hänsynstagande till den ryska opinionen: i sina utmaningar mot sovjetstaten hade det övermodiga Finland nu gått därhän att det självt öppnat eld mot de ryska gränstrupperna; alla kunde ju förstå att Ryssland måste ingripa för att tukta aggressören. Den övriga världen förvånade sig något över att Ryssland inte drog sig för att duka upp en historia, genom vilken det gjorde sig självt löjligt. Men att världen skulle tro på den var heller inte meningen. Vad världen trodde var för Ryssland tämligen egalt. Det var för inhemskt bruk historien var nödvändig.

Den ibland framställda teorien att Stalin med glädje skulle accepterat den möjlighet, som bjöds honom att visa den röda arméns prestationsförmåga, är alltså helt visst oriktig; däremot är det klart att då han nu efter mycken tvekan beslöt sig för kriget, det skedde i den förvissningen att det skulle bli en triumf för den röda armén. En sådan triumf var nödvändig med hänsyn till hans förhållande till Tyskland: hela hans politik gentemot detta land vilade på den förutsättningen att Tyskland hade den rätta respekten för Rysslands militära kapacitet. Den var också nödvändig med hänsyn till den osäkra inrikespolitiska situationen; helst skulle kriget vara överstökat innan de ryska massorna hunno få någon känning av det. De meddelanden från Moskva, som vid krigsutbrottet förmälde att man tänkt sig ett krig på några få dagar, på sin höjd en vecka, torde nog ha varit ganska riktiga. Krigets förlopp kom därför för Stalin som en oerhörd besvikelse. Både det uppenbara fiaskot med den vid krigets början etablerade förräddarregeringen Kuusinen och de militära nederlagen voro ett fruktansvärt bakslag för honom — ett bakslag som var så mycket värre, som han denna gång saknade möjlighet att enligt gammal vana lägga skulden på lämpliga syndabockar: att nu sätta i gång en razzia, att t. ex. låta avrätta Kuusinen, något som Stalin säkert hade stor lust till, och likvidera en rad förrädare i armén skulle ju blott varit att erkänna och understryka misslyckandet. Inte minst alarmerande voro krigets återverkningar i Ryssland självt. Så dåligt var kriget förberett att då det nu krävdes en forcerad kraftanspanning, desorganisation hastigt inträdde, kommunikationerna kommo i olag, livsmedelsapparaten derangerades etc. Särskilt ute på landsbygden började jäsning; förut har skildrats hur redan efter några veckors tid Stalin i hast nödgades försöka ställa bönderna tillfreds med den ena eftergiften efter den andra.

Att Stalin redan på ett ganska tidigt stadium livligt önskade komma ifrån ett äventyr, där han fått så illa rivet skinn och vars fortsättning för honom innebar tydlig risk, är det inte

minsta tvivel om. Sedan på det nya året den militära prestigen nödtorftigt räddats genom det med oerhörda offer utförda genombrottet på karelska fronten, mottog han nog ganska begärligt den möjlighet, som gavs att dra sig ur spelet. Naturligtvis betydde det inte att han därför uppgav sina planer gentemot Finland: vilka känslor han hyste mot detta land, sedan det tillfogat honom en så oerhörd smälek, är lätt att förstå, och att den hämnd han tänkte utkräva och som först skulle ge honom hans goda nattro tillbaka, skulle bli fruktansvärd var en självklar sak. En hämnd, vid vilken han, för vilken det är en princip att aldrig lämna en förolämpning ohämndad, säkert inte tänkte glömma dem, som lämnat Finland hjälp. För ögonblicket måste emellertid dessa planer ställas på framtiden.

Under de närmaste månaderna förhöll sig Ryssland avvaktande. Så gott sig göra lät försökte man förvandla den lidna dekonfityren till en glänsande triumf; i tal och press sökte man övertyga åtminstone den ryska allmänheten om att den röda armén utfört en bragd utan motstycke. Genom att bryta igenom moderna fästningsverk, vilkas like inte funnits i världen, hade den åstadkommit vad som hittills ansetts outförbart och vad ingen annan armé förmått, alltså inte heller den tyska inför Maginotlinjen. Och samtidigt gick man till effektiva åtgärder för att återställa — särskilt i Tysklands ögon — den rubbade respekten för den ryska krigsmakten. Under stort ståhej satte man fart i en upprustning, vars enorma dimensioner man basunade ut över världen — att man därvid inte drog sig för att av arbetarna begära att de skulle offra ett av sina främsta privilegier, sjutimmarsdagen, och att arbetarna, i patriotisk hänförelse med förtjusning bragte detta offer — saken har ovan skildrats — utgjorde ju ett värtaligt vittnesbörd om det allvar, varmed man nu spände sina krafter. Samtidigt gjorde man stor affär av den grundliga revision, som gjordes i fråga om arméns organisering, varvid disciplinen kraftigt skärptes och bl. a. de politiska kommissarierna, vilka sörjde för härens politiska övervakning och bearbetning och först och främst hade till uppgift att hålla ögonen på de militära befälhavarna, avskaffades. Systemet hade visserligen ansetts som en bolsjevikisk finess men i utlandet betraktats med en viss skepsis såsom ägnat att binda den militära sakkunskapens händer och därmed försvaga arméns krigsduglighet och måste därför nu, då det gällde att inge utlandet aktning för den ryska krigsmakten, slopas — åtminstone på papperet; i praktiken fortsatte de politiska kommissarierna att fungera.

*

Det var först då Tyskland våren 1940 öppnat sin stora offensiv i väster och därvid dragit bort sina trupper från sin ostgräns, som Ryssland fann ögonblicket inne att åter aktivt uppträda. En extra impuls fick det, då det blev klart att Italien skulle inträda i kriget och att därmed ordningen i Sydosteuropa, den ryska imperialismens gamla intressesfär, skulle bli aktuell.

Inledning blev en aktion mot de baltiska staterna. I slutet av maj började Ryssland allt tydligare söka sak med dem, särskilt med Litauen: ryska soldater hade, hette det, kommit bort ur de ryska förläggningarna där, de tre länderna hade, påstods det, ingått ett hemligt militärvtal sinsemellan och därmed brutit understödspakten o. s. v. Den 15 juni — fem dagar efter Italiens krigsförklaring mot Frankrike — ryckte stora ryska truppavdelningar in över de baltiska staternas gränser; på några dagar blev särskilt Litauen översvämmat av utomordentligt starka röda truppstyrkor, som undan för undan — dock med påfallande försiktighet — marscherade upp mot den tyska gränsen och därvid också besatte den remsa av Litauen, som enligt det andra Moskvaavtalet uttryckligen fastställts vara tyskt intresseområde.

Omedelbart efter dessa åtgärder, som så evident togo sikte på möjligheten av tysk-rysk kollision, kom huvudaktionen. Efter att till Rumänien ha uttryckt en önskan om förhandlingar rörande Bessarabiens återförening med Ryssland meddelade Molotov den

24 juni den tyska ministern i Moskva att Ryssland nu var beslutet att lösa den bessarabiska frågan med militära maktmedel. Samtidigt upplyste han om att sovjetstatens krav nu också omfattade Bukovina. Det hela var ett eklatant brott mot Moskvaavtalet; dels hade, enligt tyska utrikesdepartementets not i juni 1941, Ryssland däri förklarat att impulsen till lösningen av den bessarabiska frågan aldrig skulle komma att utgå från rysk sida, dels hade det gamla österrikiska kronlandet Bukovina, som aldrig tillhört Ryssland, då inte ens varit på tal. På den tyska invändningen att sovjetstatens beslut kom fullständigt oväntat för Tyskland och skulle medföra ett allvarligt ingrepp i de tyska intressena i Rumänien, svarade, fortfarande enligt den sagda noten, Molotov att saken hastade starkt och att sovjetregeringen väntade att Tyskland skulle ta ställning till den inom 24 timmar.

Den ryska kuppen lyckades. Då den rumänska regeringen vände sig till Tyskland med bön om hjälp, fick den rådet att ge vika och överlämna Bessarabien och Nordbukovina till Ryssland, alltså inte hela Bukovina, som Ryssland enligt den tyska framställningen egentligen krävt. Rumänien lydde rådet, och Tyskland gav självt Ryssland meddelande om eftergiften. Det förmedlade samtidigt Rumäniens begäran om att det skulle ges tid för evakueringen. Begäran avslogs, sovjetregeringen gav Rumänien ett nytt ultimatum och började redan den 25 juni, innan den i detta ultimatum fastställda fristen var utlupen, ockupationen, som inom några dagar var fullbordad.

Uppmuntrad av framgången och samtidigt angelägen att, efter att så hårt ha frestat den tyska vänskapen, ytterligare konsolidera sin militära position gentemot Tyskland, fortsatte Stalin nu i snabb fart de baltiska staternas sovjetisering. Proceduren försiggick i febril takt: de baltiska regeringarna tvingades avgå, nya parlamentsval utlystes och förrättades och de nyvalda parlamenten fingo redan på sitt första sammanträde begära sina staters upptagande i Sovjetunionen. På ett par, tre veckor var det hela överstökad. Det försiggick under fullständigt öppet fungerande rysk regi utan minsta försök att iaktta elementär anständighet. Det var inte bara den bolsjevisering, som Ryssland i Moskvaavtalet förbundit sig att inte företa, det var bolsjevisering i former, som tydligen fullt avsiktligt gjordes så råa och utmanande som möjligt.

Inför dessa egenartade vänskapsyttringar fann sig Tyskland föranlåtet till motåtgärder. ”Från och med augusti 1940 fann jag det”, heter det i Hitlers proklamation vid krigsutbrottet, ”inte längre försvarligt att låta våra östliga provinser ligga oskyddade mot den väldiga uppmarschen av ryska divisioner”; han tillfogar att därvid så stora styrkor bundos i öster att den tyska ledningen ”inte längre kunde försvara att genomföra en radikal avslutning av kriget på västfronten”. Samtidigt skyndade Tyskland att sätta en bom för den ryska frammarsch mot Balkan, som aktionen mot Rumänien, helt visst med rätta, ansågs utgöra en inledning till. Sedan Rumäniens förhållande till Ungern och Bulgarien under tysk-italiensk medverkan ordnats, gävo Tyskland och Italien Rumänien garantier för dess återstående landområde. Detta var samtidigt ett sätt att få Ryssland att avslöja sina verkliga avsikter med den rumänska aktionen. Fast det vid annexionen av Bessarabien och Nordbukovina förklarat att det inte hyste vidare aspirationer gentemot Rumänien, avgav det nu protest mot den tysk-italienska garantien och förklarade sig ytterligare intresserat i Balkanspörsmålen.

Den tyska motaktionen tycks ha gjort ett visst intryck på Stalin; försöken att pressa fram nya vänskapspresenter upphörde för någon tid. Det var först i november som Stalins förhoppningar att kunna slå en ny, förmånlig handel åter vaknade: nu kom från tysk sida en propos, som han ansåg sig kunna utnyttja för ändamålet. Det tyska utrikesdepartementets not av juni 1941 berättar, hur Ribbentrop, för att få till stånd förståelse med Sovjetunionen, avsände ett brev till Stalin, där han uttryckte förhoppning om att han skulle lyckas att ”få klarhet i det av tremaktpaktens medlemmar eftersträfvade vänskapliga förhållandet till Ryssland och få det att anta konkreta former.” Han föreslog,

med andra ord, Ryssland att tillträda tremaktpakten. För närmare behandling av frågan inbjöd han Molotov till Berlin.

Att Tyskland var villigt att betala ett högt pris för Molotovs namn under tremaktpakten var klart — men hur högt kunde det därvid tänkas gå? Hur pass angeläget var Tyskland i verkligheten att få affären att gå i lås; hur stort värde kunde, vänner emellan, den sagda underskriften tänkas representera? Här gällde det att kalkylera riktigt; att låta Tyskland komma ifrån med lägre pris än det var villigt att betala skulle ju vara oförlåtligt; att hugga till för kraftigt var farligt, ty att finna sig i ett avslag var oförenligt med landets prestige och att med makt försöka driva kraven igenom ett äventyr, som man inte kunde inlåta sig på. Lätt var räknestycket inte — och här klickade nu Stalins berömda beräkningskonst. På det mest groteska vis övervärderade han både den tyska köplust, som låg bakom offerten, och den tyska upptaxeringen av den åstundade varans värde.

Det var ett kontraktsförslag, vid vars avfattning direkt imperialistiskt storhetsvansinne tycks ha förmörkat varje sunt omdöme, som Molotov medförde i sin portfölj vid ankomsten till Berlin — ett ryskt erövringsprogram, där rysk rovlystnad avslöjades på ett sätt, som det endast finns ett motstycke till: det berömda men högst apokryfiska aktstycke, som kallas Peter den stores testamente. Rysslands krav voro fyra, som alla mer eller mindre berörde tyska intressen och delvis förutsatte direkt tysk reträtt. Det första gällde Finland. Ryssland ansåg sig, hette det, åter hotat av detta land och var beslutet att inte längre tolerera hotet; Tyskland skulle lova att inte ge Finland hjälp och att självt dra tillbaka de tyska trupper, som befunno sig i Finland som följd av den rätt till trupptransporter till Nordnorge, som Finland givit Tyskland. Nästa krav, framfört i form av en fråga, gällde Rumänien: var den garanti, som Tyskland givit detta land, avsedd att gälla också i händelse av ryskt angrepp på det? Kravet nummer tre gällde Bulgarien: Ryssland hade för avsikt att å sin sida ge Bulgarien en garanti och sluta biståndspakt med detta land såsom skett med de baltiska staterna, d. v. s. med upprättande av militära stödjepunkter på dess område — var Tyskland redo att ge sitt samtycke därtill under villkor att Ryssland inte rörde Bulgariens inre förhållanden? Och slutligen korn det gamla ryska imperialistiska kravet par préférence, århundradens ryska dröm: det ryska herraväldet över sunden i söder. Enligt Hitlers proklamation skulle Ryssland ha förklarat att det under alla omständigheter behövde fri genomfart genom Dardanellerna och krävde att som skydd för sådan få besätta några viktiga stödjepunkter vid Dardanellerna och Bosporen. Var Tyskland med på den saken? Enligt tyska utrikesdepartementets not gick kravet än längre: Ryssland ville ha en kontraktsmässig överenskommelse med Turkiet i avsikt att skapa en bas för ryska land- och sjöstridskrafter vid Bosporen och Dardanellerna på grundval av långvarigt arrende; i händelse Turkiet vägrade sitt samtycke, skulle Tyskland och Italien stödja de ryska åtgärderna för genomförande av detta krav, ”vars mål var Rysslands överherradöme över Balkan”. Förmodligen höra de sista orden inte till referatet av den ryska framställningen utan utgöra det tyska utrikesdepartementets tillfogade explikation; att just detta var kravets mening är det dock intet tvivel om.

Dessa voro alltså, enligt de tyska, från sovjethål icke bestridda uppgifterna, de villkor Stalin ställde för Rysslands anslutning till tremaktpakten. Det är svårt att förstå hur han kunde ha hardiesse nog att komma med dem. Proposen att Tyskland inte bara skulle häva den spärr för den ryska frammarschen, som det rest såväl i norr som söder, utan rent av vara Ryssland behjälpligt med en aktion, som skulle ge det suprematien på Balkan, verkade ju närmast ren oförskämndhet, ett i förolämpande form givet avslag på den invit Tyskland framfört. Så var det hela emellertid tydligen alls inte menat. I själva verket torde Stalin ha inbillat sig att Tyskland hade en sådan uppfattning både av sitt eget läge och av Rysslands värde som s. k. vän att det skulle vara villigt att visserligen inte acceptera allt — det hela var naturligtvis tilltaget med orientalisk prutmán — men att ackordera på bas av

förslagen.

Någon ackordering blev det inte. Tyskland svarade nej och gjorde det i ordalag, som att döma av Hitlers referat inte saknade skärpa. Ett nytt ryskt krig mot Finland kunde Tyskland inte finna sig i; Tysklands garanti till Rumänien var absolut bindande; dessutom kunde Tyskland inte tro att Ryssland hade några avsikter vis-à-vis Rumänien, det hade ju förklarat att dess intressen gentemot detta land inskränkte sig till Bessarabien, vars annexion, redan den, var en kränkning av det träffade avtalet. Tyskland var inte berett att medge att Ryssland skaffade sig stödjepunkter vid Dardanellerna och Bosporen. Beträffande den ryska garantien till Bulgarien blev svaret undvikande: Tyskland kände inte till att Bulgarien begärt sådan garanti; f. ö. måste Tyskland rådgöra med Italien om saken.

Den officiella kommunikon om Berlinmötet förklarade att förhandlingarna ”fört till ömsesidig förståelse i alla viktiga frågor, som intresserade Tyskland och Sovjetunionen”. Det var också alldeles riktigt: båda parter hade nu fullständigt förstått var de hade varandra. På Molotov gjorde denna förståelse starkt intryck; det blev snart en offentlig hemlighet att han lämnade Berlin i fullt ursinne. Han hade skäl till det. Han måste ju säga sig själv att Stalin och han huggit svårt i sten. Hade de gått fram med större försiktighet, skulle det kanske varit möjligt att krama ur Tyskland ännu några eftergifter. Genom att framlägga sina aspirationer obeskurna hade de i ett slag gjort slut på de ryska möjligheterna att fortsätta den lukrativa trafik som hittills bedrivits: nu hade Tyskland satt definitivt stopp för den ryska erövringspolitiken. Och inte nog med det: genom att låta Tyskland se för djupt i de ryska korten hade man givit det en direkt impuls att vaksammare än förr mota Olle i grind; skulle man nu fullfölja expansionspolitiken, måste det ske i direkt konflikt med Tyskland. Hur skulle man då nu göra? Att beskedligt dra in tentaklerna och resignera inför den åthutning man fått var svårt: förutom att det var påkostande att skrinlägga det stolta erövringsprogrammet skulle en sådan reträtt för Tyskland vara farlig såsom utgörande ett direkt svaghetstecken. Men å andra sidan: att nu ta en öppen brytning med Tyskland var en allvarlig sak; färdig för ett krig ansåg man sig ännu inte vara.

Någon brytning blev det heller inte. Man valde en medelväg: den ryska taktiken under den närmaste tiden gick tydligt ut på att göra Tyskland allt det förfång man kunde men akta sig för att överskrida den gräns, då det skulle leda till direkt krasch.

Först och främst var man därvid angelägen sörja för att, om vänskapsförbindelsen inte längre kunde bringa Ryssland några vinster, inte heller Tyskland skulle få någon vinst av den. Till en början så till vida att man ännu radikalare än förr ströp åt de leveranser till Tyskland, som skulle utgöra ett av dess utbyten av samförståndet. Någon egentlig fart i dessa leveranser hade det aldrig varit, men så länge man ännu i Tyskland sett ett exploateringsobjekt, hade man nödgats göra ett och annat för att upprätthålla Tysklands uppfattning av den ryska vänskapens värde. Men vidare måste man i största möjliga utsträckning beröva Tyskland den tillgång, som låg i att världen ansåg den rysk-tyska förbindelsen stabil och grundmurad, en uppfattning, som man visste att Tyskland självt ytterst ogärna såg korrigerad. Åter och åter passade Ryssland på att markera att det inte var så helt med samförståndet. Då i januari 1941 en ny tysk-rysk handelsöverenskommelse slöts, skyndade Ryssland att spoliera det intryck överenskommelsen kunde göra på världsoptionen genom att demonstrativt understryka att det hela inte var något att fästa sig vid. Izvestija förklarade att Ryssland var färdigt att sluta handelsavtal med vilka stater som helst, krigförande eller neutrala; världen borde äntligen förstå att Ryssland förde sin egen politik, och den som trodde att det mellan Tyskland och Ryssland existerade något avtal, som riktade sig mot andra stater, misstog sig fullständigt.

Samtidigt därmed inriktade sig Stalin på att, utan att själv alltför öppet uppträda mot Tyskland, bakom kulisserna arbeta emot det; att ligga i bakhåll och skjuta andra framför

sig är ju en gång för alla hans favorittaktik. Närmast gällde det att förbereda den ryska penetration på Balkan, till vilken Ryssland nyss med så ringa framgång begärt tysk sanktion och hjälp, och att mota det tyska framträngande där, som Tyskland kunde väntas driva med ökad kraft, sedan Ryssland så klart yppat sina planer. I det syftet måste man stödja de strävanden att få till stånd ett block av Balkanstaterna under rysk egid som spärr mot den tyska balkanpolitiken, vilka strävanden Balkanstaterna själva voro intresserade för låt vara utan att visa någon större villighet att göra de eftergifter för varandra som voro nödvändiga för blockbildningen.

Arbetet bedrevs tydligen energiskt och till en början inte utan framgång. Då Turkiet och Bulgarien utbytte sin tidigare vänskapspakt mot en intimare och då på nyåret 1941 Bulgariens anslutning till tremaktspakten, varom i slutet 1940 bestämda rykten gått, syntes komma att torka in, var det inte svårt att förstå att rysk påverkan låg bakom. I det bulgariska fallet stack Ryssland förresten, om också med stor försiktighet, fram huvudet: i ett Tass-meddelande förklarade det sig sakna kännedom om att tyska trupper befunno sig i Bulgarien och tillkännagav att det i varje fall inte givit sitt samtycke till det, ett samtycke som, tillades det, inte heller begärts. Meningen var klar: något sådant samtycke var Ryssland inte villigt att ge — varvid i alla fall saken formulerades på sådant sätt att Ryssland inte skulle behöva anse sig tvunget att ingripa om tyska trupper verkligen inryckte i Bulgarien. I formuleringen roade man sig förresten med att ge Tyskland igen dess egna ord, då det förklarat sig sakna kännedom om att Bulgarien begärt rysk garanti.

Innan den ryska aktionen hunnit längre — nästa steg skulle, det var uppenbart meningen, blivit Jugoslaviens inträde i ett Balkanblock — kom bakslaget. När allt kom omkring, gav Bulgarien vika för Tyskland: förtrösta på ryska löften om hjälp, löften som Ryssland säkert inte vågat ge i allt för bindande form, ansåg det sig inte kunna, och göra de eftergifter i sina krav mot Jugoslavien utan vilka en överenskommelse med detta land var omöjlig, kunde det inte förmå sig till. Den i mars anslöt sig Bulgarien till tremaktspakten och tyska trupper inmarscherade i landet.

Ryssland föll till synes undan: det nöjde sig med att till Bulgarien avlåta en not, vari det förklarade att de tyska truppernas närvaro i Bulgarien inte kunde tjäna fredliga utan krigiska syften. Så mycket ivrigare fortsatte Stalin arbetet bakom scenen. Det tyska utrikesdepartementets not sommaren 1941 gör gällande att Ryssland med all makt försökte iscensätta en kombinerad aktion mot de tyska trupperna i Bulgarien. Meningen skulle varit att dessa på en gång skulle anfallas från olika håll, från Rumänien, Turkiet, Jugoslavien och Grekland; för detta ändamål skulle Ryssland ha underhandlat med alla dessa länder och i slutet av mars arrangerat den kupp i Jugoslavien, varigenom den tyskvänliga regering, som undertecknat Jugoslaviens anslutning till tremaktspakten, ersattes av en antitysk; själv koncentrerade därvid, heter det, Ryssland starka stridskrafter vid gränsen till Bessarabien. Att Ryssland mycket ivrigt varit i farten i den angivna riktningen är klart. Dess aktiva andel i den jugoslaviska statskuppen är höjd över varje tvivel — betecknande är att det omedelbart efter den skyndade att sluta vänskapspakt med den nya regeringen; ett öppet utslag av dess påverkan på Turkiet var dess redan strax före den jugoslaviska statskuppen till Turkiet avgivna försäkran att det vid eventuellt anfall på Turkiet skulle inta en neutral och förstående hållning. Om Ryssland hade några planer på att självt ingripa är däremot tvivelaktigt. Dess önskan att få den sagda aktionen i gång är uppenbar men säkert ville det självt alltjämt hålla sig i bakgrunden.

Den ryska planen strandade, heter det i den citerade tyska noten, på den rumänska regeringens lojalitet, Turkiets realistiska inställning och framför allt på det snabba tyska ingripandet mot Jugoslavien. Aktionen mot detta land korsade också onekligen den ryska kalkylen; helt fruktlöst var det ryska arbetet på Balkan tydligen dock icke. Den logiska fortsättningen av den tyska Balkanframmarschen skulle väl varit ett tyskt anfall på den

engelska positionen i främre orienten via Turkiet; man hade kunnat vänta att Turkiet under intryck av de stora tyska segrarna mot Jugoslavien och Grekland skulle givit vika och ställt åtminstone sina farvatten till tysk disposition. Det skedde inte; man tar nog inte fel om man sätter det i förbindelse med det tryck Ryssland — nu troligen redan i samarbete med England — utövade på Turkiet.

Att efter hela denna latent ryska krigföring mot Tyskland på Balkan, vars karaktär inte nämnvärt förtrycktes av att Ryssland ännu inte framträdde med fullt öppet visir, den rysk-tyska vänskapen var ändgiltigt likviderad och att det nu endast var en tidsfråga, då öppen brytning skulle ske, var en given sak. Enligt den tyska framställningen var Stalin besluten att själv ta det avgörande steget. Då Tyskland i juni 1941 angrep Ryssland förekom det endast, heter det, en rysk offensiv som förestod; den väldiga ryska militära uppmarschen mot den tyska gränsen anföres som bevis. Det är heller intet tvivel om att Stalin nu verkligen var besluten för krig. Så hårdhänt hade Tyskland grusat hans imperialistiska intentioner att han nu inte hade annan utväg, om han ville fullfölja dem. Den fruktan för en väpnad konflikt med Tyskland, vilken förr behärskat honom, hade nu också minskats, sedan han haft tid på sig till ytterligare upprustning och sedan han genom de vinster han inkasserat skaffat Ryssland ett bättre utgångsläge vid en uppgörelse med Tyskland. Han begrep ju också att det inte längre fanns någon återvändo: han förstod att Tyskland under krigets fortsättning inte skulle våga ta risken att ha hans klart demonstrerade fiendskap i ryggen. Han måste ju också säga sig att det för Tyskland var ett viktigt intresse att skaffa sig tillgång till de ryska förnödenheter som han nu spärrat det tillgång till. Men att allt detta skulle förmått honom att umgås med omedelbara angreppsplaner kan betvivlas. Tidpunkten, omedelbart efter Tysklands triumftåg på Balkan, vilket givit det tämligen fria händer att med fruktansvärd kraft vända sig österut, var onekligen föga gynnsam; för en rysk offensiv önskade säkert Stalin fördelaktigare konjunkturen. Åtminstone ville han vänta med ett krigsutbrott fram till hösten för att få hjälp av vintern, Rysslands gamla bundsförvant.

Någon större stridslust hade Stalin våren 1941 alltså förmodligen inte. Man ser också diverse tydliga tecken på att han, önskade få brytningen uppskjuten. Så gott sig göra lät försökte han släta över intrycket av de machinationer han drivit på Balkan. När han kort efter Jugoslaviens nedkämpande sände i väg från Moskva det jugoslaviska sändebudet, representanten för en regering, med vilken han nyss förut slutit vänskapspakt, och gav honom till sällskap norska, belgiska och grekiska ministrarna, var det nog ett om också klumpigt och löjeväckande försök att blidka den tyska vrede, som han visste att han ådragit sig; genom en officiell rysk kommuniké, som dementerade ryktena om spänning mellan Ryssland och Tyskland och förklarade att förhållandet mellan dessa stater var det allra bästa ville han också för Tyskland betyga sin vilja att fortsätta vänskapsförbindelserna. Den enorma ryska militära uppmarschen utgör intet bevis för att han nu genast tänkte slå till. Den förklarades helt visst ur andra faktorer. Dels gällde det att vara beredd om Tyskland gick till attack; det är möjligt att en del sensationella meddelanden från England om Tysklands planer att göra det gävo honom ytterligare impuls att skynda på. Dels hade han kanske förhoppningar om att han genom dylik kraftutveckling skulle kunna få Tyskland att hesitera inför ett anfall. Det är att märka att de ryska militära åtgärderna företogs med en demonstrativ öppenhet, som knappast skulle kommit i fråga, om Ryssland verkligen haft offensiva avsikter. Den massa eklatanta ryska gränskränkningar — överflygning av tyskt territorium etc. — som de tyska akterna vid krigsutbrottet gävo en imponerande lista på, äro väl också tämligen oförenliga med teorien om att ett ryskt angrepp var omedelbart förestående. Hade Stalin haft en sådan avsikt, hade han nog undvikit att på detta sätt på förhand kittla motståndaren. Fruktade Stalin själv ett anfall, kunde det däremot vara lämpligt att — samtidigt som han, som sagt, på skilda vis åter

räckte fram handen — visa sig morsk och oförskräckt. Att den uträkningen slog fel och att de ryska förberedelserna väl snarast utövade motsatt effekt på motståndaren — en uppmarsch av halvtannat hundra ryska divisioner mot tyska gränsen kunde ju onekligen inte heller verka som något allt för övertygande bevis på rysk fredsvilja — utgör intet bärande argument mot att just detta var Stalins kalkyl.

Vad som närmast föregick krigsutbrottet är inte klart. Något tyskt ultimatum hörde man inte talas om — det hade tydligen framställts under de förhandlingar som fördes under veckorna närmast före kriget. Diverse rykten voro i svang om förestående tysk-rysk militärallians, om tyskt arrende av Ukraina o. s. v.; detta skulle alltså ha varit de krav som Tyskland skulle ha ställt och som man på en del håll trodde att Ryssland skulle gå med på. Ryktena dementerades emellertid; vad Tyskland begärde är alltså ovisst. Att det denna gång var Tyskland som fixerade ett mycket högt pris för fortsatt vänskap är tydligt. Ryssland vägrade att betala och kriget bröt ut.

*

Att det uppbyggande av en lysande rysk stormaktsställning, som var Stalins politiska mål, inte skulle kunna ske utan krig hade naturligtvis från början varit klart för honom och han hade också inrättat sig därefter. Femårsplanerna hade, såsom förut visats, tagit direkt sikte på kriget och hela den behandling Stalin låtit det ryska folket undergå hade syftat mot att göra det skickat att ta det. En tid bortåt hade han visserligen lyckats genom finurligt spel driva givande imperialistisk erövringspolitik utan vapnens hjälp, men det var en taktik som inte kunde gå i längden, helst när spelaren lät förmå sig till övermodig hasard. Nu hade han — tidigare än han önskat och tidigare än vad som behövt bli fallet om spelet skötts försiktigare — fått kriget.

För den övriga världen har det sätt varpå det stalinska Ryssland hittills klarat detta krig varit en stor överraskning. Till att börja med gäller detta dess militära insatser. Av Rysslands militära prestationsförmåga väntade man sig inte mycket. På hela det ryska femårsarbetet hade världen, efter att en tid ha varit högst imponerad, vant sig att se med skepsis. Den var, denna skepsis, i mycket hög grad berättigad: som ett försök att realisera socialismen var det hela ett lysande fiasko, som ett försök att ge de ryska massorna människovärdig existens var det ett klart misslyckande, som ett försök att till det sagolika utveckla Rysslands produktiva krafter var det endast en partiell framgång. Men då detta arbete så småningom övergick från vad det först gav sig ut för att vara till vad det verkligen blev: ett visserligen under socialistisk skylt men med allt annat än socialistiska medel bedrivet, med alla tänkbara metoder framforcerat, med hänsynslöst utnyttjande av landets jätteresurser och lika hänsynslöst exploaterande av det oändligt tåliga ryska människomaterialet utfört upprustningsarbete, så kunde det, såsom förut framhållits, inte ge annat än imponerande resultat. Att Stalins väldiga razzia bland militärbefälet i mitten av 30-talet nedsatte den röda arméns stridsvärde är naturligtvis klart, men betydelsen av denna reduktion lät den övriga världen förleda sig att överskatta. Militärgeniet Tuchtatjevskij och hans män försvunno visserligen, men resultatet av hans — under motstånd från Stalin bedrivna — banbrytande arbete på den ryska arméns modernisering stod kvar och kunde sedan utbyggas vidare — det är intet tvivel om att det är Tuchtatjevskij som har främsta förtjänsten av den röda arméns nu ådagalagda kompetens. När västerlandet bedömde den röda arméns värde efter dess allt annat än lysande insatser i det finska kriget begick det också ett fel. Det kriget var, som visats, för det första improviserat och togs, för det andra, länge nog allt för legärt, utan förståelse för vad det var för en motståndare man hade att göra med. Dessutom underskattade den europeiska opinionen betydelsen av den läxa den röda armén den gången fick och den läraktighet och den energi, varmed de brister, som då framträdde, under den följande tiden reparerades.

Med ännu större förvåning har världen iakttagit det ryska folkets hållning under kriget. Många hade väntat att de begynnande nederlagen skulle ge impulsen till explosion av dess missnöje med det förhatliga bolsjevikiska systemet, som då det gav Ryssland krig i stället för fred, förlorade vad som hittills trots allt kunnat försona massorna med det. Ännu flera trodde väl att massorna både vid och bakom fronten, alldeles oavsett sin inställning gentemot stalinismen, inte skulle stå ut med de enorma prövningarna och lidandena utan att deras moral snabbt skulle bryta samman. I stället har man fått bilden av ett folk, som till synes som en man samlat sig kring Stalin och med beundransvärd heroism och entusiasm ställt sina krafter till disposition för kriget.

Det misstag världen därvid begick berodde till att börja med på en underskattning av styrkan i den järnhårda disciplin, varmed stalinismen håller massorna i tygeln. Att den överväldigande folkmajoriteten av hjärtat hatar Stalin och stalinismen kan det inte vara det ringaste tvivel om; särskilt gäller det bondeklassen, även om Stalin, som nämnts, omedelbart före kriget tog några steg för att försona sig med den. Men att massornas känslor mot Stalin hastigt nog skulle ta sig öppna utslag var fåvitskt att tro. I ett diktatorstyrt land, där alla aktiva oppositionella element radikalt bortrensats, där varje oppositionell agitation är omöjlig, där för säkerställande av samhällets välförhållande och för misstrogen övervakning av varje medborgare i decennier byggts upp ett perfekt system utan motstycke i världen, kunna inga sådana utslag väntas i första bukten. Allra minst som detta system, långt ifrån att mildras, till det yttersta skärpts under kriget. Att försöka blidka folket genom att under kriget något lätta på tvångströjan har nämligen inte fallit Stalin in; en del gott folks tro att Stalin efter sin allians med den västeuropeiska demokratien själv över en natt blivit den ädle demokraten är löjligt oriktig. Om tsarismen vid förra världskrigsutbrottet utfärdade en låt vara begränsad politisk amnesti, har Stalin inte öppnat portarna till koncentrationslägren, där några miljoner offer inspärrats — hur många av dem som ännu leva är obekant — ens på glänt. Tvärtom fortsätter han kriget mot sina undersåtar. Närmare upplysningar därom ges visserligen inte men ett och annat kommer dock fram. Så har det meddelats att Volgatyskarnas s. k. autonoma republik upphävts och dess befolkning deporterats till Sibirien. Naturligtvis inte därför att den skulle kunna befaras hysa några tyska tänkesätt. Volgatyskarna ha under århundradenas lopp blivit lika goda ryssar som de andra främmande element, som smält in i det ryska samhället. Utan därför att de utgöra ett av de vaknaste och aktivaste av sovjetfolken och såsom sådana under de gångna decennierna känsligare och starkare än andra reagerat mot det bolsjevikiska förtrycket; de måste alltså för säkerhets skull oskadliggöras. På Stalins skärpta vakthållning mot alla illojala tendenser har man också fått ett annat eklatant bevis. I armén har de ett slag på papperet avskaffade politiska kommissarierna återinförts. Att det skulle skett i hopp att de skulle kunna liva arméns revolutionära entusiasm kan det inte bli tal om; dessa av både befäl och manskap hjärtligt hatade bolsjevikiska spioners närvaro i armén kan minst av allt ha någon sådan verkan. Stalin har ansett sig behöva dem för att kunna vara säker på att armén, officerare liksom manskap, gör sin plikt och för att de, om det behövs, med hårda medel skola tvingas till det.

Men den uppfattning som väntat snabba ryska orosutbrott och hastig rysk moralisk kollaps räknade heller inte med de faktorer, som kunde komma de ryska massorna att trots allt, som det heter, acceptera kriget och ge sina krafter åt det inte bara av tvång utan av spontan offervilja. Det är otvivelaktigt att massorna verkligen i mycket stor utsträckning gjort det. För stalinismens skull göra de det inte, de göra det trots sitt hat mot stalinismen. Först och främst för fosterlandets skull — fosterlandet utan det eljest obligatoriska epitetet det socialistiska. Att det ryska folket, i vilket aversion och hat mot andra folk inympats i århundraden allt sedan den grekisk-katolska kyrkan under den tidiga medeltiden började lära det avsky för det förtappade och smutsiga västerlandet, kunnat, utan hänsyn till vad

det känt för sina maktägare, mobiliseras till imponerande kraftprestationer vid försvar av den ryska jorden mot främmande erövrare har det ju gång på gång i sin historia givit bevis på — man såg det bl. a. under den stora oredans tid eller i det s. k. fosterlandskriget mot Napoleon. Till och med under det förra världskriget utlöste det tyska anfallet till en början en obestriddlig patriotisk stämning och medförde för en tid samling kring den eljest så djupt hatade tsarismen. Åtminstone i ganska hög grad var det den stämningen som kom folket att vid krigsutbrottet avblåsa den redan halvt om halvt påbörjade revolutionen; det var inte bara skicklig regi som kom Petersburgs massor, vilka nyss varit färdiga att bestiga barrikaderna, att kvällen för krigsförklaringen hylla lillefar tsaren vid Vinterpalatset och falla på knä för honom på de stenar som några år tidigare färgats röda av offren för den blodiga söndagens massaker. Det är så mycket mindre underligt att liknande känslor kunnat sättas i svallning nu, som den ryska patriotismen och främlingshatet i snart tio års tid systematiskt och planmässigt upparbetats genom en utomordentligt skicklig propaganda. Det arbete Stalin därvid låtit bedriva har inte varit bortkastat; gav det också inte allt för lysande resultat då det gällde att få det ryska proletariatet att för fosterlandets skull hugga i för femårsplanen, har det nu visat sig bära frukt. Visserligen lyckades det inte att mobilisera de patriotiska känslorna vid det s. k. finska överfallet på Ryssland: för krig, där det ryska folket inte funnit sina livsintressen hotade, har det alltid varit likgiltigt eller fientligt — det japanska kriget var ett tidigare exempel — och det gav nu, så långt det vågade, uttryck åt sitt missnöje. Men då ett främmande folk, det mest hatade av dem alla, nu trängt in, inte som under förra världskriget i avlägsna gränstrakter, tusental verst från den egentliga ryska jorden, utan i själva Rysslands hjärttrakter, är den patriotiska offerviljan väckt och synes inte ha några gränser; nu har folket varit i stånd att samla sig till och med kring Stalin, eftersom det inte har någon annan att samla sig kring. Det är den patriotiska stämmingsvågen som i mycket hög grad bär upp honom — det är också betecknande att det är folkets känslor för det ryska fosterlandet och inte alls dess känslor för den s. k. hundraprocentiga stalinska socialismen som han, allt ifrån det radiotal, varmed han efter krigsutbrottet vände sig till folket, vädjar till. Därtill kommer kanske också en annan sak. Förut har visats hur Stalin vid igångsättandet av femårsplanen i utsträckt grad räknade med det ryska folkets förmåga att låta sig ryckas med i entusiasm för en stor sak, som sätter dess prestationsförmåga på nära nog övermänskligt prov. Det är intet tvivel om att Rysslands försvar nu för massorna kommit att bli just en sådan stor, lyftande och eggande uppgift, den största de någonsin blivit ställda inför, en ambitionssak, för vilken de utan tanke på sig själva äro färdiga göra även de tyngsta offer.

Hur länge Stalin på detta sätt skall kunna hålla det ryska folket i sin hand, dels med hjälp av sitt ännu obrutna tvångssystem, dels i kraft av den ryska patriotism som kommit folket att sluta borgfred med honom, är en annan fråga. Den frågan reser sig redan i händelse av en för Ryssland gynnsam fortsättning av kriget. I samma mån som massornas självkänsla då naturligtvis stegras, kommer det att bli för Stalin allt svårare att hålla dem kvar i tvångströjan. Ständigt ökade offer kommer kriget även i detta fall att kräva av medborgarna — det kan i längden inte förhindras att de begära rekompensation för dem. Och att ett segerrikt Ryssland, sedan det nu dag för dag alltmer trätt ut ur den isolering vari det hittills hållits inspärrat, fogligt skulle återvända till det stalinska slaveriet är ytterligt otroligt. Men framför allt blir frågan akut, om vid den nya krigssäsongens inträde nya militära katastrofer skulle komma. Skulle Moskva och Leningrad falla och fronten flyttas ytterligare österut, är det all utsikt för att den ryska organisationen, som hittills på ett förbluffande sätt hållit, i alla fall brister. Men då brister också den centraliserade tvångsapparat som hittills hållit latent opposition i schack och möjlighet öppnas för folkligt missnöje att ta sig uttryck. Och samtidigt kommer, om kaos inträder, folkets lidanden att stegras till det oerhörda. Hur tränat i lidande detta folk än är, kunna dessa lidanden bli det övermäktiga och stämningen hastigt nog kasta om. Den ryska psyko-

logiens berg- och dalbana är oberäknelig; den nuvarande krigspsykosens styrka utgör ingen garanti emot att folket i ett slag i desperation kastar yxan i sjön och vapnen ifrån sig, dock först efter att ha vänt dem mot den inre fiende, som det, med rätta, kommer att ge skulden för sin olycka.

Stalinismens position i dag är, försäkrar Stalin själv, starkare än någonsin. Kanske i dag, men den blir det inte i morgon — och det hur än kriget utvecklar sig. Han förstår det naturligtvis själv. Säkert har han mycket klart för sig att rysk seger betyder att makten kommer att glida ur hans hand, detta så mycket mer som segern, om den vinnas, först och främst blir inte Rysslands utan Englands och Amerikas, med vilkas vapen den kommer att vinnas och av vilkas hjälp Ryssland vid uppbyggandet efter kriget skulle bli redlöst beroende — detta England, i vilket bolsjevismen alltid sett sin huvudfiende och som Stalin själv hatar mer än något annat land och mot vilket bolsjevikerna alltid ansett och nog fortfarande anse sig behöva en motvikt i Tyskland, vars krossande alltså i grund och botten alls inte överensstämmer med ryska intressen. Och lika säkert vet Stalin, att han och hans stalinism inte kommer att överleva ett ryskt nederlag; han vet att de ryska massorna då göra upp räkningen med honom och ett system som lovade att föra dem till det socialistiska paradiset men som fört dem till ett martyrium utan motstycke i deras historia. Det vore rätt olikt Stalin om han inte, innan något av dessa alternativ på allvar blir aktuellt, skulle försöka rädda sig själv och åtminstone rester av sin makt genom att bjuda Tyskland en uppgörelse. Av kontraktet vid det omaka ryska krigsbröllopet med England känner han sig naturligtvis inte på minsta vis bunden; det kommer han, om han finner det opportunt, att bryta med samma suveräna ogenerthet som han brutit högtidliga pakter med Polen, med de baltiska staterna, med Finland etc. eller överenskommelserna i det rysk-tyska vänskapsfördraget. Helt visst samlar han redan det material som skall kunna sätta honom i stånd att i ett lägligt ögonblick mot England och de engelska statsmännen — folk som han så sent som våren 1939 förklarade inte erkänna mänsklig moral — framföra de anklagelser för förräderi, som skola få tjäna som motiv för ett eventuellt hävande av kontraktet — att England, som säkert inte gör sig några illusioner om förbindelsens hållfasthet, försöker stärka den genom sådana för det självt bittra offer på vänskapens altare som krigsförklaringen mot Finland lär, om Stalin vill springa ifrån, inte båta. Att föra kriget mot Ryssland tills inte blott varje allvarligt hot mot Europa utan också varje störande inverkan österifrån eliminerats är det tyska program Ribbentrop formulerade vid nyårsskiftet 1942. Ser Stalin sin diktatur hotad vid fortsatt krig, lär han inte hesitera inför att på denna bas söka få göra upp med Tyskland och att, låt vara med reducerat diktaturområde, dra sig tillbaka bort mot eller till Asien, kanske med hopp att där kunna föra imperialistisk politik i annan riktning.

I Asien hör ju också onekligen han och hans bolsjevism bäst hemma.